

KRÁLOVSTVÍ ČESKÉ

KRÁLOVSTVÍ ČESKÉ

VI.

VÝCHODNÍ ČECHY

ČÁST DRUHÁ.

POPISUJÍ:

Dr. K. V. ADÁMEK,
JOSEF HANUŠ, G. J. LAŠEK, JAN NEŠPOR,
Dr. FRANT. PÁTA,
FRANT. K. ROSŮLEK, ANT. SVOBODA,
M. V. ŠÍMA A BOH. VANČURA.

1914.
NAKLADATEL PAVEL KÖRBER V PRAZE.

VÝCHODNÍ ČECHY

ČÁST DRUHÁ.

Dr. K. V. ADÁMEK:

POLIČSKO.

Okres poličský sousedí na západě s okresy hlineckým a skutečským, na severu s okresem litomyšlským a na severovýchodě, východě a jihu s markrabstvím moravským. Nejsevernějšími obcemi okresu poličského jsou Svatá Kateřina a Široký Důl, nejjižnějšími Trpín a Jobova Lhota, nejzápadnější Březiny a nejvýchodnější Poloupecen a Bruěnec.

Okres poličský má výměru 32.042 hektarů.

Poloha okresního města Poličky jest příhodná. Polička leží při místní dráze poličsko-svitavské a spojena jest se všemi částmi svého okresu silnicí aerární a silnicemi okresními.

Okres poličský náleží do oblasti českomoravské vysočiny.

Značné výše dosahuje půda v jihozápadní části okresu poličského, strmí tu v okolí Pusté Rybné vrchy do výše 730 m nad mořem, nad Damaškem Perničky Damašské do výše 751 m n. m. a Spálený kopec do výše 759 m n. m. Nad výší 700 metrů nad mořem zůstává celé okolí Pusté Rybné. Nad Telecím již se níží půda pod 700 m n. m. Nejvyšším bodem této krajiny jest Lucký kopec, strmící poblíž Betlema do výše 737 m n. m., a u Telecího Matoušův kopec, 700 metrů vysoký. Na samé hranici království českého klesá výše půdy okresu poličského i pod 600 m n. m.

Jak směrem k aerární silnici, jež od Hlinska k Poličce se vine, tak i na východ k Bílému potoku snižuje se půda. Polička leží ve výši 555 metrů nad mořem. Vůkolní kopce v nejbližším okolí Poličky dosahují výše 594 m n. m. v jižní poloze u Poličky, 605 m n. m. nad Kamencem, vrch Jelínek 652 m n. m., a ve výši nad 600 m n. m. udržuje se kopcovina, rozkládající se od Poličky jižním směrem k hranici zemské, místy (na př. Bezděkem nad Sedlišti do výše 689 m n. m. strmícím) vystupujíc nad průměrnou svou úroveň. Směrem k Jedlové a Modřeci klesá půda okresu poličského pod 600 m n. m., nejvyšší bod u Jedlové dosahuje 599 m n. m. a u Modřece 598 m n. m., v polohách u Limberka 599 m n. m. V severním okolí Poličky vystupuje Velký vrch do výše 603 m n. m., Limberský kopec 616 m n. m.; je oba převyšuje výšina rozkládající se severně od Oldříše, kdež vrch Zalenda měří 652 m n. m. a poloha poblíž Svaté Kateřiny 670 m n. m. a severnější Skalka strmí nad Svatou

Kateřinou do výše 694 m n. m. Poblíž hranic okresu skutečského udržuje se půda severní části okresu poličského ve výši nad 540 m n. m., dosahuje pak nejvýše na pomezí okresu litomyšlského Pasekami 644 m n. m. Směrem jihovýchodně od Poličky k Svojanovu půda stoupá. V okolí Bystrého dosahuje hornatina výše 610 m n. m.

Okres poličský nemá větších vod. Rozmanité potoky a bystřiny horské sbírají jeho vody a odvádějí je z okolí Korouhve k Borovnici, z okolí Poličky Bílý potok. Jinými bystřinami tekou vody tohoto okresu pod Borovou do okresu skutečského, by sesílily Olšinku. Z jihovýchodní a východní části okresu poličského stahují se přítoky od Jedlové a Rohozné k Svojanovu a vpadají pak z leva již na moravské půdě u Letovic do Svitavky.

Rybníky jsou v okresu poličském u Poličky a j.

POLIČKA.

Z celkové plochy okresu poličského 32042 hektarů zaujímají pole 18171 hektarů (56·71%), lesy 8197 ha (25·58%), luka 3477 ha (10·85%), pastvy a pláně 1088 ha (3·39%) a zahrady 267 ha (0·83% celé plochy okresu).

Obyvatelstvo okresu poličského zabývá se hlavně zemědělstvím, částečně též průmyslem, zvláště tkalcovstvím a plátenictvím. V okresu poličském jsou velkostatky poličský, svojanovský, bysterský.

Průmyslový ruch soustřeďuje se hlavně v Poličce.

Lidnatost okresu poličského stoupá. Roku 1890 bylo napočteno ve 2 městech, 1 městysi a 30 venkovských obcích 4999 domů s 33.063 obyvateli (15.713 muži a 17.350 ženami), roku 1900 bylo napočteno 4985 domů s 34.328 obyvateli (16592 muži a 17736 ženami). Přibylo tedy za toto desítiletí o 3·8% obyvatelstva (mužů o 1·5% a žen o 2·2%).

Okres poličský má převážnou většinou obyvatelstvo české národnosti. Při sčítání r. 1900 bylo napočítáno v okresu poličském z domácího obyvatelstva 24319 osob s obcovací řečí českou a 9983 osob s obcovací řečí německou.

Roku 1900 bylo napočteno v okresu poličském 30789 katolíků, 3337 evangelíků, 197 židů a 5 bez vyznání.

Komunikační poměry okresu poličského byly podstatně zlepšeny vystavěním místní dráhy poličské, jež spojuje Poličku se Skutčí a Svitavami. Tato trať počíná ve starém nádraží skutečském při trati severozápadní a vede od Skuče přes Rychmburk a Kronnu do okresu poličského, do něhož vstupuje u Svaté Kateřiny, i postupuje dále Borovou do Poličky a dále přes Limberk a Květnou na Moravu k Svitavám, kdež ve svitavském nádraží se připojuje k trati bývalé společnosti státních drah. V okresu poličském má místní dráha poličská stanice a zastávky: Borovou, Sádek, Poličku a Limberk.

ZBYTKY MĚSTSKÝCH HRADEB POLIČSKÝCH.

Nejstarší silniční spojení okresu poličského jest od Hlinska přes Poličku k Svitavám aerární (císařskou) silnicí, jež u Svaté Kateřiny vstupuje do okresu poličského a postupuje přes Oldřiš do Poličky a pak dále k Svitavám, též silniční spojení s Litomyšlí jest opatřeno přes Lesník. Od Poličky vede Limberkem silnice do Radiměře a další silnice přes Staršov a Rohoznou do Svojanova, kdež se rozvětvuje jedním směrem přes Hlásnici k Trpínu a druhým směrem přes Starý Svojanov k Vítějovsi a Brněnci. Z Limberka jest silniční spojení přes Baldu do Bystrého, kamž směřuje z Poličky též silnice přes Jedlovou. Jiná silnice jest z Poličky k Trhonicům, jiná zase přes Sádek, Lačnov a Telecí Březinami do okresu hlineckého k Milovům, od níž odbočuje silnice přes Kobylí a Pustou Rybnou na silnici Borovskou, jež z Borové přes Oldříš a Kamenec do Poličky ústí.

Město POLIČKA rozkládá se v nížině, kolkolem obklopené návršími če-

skomoravského pohoří na křižovatce aerárních silnic německobrodské, svitavské a litomyšlské, při místní dráze poličskosvitavské, na Bilém potoku, dělí se ve Vnitřní město, Horní a Dolní předměstí.

Vnitřní město bylo obtočeno důkladnými, pevnými a vysokými hradbami s cimbuřími. Hradby byly sesíleny baštami polokruhovitě založenými se střílnami. Před vnitřní zdí hradební byla vnější hradba nižší a slabši, kol pak byl val, po jehož obou stranách byly příkopy, do nichž voda se napouštěla. Brány byly dvojité, jedna ve vnějším valu sesílená baštou a druhá vždy zase proti ní ve vnitřní hradbě. Přes příkopy vedly zvodité mosty. Byly čtyry brány: kamenecká, novohradská, litomyšlská a limberská, a dvě fortny (do ulic pivovarské a novosvětské). Ještě na počátku XIX. věku byly hradby kolkolem Vnitřního města se 4 branami, 19 baštami a 2 fortnami dobře zachovány. Před

DĚKANSKÝ KOSTEL SV. JAKUBA V POLIČCE.

bránou limberskou rozšiřovalo se při svitavské silnici až k Limberku Horní předměstí a před branou novohradskou při německobrodské silnici Dolní předměstí. V létech 1835 až 1843 byly odstraněny vnější brány a dále pak měnil se starobylý ráz hradeb a opevnění, jimiž dřívější věky obdařily město pro jeho bezpečnost, nicméně dosud zachovala se veliká část starobylých hradeb a valů poličských u synského rybníka a j.

Z bran nejprv padla limberská, na konec litomyšlská brána.

Vnitřní město soustřeďuje se kol náměstí, z jehož rohů rozbíhají se ulice na všechny strany. Prostora u kostela spojena jest s náměstím ještě užší ulicí.

Městu vévodí svými věžemi kostel děkanský a radnice.

Děkanský kostel sv. Jakuba byl založen v XIII. věku, viděl vznik města a prožil s ním stejné osudy. Ohni, jež město zachvátily, mnohdy byl poškozen. Byl opravován po ohni r. 1421, zase roku 1478, pak r. 1485 stavěli v něm velkou

archu, a zas na sklonku XVI. věku na něm opravovali, znova po velikém ohni, jenž zasáhl roku 1613 Poličku. Opět po vojně třicetileté vyžádal si kostel tento mnohou opravu. V XVIII. věku (1733, 1735, 1743, 1776, 1777) leccos v něm přistavovali a předělávali, kryt opravovali. Roku 1845 shořel kostel tento a byl r. 1853 nově založen a r. 1865 dobudován. Co nezničily ohně, to pobořili lidé. Kostel byl hned původně zbudován slohem gotickým, měl 3 lodě, věž čtyřpatrovou a střechu sedlovou. Výprava vnitřku, jak byla v posledních dobách před ohněm r. 1845, pocházela hlavně z XVIII. věku, hlavní oltář s obrazem Stětí sv. Jakuba byl z r. 1752, též poboční oltáře měly úpravu, již jim dal XVIII. věk. Kazatelna byla o něco starší (1738). Na věži houpal se starobylý zvon Medián, r. 1511 ulitý, jenž troufale a pravdivě o sobě hlásal svým nápisem, jímž jej Jiřík konvář opatřil, že nikdy nadarmo nezvoní, vždy napřed

NÁMĚSTÍ V POLIČCE.

službě boží. K starému zvonu, jenž hlasem svým přes tři století přizvukoval veselým i smutným událostem svého domova, družilo se několik menších zvonů z XVI. až XVIII. věku, poledník z r. 1503, hodinář z r. 1557, poštiváček z r. 1793, umíráček z r. 1712 a zvon Tichého z r. 1747 byly ve věži nad kostelním vchodem a na zvonici byly 2 velké zvony z r. 1558 a 1711. Rozlily se pak, vyjma Mediána, roku 1845 všechny a byly nahraženy novými. Náhrobky, jež bývaly z venčí kolem kostela, rozbity byly r. 1838 na štěrk, a co tehdy z nich uniklo zkáze, vzalo za své při nové stavbě kostela.

Po ohni z r. 1845 bylo pracováno úsilovně též o novém zařízení. Hlavní oltář byl ozdoben sochou sv. Jakuba, již sochař Václav Levý vytesal v Římě z kararského mramoru, a obrazy patronů českých od Jos. Hellicha. Zřízeny nově poboční oltáře, okna zasklena malovanými skly, věž obnovena, ochozem opatřena a v nejvyšším patře hlásný ubytován, by s věže ohlašoval ohně.

Není pochyby, že kostel sv. Jakuba vznikl současně s nynějším městem.

Roku 1350 byl mezi farními kostely, jež byly přiděleny do biskupství litomyšlského. R. 1393 a j. již vyskytají se zprávy o knězích poličských a z dalších věků přibývá nových a nových zpráv o kostele, faře i škole, z nichž vysvítá, že kulturní život poličský byl velmi bohatý. V řadě kněží poličských kmitne se nejednou postava i šířeji známá svým literárním snažením. V XV. věku bylo děkanství poličské osazeno kněžími pod oboji. Prvý římskokatolický kněz byl uveden do Poličky roku 1625. Roku 1658 opětně zřízeno děkanství. R. 1686 zřízeno místo prvního kaplana, r. 1767 místo druhého kaplana. Děkanství bylo zbudováno nově roku 1711, obydlí kaplanské bylo přistavěno roku 1733.

Na Dolním předměstí stojí hřbitovní kostel sv. Michala. Poličtí zbudovali si jej v létech 1575 až 1580 slohem gotickým a, ač na něm opravovali v létech 1658, 1885 a 1890, zachoval si celkem starobylou svou výstavnost. Hlavní oltář, z konce XVII. věku pocházející a r. 1777 obnovený, i novější oltáře poboční, P. Marie a Jana Nep., byly znova opraveny v 1880 letech, kdy byl též celý vnitřek nově upraven. Věž kostelní jest na krovní vazbě a má na svém vrcholu smrt s napjatou kuší.

Zvonice hřbitovní pochází také z XVI. věku a není o mnoho mladší než kostel hřbitovní. Kostnici v rohu hřbitova zbudovali v létech 1770 až 1774.

Na náměstí stojí radnice. Ještě v XVII. věku bývala radnice dřevěná s věží zděnou. Roku 1677 hrom uhodil do radnice. V I. polovici XVIII. věku (1739 a 1740) byla stará radnice stržena a vybudována v létech 1740 až 1744 nová radnice v slohu barokovém s mansardovou střechou; také věžní kryt byl štíhlejší a úpravnější nežli jest kryt nynější. Roku 1751 byla vysvěcena radniční kaple sv. Františka Xaverského, ozdobená freskou, oslavující činnost tohoto světce. V létech 1830 a 1831 opravovali radnici. Po ohni roku 1845, jenž zachvátil též radnici, neobnovili již starý mansardový kryt.

Na západní vnější straně radnice visí zvonek, jímž se zvonívalo na pokoj; po odzvonění musel nastati v městě večer klid. Nyní se zvoní tímto zvonkem na poplach. Pod zvonkem jest malé okénko zazděné, bývalý pranýř. Do roku 1884 byly při této straně radnice budky pekařské. V radnici, budově jednopatrové, v jejímž štítě jest městský znak, jsou úřady obecní a státní.

Před radnicí vybudovali na paměť moru z r. 1713 v létech 1727 až 1731 morový sloup Mariánský, jenž byl v létech 1891 a 1892 nově opraven. Na dolní části pyramidy tohoto sloupu jest balustráda se sochami sv. Josefa, Anny a Jáchyma, ve výklencích pyramidy spatřují se sochy sv. Václava, Floriána a Víta a výše pak na výstupcích sochy sv. Karla Boromejského, Šebestiána a Rocha, na středu pyramidy reliefy Zvěstování, Nanebevzetí a Korunování P. Marie a na vrcholu pyramidy stojí socha P. Marie.

Za starodávna býval v Poličce hrad. Stával dozajista již v XIII. věku na výšině, k níž vede ulice, směřující k Borové. V XVI. věku (1558) říkalo se této ulici »ulice k starému hradu«. A poněvadž se tu mluví již o starém

hradu, býval asi v Poličce též nový hrad, jenž hostíval krále nebo jeho družinu, nebo byl-li název hrad starý užíván v XVI. věku v tom smyslu, že při této ulici stával za starodávna hrad, svědčí název tento, že již tehdy byli si vědomi Poličtí toho, že hrad tamní sešel před dávnými lety. Pravděpodobno jest, že tento hrad, r. 1558 starým zvaný, zašel, když r. 1421 Uhři drancovali Poličku, dojista rok 1437 nepřečkal. Dosud lidové podání tamní ví o někdejším hradu poličském.

Zašla také stará škola polícská, o níž zachovala se nejstarší zpráva z roku 1472. Škola poličská zajisté vznikla již před tímto rokem. Četné zprávy, o ní zachované, svědčí chvalně o jejím rozvoji v XV. a XVI. věku. Mezi učiteli poličskými byli tehdy již mnozí muži velmi vzdělaní, a někteří i literárně činní. V letech 1620. poklesla škola tamní.

Roku 1841 zbudována byla škola spolu s divadlem, r. 1877 škola nová. Roku 1874 vznikla odborná škola tkalcovská, roku 1900 učitelský ústav, pro nějž vystavěna budova za valy poblíž synského rybníka.

Střelnice stará shořela r. 1820, nová byla po ohni r. 1845 opravena, má v I. poschodí tančírnu a v přízemí střelnici, vyzdobenou mnohými terči střeleckými, z nichž nejstarší jest z r. 1613.

Ze starobylého rázu města setřely mnoho časté ohně, mnoho zničily nevědomost a neprozíravost lidská, zvláště v prvé polovici XIX. věku, nicméně přece se zachovaly některé zajímavé starobylé podrobnosti též na některých soukromých domech, jež svědčí, že měšťanstvo poličské bývávalo nejen zámožným, ale i uměnímilovným. Zvláště pozoruhodny jsou mříže okenní z domu pivovarského, některé gotické detaily, baroková průčelí a j. na jiných domech.

Četné památky, snesené v tamním museu, založeném r. 1881, zachovávají obraz předešlých věků života města, cechů i jednotlivých občanů poličských. Kromě musejní knižnice jest v Poličce obecní knihovna a spolky mají své bibliotéky.

O kulturních i hospodářských snahách nynějška svědčí školní budovy a ústavy dobročinné. R. 1857 byla založena nemocnice, r. 1889 a 1890 vystavěna okresní nemocnice. Chudobinec poličský se připomíná již v XV. věku. Nedaleko města zřízen byl liboháj r. 1815, při jeho restauraci r. 1831 vznikly lázně. Roku 1911 dobudována Sokolovna. Při severní straně města zřízena stanice místní dráhy, jež byla vystavena v létech 1896 a 1897 k Svitavám a ke Skuči.

K nejstaršímu průmyslovému závodu místnímu, měšťanskému pivovaru, jenž založen byl v XVII. věku (1771), přibyly v XIX. věku nové závody.

Polička má textilní závody, továrnu na hospodářské stroje, pilu parní, cementárnu, knihtiskárnu, závody na výrobu sodovky, továrnu na lepenku, cihelnu a jiné závody, peněžní ústavy.

Obec zbudovala elektrárnu a, jsouc ode dávna majitelkou velkostatku poličského, přikoupila si r. 1910 velkostatek svojanovský, vykonala tím důležitý hospodářský i národní čin.

Polička jest sídlem samosprávného okresu i politického okresu, má učitelský ústav, průmyslovou školu pokračovací, měšťanské a obecné školy chlapeckou a dívčí, mateřskou školku.

R. 1900 měla Polička 674 domů a 4982 obyvatel.

Lidové podání vypravuje, že v místech nynější poličské lékárny bývala za pradávných dob kovárna, hospoda a několik chalup a vůkol lesy, a že tu pocestní, jdoucí do Moravy, nacházeli útulku, později že se v poloze nynější Poličky vyvinulo pomezní vojenské strážiště, při němž vzniklo nynější město.

Zajímavo jest, že stará tato pověst, zaznamenaná též letopiscem poličským MUDr. Janem N. Eiseltem, shoduje se s nejstaršími zprávami. Roku 1167 listina, jíž král Vladislav potvrdil fundaci praemonstrátského kostela litomyšlského, připomíná újezd lubenský se všemi lonkami, jež slují Na políčkách, a lesem celým, jenž od pramene Desné až k řece Svratce se rozkládá. Roku 1269 Přemysl Otokar potvrzoval témuž klášteru vrácení některých statků těchto, nacházejících se v krajině poličské. Když pak za Ferdinanda I. měla Polička spor o některá svá práva, místodržící čeští podali 18. května 1529 králi zprávu, v níž též uvedli, že v polovici XIII. věku vnikl nepřítel až k Bojanovu u Našavrch, ale byl Václavem I. zahnán a na hranicích moravských, v poloze nynější Poličky poražen, i že tu vzniklo vojanské osazení, jež za Přemysla Otokara II. bylo r. 1265 povýšeno na město. Palacký soudí, že zde již před založením města Poličky byla osada Police, dle níž byl dekanát nazván polickým, avšak přehlédl, že dosud v dialektu východočeském se říká polický místo poličský (skutecký místo skutečský) a že tvar Policz, s nímž i po založeni města Poličky se setkáváme v listinách r. 1285 a j., jest pouhou zkomoleninou jména Poličky. Ovšem úsudek Palackého ve věci samé jest správným, vždyť místní jméno r. 1167 vzpomenuté »Na políčkách« ukazuje neklamně, že již před r. 1167 v této poloze půda byla vzdělána v pole a tudíž osídlena. Jako u staré Chrudimě povstalo Nové Město chrudimské, u starého Mýta Vysoké Mýto, tak tu na důležitém přechodu pomezním povstala na místě staré osady nová osada. Základní listina města Poličky nazývá město zakládané novou osadou a tím přiznává, že tu bylo již tehdy osídlení jiné, staré. Ona i jinými částmi svými dosvědčuje, že město Polička vznikalo v krajině již vzdělávané a tudíž obývané, zmiňuje se o dědinách již vzdělaných a o pozemcích dosud zarostlých a nevzdělaných, jež teprv budou osívány a vzdělávány novými osadníky. Bylať již tehdy také osada Limberk, v níž obdržel zakladatel města Poličky svobodnou krčmu.

Dne 27. srpna 1265 král Přemysl Otokar II. zmocnil Kunráta z Limberka, by založil město Poličku i aby pozemky v obvodu města na míli se rozkládajícím, rozprodal osadníkům. Kundrát z Limberka, zakladatel města Poličky, obdržel pro sebe a své mužské potomky soudnictví v městě i po vesnicích obvodu poličského dle práva vysokomýtského. Z důchodů rychty poličské měly připadati komoře královské dvě třetiny a rychtáři poličskému zbytek. Podrobně vymezena byla touto zakládací listinou právomoc městského rychtáře

poličského i rychtářů vesnických. K rychtě poličské byly dány 2 svobodné lány, 2 chlebné krámy, 2 masné krámy, 4 mlýny v okolí a svobodná krčma v Limberku. V obvodu mílovém nemělo býti jiné krčmy vesnické. Z pozemků tohoto obvodu městského, na 800 lánův měřících, bylo 50 lánů přiměřeno k městu a držitelé jejich byli na 18 let osvobozeni ode všech platů a dávek, a zakladatel obdržel z těchto 50 lánů 5 lánů. Po těchto 18 letech mělo býti dáváno králi z každého lánu čtvrt hřivny stříbra litomyšlské váhy a 6 korců žita a 6 korců ovsa míry litomyšlské. Noví osadníci byli osvobozeni od cel a mýt a do 2 let od povinnosti, odpovídati na soudě kromě pro dluhy. Silnice obecná měla jíti od Vysokého Mýta Poličkou k Brnu a mělo se na ní platiti za městem Poličkou mýto stejné jako ve Vysokém Mýtě. I český text pozdější dobře vystihuje tehdejší stav, mluví o novotném vzdělání a vštípení města Poličky.

Vedle hospodářských zájmů byly to zajisté důvody vojenské, proč král Přemysl Otokar budoval v těchto stranách svého království českého toto hražené město.

Zajisté již v XIII. věku stával při Poličce hrad královský a, poněvadž se o něm v listině zakládací zmínka neděje, dobře a důvodně lze pokládati, že stál již před založením města, r. 1265 uloženým. R. 1558 připomíná se v zápisech poličských tento hrad jako starý hrad a stával při ulici, jež jde do kopce k Borové. Na hradě tom zastavoval se král nebo jeho družina, tím spíše pak po založení Poličky, když právě dle zakládací listiny byla tudy zřízena hlavní silnice od Vysokého Mýta k Brnu. V hradě tom zajisté pobývala i švábská posádka, kterou i na své věnné město Poličku přijala ovdovělá královna Eliška Polská na počátku XIV. věku.

Když pak král Václav II. svěřil pražskému biskupovi Tobiášovi Bechyni správu města Poličky a celé krajiny, slíbil Tobiáš Bechyně listem z r. 1284 rychtáři i měšťanům poličským a všem obyvatelům tamní krajiny, že je zůstaví při právech a svobodách jejich, v základní listině nového osazení města Poličky určených, i že ponechá poličskému rychtáři soud nad obyvatelstvem Poličky a jejího okolí, a prohlásil, že by, kdyby něco proti právům a svobodám jejich učinil, navrátili se pod panství královo.

Dlouho nezůstal tento biskup jako rector a capitaneus města Poličky a okolí. Dne 23. října 1285 král Václav II. dal dědičně Závišovi z Falkenštejna a jeho synovi Ješkovi město Poličku se všemi vesnicemi a právy k ní patřícími.

Polička byla mezi městy a hrady, jež král český chtěl r. 1289 směniti s markrabím míšeňským za míšeňskou zemi. K směně této nedošlo.

Od r. 1307 byla Polička královským věnným městem. Alžběta, vdova krále Rudolfa, obdržela též Poličku jako věno, a když pak rakouský vévoda Albrecht usiloval o trůn český pro svého syna Frydrycha a vtrhl do Čech, Alžběta otevřela svá věnná města posádkám jeho a přijala na zimu 1307 též do Poličky švábskou posádku.

Listem, v táboře u Opatovic 5. října 1307 daným, římský král Albrecht I. a jeho syn Frydrych přijali Poličské do své ochrany a potvrdili jim jejich výsady, od králů českých obdržené, zejména stanovili rozsah soudní právomoci podkomořího a městských přísežných i osvobodili měšťany poličské od berně, takže tito měli jen dáti sbírku nebo berni při provdávání dcer královských a jinak jen platiti úrok z dědictví.

Dne 17. srpna 1308 královna Alžběta potvrdila měšťanům poličským svobody a práva, dané jim jejím chotěm, nebožtíkem králem Rudolfem.

Prvá zmínka o farním kostele poličském se zachovala v listě krále Jana, jímž on 25. června 1321 dal vdově králové Alžbětě právo patronátní k tomuto kostelu.

Týž král Jan povolil 5. července 1337 Poličským, že podkomoří má na své útraty do města jet k slyšení pře, kdykoliv by někdo si k němu stěžoval, a že při jmenování nového podkomořího města královská nejsou mu povinna, dávati sukna ani jiné dary. Týž list stanoví mimo jiné též způsob obnovování městské rady a soudní moc přísežných městských a o odvolání se ke králi.

Král Karel I. (IV.) povolil 27. dubna 1360 Poličským, by dláždili město a po 8 let užívali práv, jež jiným městům byla pro dláždění povolena, a připravuje se k vojně proti Uhrům a Rakušanům, nařídil listem svým, v Poličce 16. září 1362 daným, městům, též Poličce, založení velkých skladů obilních i zásobování se zbraněmi k potřebě zemské. Rozkazu tohoto ihned obec Polička uposlechla; potvrzuje listem z 21. září 1362, mnoho-li zbraní obdržela od krále a co sama za své peníze koupila. Král opatřil 402 rozmanitých věcí, Polička pořídila 150 úplných odění vojenských.

Na listě tomto poprvé se zachovala stará městská pečeť, obsahující rozpůlený štít, v jehož pravé polovici stojí lev a v levé polovici polovice orla. Toho štítu užívá dosud Polička, jen dole spatřují se ještě skřížená dvě havířská kladiva a nad štítem koruna.

Dne 10. července 1392 král Václav IV. potvrdil poličskému rychtářovi Václavovi zakládací listinu města Poličky s tím doložením, že tento rychtář i dědicové jeho mají zakoupené rychtářství tamní držeti dědičně se vším příslušenstvím, ale bez újmy právům královy nevlastní matky císařovny Elišky. Dne 11. června 1395 Václav IV. ustanovil Poličce i jiným městům královským, že, kdyby tato města přišla opět do věnné zástavy, jako se stalo za císařovny Alžběty, podkomoří královny má v nich konati soudy dvorské jen jednou za rok a že žádná královna nemá bez svolení krále dále zastavovati tato města i že má ukládati berně na ně jen tehdy, když se vybírá v městech královských, a ve stejné výši; zároveň potvrdil Poličským jejich staré výsady.

Císař Zikmund jako »čekance koruny české« svolil, 10. září 1412, že jeho bratr, král Václav IV. zapsal své choti Žofii nově 100000 zl. na Poličce a jiných městech věnných.

V těch dobách blížila se Poličce doba zlá. Roku 1421 Uhři ji vydrancovali a vypálili a snad tehdy spustošen byl i hrad poličský. Císař Zikmund opa-

noval Poličku a ne na dlouho. Brzy pak táhl tudy Žižka na své výpravě moravské a Polička od těch dob hlásila se ke straně pod obojí a zůstala utrakvistickou až do počátku XVII. věku. V mapě Mikuláše Klaudiána Mladoboleslavského z r. 1518 vyznačen jest při Poličce kalich na znamení, že Polička jest městem pod obojí.

Král Vladislav dal 28. srpna 1454 Poličce výsadu na trh osmidenní, dnem sv. Šimona a Judy počínající.

Král Vladislav II. povolil Poličce listem ze 24. prosince 1478 právo pečetiti červeným voskem, a r. 1493 dal jí trh o sv. Janu Křtiteli.

Na sklonku XV. věku Polička koupila si Makov a Újezd. V XV. a XVI. věku náležela mezi nejbohatší česká města.

V neděli Letare roku 1523 obnovil král Ludvík výsady městu Poličce, jež opětnými požáry a válečnými běhy pozbyla některé své výsadní listiny, zejména privilej na clo, i potvrdil jí artikul o tomto clu, jak byl zapsán v majestátu Zikmundově.

Poličtí žádali r. 1540 královnu o slevu úroku jí placeného, by si mohli opět zbudovati město, jež za doby krále Vladislava a nedávno před tím bylo ohněm zpustošeno.

Na sv. Stanislava roku 1542 udělil jim král Ferdinand I. výsadu na osmidenní trh, od třetího pátku postního nepřetržitě trvající. Král Matyáš v pondělí po Zvěstování P. Marie r. 1618 povolil trh bartoloměјský a čtyry koňské trhy, Ferdinand III. stvrdil jim 28. června 1637 šest trhů dobytčích.

Roku 1545 patřily Poličce celé vesnice s dvory kmetcími Borová, Oldřiš, Modrec Nedvězí, Kamenec, Trhonice, Sedliště, Sádek, statky v Korouhvi, Širokém Dole, Radiměři, Rybné, Makově, Oujezdě a Telecím.

V odboji proti Ferdinandu I. byla roku 1547 obec Poličská ztrestána, propadla pokutě 1000 kop gr. m., 8 vesnicemi a svými statky v Korouhvi, Radiměři a Širokém Dole. Majestátem, daným v pondělí po sv. Mikuláši r. 1547, přijal Ferdinand I. Poličské na milost i v ochranu svou královskou a prominul jim jejich provinění; konfiskované statky byly Poličce zapsány deskami v pátek po sv. Michalu 1547; ale roku 1548 ustanovil v Poličce císařského rychtáře, který měl zastaviti každé podnikání proti králi čelící. Roku 1586 přikoupila si obec poličská Radiměř a díl lesa banínského, r. 1587 vyhrála spor proti vrchnosti svojanovské a lovčí právo ve svých vsech, v nichž pán svojanovský měl platy. V témž roce byla Poličce na sněmu v pondělí po Hromnicích puštěna polovice odúmrtí, by Poličtí město a zdi městské i silnice lépe opravovali a si na takové odúmrtí jednali střelbu a jiné válečné nástroje.

V posledních desítiletích XVI. věku, zvláště pak od roku 1587 rozmahalo se také na Poličsku učení evangelické.

O rozsahu a lidnatosti města svědčí, že roku 1594 bylo v hraženém městě 154 usedlostí a na předměstích 43 usedlosti a 44 zahradníci. Polička byla stanicí celní v XVI. věku. Od r. 1665 až do polovice XVIII. věku měla zase úřad celní při hranici zemské.

Roku 1613, dne 9. října, vyhořela Polička; shořelo 166 domů, 16 stodol, 1 grunt, kotce, kdež někdy o výročních trzích sukno, kožichy a obuv byly prodávány, a 14 bašt při hradbách městských, též 3 brány i s obilím obecním, které v těch branách a na kotcích bylo sypáno. Tehdy zůstalo v městě jen 39 domů v ulici Kamenecké, kostel, fara, škola a radnice. Kotce soukenické, roku 1613 shořelé, byly později proměněny v kasárny, roku 1756 v solnici.

A jakoby oheň ten měl býti předzvěstí smutných dob, jež na město přikvačily v XVII. věku.

Polička držela se konfederace stavů českých roku 1619 zřízené, volila Bedřicha Falckého za krále českého a účastnila se vojny české proti Ferdinandovi II., k níž měla vypraviti ze svého statku 2 rejthary a 2 koně a ze svých 192 domů, mimo 60 domů shořelých, šestnáctého člověka počítajíc, 22, a z 335 osedlých poddaných, dvacátého člověka počítajíc, 17 osob k zemské hotovosti stavovské. Poličtí vypravili do pole 4 rejthary a 29 žoldnéřů pěších a z vesnic poličských 35 vojáků.

Za tuto účast byly Poličce skonfiskovány vítězem Starý Kamenec, Sádek, Oldříš, Borová, Nedvězí, Trhonice, Modřice, Sedliště a Makov, poličský díl vsi Telecího, 8 dvorů kmetcích v Korouhvi, dvory kmetcí v Pusté Rybné, Širokém Dole a Oujezdci, plat ve vsi Radiměři bez panství na lidech Hertvíka Žehušického z Nestajova, 5 rybníků a les, jak to obec r. 1547 pro účastenství ve vzpouře v pokutě propadla a opět zpět nabyla. Mnoho pak zkusila vojskem. Roku 1624 táhl panstvím poličským Albrecht z Valdštýna do Slezska, 3 dny pobyl v Poličce jeho hlavní stan. Roku 1625 prapor pluku Coralissova velmi vydíral obec.

Z jara roku 1625 Fabricius Platter obnovoval radu poličskou, rychtářem císařským ustanovil svého »milého přítele« Václava Johanydesa, kterýž pak v městě pokořeném rozkazoval a obyvatelstvo soužil.

Roku 1626 byl do Poličky položen pluk Pregnarovský na oblomení kacířů. Poličtí marně prosili několikráte o odvolání vojska. V žádosti ze 14. května 1626 psali, že v městě jen 24 a na předměstích 17 sousedů zůstalo, kdežto ostatní měšťané, ač již katoličtí, nemohouce vojsko v městě ubytované vydržovati, město opustili, a že z obavy před vojskem měšťané téměř všichni přistoupili k náboženství katolickému, ale, ochuzeni ještě ohněm, pryč odešli a co od svých svršků zanechali, to vše od vojáků mocně rozebráno a potlučeno bylo. Mohl tedy císařský komisař, vyslaný do královských měst ku provádění protireformace, psáti 11. března 1626 Polyxeně z Lobkovic, že jest reformace v Poličce provedena, a doufati, že přání jeho, by se přimluvila u císaře o vyplacení mzdy zadržené a o udělení vyznamenání, splní. Obrat byl jen zevní, vždyť ještě v letech pozdějších bylo po panstvích pátráno po praedikantech nekatolických.

Lidnatost klesala a drahota rostla v smutných těch časích. R. 1626 bylo v Poličce jen 41 usedlých měšťanů. Musel král pomýšleti na povznesení měst. Ferdinand II. potvrdil v pondělí po neděli Exaudi r. 1628 všechny svobody, majestáty a práva Poličce ve všech punktech a klausulích, avšak s výminkami,

v listě Ferdinanda I., v pondělí po sv. Martinu r. 1547 daném, obsaženými, totiž aby se dotčená privilegia, svobody a obdarování toliko na katolické měšťany poličské vztahovaly i aby žádný nekatolický měštěnín nikdy nemohl jich užíti, i aby do obce nepřijímali nikoho, kdož by se s králem a s dědici jeho a budoucími králi českými ve víře římskokatolické nesrovnával, a nekatolíky mezi sebou nikdy netrpěli.

Podle rozkazu královské komory z r. 1630 byl vykonán r. 1631 soupis a svod statků v Poličce na krále spadlých. Svod byl úplně teprv roku 1661 proveden. Mnohé domy byly lidem vojenským v zříceniny obráceny, sotva

SVOJANOV.

že po ohni byly postaveny. K žádosti Poličských r. 1628 byly navráceny obecní statky skonfiskované, dosud neprodané nebo nezastavené, a to především ku vychování kněží, žákovstva a chudiny. Roku 1638 Poličtí žádali za ponechání statků po emigrantech, na královskou komoru spadlých, by mohli opraviti chrám farní s věží a zvonicí, kostel hřbitovní, faru, školu, radnici a zdi městské, a r. 1644 žádali znova.

Roku 1642, 1645, 1646 Švédové pod Torstensonem mnoho Poličce škodili. Obec se zadlužila na vychování lidu vojenského. Roku 1643 tudy šlo vojsko císařské k Olomouci, mnoho škod v Poličce i okolí nadělalo, v Borové dva kostely vyloupilo, jen v Makově škod neučinili, protože ta ves pustá a prázdná byla.

Na žádost Poličských z r. 1652 o úlevy podanou nařídila r. 1657 královská komora císařskému rychtáři, by dal zprávu o žádosti jejich na darování některých, r. 1630 emigrantům skonfiskovaných rolí, ku vyzdvižení pohořelého města, kostelů, špitálů, fary, školy a zdí městských. Rychtář odpověděl, že mnohé statky tyto byly váceny osobám navrátivším se a na katolickou víru přestouplým a že jen málo roliček špatných zbývá, i potvrdil pak r. 1658, že obec poličská schudla a že oba kostely jsou spustlé a deštěm mnoho trpí, jedna brána hrozí pádem, most se boří a na podporách zůstává, v městě jest více míst pustých, v smetiště obrácených, nežli se nachází sousedů usedlých, a přimlouval se za žádost Poličských. Komora česká svolila r. 1658, by císařský rychtář postoupil a odevzdal statky emigrantské ku potřebě obecní na opravu kostelů a j. To se pak stalo r. 1659 s jistými podmínkami, komorou českou stanovenými.

Na samém sklonku XVII. věku začal spor Poličských s vrchností jimramovskou, jejž vyhráli. Nepřátelství vyplnila prvá léta XVIII. věku.

Ve věku XVIII. zase častokráte hořelo v Poličce, někdy blesk zapálil. Také zase Polička vídívala ve svých zdech rozmanitá vojska, ráda vzpomínala na vojsko ruského pluku Progrovského, jež v ní od února do května 1736 tábořilo; nerada připomínala si pobyt Prusů a Sasů, kteří tudy r. 1742 táhli; a j.

V I. polovici XVIII. věku začala se Polička probírati z těžkých ran zlého XVII. věku. V letech 1706 až 1710 obnovila pivovar v Kamenci, jenž vznikl na počátku XVII. věku. Zřízeny cechy a opatřeny novými výsadami. Soukenictví, v XVI. věku proslulé, již se nevyšinulo na dřívější stupeň svého rozvoje; více plátenictví a lnářství se vyvíjelo. Roku 1756 byl založen v Poličce sklad solný, jenž tu potrval do r. 1830. Býval nejprv v přízemí tehdejších kasáren, pak byla zřízena na Dolním předměstí solnice, nynější skladiště hasičské.

Roku 1744 za střelby a hudby slavnostně zahájena byla zasedání městské správy v nové radnici. Výsadou z 2. března 1762 Marie Teresie povolila Poličce dva trhy na len, přízi a plátno a 7. srpna 1762 propůjčila právo měšťanské oběma předměstím poličským. R. 1787 byl nově zřízen magistrát.

Nastávala nová doba. V červnu 1782 biskup Jan Leopold Hay konal v Poličce konferenci katolíků a protestantů za účasti rady městské o toleranční patentu. Roku 1783, 13. ledna při stvrzování privilegií poličských Josef II. zrušil některá obmezení práv nekatolíků při nabývání statků a j., příčíci se patentu tolerančnímu.

R. 1741 byla v Poličce zřízena latinská škola ku připravování žactva pro gymnasia, později stala se z ní trojtřídní škola českoněmecká. R. 1790 vznikla hlavní škola, při ní byl do r. 1847 běh ku vzdělání učitelů pro venkovské české školy triviální.

Na počátku XIX. věku (1805 a j.) zase Polička byla účastna návštěv vojsk. R. 1799 viděla oddělení Condejských uprchlíků, r. 1805 bavorskou a francouzskou jízdu, pak jiná vojska tudy šla, posléz r. 1866 Prusové. S vojenskými věcmi souvisela cesta arcioknížete Karla r. 1809 Poličkou.

Také ohni nebyla ušetřena. R. 1820 shořelo 49 domů, novohradská brána a střelnice. Opět hořelo r. 1840, 1842 a j. Největší oheň zuřil r. 1845, z 237 domů vnitřního města zůstaly po něm 4 domy, a na Dolním předměstí zachvátil 47 domů, na Horním předměstí 7 domů a 10 stodol. Tehdy také děkanský kostel vyhořel.

R. 1818 bylo zřízeno v Poličce silniční komisařství. R. 1825 byl regulován magistrát. R. 1850 stala se Polička sídlem státních úřadů, r. 1865 okresního zastupitelstva.

Společenský ruch soustřeďoval se za stara v literátském bratrstvu, jež bylo založeno v XV. věku a mělo členy svými přední měšťany poličské, r. 1653 změnilo se dle nových artikulí r. 1656 schválených a působilo do r. 1785. Zábava soustřeďovala se ve sboru střeleckém. R. 1819 začalo již soustavně účinkovati divadlo ochotnické. Z malých začátků rozvinul se život společenský, rozvrstvený nyní v mnohé spolky.

Také školství poličské, v XVI. věku proslulé, jalo se z úpadku XVII. věku probírati již v druhé polovici XVIII. věku, zvláště pak v XIX. věku. Kromě hlavní školy byla tu od r. 1814 do 1825 vojenská vychovatelna. R. 1839 až 1841 zbudována nová škola, jež po ohni r. 1845 opravena. R. 1849 byla zřízena podreálka, r. 1855 úplná nižší reálka. Při reálné škole vzniká r. 1853 nedělní škola pro řemeslnické tovaryše. R. 1871 otevřena škola obecná. V letech 1872 až 1874 byla zrušena reálka, nahražena školou měšťanskou. Od r. 1874 do r. 1888 byla v Poličce odborná škola tkalcovská, od r. 1886 jest tu pokračovací škola průmyslová, od r. 1900 učitelský ústav.

Polička jest rodištěm exulanta Jana Šlerky, sochařů Dominika Oulíčka a Vojtěcha Šaffa, spisovatelů Filipa Neděle, Ant. Hájka, Fr. Zákrejsa, Jos. V. Justina Michla (Drašara), původce českého těsnopisu Hynka Jakuba Hegra, universitního profesora MUDr. Jana Bohumila Eiselta a j., byla působištěm spisovatelů Šebestiána Hněvkovského, bývalého tamního purkmistra, a MUDr. Jana Nep. Eiselta a j.

Zřízením místní dráhy železné a rozvojem živností a obchodu, rozšířením obecního hospodářství získáním velkostatku svojanovského zajišťuje si Polička podmínky k dalšímu svému rozkvětu.

Cestu okresem poličským nastupujeme při samé hranici království českého v Brněnci. Brněnec patříval k panství německobělskému, leží při Svitavě, má stanici státní dráhy, parní mlýn, při němž jest villa Doubkova, ozdobená malbami Fr. Ženíška. Též jest tu škola, výroba plstěného zboží, přádelna, tkalcovská továrna a j. V I. polovici XIX. věku bývala v Brněnci papírna.

K místní obci Brněnci náleží Zářečí, v němž jsou továrna na výrobu hedvábného zboží, 2 mlýny a j. Samota Prokopovy lázně bývala továrnou na sukna.

Od Zářečí vede silnice k severozápadu do Dlouhé. Dlouhá (Česká

Dlouhá) bývala v panství bysterském, má zastávku státní dráhy, továrnu na samety a hedvábné zboží a několik mlýnů.

Jihozápadně jest Chrastoves (Chrastovec), s níž nedaleká osada Půlpecen tvoří politickou obec Chrastovec. V Chrastovci jest kaple sv. Trojice, vystavená roku 1867. V Půlpecnu bývaly železité lázně. Půlpecen leží při levém břehu Svitavy na samé hranici zemské v malebném horském úvalu.

Od Chrastovce západně dojdeme lesem do Vítějovse. Vítějoves (Vítejoves) patřívala k panství německobělskému, má kostel sv. Kateřiny, jenž býval farním, nyní jest filiálním do Německé Bělé. Kostel vítějovský jest zbudován v slohu gotickém, věž obtočena jest podsebitím a v patrech opatřena střílnami a pokryta stanovou střechou. Od kostela jest pěkný výhled, zvláště k jihu. Ve Vítějovsi jest škola. Za válek skrýval se lid v lochách, jež dosud se zachovaly v obci.

Nová Bělá (Lavičné) má kapli sv. Jana a Pavla v XVIII. věku. Král Vácslav II. dal Novou Bělou s Banínem klášteru zbraslavskému, r. 1341 byla mu zase vrácena, r. 1420 byla připojena k panství svojanovskému. Při rozdělení tohoto panství dostala se k Bystrému, posléze stala se statkem samostatným.

Německá Bělá jest stará osada. V Německé Bělé jest kostel Všech Svatých. Před r. 1620 byli při něm kněží pod obojí. Nejstarší matrika zachována jest od r. 1670, tehdy byl zde katolický farář z řádu cyriackého, od roku 1683 po jeho odchodu byl kostel filiálním do Svojanova a spravován od administrátorů, jimiž byli nejprve pardubští minorité, později moravskotřebovští františkáni. Teprv r. 1720 byla zřízena v Německé Bělé opět fara. V XVII. věku kostel sešel. Nový kostel byl vystavěn v letech 1756 až 1770 v slohu barokovém. Starobylý zvon z r. 1516 jest nejstarší památkou kostelní. V XVIII. věku byly zbudovány též fara a zámek. Od obnovení fary katolické začala se Bělá poněmčovati. V Německé Bělé jsou škola, pivovar, výroba lihovin, sodovky, tkalcovství, závod kamenický.

Odtud na sever vede silnice do Banína. Banín náležel v XIII. věku klášteru zbraslavskému, jenž tuto farní ves obdržel r. 1292 s vsí Novou Bělou od krále Václava II. Tehdy asi povstala v Baníně fara, jež pak r. 1349 vřaděna byla do biskupství litomyšlského. Král Jan Lucemburský zastavil před r. 1339 Banín a Bělou, dav klášteru za ně jinou náhradu. Roku 1341 byl Banín zase vrácen klášteru, ale byl r. 1420 zastaven se Svojanovem, při němž pak zůstal do r. 1579, kdy připadl k paství bysterskému. Fara v Baníně zanikla v XVI. věku. Banínský kostel byl již r. 1556 filiálním k Bystrému a teprve r. 1727 stal se zase farním. Farní kostel nynější sv. Barbory byl dle missálu tamního z roku 1488 zbudován v druhé polovici XV. věku, tehdy a v XVI. věku míval kněze pod obojí. Ještě v letech 1850 byl na lomenici bývalé školy, jež byla za starodávna farou, vymalován kalich. Kostel byl opravován v XVII. věku, posléze r. 1901. Povšimneme si sanktuaria, hlavního empirového oltáře, obou pobočních starších oltářů, ozdobné kazatelny, na zvonu z roku 1669 se dočteme,

že jej pořídil Maxmilian hrabě z Martinic, syn Jaroslava hr. z Martinic, jenž »byl v rebelii pro náboženství římskokatolické oknem v Praze od kacířů svržen a bohem vyvolen a zachráněn, povstal neporušen.« Na návsi je sloup se sochou P. Marie z roku 1721. Škola byla vystavěna roku 1810. V Baníně provozuje se hlavně tkalcovství. Při vsi jsou panský dvůr a myslivna.

HRAD SVOJANOV.

Severozápadně od Banína rozkládá se až k samé hranici zemské rozlehlá obec Česká Radiměř. Roku 1291 obdržela některé svobody od králové Jitky, patřila k panství svojanovskému, roku 1586 byla prodána obci Poličce, k jejímuž panství pak náležela. Kostel farní sv. Anny stojí na moravské straně, jest z roku 1775. Faráře dosazují k němu střídavě město Polička a majitel velkostatku kunštátského dle smlouvy o tom r. 1727 učiněné. Na české straně jest pouze kaple sv. Jana Nepomuckého z XVIII. věku. Roku 1792 byla zřízena

radiměřská škola, stavení její vzniklo v letech 1810 a 1811. V Radiměři jest mnoho mlýnů, v prvé polovici XIX. věku bylo jich na české i moravské straně 17, z nich patřilo do poličského dílu 8. Lid zaměstnává se, jak ve vůkolních obcích, rolnictvím a tkalcovstvím. V České Radiměři jsou tkalcovská faktorství.

Z Radiměře vede horskou lesnatou krajinou silnice k Rohozné směrem jihozápadním a dále k jihu ke Svojanovu. Rohozná patřívala k panství svojanovskému, jest starobylou osadou. Její kostel sv. Erazima připomíná se roku 1350 mezi farními kostely, po r. 1620 byl filiálním do Svojanova, od roku 1874 jest zase farním. Byl vybudován v gotickém slohu v XIII. věku. Má čtyrhrannou presbyteř, do osmihranu sklenutou. Loď měla do r. 1854 starý deskový strop, původně modře omalovaný a zlatými hvězdami ozdobený, jenž pak byl nahražen rákosovým stropem.

Roku 1888 byla loď jeho rozšířena a doplněna novou věží. Mnoho v něm pokazily obnovy v XIX. věku podnikané, zničily starobylé malby, jimiž byl za starodávna jeho vnitřek vyzdoben a jež byly roku 1854 objeveny. Malby tyto byly vymalovány, když kostel již delší dobu stál. Byly totiž pod nimi nalezeny pod silnými vrstvami vápna staré kříže, připomínající původní posvěcení tohoto kostela. Fresky rohoženské značí výjevy ze života Kristova a P. Marie, zejména Zvěstování P. Marie, Narození Páně, příjezd sv. 3 králů k Betlemu spěchajících, Umučení Kristovo, Vzkříšení, Seslání Ducha svatého, též postavu sv. Jeronyma. Klenutí presbyteře bylo omalováno odznaky evangelistů, sluncem, měsícem a hvězdami. Rohoženský kostel má starobylé zvony, jeden z nich (umíráček čili klášterník) byl prý sem přenesen ze spustlého klášterního kostela od Sv. Magdaleny a kdo prý ním v den sv. Maří Magdaleny zvoní, zbaví se svého tělesného neduhu. Starý hlavní oltář, roku 1722 obnovený, byl při opravě kostela nahražen novým. Zázračností proslul obraz Matky Boží rohoženské, byly k němu četné poutě konány. V Rohožné bývaly panský dvůr a ovčín. Stará škola byla vystavěna roku 1823.

K místní obci rohozenské náleží Lhota Manova, v níž jest kaple sv. Václava, a Hamry.

Malebný horský úval vine se od Rohozné k jihu při Svojanovském potoku pod hrad Svojanov a k stejnojmennému městečku.

Okolí Svojanova patřívalo králi. Buď Přemysl Otokar II. nebo jeho otec Václav založili nad osadou Svojanovem hrad, jenž po vesnici této byl nazván. Dle tehdejšího mravu, libujícího si v německých jmenech hradů, byl také nazýván zvláště v latinských zápisech Fürstenberg, ale jméno toto neovládlo.

Král Přemysl Otokar zapsal hrad Svojanov věnem své manželce Kunhutě, jež, ovdověvši, provdala se za Záviše Vítkovce z Falkenšteina a zastavila mu své věno královské. Zemřela roku 1285. Záviš oženil se roku 1287 s Jitkou, dcerou uherského krále Ladislava, a žil s ní na Svojanově. Když meškal v Praze, by pozval krále Václava na křtiny svého syna, byl jat, uvězněn a odsouzen. Král pak statky Závišovými volně nakládal, roku 1289 vyjednával

s míšeňským markrabím Frydrychem o směnu některých měst a hradů východočeských a moravských za Míšeň. Mezi těmito českými hrady byl též uveden Svojanov. Směna tato nebyla provedena. Svojanov zůstával asi v moci lidí Závišových a teprv na sklonku XIII. věku dostal se do rukou králových, dozajista před rokem 1293, kdy král Václav daroval klášteru zbraslavskému Bělou a Banín. Hrad Svojanov byl pak dán v zástavu. Konečně Karel IV. vřadil jej mezi hrady, kteréž neměly býti od koruny české ani zastavovány ani zcizovány. Za tohoto krále zůstával hrad Svojanov v rukách krále, jenž tu měl svého purkrabího Michálka z Vlašimě, kterýž se tu připomíná ještě v prvých letech druhé polovice XIV. věku. Později ocitl se hrad Svojanov zase v zástavě Oldřicha z Boskovic, nepřítele hnutí husitského, jehož odpor slábl, čím více hnutí nové mohutnělo, zvláště pak, když Zikmund otálel s pomocí tomuto svému stoupenci a neposkytl mu ji, by on si hradu Svojanova ubránil, když nepřátelé pánovi více a více na hrad doléhali a panství svojanovské mu plenili.

Z NÁDVOŘÍ HRADU SVOJANOVA.

Ačkoliv Zikmund nedržel tohoto hradu, zapsal jej r. 1437 s jinými statky královskými své manželce Barboře věnem. Panství svojanovské drželi tehdy Ješek a Jindřich Svojanovští z Boskovic. Patřily tehdy k tomuto panství hrad Svojanov a vesnice Svojanov, Dlouhá, Bělá, Jansdorf, Trpín, Sázava, Rohozná, Jedlová a Korouhev vesměs s podacími a vesnice Radiměř, Hartmanice a Hlásnice. Jako Oldřich z Boskovic se přidal k Husitům, tak zvláště jeho syn Ješek náležel zase mezi věrné přívržence Jiřího z Poděbrad i byl pak předním přítelem tohoto krále v míru i vojně a král Jiří svěřoval mu důležité úkoly. Po smrti krále přidržoval se Ješek jeho synů a krále Vladislava. Jiní příbuzní Ješkovi stranili uherskému králi Matyášovi. I v pozdních letech svého života měl Ješek Svojanovský z Boskovic vynikající účastenství ve veřejném životě, zejména roku 1483, kdy byl mezi radami královskými, kteří rovnali spor krále Vladislava s Pražany.

Na sklonku XV. věku byl Pavel Skalský z Jenšteina na Svojanově nejspíš jen jako poručník nezletilých dědiců pánů z Boskovic i měli na něho Svojanovští i Bysterští vzpomínku, neboť se přičinil jim o výsady, jichž roku 1488 obdrželi od krále. Syn Ješka Svojanovského, Jan starší z Boskovic účastnil se roku 1504 ve válce při straně falckraběte Ruprechta i jinak spolupůsobil ve

veřejných jednáních, zvláště na sněmě pražském roku 1509 vystupoval proti Českým bratřím.

R. 1492 byl sám již majitelem Svojanova, jejž pak s panstvím koupil od něho Ladislav z Boskovic, vynikající český velmož, vědy i umění milovný, dobrý hospodář, taktéž jako jeho předchůdce poddaným nakloněný. Ladislav z Boskovic směnil toto panství s Mikulášem Trčkou z Lípy a na Lichtenburce za jiná zboží. Po Mikulášovi Trčkovi nabyla jeho panství Johana z Březovic, choť Mikuláše staršího z Lípy; a její synové Zdeněk, Jan, Jindřich, Vilém a Mikuláš. Posléze řečený nabyl též panství svojanovského, jež pak v polovici XVI. věku patřilo Žehušickým z Nestajova. Hertvík a Jan Žehušičtí z Nestajova se rozdělili tak, že Hertvík obdržel díl svojanovský a limberský, totiž zámek Svojanov s městečkem a v dílu limberském vesnice Limberk, Stašov, Rohoznou, Radiměř, Banín, Čtyry Dvory, Lavičnou, Zářečí, Dlouhou, Lhotu Manovu, Starý Svojanov, Lačnov, dvory kmetcí v Bělé a Korouhvi, a Janovi připadl díl korouhevský, totiž ve vsi Korouhvi dvory kmetcí, pak dvory kmetcí v Bělé, městečko Bystré, vesnice Hartmanice, Hlásnice, Trpín, Podměstí Svojanovské, Lhoty Přední a Zadní, Studenec, Vítová, Huť a lidé v Kněževsi, Brněnec, Chrastovec, Poloupecný a platy obilné v některých vesnicích a dům nově vystavený u Bystrého, ale po smrti Janově (r. 1564) Hertvík nabyl celého panství, když se byl posoudil se svou švakrovou Johankou z Boskovic a rozepři vyhral. Týž si přikoupil nemovitosti v Baníně, z nichž zřídil dvůr, a byl věrně oddán víře pod obojí i poručil roku 1566 své manželce panství svojanovské († 1578), k němuž roku 1579 patřily Svojanov hrad, městečko s předměstím a dvorem, tvrz a městečko Bystré, vsi Trpín, Hartmanice, Hlásnice, Studenec, Huti, Dolní čili Přední Lhota, Zadní čili Jobova Lhota, Korouhev, Lačnov, Rohožná, Lhota Manova, Limberk, Staršov, Čtyry dvory, Bělá, Dlouhá s mlýny, Zářečí, Brněnec, Vítějoves (Vítová), Poloupecen, Chrastovec, Jedlová, Starý Svojanov, Banín, Nová Bělá, Radiměř, Sádek, Kamenec, Modřec, Trhonice, Jimramov, Sedliště, Široký Důl, Telecí, Odřiš, Borová a Nedvězí.

Po rozmanitých sporech dědických rozdělili se o zboží veškerá Jan Bezdružický z Kolovrat, druhý manžel Bohunky z Hustiřan, Zárubová z Hustiřan a Hertvík Žejdlic ze Šenfeldu roku 1583 tak, že Jan Bezdružický z Kolovrat obdržel Bystré a Zárubová s Žejdlicem Svojanov. Tito zase se dělili tak, že Václav Záruba z Hustiřan dostal Banínský dvůr, Hertvík Žejdlic vsi Lačnov, Zářeči, Radiměř a Dlouhou a Bohuslav Záruba z Hustiřan zámek Svojanov s dvorem popližním, městečko Svojanov, vsi Starý Svojanov, Studenec, Lhoty Přední, Manovou a Zadní, Huti, Rohoznou s podacím u Sv. Magdaleny. Svojanovské panství zůstalo v rodu Zárubů z Hustiřan do počátku XVIII. věku. Tehdy po Josefovi Antonínovi hr. z Hustiřan nabyla Svojanova Eleonora, dcera jeho, a po ní dědil jej Karel Vincenc hr. ze Salmu. Roku 1797 koupil Svojanov Václav Ignác sv. p. Ubelli ze Siegburka, roku 1798 prodal jej Marii Rebece Harachové hraběnce z Hohenembsu, ale zase záhy ho nabyl. Hrad hynul, pře-

cházel dosti rychle od jednoho vlastníka na jiného, z nichž Rüdiger sv. p. ze Stillfriedu mnoho v hradě pátral po starožitnostech Roku 1842 hrad Svojanov vyhořel. Roku 1910 koupila jej obec Polička.

Hrad stojí na vysokém vrchu, chráněn ze všech stran srázy hory, jen na severovýchodě pohodlněji přístupen. Stará hradní cesta vine se do příkrého kopce, před dvorem stýká se s cestami, z jiných stran přicházejícími, a dvorem, jehož výstavnosti obkličují čtverhranný dvůr, vede na hrad přes hluboký příkop k bráně, k níž z obou stran přiléhají hradní budovy; od nich se kol hradu táhne hradba, sesílená baštami. Jedna bašta strmí nad plošinou (panenským skokem), nedaleko ní jest další bašta a od této bašty pokračuje hradba nad srázem k třetí baště, nejvíce nad úval vysazené. Od ní lomí se hradba v opačný směr, v němž jest dalšima dvěma baštama sesílena. Hrad sám jest upevněn ještě vnitřním opevněním. Od vnější brány vede cesta z příhradku k druhé bráně, za níž vchází na nádvoří vlastního hradu, jež jest obtočeno silnou hradbou, k níž

BYSTRÉ.

přiléhají z jedné strany schody a z druhé strany dům holoměčí. Poblíž domu holoměčího, v jehož světnicích roku 1842 shořelých jsou krby ve skále vytesané, jest dům, v němž střelci obývali. Dům střelců má gotická okna a byl asi v XVI. věku zbudován. Celému nádvoří a hradu vévodí starý palác s hrubou věží, velikou hláskou okrouhlou, asi v XIII. věku z kamene důkladně vybudovanou, jejíž zdi na severní straně ostrý uhel tvoří. Hláska měla 4 patra, dosud zřejmá. Na hradě bývala kaple sv. Kateřiny, z ní oltářní kámen byl přenesen v XVIII. věku do svojanovského kostela. Též se zachovala z ní stará dřevěná socha P. Marie. V paláci při kapli poblíž hlásky bylo obydlí pána hradu. Nový palác vystavěn byl na konci XVIII. věku na starých zdech hradních. Zdi hradu byly ozdobeny rustikou, mnoho stop jest v nich po střelbě dobyvatelů hradu. Hradby mají tvar lichoběžníka s hrotem k jihu obráceným, muvaly 6 bašt polokruhových, jež jsou již značně sneseny. Při třetí baště byla výpadní branka.

Mnoho bylo v hradě kopáno. Některé přestavby byly v XVIII. věku provedeny. Pátráno bylo po starožitnostech v zříceninách hradních. Na různých

místech hradu objeveny 3 zazděné kostry. Lidové podání vypravuje, že poblíž panenského skoku jest zlatý šišák zakopán, i že tu sedávala kvílící panna prostovlasá s hrncem zlata.

Hrad Svojanov vyhořel r. 1569 a 1842, byl opravován zejména r. 1799, 1843 a j.

Pod hradem jest statek Hradčany.

V úvale na Svojanovském potoku, jejž na Moravě jmenují Křetinka, rozkládá se městys Svojanov. Nad ním na vyvýšeném místě stojí farní kostel sv. Petra a Pavla, vystavěný r. 1786 a vysvěcený r. 1787. Na místě kostela stávala kaple a opodál ní zvonička. Zařízení kostela jest z XVIII. a XIX. věku. Mezi zvony jest zvon z r. 1577. Starobylá jest křtitelnice. Monstrance pochází z r. 1698.

Fara byla zřízena r. 1777 na náměstí, později přestavěna. Škola stávala pod kostelem, r. 1833 byla nová škola vystavěna. Radnice, po ohni r. 1842 obnovená, stojí na náměstí. Svojanovská kaple Jana Nep. jest z r. 1710. Jeho socha byla r. 1718 postavena ve dvoře před hradem od neznámého ctitele, jenž světci »srdce za dar dává a jemu pod mocnou ochranu tělo s duší poddává«.

Svojanov měl roku 1900 ve 100 domech 768 obyvatel.

Svojanov, prvotně ves, později městečko, má zachovány nejstarší výsady z XV. věku. Ješek Svojanovský z Boskovic zbavil Svojanovské r. 1484 odúmrti a povolil jim svobodné pořizování o jejich majetku. Král Vladislav II. potvrdil Svojanovu na přímluvu Pavla Skalského z Jenšteina r. 1488 výsadu na trhy. K Svojanovu patříval Starý Svojanov a Předměstí i bylo tu za stara na 200 soukenníků. R. 1589 Bohuslav Záruba z Hustiřan potvrdil artikule cechu svojanovských soukenníků. R. 1681 Hertvík Bedřich Záruba z Hustiřan obnovil a potvrdil artikule téhož cechu.

Ve znaku má Svojanov českého lva bez koruny.

Za starodávna měl Svojanov trestní právomoc. Šibeniční hora upomíná jménem svým na ni.

Svojanov trpěl mnoho ve válečných dobách. Tudy hrnula se vojska z Moravy do Čech.

Roku 1608 táhl Svojanovem král Matyáš s Uhry, Rakušany a Moravany do království českého a vojsko jeho tu učinilo mnoho škody. Roku 1621 Lisovčíci se vraceli Svojanovem do Polska a vyloupili Svojanov. Roku 1624 táhl tudy Albrecht z Valdštýna do Slezska. R. 1642 a 1645 vnikli do Svojanova Švédové, v červnu r. 1643 vedl tudy Gallas své vojsko, jež splenilo okolí Svojanova. Roku 1646 vpadla sem saská jízda. Dne 15. dubna 1742 pruské a saské vojsko, v Poličce tábořící, přepadlo Svojanov. V prosinci roku 1798 táhli Svojanovem Rusové, r. 1805 a 1809 prošli tudy Francouzi, v létech 1809 až 1815 vojska tuzemská a ruská.

V květnu 1842 shořely ve Svojanově radnice a 18 domů, též hrad chytl.

K výsadám starším obdržel Svojanov r. 1762 od Marie Terezie výsadu na páteční trhy příze, plátna, lnu a vlny. Od roku 1793 nebyly konány trhy dobytčí. Roku 1842 potvrdil Ferdinand V. Svojanovu 5 trhů výročních.

Ve Svojanově jsou továrna na hedvábné zboží, pivovar, 2 mlýny, pálenka. V I. polovici XIX. věku byla zde továrna na tuhové výrobky. Čistá tuha se vyvážela do Anglie. Ve Svojanově lily se z tuhy sochy, vázy a j.

Na blízku Svojanova jsou ložiska tuhy.

Nad farním kostelem ukazuje se skupina skal, jež má na svém vrcholu tvar obrysu hlavy Ludvíka XIV. Jiný útvar připomíná podobu ležícího obra. S vrchu Pupka nad Svojanovem rozevírá se veliká vyhlídka po širém vůkolí až k hradům Boskovicům a Louce, na Svitavy, Březovou a Olešnici, a na sever ke Králickému Sněžníku a po Orlických horách.

RADNICE V BYSTRÉM.

Pěkným údolím poblíž levého břehu Svojanovského potoka dojdeme na rozcestí, od něhož na severovýchod dospějeme do Starého Svojanova.

Ves Starý Svojanov prozrazuje již jménem svým, že jest starší osadou než Svojanov. Býval za starodávna městysem. Ještě v XIV. věku měl farní kostel. Roku 1786 byla přenesena fara do Svojanova.

Starobylý kostel sv. Mikuláše biskupa ve Starém Svojanově jest stavba gotického slohu. Býval prý původně románský. Klenba presbyteře končí svými žebry v 4 nosiče, ozdobené hlavami s čepicemi. Dle podání jsou to hlavy zakladatelů kostela. Čtvrtá hlava byla r. 1811 uražena zedníkem. Okna lodě jsou zbarokována. Hlavní oltář jest ze XVII. věku. Krov kostelní spočíval na kamenné římse, po způsobu románském obloučky vyzdobené, pod obloučky byly 4 kamenné sochy svatých, z nichž se jen socha jediná zachovala. Nad vchodem hřbitovním jest umístěna ve výklenku soška sv. Mikuláše. Nebylo lze zjistiti, nejsou-li obě tyto sochy totožny. Někteří archaeologové domnívají se však, že tato soška jest pozdějšího původu. Kostel stojí uprostřed hřbitova. Ve zvonici jsou zvony z r. 1527 a 1739 a malý zvon bez nápisu.

Pod kostelem jest hrobka. V ní r. 1808 našli měděnou rakev, již vlastník svojanovského panství prodal vinopalovi Abrahamovi, jenž dal z ní udělati

kotel do pivovaru; z jiných 4 malých rakví cínových byly ulity svícny a lampa do kostela a druhá lampa do svojanovského kostela. R. 1826 byla hrobka opět zpustošena. Teprv roku 1844 kosti rozházené byly uloženy do dubové rakve. Při starosvojanovském kostele měli svůj pohřeb v XVII. a XVIII. věku někteří Zárubové z Hustiřan.

Před r. 1620 byla starosvojanovská fara utrakvistická. Po r. 1620 administrovali zde pardubští minorité, pak moravskotřebovští františkáni. Administrátoři tito bydleli na hradě Svojanově. Pak byli dosazováni světští kněží za administrátory, až pak od r. 1786 kostel tento stal se filiálním do Svojanova. Fara starosvojanovská stávala na pěkném návrší, nyní jest na jejím místě selský statek.

Jihovýchodně od Svojanova leží Předměstí v pěkné horské poloze při Svojanovském potoce a dále na jihovýchod osady k místní obci této náležející: Dolní Lhota, Jobova Lhota, Hutě a Studenec. V Dolní Lhotě jest škola. U Hutí jest důl tuhový. V Předměstí byla v první polovici XIX. věku svojanovská továrna na tuhové výrobky, nyní jest zde faktorství bavlněných látek a provozuje se po domácku tkalcovství. Okolo zrušeného dvora vede cesta na vrch k Sv. Magdaleně a dále k Hlásnici.

Sv. Magdalena nebo Majdalenka jest malá kaple na planině, jež na vrcholu výšiny se rozprostírá. Kaple tato jest při zřícenině bývalého většího kostela. Býval prý tu za starodávna panenský klášter, jejž Husité zbořili zároveň s klášterem tišňovským. Ještě v roce 1629 jest zpráva o podacím právu ke kostelu u sv. Magdaleny. Jeden zvon byl od Sv. Magdaleny přenesen do Rohozné a druhý do věže radnice svojanovské, v níž r. 1842 při ohni se rozlil. Kostel spustl a r. 1786 byl zrušen. Pod kaplí v lese byly dvě studánky. Bývaly tu lázně. Poustevna byla zde v XVII. věku.

R. 1655 bydlel zde poustevník svého řemesla kovář. Bullou z 16. července 1725 byly dány sedmileté odpustky každému, kdo vykoná v den sv. Máří Magdaleny určité pobožnosti. Jmění bývalého kostela bylo užito na stavbu svojanovského kostela. R. 1827 byla U Majdalenky postavena kaple. V den sv. Máří Magdaleny koná se u kaple pout. Trval tento pout po 14 dnů. Přicházelo sem mnoho kněží na pout, bytovali u svojanovského administratora. Pout tento jest dosud svátkem okolí, v den ten (22. července) býval svojanovský výroční trh nahoře u této kaple. Býval to slavný pout. Ještě na počátku XIX. věku přicházelo mnoho poutníků z Čech i Moravy. Mše od r. 1785 se v kapli neslouží, konána byla v širém poli. Jindy jest tu ticho a klid.

Hlásnice leží na výšině jihozápadně od Svojanova. Za válečných dob bývaly tu stráže. S výšiny této jest viděti daleko široko po Moravě i do Čech. V Hlásnici jest škola a kaple P. Marie.

Na nedalekém Kovářovu kopci jsou v místech, kde šla stará cesta na Moravu, zbytky valů. Stávala prý tam ves Kamenice, jež byla zničena a pole její pak k sousedním obcím byla přidělena.

Poblíž Hlásnice rozkládá se Hradisko, prostranná pláň na vrchu nad moravskou vesnicí Kněževsí, obtočená dvojitým valem a příkopy. Ještě na počátku XIX. věku byly tu zbytky zdiva. Mnoho kamení rozvezlo se odtud na stavby do vůkolí. Na Hradisku prý přebývala nějaká kněžna. Jejího syna pokřtil farář olešnický a za to dostal část lesa, nyní farní les zvanou, a ves Přední Lhotu, nynější Kněževes. Pověst tato jest velmi pravděpodobnou. Olešničtí faráři dlouho drželi Kněževes, až roku 1659 se na ní potahovali majitelé panství kunštátského. Tehdejší farář olešnický protestoval proti tomu a dovozoval, že před 300 lety od jedné pobožné královny Kuny pro spasení duše darována byla tato osada, jež dříve k Svojanovu náležela a Lhotou se jmenovala. Výtahem z kněh olešnických potvrzovali purkmistr a rada tamní, že Kněževes byla daro-

ZÁMEK V BYSTRÉM.

vána olešnické faře od pobožné královny, kteráž u té vsi syna porodila a pak na Svojanově ležela, a že od té doby obyvatelé vsi robotovali a desátky i úroky odváděli faráři olešnickému. Královnou Kunou byla asi Kunhuta, potomní choť Záviše z Falkenštejna, a oním synkem Ješek. Jiní míní, že se jedná o druhou choť Závišovu, dceru uherského krále Jitku.

S Hradiska jest rozsáhlý rozhled, zvláště na Svojanov a jeho okolí.

Od Hlásnice vede silnice do Trpína, nejjižnější obce okresu poličského. Ves Trpín jest vzdálena ¼ hodiny od Hradiska. Schaller vypravuje, že u Trpína byli Češi (Chrudimští) poraženi Poláky. Zpráva ta souvisí asi s lidovým podáním, že u Hlásnice zanikla ves Kamenice (Kamenec) ve válce. Ves tato ležela v poloze u Trpína.

Trpínský kostel sv. Václava byl již r. 1350 farním, byl do r. 1620 utrakvistickým, pak zpustnul; nyní jest filiálním do Bystrého. Starý kostel byl sbořen r. 1683, nový kostel byl teprv v 1720. letech dokončen. Jest slohu ba-

rokového. Zvonice má podsebití. V Trpíně byl dvůr panský. Obec má školu. Trpín patříval k panství bysterskému.

Od Bystrého jde k Trpínu silnice přes Hartmanice, taktéž obec bývalého panství bysterského. S kopce hartmanického od kaple jest vyhlídka po celém okolí Bystrého. Nynější kaple byla na místě staré kaple založena roku 1705 a dokončena roku 1708. Má věž osmibokou, dvojí řadou oken opatřenou, a chová v sobě sochy a obrazy v XVIII. a XIX. věku zhotovené. Byla vysvěcena ke cti sv. Anděla Strážce a českých patronů. Při kapli jest náhrobek Marie Rebeky hr. z Hohenembsu. V Hartmanicích jest škola. Obyvatelstvo zaměstnává se též tkalcovstvím.

Pešina z Čechorodu vypravuje, že r. 1012 byla svedena západně od Bystrého v zálohách lesních v poloze U kostelíčka bitva, při níž obec tato byla zpustošena a pak teprv Bystré bylo v nynější poloze zbudováno. Dosud se říká Kostelíček poloze, jež jest ¼ hodiny cesty od nynějšího bysterského kostela nedaleko silnice, od Nedvězího k Jimramovu zřízené, u paty vrchu Libína při obecním lese. Lidové podání vypravuje, že tu stavěli za starodávna kostel, ale co ve dne postavili, bylo v noci rozbořeno a na místo, kde stojí nyní bysterský kostel, přeneseno.

Bystré bylo v XIV. věku farní vsí. Kostel tamní sv. Jana Křtitele byl r. 1347 přidělen k biskupství litomyšlskému. Původní stavba jeho se nedochovala; byla po několika ohních opravována. R. 1721 byl starý kostel zbořen a v letech 1722 až 1729 znova slohem barokovým vystavěn; věže byly r. 1736 dokončeny. Ze starého kostela zachoval se zvon z r. 1520. Ostatní zvony jsou novější. V XVII. věku byl kostel bysterský poutním. O zvelebení poutí tamních pečovalo bratrstvo, ale na sklonku XVIII. věku zaniklo. Kostel stojí na pahorku uprostřed města na místě starého kostela a hřbitova. Po stranách lodě jest celkem 6 kaplí. Výzdoba oltářní jest z XVIII. věku. Nápis průčelní oznamuje, že byl kostel r. 1863 opraven. Zvony má z let 1520, 1712, 1743 a 1767. Při severní straně kostela bývala stará věž, místo ní jest vystavěna věž novější. V kryptách kostelních jsou pohřbeni někteří členové rodů z Kolovrat a z Hohenembsu a kněží.

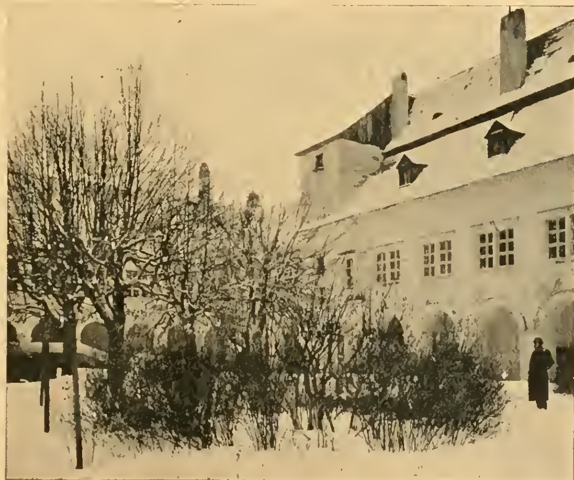
Stará fara bývala dřevěná. Bydleli v ní utrakvističtí faráři, z nichž zvláště jest znám spisovatel Filip Roměnec Pražský. Roku 1638 poslední utrakvistický kněz bysterský, přestoupiv na víru katolickou, stal se prvním tamním farářem katolickým.

Faru vystavěla proti kostelnímu vchodu v letech 1690 až 1692 Kateřina hr. z Martinic. Průčelí bylo opatřeno znaky pánů z Martinic a pánů z Bukuvky a letopočtem dovršení stavby.

Radnice, shořelá r. 1715, byla záhy zase vystavena.

Škola v Bystrém byla již v XVI. věku. Jan Bezdružický z Kolovrat, tajný rada císaře Rudolfa II. a podkomoří měst královských, daroval Bysterským užitek na svém domu v Chrudimi na opravování školy. Škola stála pak místo bývalé kostnice. Roku 1826 stavěli opět školu.

V Bystrém bývaly tvrz a dvůr poplužní. V druhé polovici XVI. věku byl vystavěn Janem Žehušickým z Nestajova východně od města zámek, na němž také budoval pak Jan Bezdružický z Kolovrat se svou chotí Bohunkou Zárubovou z Hustiřan. Tehdy ještě stávala stará tvrz bysterská. Teprv v polovici XVII. věku ji zbořili, když tu Maxmilián Valentin z Martinic dal vybudovati zámeček. Fr. z Hohenembsu nejvíce na zámku opravoval, nově jej vypravil a kaplí opatřil. Na počátku XIX. věku byly podniknuty některé změny, byla ubourána průčelní zeď. Zámek bysterský obepíná třemi křídly dvůr. Opodál

NÁDVOŘÍ ZÁMKU BYSTERSKÉHO.

jest poplužní dvůr a k zámku přiléhá park. Původní svou výstavnost zachovalo si křídlo severní a západní zámku, ostatní části zámku byly zvláště r. 1833 přebudovány. Kaple P. Marie nemá pozoruhodných památek. Na zámku byla obrazárna znamenitá, dosud jest v něm přes 90 obrazů. Býval v něm též modrý pokoj, určený k ubytování císaře a tak ozdobený, že, jak starý popis zámecký uvádí, »nerci-li pán a kníže, ale i také císař v něm bydlet může«.

V němčících dobách říkali zámku bysterskému též Frischberk a dvoru poplužnímu Ratina. Aug. Sedláček v tomto jméně shledává českou Radyni neb Hradyni.

Severovýchodně od zámku jest poloha Hradčany.

Při zámku bysterském byl již v dřívějších stoletích pivovar. V XVII. věku také obec Bystré měla svůj pivovar vlastní.

Bystré patřívalo za starodávna k panství svojanovskému. Ku konci XV. věku bylo již městečkem. Z výsad bysterských jsou známy výsady krále Vladislava z roku 1488 na 4 trhy, pak výsada z r. 1504 na týdenní trhy a clo, výsady Rudolfa II., Ferdinanda III. a j. V erbu má Bystré na štítě červeném myslivce, stojícího na zeleném trávníku u lesa a bodajícího zlatým oštěpem medvěda vzepjatého.

Dokud Bystré bývalo vsí, byl tu jen poplužní dvůr. Tvrz vznikla v XVI. věku. Bystré bylo odtrženo v XVI. věku od panství svojanovského. Roku 1557 dostal Jan Žehušický z Nestajova za díl městečko Bystré s okolními vesnicemi a postavil tvrz nad Bystrým. Roku 1550 utrakvistka Kateřina Žehušická z Nestajova darovala kostelu farnímu v Bystrém kalich, jenž pak byl r. 1690 přelit.

Statek bysterský dědil po Janovi Žehušickém z Nestajova jeho bratr Hertvík († 1579) i připojil Bystré zase k Svojanovu. Jeho vdovou Bohunkou se dostalo Bystré druhému jejímu manželu Janovi Bezdružickému z Kolovrat († 1604), jenž ujímal se poddaných a odkázal Bysterským peníze na vystavění jejich školy. Jan Bezdružický z Kolovrat byl dobrý hospodář a správný muž, víry pod obojí.

Po něm rozdělili se jeho synové Ludvík a Vilém Jindřich r. 1609 o statky otecké. Vilémovi zůstal statek bysterský. Za Johanky Švihovské ze Sloupna, jež na Bystrém hospodařila na místě jeho, bouřili se (r. 1620) poddaní tamní pro její nevlídnost, a také pak jemu samému.

Příčinou tohoto povstání bylo, že vrchnost nutila poddané k odběru piva ze svého pivovaru, kdežto poddaní mohli dosud odebrati pivo odkudkoliv, zejména též z obecního pivovaru bysterského, i že pak roboty byly utužovány. Poddaní ozbrojili se kosami, cepy a vidlemi, nerobotovali a zle v lesích začali hospodařiti. Utábořili se mezi Bystrým a Jedlovou. Rotmistr vyslaný s vojenskou pomocí, vida, že se nedocílí se sedláky dohody, odjel s vojáky z Bystrého. Když na této cestě u Jedlové vskočil maně kůň jednoho jezdce do selského obilí, jeden sedlák z Modrce zastřelil jezdce. Rotmistr s vojáky svými udeřil na sedláky a pronásledoval je do Bystrého, kdež jich mnoho pobili. Sedláci vrátili se do svých obcí. Vrchnost zle s nimi nakládala, takže mnozí sbíhali se statků. Nemaje dosti poddaných, nutil Vilém Jindřich Bezdružický z Kolovrat i Bysterské k robotě, vzal jim pivovar, prodej soli a vína i panský les a vnucoval jim pivo z panského pivovaru. Mnozí měšťané bysterští taktéž sběhli pryč z panství.

Vilém Jindřich Bezdružický z Kolovrat, súčastniv se boje proti Ferdinandovi II., byl r. 1623 odsouzen polovice svého statku, stal se však katolíkem a druhou polovici zaplatil, pročež mu Bystré zůstalo, i odkázal je r. 1642 Oldřichovi Františkovi Libštejnskému z Kolovrat, jenž přikoupil téhož roku Banín a byl vrchnost poddaným příznivá a přející († 1650), vrátil Bysterským obchod solí a pečoval o zvelebení městečka. Na Bystrém vystřídali se nejprv jeho choť Lucie Otilie z Martinic, pak její bratr Jiří Adam hrabě Bořita z Martinic, a po jeho vdově Johanně r. 1652 Maxmilian Valentin hr. z Martinic. Po jeho choti

Anně Kateřině rozené z Bukuvky († 1685) děti její prodaly r. 1686 Bystré Janovi Pavlovi sv. p. z Valderode, na poddané krutému († 1694).

Jindřich Adam Bořita hr. z Martinic udělil Bysterským právo prodeje vína a vymohl jim od Ferdinanda III. roku 1653 obnovení majestátu krále Vladislava z roku 1488 a vybírání mýta od cizích a výsadu na trhy výroční a koňské.

Maxmilian Valentin hr. z Martinic propustil Bysterským vybírání cla celého záměnou za právo prodeje soli po vsích.

Vdova jeho založila při kostele bysterském škapulířové bratrstvo, odpustila měšťanům tamním robotu, na ně roku 1621 uvalenou, jen některé povinnosti poddanské byly zachovány, vypomáhání při žních za stravu panskou. Bysterští měli býti v zámeckém dvoře po práci při hudbě vyčastováni. Každý den

KOROUHEV.

pracovní se dlouho do noci tančilo. Zařízení toto potrvalo od roku 1684 do r. 1848.

Po Janu Pavlovi sv. p. z Valderode měl panství bysterské kn. z Lichtensteinu, jenž je směnil roku 1710 s Jakubem Hanibalem z Hohenembsu. Tento držel Bystré do počátku druhé polovice XVIII. věku. Roku 1762 nabyl panovnický rod substituce na toto panství, jež po roce 1710 bylo svěřenským, a když pak po smrti Marie Valburgy, rozené z Hohenembsu, provdané Truchsess-Zeilkové, nebylo nápadníků, byl ustanoven správce panství tomuto a posléz roku 1848 dostalo se Arnoštce sv. p. z Lanquetu a po její smrti roku 1868 jako odúmrť přešlo na císaře a krále Františka Josefa I.

Za válečných dob trpělo Bystré pochody vojenskými, tak roku 1642 táhlo tudy a plenilo císařské vojsko, roku 1645 v říjnu Švédové tu drancovali a zase roku 1647 jezdci švédští přitrhli a purkmistra zastřelili. Roku 1736 v únoru přišlo do Bystrého ruské vojsko a pobylo 12 neděl, lidé se s Rusy neradi loučili. Roku 1742 šli tudy Sasové, roku 1748 zase kozáci, roku 1798 pluk prince Oranského, 1805 a 1809 Francouzi, a jindy jiní.

Z jiných návštěv budiž připomenuto, že před vánočními svátky roku 1617 král Matyáš, na své cestě z Prahy do Vídně, zavítal do Bystrého a v tvrzi bysterské se svým dvorem nocoval.

Bystré leží při potoku v údolí horském. Má měšťanskou školu, pivovar, faktorství tkalcovská, mlýny, výrobu lihovin a j. Dle sčítání z roku 1900 měla místní obec Bystré v 273 domech 2087 obyvatel.

Nejvyšší vrchy v okolí jsou Kovářův vrch a Libinský kopec. S obou jest pěkná vyhlídka pomezní krajinou českomoravskou. Poblíž samé hranice zemské vine se od Bystrého na západ silnice Nedvězím k Trhonicům a dále k Sedlišti. Nedvězí rozkládá se po svazích Librova kopce a Kukly až k samé

ZLATÁ STUDÁNKA (BALDA).

hranici zemské. Patřívalo k panství poličskému. Od počátku XVIII. věku má školu.

Místní obec Trhonice sestává z Trhonic a Benátek, také patřila k panství poličskému, leží při Trhonickém potoce, tekoucím od Nedvězího, a má kapli P. Marie, zbudovanou v polovici XVIII. věku. Obec poličská dobývala v tamním okolí vápenec a pálila z něho vápno černé. V Trhonicích jsou mlýn, pila a vápenice. Benátky leží východně od Trhonic nad vtokem Trhonického potoka do Svratcavy, jež je odděluje od moravského města Jimramova.

Severněji leží při levém břehu Svratcavy Sedliště na svahu Bezděka. Ves tato patřívala k panství poličskému, má kapli Korunování P. Marie, mlýn s pilou.

Od Sedliště vystoupíme na Bezděk, s něhož naskytá se pohled do poříčí Svratcavy i k severu do okolí Korouhve.

Korouhev jest rozložena podél Korouhevského potoka směrem severozápadním po obou stranách silnice. Patřívala dílem k panství poličskému, dílem k panství bysterskému. Díl bysterský býval součástí panství svojanovského ještě v XVI. věku (do roku 1583). Již v XIV. věku byla Korouhev farní vsí. Kostel korouhevský sv. Petra a Pavla byl roku 1349 připojen do biskupství litomyšlského, po roce 1623 byl přifařen k Bystrému. Roku 1783 byla zřízena v Korouhvi lokalie a roku 1856 fara. Kostel jest budova slohu gotického, uvnitř celkem novějšího zařízení, jen zvony má starožitné (z XV. věku, 1532 a j.). V Korouhvi jest škola, 2 mlýny. Obec tato jest rodištěm spisovatele Josefa Ehrenbergra a universitního profesora MUDra. F. Michla.

KAPLE V BALDĚ.

K místní obci Korouhvi náleží Lačnov, Kateřinky a Maksičky. Všechny tyto tři osady patřívaly k panství bysterskému.

Maksičky jsou poblíž stoku Korouhevského potoka s Bílým potokem při silnici, jež vede od Poličky Lačnovem do moravské Borovnice.

Lačnov leží při vtoku Bílého potoka do Svratcavy, roku 1557 patřil k statku limberskému, pak k panství svojanovskému a od roku 1597 k zboží bysterskému. V Lačnově jest kaple P. Marie z XVIII. věku, mlýn, vápenice a lihopalna.

Za lesem dostihneme ve východním směru nad levým břehem Svratcavy do Kateřinek a jimi zpět do Korouhve a po silnici do Jedlové.

Místní obec Jedlová (Schönbrunn) skládá se z osad Jedlové, Baldy a Hamrů. Jedlová přináležela k panství svojanovskému, pak k bysterskému statku, vznikla prý ze 3 vesnic. Její farní kostel Navštívení P. Marie jest dle

lidového podání nejstarší na celém bysterském panství. Roku 1349 byl připojen k biskupství litomyšlskému. Od XV. věku do počátku XVII. věku měl utrakvistické faráře, pak byl filiálním do Limberka, později do Bystrého, od roku 1792 jest zase farním. Kostel jedlovský jest zbudován v gotickém slohu, byl rozšiřován v XIX. věku. Tehdy byla zrušena kostnice; když byla odklizena, nalezlo se několik tisíc lebek. Oltář hlavní jest z roku 1799. Z kostelních památek jest zajímavá socha P. Marie z XVI. věku. Na zvonici jest zvon z roku 1526. U hřbitova est kaple; kromě ní jsou v Jedlové kaple nejsv. Trojice a sv. Anny. Při silnici k Poličce vedoucí jest starobylý kamenný kříž.

Jedlová bývala prý větší. V okolí naskytly se stopy sklepů a zdiva. Severně od horního konce Jedlové jsou v lese stopy dolů. Dolovalo se tu na kamenec, roku 1837 pátralo se po uhlí. Jedlová má školu, jsou tu 2 dvory, továrna na hedvábné zboží a mlýny.

H a m r y u Jedlové, bývalá dominikální osada, částečně na půdách panství svojanovského a částečně na půdách panství bysterského vzniklá, připomíná jmenem svým tamní zaniklé železné hamry.

U léčivého pramene v příjemném zátiší lesním severovýchodně od Jedlové jest B a l d a čili Z l a t á S t u d á n k a uprostřed lesů. Lázně tamní byly známy již v XVII. věku. Chrudimský fysik MUDr. Václav Petržilka zmiňuje se roku 1748 o těchto lázních, jež byly v tehdejších časech zvelebeny, když byl v Baldě vystavěn lázeňský dům dřevěný a při něm roku 1747 zámek nákladem Fr. Rudolfa z Hohenembsu, majitele bysterského panství. Stavení tato potrvala takto do roku 1833. Roku 1748 byla nad pramenem vystavěna kaple P. Marie, v níž jest starý obraz Matky boží. Ze staré kaple zbyl pouze tento obraz, na němž jest vymalován lázeňský dům, kaple a znak příznivce a tehdejšího majitele lázní Fr. Rudolfa hr. z Hohenembsu. Při kapli byl stálý duchovní. Všechny tyto budovy byly roku 1833 opraveny. Dům lázeňský (zámeček) byl v témž roce přestavěn. V Baldě jest zámeček s kaplí, myslivna a hostinec.

Horskou krajinou dojdeme východně od Baldy do Staršova. S t a r š o v, bývalá osada panství bysterského, má kostel farní Nanebevzetí P. Marie, jenž býval filiálním do Limberka, od roku 1788 lokálním, roku 1856 shořel a pak byl obnoven, od roku 1864 jest farním, roku 1874 nově byl zbudován. Ze starého kostela, gotickým slohem vybudovaného, zbyla jen část zařízení; zvony se rozlily. V Staršově jest škola, faktorství tkalcovské, pila s valchou na plátna.

Nedaleká obec M o d ř e c (Modrč, Modřice, Riegersdorf) náležela k panství poličskému, má školu a kapli nejsv. Trojice, na místě staré kaple v XVIII. věku zbudovanou.

Lesem limberským vede k severu silnice do Limberka.

L i m b e r k jest jednou z nejstarších a nejrozlehlejších obcí okresu poličského, táhne se po obou stranách Bílého potoka až téměř k Hornímu předměstí poličskému. V zakládací listině města Poličky z roku 1265 se připomíná Kunrát z Limberka, jemuž král Přemysl Otokar II. svěřil založení Poličky

a udělil rychtu v Poličce, též jiná práva, jako že kromě svobodné krčmy limberské nemá býti v okolí poličském jiné krčmy. Byla-li již tehdy tvrz v Limberce, listinné prameny neuvádějí. Pokládá se, že tvrz, jež v Limberku na místě nynější sýpky u dvora, kdež dosud se říká zámeček, stávala, byla zbudována teprv v XVI. věku, snad roku 1587 Zdislavem Abdonem Bezdružickým z Kolovrat, jenž tu bydlíval. Též jeho vdova tu sídlela. Brána příjezdu jest z XVII. věku, opatřena jest znakem s letopočtem 1692. Limberk patříval k panství svojanovskému, později k statku bysterskému.

LIMBERK.

Uprostřed vsi na pahorku stojí farní kostel sv. Jiří, jenž byl již roku 1350 farním, po roce 1620 filiálním do Bystrého, od roku 1727 zase farním. Roku 1748 byl tento kostel přestavěn, loď i věž ponechány, presbyteř přibudována, později také věž celá z kamene vystavěna. Škola byla založena r. 1712. Kaplička nad sousoším sv. Trojice jest z roku 1717. V Limberku jsou tkalcovská faktorství.

Bílý potok, jejž Limberk až k Poličce provází, protéká Poličkou, od jejího Dolního předměstí vine se údolím na západ a od Starého Kamence k jihu. Celé toto údolí jest osazeno osadami Novým Kamencem, Starým Kamencem a Sádkem, jež patřívaly k panství poličskému.

K místní obci Kamenci náleží Starý Kamenec, Nový Kamenec a Jelinky.

Osada N o v ý K a m e n e c (Nová Kamenec) povstala roku 1785 z emfy-

tentisovaného městského dvora poličského. Jihozápadně od Nového Kamenec leží Starý Kamenec (Stará Kamenec). Tam byl r. 1706 vystavěn městský pivovar poličský. V Starém Kamenci jest též mlýn. Jižně od téže osady vede úžlabím cesta v poloze »stará ves«, kdež prý bývala ves, již Švédové poplenili a spálili. Od Poličky stromořadí královské vede do lihoháje, nad ním vyniká Šibeničný vrch, na němž do roku 1765 byly konány popravy. Dále pak stáčí se k jihozápadu cesta k Mlýnskému kopci, nejvyšší poloze okolí poličského. Na svahu tohoto kopce jest osada Jelínek. Odtud vede se voda do Poličky. S Mlýnského kopce jest pěkná vyhlídka k Poličce i po okresu poličském.

Obec Sádek má prý jmeno po městských rybných sádkách. Němci přeložili Sádek v Baumgarten, usuzují tedy, že má jméno od sadů. Obec tato, stojící na stoku Černého potoka s Bílým potokem, náležela za starodávna k panství poličskému.

Nad obcí stojí uprostřed hřbitova kostel původně sv. Mikuláše, od XVII. věku nejsv. Trojice, jenž býval do roku 1900 filiálním do Poličky, nyní jest farním. Byl zbudován roku 1640, opravován na počátku XVIII. věku (1713), má kazatelnu a několik obrazů z této doby, oltáře jsou novější. Škola v Sádku jest od roku 1792. Roku 1785 byly tu zřízeny koželužna a pálenka, jsou zde faktorství tkalcovská, mlýny a lihopalna.

Silnice sleduje od Sádku k jihozápadu tok Bílého potoka, jenž u Lačnova vlévá se do Svratcavy, ze severozápadu přitékající od Telecího, k němuž v Lačnově odbočuje silnice. Vyhneme se této značné zatáčce a ze Sádku od kostela tamního zaměříme přes horský hřbet lesem do Telecího.

Obec Telecí zaplňuje svými domy úval, jímž od severu brázdí si Telecký potok cestu k Svratcavě, do níž na dolním konci Telecího vpadá. Po obou stranách jest úval tento sevřen kopci, jež dosahují nejvyšší výšky (700 m n. m.) Matoušovým kopcem. K místní obci Telecímu náleží osada Landráty, na svahu kopce 740 m n. m. vynikajícího. Severní část Telecího přiléhá k svahům Luckého kopce 737 m vysokého.

Jdouce Telecím od Svratcavy, přijdeme nejprve k evangelickému kostelu, u něhož jest škola, evangelická fara a pod kopcem u potoka evangelický sirotčinec, dále pak ve vsi dostihneme za katolickou farou opodál silnice borovské ke katolickému kostelu.

Kostel katolický sv. Maří Magdaleny býval před r. 1640 farním. Stavbou svou, gotickým slohem provedenou, ukazuje, že pamatuje XIV. věk. Od XV. věku měl utrakvistické faráře. As od roku 1640 byl filiálním do Poličky, od roku 1787 lokálním a od roku 1852 jest farním. Byl opravován r. 1583 a 1881. Stojí v hřbitově, obehnaném zdí s opěrami. Vyjma zvony (1478, 1508 a j.) má zařízení novějšího původu. Malebného rázu dodává mu zvonice, v XVI. věku zbudovaná, opatřená střílnami a podsebitím. Kostnice jest novější.

Protireformační snahy narážely v Telecím a okolních obcích na tuhý a houževnatý odpor a nikdy nesetkaly se tu s úplným zdarem. Zprávy z XVII. a XVIII. věku svědčí, že mnoho tajných nekatolíků žilo v malebném horském

úvalu Svratcavy po české i moravské straně. Není divu, že právě v této krajině po vydání tolerančního patentu přihlásili se četní občané k evangelickému vyznání a založili si mnohé modlitebny.

Evangelický kostel byl v Telecím zbudován v letech 1783 až 1785 a obnovován roku 1890, tehdy doplněn věží.

Škola v Telecím byla již v XVII. věku, znova vyzdvižena na počátku XVIII. věku, když již přes 100 let byla spustlá. Bývaly pak zde školy katolická a evangelická. Nyní jest společná škola v nové budově výstavné.

Telecí patřívalo k panství poličskému. Býval tu městský dvůr, z něhož emfyteutisováním vzniklo Nové Telecí. V Telecím jest několik mlýnů.

U KOSTELA EVANGELICKÉHO V TELECÍM.

Pozoruhodnou památkou místní jest obrovská dutá stará lípa u Lukásova statku, v níž písmák ukrýval si staré knihy české, až teprv jednou za večera slídiči byl vypátrán, když v tajném svém úkrytu si prozpěvoval nábožné písně a žalmy.

Od Telecího stoupá k jihozápadu do příkrého kopce silnice lesem opodál vrchu Matoušova kopce, v lese dostihuje samotu Sibíř a nad Světy opouští les. Od Světů rozvírá se úchvatný rozhled po českomoravské vysočině na lesy k Perničkám a Čtyřpaličaté skále a za ní vynikají Jelení skok čili Dratníkova skála a jiné kopce, jež od Milov až k Světům provázejí po pravém břehu Svratcavu, kteráž horním tokem svým tvoří hranici mezi královstvím českým a markrabstvím moravským. Od Světů až k Milovám jsou po svazích horských i úvalem roztrouseny domky obce Březin. Úval tento náleží nejen mezi nejkrásnější partie okresu poličského a sousedního okresu hlineckého, nýbrž mezi nejmalebnější krajiny české vůbec, ale dosud málo jest turisty vyhledáván a

navštěvován, ač od Hlinska přes Svratku nebo od Poličky přes Telecí nebo ze stanice Čachnova a Borové jest pohodlně dostupný.

Březiny náležely k panství rychmburskému. Za starodávna bývalý tu hamry a hutě. V lesích vůkolních stávaly prý před třicetiletou válkou osady Bezděkov, Desná a Šonava. Březiny mají školu. Nedaleko ní rozkládá se opodál silnice hřbitov, na němž pohřben jest spisovatel Jos. V. Justin Michl (Drašar). Poličský divadelní spolek Tyl zřídil mu zde pomník. V Březinách jest mlýn s pilou. Obyvatelstvo této krajiny živí se zemědělstvím a tkalcovstvím, též pracuje v lesích velkostatku.

K místní obci Březinám přísluší osada Damašek, jenž taktéž býval v panství rychmburském a vznikl na dominikálních půdách. Z Březin od há-

U KATOLICKÉHO KOSTELA V TELECÍM.

jovny zavede nás pěšina k lesní silnici, kteráž vede k damašské myslivně po svahu Perniček damašských, malebných skalisk, v nichž lid se ukrýval v XVII. věku před Švédy.

Damašek, jako i jiná místní jména vůkolní (Betlem a j.) upomínají na doby, kdy na Hlinecku a Poličsku bývali Bratří čeští. Jest rozptýlen po úvale lesním při potoku Hlučálu, jenž se pramení v lesích u Pusté Rybné a od Damašku Pustou Rybnou k jihu malebným údolím k Svratecvě plyne a do ní se pod Světy vlévá. V Damašku jest myslivna a olejna.

Pustá Rybná (Pusté Rybné) patřívala dílem k panství rychmburskému a dílem k panství poličskému. Zaplňuje romantický lesnatý úval po obou březích potoka Hlučálu, jenž tu žene několik mlýnů. Nad jeho pravým břehem stojí pustorybenské kostely katolický a evangelický. V obci jest též škola.

Pustá Rybná jest stará osada. V XIV. věku říkali jí též Moravské Rybné.

Katolický kostel sv. Bartoloměje byl dle lidového podání založen od sklářů,

kteří tu v XVII. věku pracovali. Do roku 1786 byl filiálním do Poličky a od roku 1786 k Borové. Do roku 1838 byl starý dřevěný kostel. Nový kostel zděný byl vystavěn a zařízen v letech 1839 až 1842. Zvon jest z r. 1555.

Evangelický kostel a fara byly založeny r. 1784.

V XVII. věku byla v Pusté Rybné sklárna.

K místní obci Pusté Rybné náleží též osady Betlem, Blatina, Kobylí a Světy, vesměs patřívaly k panství poličskému. Světy vznikly na vymýtěné půdě panské, Blatina propachtováním panské půdy v dědičný pacht lhotníkům.

Kobylí leži po svazích horských mezi Pustou Rybnou a Landráty, Betlem při silnici, jež od Pusté Rybné k Telecímu a Borové vede, a na sva-

LUKASOVA LÍPA V TELECÍM.

zích Luckého kopce, a Blatina severněji od Betlema, vesměs v lesnaté krajině, z níž rozevírá se rozhled k severovýchodu.

Kdo chce užiti znamenité vyhlídky, neopomene vystoupiti na Lucký vrch, nejvyšší (737 m n. m.) kopec v okolí Poličky. S něho uvidí úval pustorybenský a telecký, k severu pak přes Borovou po okresu skutečském a litomyšlském až k Orlickým horám a k východu na Poličku a po osadách poličského a hlineckého okresu a daleko do markrabství moravského.

Celá cesta z Betlema k Borové jest provázena širým výhledem k Poličce a k severu po kopcovině k Rychmburku a Skuči a do okresu litomyšlského a zvláště po úvalu táhnoucím se od Svaté Kateřiny Borovou a Oldřiší k Poličce.

K místní obci Borové jsou připojeny Borová, Bukovina, Cerkytle a Svatá Kateřina.

Svatá Kateřina patřívala do panství poličského, litomyšlského a no-

vohradského; nyní náleží část její u kostela do okresu poličského, část u silnice prosečské do okresu skutečského a ostatní díl do okresu litomyšlského.

Osada jest roztroušena v malebné rozloze mezi lesy, jimiž vede sem aerární silnice od Poličky k Hlinsku směřující a trať místní dráhy poličsko-skutečské. Poblíž místa, kde od aerární silnice odbočují silnice okresní pusto-rybenská a borovská, stojí nádraží a za ním pila. Severozápadně od nádraží jest při silnici aerární u samé tratě kostel sv. Kateřiny, jenž stál již v XIV. věku a dal své jméno osadě. Býval dřevěný. Roku 1660 byl přestavěn, v XIX. věku znova obnovován a o starožitný ráz svůj připraven. Jen starobylý zvon z r. 1527 jest tu zachován. Kostel tento jest filiálním do Borové. U kostela jest škola. V Svaté Kateřině byla škola zřízena v XVIII. věku, vystavěna r. 1824.

LÍPA V PUSTÉ RYBNÉ.

Známa byla zvláště, když silnice aerární byla jedinou komunikací krajiny, hospoda Na bále.

Poblíž nádraží jest samota Cerkytle, při níž míval panství poličské mlýn.

Jižně od kostela svatokateřinského jest v lesích samota Bukovina, myslivna s několika familiantskými staveními. U myslivny vystavěl poličský myslivec Jan Harrich r. 1828 kapličku Jana Nep., snad na místě starší sešlé kaple, z níž jest zvonek, ulitý v XVIII. věku. Obydlí polesného zřídila v druhé polovici XVIII. věku obec poličská.

Od nádraží borovského, jež poblíž Sv. Kateřiny jest zřízeno, táhne se podél silnice směrem jihovýchodním ves Borová. Téměř rovnoběžně se silnicí a Borovským čili Černým potokem postupuje po severovýchodní straně této obce trať místní dráhy k Poličce.

Borovský kostel sv. Markéty byl již v XIV. věku farním, byl r. 1349 připojen k biskupství litomyšlskému. V XVI. věku byla fara utrakvistická, po

r. 1620 byl kostel filiálním do Poličky, od r. 1786 jest opět farním. Na přechodu z XVI. do XVII. věku byl přestavěn. Starý kostel byl slohu gotického. Zajímavá jest věž kostelní svým roubením. Kuželovitá, vysoká střecha osmihranné kostnice byla r. 1901 odstraněna. Zařízení kostelní jest novějšího původu, pouze na zvonici jsou staré zvony z r. 1500, 1529 a j.

Evangelický kostel byl založen r. 1783, nevykazuje stavebních zvláštností. Fara evangelická vznikla r. 1785.

Škola stará byla založena roku 1790.

U Borové ukazuje se zašlý starý hřbitov.

Evangelickým farářem borovským byl český spisovatel Benjamin Košut. Borová jest rodištěm universitního docenta spisovatele Jaromíra Břetislava Košuta.

Na Borovském potoce jest několik mlýnů. Druhdy bylo v této krajině značně zastoupeno plátenictví. Dosud jsou na lukách u Svaté Kateřiny a j. běliska pláten. Nyní obyvatelstvo přivydělává si tkalcovstvím.

Aug. Sedláček míní, že za starodávna byla Borová nazývána v latinských listech Ulrici villa po Oldřichovi, jenž ves tu vysazoval. Latinské jméno toto náleží sousední obci Oldřiši.

Oldříš (Voldříš) bývala již v XIV. věku, patřila k panství poličskému. Bydlívali v ní děkanové poličtí v létě, měli zde svoje hospodářství.

Porozhlédneme se se Stanova (Štamberka) úvalem Borovského potoka, přejdeme lesem k severu na aerární silnici, jež od Svaté Kateřiny jihovýchodním směrem k Poličce postupuje a za osamělým hostincem po severní straně silnice dostihneme Široký Důl.

Roku 1269 patřila půda, na níž Široký Důl stojí, větším dílem k hradu litomyšlskému. V letech 1347 až 1421 byl Široký Důl stolním statkem biskupa litomyšlského; druhý díl Širokého Dola náležel k Poličce. Roku 1349 byl kostel sv. Jana Křtitele v Širokém Dole farním, po r. 1620 filiálním do Sebranic. Opravován byl v XVII. věku. Zachoval si svůj původní ráz. Zbudován byl ve slohu gotickém. Oltář jest z r. 1675, též ostatní úprava vnitřku jest novější, až na starobylé zvony. V Širokém Dole jest též škola. Široký Důl patřil do r. 1848 dílem k panství poličskému, dílem k panství litomyšlskému.

Dr. K. V. ADÁMEK.

HLINECKO.

Okres hlinecký sousedí jižní a jihovýchodní částí svou s Moravou, na jihozápadě s okresem přibyslavským, na západě s okresem chotěbořským, na severozápadě a severu s nasavršským okresem, na severovýchodě a východě s okresem skutečským a na východě s okresem poličským. Nejsevernější obcí okresu hlineckého jest Dolní Holetín, nejjižnější Herálec, nejzápadnější Sv. Mikuláš a nejvýchodnější Milovy.

Okres hlinecký má výměru 17470 hektarů.

Poloha jeho okresního města jest velmi příhodná, leží Hlinsko při severozápadní dráze téměř uprostřed okresu, s nímž spojeno jest sítí silnic.

Celou plochou svou náleží okres do oblasti vysočiny českomoravské. Nejvyšší výšky dosahuje okres hlinecký v nejjižnější své části Kamenným vrchem 801 metrů nad mořem a Šindelným vrchem 802 m. n. m., dále pak ve své nejvýchodnější části Karlštejnem 774 m., Zkamenělým zámkem 762 m., Perničkami 750 m. a Otavou u Svratoucha 734 m. Od těchto poloh půda snižuje se směrem jižním k údolí řeky Svratcavy, jež teče u Svratky ve výši 652 metrů a u Křižánek 643 metrů nad mořem. Tato vypnulina zasahuje z okolí Svratky a Svratoucha až k Dědové a Jeníkovu, majíc tu nejvyššími svými body Pešavův kopec 687 m. n. m. a Dědovský kopec 674 m. n. m., i snižuje se jednak na jihozápad a východ, jednak na sever; na jihozápadě lemuje úval, jímž řeka Chrudimka brázdí si cestu. Tento úval Chrudimčin jest oddělen od údolí Svratcavy širokým pruhem, jenž mezi Kuchyní a Svratkou dosahuje výše 636 m. až 651 metrů nad mořem. I jest úval Chrudimky sevřen od jihu vysočinou, jež na jižní hranici okresu hlineckého dosahuje až do výše 802 metrů nad mořem a svažuje se k severu dosti značně, má u Familií nad Herálcem výšku 712 m. n. m., u Lhot již jen 692 m. n. m. a na Černé skalce nad Vortovou 657 m., v lese Kobylici jen 655 m. n. m. Chrudimka, vznikajíc v poloze 650 m. n. m., splývá v Kameničkách na výši 628 m. n. m. a pod svým stokem s Vortovským potokem klesá ještě značněji; v Blatnu na 560 m. n. m. a při svém výtoku z okresu hlineckého na 528 m. n. m. Při levém břehu Chrudimky vyniká výšina, od jihu nad Hlinsko zasahující, jež vyvrcholuje se nejvýše skupinou skalních temen Hradišť hlineckých, dodávajících celé krajině charakteristického rázu.

Nejvyšším z této skupiny horské jest Přední Hradiště, dosahuje výše 692 metrů nad mořem. Zadní Hradiště měří 684 m. n. m., Skalka nad Hlinskem 678 m. Výšina tato překáží přímému toku Chrudimky, takže Chrudimka obtéká ji, tvoříc úval k Hlinsku, jenž z opačné strany jest sevřen vypnulinou, kteráž se šíří od Kladna přes Medkovy kopce a Čertovinu nad Hlinskem přímo na západ. Tato vypnulina, dosáhnuvši své nejvyšší výše Medkovými kopci (637 m. n. m.), snižuje se nad Holetínem na 602 m., dále pak zase stoupá k Srnému do výše 651 m., ale k severu srázně spadá směrem k hranici okresu skutečského, jak jest vidno z těchto výšek: Dědovský kopec měří 674 m. n. m., Ranna jest ve výši 504 m. n. m., Medkovy kopce jsou vysoky 637 m. n. m., avšak Dolní Holetín leží v poloze jen 547 m. n. m., pozemky severněji od této osady jsou ve výši 491 metrů nad mořem.

Západní část okresu hlineckého jest lemována na své jihovýchodní straně skupinou Hradišť, jejichž svahy příkře se svažují v Podstráni pod Hlinskem a u Vitanova k levému břehu Chrudimky, a na severní straně výšinou u Srného, i svažuje se jednak od silnice hlineckorváčovské, jednak od silnice hlinecko-chlumské a tvoří zvlášť pod Stanem úval dosti rozlehlý, jenž se udržuje na výši 546 až 528 metrů nad mořem.

Většinu vod z okresu hlineckého odvádí řeka Chrudimka. Pramení se u Dědové a, proniknuvši Kameničkami, původní její jméno Kamenice připomínajícími, k jihu, zahýbá se u Lánů v západní směr a velikým obloukem, na němž mezi Hamry a Studnicemi napájí rozsáhlou nádrž přehrady, spěje k Hamrům a z nich k severu do Blatna a odtud na západ k Hlinsku a, prošedši Hlinskem, stáčí se za Kouty k jihu u Vitanova a zase pak západním směrem pokračuje u Stanu, od Královy pily již směr severozápadní dodržuje a v témž směru okres hlinecký poblíž Sv. Mikuláše opouští.

Přítoky Chrudimky nejsou veliké, avšak po deštích bývají prudké. Chrudimka pije u Lánů Krejcarský potok, jenž pramení nad Krejcarským rybníkem, dále pod Ovčínem vtéká do ní Vortovský potok, přivádějící vodu z vortovských lesů a rybníků. Nedaleko Vortovského potoka pramení se další přítok Chrudimky, potok Zalíbenský. Pod Jasným polem přitéká do ní Slubice, sbírající vody od Chlumu. Všechny tyto potoky a bystřiny vlévají se z levé strany do Chrudimky a prameni se v lesích mezi Krejcarem, Lány, Herálcem, Vortovou, Košinovem a Chlumem.

Z pravé strany přitéká do Chrudimky jen několik nepatrných bystřin, tak pod Hamry Bubenecký potok, nad Blatnem Plaňavský potok, u Rataj Ratajský potok a v Hlinsku Drahtinka, největší z těchto přítoků.

Poblíž pomezí českomoravského pramení řeka Svratcava (též Svratka, zkomoleně Švarcava zvaná), jež pak tvoří téměř celou hranici okresu hlineckého proti Moravě. Svratcava teče nejprv na severovýchod Herálcem ke Svratce, zvrací se pak u Cikánky na jih, od Křižánek vine se na jihovýchod a za Milovami přechází v směr severovýchodní.

Z levé strany přivádějí jí vody z okolí Svratky a Svratoucha bystřiny horské, vyvěrající v lesích u Zkamenělého zámku. Největším jejím přítokem z okresu hlineckého jest potok Svratoušský, tekoucí od Svratoucha Svratkou.

Po svazích mezi Holetínem a Dědovou sbíhá několik potoků. Holetínka, jež pramení u Holetína, odvádí vody z okolí této obce na sever do okresu nasavršského. Kladenský čili Rannský potok vyvírá z lesa kladenského a teče Vojtěchovem pod Rannu. U Humperek za Dědovou sbírá svoje prameny Krounský potok.

NA ZÁMOSTÍ V HLINSKU.

Rybníků bylo za starodávna na Hlinecku veliké množství. Většina jich jest vypuštěna. Ze zbylých rybníků jsou největší rybník Starý, nyní Krejcar zvaný, poblíž Kameniček, rybníky Utopenec a Zlámanec u Vortové, Chlumský rybník a j. Nad Hamry jest zbudována na Chrudimce veliká nádrž.

Z celkové plochy okresu hlineckého 17470 hektarů zabírají pole 6723 ha (38·48%), lesy 5821 ha (33·31%), luka 3401 ha (19·46%), pastvy a pláně 848 ha (4·85%) a zahrady 107 ha (0·61% celé plochy okresu).

Obyvatelstvo okresu hlineckého vyživuje se hlavně zemědělstvím a průmyslem. V okresu samém není zvláštních velkostatků, avšak velkostatky rychmburský, chrastecký, nasavršský a hrochovotýnecký, jejichž správy jsou v sousedních okresech, mají v okresu hlineckém značné nemovitosti, zvláště lesy. Průmyslový ruch v okresu hlineckém jest velmi značný,

soustřeďuje se v Hlinsku. Zastoupeny jsou tu různé obory tkalcovství, též kožešnictví, kamenictví a j., ve Svratce sirkařství, v Herálci a j. výroba dřevěného nádobí a náčiní, ve Svratouchu výroba plechového zboží a pilnikářství. Značná část obyvatelstva venkovského nachází ve výrobě průmyslové vedlejší pramen své výživy.

Lidnatost okresu hlineckého vzrůstá. Roku 1890 bylo napočteno ve 2 městech, 1 městysi a 20 venkovských obcích 3039 domů s 19207 obyvateli (9125 muži a 10082 ženami), r. 1900 bylo napočteno 3082 domů s 20125 obyvateli (9770 muži a 10355 ženami). Přibylo tedy za toto desitiletí o 4·77% obyvatelstva (mužů o 7·06% a žen o 2·70%). Roku 1910 měl okres hlinecký v 3253 domech 21777 obyvatel.

Okres hlinecký jest okres ryze český.

Z BETLEMA V HLINSKU.

Roku 1900 bylo napočteno 18.230 katolíků, 1771 evangelíků, 107 židů a 17 bez vyznání.

Komunikační poměry okresu hlineckého jsou příznivé.

Severozápadní dráha prochází okresem, vstupuje do něho pod Jasným polem, postupuje mezi Stanem a Vitanovem k Hlinsku a dále hlubokým zářezem k Holetínu, stáčí se velikým obloukem kol Ranny do okresu skutečského. Nádraží jest v Hlinsku a při samé hranici okresu hlineckého poblíž Vojtěchova jest zastávka Pokřikov ve skutečském okresu.

Místní trať poličské dráhy dotýká se okresu hlineckého jen nepatrně u Čachnova, kdež má svou stanici.

Nejstarším silničním spojením jest aerární silnice, jež vede od Německého Brodu Hlinskem k Poličce. Silnice tato prochází hlineckým okresem od Chlumu severovýchodním směrem k Hlinsku a za Hlinskem nad Čertovinou uhýbá se na východ ke Kladnu, za nímž opouští půdu okresu hlineckého.

Z Hlinska vede okresní silnice přes Blatno a Kameničky, dělí se za Krejcarem k Herálci a ke Svratce, ze Svratky rozděluje se zase na sever ke Svratouchu a na východ k Cikánce a dále na Moravu, z níž zase odbočuje od Moravských Křižánek přes Milovy České okresem hlineckým k Březinám do okresu poličského. Odbočka herálecká má spojení přes Moravský Herálec se Žďárem a Novým Městem na Moravě. Od okresní silnice hlinecko-svratecké odbočuje nad Blatnem na jih silnice k Hamrům a Vortové, od Kameniček na jih silnice ke Krejcaru a mezi Krejcarem a Svratkou na severovýchod silnice k Chlumětínu. Od svratoušské silnice okresní vede silnice k Čachnovu. Jižně od Hlinska jest zřízena okresní silnice k Studnicům, z níž jest snadné spojení

VOLŠINKY V HLINSKU.

po silnici po břehu nádrže hamerské jednak k Ovčínu a Hamrům, jednak k Vortové. Z Hlinska vede západním směrem okresní silnice ke Rváčovu, od ní odbočuje poblíž Hlinska k severu okresní silnice k Srnému a za Rváčovem okresní silnice k Petrkovům. Od aerární silnice odbočuje nad Hlinskem poblíž okresní zimní hospodářské školy silnice okresní k Holetínu, jež jedním svým ramenem pokračuje Holetínem k Chrasti a druhým ramenem z Holetína na Rannu, v níž se s ní stýká okresní silnice, kteráž jde z Ranny Vojtěchovem ke Kladnu a dále přes Dědovu do Kameniček.

Mnohé soukromé silnice jsou v lesích velkostatku rychmburského v okolí Lánů, Herálce, Čachnova, Karlštejna a Křižánek.

Město HLINSKO rozkládá se po obou březích řeky Chrudimky, jež za starodávna slula Kamenice. Od pravého břehu řeky Chrudimky šíří se po obou stranách aerární silnice městská čtvrť nejrozsáhlejší a nejvýstavnější Zámostí.

Se Zámostím sousedí městská čtvrť Strana, jež rozkládá se až k nádraží. Mezi Zámostím a Stranou sahá až k pravému břehu Chrudimky čtvrt Betlem. Další části města jsou U kostela a Na drahách. Na levém břehu Chrudimky jsou Volšinky, náměstí a Ulice. K Hlinsku náleží samoty Čertovina při aerární silnici, Kataje nad pravým břehem Chrudimky poblíž Blatna a Lázně.

Dle sčítání lidu z r. 1900 žilo v Hlinsku v 542 domech 4132 obyvatel, dle sčítání z r. 1910 v 622 domech 5107 obyvatel.

Chodce, jenž od severní strany po silnici aerární od Čertoviny do Hlinska se ubírá, upoutá nejprv vkusná a rozsáhlá budova okresní zimní hospodářské školy se svým školním statkem vzorně zařízeným a velikým parkem. Škola byla zbudována roku 1908 a jest nejrozsáhlejší a nejlépe vypravenou školou tohoto druhu v království českém.

OKRESNÍ HOSPODÁŘSKÁ ŠKOLA V HLINSKU.

Na protější straně opodál silnice stojí pární kruhová cihelna moderně zařízená.

Pěkné lipové stromořadí vede k řadě vil, jí vstupuje do Kollárovy ulice ke kožešnické továrně, jež náleží mezi největší závody tohoto oboru. Poblíž této továrny stojí Sokolovna a v jejím sousedství městský sirotčinec.

Nedaleko městského sirotčince vyniká v sousední ulici Resslově rozsáhlá dvoupatrová budova chlapecké měšťanské a obecné školy. V téže ulici jest též stravovna okresní.

Kollárova ulice ústí do Tylova náměstí před Adámkovým hostincem »U zlatého lva«. V tomto domě jest divadelní sál s jevištěm divadelního spolku »Pokroku«, jednoho z nejstarších a nejčelnějších divadelních spolků českých. V tomto středisku společenského života městského mají své místnosti zpěvácký spolek Svantovít, Řemeslnická beseda a mnohé jiné spolky a sdružení místní a okresní.

V protějším domě jest úřadovna okresního zastupitelstva.

Z Tylova náměstí vede Zámostím Žižkova třída. Povšimneme si tu starobylého kamenného kříže z XVIII. věku před domem č. 242. V tomto domě

jsou veliká knižnice přísedícího zemského výboru Karla Adámka, obsahující též spisy z XV. a XVI. věku, a obrazárna, v níž jsou zastoupeni malíři Brožík, Hynais, Mařák, Ženíšek, Marold, Chittusi, Kaván, Honza, Kalvoda, Koula, Úprka, Ad. a K. Liebscherové, Špilar, Leop. Ferber, Kavánek, Mírohorský, a j. a sochaři Myslbek, Šnirch, Šaloun a j. V témže domě jsou sbírky národopisné, archaeologické a historické JUDra. K. V. Adámka. V zahradě téhož domu jsou umístěny 2 ukázky staročeského sochařství. Žižkova třída končí u budovy měšťanské a obecné dívčí školy při železném mostě, po němž silnice aerární přechází na levý břeh Chrudimky na Poděbradovo náměstí.

ZE ZAHRADY K. ADÁMKA V HLINSKU.

V budově měšťanské a obecné dívčí školy jsou sbírky Musea okresu hlineckého, jež bylo r. 1874 založeno a bohdá již v dozírné době nabude svého vlastního domu. Museum okresu hlineckého obsahuje bohaté sbírky přírodnické, zvláště mineralogické a geologické, národopisné a technologické i odbornou knižnici, též pořádá občasné výstavy.

Náměstí Poděbradovo ovládá radnice. Na místě radnice býval starý rathouz a Sokolův dům. Starý rathouz byl nově vystavěn roku 1598. Byl mnohem menší, než radnice nynější. Po starém způsobu jej zbudovali, okna opatřili kotouči skleněnými, na střeše vyzdvihli vížku. V rathouze byla radní světnice, šenkovna, klenutá komora, též některé jiné místnosti a šatlava. Při rathouze byly maštal a kulna, též besidka. V XVIII věku rathouz vyžadoval si častých oprav, na př. r. 1762 opravovali vížku radniční, 1767 klenutí, r. 1781 téměř celý radní dům novým krytem přikryli. Radnice stará nepostačovala. Přibylo obyvatelstva. Místnosti její byly málo prostranné pro schůze měšťanstva a pro všeliká úřední jednání. Také nebylo dosti příhodných bytů pro vojenské důstojníky, kteří tudy často s vojsky svými pochodovali. Dne 24. května 1791 dala již obecní správa prohlédnouti »jistýmu zednickýmu baumistrovi« starou radnici. Dne 9. prosince 1791 bylo povoláno do domu radního veškeré sousedstvo »v důležitosti stavení rathouzu a poradění«. Usnesli se, že stavba nové radnice jest věcí nevyhnutelně potřebnou i »aby se stavělo tak, jak starý rathouz stál, s přivtělením k němu celého domu Sokolova«, i že sousedstvo »chce všemožným způsobem nějakou lásku a pomoc učiniti« a kapitál obecní k tomu účelu vyzdvihnouti a některé pozemky obecní prodati. Nově bylo jednáno 5. března 1792 o stavbě této a setrváno na

tomto původním usnesení. Roku 1793 byla nová radnice dobudována. Nová budova měla v přízemí hostinské místnosti a byt, v prvém poschodí prostrannou radní síň, archiv a pokojíky. Roku 1794 byl upravován dvůr a přistavovány hospodářské stavby. Až téměř do konce XVIII. věku vleklo se jednání o schválení stavby nové radnice. Vrchnostenský úřad rychmburský vytýkal, že Hlinečtí vystavěli si příliš nákladnou radnici. Hlinecký úřad vyložil r. 1798 ve své odpovědi, že bylo nutno nové prostrannější budovy, poněvadž stará radnice již nepostačovala, a pak také bylo nutno postarati se o vhodné místnosti pro ubytování vojanského důstojnictva v čas pochodů vojanských, i připomenul, že r. 1797 důkaz této potřeby se patrně spatřuje, když tudy šlo vojsko Condajské, jehož »2 páni generálové a 4 obršti spolu svýma sloužícíma,

NÁMĚSTÍ V HLINSKU.

tohoto pak roku regimenti Varasdiener, St. Georgi, Broder, Schröder, Kaunitz, pak Prinz Oranien, těchto tehdy všech páni officíři v novým rathauzu své počestné zachránění měli, skrze Hlinský maršírovali i také poslední zimní ležení drželi.« Pak výtky umlkly.

Nyní jsou v radnici úřadovny okresního soudu a v bývalých místnostech berního úřadu expositura cejchovního úřadu. Obecní úřad jest umístěn v zadním křídle radnice.

Náměsti bývalo obtočeno domy s lomenicemi a podloubími. Před r. 1779 stála na něm jen socha Jana Nepomuckého a nad ní studna. Níže tekl potok a na náměstí zelenala se lípa, u kteréhosi domu též kaštan. Roku 1723 na památku korunovace Karla VI. za krále českého byla postavena socha Jana Nepomuckého.

Roku 1779 bylo smluveno s kameníky postavení kříže a sochy sv. Floriána. V témž roce a r. 1780 byly tyto práce provedeny. Dne 20. srpna 1780 byly svěceny kříž a socha sv. Floriána na náměstí a též kříž kamenný na Zámostí. U masných krámů bývala ještě v XVIII. věku Boží muka. Roku 1828

postavili tu nový kříž. Přes Chrudimku býval dřevěný krytý, uprostřed zvýšený most. Roku 1769 a 1770 zbudován byl kamenný most. R. 1781 byly upravovány sochy na velkém mostě, dělali při nich zábradlí.

Masné krámy bývaly v Hlinsku již na počátku XIV. věku. Beneš z Vartemberka, darovav svému služebníku Mikulášovi soud rychtářský hlinecký, dal mu k němu svobodnou krčmu, svobodnou lázeň, svobodné krámy chlebné i masné. Masné krámy bývaly ještě v polovici XIX. věku při levém břehu Chrudimky při aerární silnici.

K stavbě této silnice byly na Hlinecku zahájeny přípravy r. 1812 i stavěna v části od Poličky do Hlinska v létech 1816 až 1819 a pak od Hlinska k Chlumu a Hlinskem, kdež byl r. 1832 dostavěn nový kamenný most o 2 okenicích, jenž po povodni r. 1881 byl nahražen železným mostem, r. 1911 a 1912 rozšířeným o železobetonový chodník.

Z Poděbradova náměstí vede Berkova ulice do městského parku, jenž jest v Olšinkách na obecní louce, bývalém to obecním rybníce, i po stráni přilehlé péčí Okrašlovacího spolku zřízen.

V ulici Berkově jest starobylé stavení jednopatrové, v novější době již přestavěné. Stavení toto dosud sluje tvrz. Hlinecká tvrz připomíná se posléze r. 1413. Arnošt Flaška z Pardubic přijal na dědictví své, zejména na hrad Rychmburk, město Skuč, tvrz a město Hlinsko. Čeňka z Veselé a Vartemberka, Střížka z Koloděj a Václava Freuchera z Paběnic.

V opačnou stranu z náměstí míří Husova ulice, jež vede ke kostelu, přepíná u velké továrny železným mostem Chrudimku a menším mostem železným Drahtinku i dospívá na Jeronymovo náměstí pod kostelními schody.

Kostelní schody pořídili teprv r. 1781; v XIX. věku je opravovali. Dříve chodívalo se ke kostelu úvozem, nyní již zaházeným, jímž přicházívalo se směrem od nynější fary do síně pod věží kostelní a z věže do lodě.

Kostel farní Narození P. Marie nezachoval se v původní své výstavnosti. Připomíná se již r. 1350, kdy s jinými vůkolními kostely byl připojen k biskupství litomyšlskému. Tehdejší kostel stával napříč přes hřbitov tak, že hlavní jeho osa byla kolmo na osu nynějšího kostela, byl menší a asi stejného půdorysu a výstavnosti, jako katolický kostel ranský, slohem gotickým vybudovaný. V XV. až XVII. věku byla hlinecká fara obsazována kněžími pod obojí, teprv r. 1624 byl opět ustanoven prvý katolický farář hlinecký. Nynější kostel byl zbudován v prvé polovici XVIII. věku nákladem patrona Štěpána hraběte Vchynského a osadníků. Ze starého kostela zůstala pouze věž, jež byla obezděna a zvýšena. Část základů starého kostela byla r. 1887 objevena, když bylo upravováno prostranství před průčelím nynějšího kostela. Tehdy bylo zjištěno, že starý kostel stál po pravé straně od hlavního vchodu nynějšího kostela a zabíral část hřbitova, nyní již zrušeného, a že vcházelo se do něho směrem od farní zahrady pod věží. V předsíni nynějšího kostela byl po pravé

straně vchodu výklenek, jenž vlastně byl nejhořejší částí vchodu do lodě starého kostela. Dalším šetřením zjistilo se, že stará věž kostelní nebyla sbořena, nýbrž jen její okna byla zazděna, věž byla zvýšena. Dosud ve zvonici jsou zachována ostění starých oken věže kostelní a stopy starého lešení zvonového pod lešením nynějším.

Kostel nynější byl vystavěn v letech 1730 až 1733, jiné práce byly v něm provedeny později. Roku 1767 a 1768 usazovali nově zvony.

Nejstarší zvon byl ulit roku 1520 kutnohorským mistrem Danielem »nákladem pánů celé obce hlinecké«. Druhý zvon jest z roku 1617 a ohlašuje svým nápisem, že volá zvukem svým pánu Bohu ke cti a chvále jeho každého času člověka smrtedlného. Jiný zvon z r. 1727 byl přelit r. 1888.

KOSTEL V HLINSKU

Kostel nynější jest rozsáhlejší a vyšší, než býval kostel starý, má jedinou loď a zakončen jest polokruhovou presbyteří, k níž z leva přiléhá sakristie. Ze sakristie vstupuje se na kazatelnu. Po pravé straně presbyteře bývalo oratorium, jež bylo roku 1862 na památku tisíciletí příchodu slovanských věrozvěstů Cyrila a Methoděje změněno v kapli cyrilomethodějskou. V této kapli stojí starobylá křtitelnice, ulitá r. 1628.

Presbyteř má ozdobný hlavní oltář, nad nímž v pozadí mezi sloupovím visí kopie starodávného obrazu Narození P. Marie. Po stranách pozadí oltářního postaveny jsou sochy sv. Václava a sv. Víta. Nad obrazem Narození P. Marie jest vymalována sv. Trojice. Vlastní oltář s celou vůkolní úpravou s nápodobeným sloupovím tvoří přiměřený celek.

Ostatní oltáře jsou původu novějšího. Některé jejich součástí byly pořízeny v XVIII. věku.

Pod kruchtou jsou Betlem a Boží hrob, roku 1802 nově upravené. Varhany jsou z r. 1776 a 1777.

Práporce cechovní, jež bývaly v kostelní lodi, uloženy jsou v Museu okresu hlineckého, též i starý školní praporec z r. 1814.

V presbyteři jsou 2 okna s malbami, na skle dle návrhu Fr. Urbana provedenými.

Prostranná budova kostelní nevykazuje zvláštnosti stavebních, vyniká vkusnou, jednoduchou úpravou svého vnitřku.

Poblíž kostela stojí fara, zbudovaná v prvé polovici XVIII. věku. Jednopatrový dům její obrácen jest průčelím svým do farského dvora, obklopeného hospodářskými stavbami. Na faře uloženy jsou některé staré obrazy kostelní.

Za kostelem rozkládá se směrem k nádraží hřbitov obecní, na němž pohřben jest učitel Karla Havlíčka Antonín Línek, divadelní ředitel Suk a j. Část starého hřbitova při kostele jest změněna v sád.

Před průčelím kostelním stojí ve stínu dvou rozložitých starých kaštanů kamenný kříž. Na sklonku XVIII. věku býval tu dubový kříž. Zrobili jej roku 1780.

Při cestě k faře stávala kaple sv. Anny, jež v XIX. věku byla sbořena.

Stará fara stávala blíže k městu, byla přestavěna před r. 1754. Stavení »Vrtilky«, k faře patřící, bylo r. 1766 prodáno zvoníkovi.

Při stavbě silnice okresní podél farské zahrady nalezeno bylo množství starobylých kachlů vzorů XIV. až XVIII. věku a některé hliněné zlomky kadlubů. Prostranství pod farou poblíž železničního náspu upraveno jest v sad veřejný.

Poblíž schodů kostelních stávala škola.

O školství hlineckém zachovaly se nejstarší zprávy ze XVI. věku, o škole z r. 1600. V XVIII. věku přibývá zpráv o škole hlinecké. Roku 1785 bylo nově vystavěno školní stavení. Ještě r. 1872 byly některé třídy v nájmu po různých domech. Roku 1871 povoleno bylo zřízení měšťanské školy chlapecké. Roku 1873, 22. června položen byl základ budově měšťanské školy chlapecké, dne 1. října 1874 byla dvoupatrová budova její odevzdána svému účelu. Zřízeny byly pak pokračovací škola průmyslová, dívčí měšťanská a obecná škola, zbudována nová budova pro obecnou a měšťanskou školu chlapeckou. Založena byla okresní zimní hospodářská škola se stálým letním hospodyňským během.

V Havlíčkově ulici byla zbudována synagoga.

Hlinsko vynikalo za starodávna svým hrnčířstvím. V I. polovici XIX. věku bylo střediskem výroby pláten, nyní pak jsou v Hlinsku četné továrny a závody tkalcovské, v nichž vyrábí se koberce, látky nábytkové, šály, plaidy, plachty nepromokavé, potřeby pro vojsko a j. V letech 1880 a 1890 byly v Hlinsku: koželužská továrna, jež vyráběla rozmanité potřeby pro vojsko bulharské, rakouskouherskou armádu a j., a továrna na výrobu nářadí a náčiní hasičského. Obě tyto továrny zanikly vzdáním se majitelů dalšího obchodu. Vznikly nové výroby průmyslové, zejména kožešnická továrna, výroba cementových stavebních potřeb, kamenictví, barvírny, parní pila, městská elektrárna a j.

Hlinsko má stanici severozápadní dráhy.

Město Hlinsko i celý okres hlinecký velice získávají regulací horního toku Chrudimky. O úpravě řeky a její některých přítoků, též o přehradě nad Hamry zbudované, pojednáno bude při Hamrech. Řeka Chrudimka upravuje se městem Hlinskem. Práce tyto zahájeny byly v Hlinsku r. 1911. Po povodni r. 1881 byly

přes Chrudimku zřízeny v Husově ulici velký železný most okresní místo dvou dřevěných mostů, jež přepínaly obě ramena řeky, v místech těch ostrov tvořivších, a též na aerární silnici železný most. Při regulování Chrudimky zřizují se most železobetonový v Olšinkách a železná lávka na Betlemě. Taktéž potok Drahtinka byl zabrán v regulační úpravy a v dolní části své převeden v nové řečiště. Přes Drahtinku byl r. 1911 zbudován nový okresní most železobetonový. Poblíž jejího vyústění do Chrudimky jest projektován druhý most železobetonový.

Dle pověsti staré hrnčíři založili Hlinsko. Jisto jest, že bohatá ložiska jílu poskytla hlavní podmínku k rozvoji starodávné hlinecké výroby průmyslové a tím i k rozvoji Hlinska, jímž od pradávna šla důležitá cesta z Chrudimska na Moravu. Hlinecké hrnčířství bylo daleko široko proslulé a známé.

Přehlížíme-li půdorys města, dvě věci jsou nám nápadny: jednak, že náměstí stěsnáno jest nad levým břehem Chrudimky téměř při pokraji nynějšího města, jednak pak, že kostel stojí opodál města na druhém jeho konci, vzdálen od veliké většiny města, jež rozkládá se po pravém břehu Chrudimky. Povšimneme si též jmen místních čtvrtí Zámostí a Strany. Vše to, v souvislosti s nejstaršími zachovanými písemnými zprávami, objasňuje nám vývoj města Hlinska za starodávna.

V listině darovací z r. 1073, jíž král český Vratislav obdaroval klášter opatovický, připomíná se též Hlina, odlišná od druhé Hliny, která dle téže listiny měla kostel (Glina quoque villam, que dicitur ad ecclesiam, ob differentiam alterius ville eodem nomine dicte). Jedna z těchto obcí jest Hlína u Nasavrch, za druhou považován byl Vrbatův Kostelec, avšak z listiny vysvítá, že vladyka Vrbata svého majetku dále držel, sahalo obdarování kláštera opatovického jen po Vrbatův les. Nejnověji ujímá se výklad (prof. Plačkem v Českém časopisu historickém 1911 tlumočený), že ona Hlína, označená dle svého kostela »Hlina u kostela« nebo Hlína kostelní, jest stará osada, jež stávala v místech nynějšího Hlinska. Dosud části města mezi Betlemem a kostelem říká se: U kostela. Kdyby byl původní kostel vznikl teprv při založení města Hlinska, jež obsahovalo původně prostoru kol náměstí, nebyl by býval zajisté stavěn v takové vzdálenosti od města v poloze postranní a od vlastního města dvojí vodou (Chrudimky a Drahtinky) oddělené, nýbrž byl by zbudován, jako při jiných nových obcích, bezprostředně při náměstí, středišti města, nebo na výšině nad ním. Lze tedy i z této polohy kostela souditi, že při vzniku nynějšího Hlinska již stál a že nestál asi o samotě, nýbrž měl při sobě osadu starou, na níž vztahují jméno z oné darovací listiny kláštera opatovického. A právě tím, že tu u kostela byla už tehdy osada, lze vysvětliti, že novou osadu Hlinsko nezaložili při kostele, ač tu na výšině při něm bylo příhodnější a rovnější prostranství pro náměstí než na svahu u Chrudimky, kdež bylo náměstí Hlinsku vytýčeno a zařízeno. Od náměstí tohoto šířilo se město směrem ke kostelu dlouhou ulicí, do polovice XIX. věku pouze Ulicí zvanou, jež nyní jest pojmenována Huso-

vou ulicí. A z toho, že za starodávna byla Ulicí nazývána jen tato ulice, plyne, že v nejstarší době pozůstávalo město jen ze stavení kol náměstí seskupených a z této ulice.

Listinami lze doložiti, že za pravým břehem Chrudimky nebývala původně za starodávna žádná část tehdejšího Hlinska nového.

V místech, jež zaujímá nynější městská čtvrť Strana, bývala ještě v XV. věku vesnice Strana, jež r. 1392 se výslovně připomíná jako samostatná osada. V popisu panství rychmburského z r. 1485 se uvádí Hlinské městečko s rychtou a vesnicemi k té rychtě příslušejícími, totiž Strana, Studnice, Chlum, Vitanov, Konty a hamr v Přerostlém. I v lidovém podání místním zachovala se vzpomínka na doby, kdy Strana byla samostatnou osadou, v žertovném vypravování o Straněnských, jak chodili do města.

Jméno další čtvrtě městské Zámostí, rozkládající se po pravém břehu Chrudimky, prozrazuje, že vznikla tato část města později než město samo, soustředěné na mírném svahu stoupajícím od levého břehu Chrudimky směrem jižním, takže se stanoviska tehdejší rozlohy města byla ona stavení na pravém břehu Chrudimky za mostem: Zámostí.

Ještě v zápisech XVII. věku rozlišují se tyto 3 části města, z nichž nynější Hlinsko se vyvinulo. V paměti o ouroku obecním uvádí se, mnoho-li ourok »v městě, též Zámostí a Straně« vynáší.

Prostranství mezi Zámostím a Stranou označeno jest v katastru Josefinském r. 1785 jako »zelený rynk« a ještě v letech 1870. slulo obec. Tu byly hliníky a rybníčky, též obecní lada, na nichž dobytek občanů hlineckých býval pasen. Teprv v XIX. věku bylo toto prostranství úplně zastavěno.

Již na konci XIII. věku bylo Hlinsko vysazeno městským právem. R. 1303 Beneš z Vartemberka daroval svému služebníku Mikulášovi v městečku svém Hlinsku na věčnost i potomkům jeho soud rychtářský s třetím penízem ze všech vin súdů malých i velkých, půltřetího lánu rolí svobodného, svobodnou krčmu, svobodnou lázeň, svobodné krámy masné i chlebné, dva muže svobodné k tomu soudu přináležející i ustanovil, že každý, kdo by sobě chtěl bráti ženu pod jeho soudem, měl nejprvé rychtáři dáti měřici ovsa a dvě slepice. Rychtář hlinecký měl vybírati berni ode všech poddaných. Každý zločinec, nalezený pod jeho soudem, měl býti trestán toliko v Hlinsku. K rychtě vesnic hlineckých náležely tehdy Vitanov, Studnice, Přerostlé (nynější Hamry), Blatno a sedliska s vsí před Hlinskem. Dosud místní název polohy mezi Hlinskem a Rváčovem »na čakané« upomíná, kde stávala hlinecká spravedlnost.

Znak městský, půlkůň stříbrný v červeném poli, upomíná na pány z Pardubic, kteří tohoto erbu užívali. Pověst erbovní vypravuje, že, když roku 1159 někteří Čechové vnikli do Milána, tu Milánští, obávajíce se, by za nimi jiní nevskočili jim do města, dali spustiti mříž ve bráně. Mříž přeťala koně jednomu jezdci v půli. Jezdec, nepochopiv přední půl koně, pospíšil s ní do tábora. Srdnatý jezdec byl pasován na rytíře a erb s půlkoněm připomínal odvahu jezdcovu

jeho potomkům a nyní připomíná v městských znacích hlineckém a pardubském, že obě tato města mívala společnou vrchnosti pány z Pardubic a na Rychmburce.

Z tohoto rodu vynikl zvláště Smil Flaška z Pardubic, spisovatel Nové rady, jenž odevzdal r. 1392 panství rychmburské, a v něm též Hlinsko a Skuč, Bočkovi z Poděbrad a Otě z Bergova k věrné ruce.

Hlinsko se svým okolím býválo za starodávna asi samostatným statkem. Bývala v Hlinsku tvrz, jež ještě roku 1413 jest připomínána v zápisu, jímž Arnošt Flaška z Pardubic přijal na své dědictví, totiž na zámek Rychmburk, Skuč město a Hlinsko město a tvrz a na všechno svoje zboží, k zámku Rychmburku a k Hlinsku náležející, Čeňka z Veselé a Vartmberka, Střížka z Koloděj a Vácslava Freuchera z Paběnic na pravý spolek. Že bývalo Hlinsko za dávných dob samostatným statkem, tomu i tento zápis nasvědčuje, když rozlišuje zboží, jež patřilo k hradu Rychmburku, a zboží, jež náleželo k Hlinsku. Nejstarší majitel zboží hlineckého jest znám z r. 1303: Beneš z Vartmberka. A pak již stále celým stoletím XV. a dalšími věky uvádí se Hlinsko v panství rychmburském.

Arnošt z Pardubic a na Rychmburce prodal Hlineckým rozsáhlé panské pozemky v poloze na Balkovsku u Hlinska, ale zemřel dříve, nežli mohl jim vydati zápis na tento trh.

Roku 1425 dostalo se panství rychmburské do rukou Táborů a tito odevzdali je svému hejtmanovi Jiřímu Kroměšínovi z Březovic, jenž měl je pod holdem. Z pozdějších držitelů panství rychmburského vynikl bývalý hejtman táborský, Jan Pardus z Vratkova. Za něho byli při farách na tomto panství již kněží pod obojí.

Jan Pardus z Vratkova listem daným na Rychmburce ten pondělí před sv. Vítem roku 1443 potvrdil, že lidé a obec z Hlinského požívají některakého pole panského k hradu Rychmburku příslušného i že byla o to půtka, kterým by obyčejem a právem toho pole k svému požitku požívali, i že byl od starožitných lidí z Hlinského tak v jistotě zpraven, že to pole panské, kteréž leží mezi hranicemi vojtěchovskými a blatenskými, ježto potoček je dělí, po cestu kladenskou koupili ku pastvě u pana Arnošta Flašky z Pardubic a z Rychmburku a hotovými penězi zaplatili a že jim měl listem zápisným svou pečetí to ujistiti a toho potvrditi, a v té míře smrt jej zašla i tou příhodou listu toho zápisného na svrchupsané pole obci hlinecké nedokonal jest. I proto, že on, Jan Pardus z Vratkova, jsa tak zpraven, vyznává tímto listem světle a zjevně, že s plným svým vědomím a z plné moci své se zdravým rozmyslem mocně potvrzuje a upevňuje, aby toho pole i s tím potůčkem k tomu poli příslušným i s tím, co jsou k tomu přikoupili, obec hlinecká užívala a držela tím vším právem a obyčejem, jakož i jiných dědin svých vlastních požívají, se všemi svými budoucími a na všecky časy přišlé a budoucí. A na to jim pro budoucí příhody a nesnázky, ač by které vzniknouti mohly o věci již svrchupsané, zápis učinil.

Svědčili Epík z Krucemburku, Vilém Brázda ze Srbec, Hych z Rany a Jan Hilbrant z Kamenice. A dodnes obec hlinecká většinu těchto pozemků má ve svém vlastnictví.

V rodě Jana z Vratkova Hlinsko dlouho nezůstalo. Po Vilémovi z Vratkova nabyla panství rychmburského a s ním Hlinska Anežka z Chlumu, jež odkázala je roku 1500 Jindřichovi z Valdštýna a na Skalách.

Jindřich z Valdštýna přál dosti Hlinsku i Skuči, udělil r. 1511 obci hlinecké právo, by si vedla vodu na obecní rybník. Listem, daným v úterý na den sv. Magdaleny roku 1511 potvrdil, že k žádosti purkmistra, konšelů a celé obce hlinecké dovolil, by do rybníčka pod městem na obci, jehož předkové jejich jsou užívali od starodávna, kdež i oni ještě užívají, vedli si vodu bez překážky jeho a dědicův i budoucích jeho a bez újmy vody mlýnům a řeky jeho ku potřebě toho rybníčka, jakož pak i nějaké smlouvy předešlé byly tu mezi měšťany hlineckými a mlynáři. Měšťané hlinečtí svolili se mu z toho platiti hus živou a plece a to jmenovitě hus při sv. Martině a plece k veliké noci. Žil pak pán tento ještě 24 leta po vydání zápisu tohoto o hlineckém rybníku, jenž býval v Olšinkách, a vypustil svou duši v pátek tu noc na den Navštívení P. Marie roku 1535. A musel býti vrchnost dobrotivá. Sic by byl skutečský písař městský nebyl zapsal o něm: »Pán náš milostivý dokonal běh života svého. Dajž pán bůoh všemohúci odpočinutí duši jeho se všemi volenými božími.«

Jeho syn Vilém z Valdštýna a na Skalách účastnil se odboje proti králi Ferdinandovi I. r. 1547. Pro jeho účastenství v odboji bylo mu mimo jiné konfiskováno též clo v Hlinsku vybírané.

V XVI. věku byla pak v Hlinsku královská pomezní celnice. Z toho lze seznati, že cesta Hlinskem na Moravu vedouci náležela mezi zemské cesty důležité a četně používané.

Panství rychmburské bylo roku 1552 zastaveno poručníkům dětí Zikmunda Robmhápa ze Suché a roku 1558 bylo prodáno Zdeňkovi Berkovi z Dubé a Lipého, v jehož rodě zůstalo též v XVIII. věku.

V těchto dobách obdrželo Hlinsko potvrzení svých trhů výsadou krále Maximiliána. Listem daným v sobotu po Všech svatých r. 1568 potvrdil tento český král Hlinsku dva výroční trhy, jeden v první pondělí v postě a druhý na den sv. Lidmily, též znova vysadil a dal trh týhodní na každý pondělí. Toto privilegium jest nejstarší zachovanou výsadou královskou obce hlinecké. Některá pozdějši privilegia tržní ztratila se za dob válečných nebo byla odňata Hlinsku vrchností, na rozvoj městský žárlivou.

Již v druhé polovici XVI. věku vrchnost rychmburská hleděla obmezovati samosprávu obecní. Poněvadž stará registra purkrechtní byla již popsána a sešlá, byly r. 1558 pořízeny pro Hlinsko a vesnice k němu náležející (Blatno, Přerostlé, Hamr v Přerostlém, Studnice a Vitanov) nové knihy zápisní. Roku 1585 nařídil Václav Berka z Dubé, by žádné spravedlnosti nebyly zapisovány do těchto knih bez vědomí vrchnosti, sice že registra i truhlice sirotčí budou vzaty na zámek rychmburský.

Po r. 1568 obdrželo Hlinsko další výsady tržní, ale ty se ztratily. Výsadami těmi nastaly některé změny, neboť v privilegiu tržním krále Karla II. z 27. července 1728 se pak činí zmínka, že výroční trhy byly ve středu po sv. Vítu a po sv. Lukáši. Roku 1626 děje se zmínka o sobotních trzích týdenních. Byl tedy trh týdenní přeložen z pondělka na sobotu mezi roky 1568 až 1626.

Hlinsko mělo zajisté i v XVII. věku mnohé svízelné jednání o svá práva s majiteli panství rychmburského, nežli tito shodli se s obcí hlineckou o výsadním listě z r. 1656.

Bohuslav Ferdinand Leopold hrabě Berka z Dubé a Lippého propustil obci hlinecké šenk vinný, jejž posavad vrchnost rychmburská držela k svému prospěchu. Od té doby každý, kdo chtěl víno k šenku načnouti, musel se při purkmistrovi ohlásiti a takové víno zhlídnouti, zhemovati a zkoštovati dáti. Ve výsadním listě tomto, daném 24. června 1656, jsou podrobnější ustanovení o užitcích obecních z vinného šenku. Též byly tehdy postoupeny obci platy od váhy obecní a z míst o trojích jarmarcích, taktéž i clo. Všechny tyto platy plynuly dotud do důchodu vrchnosti rychmburské. A clo nebylo nevýnosné. Připomíná se výslovně, že Skutečtí vytýkali, že při jejich městě velmi málo cla se schází, ale mnoho oprav cest mají, kdežto že po silnici skrze Holetín k Hlinsku téměř všichni formané z království českého do markrabství moravského jedou a zase z markrabství moravského touž cestou se skrze Hlinsko vracejí. Bohuslav Ferdinand Leopold hrabě Berka poukázal Hlinecké, by se Skutečskými se dohodli a o výnos cla se podělili. Taktéž propustil všechny odúmrtí a stanovil řád o projednání pozůstalosti těch, kteří by v Hlinsku zemřeli bez kšaftování.

Tuto výsadu potvrdila pak Františka Rosalie hraběnka Kinská, rozená Berková z Dubé a Lippého, listem z 24. srpna 1710. Snesení Hlineckých se Skutečskými o mýtě stalo se 8. února 1658.

Rychmburský hejtman Samuel Albrecht pobral Hlineckým některé knihy a písemnosti na zámek rychmburský. Stěžovali si Hlinečtí 22. října 1707, že hejtmanem Albrechtem byla jim mocně vzata též kniha vesnic hlineckých, v níž byl zápis, že obec hlinecká má sobě svěřeny dvory hamerský a lhotský k výsevu, klizení obilí, z mlatu přijímání a dohlížení, též také k vysoké peci k vážení železa surového, do forem a písku litého užívati může, a stýskají si, jak se jim »vzácné paměti a obdarování lehčejí«. I dokládali, že toho se jejich předkové nikoliv nenadáli, by jakými vymyšlenými robotami jejich potomci obtěžováni byli, jináče by se v té případnosti byli zaopatřili. Vzpomínali Františce hraběnce Kinské, jak jejímu »pantátovi« půjčili v jedné hodině 400 kop v domě radním, když jim řekl: »Nu moji milí věrní, což nyní ode mne jako od své dědičné vrchnosti žádáte?« tu, »nemajíce oni v ten čas ani předkové jejich žádných robot, nevědouce, co by budoucně přijíti mohlo, ve vší náchylnosti a listu pergamenovém pod 4 pečeťma z libezné milosti k obci se jest nakloniti a pevně ty privilegium držeti poručiti oblibiti sobě jest ráčil, i také městský purgrecht, též vesnic hlineckých, v kterýchž se zápisy od 137 let vynacházejí,

by to úřad za accident měl.« A právě tu knihu hejtman Albrecht jim odňal. Hlinečtí žádali o její vrácení a by dle »dedicírované zámluvy« hraběnčiny od robotních lidí rozeznáni byli, jsouce pořádní řemeslníci rozdílných řemesel a majíce řády ustanovené od slavných předků, aby při těch majestátech na časy budoucí a věčné zůstávati mohli.

Františka hraběnka Kinská uznala žádost jejich spravedlivou a poručila 15. listopadu 1707 vrchnostenským úředníkům, by neopovažovali se Hlineckých přes obyčej a povinnost obtěžovati a listem ze 24. srpna 1710 potvrdila jim výsady z r. 1656.

Již na sklonku XVI. věku staly se v Hlinsku pokusy protireformační. Jezovitský kazatel, kaplan Berky z Dubé, bouřil již roku 1581 proti hlineckým nekatolíkům slovy nevybranými a nezdvořilými i vyvolal proti sobě obecnou nevůli, takže Berkovi z Dubé podařilo se jen stěží utišiti toto spiknutí. Kazatel onen musel z Hlinska utéci a pán rychmburský jej přichránil.

Kázal tu missionář jezovitský Mikuláš Salius se svým soudruhem Soldanem roku 1583, ale Jezovité nedocílili žádného úspěchu: naříkali roku 1584, že vše na Hlinecku jest zachváceno »bludem husitským« a že katolíků jest jen as 80. Roku 1584 stal se pokus zříditi v Hlinsku katolického faráře. Byl jím Slezan T. Medron, jenž však již roku 1586 vzdal se tohoto beneficia, poněvadž, jak si stýská, Hlinečtí byli neposlušni farníci a do kostela mu nechodili, příjmy měl malé, ale nepřátelství s Hlineckými jakožto »bludaři a nevěrci« velké a přílišné. Byli dále v Hlinsku kněží nekatoličtí. Poslední nekatolický kněz bydlel v Hlinsku ještě roku 1624. V témže roce byl ustanoven do Hlinska první katolický farář. Od té doby jsou zachovány matriky.

Není pochyby, že již před r. 1558 mělo Hlinsko školu, avšak nejstarší zachovaná zpráva jest teprv z r. 1558, kdy byl v Hlinsku rektor Jan. Mezi universitními studenty vyskytují se v XVI. a XVII. věku někteří jinoši hlinečtí. Po rektorovi Janovi učil v Hlinsku bakalář Petr, jenž zemřel r. 1583. Na sklonku jeho života pobyl nějaký čas v Hlinsku při škole Adam Beran Mělnický, jenž složil »novou kantylenu na způsob motety« a ač rychmburský Václav Berka z Dubé, znamenaje, že rektor občas do Poličky návštěvou dochází, ústní zápověď mu dal »s tím rozumem, aby mezi Poličské od neníčka nechodil ani z městečka jednou nohou nekráčel«, přece pak Adam Beran Mělnický do Poličky se odstěhoval. Na počátku XVII. věku učil tu Mikuláš Vladyka Cheznovský, ale po dvouletém působení zaměnil svůj stav učitelský stavem duchovním a 15. dubna 1620 obětoval prvotiny kněžství v chrámu hlineckém u přítomnosti kněze Václava Valentynýdesa Německobrodského, tehdejšího hlineckého správce duchovního. A od těch dob netrhne se již řada hlineckých učitelů. Z druhé polovice XVII. věku a ještě více z XVIII. věku přibývá zpráv o hlinecké škole a hlineckých učitelích.

Mezi nejstarší a nejváženější cechy náležel hrnčířský cech. Hrnčíři hlinečtí záhy sdružili se v samostatný pořádek, jenž řídil se řádem, jejž král

Vladislav II. dal r. 1488 hrnčířům Nového města Pražského. Řád cechu hlineckého byl obnoven roku 1652. Roku 1706 byl cech hrnčířský rozdělen na cech hlinecký a cech svratecký. Robenci a tovaryši řídili se v cechu hrnčířském podle řádu z r. 1564. Tkalci hlinečti oddělili se ze společného cechu, jejž měli se skutečskými tkalci, roku 1567 v samostatný cech a řídili se pak pravidly, nově roku 1694 schválenými. Tovaryšský řád byl znova vydán roku 1701. Novoševci, krejčí, pekaři, kováři, koláři a j. byli v cechu společném, jenž řídil se pravidly r. 1609 obnovenými. Teprve ponenáhlu oddělovala se jednotlivá řemesla, původně v tomto cechu sdružená, v cechy zvláštní. Tak krejčí, jejichž cech řídil se řádem z r. 1715, novoševci, mající artikule svého cechu z r. 1751, koláři a kováři sdružili se dle cechovních pravidel z r. 1609, jež jim byly nově r. 1724 stvrzeny. Pekaři, mlynáři a perníkáři hlinečtí řídili se cechovními pravidly z r. 1576, jež jim byly zejména roku 1715 potvrzeny. Cech řeznický měl řád, roku 1678 obnovený. Truhláři a sklenáři hlinečti byli ještě v letech 1770 se skutečskými truhláři a sklenáři v jednotném cechu. Na sklonku XVIII. věku byly v Hlinsku cechy hrnčířský, pekařský a mlynářský, kovářský, novoševcovský, krejčovský, tesařů a zedníků, cech tkalcovský a cech společný.

V XVIII. věku obdržela obec hlinecká výsady tržní r. 1726, 1762 a 1786. Výsadou Karla II. (VI.) z 27. července 1728 byly povoleny kromě 2 trhů výročních, ve středu po sv. Vítu a po sv. Lukáši konaných, a kromě týdenních trhů sobotních ješte 2 výroční trhy na středy po sv. Apoleně a po sv. Bartoloměji Touž výsadou bylo svoleno, by při výročních trzích byly trhy na koně a dobytek a ve středu po velikonocích pátý takovýto trh koňský a dobytčí. Marie Terezie povolila 2. března 1762, aby byly v Hlinsku nedělní trhy na len, přízi, plátno a vlnu. Josef II. potvrdil výsadou z 18. května 1786 hlinecké výroční trhy na středy po sv. Apolonii, Vítu, Bartoloměji a Lukáši a na úterky, těmto trhům předcházející, i na středu po velikonocích trhy dobytčí a na každou neděli týdenní trhy na len, přízi, plátno, vlnu a potraviny. Roku 1787 oslavila hlinecká obec obdržení této výsady, dne 19. března při přivezení nových privilegií bylo sousedstvo uctěno »z ohledu té obdržené nejvyšší milosti« v radnici a pro mládež bylo na památku této věci rozházeno ovoce a 21. března byla mše a Te Deum laudamus za panovníka a na poděkování za toto nejvyšší obdarování. Roku 1864 byly rozšířeny trhy novým trhem dobytčím, na úterek po sv. Eligiu povoleným, a novým výročním trhem, jenž bývá ve středu po sv. Eligiu.

Za starodávna trpělo Hlinsko mnoho vojskem. Za třicetileté války plenili tu Švédové. Lid z vůkolí se pozdvihl a porazil u Sloupného za Hlinskem vojsko švédské.

Roku 1742 vojáci sasští byli v Hlinsku ubytováni, zapálili dům a vzali primasa a rychtáře do zajetí, a na kolik mil je vedli v tuhé zimě až k Brnu a teprv za 400 zl. rýnských je pustili.

V druhé polovici XVIII. věku mnohdy pochodovali Hlinskem vojáci, tak r. 1761, 1762, zvláště pak r. 1763 a zase přišlo r. 1766, 1767 a j. vojsko do Hlin-

ska na zimní byty. R. 1797 byli generálové vojska condejského ubytováni v radnici, když tudy na podzim táhli, a zas pak byly marše jiných pluků přátelských i nepřátelských, až posléz r. 1866 Prusů.

Již v XVIII. věku Hlinsko jalo se usilovati o magistrát. Roku 1783 byla samospráva obce poněkud rozšířena, ale již r. 1786 muselo se Hlinsko opět dovolávati ve sporech svých s majitelem panství rychmburského ochrany svých práv a usilovati o zachování při starém výkonu právomocnosti. Roku 1788 radili se zástupcové hlinečtí s českobrodským právním zástupcem o vymáhání magistrátu, ale rozmanitými průtahy a odklady, jež zvláště vrchnostenský úřad rychmburský osnoval, oddáleno bylo splnění tohoto přání. Teprv roku 1820 dosáhli Hlinečtí svého cíle. Magistrát byl zřízen v Hlinsku 17. srpnem 1821. Když pak patrimoniální soudy byly zrušeny, zřízeny byly v Hlinsku 1. července 1850 okresní soud s expositurou politického úřadu a berní úřad. Okresní zastupitelstvo hlinecké zahájilo svou činnost 1. října 1865.

Život společenský začal se také rozvíjeti. Za starodávna obmezoval se na slavnosti z podnětu úředního konané, nejčastěji na oslavu míru, na př. r. 1660, nebo r. 1814 »za obdržené vítězství hlavního města Paříže od sjednocených mocnářů evropejských«. V témže roce slaveno 50leté panování oblíbeného Filipa hraběte Kinského, majitele panství rychmburského, nebo zase jindy obnova městské rady. Dne 30. srpna 1820 oslaveno příznivé vyřízení žádosti o magistrát, 1836 zahájení ústavu chudých, 1837 otevření lékárny, 1838 vítán nejvyšší purkrabí K. hr. Chotek.

Národní vědomí nezaniklo ani v nejhorších dobách germanisace. Rok 1848 způsobil i tu veliký převrat. Po něm přišla doba národních besed a národních slavností. Památným a důstojným zahájením spolkové činnosti hlinecké byla veliká slavnost svěcení praporu Svantovíta 28. srpna 1864 v Hlinsku. Nejstarším spolkem hlineckým jest Svantovít, založený r. 1862. R. 1866 přibyl divadelní spolek Pokrok, r. 1874 Museum okresu hlineckého, r. 1876 sbor hasičský, r. 1880 Komenský, r. 1883 Sokol, r. 1884 Řemeslnická beseda, pak Vlasta, spolek paní a dívek, a mnohé jiné spolky. Roku 1861 byla zřízena Záložna, r. 1883 Okresní hospodářská záložna, r. 1891 Občanská záložna, r. 1911 První živnostenská záložna.

Ve výrobních poměrech Hlinska i okolí nastaly zvláště od polovice XIX. věku podstatné změny. Důležitou událostí bylo pro Hlinsko a celou krajinu vystavění severozápadní dráhy. První projev, aby železnice libereckopardubská byla prodloužena, učinil r. 1862 Karel Adámek, jenž pak úspěšně řídil několikaleté jednání. Předběžné práce byly povoleny a provedeny roku 1865. Roku 1869, 15. srpna, počala stavba tratě severozápadní u Hlinska. Prvý vlak jel 16. května 1871. Pravidelná vozba počala 1. červnem 1871.

Staré obory výrobní byly vytlačeny jinými. Hrnčířství, jež ještě v letech 1830 bylo nejrozšířenějším druhem řemesel v Hlinsku, bylo zatlačováno výrobou nádobí plechového, až konečně v Hlinsku úplně zaniklo. Plátenictví utrpělo zrušením vojenských dodávek. V letech 1850. byla v Hlinsku lihovarna, při ní

dály se úspěšné pokusy s výrobou škrobu. V letech 1880. stal se nový pokus výroby cukru hroznového. Po zániku plátenictví začala v Hlinsku výroba látek bavlněných. Roku 1858 vznikla tu továrna na samety a j. K ní přibyly po roce 1874 nové továrny a rukodílny tkalcovské. Nověji byla zavedena další odvětví výrobní, na př. kožešnictví a j. Otevřeny žulové lomy. Zřízeny parní cihelna a parní pila. Projektován jest společenský pivovár.

Roku 1874 byla otevřena měšťanská škola chlapecká, r. 1885 pokračovací škola průmyslová s oddělením obchodnickým; k nim přibyly měšťanská škola dívčí, kurs tkalcovský, okresní zimní hospodářská škola se stálým letním hospodyňským během.

Roku 1893 byla pořádána v Hlinsku velká okresní národopisná a průmyslová výstava a prvý sjezd českých musei a musejních spolků.

Rodáky hlineckými jsou spisovatelé: přísedící zemského výboru a člen panské sněmovny Karel Adámek, člen České akademie pro vědy, slovesnost a umění Bohumil Adámek, český buditel Václav Fr. Hříb, kartograf Josef Homolka, JUDr. Ferdinand Pantůček, JUDr. K. V. Adámek, JUDr. Fr. Voldán, Jaroslav Adámek, Ph. Dr. Emil Sekera, JUDr. Miloš Adámek a j. V Hlinsku působili čeští spisovatelé K. V. Rais, Jan Kunstovný, Fr. Bayer, Alexander J. Dunder, Vincenc Paulus a j.

Severně od města Hlinska rozkládá se hlinecké předměstí Čertovina od aerární silnice k obecním lukám hlineckým. Východně od Čertoviny jest samota Medkovy kopce, náležející k obci Ranně, a poblíž hlineckého obecního lesa samota Pláňavy.

Poblíž ohebu, v němž aerární silnice ze severovýchodního směru na východ se zatáčí, vystupuje výšina, zvaná Medkovy kopce, s níž jest znamenitá vyhlídka. Pod kopcem za Rannským lesem vyniká Ranna. A dále šíří se rozhled do skutečského okresu. Na návrší vidíme Ovčín, za ním ke Skuči a Rychmburku, dále pak Chlumek nad Luží a Košumberk a mnohé obce okresu skutečského a vysokomýtského. V pravo vystupují kopce rozkládající se mezi Skučí a Poličkou. Dobře lze sledovati císařskou silnici, jak přímočárně postupuje ke Krouně a za ní do značné výše k Františkám. Rozhled k moravské hranici jest obmezenější, vadí mu blízké lesy, za to však rozsáhlá jest vyhlídka do Chrudimska. Sledujeme směr tratě severozápadní dráhy přes Vojtěchov a Žďárec a dál za starým skutečským nádražím k Chrasti a Slatiňanům, nad nimiž Králové hora vyniká. Přehlédneme výšinu, zaplňující východní část okresu nazavršského, z níž vyniká štíhlá věž Včelákovského kostela. A od Slatinan vynikající poloha Tří bubnů ukazuje do nejbližšího okolí Chrudimě. Jasně vidíme Chrudim po svahu táhlého návrší rozloženou a za ní Pardubice i Králové Hradec a celou úrodnou nížinu polabskou, v ní města, vesnice, samoty, továrny, lány polí, ostrovy lesů jako na veliké mapě plastické. Z roviny vyniká Kunětická Hora. V modré dáli vystupují Sněžka a jiné vrchy Krkonošské a Orlické hory, jež na obzoru ohraničují úchvatné toto panorama.

Polní cestou sejdeme do Holetína, jenž na severozápadě Medkových kopců se rozkládá. Holetín jest nejdelší vesnicí okresu hlineckého, dělí se na Horní Holetín a Dolní Holetín. Za starodávna patříval několika pánům. Již ve XIV. věku náležela část této obce k panství rychmburskému. Roku 1374 vladykové Dětleb a Ješek Nepašek ze Seslávek byli společníky a hromaždníky dědictví, k němuž náležely též tři holetínské dvory kmetcí s polnostmi. Dětleb ze Seslávek, patrně syn některého z těchto bratrů, prodal nemovitosti v Holetíně skutečskému špitálu, jemuž zboží toto bylo r. 1460 vloženo do desk zemských. Ve druhé polovici XV. věku král Ladislav postoupil Janu Pardusovi z Vratkova též holetínské dvory kmetcí, k panství rychmburskému patřící.

RANA.

Další část Holetína drželi rytíři z Holetína, kteří měli zde svou tvrz. Nejznámějším z nich jest Jan Rúbík z Holetína, jenž připojil svou pečeť r. 1415 na stížný list české šlechty proti koncilu kostnickému pro upálení M. Jana Husa. Marie, vdova po Holetínovi z Holetína, poručila r. 1451 svůj statek svému synovi Václavovi z Holetína a po něm jej měli Vaněk a Jan z Ještětic, posléze Jan Zájezdský. Od něho koupila toto zboží roku 1500 v pátek před Všemi Svatými Anežka z Chlumu.

Holetín má školu. Při silnici k Ranně odbočující jest kaple a za obcí hřbitovy katolický a evangelický. Na Horním Holetíně jest továrna tkalcovská.

K politické obci holetínské náleží Horní a Dolní Babáky. Leží při rozsáhlých lesích velkostatku hrochovotýneckého. V Horních Babácích, jež vznikly ze zrušeného dvora, jest hájovna. V Dolních Babácích jest zámek, v němž jsou sbírky přírodopisné a j. K zámku přiléhá park. Též jest v této osadě myslivna a zrušená kaple, jež byla zbudována na počátku XVIII. věku, když panství hrochovotýnecké náleželo řádu praemonstrátskému. Nad vcho-

dem kaple spatřuje se jakýsi znak, prý poprsí sv. Eustacha, a písmena RS AG a letopočet 1729. Kaple jest nyní obývána. Poblíž zrušené kaple stojí novější kaplička.

Jako v Holetíně, tak i v nedaleké Ranně bývala za starodávna tvrz. Rana (Ranna) rozkládá se na výšině a po svahu nad Ranským potokem, náleží mezi nejstarší osady okresu hlineckého.

Silnice, od Holetína vedoucí, ústí na městiště poblíž katolického kostela i sbíhá pak do úvalu k Ranskému potoku; od ní odbočuje silnice k Vojtěchovu, jež vede k evangelickému kostelu.

Katolický kostel sv. Jakuba většího byl původně zbudován celý ve slohu gotickém. Presbyteř klenutá zachovala nejlépe původní svou výstavnost, ač i tato zvláště za opravy stavební r. 1890 byla všelijak doplněna a pozměněna, z této doby jsou patky žeber. Hlavní vchod gotický do lodě kostelní jest věží; jí též vedou schody na kůr a zvonici. Na zvonici jsou starobylé zvony z r. 1492 a 1547. Loď, jež při některé opravě byla zbavena klenutí, jest opatřena rákosovým stropem. Vnitřní úprava kostela jest téměř úplně nová. Roku 1895 byl odstraněn starý hlavní oltář, nad nímž visíval obraz sv. Jakuba a po stranách byly na podstavcích, do zdi zadělaných, sochy sv. Augustina a sv. Martina biskupa, a nahražen novým oltářem s novým obrazem sv. Jakuba. Také byly obnoveny oba poboční oltáře i kazatelna. Poblíž hlavního oltáře jest ve zdi presbyteře výklenek, železnou mřížkou uzavřený, v němž, jak kniha pamětní fary katolické poznamenává, bývala schránka krve Kristovy, »potřebované od českých bratří.« Nad touto schránou jest v omítce z hruba naznačen prý zámek Rychmburk, jak před zbořením r. 1424 vyhlížel, s 2 baštami a věží hlásnou. Kostel ranský byl v XVIII. a XIX. věku častěji opravován.

Nedaleko kostela stojí katolická fara a rozkládá se katolický hřbitov a proti kostelu budova obecné školy.

V letech 1872 až 1879 byl zbudován kostel evangelický, když byl na Ranně nově zřízen sbor evangelického vyznání reformovaného. Kostel má v průčelí vysokou věž a zbudován jest v slohu gotském. U kostela stojí evangelická fara. Opodál kostela poblíž vojtěchovské silnice rozkládá se po svahu evangelický hřbitov ranský, na němž jest pohřben český spisovatel, prvý evangelický ranský farář František Šádek.

Vypravuje se, že na místě Rany stávalo dřevěné město, jež zničeno bylo požárem, a privilegia byla odnesena do Poličky. Za starodávna byl prý na Kreminově zahradě pivovar. Když byly kopány základy pro stavení Taláckovo, objevily se vápenné zdi, jedna světnička, staré měděné plíšky, okuje kovářské, střepy z nádob a pod stavením nějaká chodba. Jednomu místu nedaleko kostela říká se Na fortně. Za farou mezi školou a novým hřbitovem stávala prý brána.

Rana připomíná se v zachovaných listinách poprvé r. 1350. Tehdy již měla farní kostel, jenž připojen byl k biskupství litomyšlskému. Místní název Na fortně a zpráva o bráně a nálezy upomínají patrně na ranskou tvrz.

Na Raně stávala ještě v XV. věku tvrz. Z držitelů ranské tvrze jest znám horlivý Husita, Hych z Rany, purkrabí rychmburský, jenž r. 1438 byl hejtmanem kraje chrudimského. Roku 1431 připojil Hych z Ranny svou pečeť k listu, jímž Jan Pardus z Vratkova potvrdil Hlineckým, že koupili panská pole na Balkovsku. I v letech pozdějších setkáváme se s Hychem z Ranny. Roku 1445 v pátek po sv. Vavřinci stalo se v jeho přítomnosti přátelské smluvení a narovnání s Václavem z Prasetína v příčině peněz siroty Běty a její matky Kateřiny po Fraňkovi z Výru. Roku 1450 i v dalších letech připomíná se při rozmanitých svých i cizích právních jednáních Hych z Rany, tehdy purkrabí rychmburský, posléze r. 1460 v pátek před sv. Markétou ve vyznání, že rychtář skutečský Petr s rozkázáním páně Janovým Pardusovým a jeho purkrabí Hycha prodával roli nebožce Tomáška ve Skuči. Hych z Rany záhy pak zemřel, r. 1461 jest připomínán již jako nebožtík. Tvrz ranská zašla v XV. věku. Majitel její, snad Hych z Rany sám, odprodal majetek k ní patřící majiteli panství rychmburského. Již dříve (1392) patřila část Rany k tomuto panství. Tímto prodejem, jenž se stal v letech 1452 až 1485, připadla k rychmburskému panství celá Rana. Uvádí se v popisu panství tohoto z roku 1485 při něm Rana, ves celá s rychtou.

Jako k jiným kostelům tak i do Rany uvedeni byli v XV. věku kněží utrakvističtí i pobyli tu do počátku XVII. věku. Zajímavou památkou dob těch jest stříbrný, silně pozlacený kalich, opatřený nápisem českým, že byl zhotoven roku 1531 do kostela ranského. Kalich tento byl biskupem Dr. Doubravou získán do sbírek Musea království českého.

Z tehdejších kněží ranských vynikl utrakvistický kněz Václav Rosa, vysvěcený r. 1516 na kněžství v italské Modeně, jenž po r. 1517 na Ranně působil a jako horlivý kališník v půtkách s Jednotou českobratrskou trval. Zápisky jeho byly vydány tiskem, četné jeho rukopisy jsou v dvorní knižnici vídeňské. V XVI. věku působil pak na Raně též jiný český spisovatel, kněz Valentin Polonus Pelčický, jenž nepochybně na Raně sepsal Speciálník anebo zpívání křesťanská starodávná, několikráte pak vydaná a Václavovi Berkovi z Dubé a z Lipého na Rychmburce a jeho choti Markétě Talmberkovně dedikovaná.

Po r. 1620 zanikla fara na Raně, kostel tamní byl filiálním do Skuče a teprv r. 1786 stal se farním.

V letech 1780. domahali se nekatolíci, by tento kostel byl jim vrácen, a, když byl vyhlášen toleranční patent, bylo o to skutečně jednáno, ale tato žádost nebyla uskutečněna. Roku 1783 byl zřízen na Raně evangelický sbor reformovaného vyznání, ale záhy vzmáhajícím se sektářstvím, zejména ariánstvím, zanikl, a teprv roku 1870 byl obnoven.

Stará fara stávala na Raně proti kostelu katolickému. Pocházela z dob, kdy byli na Ranně kněží pod obojí. Roku 1690 byla nově zbudována. Od r. 1788 až 1800 bydleli pak faráři katoličtí v této staré faře, jež v XVII. a XVIII. věku byla dvorcem skutečského děkana až do r. 1788. Nová katolická fara byla

zbudována roku 1800 a pak po ohni r. 1876 obnovena. Evangelická fara jest z roku 1871. Kostel evangelický byl založen 7. května 1872 a dokončen roku 1875.

Nejstarší zpráva o škole ranské jest zachována z roku 1677. Do r. 1792 bylo učeno v najaté světnici. Roku 1792 bylo vystavěno školní stavení. Nynější budova školní jest z let 1879 a 1880.

Obec Rana obdržela r. 1851 právo ke konání 4 trhů výročních, jež r. 1868 byly obnoveny, ale v novější době se nekonají.

Pěkným úvalem vede okresní silnice z Ranny do Vojtěchova.

Vojtěchov uvádí se již v seznamu obcí panství rychmburského z r. 1392. Roku 1401 Smil z Rychmburka prodal na svých dědinách Vojtěchově a Ranně plat roční Niclinovi z Ořecha a tento zase Matyáši Reyskitlovi, měšťanu pražskému, a jeho dědicům. Arnošt Flaška z Pardubic pojistil věno manželce své Elišce z Hradce na Vojtěchově, Pokřikově, Ranně, Miřetíně a Perálci. Po jejím úmrtí zapsal císař Zikmund roku 1437 všecko právo k 500 kop věna tohoto, na krále spadlého, Menhartovi z Hradce za jeho služby. V těchto zápisech jsou nejstarší zprávy o Vojtěchovu. Vojtěchov náležel stále k panství rychmburskému až do r. 1848, přifařen a přiškolen jest do Ranny.

U Vojtěchova jest břidlicový lom.

Silnice pokračuje Vojtěchovem přes trať severozápadní dráhy a dále ke Kladnu a Dědové.

Kladno leží při křižovatce aerární silnice a okresní silnice. Od starodávna patřívalo k panství rychmburskému, r. 1485 již mělo svou rychtu. Do r. 1799 bylo přiškoleno do Ranny, pak do Dědové, od r. 1876 mělo expposituru školní, jež r. 1885 změněna v samostatnou školu.

Malebný jest úval u Kladenského mostu při císařské silnici.

Dědová rozkládá se na vysokém hřbetu horském a částečně v úvalu. Taktéž patřívala k panství rychmburskému již v XIV. věku. Má školu. V nedalekém Filipově, náležejícím k politické obci Dědové, býval dvůr panský, jenž byl v XVIII. věku zrušen a r. 1788 rozparcelován a rozprodán. Osada, na jeho místě vzniklá, nazvána byla na počest tehdejšího vlastníka panství rychmburského, Filipa hraběte Kinského Filipovem. V Humperkách u Dědové bývala olejna. Na samotě Ovčíně, taktéž k politické obci Dědové patřící, býval panský ovčín. Dědová vynikla svou výrobou dřevěných hraček. Daleko široko po trzích českých i moravských byly rozváženy tyto výrobky dědovské. Před několika léty tato výroba zanikla. Taktéž jest Dědová známa v dějinách lidového hnutí náboženského, že ještě v XIX. věku bydleli v ní někteří adamité. Pověstné jsou dědovské závěje sněhu, jenž tam leží někdy dlouho do jara.

V I. polovici XIX. věku byla dolována v okolí Kladna a Dědové ruda železná. Stopy po tomto dolování vyskytují se v lese poblíž kladenského mostu aerární silnice a na jiných místech. Roku 1832 bylo dalšího kutání zanecháno.

Obecním lesem hlineckým zavede nás stezka od Dědové k Ratajům. Rataje leží na výšině nad pravým břehem Chrudimky, náleží k městu Hlinsku. Ratajský potok dělí Rataje od Blatna. V Ratajích jest mlýn. Samota tato vznikla asi z obydlí oráčů (ratajů), jež zde majitel panství rychmburského měl dříve, než Balkovská pole, od Rataj k Čertovině se táhnoucí, obec hlinecká si koupila a sama svými lidmi jala se je vzdělávati.

Blatno rozkládá se od Rataj po výšině nad pravým břehem Chrudimky, jež tu veliký oblouk tvoří. Většina domů blatenských jest zbudována při okresní silnici, jež od Hlinska vede Blatnem ke Svratce. U Blatna jsou přes řeku Chrudimku 2 veliké železné mosty. Blatno připomíná se mezi obcemi panství rychmburského již r. 1392. Patřívalo v XV. věku k rychtě kameničovské (rejchlovokamenické), pak k rychtě vsí hlineckých a konečně obdrželo svou rychtu. Škola byla zřízena roku 1784. Nynější budova školní byla vystavěna r. 1879 poblíž silnice, od níž jest oddělena školní zahradou. Na protější straně silnice jest kaple. Blatno má 2 mlýny a pilu; jest výletním místem oblíbeným. V osadě Hamříku, náležející k politické obci Blatnu, býval v XVI. věku hamr na tlučení rudy železné. Roku 1596 připomíná se, že žil v Hamříku kosař. V malebné poloze u této osady býval mlýn, rázovitá staročeská stavba, jenž však zašel a r. 1912 vyhořel.

Nad zadním mostem blatenským vystupuje příkře úvoz na Blatenský kopec. S kopce toho jest pěkný rozhled na Hlinsko a okolí.

Od téhož mostu naskytá se příležitost k prohlídce regulačních prací, provedených r. 1910 a 1911 na Chrudimce.

Silnice vystupuje k lesu Bubenci přes Plaňavský potok, jenž jest jako horská bystřina upraven a vydlážděn.

Pod lesem odbočuje od silnice svratecké silnice hamerská, při níž ohražen jest Bubenecký potok. Z mostu silničního u Bubeneckého potoka lze přehlédnouti část regulovaného toku Chrudimky mezi Hamry a Hamříkem. S kopce nad Bubeneckým potokem rozvírá se malebná vyhlídka po horním toku Chrudimky k Blatnu a Hlinsku, na les Bubenec, po okolí Hamrů a Jeníkova.

Nad lesem Bubencem dostupuje silnice po svahu Jeníkovského kopce nad Jeníkov. S místa, na němž tato silnice dosahuje nejvyšší své výše, naskytá se úchvatný pohled na pomezní hory českomoravské vysočiny. V dáli po pravé straně vyniká Žákova hora (837 metrů nad mořem), lesy nad Herálcem, temena Devíti skal a vrchy nad Svratkou a Chlumětínem, pod nimi modrají se lesy mezi Krejcarem a Lány, před tímto lesním pásmem leskne se hladina rybníka Krejcara. Nejblíže pak rozkládá se v stínu košatých stromů obec Jeníkov. Statky a chalupy této osady táhnou se podél silnice. Malebného rázu návsi, obklíčené dvěma řadami vesnických staveb, dodávala starobylá dřevěná zvonice, od podvalu až k makovici šindelem pobitá. Sešlá zvonice byla odstraněna, místo ní postavili dolcji na návsi zděnou kapličku se skladištěm hasičského nářadí. Mnohými ohni utrpěl nemálo starobylý ráz této obce. Zanikly staré selské grunty Adámkův (zvaný Orlov), Bartůňkův a j.

Jeníkov náleží mezi nejstarší obce okresu hlineckého, od starodávna patřil k panství rychmburskému. V XVIII. věku jednalo se o zřízení školy v Jeníkově. Když však při kostele v Kameničkách byla zřízena lokalie, byl Jeníkov přiškolen i přifařen do Kameniček.

Pod osadou nad silnicí rozkládá se hřbitov. Silnice sbíhá od něho po svahu k zádušnímu lesu kameničovskému a za ním dostihuje záhy Kameniček, do nichž prochází mezi školou a farou, nedaleko fary dostihuje ke kostelu.

Kostel Nejsv. Trojice býval za starodávna dřevěný. Roku 1763 sbořili starý kostel. Dříví z rozbořeného kostela dostal učitel, postavil si z něho v témž roce školní stavení, jež pak roku 1782 od něho vrchnost rychmburská odkoupila. V letech 1764 až 1766 vystavěli na místě starého kostela nový kostel. Roku 1829 strhli starou věž, jež mívala dvě báně, lucernu a nahoře ko-

NÁMĚSTÍ VE SVRATCE.

houta a byla šindelem krytá, a vystavěli roku 1830 novou věž taškami krytou. Tak ze starších dob nezbylo skoro nic, jen dva starožitné zvony, jeden se znakem orlice, ulitý v polovici XV. věku, a druhý velký z roku 1600. Vnitřek kostela byl v 2. polovici XIX. věku nově upraven; ze starší doby jest lavice s nápisem z r. 1775. Kostel jest obtočen zdí hřbitovní.

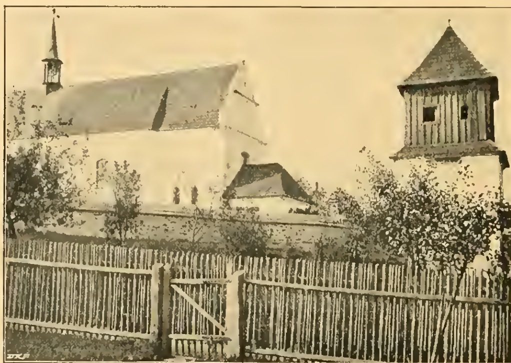
Když byla zřízena lokalie v Kameničkách, bydlel lokalista nejprv v soukromých staveních, pak v kaplance. Roku 1831 byla vystavěna nová lokalie, jež r. 1880 byla zvýšena o prvé poschodí.

Kostel tamní uvádí se r. 1350 mezi kostely, jež byly připojeny do litomyšlského biskupství. V těch dobách byl zde plebán Aleš. Ve věku XV. byl zde farář utrakvistický. Roku 1582 bylo v tomto kostele malováno. Po r. 1620 byly Kameničky po nějakou dobu bez duchovní správy, pak byly připojeny k Hlinsku. Nejstarší matriky hlinecké z r. 1624 jsou společny pro kolatury hlineckou, svrateckou, včelákovskou a kameničovskou. V popisu z r. 1677 se připomíná, že Kameničky mají kostel malý, úzký a zašlý. Roku 1786 byla zřízena lokalie v Kameničkách, r. 1855 fara. Prvním farářem byl P. Josef Pardus, muž vysoce vzdělaný, jenž jest tam pochován.

V polovici XIX. věku bylo vyučováno v Kameničkách v najatých místnostech, r. 1872 a 1873 byla zbudována nynější škola.

Kameničky náležely od starodávna k panství rychmburskému, již v XV. věku měly svou rychtu. V XIV. věku jmenovala se tato obec Kamenice, v XV. i ještě v XVII. věku Rejchlova Kamenice.

Dějištěm K. V. Raisova Západu jsou Kameničky. Nedostižně dovedně zachytil svým štětcem mnohé partie z Kameniček a jejich okolí malíř Antonín Slavíček, jenž skvostnými svými malbami velice zpopularisoval jejich jméno a ukázal na zvláštní ráz malebných horských úvalů a strání této části česko-

KOSTEL VE SVRATCE.

moravské vysočiny. Slavíček pobýval několik let v Kameničkách a za ním sem přišla celá družina malířů a jeho žáků.

Ke Kameničkám náleží samota L á n y, položená v malebném údolí lesním při řece Chrudimce. V Lánech býval v XVIII. věku panský ovčín, nyní jest tam myslivna a 2 mlýny.

Poblíž rybníka Krejcara jest samota K r e j c a r . Sestává z hostince, hájenky a několika stavení. Krejcar jest rodištěm malíře V. Anderle, jenž svými illustracemi přispíval do Světozora, Zlaté Prahy a chorvatských a j. časopisů.

Za Krejcarem odbočuje od silnice svratecké silnice k Chlumětínu. C h l u m ě t í n zaujímá svah Chlumětínského kopce, býval přiškolen do Svratky, od r. 1825 má svou školu. Druhdy patříval ke kolatuře kameničovské, nyní jest přifařen do Svratky. V okolí Chlumětína bylo dolováno na železnou rudu.

Severně od Chlumětína jest samota N a p a s e k á c h.

Při obecním lese svrateckém rozděluje se okresní silnice na jih k Herálci a na východ ke Svratce. Jdeme ke Svratce. Za obecním lesem mladé stromořadí směřuje k tomuto městu.

Svratka rozkládá se opodál levého břehu řeky Svratcavy do mír-

NA SVRATOUŠSKÉM POTOCE VE SVRATCE

ného návrší, šíří pak se směrem severním ke Svratouchu a směrem jižním k Cikánce. Úval, v němž Svratka leží, jest obklíčen lesnatými vrchy. Z jihu ohraničuje jej výšina, jež nejvýše vyniká Devíti skalami, na západě a severozápadně obecní lesy, na východě pásmo horské, postupující od Čachnova a Svratoucha přes Karlštejn k Cikánce a vynikající Zkamenělým zámkem. Průsekem lesním shlíží do úvalu svrateckého nedaleký lovecký zámek Karlštejn.

Původně zaujímala Svratka prostranství kol náměstí a svah k němu přilehlý ke kostelu. Na náměstí dosti rozsáhlém jest radnice, uprostřed pak kašna a v horní části náměstí socha sv. Václava zbudovaná na památku povýšení Svratky na město. Z náměstí vede ulice ke škole, proti níž zvonicí jest vchod ke kostelu, jenž stojí poblíž fary. Opačným směrem pokračuje z náměstí ulice do podměstí, v němž na pokraji města jest sirkárna. V podměstí jsou též některé jiné průmyslové závody, výroba kamen, dílny hrnčířské a j.

Kostel sv. Jana Křtitele byl zbudován původně v slohu románském, byl menší a nižší než kostel nynější. Nad starým kostelíkem, jenž byl více kapli podoben a z XII. nebo XIII. věku pocházel, zbudovali v XVIII. věku kruchtu; starou loď r. 1788 zbořili a vystavěli novou vyšší loď i presbyteř při poboční straně staré presbyteře, kterouž průlomem poboční zdi spojili s touto novostavbou, tak že stará presbyteř stala se předsíní nového kostela. Dosud zachován jest starobylý ráz této nejstarši části kostela i dvojice malých původně romanským slohem zbudovaných oken. Tyto změny byly provedeny hlavně po r. 1783, ač již r. 1750 některé opravy stavební byly podniknuty. Nová loď a nová presbyteř byly zbudovány v letech 1787 až 1789, tehdy také byla hořejší část zvonice, o samotě stojící, přestavěna. Vnitřní úprava kostela byla pořízena v I. polovici XIX. věku, zejména r. 1823 byl opatřen pro hlavní oltář obraz Narození sv. Jana Křtitele i byla odstraněna socha téhož světce, jež na jeho místě stávala, byvši sem r. 1814 z kaple, jež na náměstí bývala, přenesena. Starobylá kropenka kamenná, ozdobená znakem, bývala za starodávna křtitelnicí. V dřevěné zvonici, jejíhož přízemku zděného užívá se za márnici a hřbitovní bránu, visí zvony z r. 1480 a 1561, třetí zvon byl r. 1872 přelit.

SVRATOUŠSKÝ KOSTEL EVANGELICKÝ.

O škole svratecké jsou nejstarší zprávy zachovány z r. 1735. Školní stavení stávalo na rohu farní zahrady. Teprv r. 1759 byla vystavěna škola na místě, kdež i nynější škola stojí. Nynější budova školní stojí proti zvonici, byla vystavěna r. 1840 a 1841 a rozšířena r. 1878.

Starý dům kázně byl vystavěn roku 1799 a přestavován roku 1844. Nynější radnice, původně vížkou opatřená, byla zbudována roku 1865, v přízemí jejím jest hostinec a v prvém poschodí jsou úřadovna obecní a sál divadelní.

Svratka jest starobylá osada. Již v XIV. věku se připomíná, tehdy byla farní osadou. Kostel byl připojen roku 1350 k biskupství litomyšlskému. Svrat-

ka náležela k panství rychmburskému, byla městečkem. V soupisu obcí tohoto panství z r. 1485 připomíná se městečko Svratka s rychtou. Svratečtí v reversu, vydaném 17. ledna 1729 vrchnosti rychmburské, vzpomínají toho, že obec Svratka »bývala v městském stavu před dávnými časy, ale stav ten beze

NA ŘECE SVRATCAVĚ.

snadu skrze vojenské vpády k zrušení jest přišel« a Svratečtí, nemohouce žádných privilegií prokázati, za sedláky a chalupníky držáni býti museli.«

Jako na jiné vůkolní fary, tak i na faru svrateckou uvedeni byli v XV. věku faráři utrakvističtí. Po r. 1620 byl kostel svratecký filiálním do Hlinska. R. 1624 byl ustanoven prvý společný farář katolický. Roku 1737 stal se kostel svratecký opět farním. Roku 1837 byla zřízena kaplánka.

Svratečtí domahali se již na počátku XVIII. věku výsad tržních, o něž ve válečných dobách XVII. věku přišli. Žádali, aby jim byly potvrzeny trhy, i obdrželi roku 1728 výsadu tržní. Touto výsadou ze 7. července 1728 potvrdil král Karel II. (VI.) Svratce starodávnou svobodu tržní a postavil Svratku opět

HRADČANY VE SVRATCE.

na roveň jiným městečkům a místům tržním i povolil, aby konaly se ve Svratce 3 výroční trhy: po sv. Fabiánu a Šebestiánu a po velikonocích a po Navštívení P. Marie a týdenní trhy středeční. Dvorním dekretem z 27. listopadu 1834 byly Svratce povoleny 4 trhy výroční a 4 dobytčí trhy. Na žádost z 15. prosince 1865 byla Svratka povýšena nejvyšším rozhodnutím z 6. července 1867 z městyse na město.

Ve znaku má v levé zlaté polovici hnědou ostrev (větev se 4 suky) a v pravé stříbrné polovici lípu zelenou hnědého pně.

Řemeslníci svratečtí bývali v ceších hlineckých. Roku 1706 byl hrnčířský cech hlinecký rozdělen v cech hlinecký a cech svratecký. Ostatní řemesla svratecká sdružila se v XVIII. věku v cech společný, jenž se řídil pravidly, 27. února 1751 obnovenými.

Hrnčířstvím a kamnářstvím proslula Svratka velice. Říkává se, že duše z rozbitých hrnců putují do Svratky. V nynější době výroba hrnčířská se obmezuje, nicméně ještě značné množství nádobí hliněného a kachlů se rozveze ze Svratky ročně. Z jiných oborů průmyslu jsou zastoupeny ve Svratce sirkařství, výroba plechového nádobí a obuvnictví.

ZKAMENĚLÝ ZÁMEK (SE STRANY KARLŠTÝNSKÉ).

Rodáky svrateckými jsou bývalý purkmistr pražský, architekt Čeněk Gregor a spisovatel JUDr. Fr. Gregor. Ve Svratce působili spisovatelé kněži P. Jos. V. Kašpar a P. V. Šimek a učitel Karel Steinich.

Svratka měla roku 1900 ve 194 domech 1409 obyvatel.

Severně od Svratky rozkládá se při Svratoušském potoku ves Svratouch. Ve Svratouchu byl zřízen nejprvnější evangelický sbor vyznání reformovaného v celé krajině. Sbor vznikl roku 1781. Kostel evangelický byl zbudován r. 1783 a 1784, stojí ve hřbitově opodál silnice nedaleko evangelické fary a bývalé evangelické školy. Roku 1911 přibudovali mu věž. Uprostřed kostela jest stůl Páně, opatřený nápisy, obsahujícími vyňatky z Písma, jež psal a maloval r. 1822 učitel Karel Gregor. Poblíž stola jest kazatelna.

Evangelická škola byla vystavena roku 1784 a po ohni roku 1863 znovu zbudována. Roku 1877 byla spojena s katolickou školou, jež byla založena roku 1832 po odškolení Svratoucha od Svratky a zřízena roku 1836. V novější době byla škola přestavěna. V bývalé evangelické škole jest umístěna jedna třída.

HRADIŠTĚ ZKAMENĚLÝ ZÁMEK (SE STRANY SILNIČNÍ).

ZKAMENĚLÁ VĚŽ NA ZKAMENĚLÉM ZÁMKU.

Svratouch patříval k rychtě svratecké, později nabyl své rychty. V XVII. a XVIII. věku bývala ve Svratouchu sklárna. Připomínají se tato huť i skláři r. 1659, 1660, 1663, 1698, posléze ještě roku 1713. Nyní jest ve Svratouchu rozšířena výroba plechového nádobí.

Ve Svratouchu působí hudební skladatel, učitel František Balcar.

K politické obci svratoušské náleží Cikánka, Karlštejn a Olejna.

Samota Olejna má jméno po výrobě oleje, jenž v ní byl vyráběn. Do nedávna bylo lze si tam prohlédnouti úplné zařízení olejny. Leží pod lesem Koudelkou při čachnovské cestě.

Čachnov jest roztroušen údolím lesním, má stanici místní dráhy poličské. Huť, r. 1733 v Čachnově zřízená, zanikla v I. polovici XIX. věku. Od lesa na východ stoupá od okresní silnice cesta do návrší kaštanovým stromořadím k myslivně čachnovské, jež bývala v XVIII. věku loveckým zámkem. Byla vystavěna v letech 1770. Do r. 1827 byla při tomto zámku střelnice a obora pro srnce a jeleny. Pěkný rozhled jest od bývalé panské zahrady čachnovské do okresů skutečského a poličského.

V okolí Čachnova byla dobývána ruda železná. Dosud jsou pozůstatky šachet zachovány mezi Čachnovem a Rudou. U Rudy dobývala se ruda železná do r. 1834. Ruda náleží k politické obci Čachnovu. Obě obce patřívaly do panství rychmburského.

Od Čachnova a Rudy rozkládají se rozsáhlé lesy velkostatku rychmburského směrem ke Karlštejnu, Cikánce a Křižánkám, zabírají východní a jihovýchodní část okresu hlineckého a šíří se dále sousedními okresy skutečským a poličským.

Na vysokém návrší mezi lesy stojí Karlštýn. Ve 2. polovici XVIII. věku Filip hr. Kinský zbudoval si tam lovecký zámek, v němž často pobýval, když si vyjížděl na hony do sousedních velikých svých lesů. Roku 1787 v srpnu bylo tu slavnostní uvítání vrchnosti. Při zámku tomto, jenž jest nyní myslivnou, jest kaple sv. Jiljí. Tato kaple asi vznikla dříve než zámeček, oltář její byl posvěcen již r. 1708 opatem kláštera hradišťského. V sále zámeckém byla kamna s Turkem, jež nyní jsou uložena ve sbírkách Průmyslového musea pro východní Čechy v Chrudimi. Do roku 1825 byla zde obora. Pod zámkem jest vesnička Karlštýn. Od ní i ze zámku jest rozsáhlá vyhlídka poříčím Svratcavy i po okresu hlineckém.

Poblíž Karlštýna jest na kopci 764 m. vysokém hradiště Zkamenělý zámek, obtočené dvojím příkopem, jenž na straně východní jest nejširším. Valy tohoto hradiště jsou sesíleny skupinami skalními, jež na temeni kopce se nacházejí a byly za starodávna opatřeny sruby. Zkamenělý zámek nebyl tvrzí, jak se Aug. Sedláček*) mylně domnívá, nýbrž byl jedním ze staroslovan-

*) V mapě dílu J. Sedláčkových Hradů a zámků jest hradiště toto mylně zakresleno do okresu poličského. Zd. Wirth zmiňuje se v Soupisu památek okresu poličského o Starém Katřštejnu (!), ač v okresu poličském Starý Katřštejn není a žádná poloha ani v okresu poličském ani v okresu hlineckém se tak nejmenovala a nejmenuje.

ských opevnění zemské hranice české proti Moravě. Výzkumnými pracemi, jež jsme na Zkamenělém zámku r. 1887, 1889 a 1890 podnikali, jsme zjistili množství úlomků nádob, železné šipky, kadluby, mlat a jiné památky po dávných obyvatelích tohoto hradiště. V dobách pozdějších, zvláště v XVII. věku, vůkolní lid skrýval se ve skalách na Zkamenělém zámku i na nedalekých Perničkách před nepřítelem.

Zkamenělý zámek byl bezpochyby již za časů neolitických osídlen a později znova osazen. Valy jsou zřejmy proti severovýchodu a jihu, severozápadní část jejich jest zavalena spoustou balvanů, jež se skal, v hradišti strmících, se tu i v západní části hradiště nakupily. Po r. 1890 sesula se veliká část Zkamenělé věže, nejvyššího skaliska hradištního, na jehož temeni jsme nalezli stopy sroubené chýže. V západní části jeho prostory strmí největší skupina rozervaných skal jako trosky nějakého starého hradu. Zběžný pohled na tyto skály patrně zavdal podnět k nesprávné domněnce, že tam bývala tvrz. Tato skupina skalisk postupuje od jihu k severu a jest nejvyšší v nejsevernější své části, zvané Zkamenělou věží. Menší skupina skalní jest na jihovýchodě. Okolo východní strany této skupiny vine se vnitřní příkop, jenž svažuje se na sever a obtáčí se kol severovýchodní strany malé skalky i uzavírá prostranství hradištní, jež se od jihu k severu a k východu značně svažuje.

Od Zkamenělého zámku lze viděti k Hradištím hlineckým a Perničkám křižáneckým a do poříčí Svratcavy.

Po svahu hradištního vrchu sestupujeme rozsáhlým bukovým lesem k lesní cestě, od níž odbočuje cesta k Perničkám. Cesta tato zavede nás pod strmý sráz Perniček křižáneckých. P e r n i č k y jsou památny obětními kameny, jež na vrcholcích jejich se nacházejí. V jméně samém shledávají někteří vzpomínku na Peruna, jako zase Moráň připomíná Moranu, Radhošť pohanského boha Radhoště a j. Jiní domnívali se, že hluboké mísy na temenech Perniček vznikly, když prý si tam vůkolní lid za války třicetileté mlel obilí. Kdo viděl temena Perniček, jež vysoko nad lesem vynikají a jsou z daleka patrny, musí se pousmáti této domněnce o původu oněch mís. Lid, na lesy před Švédy uprchlý, byl by se nepříteli prozradil, kdyby byl na temenech Perniček chtěl drtiti obilí. Starodávný původ kamenů s mísami jest nesporný po výsledcích výzkumných našich prací na nedalekém staroslovanském hradišti Zkamenělém zámku podniknutých.

Od lesní silnice jsou Perničky těžce dostupny. Oklikou z opačné strany dostoupíme jejich temene, s něhož rozevírá se úchvatný rozhled po vrcholech hor, jež obkličují úval Svratcavin a střeží českomoravské pomezí. Nejmalebnější pohled jest přes lesy Milovské na Čtyřpaličaté skály. Za pravým břehem Svratcavy již na moravské straně strmí Jelení skok, Malinová skála, Devět skal a j. V opačnou stranu šíří se rozhled k lesům cikáneckým.

C i k á n k a leží při pomezí českomoravském poblíž Zkamenělého zámku, k němuž z ní od okresní silnice odbočuje lesní soukromá silnice velkostatku rychmburského. V XVIII. věku byly v Cikánce železné hamry a poblíž osady

VNĚJŠÍ PŘÍKOP ZKAMENĚLÉHO ZAMKU.

NA HRADIŠTI ZKAMENĚLÉHO ZÁMKU.

VNITŘNÍ PŘÍKOP ZKAMENĚLÉHO ZÁMKU.

kosírna. R. 1801 byla změněna huť v papírnu, v níž byl vyráběn rukodílný papír. V papírně pracovalo se do r. 1896, tehdy shořela a přestavěna byla v pilnikárnu. Osada při huti vznikla z panských chalup; ještě r. 1779 zmiňují se panské chalupy Cikánka u Svratky. V lesním zátiší jest mlýn cikánecký.

V Cikánce narodil se známý lesník, pozdější okresní starosta smíchovský, lidumil Petr Fišer, budovatel vyšehradského Slavína.

Od Cikánky teče Svratcava lesním údolím kol Fixova mlýna do Křižánek.

F i x ů v m l ý n leží v malebném úvale, obklíčeném lesy. Nad nimi vyniká na vysokém kopci průsekem lesním Karlštýn se svým zámkem.

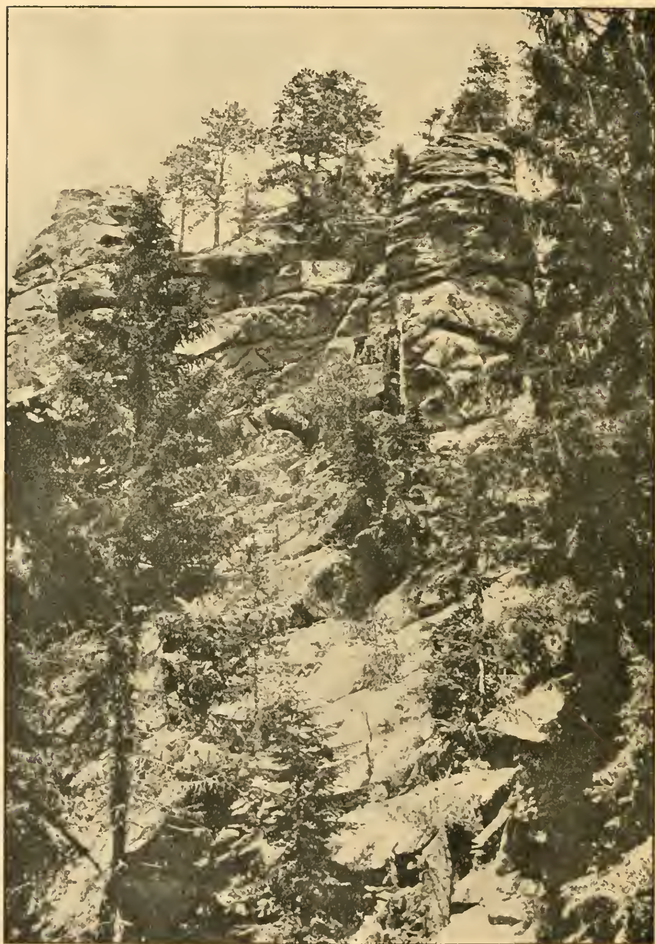

TEMENO PERNIČEK KŘIŽÁNECKÝCH S OBĚTNÍMI KAMENY.

Jako Cikánka, tak i K ř i ž á n k y a Milovy jsou rozděleny na českou a moravskou obec.

Na místě Křižánek byly již v XIV. věku dvorce, později ves tato spustla. Popis panství rychmburského zmiňuje se, že k panství patří »v Křižánkově polovice« (totiž česká) »vsi pusté«. Později zbudován byl v Křižánkách panský dvůr, na němž byla deska, z níž jen ostrve Berků z Dubé jsou zřejmy. V XVII. věku byla při křižáneckém dvoře huť sklenná. Jsou o ní zprávy z let 1656 a 1660. V popisu panství rychmburského z r. 1698 jest zapsán panský dvůr na Křižánkách, ale o huti není zmínky, snad tehdy již nebyla. Nyní v Křižánkách jest zastoupeno pilnikářství.

Po silnici moravské nebo českým lesem přijdeme do Milov.

PERNIČKY U KŘIŽÁNEK.

Milovy leží v malebné horské krajině pod Čtyřpaličatými skalami, náleží k politické obci Křižánkám, mají mlýn a myslivnu. Roku 1835 byla zřízena sklárna v Milovech, v ní 14. listopadu téhož roku byla zahájena výroba dutého skla. Při huti byly vystavěny dělnické domky a brusírna. Záhy prosluly výrobky sklárny milovské, byly rozváženy po tuzemsku i cizozemsku, až do

NA ŘECE SVRATCAVĚ U CIKÁNKY

Italie a Španěl. Nesnadná a nákladná doprava do vzdálené stanice hlinecké a zdražení dříví stížily a konečně znemožnily sklárně milovské soutěž s jinými závody. V letech 1880 zanikla výroba skla v Milovech a r. 1893 a 1894 byla huť rozbořena. Dokud pracovala v Milovech sklárna, měly Milovy svou tovární školu. Nyní jsou Milovy i Křižánky přiškoleny do Moravských Křižánek.

Z Milov a Křižánek lze přijíti lesy při Devíti Skalách do Českého Herálce po moravské straně. Z Cikánky vede stezník lukama a lesem po levém břehu Svratcavy pod Svratkou do Herálce.

POHLED S PERNIČEK K ČTYRPALIČATÝM SKALÁM.

Herálec, zvaný též Českým Herálcem na rozdíl od Moravského Herálce, od něhož jej pouze řeka Svratcava dělí, jest podél levého břehu jejího při samé hranici zemské u okresní silnice. O Herálci jest zachována nejstarší zpráva v listině z r. 1368, v níž se určují hranice mezi lesy žďárskými a novoměstskými. V popisu panství rychmburského z r. 1392 není o Herálci zmínky, snad že na české straně dosud nebyla osada, ale v popisu z r. 1485 již jest zapsán »Herarec ves, což po řeku Švarcavu«.

V okolí Herálce i na české straně, zvláště však na moravské straně v lesích u stříbrné studánky pod Žákovou horou čili Žákovicí jsou četné stopy po dolech. U Žákovice kutali horníci kláštera žďárského stříbro. Jinde zase bylo

MILOVY.

pátráno po železné rudě. Též v lidovém podání jsou četné vzpomínky na zašlé doly této krajiny.

Jako na celém pomezí českomoravském, tak i v Herálci udržovali se tajně nekatolíci. Stýskal si děkan Meziřičský ve své zprávě roku 1662, že jeden sedlák na hranicích v Herálci vydržoval tehdy nekatolického učitele pro 6 až 7 chlapců. Na konci XVIII. věku bylo vyučováno po několik let v rychtě českoherálecké. Roku 1788 byl Český Herálec přiškolen do Moravského Herálce a poměr tento zůstal do r. 1873. Škola v Českém Herálci byla vystavěna roku 1875.

Již Balbín zmiňuje se pochvalně o výrobcích sklárny herálecké, jež jest v zápisech XVII. věku častěji připomínána. Nynější huť byla založena v XVIII. věku a nově upravena roku 1895. V XIX. věku vyrábělo se v ní tabulové sklo, nyní též duté sklo.

Herálec jest přifařen do Moravského Herálce, Huť a Kuchyň do Svratky.

Od pradávna stával nad Moravským Herálcem poblíž hranice zemské dřevěný kostelík sv. Kateřiny. V letech 1786 až 1790 vystavěn byl nynější kostel.

U Českého Herálce býval panský dvůr, jenž byl po r. 1785 emfyteutisován. Na půdách panských vznikly u zrušeného dvora Familie.

Přes Familie vede cesta do Hutě. Huť byla vystavěna v lesích mezi Herálcem a Vortovou v letech 1727 a 1728, obnovena r. 1745 a opravena r. 1895 a 1896.

K politické obci herálecké náleží též nedaleká osada Kuchyň, myslivna a mlýn. R. 1754 se jmenuje mlýn u heráleckého lesa Votroka, r. 1784 již Kuchyň.

Od Hutě rozsáhlým lesem dospějeme kol Staré huti do údolí k Vortové. Poloha Stará huť připomíná zaniklou vortovskou huť.

Vortová patřívala v XVII. věku k panství rychmburskému. R. 1596 koupila Markéta z Lípy od Jindřicha Střely z Rokyc Chlum a Vortovou. Ještě r. 1639 ve výkazu o sklizni uvádí se Vortová mezi osadami panství rychmburského. Před r. 1655 byla získána k statku chrasteckému a splynula s panstvím chrasteckým. V XVII. věku byly ve Vortové rychta, mlýn, panská hospoda a panská pila. Stavení hutě, v XVIII. věku zaniklé, byla připojena k této osadě.

Správou duchovní náležela Vortová ke Krucemburku, od r. 1787 ke Kameničkám. R. 1881 a 1882 byla vystavěna ve Vortové kaple Nanebevzetí P. Marie.

Škola byla vystavěna r. 1863 a rozšířena r. 1890.

Biskup Dr. J. Doubrava zbudoval poblíž Vortové letní své sídlo místo bývalé myslivny v malebném lesním zátiší. Ve ville této jest též kaple.

Kol vortovského hřbitova vede cesta na výšinu ke Lhotám. Lhoty náležely k panství rychmburskému a k rychtě kameničkovské. Ještě roku 1783 byl tu panský dvůr Lhoty a panský ovčín. Dvůr byl roku 1798 emfyteutisován. Lhoty tvoří s Vortovou společnou politickou obec.

Pěknou lesnatou krajinou postupuje silnice od Vortové nad Ovčínem k Hamrům.

Hamry rozkládají se po obou březích Chrudimky, jejíž břehy byly v obci této r. 1911 regulovány a velikým železobetonovým mostem spojeny. Nad Hamry na návrší býval panský dvůr, jenž r. 1783 byl emfyteutisován.

Hamry sluly v XIV. věku Přerostlé. Tak uváději se v popisu panství rychmburského z roku 1392. V hlineckých zápisech z roku 1558 jmenují se ves Přerostlý a Hamr železný v Přerostlém, k němuž náležely mlýn a krčma. R. 1587 byl kovářský hamr nově vystaven. R. 1485 náleželo Přerostlé k rychtě kameničkovské, ale Hamr v Přerostlém patřil k rychtě vsí hlineckých, k níž v XVII. věku již náležely celé Hamry. Ještě v XVII. věku (1681) i v XVIII. věku (1790) vyskytá se název Přerostlé Hamry, pak již jen Hamry.

R. 1440 uvádí se v zápisu o sjezdě čáslavském na mír zemský krajů chrudimského a čáslavského též Michálek z Přerostlého.

Hamerníci byli lidé zámožní a jakožto »horníci minerálního kovu« účastni

svobod horních. V zápisních knihách hlineckých z XVI. věku jsou mnohé zprávy o hamru v Přerostlém. Na sklonku XVI. věku drželi jej Samon hamerník a Václav a Samuel synové Hoškovi. K hamru byl mlýn. Samon hamerník měl v Přerostlém krčmu. Rod Hoškův zůstával na hamru v Přerostlém ještě v I. polovici XVII. věku. R. 1620 přijala Kateřina Hoškova, hamernice v Přerostlém, manžela Václava Šiklovského hamerníka do živnosti. Týž pak před r. 1674 prodal hamry vrchnosti rychmburské. Pracovalo se tu ještě v XVIII. věku. V popsání poddaných panství rychmburského z r. 1710 jsou zapsáni v Hamrech Přerostlých 1 puchéř, 1 vyhřivač, 8 kovářů, 1 mistr na vysoké pece, 1 mistr v horním hamře, 1 nadávač u vysoké pece, 1 kholmistr v hamřích, a pacholata v huti a v dolním hamře. Obec hlinecká dohlížela k vysoké peci, k vážení že-

PŘEHRADA CHRUDIMKY NAD HLINSKEM.

leza surového do forem a písku litého. Stěžovali si Hlinečtí r. 1707 vrchnosti rychmburské, že zámecký hejtman Samuel Albrecht mocně jim odňal knihu vesnic hlineckých, v níž byla tato práva zapsána.

Škola hamerská byla vystavěna roku 1785. Nynější budova jest z roku 1862.

V Hamrech jsou 2 mlýny. Třetí mlýn Stupník, upomínající svým jménem na stoupy, jež byly tam za starodávna k hamrům zřízeny, jest v pěkném úvalu lesním při levém břehu Chrudimky mezi Hamry a Blatnem.

Asi čtvrt hodiny cesty od Hamrů jsou Lázně, roztroušené po lučinatém svahu při hranicích hlineckých, náleží k politické obci hamerské, několika staveními k Hlinsku. V Lázních pod kapličkou sv. Jana Nepomuckého vyvírá pramen znamenité vody. Lázně byly již v XVII. věku. V XVIII. věku byly oblibeny. Roku 1772 na poručení vrchnosti byla nesena voda od kapličky sv. Jana ve 2 báních na zámek rychmburský. Toho roku 2. června byl rychmburský direktor v Lázních, jezdíval sem i později. Roku 1781 Hlinečtí vozili do Lázní těchto chrudimského syndika za rychmburským direktorem, s nímž měl jednati

o získání panovníkova schválení hlineckých výsad. Ještě na počátku XIX. věku bylo příjemné zátiší Lázní vyhledáváno letními hosty cizími. Dr. Antonín Jungmann v popisu českých vod minerálních a lázní (v Časopisu Českého Musea 1831) připomíná, že tato voda jest uzdravitelná. V polovici XIX. věku lázně tamní zašly. Jen o svatojánském poutě bývá u kapličky na lukách a v lese veselo a živo poutníky, kteří sem z Hlinska a okolí přicházejí. A jindy jest zase ticho. Byly pak zase při hostinci tamním zřízeny lázně. Roku 1912 hostinec s lázněmi shořel a nebyl obnoven.

Přes Lázně jest z Hlinska nejkratší cesta k hamerské přehradě Chrudimky.

Rozsáhlá přehrada tato zbudována byla v letech 1907 až 1912 nad Hlinskem mezi Hamry a Studnicemi a může pojmouti 3,250.000 m^3 vody. Nad levým břehem Chrudimky stojí u ní obydlí pro hlídače přehrady a na ní nad vy-

KAMENIČKY.

ústěním Chrudimky do tunelu vedoucím strojovna se stroji k upravování toku vody. Mezi obydlím hlídače a strojovnou jest přepad stupňovitý, ve skále vytesaný. Pod přehradou od ústí tunelu a přepadu jest zbudován po obou březích řeky žulový taras k velikému jezu a veliký jez. Opodál levého břehu Chrudimky jest vystavěna silnice od Studnic přes Zalíbenský potok podél lesa Kobylice k Ovčínu, u něhož přechází železným mostem Chrudimku.

Samota O v č í n patří k politické obci Hamrům. Vznikla z bývalého panského ovčína.

Poblíž přehrady na svahu Hradišť stojí při okresní silnici S t u d n i c e. Nejstarší zprávy o Studnicích jsou zachovány z XIV. věku. Roku 1485 náležely Studnice k rychtě vesnic hlineckých, později měly svou rychtu. Škola byla zřízena v Studnicích roku 1787. Nynější budova školní z r. 1861 byla roku 1884 rozšířena.

K této politické obci náleží Z a l í b e n é, ves vzniklá z emfyteutisovaného panského dvora. Ještě roku 1783 býval tam dvůr Libenský. Zalíbené prý jméno

od Filipa hr. Kinského, za něhož dvůr byl zrušen, dostalo proto, že se mu poloha tamní zalíbila.

Polními cestami mezi lesy dojdeme dále do Košinova. Košinov býval původně samotou. Osada nynější povstala z XVIII. věku z emfyteutisovaného dvora. Košinov patříval k Vortové. Nazývá se někdy též Podčerné (Podčerný). V josefinském katastru jest při Vortové zapsána panská pila a mlýn pod Černým rybníkem a dvůr Košinov. Ještě roku 1784 byl dvůr tento. Roku 1798 byli již na Košinově familianti. Košinov, připomínající jménem svým královéhradeckého biskupa V. Fr. Karla Košinského z Košína, náleží k politické obci Chlumu, s ní patřil k chrasteckému panství.

Chlum rozkládá se při aerární silnici. Od ní rozšiřuje se do kopce ke kostelu. Chlum s Vortovou býval zvláštním statkem, jenž byl v XVI. věku vlastnictvím Střelů z Rokyc. Roku 1558 rozdělili se David a Jindřich Střelové z Rokyc o svoje statky. Jindřich Střela z Rokyc obdržel vsi Chlum, Vortovu a Studenec. R. 1580 jmenuje se při Chlumě Štěpán z Rokyc. Markéta z Lípy koupila r. 1596 od Jindřicha Střely z Rokyc Chlum a Vortovu. Po smrti Václava Berky z Dubé a na Rychmburce byl r. 1601 připsán statek chrastecký jeho vdově Markétě Berkové z Lípy a na Rychmburce, jež provdala se pak za Ferdinanda z Donína a r. 1615 za Jiřího z Talmberka. Isabela Marie postoupila roku 1650 svůj díl sestře Johaně, vlastně švagru Janovi ze Švamberka. Po smrti těchto manželů obdržela Chlum a Vortovu Anna Eusebie ze Švamberka provdaná z Harrachu. Jest pravděpodobno, že již před rokem 1600 patříval Chlum aspoň částečně k panství rychmburskému, uvádí se roku 1485 v rychtě hlineckých vesnic. V I. polovici XVII. věku opět náležel k panství tomuto, ale již roku 1656 s Vortovou byl přikoupen se statkem chrasteckým pro biskupství královéhradecké. Anna Eusebie z Harrachu prodala roku 1656 statek chrastecký, k ně-

KOSTEL V CHLUMĚ.

muž Chlum a Vortová byly mezi r. 1639 až 1655 získány, kardinálovi z Harrachu, od něhož Ferdinand III. převzal celý statek k nadání nového biskupství královéhradeckého. Při tomto panství zůstával Chlum s Vortovou do roku 1848.

V Chlumu býval již v XVIII. věku biskupský zámek a pod ním pivovar. Pivovar byl před několika lety zbořen. V zámku, v němž bývala kaple, jest umístěna školní třída.

Nedaleko zámečku stojí škola. R. 1793 vystavěna byla v Chlumu škola. Nynější budova, pocházející z roku 1830, byla roku 1877 rozšířena.

Poblíž školy jest kostel sv. Petra a Pavla, zbudovaný za biskupa J. Fr. z Talmberka v II. polovici XVIII. věku. Do roku 1682 byl kostel chlumský filiálním do Hlinska, pak zde kněží žďárští přisluhovali a od r. 1695 byl filiálním do Krucemburka. Roku 1894 byla zřízena v Chlumě expositura.

Kostel chlumský má klenutou presbyteř s hlavním oltářem sv. Petra a Pavla, k ní přiléhají loď dosti prostranná, malá předsíň a na jihovýchodní straně sakristie. Zařízení kostelní jest z XVIII. a XIX. věku. U vchodu z presbyteře do sakristie visí zvonek s ruským nápisem z r. 1802. Byl prý koupen chlumskými povozniky r. 1813 od kteréhosi Rusa. Ostatní zvony visí na dřevěné zvonici, jež jest sroubena poblíž kostelního průčelí, jsou z r. 1750, 1835 a 1875. Před vchodem kostelním stojí kamenný kříž z r. 1835.

Rodákem chlumským jest profesor techniky a spisovatel Kristián Petrlík.

Od Chlumu vede silnice přes Slubici k samotě a hostinci Veselce. Veselka jest na svahu hlineckých Hradišť. Nedaleko ní jest samota Pondělíčkova chalupa.

Svahy Hradišť ohraničují na jižní straně úval, jímž Chrudimka teče od Kontů k Vitanovu a Stanu.

Kouty s mlýnem V podstráni náleží k nedaleké politické obci Vitanovu, jež již r. 1392 se připomíná mezi vesnicemi panství rychmburského.

Mnohá malebná zátiší z okolí Hradišť zvěčnil svými malbami vynikající český krajinář František Kavan, jenž žije ve Vitanově.

Stan náležel se Srným, jež severněji při okresní silnici leží, v XIV. věku k panství podlažického kláštera, v XVI. věku k Včelákovským Horám, jež Bohuše Kostka z Postupic prodal roku 1539 Václavovi Okrouhlickému z Kněnic na Borovnici, spolu i celé vesnice Stan a Srný, jež pak přešly na Talácky z Ještětic. Ve vlastnictví jejich zůstaly do konce XVII. věku. Ferdinand Talácko z Ještětic prodal toto zboží roku 1699 Barboře Zárubové z Hustiřan, totiž Přestavlky tvrz i ves Srný se dvorem a ves Stan. Tento přestavlcký statek přešel roku 1747 koupí na Kateřinu z Auerspergů.

Škola ve Stanu byla zřízena roku 1806, nynější škola vznikla roku 1837 a byla rozšířena roku 1881. Kapli vystavěli roku 1868.

Pod Stanem u samoty Královy pily vtéká do Chrudimky Slubice. Při tomto potoku nabyli roku 1242 němečtí rytíři od Zbraslavovce les Slubický. V této krajině vznikla obec Všeradov, později též Milezimov a Jasné pole.

Všeradov patříval s Rváčovem v XV. věku mezi obce panství žumberského, jehož majiteli byli zprvu páni z Boskovic, později Kavalcové z Žumberka, odjinud z Lipoltic, pak Mikuláš Bochovec z Buchova, Mikuláš z Hololhlav, po nich Trčkové z Lípy, Haugvicové z Biskupic, Janovšti ze Soutic a jiní. Změnila se tedy vrchnost dosti často, nežli Všeradov byl připojen k panství nazavršskému, při němž pak do roku 1848 zůstával.

Jasné pole čili, jak lid též říká, Paseky zadní byly založeny v XVIII. věku od Jos. Fr. hr. ze Schönfeldu, náležejí k politické obci Všeradovu, jako i nedaleký Milezimov čili Paseky přední, jež založil v XVIII. věku J. V. Caretto z Milesima na pasece lesní.

Severněji od Milezimova na výšině poblíž Chrudimky stojí Svatý Mikuláš, patřící k politické obci Rváčovu, druhdy větší obec, nyní samota, jež sestává z několika stavení a filiálního kostela sv. Mikuláše. Tento kostel, pů-

SV. MILULÁŠ U RVÁČOVA.

vodně slohu románského, v XIX. věku nevhodně gotisovaný a rozšířený, byl roku 1350 připojen k biskupství litomyšlskému. Na evangelijní straně byla ve věžní prostoře sakristie klenutá s jediným vchodem z presbyteře. Věž kamenná, šindelem krytá, měla 3 zvony; roku 1838 při opravách kostelních ji zbourali a postavili menší dřevěnou věž nad presbyteriem, roku 1886 zbudovali věž nad průčelím kostelním a v ní visí 2 zvony starobylé, nyní nedostupné. Pod návrším, na němž kostel, hřbitovem obtočený, stojí, ukazuje se veliký balvan, na dva díly pravidelně rozštípený, jejž dle pověsti tam čert upustil, když kamení, k stavbě kostela svezené, odnášel na protější kopec a od sv. Mikuláše přistižen byl. Světec prý, jak fal po čertovi, kámen rozsekl.

Od kostela jest rozhled poříčím Chrudimky k Veselému kopci, Dřevíkovu a Svobodným Hamrům, v opáčném směru na Rváčovský les a k Rváčovu.

Rváčov patříval v XIV. věku k zboží kláštera podlažického, z něhož se Všeradovem a jinými vůkolními obcemi přešel do panství žumberského. Roku 1510 Jan Janovský ze Soutic prodal hrad Žumberk a s ním vsi Rváčov, Vše-

radov a j. Mikuláši mladšímu Trčkovi z Lípy, ale trh tento byl zrušen a, když pak roku 1529 dělili se Janovští ze Soutic o panství, nechali si Karel a Hynek Janovští ze Soutic za svůj díl hrad Žumberk a vsi Rváčov s podacím, Všeradov a j. Po roku 1534 různí vlastníci se vystřídali, až posléze Marie Maxmiliána Zárubová z Lisova odkázala své panství svému synovi Rudolfovi Josefovi z Lisova, jenž prodal panství žumberské Josefovi Fr. hr. ze Schönfeldu, majiteli zboží nasavršského. Při panství nasavršském zůstal Rváčov do roku 1848.

Kostel sv. Mikuláše byl po roce 1620 filiálním do Žumberka do roku 1710, pak k Trhové Kamenici. V XVIII. věku pomýšlelo se na zřízení fary a školy ve Sv. Mikuláši. Nedošlo k tomu. Byla zřízena roku 1710 fara v Trhové Kamenici. Vyučování počalo ve Rváčově roku 1793. Nynější škola byla vystavěna v letech 1883 a 1884.

K politické obci Rváčovu náleží P e t r k o v (Petrkovy), vesnička roztroušená v malebném lesním zátiší při silnici rváčovskovranovské.

Dr. K. V. ADÁMEK:

SKUTEČSKO.

Okres skutečský sousedí na jihozápadní straně s okresem hlineckým, na západě s nasavršským okresem, na severozápadní straně s okresem chrudimským, na severu s vysokomýtským okresem, na východní straně s okresem litomyšlským a na jihovýchodě s poličským okresem. Nejsevernější obcí okresu skutečského jsou Janovičky, nejjižnější Pustá Kamenice, nejzápadnější Prasetín a nejvýchodnější obcí jsou Nové Hrady.

Okres skutečský má výměru 18568 hektarů.

Poloha okresního města Skuče, jež leží příliš blízko při severozápadní hranici okresní, není dosti schůdná. Nevýhody, jež z této polohy i z přílišné vzdálenosti města Skuče od tamního nádraží severozápadní dráhy plynou, byly v novější době odčiněny nebo aspoň zmenšeny doplněním silniční sítě a zbudováním místní dráhy poličskoskutečské, při níž jest zřízena stanice u samého města.

Okres skutečský náleží do oblasti českomoravské vysočiny. Od jižní hranice okresní svažuje se půda směrem od Ranny (504 m nad mořem) a Vojtěchova k Voldřeticům a Žďárci (404 m n. m.) a dále pak úvalem Žejbra, jež omývá patu vypnuliny, kteráž klesá od Mrákotína (529 m nad mořem) k Mokrejšovu (426 m n. m.), a ještě více k Louce (383 m n. m.) a Kostelci Vrbatovu (365 m n. m.). V těchto polohách dosahuje tato kopcovina výše nejvyšší Volankou (438 m n. m.), Cejřovským kopcem (432 m n. m.) a poblíž Kvasejna Zárubkou (447 m n. m.). Pod Vrbatovým Kostelcem zapadá Žejbro v rokli, jejíž stráně strmí nad Podskalím u Skály do výše 411 m n. m. a na opáčné straně poblíž Vrbatova Kostelce do výše 432 m n. m. Výšina tato táhne se od Vrbatova Kostelce k Přibylovu, příkrými svahy klesá prudce k jihu, dosahuje nad Vrbatovým Kostelcem výše 432 m n. m., nad Skutíčkem 427 m n. m. a u Přibylova 398 m n. m. Tu prorvána jest úvalem Svatoannenským, jímž Svatoannenský potok prodírá si cestu, spadaje z výše 349 m n. m. (pod Štěpánovem naměřené) na výši 310 m n. m. (pod Roubovicemi). Za úvalem Svatoannenským pokračuje vypnulina dál k Štěpánovu, zasahuje odtud na jihovýchod ke Zbožnovu do výše 444 metrů n. m., dále pak sleduje Krounský potok po jeho levém břehu až k Dolům, tvoříc tu západní ohraničení malebného úvalu. Směrem se-

verním vypnulina mezi Skálou a Přibylovem i výšina mezi Štěpánovem a Lhotou se rozkládající spadají mírněji než k straně jižní. Skuč sama leží nad úvalem po mírném svahu kopce do výše 416 m. n. m. ve stínu Humperek, strmících do výše 492 metrů n. m. Půda stoupá k Lažanům i k Dolívce, odtud pak pod Ovčínem dosti srázně klesá k pravému břehu Žejbra, dále pak na východ až k Rychmburku udržuje se ve výši nad 430 m. n. m., pouze Krounský potok pod Rychmburkem vytvořil koryto, jímž půda klesá na 380 m. n. m. a pod Lhotou na 345 m. n. m. Rychmburk leží ve výši 437 metrů nad mořem.

Sledujeme-li horopisné poměry v jižní a jihovýchodní části skutečského okresu, pozorujeme, že u jižní hranice tohoto okresu dostupuje půda výše přes 600 m. n. m., u Humperek 632 m. n. m.. Kořenným kopcem u Krouny do výše 666 m. n. m., klesá pak ke krounské silnici dosti značně, u Voldříše na 579 m. n. m. a u Krouny na 543 m. n. m. V této výši setrvává i v polohách severnějších mezi Žejbrem a Krounským potokem, dosahujíc tu nejvyšších bodů ve výši 531 m. n. m. u Otradova a u Miřetína a 509 m. u Perálce, avšak pod Kutřínem klesá na 435 m. n. m. a dále pak směrem k Luži a Vysokému Mýtu se svažuje značně. V polohách, jež se rozkládají východně a severovýchodně od Krouny, dosahuje půda okresu skutečského do výše 550 m. n. m. Českorybenským kopcem, v některých místech u Rychnova až do výše 610 m. n. m., kdežto směrem severovýchodním k Proseči klesá, na východ však stoupá. Proseč jest ve výši 524 m. n. m., avšak polohy východnější u Marténic 620 m. n. m., na Františkách 666 m. n. m.. u Pusté Kamenice 681 m., u Sv. Kateřiny 694 m. n. m., na Pasekách 709 m. n. m.

Na skutečském okresu jest nejdůležitější vodou potok Novohradka čili Olšinka, sbírá vody u Proseče a u Krouny. Pod Novými Hrady přijímá Prosečský potok, dále teče směrem severozápadním, sesiluje se pod Doly Krounským potokem. Krounský potok vyvěrá v lesích krounských a dodržuje celkem severní směr, pod Kutřínem přijímá z pravé strany Martinický potok. Olšinka plyne od Dolů na severozápad k Luži a sesiluje se pod ní potokem Štěpánovským (Svatoanenským), jenž z okresu skutečského pod Sv. Annou na sever vychází. Potok Žejbro odvádí okresem skutečským vody Raunského potoka a Voldříšského potoka k Leštince a pod ní vystupuje z okresu.

Rybníky některé jsou v okresu skutečském u Rychmburka a j. Za starodávna býval v okolí Skuče větší počet rybníků.

Z celkové plochy okresu skutečského 18568 hektarů zabírají pole 8840 hektarů (47·61%), lesy 5667 ha (30·52%), luka 2507 ha (13·50%), pastvy a pláně 693 ha (3·73%) a zahrady 215 ha (1·15%) celé plochy okresu.

Obyvatelstvo okresu skutečského vyživuje se hlavně zemědělstvím a průmyslem. V okresu skutečském jsou velkostatky rychmburský a košumberský. Skutečský špitál má deskový statek holetínský. Průmyslový ruch soustřeďuje se hlavně ve Skuči, jež vyniká svou výrobou obuvi. Ve vesnicích, poblíž hranice okresu hlineckého, se tkalčí. V okolí Skuče jsou lomy, z nichž těží se

zvláště žula. Výroba dřevěného nádobí a j. jest zastoupena v Krouně a j. Rychmburk má pivovár. Jiných továren v okresu není.

Lidnatost okresu skutečského stoupla. R. 1890 bylo napočteno v 1 městě, 3 městysech a 28 venkovských obcích 3390 domů s 20201 obyvateli (9535 muži a 10666 ženami), r. 1900 bylo napočteno 3326 domů s 21230 obyvateli (10186 muži a 11044 ženami). Přibylo tedy za toto desítiletí o 5·09% obyvatelstva (mužů o 6.82% a žen o 3·54%). Roku 1910 bylo napočteno v 3397 domech 21.530 obyvatel.

Okres skutečský jest ryze český.

Roku 1910 bylo napočteno 16499 katolíků, 4648 evangelíků, 78 židů a 5 bez vyznání.

Komunikační poměry okresu skutečského jsou příznivé.

NÁMĚSTÍ VE SKUČI.

Severozápadní dráha vchází do okresu skutečského u Pokříkova, pobliž něho jest zastávka, a vine se ke Žďárci, u něhož jest stanice Skuč, z této stanice postupuje k Cejřovu a záhy pak u Leštinky opouští půdu okresu skutečského.

Ze starého nádraží skutečského, od města Skuče značně vzdáleného, vede místní dráha poličskoskutečská, jež jest zbudována Žďárcem a dále po svahu Hunperek ke Skuči, u níž jest nové nádraží skutečské v bezprostřední blízkosti města. Místní dráha tato pokračuje od Skuče přes Lažany k Rychmburku a dále přes Krounu a Čachnov k Sv. Kateřině, u níž vstupuje do okresu poličského. V okresu skutečském jsou při této místní dráze stanice ve Skuči, Rychmburku, Krouně a Čachnově.

Silniční spojení bylo za starodávna soustředěno v nynějším okresu skutečském v Rychmburku, sídle úřadu vrchnostenského, tak z Rychmburka vede

silnice k Daletickému dvoru, Dolívce, Ovčínu a dále okresem hlineckým přes Rannu a Holetín k Hlinsku, jiná silnice jde z Rychmburka přes Lažany a Skuč k Chrasti, jiná přes Zderaz k Proseči a k Novým Hradům, jiná ke Krouně a dál k Svratouchu a Svratce. V novější době byla doplněna síť okresních silnic okresu skutečského silnicemi, vycházejícími ze Skuče jednak přes Žďárec k Ovčínu, jednak k Vrbatovu Kostelci, jednak přes Štěpánov k Luži. Od Proseče jest zřízena okresní silnice přes Rychnov do Pusté Kamenice, jiná k Borové.

Aerární (císařská) silnice vchází do okresu skutečského za Kladnem z okresu hlineckého a vine se přímočárně ke Krouně, nedotýkajíc se žádné osady, a za Krounou zase přímočárně směřuje k Svaté Kateřině.

ŠKOLA A MOST, JIŽ ZBOŘENÉ, VE SKUČI.

Město SKUČ rozkládá se po svahu kopce v zahradách a sadech na malém potoku Jordánku. Větší část města jest soustředěna kol náměstí, od něho šíří se zvláště podél silnice chrastecké.

Náměstí jest prostranné a úhledné. V horní jeho části stojí stará budova školní. Místo ní bývalo školní stavení, jehož podloubím chodilo se na most, kterýž býval směrem ke kostelu nad Jordánkem zřízen. Nyní již není mostu toho, jen výstupek u protějšího domu upomíná na bývalou úpravu této části města. Potok jest odveden do stoky. Na mostě bývala od r. 1747 socha Jana Nepomuckého.

Na dolní straně náměstí vyniká okresní dům, v němž jsou okresní soud a berní úřad umístěny. Byl vystavěn roku 1852 na místě staré radnice. Za starodávna úřadovalo se i ve Skuči v soukromém domě. Nebyla radnice. Nejstarší zpráva o rychtě skutečské jest z roku 1463. V první polovici XVI. věku rychta zašla, pozemky její byly rozprodány. Tehdy Skuč měla již radnici, koupili si

v úterý před sv. Martinem roku 1506 dům k obci od Jiříka Hříba a vyzdvihli roku 1507 dům ten za rathúz. V pozdějších letech přestavovali radnici, až konečně byla jednopatrová budova s průčelím ozdobným a vysokou věží báňovitou. Tato radnice ustoupila okresnímu domu. Úřad obecní byl pak v špitálu a odtud přestěhoval se do soukromého domu.

Třetí budovou veřejnou na náměstí jest dům okresního zastupitelstva, v jehož přízemí jest hostinec. Výstavná budova tato stojí při Lažanské ulici. V témž pořadí jsou 2 památné domy, rodný dům spisovatele Antonína Rybičky a obydelní dům spisovatele Františka J. Rubeše. Vůkol pak jest náměstí ohraničeno řadami domů soukromých. Uprostřed náměstí vybudovali roku 1816 sochu Nanebevzetí P. Marie a před horní školou roku 1863 na památku 1000letého pokřestění Slovanů železný kříž.

Na všechny strany rozbíhají se z náměstí ulice, jedna směřuje k Lažanům a Rychmburku, jiná ke Žďárci, dolů pak ulice mezi okresním domem a lékárnou k špitálu. Poblíž staré horní školy vedou z náměstí schody ke kostelu děkanskému. Děkanský kostel Nanebevzetí P. Marie ovládá mohutnou svou věží celé město. Věž kostelní mívala velikou báň, nad ní byla na lucerně malá báň s křížem. Dosud je zachována rytina, na níž spatřuje se tato stará úprava věžního krytu. Hlavní vchod do kostela býval levou poboční zdí věže. V horní části věže vynikají krakorce, na nichž bývaly nějaké sošky, i též spatřují se na věži vytesány odznaky cechovní. Roku 1850 při bouři shořela věž. Blesk ji zapálil. Roku 1852 nově ji pokryli nynějším vysokým jehlancovitým krytem.

DĚKANSKÝ KOSTEL VE SKUČI

Děkanský kostel skutečský jest starobylá budova, zbudovaná slohem gotským. K presbyteři druží se sakristie. Loď jest poněkud stísněna, průčelí její hájí vysoká kostelní věž. Celý kostel jest sklenut. Klenba lodní jest opřena

na pilíře vnější. Na štíhlých sloupech spočívá ochoz kůrový, jenž se tří stran obtáčí loď a zasahuje až k presbyteři.

Vnitřek kostela byl za starodávna vymalován. V letech 1870 byly objeveny zbytky starobylých těch maleb i rozmanité biblické nápisy z XVI. věku. Nad vchodem do sakristie bylo vymalováno 12 apoštolů v zelených a červených rouchách na oranžové půdě v červeném orámování. V průčelním oblouku presbyteře byl vymalován sedící stařec, napomínající tři dcery, na pravé straně presbyteře proti kazatelně bylo na zelené půdě vymalováno úmrtní lože s umírajícím, u jeho hlavy stála osoba, k němu skloněná, a u nohou kněz, za nímž byl anděl s váhami. V těžší misce váh seděl člověk, s kalichem v ruce, a na lehčí misce ďáblík, na něhož ďábel v pozadí čekal s otevřeným náručím. Nad sanktuariem byl vymalován Ukřižovaný a anděl klečící u jeho nohou a držící kalich s hostií. Mezi okny presbyteria proti vchodu do sakristie objevila se pod vrstvou pozdější malby postava muže s korunou, se šípy, zahalená pláštěm, a u ní byly znaky Malovců a Rožmberků. A jiné malby zaplňovaly ostatní zdi presbyteře. V různých dobách bylo v kostele malováno. Nově kostel byl v XIX. věku vymalován a freskami vyzdoben.

Z památek kostelních jest zvláště zajímavá starobylá ozdobná kamenná kazatelna, jež stojí mezi vchodem sakristie a lodí na silném sloupu, z předu zakrytém sochou Mojžíše, držícího kamenné desatero přikázání. Za jeho hlavou jest vytesán vyňatek z Písma, značí účel této sochy božího řečníka lidu izraelského pod tímto řečništěm. Na ostění kazatelny jsou vytesány postavy evangelistů s jejich odznaky a jmény a ostění schodiště, jež vede z presbyteře na kazatelnu, jest zaplněno reliefem Obrácení na víru sv. Pavla. Dlouhý nápis, z Písma vyňatý, jest vytesán pod horním okrajem kazatelny a zábradlí schodiště, jak Bůh řekl Mojžíšovi, že proroka jim vzbudí z prostředka bratří jejich a vloží slova svá v ústa jeho a ten bude mluviti k nim všecko, což mu přikáže, a že bude neposlušné těchto slov jeho trestati jako mstitel. Na opačné straně vchodu do sakristie jest v presbyteři poblíž hlavního oltáře starobylé sanktuarium. Při kazatelně stojí starožitná křtitelnice cínová z roku 1518. Oltář hlavní, nově upravený, má starší obraz Nanebevzetí P. Marie. Poboční oltáře pocházejí ve své nynější úpravě z XVIII. věku. Jsou čtyry. Na jednom ukazují obraz P. Marie Skutečské, jejž pověst pokládala za zázračný. Starší jsou oltáře sv. Anny a sv. Františka Serafínského. Oba ostatní poboční oltáře P. Marie a Jana Nepomuckého dala zříditi Johanka z Rousinova v letech 1761 a 1769.

Z ostatního zařízení kostelního jsou nejstaršími zvony. Byly ulity v letech 1556, 1558 a 1628, sanktusník roku 1627. Z náhrobků se zachoval náhrobník Jana Felixe Chuchelského z Nestajova z r. 1732.

Bratrstvo literácké mívalo ještě v XVII. věku mnohé graduály a zpěvníky. Nezachovaly se.

U kostela stojí jednopatrové děkanství. V něm jsou uloženy podobizny duchovních správců skutečských od roku 1650.

Poblíž děkanství nalezneme nedaleko Sokolovny rodný dům skladatele Václava Tomáška. Táž ulice zavede nás ke špitálnímu kostelu a špitálu.

Kostel špitálský i špitál byly založeny roku 1391. Tehdy Smil Flaška z Pardubic smluvil s Peškem Parléřem, měšťanem Nového města pražského, tuto stavbu. Dosud zachoval si kostel tento starobylou svou gotickou výstavnost. Roku 1499 připomíná se v starém zápisu skutečském kostel skutečský sv. Mikuláše. Nelze určiti, byl-li tehdy farní kostel nebo špitální kostel zasvěcen tomuto světci. Nyní jest špitální kostel Božího těla. V některých místních listech vyskytla se zpráva, že byl na kostele špitálním zjištěn na klenutí letopočet 968 a z toho bylo usuzováno, že dříve, než byl zbudován špitál, byla tu kaple, ale všechny takové kombinace jsou bezpodstatné. Objevil-li se na klenutí letopočet, objevitel četl jej chybně, a četl snad letopočet 1468 nebo 1668, značící nějakou opravu kostelní, za 968.

ŠPITÁLSKÝ KOSTEL BOŽÍHO TĚLA VE SKUČI.

V kostele špitálském je hlavní oltář Božího těla a poboční oltáře Dvanácti pomocníků a P. Marie, vesměs upravené na počátku XIX. věku. V lodi visí starobylá archa s obrazem Narození Páně. Na levém křídle jest vymalován sv. Jan Miláček, na pravém křídle sv. Šimon. Deska, pod archou přidělaná, prozrazuje, že tuto archu maloval roku 1596 Jan Míčů Skutečský na svůj groš a odevzdal ji na památku pro ozdobu tohoto chrámu. Ve zdech kostela jsou zazděny náhrobníky Johanky z Borovska, rozené Trčkovny z Lípy († 1598), a Marie Magdaleny Mezeřičské z Lomnice († 1593) a Anny Zejdvicovny ze Zejdvic († 1598).

Ke kostelu přiléhá špitál. Nezachoval se ani v podobě, již mu dal v XIV. věku pražský stavitel, ani v podobě, již měl v XVIII. věku. Dle zachované rytiny města Skuče byl špitál v XVIII. věku jen přízemní a byl pokryt střechou mansardovou. Roku 1815 byl špitál, jak pamětní deska na něm zasazená hlásá, z gruntu přestavén na svůj vlastní náklad. V jednopatrové jeho budově jsou byty pro 7 špitálníků a 6 špitálnic.

U špitálu zřídili roku 1816 sochu sv. Antonína Paduánského.

Na špitálské zahradě býval hřbitov. Nyní jest hřbitov za městem. Mezi

pomníky jeho nalezneme hroby humoristy Františka Jaromíra Rubeše a historika Bohumila V. Konečného.

Poblíž špitálu stojí dolní budova školní, roku 1897 vystavěná.

Při náměstí jest zbudována nová škola.

Skuč má též museum. Čilý jest spolkový život.

Návštěvou obuvnických továren a městské elektrárny zakončujeme prohlídku města, jehož rozvoji nemálo prospělo zřízení místní dráhy poličsko-skutečské, jež, vycházejíc ze starého nádraží skutečského severozápadní dráhy, má ve Skuči stanici a sprostředkuje spojení Skuče s Poličkou a Svitavami.

Skuč měla dle sčítání z roku 1900 v 448 domech 3969 obyvatel, roku 1910 v 522 domech 4345 obyvatel.

Skutečskými rodáky jsou čeští spisovatelé MUDr. Jan Melichar, Antonín Rybička, Josef Štěpánek, Karel Štěpánek, Bohumil V. Konečný, Petr Jehlička, Vilibald Hugo Svoboda, Karel Zástěra a j., hudební skladatel Václav Tomášek. Ve Skuči působil český spisovatel František Jaromír Rubeš.

Rozsáhlá vyhlídka po okolí skutečském naskytá se s Humperek. Vrch Humperky vyniká nad Skučí a jest nejvyšším bodem této krajiny, již svými lysými temeny ovládá.

Humperky mívaly zajisté původně české jméno, jež teprve později ustoupilo tomuto zněmčenému a zkomolenému jménu, jako starobylá Radyně zněmčelému jménu Rychmburk. I ono jméno německé (Humperky, Hutberge) nasvědčuje, že tu bývalo strážiště při pomezí Vraclavska a Chrudimska. Živá obraznost některých vlastimilů vykouzlila na počátku XIX. věku mnohé hrady po kopcích českých; tak i domněnka, že na Humperkách stávalo v dávné minulosti sídlo rytířské, vznikla teprv na počátku XIX. věku. Sama stará pamětní kniha skutečská neodvozuje mylnou tuto báji o někdejším hradě humperském ani z lidového podání, ani ze starých zápisů, nýbrž z Pelclovy Kroniky. Pelcl nesprávným čtením a výkladem místního jména, vztahujícího se na horu moravskou, položil schůzku Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem z roku 1221 na kopec tento nad Skučí. Pozdější dějepisci dokázali, že schůzka tato ani v království českém nebyla.

Skuč jest starobylé město. Původní osada vyvinula se pod tímto strážištěm a byla onou starou Skučí, o níž lidové podání vypravuje, že stávala jinde nežli město nynější. Skuč prý stávala dříve také v poloze Na dolcích a nyní již stojí na třetím místě. Archaeologický výzkum nejbližšího okolí Skuče dosud nebyl proveden. Mnohá zpráva lidového podání byla již výzkumem archaeologickým potvrzena. Zde zůstává ještě značné pole vyhraženo budoucímu bádání.

Nejstarší zachovaná listinná zpráva o Skuči jest z roku 1350. Tehdy byl skutečský farní kostel vřaděn do litomyšlského biskupství.

Od nejstarších známých dob náležela Skuč do panství rychmburského a v něm zůstala až do roku 1848. V nejstarším zachovaném seznamu obcí tohoto panství z roku 1392 jmenuje se již město Skuč.

Zajisté již před rokem 1392 stala se Skuč městem a obdržela svůj znak. Na starých pečetích města Skuče spatřuje se štít kolmo rozpoltěný, jenž upomíná na erb pánů z Vartmberka a připouští tedy, že Skuč obdržela městský svůj znak za těchto pánů, kteří na počátku XIV. věku se na panství rychmburském připomínají. Na novějších pečetích městských objevuje se již v městském znaku hradba s dvěma věžema. Tento znak opanoval.

Blízkost Skuče k sídlu panskému působila, že Skuč přicházela do užších a častějších styků s hradem Rychmburkem, jehož panstvo v době, kdy Předhradí rychmburské bylo nepatrné, opatřovalo si hlavně v blízké Skuči mnohé svoje potřeby. Skuč, ležíc v úrodnější části panství, požívala slušného blahobytu, ač nelze popříti, že zase za let válečných mnohé svízele doléhaly nejvíce na Skuč a podlamovaly rozvoj její i ochuzovaly její obyvatelstvo.

Zprávy o Skuči z XIV. věku jsou chudé a málomluvné. Nejzajímavější jest smlouva Smila Flašky z Pardubic, jíž ujednal roku 1391 v 3. neděli po Laetare s Peškem, bratrem zedníka Ondřeje Loutky, stavbu špitálu a špitálního kostela skutečského za 48 kop grošů. Všechny potřeby, vyjma pracovníky a nástroje, měl opatřiti k této stavbě rychmburský pán sám. Od druhé polovice XV. věku přibývalo zpráv o tomto městě a hlavním zpravodajem o tehdejších poměrech skutečských jest nejstarší zachovaná zápisní kniha z roku 1457.

V XV. věku Skutečtí pečovali chvalitebně o opatření chudých svých sousedů. Špitál skutečský měl již v prvé polovici XV. věku některé důchody a lidi ouroční. Purkmistr, konšelé i celá obec skutečská koupili pak pro tento špitál statek holetínský a v Prasetíně vladycké zboží. Připomíná se v staré knize skutečské, že »s povolením a rozkázáním krále Jiřího a úředníka nejvyššího Milosti královy, pana Michalce z Boleslavi stalo se v dsky vložení lidí v Holetíně ke špitálu skutečskému roku 1460 v pondělí na sv. Kedrutu k pravému panství dědičně a budoucně a věčně«. Již za vladyky Vácslava z Prasetína měl špitál skutečský v Prasetíně 2 kopy platu ouročního. Když pak Bernart z Cerhonic, jenž měl v Prasetíně tvrz s příslušenstvím veškerým po tomto vladykovi, zemřel, prodal Jan z Chlumu a Košumberka, mocný poručník syna Bernarta z Cerhonic, jménem tohoto sirotka Bernarta mladšího z Cerhonic a vdovy Anny dědictví jejich v Prasetíně s povolením krále Jiřího Zdeňkovi Kostkovi z Postupic a na Litomyšli k záduší špitálu skutečského, a toho jsou byli správce konšelé skutečtí. A to se jim v dsky vložilo s tím veškerým právem a příslušenstvím, jakž měl od Vácslava z Prasetína a sám držel. Tento prodej stal se před rokem 1484. Bernart z Cerhonic poděkoval se roku 1484, došed let spravedlivých, panu Janovi z Chlumu a Košumberka z poručenství jeho jako svému věrnému poručníku a slíbil nesahati nižádným právem na tuto prodanou majetnost i že, jestli by kdo potomně na to zboží sáhl, má a slibuje to vysvoboditi a zjistiti před sebou i před svými budoucími tak, jakož jest toho řád a obyčej v zemi této.

Též v XV. věku odkazovali někteří dobrodinci odkazy tomuto špitálu. Vrchnost rychmburská činila nároky na některý majetek špitálský, ale vše zase

se obrátilo k dobru chudině i špitálu, když purkmistr, rychtář, konšelé a obecní i farář z městečka Skuče požádali Zdeňka z Postupic, mincmistra království českého, tehdy mocného poručníka sirotků nebožce Pardusa z Vratkova, někdejšího držitele panství rychmburského, aby jim povolil, by mohli krámy dva masné znova vystavěti ku požitku chudiny k záduší špitálskému a k tomu aby jim navrátil špitálský dvůr a zahradu podle špitálu, jakož prvé k tomu špitálu byla. Pán jim vyhověl listem, v pondělí před sv. Jiřím roku 1466 daným, a ty dva krámy masné znova vystavěné i dvůr a zahradu špitální navrátil a dal k záduší špitálskému k věčnému držení a používání, ale vrchnostenské krámy měly býti nejprve osazovány a teprv po jich osazení masné krámy špitálské.

V tomto listě se zachovala nejstarší zpráva o faráři skutečském. Byl jím kněz Kříž, muž rozšafný.

V XV. i XVI. věku byla fara skutečská spravována kněžími utrakvistickými.

Spory náboženské ovládaly i veřejný život skutečský, zvláště když pak do Skuče proniklo také česko-bratrské učení. Z Českých bratří vynikl Ambrož Skutečský († 1520 v Mladé Boleslavi). Nelze určitě pověděti, byla-li Skuč jeho rodištěm nebo jeho bydlištěm.

Když byl v kostele skutečském čten list M. Jana Rokycany proti pikhartům, někteří tamní Bratři čeští odmlouvali veřejně v kostele listu tomu. Ambrož Havránek a jiní čtyři bratři čeští ze Skuče byli pak uvězněni roku 1468 na Rychmburce. Čtyry z nich umořili na hradě hladem. Jediný zůstal na živu. V »Psaní starých bratří v úzkostech postavených za krále Jiřího, kteréž učinili všem vůbec« vzpomínají těchto svých skutečských mučenníků. Český bratr Tuma Přeloučský ve svém Sepsání připomíná roku 1502 Albrechtovi ze Šternberka a na Lúkově, jak jeho strýc Zdeněk Kostka z Postupic bratřím se protivil a je divně trápil, častým před sebou stáváním, vězněním i jinak, a že čtyry v Rychmburce umořil, a více toho činiti se chystal, ale že nedopustil mu toho pán Bůh všemohúcí a jemu tuto zvůli u Zvole zaplatil. Tam pan Zdeněk na výpravě do Moravy roku 1468 zemřel.

Z této příhody skutečské jest zřejmo, že Čeští bratři skutečtí neměli svého sboru při nynějším děkanském kostele. Správci duchovními byli při tomto kostele utrakvisté ještě v XVI. věku, na př. po roce 1532 Václav Řezník, spisovatel český, veliký nepřítel Jednoty českobratrské, jenž již dříve a zajisté i ve Skuči potýkal se stále s Bratřími. Po jeho odchodu (roku 1538) za děkana do Kutné Hory byli Skutečtí dlouhý čas bez faráře, teprv roku 1541 opět byla fara obsazena.

Stará škola bývala poblíž kostela. Nejstarším známým učitelem skutečským jest rektor Matěj. Žlutá zápisní kniha skutečská připomíná tohoto rektora při roce 1457 poprvé. Po něm byl Mikuláš (1475), jenž učinil roku 1476 nadání při farním kostele na opatřování českých knih mešních, jako graduálu, antifonáře a j. Tento rektor zemřel roku 1479 morem. Ve věku XVI. přibývá zpráv o škole tamní.

Z obdarování, jichž dostalo se Skuči, zachovala se výsada Anežky z Chlumu a Košumberka a na Rychmburce, jež listem, daným na Rychmburce v sobotu po sv. Havle 1500, dala Skutečským výsadu solní a tak vyhověla žádosti jejich, by jim učinila jistotu, by mohli sůl k obci budoucně a věčně kupovati beze vší překážky její a její budoucích, aby jediný groš český z každé bečky přijímali, prodávajíce.

Roku 1532 v pátek po sv. Valentinu dal Jindřich z Valdštýna purkmistru a konšelům skutečským právo, by v pozůstalostním řízeni vybírali si poplatky i též za vložení kšaftů do knih a od pečeti k listům zachovacím.

I za Berků z Dubé obdržela Skuč některé výsady. Vácslav, nejstarší Berka z Dubé sprostil Skuč listem v sobotu po sv. Jiljí roku 1594 daným povinnosti postavovati rejthara při válečných taženích. Tento polní maršálek nad lidem válečným království českého převzal tuto povinnost na sebe, dědice a budoucí své, držitele panství rychmburského. Dotud musela Skuč, kdykoliv tažení vojenské pro obranu království českého a zemí k němu příslušejících vzniklo, koně dobrého a pacholka se vší zbrojí a s jinšími potřebami do pole vypraviti a jej na svůj groš v témž tažení vychovati. Za to, že této povinnosti byli sproštěni, měli Skutečtí platiti vrchnosti ouroku stálého ročního 3 kopy grošů českých ročně. Pán se zavázal »pod hněvem a pokutou Boží«, takovou vojenskou vejpravu na Skutečských již nikdy nepožadovati.

Vrchnost potvrzovala a dávala výsady cechům. Z těchto výsad zachovaly se artikule cechu novoševcovského, jež Jindřich Šťastný z Valdštýna a na Rychmburce dal tu středu v den sv. Jana miláčka a křtitele božího tomuto skutečskému cechu. Řád cechu pekařů, mlynářů a perníkářů vydal roku 1576 Vácslav Berka z Dubé. Řezníci skutečtí obdrželi řád na přímluvu Lva Buriána Berky z Dubé a Lipého od Rudolfa II. majestátem v sobotu po sv. Janu Křtiteli roku 1610 daným. Tento řád jim král Matyáš potvrdil majestátem z roku 1613. Cechu hrnčířskému nově potvrdil artikule Bohuslav Ferdinand Leopold hrabě Berka z Dubé a Lipého roku 1652. Cech tkalcovský, původně společný, byl rozdělen po roce 1567 v cech hlinecký a cech skutečský. Roku 1567 dal Zdeněk Berka z Dubé artikule tomuto cechu. List o rozdělení cechu byl sepsán roku 1694. Zachovány jsou ještě některé výsady cechů skutečských z XVIII. věku.

Privilegia tržní nejsou všechna zachována. Známe výsadu Ferdinandovu danou v pátek u vigilii sv. Jana Křtitele roku 1564, výsady Berky z Dubé z 26. března 1680, Karla II. (VI.) z 27. července 1728, Marie Terezie z 2. března 1762, Františka z 20. září 1795 a jiné.

Veliký převrat nastal i v poměrech skutečských po roce 1620. Nekatolíci byli pronásledováni. Vojsky město trpělo. Roku 1624 byl uveden do Skuče prvý katolický kněz. Poněvadž byl nedostatek kněží, byl zároveň farářem hlineckým i skutečským a ještě některé farnosti byly jeho správě svěřeny. Leopold Bohuslav Ferdinand Berka z Dubé vyžádal povýšení fary skutečské na děkanství. Roku 1655 bylo zřízeno děkanství. Tehdy již nebyly spojeny společnou správou farnosti hlinecká a skutečská, ale přece ještě zůstávaly připojeny ke Skuči ko-

latury perálecká, lažanská, ranská, štěpánovská, janovičská a j. V XVIII. věku obvod tento velmi rozsáhlý se zmenšil zřízením nových far.

Skutečtí usilovali o úlevy v stisněných hospodářských poměrech po vojně třicetileté, ale vrchnost jim málokdy vyhověla. Roku 1656 žádali, by jim byla dána polovice cla, jež bylo v Hlinsku při silnici vybíráno. Odůvodňovali žádost svou velikými náklady na opravu cest a malými příjmy z nich. Dohodli se 6. února 1658 s Hlineckými o ponechání části cla hlineckého Skuči.

Vrchnost přitužila povinnosti Skutečským. Museli kupovati sůl z vrchnostenského důchodu, vybývati peněžité platy i obilní dávky, k záduší z krav

LÁZNĚ U SV. ANNY.

železných, duchovenstvu desátek, úroky vrchnostenské svatojirské a svatohavelské, přísti ročně pro vrchnost 300 štuk panského předíva, hrabati seno s panské louky dlouhé, vysílati honce k panské honbě.

Skutečtí přičiňovali se, by byl ve Skuči zřízen magistrát. Roku 1792 docílili zřízení magistrátu. Roku 1794 byly dlouholeté spory s vrchností skončeny narovnáním, jímž byl úrok urbářový snížen, prodej soli obci ponechán, Skutečtí sproštěni povinnosti hrabání a sušení sena na dlouhé louce u Rychmburka. Vrchnost odpustila řeznickému cechu různé platy zadrželé a darovala obci masné krámy na stavbu školy. Obec skutečská i hostinští tamní se zavázali, čepovati jen pivo rychmburské.

Po zrušení patrimoniálního soudnictví byl zřízen ve Skuči okresní úřad, později okresní soud. Město Skuč stalo se při zřízení okresní samosprávy sídlem samosprávného okresu skutečského.

Rozvoj výroby, zvláště průmyslu obuvnického v době značných dodávek vojenských, přivedl do města značný blahobyt zvláště v polovici XIX. věku.

Společenský život začal se rozvíjeti a též národní uvědomění probouzeti. Město Skuč náleželo v 1840 letech mezi nejpokročilejší města česká. Rozvíjena tu pozoruhodná kulturní činnost.

Častými požáry utrpělo město Skuč, zvláště pak velkými požáry, jimiž bylo stiženo 7. května 1862 a 16. srpna 1867, jež zničily valnou část jeho. Krutá rána stihla výrobu tamní zrušením dodávek vojsku; ale zase vyvinula se výroba obuvnická a přibyly nové obory průmyslu, zvláště když v nejbližším okolí města Skuče byly otevřeny mnohé žulové lomy.

Skuč získala zřízením severozápadní dráhy a nověji místní dráhou poličskoskutečskou.

ŠTĚPÁNOV.

Společenský život vzpružen zřízením Sokola, odboru Severočeské jednoty a j. Ve Skuči jsou Občanská záložna, Nová občanská záložna, Okresní hospodářská záložna a Spořitelna.

Oblíbeným místem výletním jsou Lázně u sv. Anny v pěkném lesním zátiší na Svatoannenském potoku v soutěsce mezi výšinou, jež na severu od Skuče se rozkládá od Zbožnova k Štěpánovu, a kopcem Přibylovským, jenž též sluje Stračín. Od Lázní vine se potok na sever k Bělé.

Na místě Lázní stávala u Zlaté studánky kaplička. K ní roku 1831 z výtěžku veřejné sbírky vystavěli nynější kapli. V jejím sousedství jest výletní hostinec s lázněmi. Jest tu železitý pramen.

Na příkrém kopci nad pravým břehem potoka Svatoannenského jsou Hanusovy zámky. Toto hradiště jest chráněno proti údolí sráznými svahy i obtočeno jest valy dobře zachovanými. Hanusovy zámky byly jedním z opevnění, jimiž byla chráněna hranice mezi Vraclavskem a Chrudimskem.

a střežily soutěsku, již prodral si Svatoannenský potok. S valů jest pěkná vyhlídka po úvalu i širém vůkolí.

Lázně sv. Anny náležejí k politické obci Štěpánovu.

Štěpánov rozkládá se za lesem východně od Hanusových zámků na samém pokraji výšiny, jež k jihu spadá do údolí pod Skuč příkrým svahem. Od Skuče vede do Štěpánova okresní silnice, jež pak od štěpánovského kostela míří vsí k Zdislavě a Luži. Daleko široko jest viděti z věže kostelní.

Kostel sv. Matouše ve Štěpánově stál již na počátku XIV. věku. Prvá zmínka o něm jest zachována z r. 1350. Po r. 1620 byl filiálním do Skuče. Zbudován byl původně slohem gotickým. Býval kratší. V XVIII. věku rozšířili loď, přistavěli kůr a v letech 1785 a 1786 v průčelí kostelním nynější věž. Při těchto přestavbách rozšířili také okna v presbyteři a lodi a přestavěli sakristii. V presbyteři jest starobylé sanktuarium, v jehož horní části jest vytesán štít s dvěma klíči. Hlavní oltář jest z XVIII. věku. Taktéž poboční oltáře jsou nové. Pod věží jsou zachovány zbytky starého oltáře z roku 1652 s obrazem sv. Matouše. Zařízení kostelní jest ze XVII. a XVIII. věku. Zvony jsou z let 1556 a 1580 a dva starobylé zvony bez letopočtu.

K politické obci Štěpánovu náleží též Zbožnov. Má školu.

Nad levým břehem potoka Svatoannenského stojí na kopci Přibylov, patřící ku Skuči a známý svými lomy. Od Skuče vede k Přibylovu silnice na Chrast. Odbočíme od této silnice k západu do Skutíčka.

Obec Skutíčko (Skutéčko) leží v pádolu pod Skučí. Patřívalo, jako Štěpánov i Zbožnov, od starodávna k panství rychmburskému a se Žďárcem, Račicemi, Leštinkou a Malinným k rychtě skutečské. Ve Skutíčku jest škola.

Jihozápadně od Skuče jsou rozsáhlé lomy žulové v skutečském lese Horkách. K nim vede odbočka místní dráhy skutečskopoličské. Též po jižní straně této výšiny jsou lomy a pak v okolí Leštinky, do níž za Horkami svažuje polní cesta.

Ves Leštinka rozkládá se v úzkém úvalu pod Cejřovským hradištěm. Patřívala již ve XIV. věku k panství rychmburskému. Jest rodištěm českého spisovatele profesora Fr. Hromádky.

Také u nedalekého Prasetína jsou žulové lomy.

Prasetín míval ještě v XV. věku tvrz. Připomíná se již v XIV. věku Anna z Prasetína, dcera Předbojova, jež musela se roku 1378 stavěti před úřadem arcibiskupským pro nosení mužských šatů a mravy mužské. Bylo jí to zakázáno pod pokutou 10 kop grošů na stavbu kostela pražského a slíbil s ní její bratr Mikuláš. Není určitě známo, zda-li psali se dle této osady. V XIV. věku patřívala tvrz prasetínská Václavovi z Prasetína, jenž připomíná se roku 1452 a pak několikráte. Dle soupisu úroků k špitálu skutečskému z roku 1452 byl Václav z Prasetína povinován tomuto špitálu 2 kopy roční. Roku 1458 rovnal Jan Pardus z Vratkova a na Rychmburce jeho rozepři s konšely skutečskými o zaseelé úroky i urovnal ji v pátek před sv. Šimonem a Judou tak,

že Vácslav z Prasetína postoupil jim v zasezelých 5 kopách grošů svého člověka Janka z Malého Prasetínka i s úrokem ročním, i měl Vácslav z Prasetína chystati konšelům jistinu nebo se s nimi znova umluviti. Vácslav z Prasetína prodal své zboží Bernartovi z Cerhonic, jenž byl již roku 1460 nebožtíkem. Poručník jeho manželky a jeho syna Bernarta, Jan z Chlumu a Košumberka prodal dědictví jejich v Prasetíně za 160 kop grošů s povolením krále Jiřího Zdenkovi Kostkovi z Postupic a na Litomyšli k záduší špitálu skutečského, i vložil jim zboží toto v desky zemské s veškerým právem, platem, lesy, lukami, rybníky, potoky a krčmou a se vším tak, jakž měl od Vácslava z Prasetína.

KATOLICKÝ KOSTEL V KROUNĚ.

A libuje si pán, že skuteční konšelé jim »zaplatili úplně jako dobří lidé«. A poručník vydal paní Anně z Cerhonic věno její 125 kop grošů a ona měla zpraviti, jestliže by kdo na ni sáhl, věnem svým; pakliže by kdo na pány skutečské sáhl, tehdy Jan z Košumberka měl býti správcem třetinou výše.

Jan Bernart z Cerhonic, došed let spravedlivých, poděkoval listem, daným na Košumberce po sv. Vácslavu 1484 svému poručníku z poručenství a slíbil, že ani sám ani jeho budoucí nebudou skutečskému špitálu sahati na toto zboží, ale že, když nejprv desky zemské budou otevřeny, dá dědictví toto se všemi případnostmi a plným panstvím vložiti Skutečským v desky zemské.

Na někdejším tvrzišti stojí nyní škola.

K místní obci Prasetínu náleží Prasetín Horní, Prasetín Dolní a Mokrejšov.

U tratě severozápadní dráhy, jež poblíž Prasetína se vine od Vrbatova Kostelce do skutečské stanice u Žďárce, jest skladiště kostek žulových.

Na návrší nad stanicí touto rozkládá se Malinné, patřící k politické obci Žďárci.

Žďárec táhne se od stanice při silnici, jež v této obci rozvětvuje se ke Skuči a k Ranně. Patříval již ve XIV. věku k panství rychmburskému. Ve Žďárci jest škola. U stanice stojí hostinec.

Jihozápadně od Žďárce vede přes Malinné cesta do Mrákotína. K této místní obci náleží Oflenda. Mrákotín připomíná se již roku 1392 při panství rychmburském, míval rychtu a zůstal v něm do roku 1850, jako i nedaleké obce Račice a Voldřetice.

EVANGEL. KOSTEL V KROUNĚ.

V Mrákotíně míval nějaké deskové nemovitosti Jan ze Zájezdce, jenž před rokem 1500 prodal je Anežce z Chlumu a na Rychmburce.

Kolem těchto obcí vine se ze stanice skutečské trať severozápadní dráhy k zastávce Pokřikovu.

Z Pokřikova přejdeme silnicí Voldřiší ke Krouně.

Městys Krouna rozkládá se na Krounském potoku na křižovatce silnic. Od západu k východu půlí obec aerární silnice hlineckopoličská. Od jihu vine se okresní silnice od Svratky a pokračuje Krounou k Rychmburku a Skuči. Krouna má stanici místní dráhy poličskoskutečské.

Nad osadou vyniká dvojice kostelů, poblíž stanice kostel katolický a u silnice svratecké kostel evangelický.

Od Krounského potoka příkře vystupuje cesta ke katolické faře a kostelu katolickému.

Bývala krounská fara utrakvistickou jako všechny fary na panství rychmburském, k němuž Krouna již ve XIV. věku náležela. Po roce 1620 byli kněži nekatoličtí vypuzeni. Krouna byla pak přifařena do Skuče, nějaký čas též do Hlinska. Roku 1737 byla zřízena v Krouně fara katolická.

Starý kostel krounský, připomínaný již ve XIV. věku mezi farními kostely, byl malý a částečně dřevěný. Nynější barokní budova katolického kostela archanděla sv. Michala byla vystavěna v letech 1770 až 1773 na místě starého kostela, jenž byl zbudován v slohu gotském a byl již velmi sešlý. Starý kostel byl zbourán roku 1768, pouze věž jeho zůstala zachována. K ní přistavěli loď nynějšího kostela, jenž s vyvýšené své polohy ovládá severní část obce. Do

roku 1844 mívala věž dřevěnné podsebití, v témž roce bylo odstraněno a věž byla zcela vyzděna. Na štítní zdi kostelní zavěšena jest péticípá veliká železná koruna, o níž se vypravuje, že jest krále Vladislava.

Hlavní oltář sv. Michala i poboční oltáře P. Marie, sv. Vácslava a Jana Nepomuckého jsou novějšího původu. Také ostatní zařízení kostelní jest z XVIII. věku.

Nejstaršími památkami katolického kostela krounského jsou zvony. Jeden zvon byl uroben roku 1529 ke cti a chvále boží a svatému Janu mistrem Jiříkem v Litomyšli. Praví nápis: Já mistr Jiřík konvař to jsem dílo dokonal za pana Jana Kostky a pana Bohuše, bratra jeho. Má znak pánů z Postupic. Druhý zvon z roku 1618 s obšírnou českou průpovídkou byl ulit za Lva Buryana Berky z Dubé a Lipého a pána na Rychmburce, Budišově, Novém Veselí a Vladyckých Rosicích. Připojen jest erb Berků z Dubé. Třetí zvon bez nápisu byl ulit v XV. věku.

Při kostele jest náhrobník z roku 1811, zbudovaný tamnímu faráři, hlineckému rodáku P. Prokopovi, hromem zabitému.

Fara jest z roku 1737, má podobiznu Filipa hraběte Kinského, jenž zbudoval nový kostel.

Krouna byla jedním z hlavních středisk tajných nekatolíků. Připomíná roku 1752 rychmburský purkrabí Jiří Tadeáš Král o krounských sedlácích, že za jeho 25 let úřadování luteránští praedikanti k nim přicházívali a, vypůjčíce si kalich z kostela, pod obojím přijímávali, a že krounští poddaní, když vyšly robotní patenty, se bouřili a krajským úřadem »jakožto protivníci slušně a zasloužile« byli trestáni veřejně a i později, odpírajíce plnění povinností všech, větším dílem čas po lesích než doma při svých živnostech strávili. Roku 1780 poddaní krounšti a vůkolni vypravili se na faru krounskou pro zabavené knihy a i v selských bouřích neschazeli krounští sedláci někteří v čele lidu o zlepšení svých poměrů usilujícího.

Když pak 14. června 1782 bylo na vrchnostenském kanceláři v Rychmburce jednáno o stavbě kostelů evangelických na panství rychmburském, přihlásilo se v Krouně 107 rodin k evangelické víře, nejvíce na celém panství. Krounští a vůkolní rychtáři a sousedé žádali, poněvadž v Krouně a okolních vesnicích jest více nekatolíků nežli katolíků a za starodávna kostel krounský od jejich starých Bratrů vyzdvižen a vystaven byl, aby císař jim dovolil, by tento kostel byl jim pro evangelickou bohoslužbu postoupen. Přání toto nebylo splněno.

Roku 1783 Filip hrabě Kinský žádal superintendenta zátisského kraje, by mu na panství poslal evangelické duchovní. Mezi jinými byl vyslán František Kovač, jenž měl v září roku 1783 na Rychmburku na zkoušku kázání, byl pak superintendentem a působil při zřizování evangelického sboru krounského.

Roku 1784 byla zbudována v Krouně evangelická modlitebna. Když zanikl v XVIII. věku evangelický sbor krounský, byli evangelíci z Ranny a okolí připojeni ke sboru krounskému. Spojení toto potrvalo do roku 1870. Úpravná bu-

dova nynějšího evangelického kostela krounského byla zbudována v letech 1871 až 1878.

Fara evangelická byla v letech 1900 přestavěna.

V Krouně působil vynikající kazatel, český spisovatel, evangelický farář Antonín Košut.

Dle sčítání z roku 1900 měla Krouna ve 254 domech 1558 obyvatel. Krouna má školu a poštu.

Obyvatelstvo živí se zemědělstvím a tkalcovstvím, též výrobou hraček a špiček a dřevěného nádobí.

V Krouně býval panský dvůr, jenž byl v XVIII. věku emfyteutisován. Byl tento dvůr již v XVII. věku (1698) a dojista i dříve.

Roku 1455 svědčili na soudě pražském staří pamětníci, že Olbram z Poličky, jenž měl koupeny Bílany u Chrudimě, stěhoval se do Krouny (Gruna) a tu bydlel, ale manželka jeho s jejich synem Matějem pobývala na tvrzi zaječické, i že Olbram z Poličky byl v Krouně živ »z lehka půl léta a tu umřel v Gruně«. Ale zpráva tato nemůže býti vykládána tak, že Olbram z Poličky měl v Krouně nějakou tvrz a zboží. Z výpovědí různých starých pamětníků tehdy vyslýchaných plyne jasně, že Olbram byl poličským měštěnínem a po dobytí Poličky, když jsou je z Poličky rozehnali, uchýlil se na panství rychmburské a tu smrti se dožil, a že po jeho smrti manželka jeho se synem brala se pod Rychmburk a tam byli u Michala střelce, »až obehnati chtěli hradu«, čas dobře veliký a z kraje, bouřemi válečnými stihaného, brali se pak do Brna.

S věže krounského kostela katolického jest vyhlídka do okresu hlineckého ke Kladnu a po lesích svratoušských a čachnovských a dále po kopcích na Poličsko a k severu po dědinách k Rychmburku se rozkládajících, zejména na Otradov a jeho okolí.

Za starodávna říkali Krouně Horní Krouna a Otradovu Dolní Krouna

Otradov soustřeďuje se severovýchodně od Krouny při Krounském potoce při starobylém kostele sv. Bartoloměje.

Kostel otradovský byl prý vystavěn hutniky, kteří v Kablaři pracovali. Kablář jest lesnatá stráň od kostela tohoto směrem ke Kutřínu. Před rokem 1620 bývali v Otradově kněži utrakvističtí. Po roce 1620 zašla fara. Otradov byl filiálním do Hlinska, později do Skuče, roku 1737 byl přifařen do Krouny.

Kostel jest zbudován slohem gotickým. V XVIII. i XIX. věku byly prováděny některé stavební opravy. Loď bývala dřevěnná. Ve věku XVIII. vystavěli ji z kamene a zbudovali při ní zvonici. Ve věži jsou 3 zvony. Starobylý zvon, ulitý asi v XV. věku, českým nápisem vyprošuje od Boha pokoje. Druhý zvon jest z roku 1563 a třetí z roku 1770. Oltář sv. Bartoloměje jest novější, obraz jeho dle některých pochází z roku 1757, dle jiných z r. 1842. V presbyteři jest starobylé sanktuarium s kovanou mříží. V sakristii stojí gotická křtitelnice pískovcová.

V obci jest škola.

Pod kostelem býval panský dvůr. V Krouně i Otradově byly rychty. Obě obce patřily od starodávna až do XIX. věku k panství rychmburskému.

Od Otradova plyne Krounský potok k severu mezi Mířetínem a Českou Rybnou na sever ke Kutřínu.

Česká Rybná leží na Českorybenském potoce, připomíná se již roku 1392, měla rychtu. Má školu. Zvána jest Českou na rozdíl od Pusté Rybné, jež v XIV. věku byla jmenována někdy také Rybnou Moravskou.

Z Otradova při Rychnovském potoku přes Rychnov, jenž míval rychtu a má školu, přijdeme samotou Pecí do Pusté Kamenice. Pec připomíná, že bývala tu huť. V huti a roušírně (kovadlině) pracovalo se v letech 1733 až 1801.

Pustá Kamenice leží v horském zátiší v blízkosti rozsáhlých lesů velkostatku rychmburského, jež z okresu hlineckého od Čachnova a Rudy přepadají jižním cípem okresu skutečského na Poličsko.

Pustá Kamenice slula v XIV. věku Pustá Kamenička a patřila od dob těch k panství rychmburskému. Měla svou rychtu. Již v XIV. věku byla farní osadou. Její kostel byl připojen roku 1350 do biskupství litomyšlského. Pověst vypravuje, že tento kostel byl založen hutníky. Po roce 1620 byl filiálním do Hlinska, od r. 1737 do Krouny. Roku 1785 byla v Pusté Kamenici zřízena lokalie, roku 1857 fara.

Starý kostel sv. Anny byl sbořen v druhé polovici XVII. věku. Byl již velmi sešlý, takže visitační zpráva z roku 1677 připomíná, že hanba jest, jej popisovati. Neměl zasklených oken, ani nebylo dlažby. Do kostela se chumelilo na chudobný oltář. František Berka z Dubé zbudoval nový kostel. Znak Berkovský nad portálem a začáteční písmena připomínají tohoto budovatele a jeho choť Leopoldinu Annu. Filip hrabě Kinský dal kostel nově vystavěti roku 1763. Opětně v letech 1880 byly prováděny opravy některé v tomto kostele. Nynější kostel jest zbudován v slohu renaisančním. Ze starších památek zachoval se obraz na hlavním oltáři umístěný, pocházející ze XVII. věku, svícny cínové z téže doby a zvony z XV. a XVII. věku. Vnitřek kostelní byl nově polychromován.

V Pusté Kamenici jest škola. Staré stavení školní bylo vystavěno roku 1827. Nyní jest při této obci též zastávka místní dráhy skutečské.

K Pusté Kamenici náleží myslivna Bukovina a osady Hradčany, Kopec, Pec a Plotník.

Polní cesta příjemnou lesnatou krajinou dostihuje ve směru severovýchodním na Františky. S kopce poblíž aerární silnice, jež od západu z Krouny přímočárně sem stoupá, jest rozsáhlý rozhled po okresech skutečském i vysokomýtském. Za jasného dne lze viděti až k Pardubicům i na Krkonoše.

Obec Františky byla založena za Františka Antonína Berky z Dubé a Lipého v lesích, jak druhé její jméno Paseky připomíná. V obci jest škola.

Rozsáhlým lesem razí si cestu od František silnice k Svaté Kateřině, u ní přechází trať místní dráhy, jež tudy se vine od Pusté Kamenice k Poličce. Některá stavení ve Svaté Kateřině náležejí do okresu skutečského k místní

obci Záboři. Část osady Svaté Kateřiny i kostel patří k Borové do okresu poličského.

K místní obci Záboři jsou připsány též osady Martěnice a Paseky. V Záboři i Martěnicích jsou školy.

Mnohá místní jména osad i poloh v této krajině nasvědčují, že byla za starodávna zalesněna a teprv v lesích těchto vznikaly osady, tak Paseky, Posekanec, Záboří, Proseč, Bor. Východní hranice okresu skutečského postupuje od Svaté Kateřiny na sever samými lesy. Lesnatá krajina v okolí Proseče a Nových Hradů jest již dosti vyhledávána turisty a letními hosty. Obě obce jsou vhodnými východisky jak do malebných zátiší Budislavských skal, tak i k návštěvě vůkolních památných míst okresu skutečského a vysokomýtského.

Městys Proseč rozkládá se na Prosečském potoce, s celým svým okolím patříval v XIV. věku k zboži opatství podlažického s Božím Domem, jenž stával na místě nynějších Nových Hradů.

Po ztroskotání kláštera podlažického byly bývalé statky klášterní připsány roku 1436 Janovi Pardusovi z Vratkova. Po něm nabyl podlažického zboží Zdeněk Kostka z Postupic a jím jeho rod. Páni Kostkové z Postupic vystavěli si při Božím Domě Nový hrad, a, ač se ještě nějaký čas mluvilo a psalo o hradu při Božím domě, přece brzy Nový hrad vytlačil z listin Boží dům a panství zváno již jen novohradským.

Proseč zůstávala v panství novohradském za Kostků z Postupic i po nich. Kostkové z Postupic střídali se na tomto panství až do počátku XVI. věku, až přešlo Novohradsko ve vlastnictví Bohuše Kostky z Postupic. Tento pán súčastnil se odboje stavovského proti králi Ferdinandovi. Vítězný král potrestal Bohuše Kostku z Postupic skonfiskováním statků, zboží novohradské ponechal mu v zástavě. Po smrti Bohuše nabyl tohoto panství Jan Žatecký z Vejkrštorfu. Když mu byl roku 1559 vkládán do desk zemských postup na toto panství, náležely k tomuto panství Nový Hrad zámek s dvorem poplužním, též městečko Proseč a vesnice rychty prosečské, totiž vsi Předměstí, Zderaz, Bor a Záboří, i mnohé vesnice vůkolní, patřící k rychtám chotovické, řepnické, leštinské a džbánovské. V jeho rodě zůstalo panství novohradské a s ním i Proseč až do provdání se Anny z Vejkrštorfu za Ferdinanda Švihovského z Ryzemberku, jenž od své manželky nabyl polovice panství tohoto, jež celé pak po její smrti postoupil Mikulášovi z Lobkovic. Po něm přešlo Novohradsko na jeho děti a z nich na Pavla Sixta z Trautsohnu. Ve vojně české byly Nové Hrady jeho rodu odňaty, ale po roce 1620 vrátily se zase starým vlastníkům a zůstaly jim až do polovice XVIII. věku.

Roku 1750 uvádí se v panství novohradském též městečko Proseč, vesnice Podměstí, Bor a Záboří, Zderaz, Nová ves, Podhořany, ves u Svaté Kateřiny, Martinice a Paseky. Tehdy koupila Anna Barbora hraběnka Harbuvalová ze Chamaré toto panství, jež po ní zdědil její syn Jan Antonín Harbuval z Chamaré. V tomto rodě setrvávala Proseč ještě v XIX. věku.

Proseč má tržní výsady z roku 1729 a 1751.

Ve znaku má v stříbrném poli tři vrchy černé, na prostředním kráčí černý kohout, v levo obrácený, a nad štítem jest půl jelena.

Roku 1868 velmi utrpěla Proseč požárem.

Z budov prosečských jest nejstarobylejší kostel katolický sv. Mikuláše, jenž byl již roku 1350 farním, v pobělohorské době byl filiálním do Nových Hradů, od roku 1754 jest zase farním.

Zbudován byl v slohu gotickém na sklonku XIII. věku. V XVII. věku byla rozšířena loď a přistavěna nynější sakristie. Zařízení kostelní, až na některé kusy náčiní, jest z XVIII. věku i z doby pozdější. Stará dřevěná zvonice nahražena byla novou, v ní visí zvony z roku 1610 s obšírným nápisem, že byl zhotoven nákladem Pavla Sixta Trautsohna hraběte z Folkuštejna, svobodného pána na Šprechenštejně a Šrofenštejně a na Nových Hradech, dědičného maršálka knížecího hrabství tyrolského, J.M.C. tajné rady a komornika, také krále uherského tajné rady a nižší země rakouské stathaltera, a paní Zuzany Veroniky Trautsohnové hrabinky z Folkenštejna. Druhý zvon, původně roku 1513 ulitý, za Jana Antonína hr. z Harbuval a Chamaré a na Nových Hradech a Potštejně byl roku 1785 přelit. Ostatní 3 zvony jsou novější.

Fara byla vystavěna roku 1754.

Evangelický kostel byl zbudován roku 1784. Fara evangelická byla postavena roku 1822.

Na náměstí stojí sousoší nejsv. Trojice z roku 1751.

Kromě školy katolické měla Proseč též školu evangelickou.

Proseč má školu obecnou a školu průmyslovou pokračovací a poštu. Dle sčítání lidu z roku 1900 měla v 156 domech 1099 obyvatel.

V Proseči jest zastoupena zvláště výroba obuvi, pletařství a dýmkářství.

Spisovatelka Tereza Nováková zvolila si Proseč za své bydliště. Rodákem z Podměstí u Proseče jest spisovatel Josef Soukal.

Proseč jest na křižovatce silnic. K severu vede přes B o r silnice k Novým Hradům, na východ silnice přes Budislav k Litomyšli, na jih silnice k Borové, na jihozápad Rychnovem ke Krouně a na severozápad Podměstím a Perálcem k Rychmburku.

Krajina mezi Prosečí, Novými Hrady, Rychmburkem a Košumberkem náleží k nejmalebnějším částem okresu skutečského. Malebnost její zvyšují horská údolí a úvaly, jež jednak směrem severním od Krouny při Krounském potoce se rozkládají, jednak pak od jihovýchodu k severozápadu tok Novohradky k Lnži provázejí. Nejromantičtějším úvalům těmto vévodí zachovaný hrad Rychmburk a rozlehlé trosky hradu Košumberka.

Od Proseče vydáme se na Rychmburk. Cesta vede P o d m ě s t í m, dál pak na severozápad pod Z d e r a z a od této vesnice na západ k Perálci a Hněvěticím.

P e r á l e c jest starobylá obec. Při opravě kostela byl nalezen roku 1731 tehdejším peráleckým administratorem Janem Martinem Donhammerem pergamen v oltáři s nápisem latinským, že pražský biskup Jan roku 1321 posvětil

tento oltář a jaké ostatky svatých do něho vložil. Roku 1350 byl perálecký kostel farním a měl své faráře do roku 1620, pak byl filiálním do roku 1737 do Skuče a od roku 1737 do Rychmburka.

Kostel byl zbudován v slohu gotickém. Starobylý ráz stavební zachovala nejlépe presbyteř klenutá, jejíž klenbová žebra zakončují konsolami, ozdobenými hlavami lidskými a j. Loď byla později opravována, okna její rozšířena a slohem barokovým provedena. Při lodi stávala do roku 1764 zvonice dřevěná. Na místě jejím vystavěli zděnou věž hranolovitou.

V presbyteři jest zachováno sanktuarium, z pískovce vytesané. Hlavní oltář byl zřízen v XVIII. věku a opatřen obrazem sv. Jana Křtitele. Roku 1653

HRAD RYCHMBURK.

byl vyzdvižen poboční oltář sv. Václava. Roku 1784 byl sem též přenesen z hlubocké kaple oltář sv. Kříže. Oba oltáře tyto byly roku 1888 odklizeny. Ostatní zařízení kostelní jest z XVIII. věku, starší jest socha P. Marie.

Ve věži visí zvon z roku 1577 za Václava Berky z Dubé a Lipého pořízený s obšírným citátem z Písma a zvon z roku 1485. Třetí zvon z roku 1578 byl přelit roku 1854.

Severovýchodně od kostela stávala do roku 1620 fara. Na počátku XIX. věku ji rozbourali a zbudovali na jejím místě hospodářské stavební usedlosti č. 22. V základech byly nalezeny popelnice s popelem a veliký klíč starodávný. Klíč zazdili do nového stavení a popelnice rozbili.

Škola peralecká byla zřízena roku 1788. Stará škola byla vystavěna roku 1821. Též bývala v Perálci rychta.

K místní obci Perálci náleží Kutřín, k obci Hněvěticům Borek a Zhoř. Hněvětice připomínají se v panství rychmburském již roku 1392. Mezi Hněvěticemi a Perálcem byli roku 1648 poraženi Švédové.

Z dáli již hlásí se mohutnou věží svého hradu Rychmburk.

Přes půl tisíciletí byl střediskem jednoho z největších východočeských panství.

Dle staré pověsti stávala tu za dávných dob tvrz Radyně. Na místě jejím zbudovali pevný hrad, jejž podle tehdejšího zvyku obdařili zněmčeným jmenem Rychmburk.

V starých popisech panství rychmburského bylo psáváno o Děpolticích jako pánech tohoto hradu, i že pak na počátku XIII. věku vládli tu Berkové z Dubé, až prý konečně král Jan Lucemburský prodal Rychmburk pánům z Pardubic, ale zprávy tyto nejsou věrohodné.

Teprv ve XIV. věku dovídáme se o hradu Rychmburku spolehlivých zpráv, z nichž lze souditi, že na počátku XIV. věku a snad již v XIII. věku byli tu páni z Vartenberka. Beneš z Vartenberka dal svému služebníku Mikulášovi a jeho potomkům roku 1303 soud rychtářský v Hlinsku.

Na několik let mizí stopa o osudech hradu. Teprv při roce 1325 vyskytá se Tas z Rychmburka ve zprávě, jak Heřman z Mrdic rozdělil se se svými syny. Dal Ctiborovi a Heřmanovi v jejich díl peníze, jež měl u Tasa z Rychmburka na hradě Rychmburce a veškerém zboží a příslušenství tohoto hradu. Roku 1328 Tas z Rychmburka měl některá jednání s kapitolou vyšehradskou. Manželka Tasova slula Ludmila.

Nic pak již v souvěkých zprávách nevyskytá se o Rychmburku, dokud nestal se vlastnictvím pánů z Pardubic. Z nich měl hrad Vilém z Pardubic, otec Smila Flašky z Pardubic a na Rychmburce. Tento jeho syn pobýval v mladosti své při dvoře svého příbuzného Arnošta z Pardubic, arcibiskupa pražského, i měl tak hojnou příležitost k důkladnému vzdělání i častým a čilým stykům s předními velmoži, zvláště s králevicem Václavem. Smil Flaška z Pardubic věnoval králevici svou Novou radu, později však se s ním znepřátelil. Snad tu také příčinou byl spor, jejž měl s královskou komorou o Pardubice, na něž král se táhl. Roku 1390, když Smil Flaška po svém otci přejal statky, musel Pardubice králi vyplatiti. Roku 1392 postoupil k věrné ruce Otě z Běliny a Bočkovi z Poděbrad rychmburské panství i dědiny na Pardubsku. O zvelebení svého panství dbal. Účastnil se též horlivě života veřejného. Byl pak do roku 1398 a opět od roku 1400 do 1402 nejvyšším písařem desk zemských. Stál mezi předními členy jednoty panské proti Václavovi IV. Padl roku 1403 v bitce u Kutné Hory.

Dědic jeho Arnošt Flaška z Pardubic přál hnutí husitskému a účastnil se protestu šlechty české proti upálení M. Jana Husa, ale později změnil se a přál Zikmundovi. Roku 1421 udeřil na Husity u Přelouče a u Chotěboře. Mnozí Husité byli tehdy upáleni a někteří do kutnohorských dolů vmetáni. Husité nezapomenuli Arnoštovi Flaškovi z Pardubic jeho nepřátelství. Dobyv Chrudimě

a rozbořiv klášter podlažický, táhl Jan Žižka z Trocnova s vojskem svým na Rychmburk, položil se na kopci, dosud Žižkovou skálou zvaném, proti hradu a dobýval hradu. V rybník Spalivec byl vržen popel upáleného podlažického opata. Od obléhání bylo upuštěno, poněvadž nemohli se Husité roku 1424 delší dobu zdržovati na svém pochodu, ale již o masopustě roku 1425 přitrhli Táboři a Sirotci, vedeni Prokopem, Koudelníkem a jinými vůdci svými, k Rychmburku a dobyli i pobořili hrad a usadili tu svého hejtmana Jiříka Kroměšína z Březovic, jenž tu hejtmanil několik let.

Ještě v listě na smlouvu se Slezany, vydaném od biskupa vratislavského Konráda, roku 1432 čteme mezi vůdci táborskými Jiříka Kroměšína z Březovic a na Rychmburce. Jiřík psal se původně po rodné tvrzi Březovicích, jež bývala u Chronstovic, patříval k orebskému bratrstvu, pak k Sirotkům a horlivě účastnil se výprav husitských.

Král Albrecht daroval hrad Rychmburk jako odúmrť Kašparovi Šlikovi z Holíče a Haškovi z Valštejna. S nimi měli věřitelé Jana Flašky z Pardubic rozmíšky. Roku 1443 byl hrad Rychmburk v držení husitského hejtmana Jana Pardusa z Vratkova, jenž sice také zakusil sporů o toto panství, zvláště s Arnoštem z Humpolce, poručníkem sirot Jana z Hradce, ale vysoudil tuto při a byl zveden na panství.

Jan Pardus z Vratkova byl z nejznamenitějších pánů rychmburských. Prožil pohnutý život. Hlavně od let 1430 vyskytá se jméno jeho při různých veřejných jednáních. Roku 1432 byl vyslán sněmem kutnohorským s Vilémem Kostkou z Postupic a jinými na basilejský sněm církevní. Společně s Mikulášem z Padařova vladařem, purkmistrem, raddou i obcí obce hory Tábor učinil Jan Pardus z Vratkova hejtman, kněz Prokop správce i s vojskem obcí Táborských polních a jinými v září 1433 příměří s Oldřichem z Rožmberka. Vypravil se s Bedřichem ze Strážnice do Uher, pronikl až k Ostřihomu. S hojnou kořistí vrátili se slavně v červnu roku 1433 do vlasti. V témž roce na rozkaz Prokopa Velikého vypravili se voje husitské k Plzni. Pardus z Vratkova s Janem z Bezdědic vyjeli na spižování přes lesy do Bavor. Krutě byl poražen od Bavorů na návratu, ztratil celý obvoz. Pro tuto tuhou porážku upadl v nelásku Táborův. Veliké rozčílení vzniklo proti němu v husitském ležení před Plzní. Jen vlivem Prokopa byl uchráněn na živu. Bojoval též u Lipan. V prosinci 1434 v rozepři s knížaty a městy slezskými o vězně kněze Bedřicha i Petra Poláka a zámky Otmochov, Němčí i Vrbno přichází mocně na Alše z Risenburka, správce království českého. To již Jan Pardus z Vratkova seděl na hradě Rychmburce. Roku 1435 tito vězňové byli propuštěni.

Smířiv se se Zikmundem, podporoval ho a dostal od něho zboží opatství podlažického do šesti let. Roku 1436 v úterý po Všech svatých z rozkázání císařova přitáhl Jan Pardus z Vratkova s Vilémem Kostkou z Postupic ke Hradci do Vysoké vojensky s vozy s jedné strany a Diviš z Miletínka s druhé strany, ale Hradečané udeřili na ně a Kostku zabili. V těchže místech u Opatovic na tom brodu proti Vysoké utopili se mu r. 1437 Čert, jeho služebník, a jiných 22 lidí

Pardusových. V listopadu roku téhož dobyl s Jeníkem mladším z Mečkova města Litovle, byli pak Olomučany zajati. Pardus z Vratkova byl vybaven ze zajetí teprv v dubnu r. 1440, když pustil Svitavy olomúckému biskupovi. Téhož roku súčastnil se sjezdu čáslavského krajů kouřimského, čáslavského, chrudimského a hradeckého i byl volen k radě hejtmanovi chrudimského kraje Bohuši z Postupic spolu s Vaňkem z Miletínka, Tristramem z Barchova a Divišem z Košumberka. Roku 1443 potvrdil Hlinsku kup Balkovských pozemků.

Již za Arnošta z Pardubic šířilo se husitství na panství rychmburském. Jan Pardus z Vratkova toto hnutí tu dokonal.

Když roku 1448 počala jednota Poděbradova sbírat se v poli u Kutné Hory, nescházel Jan Pardus z Vratkova. Po sjezdu kutnohorském roku 1449 vypravil se s hejtmanem Zdeňkem Kostkou z Postupic v čele kraje chrudimského na pomoc kraji hradeckému na Koldu k Černilovu, uhodili mu na Černikovice a přiměli zbůjného pána k příměří. Část lidu vojenského pod Janem Pardusem z Vratkova táhla na pomoc Zdeňkovi Konopištskému ze Šternberka, ale na svém návratu byli napadeni z Kolína od lidu kněze Bedřicha a bojovali tuze s citelnými ztrátami. Mezi pány jednoty Jiříkovy účastnil se rychmburský pán roku 1449 sněmu jihlavského a roku 1452 pomáhal voliti Jiřího za správce království českého. Roku 1454 obdržel Jan Pardus z Vratkova od krále Vladislava zápis na panství rychmburské, nejprve na to, což tam příslušelo králi, a po několika měsících i na to, což tam míval Hynek Krušina z Lichtenburka. Když roku 1456 byl spor o Rychmburk příznivě rozhodnut pro Jana Pardusa z Vratkova, uvedli jej 8. listopadu úředníci dvoršti na panství. Asi roku 1465 skonal Jan Pardus z Vratkova.

Poručníkem sirotkův jeho byl Zdeněk Kostka z Postupic († 1468), nepřítel Jednoty českobratrské. Za něho byli na Rychmburce Bratři vězněni a někteří umořeni.

Ze synů Jana Pardusa měl Rychmburk Vilém Pardus z Vratkova. Postoupil panství rychmburské Anežce z Chlumu a Košumberka, jež pak v pátek před hodem Všech Svatých roku 1500 odkázala Rychmburk synu svému Jindřichovi z Valdštejna a na Skalách, jenž měl dcerám jejím Markétě a Mandaléně vydati z tohoto statku po 2000 kopách grošů českých širokých. Též dala synu tomuto své zboží mrákotínské a holetínské s vinicemi i příslušenstvím a nařídila, by pan Jindřich a dědicové jeho na všech zbožích rychmburských jináč z lidí úroku nebrali, než na míšeňský groš.

Jindřich z Valdštýna dbal o své panství, přál Hlinsku i Skuči. Potvrdil též některé cechovní výsady. Sedával také v letech 1520 v soudě zemském. Začal opravovati pobořený hrad Rychmburk, ale smrt jej překvapila v plné činnosti. Teprv roku 1539 dostavěl jeho dědic Vilém Šťastný z Valdštýna Rychmburk.

Vilém z Valdštýna byl hejtmanem kraje chrudimského. Účastnil se roku 1547 odboje proti králi Ferdinandovi I. Králi musel za trest postoupiti zámek Rychmburk s předhradím, městečkem a mlýnem náchlebním, též Hlinsko, Skuč

a Svratku, četné vesnice a dvory panství rychmburského i cla ve Hlinsku a Skuči a podací na celém tomto panství. Podržel jen malou část svého panství s povinností manskou.

Roku 1552 bylo panství Rychmburské zastaveno králem poručníkům dětí nebožtíka Zikmunda Robmhápa ze Suché. Roku 1554 přešlo panství rychmburské na Berky z Dubé. Koupil totiž Zdeněk Berka z Dubé a z Lipého Rychmburk. Přimluvil se roku 1568 Hlinsku u krále Maximiliana o výsady tržní a Skuči sám potvrdil výsady cechovní. Panství zůstavil tento nejvyšší sudí království českého svému nestaršímu synu Václavovi († 1600), nejvyššímu komorníku království českého a dobrému hospodáři, jenž roku 1584 vystavěl hospodářská stavení nová na Rychmburce, avšak samosprávě městské příliśně nepřál. Jako nejvyšši mustrher při mustrunćích lidu vojanského po přehlídce vojska, sbírajícího se do turecké vojny, náhle v Chrudimi skonal. Rozhojněná zboži rodová zdědil po něm jeho nezletilý syn Lev Burjan Eusebius Berka z Dubé, za jehož nezletilosti spravovala tyto statky paní Marketa, rozená Trčkovna z Lípy. Přikoupila panství chrastecké a Lev Eusebius přikoupil roku 1614 statek rosický a úřetický a roku 1623 zboží slatinanské. Král Ferdinand II. povýšil jej do stavu hraběcího. Lev Burján Eusebius Berka z Dubé zřídil roku 1625 ze svých statků svěřenství pro katolické potomky a ustanovil prvým dědicem svého syna Matyáše Ferdinanda hr. Berku z Dubé, jenž pak roku 1644 umřel bezdětek.

Jak Lev Burján Eusebius Berka z Dubé, tak i pozdější majitelé Rychmburka přičiňovali se o pokatoličtění rychmburského panství.

Roku 1644 stal se pánem na Rychmburce Bohuslav Ferdinand Berka z Dubé. Po něm nabyla tohoto panství Františka Rosalie hraběnka Kinská, jejímž dědicem byl Václav Albrecht z Vrbna. Roku 1718 koupil Rychmburk Václav Norbert Oktavián ze Vchynic.

Jako již v XVII. věku, tak zvláště pak v XVIII. věku opětovaly se bouře selské na panství rychmburském. Roku 1738 byla bouře taková potlačena, ale zase chystala se bouře nová. Lid bouřil se pro neutěšené hospodářské poměry i odporoval snahám protireformačním. Na panství rychmburské přicházeli tajně kazatelé nekatoličtí. Emissaři šířili knihy evangelické. V červnu roku 1752 bylo vybíráno po dědinách na poselstvo selské, do Vídně chystané. Poddaní přestali robotovati. Původci tohoto odporu byli potrestáni, ale roku 1775 vypukla opět selská vojna. I na panství rychmburském lid se bouřil, hromadně přišel na zámek rychmburský pro patent o své svobodě. Za krátkou dobu oves ouroční stal se heslem k novému pozdvižení. Všude mezi lidem vřelo. Proskakovaly zprávy, že, »jak slavné regimenty do lágru odtáhnou, panství lanškrounské a litomyšlské povstanou a také přijdou pro rychmburské poddané«. Vojna s pruským králem Bedřichem obmezila další přípravy. Roku 1780 opět bouřilo se panství, takže bylo na Rychmburk vojsko povoláno. K novým nepokojům pro oves ouroční došlo zvláště v únoru roku 1783. Dne 13. února 1783 shromáždilo se na zámku rychmburském přes 600 sedláků, jimž vrchní stěží se vyprostil. Vůdcové hnutí

tohoto byli zatčeni. Vojsko na panství položeno, dne 14. února 1783 srazilo se u Rychmburka při bezděčském ovčíně s lidem, jehož shromáždilo se z celého panství veliké množství. Pomocí vojenskou bylo panství rychmburské utišeno. Vůdcové poddaného lidu byli odsouzeni. Občas opět vyšlehla nespokojenost poddaných, zvláště roku 1797 působila veliký rozruch chasa vesnická, jež uprchla na lesy před odvodem. Vykonány prohlídky rozsáhlých lesů mezi Hlinskem, Jimramovem, Novými Hrady a Poličkou. Přes 1500 lidí se účastnilo této prohlídky, ale ani jeden zbouřenec nebyl chycen. Zbůjníci zdržovali se v pomezních lesích mezi Hlinskem a Poličkou. Roku 1797 bylo vysláno několik set vojáků na panství rychmburské. A bylo mnoho práce se zbůjníky. Zaznamenal si starý písmák v Damašku: »Mnoho lidu bylo bito a souženo a bylo o málo, že měli být všichni lidé reformitského náboženství jedné noci zmordováni tak, jako za Asvera krále.«

V těch dobách měli panství Kinští. Po Štěpánovi Kinském, bývalém vyslanci při dvoře francouzském († 1749), a po Františkovi Josefovi Kinském obdržela panství Marie Augustina, jež poručila je svému příbuznému a snoubenci Filipovi hr. Kinskému.

Nový majitel Rychmburka obnovil a opravil značným nákladem Rychmburk, vystavěl si nad Svratkou lovecký zámek Karlštejn, snažil se o povznesení průmyslu, zvláště železářství a hutnictví na svém panství, ulevil poddaným. Za jeho doby byl vydán toleranční patent. Filip hr. Kinský zajímal se značně o zřizování evangelických sborů na svém panství i o získání řádných duchovních evangelických. V září roku 1783 bylo konáno na Rychmburce první kázání evangelického duchovního. Kazatelem byl František Kovač, pozdější farář krounský. Lidumilným svým jednáním zajistil si Filip hr. Kinský vděčnou památku. Veliká slavnost padesátiletého jeho držení panství rychmburského byla konána roku 1814 u Rychmburka. U silnice při lese štěpánovském byl postaven památník s nápisem, že »dne 25. srpna 1814 Jejich Excellens vysoce urozený P. P. Filip s. ř. ř. hrabě Kinský z Chynic a Tetavy přijal tuto po šťastně prošlém padesátiletém panování slavnou poctu a obnovení přísahy věrnosti od Jemu docela oddaného lidu Richmburského v kraji Chrudimském.«

Roku 1823 prodal Filip hr. Kinský panství rychmburské Karlu Alexandru z Thurnu a Taxisu. Roku 1824 byla uspořádána na Rychmburce slavnost celého panství, slavnost »veřejné domluvy otcovského vrchnostování a dětinské poslušnosti«, při níž byly vypraveny venkovské svadby s hudbami, ukázány rozmanité výrobky z panství tohoto a prováděny všeliké zábavy. Každá obec měla své stanoviště, zvlášť vrchnost, úřednictvo a duchovenstvo. U velkém rozjaření slavnost tato končila.

Rok 1848 způsobil ve veřejných poměrech veliké změny. Pronikavě pocítil tyto změny i Rychmburk a jeho starobylý hrad. Zrušením patrimoniálního soudnictví a zrušením roboty přestal býti v polovici XIX. věku Rychmburk střediskem rozsáhlé části východních Čech. Střediska správy veřejné přenesla

se do Hlinska a Skuče. Zmizel rušný život ze starého hradu a jeho předhradí. Majitel velkostatku rychmburského bydlí stále na bavorských statcích.

K hradu Rychmburku přiléhá předhradí prostranné, obtočené silnými hradbami, v nepravidelný šestiuhelník seskupenými, jejichž nároží jsou sesílena baštami. Bašty i hradby jsou dobře zachovány. Vnější brána bývala poblíž nynějšího lesního úřadu. Druhá brána stávala mezi pivovarem a lihovarem poblíž hradního příkopu. Pivovar byl již v XVI. věku při hradě; nynější pivovar byl založen roku 1686 a rozšířen roku 1708.

Z předhradí chodilo se do hradu po svoditém mostě. Nyní vede zděný most do zámku, jenž od předhradí jest oddělen hlubokým příkopem. Hluboký příkop ten býval dobrou obranou hradu, nyní jest změněn v zahradu.

HLÁSKA HRADU RYCHMBURKA.

S mostu i terasy zahradní jest krásný výhled do hlubokého divokého malebného údolí, jež svírá z jedné strany skála hradní a z protější strany strmé zalesněné srázy. Po svahu hradního vrchu sestupuje z prostranství před předhradím se rozkládajícím silnice dolů do úvalu, překročuje mlýnský potok a zase pracně se derc po příkrém úbočí protějších srázů.

Hrad sám strmí na úzkém návrší. Na třech stranách, zvláště k severu a východu jest chráněn výborně srázy, jež příkře se svažují v hluboký úval. Proti předhradí byl chráněn hlubokým příkopem, z něhož dosud lze se do hradu dostati jen fortnou.

Most chráněn byl za starodávna věžovitou bránou, jejíž místo naznačuje výstupek průčelí hradního proti mostu. Obrana tato byla vydatně stupňována mohutnou hláskou. V XIV. věku míval hrad ještě dvě jiné věže, jež byly pobořeny snad v XV. věku při dobývání jeho.

Průčelí hradu jest obráceno k straně jihovýchodní i bylo v XVIII. věku upraveno v nynější stav svůj. Severní křídlo hradní, mírně lomené, bylo na východním konci opatřeno arkýřem. Uprostřed východního křídla spatřuje se přístavek, jenž usnadňoval obranu posádky hradní proti útoku z úvalu. Nádvoří hradní jest obtočeno ze tří stran budovami hradními, z nichž nejstarší částí jest veliká hláska. Znaky Šťastných z Valdštýna, zachované v nádvoří, připomínají opravy a stavby, jež v XVI. věku prováděl Vilém Šťastný z Valdštýna, když

hrad pobořený přestavoval. A když pak v XVIII. věku hrad měnil se vůčihledě v ruinu, nový zvelebitel vzešel hradu starodávnému a památnému ve Filipovi hraběti Kinském, jenž ujal se hynoucího hradu a v letech 1794 až 1797 jej důkladně obnovil. Věžovité přístavby nádvorní a některé jiné opravy byly provedeny v letech 1890., ale opravy ty nesetřely již ráz, jejž XVIII. věk hradu dal.

Hláska má v svých hrubých a mohutných zdech pět pater. Vystavěli ji ve XIV. věku. Za starodávna bývala mnohem vyšší. V XVIII. věku ji ubourali až po byt hlásného, ale i tak poskytuje dosud rozsáhlý výhled po širém vůkolí. V nejdolejší části hlásky bývala lidomorna. Nad komorou prvého patra jest hradní kaple Povýšení sv. kříže, upravená v XVII. věku. V letech 1737 až 1753 byly v ní slouženy mše. Ještě v XIX. věku byly v ní uloženy některé starožitnosti, též dvě přilby z lažanské hrobky Berků z Dubé. Již tam ukazují jen kosti po zazděné slečně Berkové; ostatní památnosti odvezl nynější majitel hradu do Řezna.

NÁDVOŘÍ HRADU RYCHMBURKA.

Latinský chronogram oznamuje, že Filip hr. Kinský obnovil roku 1797 kapli zámeckou.

V hořejších dvou patrech hlásky jsou uloženy rozmanité předměty z patronátních kostelů. Zdí schodiště vystupuje se do pátého patra, v němž byl byt hlásného, obtočený ochozem ve zdi zbudovaným.

Na hradě jsou úřadovny knížecího důchodenského úřadu a byty některých úředníků.

V průčelním křídle hradním jsou pokoje knížecí.

Něme a jaksi udiveně shlížejí lvi z erbů Šťastných z Valdštýna dolů na chodce a nemohou si zvyknouti na klid a ticho, jež obestírají památný hrad, a

nemohou zapomenouti těch dávných dob, kdy hlučný život býval v tomto starém sídle českých velmožů domovem.

Na prostranství před hradbami předhradí rozlévá se u lesního úřadu rybník. Podél něho přicházíme nedaleko školy do sadu. Býval pečlivě pěstěn tento panský park a v době rokoka ukrýval ve svém stínu letní divadlo. Nyní jen vábí sem turistu chrámek řecký s kopulí, nesenou štíhlými sloupy, jejž tu vděčné dominium vybudovalo roku 1818 Filipovi hr. Kinskému z Vchynic a Tetova, postavivši mu tu jeho poprsí.

Stromořadí vroubí cestu ke kostelu.

ČÁST NÁDVOŘÍ HRADU RYCHMBURSKÉHO.

Farní kostel P. Marie Sedmibolestné stojí na hřbitově. Roku 1787 byla zřízena reální administratura na Rychmburce a roku 1854 fara. Kostel byl založen roku 1752 a vysvěcen roku 1753. Roku 1894 jej opravovali a uvnitř vyzdobili freskami. Původně byla u kostela jen dřevěná zvonice, do ní roku 1808 přestěhovali z Janoviček zvony. Teprv roku 1816 vystavěli na západním průčelí věž zděnou. Kostel nevyniká svou stavbou, ani nemá pozoruhodnějších památek. Zařízení kostelní jest z XVIII. věku, většinou z XIX. věku. Nejstarobylejšími památkami kostelními jsou zvony. Dva jsou ze XIV. věku se stručnými latinskými nápisy zbožnými, třetí z roku 1600, s erby Berků a Trčky, mnohomluvně oznamuje, že slit byl, když Markyta Berková Trčkovna z Lípy, pozůstalá vdova po dobré a slavné Jeho milosti paměti, urozeném pánu Václavovi nejstarším Berkovi z Dubé a Lipého a na Rychmburce, nejvyšším komorníku králov-

ství českého, a Lev Buryan Euzebius Berka z Dubé a Lippého, jejich syn, na ten čas leta nemající, měli toto panství, i že svrchupsaný Vácslav nejstarší Berka z Dubé 10. července právě roku 1600 život svůj dokonal.

KOSTEL V RYCHMBURCE.

Na hřbitově zajímá nápis náhrobku Jiřího Tadyáše Krále, známého rychmburského purkrabího a pak direktora, jenž řídil panství v pohnutých dobách selských bouří a zemřel, jak nápis ten hlásá, »toho času, jak poddanost a víra svobodu činila.«

RODNÝ DŮM AD. HEYDUKA V RYCHMBURCE.

Při hřbitovní zdi jsou 4 kaple evangelistů.

Ulice od kostela vede k panskému dvoru. Brána jeho jest opatřena znaky Berků z Dubé a Trčků z Lípy a deskami s nápisy, že Vácslav Berka z Dubé a Lippého dal to dílo dělati roku 1584. Druhá deska připomíná jeho manželku Marketu. A další deska oznamuje, že Vácslav Berka založil a František Antonín

hrabě Berka pak po ohni lidem způsobeném roku 1681 znova vystavěl tento dvůr. Na budově samé jest nápis: Václav Berka 1586.

Ulice ostře zahýbá se do městečka, jež z původního předhradí rozšířilo se po výšině i dolů v podzámčí a časem vyměnilo staré své jméno Předhradí za Rychmburk.

Na rozcestí u hostince Na Sklenářce povšimneme si sousoší z roku 1737. Vyhledáme ještě nedaleký rodný dům básníka Adolfa Heyduka a jsme s prohlídkou Rychmburka hotovi.

Znak městyse Rychmburka jest modrý štít s městečkem ohraženým, za nímž jest kostel a hrad.

RYCHMBURK.

Na náměstí jest socha sv. Tadeáše.

Dle sčítání lidu z roku 1900 měl Rychmburk v 152 domech 1071 obyvatel.

K místní obci Rychmburku náleží Daletice, Dolívka, Lešany a Lažany.

L e š a n y rozkládají se jižně od Rychmburka poblíž místní tratě poličsko-skutečské, jež má u Rychmburka nedaleko Daletického dvora nádraží. U Lešan jsou při Hesinském lese čili Spálené sasce samota Hesiny, též ovčín Ochoz a myslivna Vochůzka.

D a l e t i c e stávaly již v XIV. věku. Ves zašla v době pobělohorské. Vrchnost rychmburská přesídlila poddané daletické jinam, usedlosti zbořila a ves změnila roku 1651 v panský dvůr. Roku 1698 připomínají se tu jen dvůr, panská hospoda a kovář na Dolivce. Dosud v polích poblíž silnice se ukazuje, kde bývaly sklepy jednotlivých statků zaniklé vesnice.

K Daleticům patřila hospoda D o l í v k a, pojmenovaná prý odtud, že robotníci, když rozváželi rychmburské pivo, upili ze sudů a dolívali tu sudy vodou.

Silnice obtáčí rozsáhlý sad panského dvora, ohraničený živým plotem. Stinné stromořadí vede od ní k rozsáhlému dvoru. Když hrad rychmburský byl pobořen, bydlívali úředníci panští v daletickém dvoře.

A dál běží silnice na pokraj výšiny k samotě O v č í n u, nazvané po panském ovčínu. Také tam bývala ještě v XIV. věku osada Bezděčí. Registra si-

POD RYCHMBURKEM.

rotčí z roku 1698 připomínají Bezděčí, ale byl to již jen ovčín, bydlelo tam kromě starého vrátného 5 podruhů, z nichž jeden byl ovčákem. Od bezděčského Ovčína svažuje silnice topolovým stromořadím po příkrém svahu v úval a ztrácí se v polích k Raně. Od Ovčína jest značná vyhlídka k jihozápadu.

Pod rychmburským hostincem Sklenářkou blýští se hladina rybníka Spálivce, do něhož byl Husity vmeten popel opata podlažického, jejž na poli Chmelništi upálili. Při rybníku běží silnice k Lažanům mimo kapličku sv. Josefa.

Lažany jsou památná a starobylá vesnice. Jménem svým připomíná obyvatele lázu, jenž mezi Vraclavskem a Chrudimskem se rozkládal, jako zase nedaleké obce Podlažice obyvatele pod lázem a Zalažany obyvatele za lázem tímto usedlé. Nejstarší zpráva o Lažanech jest zachována z roku 1392. V těch dobách i pak nepřetržitě až do XIX. věku byla obec tato v panství rychm-

U DOLŮ.

burském. O starobylosti Lažan svědčí i kostel jejich, jenž byl původně zbudován ve slohu románském. Stojí tento starobylý kostel sv. Václava na kopečku nad dědinou, obklíčen silnou zdí svého hřbitova, němý svědek staletých dějů, výmluvný svými památkami.

K presbyteři přiléhá sakristie, stará to kaple. Lidové podání vypravuje, že sakristie jest starým kostelem a že nynější kostel teprv později byl k ní při-

stavěn. Jisto jest, že ze starého kostelíka, když již nepostačoval, povstala sakristie, jež byla slohově přizpůsobena novému kostelu, na počátku XIV. věku slohem gotickým vystavěnému. V sakristii zachován jest úpravný náhrobník z roku 1601, hlásající, že v této kapli leží sedmero dítek, 3 synové a 4 dcery, všeckno v mladém věku skrze smrt z tohoto světa sňatých, urozeného pána Václava Berky z Dubé. Touto kapli býval vchod do hrobky Berkovské, ale byl v XIX. věku zazděn. Ve zdi presbyteře jest zasazen jiný památník, výborného sochařského díla, na němž spatřuje se v červenavém mramoru vytesaný relief rytíře, hledícího v pravo k oltáři na kříž. Obšírný nápis uvádí, že tento pomník Zdeňkovi Berkovi z Dubé, z Lippého a na Rychmburce, někdy

KRAJINA U DOLŮ.

soudci zemskému, panu otci svému milému, jenž jest umřel 23. září 1572, učiniti jsou dali synové jeho, Václav Berka z Dubé a na Rychmburce, nejvyšší komorník království českého, Zbyněk Berka, arcibiskup pražský, Zdeněk Berka z Dubé a na Meziříčí, císaře Rudolfa II. radda váleční, Ladislav Berka z Dubé a na Meziříčí a Jaroslavicích, nejvyšší komorník moravského markrabství, a že tu jest pochován se svým synem Heymanem a dcerami Kateřinou a Annou. Před oltářem hlavním sv. Václava plíseň povléká řadu náhrobníků pánů rychmburských z rodu Šťastných z Valdštýna a na Skalách. Pochováni tu byli Jindřich, jeho choť Markéta z Vartemberka, pak Vilém Šťastný z Valdštýna a jeho dcery Anežka a Kateřina, též Karel Šťastný z Valdštýna.

Při pobočních oltářích sv. Jana a sv. Víta jest vykládaná dřevěná kazatelna ze XVII. věku.

Vchod z kruchty do velké věžní komory jest opatřen znakem Berků z Dubé a nápisem, že Václav nejstarší Berka z Dubé dal roku 1599 tuto komoru zříditi. Klenba jest pomalována a na zdech jest 6 erbů šlechtických. Dle lidového podání byly prý ve věži této zbrojnice a pokladnice pánů rychmburských po dobytí Rychmburka Sirotky.

V kostele ještě zasluhuje povšimnutí starobylé sanktuarium a rozmanité konsoly žeber.

Hlavní oltář má obraz sv. Václava ze XVII. věku.

Věž končila roubením devítibokým, na němž týčil se vysoký krov věže. Pokrývali ji roku 1769. Dřevěný srub její byl roku 1836 odstraněn. Ve věži jest zvon z roku 1600 s obšírným nápisem, že byl slit za držení panství rychmbur-

RABOUŇSKÝ KOPEC S VALY.

ského Marketou, vdovou Václava nejstaršího Berky z Dubé, a jejich nezletilého syna Lva Buryána Berky z Dubé i že Václav Berka z Dubé 10. července 1600 dokonal svůj život. Druhé zvony jsou z let 1481, 1666 a 1865. Umíráček nemá nápisu.

Lažanský kostel býval farním, připomíná se již roku 1350. V XVII. věku stal se filiálním do Skuče. Sakristie jeho jest z XIII. věku, loď a presbyteř jsou ze XIV. věku, předsíň ze XVI. věku, brána hřbitovní se soškami sv. Václava, Josefa a Jana Nep. z druhé polovice XVIII. věku.

Malebný jest úval při Rychmburském čili Krounském potoce od úpatí vrchu, na němž stojí rychmburský zámek, dále na sever k Dolům. Snadno jest přístupný silnicí od Lažan k Bílému koni. Řada osad provází toto údolí, rozkládajíc se při něm nebo na stráních kopců, jež je svírají. Mezi nejstarobylejší obce v této části okresu skutečského náleží místní obec H n ě v ě t i c e, k níž patří B o r e k a Z h o ř. Na opačné straně úvalu jsou místní obce L h o t a a H l u-

boká. K Hluboké náleží Střitež. Hluboká patřívala do panství rychmburského, košumberského a hrochovotýneckého. V košumberské části její býval dvůr s kaplí. Dvůr zrušili v XVIII. věku. Oltář z této kaple přenesli r. 1784 do peráleckého kostela.

Doly jsou severněji roztroušeny v klínu, jejž tvoří Krounský potok a Novohradka. K Dolům náleží Brdo, Dolany, Hlubočice, Chlum, Rabouň a Rvasice.

Dolany jsou v úvalu Novohradky. Poblíž Dolan ukazují se v pískovcových skalách sluje Pivnice čili maštale Žižkovy, v nichž prý se skrývali lidé před šiky Žižkovými a i v pozdějších dobách válečných. Severně od Dolan rozkládá se na návrší Chlum. Pod kopcem při mlýně jsou Chlumčice. V úvale leží Hlubočice. Rabouň, na výšině zbudovaná, památná jest svými rozsáhlými valy, jež lidové podání spojilo s východočeskou výpravou Žižkovou. Na Rabouňském kopci za těmito valy prý se hájili lidé z vůkolí před husitským vojskem a, protože se ubránili, říká se Rabouň nedobytná. Nedaleko té osady ukazuje se u Bílého koně Žižkův stůl, nasypaný pahrbek, kdež prý Žižka tábořil.

KOSTEL V JANOVIČKÁCH.

Jižně od Rabouně poblíž pravého břehu potoku Krounského stojí na návrší Brdo, jež má školu, a severovýchodně v úvalu téhož potoka Doly se svým mlýnem. V Dolech býval panský dvůr, jenž byl v XVIII. věku zrušen. Doly mají školu. Většina těchto osad připomíná se již roku 1392 v panství rychmburském.

Zvláště u Dolů jest úval malebný. V něm Novohradka přijímá Krounský potok pod samotou Janovičkami.

Janovičky patří ke Košumberku. Na pokraji lesů stojí na výšině opodál levého břehu Krounského potoka janovičský kostel Zvěstování P. Marie. Býval v XIV. věku farním kostelem. Fara zanikla asi v XV. věku. Pak byly Janovičky filiálními do Skuče. Ještě v XVII. věku stával severněji od nynějšího kostela starý kostel v slohu románském. František Antonín Berka z Dubé nařídil dědici svému v závěti roku 1706 stavbu nového kostela. Štěpán hr. Kinský dal v letech 1741 až 1746 zbudovati nový kostel. Zbytky stavby starého kostela a kryptu jeho objevili roku 1847, když bourali dřevěnnou zvonici. Ze starého kostela zachovaly se pouze křtitelnice, hlavice sloupu a svorník. Hlavní oltář nynějšího kostela pochází z roku 1753, opatřen jest obrazem Zvěstování P. Marie, malovaným r. 1748 a opraveným roku 1829. Starší jest postranní

oltář skládací s obrazem P. Marie a na křídlech s obrazy sv. Jana Ev. a sv. Václava. Rychmburský hejtman Jan Vrochyně z Reptu pořídil roku 1649 tento oltář. V kostele jest několik podobizen jezovitů chloumeckých.

Lidové podání vypravuje, že jedna šlechtična z rodu Berkův oblíbila si chudého pastýře nebo panoše a byla za to dána svým otcem do kláštera, konečně pak za živa zazděna v kryptě pod tímto kostelem. Když pak se na Rychmburk doneslo, že dobří lidé dávali jí tam skulinou jídla, dal prý ji otec zazdíti na hradě Rychmburku. Dle jiné pověsti dala prý se sama za pokání zazdíti a

KOŠUMBERK OD LUŽE.

odkázala své dědictví kostelu v Janovičkách a chudině. Až do roku 1784 byla chudým vystrojována vždy v den Zvěstování P. Marie hostina v Janovičkách nákladem vrchnosti rychmburské. Úředníci panští rychmburští a duchovní skuteční sami přisluhovali tu chudině a častovali ji polévkou, hrachem, krupkami, masem a bochníky. A zpívala se za starodávna na panství rychmburském písnička: »Z vysokého rodu byla ta první slečna Berková, v rozkoši jsouc vychována a v žalosti pochována«. Roku 1784 tato fundace byla dána milosrdným bratřím do Prahy, by za to léčili 4 chudé nemocné z panství rychmburského zdarma.

Jedoucím od Dolů k Střemošnici objeví se průlinou, jíž údolí Novohradky tu tvoří, na ráz na vysokém chlumu hrad K o š u m b e r k.

Poblíž hradu Košumberka ukazuje se vršek ohražený valem, Na komárce. Tam prý stával hrad, nežli byl vystavěn Košumberk. Dle jiné pověsti býval prý Na komárce panenský klášter.

Nejstarší zachovaná zpráva o hradě Košumberku jest z roku 1318. Tehdy seděl tu Ojíř z Košumberka. Jeho vdově pak, jež bydlela se svými sirotky na Košumberce, Bohuněk z Popovce uchvátil hrad. Pravděpodobně hrad zůstal v jeho držení a přešel na jeho dědice. Nasvědčuje tomu zpráva, že roku 1372 od Diviše z Popovce koupili hrad Košumberk, městečko Luži a celé panství košumberské Diviš, Mstislav, Ješek a Slavata z Chlumu.

Rod Slavatovský byl majetníkem hradu Košumberka po mnohá staletí. Po Divišovi z Chlumu nabyl panství košumberského Jindřich Lacembok z Chlumu a Košumberka. Roku 1406 seděl na tomto hradě Jan z Chlumu. Na počátku XV. věku patřil Košumberk Lacembokovým synům Janovi, Vilémovi, Divišovi a Benešovi z Chlumu, kteří všichni přilnuli k husitství.

NA KOŠUMBERCE.

Jan z Chlumu a Košumberka byl věrným přítelem Mistra Jana Husa, provázel ho do Kostnice a byl svědkem jeho smrti. Není divno tedy, že Jan z Chlumu byl mezi předními účastníky památného pražského sněmu svatojilského roku 1415 i že súčastnil se protestu české šlechty proti upálení M. J. Husa. K němu přidružili se oba bratři Vilém a Diviš z Košumberka. Tito oba bratři obdrželi při rozdělování statků rodových zboží košumberské, jež zvláštní přízní a štědrostí krále Václava IV. bylo již roku 1411 rozhojněno některými vesnicemi, jež s Popovcem jako odúmrť po Ješíkovi připadly na krále. Roku 1417 byly králem některé vesnice manské, jež patřívaly Ješíkovi z Popovce s manstvím a službou k hradu Vyšehradu, svobodně vloženy v zemské desky Vilémovi a Divišovi z Chlumu. Při rozdílu statků patřily k hradu Košumberku dvůr košumberský, městečko Luže, vsi Voletice, Zdislav, Štěnec, Jenšovice, Martinice, Ostrov, Sváreň, Domoradice, Popovec, Mentour a jiné.

Ve vojnách husitských působil Vilém z Chlumu a na Košumberce. Nelze tedy bráti za bernou minci vypravování, že Žižka rozbořil Košumberk. Vilém z Chlumu byl roku 1422 v poselstvu knížete Korybuta, jež listem ze 4. listopadu 1422 osvědčilo ochotu markrabínu braniborskému Frydrychovi, uzavříti příměří. Roku 1423 zapsal Vilém věno své manželce Markétě ze Stráže a na Košumberce na svých statcích. Zemřel pak roku 1434 za moru. Vdova jeho žila svá léta vdovská se svými syny Slavatou a Jenem na Košumberce.

Diviš z Chlumu, horlivý stranník Jiřího Poděbradského, přežil svého bratra Viléma, jehož syn Slavata stál za jedno se svým strýcem Divišem.

Když rod Viléma z Chlumu vymřel v jedné své větvi tímto Slavatou a druhou větví přenesl se na jiné statky, hrad Košumberk s celým panstvím zůstával v rodě Divišově, jehož syn Jan z Chlumu, pán velmi rozšafný a práv znalý, držel Košumberk na konci XV. věku i bojoval při straně Jiřího Poděbradského, pobyl nějaký čas v zajetí brněnském, ale roku 1470, když veřejná hotovost byla nařízena k obhájení království, byl vyslán s Janem Kostkou z Postupic a jinými k zřízení tohoto pole.

Po něm nabyl Košumberka jeho synovec Slavata z Chlumu, jenž sedával též v komorním soudě a účastníval se při různých právních jednáních.

Zůstavil panství košumberské svému synovi Divišovi z Chlumu, horlivému příverženci Jednoty českobratrské. Diviš byl sice v odboji stavovském proti králi Ferdinandovi I. mezi direktory, ale přijat byl na milost, nicméně přece musel postoupiti králi hrad i panství Kostelec a j. a uvésti statky Košumberk a Chlum v manství. Roku 1567 byl na sněmě ustanoven mustrherem vojenského lidu proti Turkovi a také heitmanil kraji chrudimskému. Král Maximilián vybavil mu panství košumberské z manství.

Když 18. července 1573 hrom uhodil do starožitného hradu Košumberka a vypálil, Diviš z Chlumu vystavěl nákladně a okázale zařídil nový zámek, v němž vyhradil Jednotě bratrské pokoj bratrský a školu. Práce veřejné zabíraly mnoho času pánovi, takže pro své hospodářství si zařídil nově zvláštního úředníka čili heitmana zámeckého a jemu podřídil hradní úřad hospodářský. Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka dokonal roku 1575 a byl pochován ve středu po sv. Bartoloměji v městečku Luži v kostele. A Bratři Boleslavští jej pochovali a ztratili v něm horlivého přívržence a mocného ochrance.

Mnoho lidu na košumberském, podlažickém a chroustovickém panství se hlásilo k Jednotě bratrské. Z Chrasti chodíval jeden ze starších bratří každou neděli na zámek Košumberk a řídil tam duchovní cvičení.

Po smrti Divišově rozdělili se jeho synové Adam, Jindřich, Albrecht a Zacharyáš o statky rodové. Jindřich obdržel Košumberk. Matka jejich žila se svými dcerami na tomto hradě.

Jindřich Slavata z Chlumu a Košumberka byl horlivým příznivcem Jednoty bratrské. Vzal též svého poručence, potomního válečníka Albrechta z Valdštýna k sobě na Košumberk a tu jej dal vzdělávati v učení českobratrském a umění literním též se synem svého poručníka Divišem Lacembokem Slavatou

z Chlumu a bratrancem Divišovým Vilémem Slavatou z Chlumu a Košumberka. Albrecht i Vilém odpadli později od víry otcovské.

Po smrti Jindřicha Slavaty spravovala panství košumberské jeho vdova Kunka Slavatova, rozená Černčická z Kacova, se spoluporučníkem Albrechtem Slavatou z Chlumu za svého syna Diviše Lacemboka z Chlumu, jemuž Jindřich byl památnou závětí svou roku 1597 zůstavil toto panství.

Diviš Lacembok daroval Lužským radnici a veškeré její příslušenství, též krámy pekařské v náměstí, obchod solí a železem, vinný šenk a platy z vín, z váhy obecní a j. i potvrdil jim v pondělí den sv. Antonína roku 1605 jejich výsady, zejmena dání majestátu, jejž jim král Maximilián byl na přímluvu Jin-

BRÁNA NA KOŠUMBERCE.

dřicha Slavaty dal. Diviš Lacembok opevnil, dostavěl a ozdobil hrad Košumberk. Lužští vzpomínali rádi vlídného pána pak v dobách pobělohorských, jak on a jeho předkové přáli Luži a mívali z toho potěšení, když městečko kvetlo a z toho také domu košumberskému netoliko čest, ale také užitek všemu panství a okolí pocházel, neboť mnozí se sem jako do komory utíkali.

Za účastenství ve vojně české byl Diviš Lacembok z Chlumu v květnu roku 1623 odsouzen a bylo mu též panství košumberské skonfiskováno. Dříve nežli byl rozsudek vynesen, zemřel pan Diviš. Pochovali jej v bratrském kostele lužském. Teprv po jeho smrti přišel královský komisař Jáchym Slavata z Chlumu na Košumberk. Vychovanec košumberský, Vilém Slavata z Chlumu vyžádal si postup panství košumberského, by nevyšlo z jeho rodu. Roku 1623 bylo mu panství toto postoupeno. Slíbil sice poddaným, že bude jim »milostivým pánem a ochrancem a, nerci-li pánem, ale otcem« a že je při starobylých povinnostech

zanechá, ale brzy skutky vyvrátil tyto sliby. Sotva že měl panství několik neděl, rozkázal košumberskému hejtmanovi, by poddaní přestoupili ke katolictví. Jezovity na panství posílal, kteří vystupovali neobyčejně příkře. Vilém Slavata žalářováním hleděl u poddaných přivoditi změnu víry. Všichni konečně poslechli, jen čtyři ještě váhali, totiž Zikmund Hrušovský, Mikuláš Šárovec, Jan Aksamit a Vavřinec Karlík. Byli pak mnoho neděl zimou a pak hladem trápeni a zámecký purkrabí s jezovitou hrozil jim trápením ještě těžším. Aksamita dále věznili, Šárovce zavřeli do smrduté místnosti a Hrušovského do komína. Karlík skonal ve vězení a ostatní po trápení, více než dvacítinedělním, byli pokutováni a do Polska vypuzeni. Též jiní z panství museli pro víru opustiti panství a odebrat se do exilu. Zámecký hejtman přísně hrozil poddaným, by chodili ve svátky církve katolické k zpovědi a přijímání pod jednou způsobou. Neobešlo se to bez odporu a dlouhého zdráhání.

NÁDVOŘÍ KOŠUMBERKA.

Vilém Slavata odňal Luži veškeré výsady a teprv zase roku 1631 vymohl jim na Ferdinandu II. výsadu celní a mýtní a také poddaným vesnickým ulevil.

Panství košumberské mnoho trpělo tehdy vojsky. Nový majitel, Jindř. Vilém Slavata z Chlumu napomahal povznesení živností a obchodů v Luži. V těch dobách bylo zase konání soudů přeneseno z hradu Košumberka na radnici lužskou, jak bývalo za starodávna. Soud trestní zůstal v Luži do roku 1765.

Ovdověv, oženil se Jindřich roku 1650 s Marií Maximiliánou Evou ze Žďáru, jež, když choť její roku 1654 a dcera její, jeho dědička, roku 1657 zemřeli, nabyla košumberského panství. Znova provdala se roku 1656 za Františka Kryštofa svob. p. Hieserla z Chodův, záhy však ovdověla pobožná tato paní. Chytří rádci její dovedli využitkovati jejího náboženského citu a manželského neštěstí. Roku 1667 založila kapli na Chlumku. Roku 1669 přišli na zámek košumberský dva jezovité královéhradecké koleje a trvale již zůstali. Oni i jejich nástupce P. Had dovedli horlivě pracovati pro svůj řád. Marie Eva

Hieserlová dala zříditi kol kaple chloumecké 8 kapliček a ambity, roku 1678 založila při ní residenci jezovitskou. Založení bylo konáno u přítomnosti arcibiskupa pražského okázale a slavnostně. R. 1678 darovala jezovitům tuto kapli, některé nemovitosti i zajistila jim na panství košumberském značný peněžitý obnos. Roku 1682 na podzim byla residence již dostavěna. Zase konána veliká slavnost. Roku 1683, dne 9. července, odstěhovali se jezovité z Košumberka do residence. Roku 1684 v únoru opustila Marie Eva Hieserlová hrad Košumberk a přestěhovala se do »domečka« poblíž chloumecké kaple a po smrti své jediné dcery Františky darovala jezovitům hrad Košumberk, Luži, veškeré dvory panské a vsi tohoto panství a založila roku 1690 na Chloumku veliký kostel. Téhož roku skonala, nedočkala se dokončení stavby. Jezovité slavně pochovali svou dobroditelku obětavou.

Stavše se majiteli panství, tím větší činnost protireformační vyvíjeli v něm. Všemožné úsilí věnovali zvelebení návštěvy Chloumku a vyvinuli činnost velmi dobře promyšlenou a rozvětvenou, jež neminula se s kýženým výsledkem a splnila přání a tužby jejich řádu. Roku 1696 dobudovali kostel na Chloumku. Chloumek stal se vyhledávaným a oblibeným místem poutním.

Bullou papeže Klimenta XIV. byl roku 1773 zrušen řád jezovitský. Také byla zrušena residence na Chloumku. Statky řádové obdržel fond studijní.

VĚŽ HRADU KOŠUMBERKA.

Roku 1807 Leopold svob. pán de Laing koupil panství košumberské, jež pak roku 1826 bylo prodáno Karlu Maximilianu z Thurn-Taxisů.

Příkrou cestou po stráni vystupujeme k rozvalinám památného hradu. Pohodlnější přístup jest od Luže poblíž budov královského zemského sanatoria.

Při hradě býval dvůr, jenž byl v XVIII. věku zrušen. Tehdy byla u hradu zřízena ves K o š u m b e r k dle soustavy Raabovy. Na předhradí jest pivovár a hospodářské budovy. Na nádvoří roste linduše, dobře známá četným návštěvníkům košumberským.

Rozmanité nápisy vlastenecké upomínají v předhradí na památný zakázaný tábor, chystaný na 5. červenec 1868.

Cesta zahýbá do příkrého kopce k vlastnímu hradu stavením, jež bylo asi v XVII. věku vystavěno. Budova tato byla ozdobena rustikou, má v severo-

západním průčelí nad dvojitými okny úpravný štít ve slohu renaisančním. Na korouhvičce střešní spatřuje se vysekaný znak Slavatovský. Zajímavý jest též starobylý chrlič na této budově.

Brána vítá chodce znaky Slavatův a Žerotínův a začáteční písmena na ní vytesaná připomínají mu, že Diviš Lacembok Slavata z Chlumu a Košumberka a jeho choť Veronika Slavatova ze Žerotína zvelebili toto své starodávné sídlo.

Podjezd uvádí v malé nádvoří, jež při prvém poschodí stavení předního jest obtočeno pavlačí, z níž vcházelo se do sálu a hostinských místností a malou brankou do vlastního hradního nádvoří. Hradba odděluje od tohoto dvora vlastní nádvoří hradní. Po levé straně vjezdu hradního šklebí se v této zdi střílna, jíž zajisté nejednou dostalo se nezvanému hostu uvítání nemilého.

VÝHLED Z KOŠUMBERKA NA SANATORIUM A CHLOUMEK U LUŽE.

Od hlavního vchodu hradního rozkládá se náhradí, jež lemují vůkol samé zříceniny.

Hrad Košumberk byl založen před rokem 1318. Tento starý hrad byl vybudován na vrcholu čedičového chlumu. Na jihozápadě chránila jej silná věžovitá stavba. Od ní na severozápad se rozkládaly stavby hradní, důkladnou zdí opevněné. Na jih a východ od vlastního hradu bývalo nádvoří, snad starobylé předhradí, obtočené hradbou, již bašty sesilovaly. Nejpříkřeji svažuje se chlum k západu a jihu.

Brzy po roce 1560 Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka jal se přestavovati hrad. Po ohni, jenž v červenci roku 1573 za hromobití zničil Košumberk, byl celý hrad znova opraven a rozšířen rozsáhlým novým zámkem, jenž byl již roku 1623, zaujal severní, severovýchodní a severozápadní část chlumu hradního, připojoval se k severní straně starého hradu a, rozkládaje se k severozápadu, mířil volným nárožím k severu. Bylo to důkladné, v nádvorní straně loggiemi opatřené stavení. Celé náhradí bylo opevněno zdmi a baštami. Dosud stojí v jižní části hradu pevná věž vodárna. Při ní býval hospodářský úřad.

Na Košumberce bylo v XVI. věku mnoho pokojů a síní panských, vyzdobených obrazy a koberci, zařízených úpravným nábytkem a nářadím, jak se na sídlo bohatého českého velmože slušelo a patřilo. V komorách ložních stávala lože s nebesy. V skříních bylo plno skvostných šatů chodécích, kožichy sobolem a kunami podšité, pláště aksamitové, kabátce zlatohlavové, brnění rozmanitá, zlacené třmeny, práporce válečné. Pán košumberský choval tu v XVII. věku také práporec bílý a žlutý s křížem červeným, pod nímž táhl a bojoval v nešťastné české vojně lid stavovský chrudimského kraje. V pevných komnatách a sklepeních velikých bylo tu dosti vhodného úkrytu pro věci a klenoty vůkolní šlechty za vpádů nepřátelských a bouří domácích. V sirotčím sklepě byly bezpečně uloženy majestáty Slavatovské a věci sirotků poddaných. Na hradě košumberském žilo s panstvem četné komonstvo. V kuchyni panské vařilo se na

POD LINDUŠÍ NA KOŠUMBERCE.

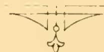
6 velkých a 6 menších kotlích a ve velkém kotli, na řetéze nad ohněm visícím, pro obyvatelstvo hradní. V stáji panské stálo vždy pohotově mnoho koní panských a kočovských, vozy komorní a kočárky. Ve zbrojnici se napočítalo mnoho zbrojí rejtharských a výzbrojů pro pěší, různé plechovnice, šurce, kyrysy, plechy zadní, oštěpy, pistolní holstry, hákovnice, sedla, rystunky, kůly stanové a jiné potřeby. A mezi pokoji nádherně zařízenými byl pokoj »škola« a prostý, jednoduchý pokoj bratrský. Tehdy byl Košumberk střediskem úředním i hospodářským celého vůkolí. K pánu hradnímu sjíždívala se vůkolní šlechta. Dostatek čeledě hradní i zbrojenců byl tu k obsluze a hájení hradu. Přicházívali měšťané lužšti a lid vesnický na zámek za různými svými záležitostmi.

Ticho mrtvé sídlí v rozpadávajících se troskách hynoucího hradu. S průčelní zdi veliký nápis NA ZDAR! vítá návštěvníky, připomíná mu památný zakázaný tábor košumberský. Z celého východu českého chystal se lid na tento tábor. Veliké množství občanů z okresů vysokomýtského, skutečského, hli-

neckého, poličského, litomyšlského, chrudimského a jiných shromáždilo se pod hradem Košumberkem dne 5. července 1868 na tábor k úradě o zvelebení národního blahobytu. Zakázaný tábor, jenž měl býti pod hradem na lukách Hadinci, byl nahražen produkcí zpěváckých spolků, jež se vyvinula ve skvělý projev lidu východočeského, hlásícího se k činnosti veřejné a o svá stará, nezadatelná práva.

Nadšení tehdejší tlumočí též na budovách v předhradí zachované nápisy: Kdo do pout jímá otroky, sám jest otrok. — Lepší žalář a okovy, nežli volnost otrocká. — U nás jde vše ráz na ráz. — Svobody kdo hoden, svobodu zná vážiti každou.

Roku 1900, dne 2. září, pořádali jsme tu tábor východočeského lidu, jenž v četných tisících shromáždil se v polích při lužské straně košumberského chlumu. Mohutnými slovanskými prápory pozdravoval omšelý, opuštěný památný hrad slavného českého rodu novou dobu českého lidu.

Dr. K. V. ADÁMEK:

CHRUDIMSKO.

Okres chrudimský náleží mezi největší a nejúrodnější okresy české. Na jihu sousedí s okresem nazavršským, na západě s čáslavským okresem, na severu s okresy přeloučským, pardubským a holickým, na severovýchodě s vysokomýtským okresem a na jihovýchodě s okresem skutečským. Nejsevernějšími obcemi okresu chrudimského jsou Blato a Dubany, nejjižnějšími Hrbokov a Skála, nejvýchodnějším Radim a nejzápadnějšími obcemi Sloukovice a Licomělice.

Okres chrudimský má výměru 30.733 hektarů.

Poloha okresního města jeho jest velmi výhodná. Ačkoliv Chrudim leží blíže hranici severní svého okresu, přece jednak železniční spojení, jednak hojná silniční síť umožňují snadné a rychlé spojení jednotlivých obcí okresu chrudimského s okresním městem.

Většina plochy okresu chrudimského náleží do nížiny polabské, jen v jižní část jeho zasahuje českomoravská vysočina svými výběžky. Nejvyšších výšek dosahuje půda okresu chrudimského právě v jižní části jeho, zvláště Hrbokovským vrchem, jenž jest vysoký 565 m n. m., a Kobylou nad Prachovicemi do výše 535 m n. m. vynikající. Odtud klesá v západní části okresu půda ve směru k severu na výši 400 až 360 m n. m. V části této vynikají kopce Smrt u Pohledu do výše 459 m n. m. a Palác u Heřmanova Městce do výše 381 m n. m. V nejbližším okolí Chrudimě jest nejvyšší polohou Královké hora, měřící

386 m n. m. a Tři bubny, ležící ve výši 302 m n. m., poloha Na Skřivánkách 309 m n. m. a Pumberky 300 m n. m.

Značně klesá půda v okolí Chrudimě a Heřmanova Městce. Heřmanův Městec leží ve výši 275 m n. m. V téže výšce udržují se polohy u Morašic a k východu přes Stolany a Sobětuchy k Markovicům a pak při samé jižní hranici přes Slatinany a Kunčí a dále k severovýchodu nad Vorlí a Vlčnovem až pod Tři bubny a dále k Honbicům a pak jižně od Zaječic k Chrasti a Chacholicům. Nové město Chrudimské má průměrnou výši 270 m n. m. Od Lhoty Rabštýnské zasahuje k severu úzký pruh do výše přes 300 m, jenž nad Sobětuchy dostupuje na 307 m n. m. a Na Skřivánkách poblíž Chrudimě na 309 m. Jihovýchodně od Chrudimě dosahuje poloha U tří bubnů 302 m n. m. Pumberky u Chrudimě jsou 300 m n. m. K severu klesá terrain pod 270 m, u Klešic

CHRUDIM.

a Bylan, Dřenic a Medlešic. Údolí Chrudimky směrem severovýchodním od Chrudimě přichází s výše 238 m u Kalouskova nad Tuněchody při stoku Chrudimky s Novohradkou na 220 m. Od hranice okresu s poloh mezi Slatinany a Chrastí snižuje se půda na sever a k severovýchodu. Směr přítoků Novohradky, od jihu přitékajících, naznačuje toto klesání terrainu. Chrast leží ve výši 265 m n. m., Hrochův Týnec již jen 248 m, Kočí 230 m, Tuněchody 227 m n. m.

Hlavní vodou okresu chrudimského jest řeka Chrudimka. Teče celkem směrem severním, do okresu chrudimského přichází pod Svidnicí, úrodnými lány proniká u Slatinan, volně plyne k Chrudimi a za Chrudimí zahýbá na seserovýchod k Tuněchodům, pod nimi opouští půdu okresu chrudimského, jejž rozpolťuje ve dva díly. Z východní části okresu přivádí jí nejvíce vod Novohradka, jež pod Chroustovicemi vtéká do okresu tohoto a teče západním směrem a u Hrochova Týnce zahýbá se v severozápadní směr, jejž dodržuje až k svému vyústění u Lhoty Úřetické. Novohradka sbírá přítoky od jihu, z nich největší jest Žejbro, jež divokým úvalem razí si cestu od Kostelce Vrbatova

Podskalím k Chacholicům a, přijavši v Podlažicích potok Horecký, k severu plyne pod Chrastí k Rosicům a nad Hrochovým Týncem do Novohradky vtéká. Téměř souběžně s Žejbrem teče Ležák, jenž v horním toku nad Bítovany slujc Holetínka. Nad Zaječicemi vpadá do chrudimského okresu, u Řestok obrací se k severu a pod Hrochovým Týncem vlévá se do Novohradky. Ostatní přítoky její jsou ještě Ježděnka a Kočský potok. Z levé strany vtékají do Chrudimky Lhotský potok a nad Chrudimí nepatrný Jordánek.

Ze západní části okresu chrudimského sbírají se vody v Bylanku, do níž ústí potok Markovický, sesílený Stolanským potokem. Okolím Heřmanova Městce tekou potoky Rozhovický, Klešický a Načešický. Do Klešického potoka přitékají potoky Podolský a Zdechovický.

Rybníky jsou v okresu chrudimském u Podlažic, Kunčího, Heřmanova Městce, Chrudimě, Nabočan, Pochobrad, Stolan, Lánů a Lhoty.

Z celkové plochy okresu chrudimského 30733 hektarů zaujímají pole 20.178 hektarů (65·65%), lesy 5904 hektarů (19·21%), luka 1760 hektarů (5·72%), pastvy a pláně 597 hektarů (1·94%) a zahrady 948 hektarů (3·08%).

Obyvatelstvo okresu chrudimského zabývá se hlavně zemědělstvím. V Chrudimi, Chrasti, Hrochovu Týnci, Slatinanech, Medlešicích, Heřmanovu Městci a j. jsou továrny, zejména v Chrudimi cukrovar, pivovar, lihovar, továrna na obuv, slévárna a j., v Slatinanech a Hrochovu Týnci cukrovary, v Medlešicích pivovar, v Heřmanovu Městci výroba obuvi a j. V okresu jsou velkostatky slatinanský, heřmanoměstecký, medlešický, hrochovotýnecký, rosický, chrastecký, přestavlcký.

Lidnatost okresu chrudimského stoupá. Roku 1890 bylo ve 4 městech a 46 venkovských obcích 5655 domů s 48.445 obyvateli (22.945 mužů a 25.500 ženami), roku 1900 bylo napočteno 6026 domů s 50.130 obyvateli (23.791 muži a 26.339 ženami). Přibylo za toto desítiletí o 3·47% obyvatelstva (mužů o 3·68% a žen o 3·29%). Roku 1910 bylo napočteno v 6550 domech 53.089 obyvatel.

Okres chrudimský jest ryze český.

Roku 1900 bylo napočteno v okresu chrudimském 48.145 katolíků, 1220 evangelíků, 751 židů, 14 jiných vyznání.

Komunikační poměry jsou příznivé. Okresem vede traf severozápadní dráhy, jež vstupuje do něho u Podskalí a má v okresu chrudimském stanice Chrast, Zaječice, Slatinany, Chrudim a Medlešice. Z chrasteckého nádraží odbočuje místní traf, jež má stanice v Chrasti, Rosicích a Hrochovu Týnci. Tato traf jest odbočkou místní dráhy chrudimskoholické, kteráž vstupuje do okresu u Bořic a má stanice v Hrochovu Týnci, Úřeticích, Chrudimi, Bylanech, Klešicích a Heřmanovu Městci. Od Přelouče vede místni traf podolská Heřmanovým Městcem k Prachovicům a Podolu.

Nejstarší silnicí jest silnice od Vysokého Mýta, jež u Holešovic vstupuje do okresu a Hrochovým Týncem vede do Chrudimě a dál k Heřmanovu Městci. Od Pardubic Medlešicemi vede silnice jiná k Chrudimi a dál k Slatinanům a Lukavicům. Silniční spojení má Chrudim přes Vestec k Tuněchodům, přes Topol

k Úřeticům, přes Vlčnov a Vorel k Chrasti a přes Lhotu Rabštýnskou k Seči. Mezi těmito hlavními směry jsou spojovací silnice, jež ve východní části okresu vybíhají z Chrasti Podlažicemi ke Skuči a k Luži, Rosicemi k Hrochovu Týnci a dál k Moravanům, Řestokami k Přestavlkům, přes Horku na Žumberk. Ze Zaječic vede silnice k severu přes Nabočany do Vejvanovic, od ní odbočuje silnice přes Kočí k Topoli. Ze Zaječic k jihu vede silnice k Bitovanům, Ze slatinaské silnice jest spojení Kunčím k Vorli a dál ke Kočímu. Jiná silnice od Kočího vede přímo k Slatinanům. V západní části okresu vede silnice ze Slatinan k Markovicům, od ní odbočuje u Pochobrad silnice přes Sobětuchy na Stolany a Morašice, odtud Janovicemi k Zbližňovicům a přes Pohled k Lhotě.

CHRUDIM.

Morašice jsou spojeny silnicí s Novým Dvorem u Heřmanova Městce, od něhož jest silniční spojení na severovýchod k Rozhovicům, na sever přes Klešice k Jezbořicům a jiné přes Nákle do Svinčan, na západ silnice do Stojic, jiná do Licomělic, k jihozápadu přes Vižice do Sloukovic, na jih jednak přes Kostelec k Prachovicům a přes Nový Dvůr k Podolu a Hrbokovu. Od Nového dvora jest silniční spojení přes Rozhovice do Duban, v Čepech odbočuje silnice k Dřenicům a dál přes Medlešice k Mikulovicům a k Vestci.

Město CHRUDIM rozkládá se na návrší nad řekou Chrudimkou i v nížině po obou březích této řeky. Vnitřní město jest nejstarší částí Chrudimě. K němu pojí se Nové město a pod návrším předměstí Janské a Kateřinské. K místní obci Chrudimi náleží ještě samoty Presy, Vlčí Hora, V Lindách, Pišťovy, Podhůra, Říšť, Markovice, Na Vrchách a Pumberky.

Vnitřní město jest vybudováno na nejkrajnějším výběžku, jímž výšina od Tří bubnů a Vlčnova proniká směrem severozápadním a západním k Chru-

dimce, a bylo ochráněno jednak svahy dosti příkrými tohoto návrší, jež obtéká Chrudimka, rozlévající se v Chrudimi v několik ramen, a opevněno hradbami městskými, jež byly sesileny četnými věžemi. Dosud se valná část hradeb a některé bašty zachovaly. Z věží zvláště vynikal vysoký, válcovitý, nahoře súžený cytadel, jenž poblíž Filištínské ulice sesiloval fortenskou stranu hradeb. Z předměstí vystupovalo se do Vnitřního města buď touto pardubskou fortnou nebo fortnou tmavou, na velkou podsíň do ulice Štěpánkovy ústící, a pak z Janského předměstí vozní cestou přes most poblíž nynější museini budovy bránou, jež sestávala ze 3 věží za sebou po svahu stojících. Při bráně byla branka, jíž se vcházelo od koželužského mlýna. Od Nového města bylo Vnitřní město odděleno také valy s hlubokým příkopem, jenž se rozkládal po Dlážděném kopci (Na schodech) a odtud při horní chlapecké škole staré směřoval přes nynější Resslovo náměstí těsně za kostelem do nynější děkanské zahrady, v níž nejdéle se udržel a teprv při stavbě průmyslové školy a nynější arciděkanské budovy byl úplně zasypán. Tento příkop byl na zevní své straně sesílen nižším valem. Okrouhlá bašta prachárna, na valech u zahrady klášterní zachovaná, a též menší bašta za děkanstvím jsou zbytky tohoto opevnění, jímž vcházelo se na Nové město Žižkovou věží. V nynější ulici Břetislavově bývaly za bránou »v dláždění« tři brány, z nichž první byla spojena s někdejším hradem chrudimským a poslední byla osazena vysokou čtyřhrannou hláskou, jež se r. 1717 sřítila. Z Kateřinského předměstí přicházelo se v tato místa po Dlážděném kopci (nynějších Širokých schodech). Celé Nové město bývalo opevněno. Bašty a hradby nad Kateřinskou čtvrtí a val, položený zahradami novoměstskými při cestě, jež od Tejnecka k silnici Topolské vede, jsou zbytky tohoto opevnění. Chrudimští opravovali často své hradby. Před vpádem uherského krále Matyáše byla opevněna podměstí chrudimská. Roku 1619 byly brány městské

ARCIDĚKANSKÝ KOSTEL V CHRUDIMI.

opevněny i věže nad nimi a nad pardubskou fortnou nově vzdělány a hradby spravovány. Věk XIX. nebyl hradbám a branám městským příznivý. Byly zbořeny r. 1801 horní brána, r. 1803 menší horní brána, r. 1847 Žižkova věž s bránou a později části hradeb, překážející novým stavbám.

Arciděkanský kostel Nanebevzetí P. Marie stál při hradbách v bezprostředním sousedství hradních budov. Pod jeho presbyteří byly při restaurování jeho objeveny stopy širokého a hlubokého, již zasypaného příkopu, jenž byl v témž směru jako podzemní vyklenutá chodba pod kostelem od oratoře k sakristii. Mezi tímto příkopem a oním zasypaným a zastavěným příkopem stával hrad, kdež stojí bývalá chlapecká škola. Bezprostředně vedle zasypaného příkopu byl proti hradu val a pahorek nyní již dávno odstraněný, na němž býval kostelníkův domek. Tento pahorek byl posledním zbytkem tohoto valu, při němž stávaly Žižkova věž a brána mezi touto věží a kostelem arciděkanským. Četné nálezy v okolí tohoto kostela svědčí, že na místě Vnitřního města bývalo starodávné hradiště a sídliště. Pod stopami křesťanského hřbitova, jenž býval okolo nynějšího arciděkanského kostela, byly nalezeny střepiny popelnic, bronzové památky a j. ,

Nynější arciděkanský kostel byl původně hradní kaplí, jež pak byla přestavována a rozšiřována. Nejstarší částí tohoto kostela, z druhé polovice XIII. věku pocházející, byla podklenuta podjezdem, jímž se mohlo procházet a přejet na valy, takže kostel vynikal částečně presbyteří do prostory hlavní hradby a slul kostelem P. Marie v hradbě. V XIV. věku byl beneficiem kláštera břevnovského, jemuž jej potvrdil r. 1379 biskup litomyšlský Albrecht ze Šternberka a r. 1395 král Václav IV. Od r. 1350 náležel tento kostel s oběma druhými tehdejšími kostely tamními (sv. Kříže a dominikánským) k biskupství litomyšlskému, r. 1416 byl nově posvěcen. V XV. věku stavěna byla k děkanskému kostelu loď, k níž pak byly přibudovány dvě poboční lodě a pak velká sakristie a oratoř, a v XVII. věku hlavní průčelí s parapetem. Dříve míval kostel každou věž jinou, ona (hvězdárně bližší) slula černá nebo trubačka, druhá věží bílou. Po ohni r. 1850, jímž též kostel byl poškozen, zahájeny přípravy k opravě a obnově kostela, jenž pak v létech 1857 až 1880 byl obnovován. Od r. 1894 jest v Chrudimi arciděkanství.

Arciděkanský kostel čelí průčelím do náměstí hlavního, z něhož vede k němu schodiště. Parapet v letech 1727 a 1728 zřízený byl při obnově kostelní odstraněn. Nad vchodem hlavním jest tympanon. Střední loď vyniká nad poboční lodě a od průčelí k presbyteři stoupá a rozšiřuje se. Poboční lodě jsou od ní odděleny řadou pilířů a mají poboční vchody s předsíňkami. Oratoř, přistavěná k presbyteři, jest přístupna z presbyteře i z venku. Na protější straně presbyteře jsou síň, sakristie a stříbrná komora pro náčiní kostelní.

Po levé straně předsíně průčelní jest kaple pro Boží hrob a po pravé straně schodiště na kruchtu.

Hlavní oltář bohatě upravený ozdoben jest obrazem Nanebevzetí P. Marie, malovaným na sklonku XVII. věku nebo na počátku XVIII. věku. Dříve

tu stávala archa ozdobně vyřezávaná s výjevy ze života P. Marie. Na hlavním oltáři jest umístěn obraz sv. Salvatora, pocházející prý ze sbírek Rudolfa II., r. 1648 švédskými vojáky v Chrudimi potupený, o němž století XVII. vytvořilo legendu zázračnosti, jež jest v předsíni kostelní znázorněna dvěma malbama. Za hlavním oltářem jest sanktuarium starobylé a u oratoře náhrobník kněze Jana, děkana chrudimského a opata kláštera slovanského, a křtitelnice z r. 1462, reliefy 14 světců a ukřižování Kristova okrášlená.

V síni u sakristie jest epitaf Samuela Fontyna Klatovského z XVII. věku, v oratoři jsou tabulový obraz P. Marie z XVI. věku a jiné obrazy z XVII. a XVIII. věku, pohřební štíty, deska členů spolku literátského a j.

ČÁST NÁMĚSTÍ V CHRUDIMI.

Z oltářů pobočních vyniká v jižní lodi znamenitá památka staročeského řezbářství, archa s výjevy ze života P. Marie, pořízená na hlavní oltář v letech 1512 až 1529, po r. 1646 přenesená do kostela sv. Michala a v XIX. věku opět do hlavního kostela vrácená. Při rozebírání staré tumby byla r. 1896 nalezena vosková schrána s olověnou deskou a relikviemi z polovice XIV. věku. Obrazy, jež bývaly na zadních plochách křídel tohoto oltáře, jsou sříznuty a zavěšeny v lodi při postranním vchodu. V této lodi jest též nový oltář Jana Nepomuckého s ostatky sv. Viktorina, v úpravě z r. 1772. V severní lodi poboční jest starý oltář P. Marie, sestavený z různých kusů, pořízených v XV. a XVI. věku, zejména s obrazem Madonny a soškami P. Marie a sv. Markety, a nový oltář s Jenneweinovým obrazem sv. Františka z Assissi, též epitafy

Samuela Lagarina († 1630), Tomáše Lvíka Domažlického a Matěje Cyrila z Heinberka. Zbytků gotické kazatelny z XV. věku použito bylo r. 1869 k úpravě nové kazatelny. Vnitřek kostela arciděkanského jest polychromován.

Soupisy z XV. a XVI. věku svědčí, že kostel měl hojnost cenného náčiní a nádobí, jež odkazy zámožných Chrudimanů bylo rozhojňováno. R. 1630 dal děkan Čichovský ulíti z četných kalichů »bludařských« velikou monstranci. V XVIII. věku získány byly klenotnici kostelní mnohé nové kalichy a j. Mezi kostelními zvony jest velký zvon Dominikán, pocházející (dle zprávy Sommerovy) z někdejšího dominikánského kláštera chrudimského. Ve vnější zdi kostelní jsou zazděny některé zlomky stavební, jež při obnově kostela byly

VŠEHRDŮV POMNÍK V CHRUDIMI.

nalezeny, a náhrobky kněží Jakuba Chrudimského (1513), děkana Pavla Žáka (1666) a j.

Před arciděkanským kostelem uprostřed hlavního náměstí stojí sousoší se sloupem, zasvěceným památce Početí P. Marie, opatřené po stranách pobočních a proti kostelu kašnami a na straně k poště oltářem se sochou P. Marie, umístěnou ve výklenku dolní části pomníku, v jehož ostatních 3 výklencích jsou sochy sv. Šebestiána, Kateřiny a Michala a na nárožích mezi výklenky sochy sv. Dominika, Aloisa, Vincence a Jana Nepomuckého. Z kopulovité části sousoší vyniká vysoký oblačný sloup, ozdobený čtyřmi sochami světců, výše pak sochami Isaiáše, Mojžíše a Krista, nad nimi pak anděli a holubicí a nejvýš sochou Boha otce. Tato část veliké skupiny znázorňuje Proměnění Kristovo. Celé dílo vzniklo v létech 1724 až 1732.

Na náměstí stojí stará radnice s ozdobným průčelím, na jehož barokovém štítu po stranách věže jsou sochy Justitia a Caritas. Průčelní nápis domu oznamuje latinsky, že tento dům nenávidí nepravých, miluje pokoj, trestá zločiny, zachovává práva, ctí šlechetné. Z chronogramu nápisu nadprůčelního: CHRUDIMENAE CIVITATIS ROBVR ET INSIGNE vychází letopočet 1721. Tehdy byla radnice upravována, ale zbudována byla již v polovici XVI. věku, jak arkáda nádvorní a zachované zprávy svědčí. Věž jest z r. 1807. Nyní jest v budově této okresní soud.

V Chrudimi byl r 1765 zřízen kriminální soud, r. 1792 začala stavba trestnice, r. 1857 a 1858 budován krajský soud, při němž jest starý vězeňský dům a kaple sv. Filipa a Jakuba. Na staveništi krajského soudu a v jeho sousedství byly nalezeny památky z rozbořeného kláštera dominikánského. Před krajským soudem jest pomník chrudimského krajana Viktorina Kornela ze Všehrd.

Městský úřad jest umístěn na náměstí v budově Občanské záložny.

Na počátku Břetislavovy ulice jest na náměstí Rozvodovský dům s malou podsíní, s průčelím slohu empirového, uvnitř se stopami slohu gotického. Poblíž tohoto domu již v ulici Břetislavově stojí proslulý dům Mydlářovský, zbudovaný Matějem Mydlářem v letech 1573 až 1576 slohem renaissančním, má v průčelí tři galerie nad sebou do ulice otevřené, reliefy vyzdobené. Nad vchodem domovním nápis hlásá: Má láska jest, kdo přebývá v lásce, v Bohu přebývá i Bůh v něm. Léta Páně 1573.« Ve štítku jsou začáteční písmena zakladatelova: M. M. Nad zadním dílem domu vypíná se pětipatrový přístavek »hvězdárna«, jež vybíhá ve vysokou kulatou stepilou věž a malou čtyřhrannou věžičku, skýtá na všechny strany rozhled po širém okolí města i po městě a jeho předměstích.

Jdouce z Břetislavovy ulice po širokém schodišti na Resslovo náměstí, povšimneme si po levé straně školy staré, jež stojí na místě starého hradu chrudimského, a zbytků dvou hlavic sloupových, do její zdi zazděných. Po pravé straně jest budova dívčí školy, v níž bývalo nižší gymnasium. Uprostřed nad terasem schodiště stojí socha Kalliopy, získaná po požáru Národního divadla pražského. Mezi školami a kostelem arciděkanským jest park, za nímž stojí arciděkanství, odborná škola pro průmysl dřevařský a klášter kapucínský s kostelem sv. Josefa.

Arciděkanství jest v Chrudimi od roku 1894. Nynější budova stojí na místě starého děkanství v XVII. věku zbudovaného.

Klášter kapucínský byl založen roku 1656 a do roku 1665 vystavěn, roku 1669 krypta dokončena. Před průčelím kostela jsou sochy Ecce homo a P. Marie bolestná, na průčelí kostelním socha sv. Josefa, vesměs z počátku XVIII. věku. Oltář hlavní jest opatřen pěkným obrazem Útěku sv. rodiny do Egypta. Jsou tu dva poboční barokní oltáře, v kapli loretánské malby Jos.Ceregettiho ze života P. Marie, v modlitebně za hlavním oltářem obraz sv. Trojice, v refektáři Poslední večeře Páně a j. Většina obrazů jest z XVIII.

věku. Pod kostelem jest Boží hrob v XIX. věku částečně přestavěný. Klášterní i arciděkanská zahrady sahají až k valům, v nichž zachovala se prachárna.

Za klášterem jest na Novém městě Sokolovna a okresní dům. Mezi okresním domem a akademií obchodní stojí v starém hřbitově, nynějším parku kostel sv. Michala. V ulici za tímto kostelem jest novoměstská obecná a měšťanská škola.

DŮM MYDLÁŘOVSKÝ V CHRUDIMI.

Kostel sv. Michala byl zbudován na počátku XVI. věku (okolo roku 1520), roku 1610 byl požárem poškozen. Loď kostelní má v průčelí nad otevřenou předsíňkou veliké, částečně zazděné gotické okno s pěknou kružbou a na závěrečném kamenu kalich. Průčelí vrcholí v cimbuřovitý štít. Při poboční zdi, směřující proti budově akademie obchodní, jest zevní kryté schodiště kůrové

s obrubou kružbami gotickými vyzdobenou. Sakristie přiléhá z téže strany k presbyteři.

Za starodávna bývala v kostele místo hlavního oltáře archa z hlavního kostela, teprv roku 1760 pořízen oltář nynější s Ceregettiho obrazem sv. Michala. Poboční oltáře jsou sv. Rosalie a sv. Václava z XVII. věku. Kazatelna z roku 1682 spočívá na vztýčeném lvu. Kruchta má starobylé pažení z XVII. věku. Zevní strana zdí kostelních jest obtočena četnými náhrobníky z XVI. a XVII. věku, v průčeli jest památní deska chrudimského děkana Josefa Liboslava Zieglera. V kostele jest epitaf Václava Lípy († 1587), Marty Boleslavské z Kočic (z r. 1610) a j.

Opodál předměstí kateřinského stojí za trati severozápadní dráhy na návrší kostel sv. Kříže. Nálezy svědčí, že tu pohanské žároviště zaujato bylo křesťanským hřbitovem. Připomínají někteří spisovatelé, že na skládacím oltáři tamním byl nalezen nápis, že kostel sv. Kříže byl stavěn roku 1291. První bezpečná zpráva zachována jest o něm z roku 1350. Tehdy Chrudim měla kostel farní (horní), klášter dominikánský a kostel sv. Kříže. Kostel sv. Kříže byl obnoven po válce třicetileté, posléz roku 1864 a 1865. Na hřbitově byly nalezeny mince z XI. a XII. věku. Ke kostelu chodívalo se od města bránou hřbitovní, jež se spatřuje zazděná nad samou trati železniční. Do roku 1665 byla tu veliká vrata a trojí vchod gotického slohu, z nichž dva průchody byly již tehdy neschůdny. Dosud patrny jsou na zdi památky starého vchodu, výklenek s krucifixem, hořejšek sloupu Božích muk a znamení sladovnická. Z náhrobníků starších jsou zazděny některé z XVI. a XVII. věku při kostele. Mezi novějšími hroby jsou hroby českých spisovatelů Antonína Rybičky, dra. J. Frejlacha a Ant. Hoška, purkmistra Jana Martiniho a j.

Do kostela jest vstup předsíňkou, v XVII. věku vystavěnou, při jejíž levé straně bývala kazatelna. Na průčelí kostelním jest vyzděn veliký kříž. Původně byla jen presbyteř sklenuta, loď mívala prkenný strop pomalovaný. Nad triumfálním obloukem byla lišta s nápisem, že tento kostel byl obnoven roku 1675. Sakristie byla roku 1774 vystavěna. V kostele bývaly dvě starobylé archy z XVI. věku, jedna byla přenesena do děkanského kostela, druhá jest uložena v chrudimském průmyslovém musеu.

Dle mínění některých spisovatelů býval kostel sv. Kříže farním kostelem ještě v dobách, kdy již z hradní kaple chrudimské se vyvinul horní farní kostel, i dovolávají se na zprávu z roku 1421, dle níž prodal Matěj Košík svůj dům se zahradou a městištěm za rybářskou čtvrtí na podměstí a na tom domě a zahradě byl též ourok faráři od sv. Kříže.

O kostele sv. Kateřiny jsou první zprávy z XV. věku. Zmiňují-li se zápisy chrudimské k rokům 1508, 1511, 1516 o odkazech, jež byly učiněny pro ten případ, kdyby se kostel tento stavěl, šlo tu zajisté jen o přestavbu kostelíka, nebo kaple, jež v letech 1530 až 1536 byla provedena, neboť již v 2. polovici XV. věku byly časté odkazy k dolnímu kostelu, jímž byl kostel sv. Kateřiny.

Býval tento kostel farním, již roku 1461 připomíná se kněz u sv. Kateřiny. Sousední nárožní dům dosud sluje fara.

Nejstarší částí kostela sv. Kateřiny jest presbyteř. Loď byla dostavěna roku 1539 a rozdělena štíhlými sloupy ve 3 díly. Při průčelí kostelním zřídili prostrannou kruchtu, vybíhající v postranní díly lodě svými křídly a opatřenou ohradou, jež jest vyzdobena reliefy patriarchů, proroků a apoštolů a štítem s českým lvem a chrudimskou orlicí. Ve svornících jsou kalichy, lev a odznaky různých řemesel. Římsa nad hlavním vchodem pod velikým průčelním oknem spočívá na štíhlých sloupech s velikými lupenovými hlavicemi. Věž mívala podsebití, jež po ohni z r. 1850 bylo nahraženo zdivem. Ve věži jest sakristie. Loď byla kryta střechou, ve dva jehlany vybíhající. Presbyteř mívala skládací oltář z počátku XVI. věku se soškou. Jiná archa byla přenesena do špitální kaple. Různé památnosti zmizely při obnovovacích pracech v 1850. letech. U hlavního oltáře jest sanktuarium s ozdobnými dvířky. Při kostele byl pohřben chrudimský děkan Václav Agricola († 1606).

Kolem kostela sv. Kateřiny býval hřbitov až k řece, přes níž tu býval dřevěný most krytý, r. 1723 odplavený. Na hřbitově se po dlouhá leta nepochovávalo, kronikář píše, že »lidé, židé, dobytek volně tam chodili.«

PRŮMYSLOVÉ MUSEUM V CHRUDIMI.

Na kateřinském předměstí jest dvorec děkanský, jejž Adam Jindřich Talácko z Ještětic odkázal roku 1658 k záduší Nanebevzetí P. Marie.

Poblíž něho jest postavena budova okresní hospodyňské školy. V téže ulici stával parní mlýn, změněný nyní v továrnu na prádlo, dále pak opodál svatokateřinského předměstí stojí městský pivovár. Nedaleko kostela sv. Kříže jest evangelický hřbitov.

Na Svatokateřinském předměstí již v XV. věku byl špitál. Nynější bu-

dova špitálu vznikla v letech 1856 až 1858. Kaple špitálská sv. Jana má pěkný tabulový obraz z XVI. věku.

Poblíž špitálu jest veřejná nemocnice, zbudovaná v letech 1861 až 1863. Od ní kol budovy lycea, v níž dříve bývala střední hospodářská škola, a kol zimní hospodářské školy přicházíme na předměstí Janské, pojmenované po kostele sv. Jana Křtitele, jenž stával již v XV. věku, byl pak v XVII. věku obnoven, r. 1787 zrušen, r. 1850 změněn v divadlo, jež r. 1854 bylo nově upraveno. Konají se přípravy k stavbě nového divadla.

Janskému předměstí vévodí budova Průmyslového musea pro východní Čechy, vystavěná v letech 1897 až 1901, obsahující ve svém renaisančním křídle bohaté sbírky, velkou knižnici, tržnici a v barokové hlavní střední budově veliký sál a menší sál, v druhém křídle, s divadelní budovou sousedícím, jsou místnosti pro schůze spolkové.

Povšimneme si na tomto předměstí ještě výstavné budovy okresního hejtmanství. Předměstí Janské obklíčeno jest řadou budov školních, z nichž nejstarší jest při rozsáhlém městském parku budova vyššího gymnasia. U silnice medlešické chystá se stavba zimní hospodářské školy nedaleko budovy královské zemské střední školy hospodářské, jež s vzorným školním statkem a rozsáhlým parkem a školkou stojí v krásné poloze na místě bývalých kasáren. Na Vrchách jest dívčí paedagogium kongregace školských sester. Proti gymnasiu jest evangelický kostel s farou.

Z průmyslových závodů sluší uvésti továrnu na stroje, továrnu na sukna, továrnu na obuv, cukrovar, lihovar, pivovar, sladovnu, plynárnu, elektrárnu, továrnu na ženské obleky, vápenku a j. Většina těchto závodů jest na předměstí Janském poblíž nádraží místní dráhy chrudimskoholické.

Kol továren plyne Chrudimka podél srázů návrší k Střelnici, jež byla r. 1822 zřízena a bývala před zřízením parku výletištěm nejčetněji navštěvovaným. Na protějším břehu byla r. 1608 vystavěna Červená studánka, při níž byla lázeň pod Pumberkami.

Pumberky i jiná návrší okolí chrudimského byly zarostly vinicemi, jež v XVI. věku byly tu velice rozšířeny, později zašly. V XIX. věku založeny vinice nad mlýnem Janderovem.

Pod Pumberkami jest mlýn Májov. Na výšině pumberecké jsou stopy rozsáhlých starodávných valů, jimž říká se též švédské šance. Název tento upomíná, že valů těchto použilo švédské vojsko v XVII. věku, ale nálezy tu vykopané potvrzují, že valy tyto jsou o mnoho století staršími.

Místní obec Chrudim sestává z Vnitřního města, Nového města, Novoměstských presů, Vlčí hory, V lindách, Kateřinské čtvrti, Píšťov, Podhůry, Říště, Janské čtvrti, Markovic, Vrchů a Pumberek, měla r. 1900 v 998 domech 13045 obyvatel, roku 1910 v 1202 domech 14384 obyvatel.

Chrudim jest sídlem krajského soudu, okresního soudu, okresního hejtmanství, okresního zastupitelstva, okresního finančního ředitelství, hlavního berního úřadu, evidence katastru daně pozemkové, okresní školní rady, velitel-

ství četnického oddělení, správy kontrolního okresu finanční stráže, erárního poštovního úřadu, cejchovního úřadu a j., reálního a vyššího gymnasia, královské zemské střední hospodářské školy, zimní hospodářské školy, zahradnické školy, okresní hospodyňské školy, odborné školy průmyslové pro zpracování dřeva, obchodní akademie, pokračovací školy průmyslové, kupecké školy pokračovací, měšťanských a obecných škol chlapeckých a dívčích, ústavu ku vzdělávání učitelek. Chrudim jest městem úřadů a škol.

Chrudim od starodávna byla střediskem kraje, po ní chrudimským jmenovaného. I když pokládáme zprávu, že Chrud, vůdce Hostivítův, založil r. 888 Chrudim, i další zprávu, že Boleslav II. daroval r. 993 břevnovským Benediktinům tržné desátého trhu a desetinu soudních příjmů z hradu chrudimského, za pochybné, nutno přece uznati, že Chrudim stará stála již před rokem 1000. O tom svědčí nálezy památek starobylých.

Stará Chrudim stála prý poblíž stejnojmenného župního hradu kol kostela sv. Kříže. Dle jiné pověsti bylo za starodávna město na Pumbercích, kdež dosud rozlehlé valy jsou zachovány. Nepochybně tu i tam byly za starodávna osady. Osada u sv. Kříže zašla na sklonku XIV. věku nebo na počátku XV. věku. Stará Chrudim, vybudovaná za časů knížecích, stávala v obvodu vnitřního města nynější Chrudimě, hlavně v prostoře mezi náměstími hlavním, Všehrdovým a Resslovým a částečně do nich zasahovala, majíc svůj hrad v místech staré obecné školy chlapecké, jež byla na jeho základech a částečně z jeho zdiva v bezprostředním sousedství arciděkanského kostela vystavěna.

O nejstarší době Chrudimě staré svědčí nálezy památek, právě při stavbě krajského soudu a při obnovování arciděkanského kostela objevených.

Nejstarší zachovaná zpráva o Chrudimi jest z r. 1055 u Kosmy. Kníže Břetislav, chystaje výpravu na Uhry, vyjel před vojskem svým na hrad Chrudim, kdež, čekaje na vojsko, byl zachvácen prudkou nemocí a tu 10. ledna 1055 skonal. Dalimil vzpomíná jeho smrti slovy: »V tom městě snide česká hrdina; pro jeho smrt by všicj zemi smutná hodina. Navštěvujúc rova jeho, každý plakáše jako otcě svého«.

V Chrudimi vydal kníže Břetislav zákon o stařešinství, dle něhož nastoupil Spytihněv, jenž ujav se vlády, vyhnal ze země Němce a, chtěje uspořádati poměry moravské, poslal rozkaz předním mužům země moravské a vyzval jich 300 ze všech hradů, aby mu přijeli naproti do hradu Chrudimě pod ztrátou hlavy. Uposlechli, ale přijeli jen za bránu zemskou v pole hrûtovská u Litomyšle. Kníže rozhněval se, že nepřijeli na hrad Chrudim, dal je uvězniti po jednotlivých hradech, a jel z Chrudimě do Moravy.

Roku 1075 Chrudim vyhořela. R. 1134 vtrhli do Polska též Chrudimští.

Při hradě chrudimském vyvinula se osada slovanská. Když pak počala vznikati po způsobu západním města hrazená a panovníci čeští, aby sesílili moc svou v zemi a nabyli nových příjmů, zakládali města na právu cizím a usazovali v nich též cizozemce, vzniklo u staré Chrudimě Nové město Chrudimské.

Dle základní listiny, vydané před r. 1278, svolil král (nejspíše Přemysl Otokar II.), by v naprosté blízkosti staré Chrudimě bylo zbudováno Nové město chrudimské, jehož měšťané měli se říditi právem jihlavským, a měli na 100 lánů, k městu tomuto přiměřených, zaplatiti 100 hřiven stříbra ve 4 lhůtách, avšak po 2 léta neplatiti úroků, jež jiná města platila do královské komory. Zakladatel Nového města chrudimského Kunrát byl zřízen za dědičného rychtáře a měl k rychtě dva svobodné lány, jedno městiště, dva masné krámy, dva chlebné krámy a lázeň, král si vyhradil jeden mlýn v okolí chrudimském.

Původní osada slovanská splynula s novými osadníky v jednu obec, při níž starý hrad se udržel i v dalších věcích, skytaje útulek českým králům na jich moravských cestách.

Ze starších návštěv Chrudimě uvádí se při r. 1108 návštěva knížete Svatopluka, jenž táhl na Moravu proti králi uherskému, tam vpadnuvšímu, ale. přišed na honě o oko, vrátil se do města Chrudimě a, když se zhojil, ihned do Uher se vzbrojil.

Od r. 1289 zprávy listinné o Chrudimi jsou četnější. R. 1307 hostila ve svých zdech krále Rudolfa, jehož otec Albrecht, král římský, vtrhl pak po jeho smrti do království českého a byl podporován ovdovělou královnou Eliškou Polskou, kteráž i do Chrudimě přijala na zimu r. 1307 švábské vojsko. Dne 5. října 1307 přijali římský král Albrecht I. a jeho syn vojvoda Frydrych Chrudimany do své ochrany a potvrdili jim všechna privilegia a práva. Chrudim měla Eliška za věno v zástavu od Rudolfa I. s jinými městy, s nimiž pak od té doby Chrudim sluje královským věnným městem.

Trpce stýská si Dalimil na tehdejší Chrudimany, Hradecké, Mýťany, Bydžovany a Poličany, že pustili Šváby na svá města. Čechové zdvihli se proti Švábům a mnoho jich na rozličných cestách pobili a tak také, když Švábi z Chrudimě se sebrali a do Mýta šli a po krajině pustošili, porazili je a pobili Čechové mezi vesnicemi Turovcem a Opočnem.

Králové z rodu lucemburského rozmnožili práva a výsady Chrudimě. Král Jan ustanovil výsadou, danou na zejtři den sv. Prokopa vyznavatele r. 1333, by podkomoří jezdili příště do Chrudimě a jiných měst královských na svou ztrátu a na svůj náklad k přem a že měšťané nemají jim dávati sukna a dary dosud obvyklé, i ustanovil též o obsazování rady městské a platech městských a majestátem, jejž společně s markrabím Karlem vydal ve středu před sv. Vítem r. 1341, ulevil těmto městům v bernich. Karel IV. obnovil zápis královských věnných měst své choti Alžbětě a ustanovil, že tato města nemají býti od české koruny odtržena, roku 1348 pustil Chrudimským všeliké jmění zločinců, jehož Chrudimští dobyli nebo by ještě dobyli, v pokojné užívání a dědičné držení, protože Chrudim stále podniká vedle svých možností velké náklady k vykořenění zlých lidí, kteří se nestrachují překážeti lidem dobrým skrze krádeže, lup a násilí. Počátkem září r. 1348 Karel IV. osvobodil přísežné a měšťany Chrudimě od placení cla a jiných dávek v panských,

rytířských neb klášterských městečkách trhových z věcí na trh vezených, leč by vrchnost obdržela královské povolení na vybírání takových platů, a r. 1352 nařídil, aby městským synům tamním nebylo hájeno v provozování tkalcovství a suken a aby řemeslníci byli radě městské poslušni, i upravil dalšími ustanoveními výsady této poměr mezi radou městskou a řemeslníky tamními, r. 1359 stvrdil darování Merlína Pragera, jenž všechno své jmění poručil špitálu chrudimskému, r. 1363 v září zastavil Chrudim své choti Alžbětě Pomořanské u věně a nařídil, by Chrudimšti složili jí slib věrnosti, r. 1372 udělil chrudimské obci právo k neobmezenému dávání, prodávání, odkazování a poručování veškerého jmění, veškerých dědictví, vlastnictví, popluží, platů a j., avšak za určitých podmínek. Král Karel IV. byl v březnu 1353 v Chrudimi. Král Václav IV., potvrdil 11. června 1395 výsady chrudimské. Chrudim měla již v XIV. věku ve znaku orla se vztýčeným zobcem.

Roku 1350 byla Chrudim, město ohražené (oppidum muratum), připojena k litomyšlskému biskupství, měla farní kostel, dominikánský klášter a kostel sv. Kříže. Na počátku hnutí husitského nepřáli Chrudimané tomuto hnutí. Když r. 1421 Horníci dobyli Chotěboře, jíž Hromádko hejtmanil, slíbil sice Jan Opočenský jemu i posádce, že budou zachováni při životě, ale pak přece byli zjímáni, na 700 jich upálili ve stodolách a Hromádku samého pátého odpravili 3. února 1421 v Chrudimi veřejně se dvěma kněžími husitskými. Jan Žižka z Trocnova obrátil se na obranu kalicha do východních Čech, spojil se v ten den po sv. Marku s Pražany, kteří dobyli Kutnou Horu, u Chrudimě, jíž Jan Městecký z Opočna velel. Třetí den po sv. Marku r. 1421 přirazili Husité k Chrudimi, obklíčili nazejtří den sv. Vitališe město kolem dokola a přilnuli až k příkopům městským. Dne 28. dubna 1421 vzdal se Jan z Opočna, vydal město Žižkovi, »vešel v mír, pokořil se Bohu před nejsvětější svátostí, prose pokorně, aby jemu odpustili, že byl odpůrcem pravdy«. Žižka ztroskotal klášter dominikánský a svěřil Chrudim Divišovi Bořkovi z Miletínka. Chrudimští dominikáni byli upáleni na tamním náměstí. Diviš Bořek z Miletínka osadil obě fary chrudimské kněžstvem husitským. Chrudimští stáli od r. 1421 věrně ke kalichu, téhož roku vytrhli z města s vozy a puškami ke klášteru sv. Jakuba u Strádova a dobyli a zapálili klášter ten, pak r. 1428 po veliké noci s Hradeckými táhli do Slezska na pomoc vojskám a, vypálivše Richby, táhli spolu k Sobotce i dobývali pak měst mnohých a, veliký plen zajavše a loupeže plné vozy našpehovavše, vrátili se do Čech; ještě roku 1437 náleželi k táborské straně husitské.

Nemálo o rozvoj utrakvismu v Chrudimi a okolí se zasloužil též chrudimský farář Martin Lupáč, vynikající bohoslovec, jenž provázel Žižku na jeho východočeské výpravě a později byl v poselstvu českém ke koncilu basilejskému a r. 1435 byl zvolen s farářem vysokomýtským Václavem za sufragána arcibiskupovi Rokycanovi. Lupáč zjednal při škole chrudimské platnosti češtině.

Roku 1435 svolili listem, v úterý před sv. Havlem daným, purkmistr a

konšelé Pražských měst starého a nového Chrudimským »pro jich věrnost, upřímnost a stálost, kterouž Chrudimští ku pánu Bohu a k městu Pražskému měli, mají a míti budou«, by obecní trh na hod Nanebevzetí Matky Boží měli, neboť bylo nahlédnuto, že činili a činí na výjezdy, sněmy obecné a opravování města značné náklady, aby tedy měli nějakých užitků. Pražané dovolávají se v listě svém, by budoucí král český potvrdil tuto výsadu.

Chrudimští přijali čtyry artikule pražské a po dlouhém zdráhání uznali r. 1436 králem Zikmunda, jenž pak r. 1436 ve středu před sv. Václavem jim tento výroční trh potvrdil a r. 1437 se svolením sněmu zapsal královně Barboře věno českých královen, tedy i Chrudim. Královna Barbora navštívila r. 1441 Chrudim a slíbila r. 1446 Chrudimským, že do své smrti nikdy svá poddaná města a poddané své, jako byla činila, v zástavu za své dluhy nezapíše.

Dne 22. ledna 1438 byl v Chrudimi sjezd krajů hradeckého, chrudimského a čáslavského, jenž odepřel přistoupiti k úmluvám pražským o přijetí Albrechta za krále.

R. 1448 Chrudimští pomáhali Jiřímu z Poděbrad při dobytí Prahy a v boji proti králi Matyášovi a bylo na mále, že by král uherský byl býval jejich zajatcem, když, přitrhnuv r. 1469 do Čech, od Hrochova Týnce vyjížděl až k Chrudimi. Po srážce s chrudimskou posádkou královskou hnul se král Matyáš se svým vojskem k Heřmanovu Městci, marně se pokusiv dříve o dobytí Chrudimě.

Když r. 1460 král Jiří Poděbradský se vracel z Moravy do Prahy a v ostatní úterý masopustní přijel do Chrudimě, přijeli sem k němu páni rakouští a žalovali mu na císaře Frydrycha pro falešnou minci a chtěli s tímto začíti válku, ale Jiří jim nesvolil, a »byl tento císař pokojný, jakž mohl nejvíce«. Téhož roku královna Johanna za svého pobytu v Chrudimi učinila listem, v pátek, druhý den po sv. Valentinu daným, obdarování k špitálům tamním ze svého úroku. Král Jiří potvrdil listem v úterý po hodu sv. Ducha daným r. 1459 nadání její z r. 1459 a 28. října 1459 potvrdil výsady a práva Chrudimským a upravil zároveň plat podkomořím a úředníkům k sázení nových konšelů dojíždějícím.

Král Vladislav povolil roku 1472, 28. srpna, obci chrudimské, by pečetila červeným voskem. Roku 1476, 13. února, obdrželi Chrudimští výsadu na trh svatojirský, roku 1486 potvrzeny výsady o clu z nákladů soli, vína, z hnaného dobytka a j., roku 1543 ve čtvrtek Božího těla Ferdinand I. dal jim třetí trh na den sv. Barbory.

V XV. a XVI. věku Chrudim rozkvétala. Obec nabyla mnohých statků, r. 1511 a 1514 zboží tuněchodské, r. 1525 zboží slatiňanské a j. Měšťanstvo bohatlo, pamatovalo štědře na úkoly kulturní a humanní, zvelebilo se školství chrudimské, jehož správa byla řízena muži učenými. Nákladné stavby kostelů, zvláště novostavba kostela sv. Michala, bohaté inventáře kostelní, zvláště dva velké kancionály, dosvědčují, že tehdejší Chrudimané byli též umění milovní.

Pro účastenství v odboji roku 1547 ztrestal král Ferdinand I. i Chrudim, skonfiskoval jí zboží slatinanské, krchlebské a rabštejnské, totiž zámek Rabštejnek s dvorem poplužním, Slatiňany tvrz, vesnici a dvůr poplužní, ves Krchleby s tvrzí a dvorem poplužním, pak vsi se dvory Škrovád, Trpišov a Srnojedy, i s tím, což od Vysokého lidé poplatní platili, Habřinku, Kochanovice, Týnec (Smrkový), Lipinu, Lhotu, Sobětuchy, Mnětice, Čejkovice, Pohled, Rozhovice, Vostřešany, Synčany, Lipec, Topol, dvory kmetcí s platem v Chrbokově, Štětíně, Dřenicích a Vejvanovicích s krčmou vejsadní, též vsi zápisné Kotčí, Vestec, Vlčnov s krčmami vejsadními, důchody z předměstí sv. Kateřiny, rybníky Rohlík a Okrouhlík, vrchy Kostnice a Pomberk, les řečený Hora, Labe s ostrovy, cly a s přívozem. Roku 1552 Chrudim doložila ještě Synčany s několika dvory kmetcími. Obec byla tak ochuzena, že sám král Ferdinand I. již roku 1547 nařídil, aby zabavené platy zádušní ke kostelům a špitálům byly vydány k účelu původnímu, a pak dalším listem z 24. září 1547 vrátil Chrudimi »jakožto král křesťanský« některé svobody a výsady a stanovil o úřadě rychtářském, jejž byl při obci chrudimské zřídil, i že appelace nemají jíti do Starého města pražského, nýbrž před krále a za jeho nepřítomnosti před rady appelační na hradě Pražském; dále pak listem, daným ve čtvrtek, ochtáb Božího těla roku 1562, povolil Chrudimi podporu z důchodů panství chlumeckého na vydržování kněžstva, žákovstva a chudých lidí v špitálích a na opravování zdí městských. O této podpoře obdrželi Chrudimští potvrzení krále Maxmiliána ze dne sv. Doroty roku 1565 a krále Rudolfa II. z pondělí po sv. Matěji z r. 1577. Král Rudolf II. potvrdil ve středu po hodu svatodušním roku 1584 Chrudimi staré výsady, jež Maxmilian II. jim potvrdil. Dalším potvrzením Ferdinand III. Chrudimi roku 1637 stvrdil trhy.

V XVI. věku bylo chrudimské kněžstvo kališnické, ale protestantství již vnikalo do Chrudimě i měli konšelé rozmíšky s některými kněžími, že měnili obřady, na př. roku 1533 usneslo se shromáždění společné všech rad, by žádný bludův nehájil, nýbrž je přetrhoval. Roku 1549 žalováno bylo u konsistoře utrakvistické, že v bohoslužbě novoty byly zaváděny, i zjednána náprava, ale v 1580. letech již Chrudim byla značnou měrou protestantská a děkanové tamní hlásili se zřejmě k luteránství nebo kalvínství.

Roku 1538 v pátek před nedělí družebnou oheň zuřil v Chrudimi na Novém městě i na podměstích, shořelo Nové město až na několik domů, i na puši shořelo okolo kostela sv. Michala všecko, také podměstí, kde Holubův dvůr stál, i putrkas až pod tu stezku, která do Pardubic chodí. Roku 1562 byl velký mor. Roku 1589 v úterý po Rozeslání apoštolů byla veliká povodeň, roku 1590 zemětřesení.

Za vojny české Chrudim byla na straně krále Frydrycha Falckého, jehož zvolení za krále českého bylo okázale měšťanstvem chrudimským oslaveno 10. listopadu 1619. Neméně slavnostně byl 24. prosince 1619 uvítán Chrudimany

místodržící a purkrabí karlštejnský Jindřich Ota z Losu při svém příjezdu k obnovování rady městské.

Po bitvě bělohorské byla Chrudim potrestána za účastenství ve vojně české konfiskací Pouchobrad dvora poplužního a vsí Pohledu a Topole, Vestce, Kotčího s 2 krčmami výsadními, kusu lesa za Pohledem, platů ve Vlčnově, dvoru kmetcího v Hrbokově, s platem, krčmou výsadní a s kolaturou sv. Václava, pustiště Kočic, lesa Hůry Králové, vrchu Kostnice, pustiště při Pumberku a důchodů z předměstí svatokateřinského k obci a špitálům sv. Kateřiny a sv. Jana plynoucích a vsi Vlčnova s krčmou výsadní, s dědinami a šlejfernou. Statky tyto byly jí roku 1629 vráceny, by měla příjmů na vydržování kněží, žákův a lidí chudých v špitálech, ale obec chrudimská, by mohla uhraditi některé své povinnosti, musela pak prodati dvůr kmetcí ve vsi Hrbokově a dvůr poplužní pochobradský s polovicí kostelního podání a s poplužím. Město hynulo, mnoho trpělo vojskem. Mnozí měšťané, a to právě četní zámožní a přední občané, vystěhovali se do ciziny. Opuštěno bylo 120 domů a ještě roku 1630 bylo v Chrudimi pusto emigrantských 34 statků a gruntů.

V listopadu 1620 přijeli do Chrudimě pacifikační komisaři, roku 1622 uveden byl první katolický děkan. Škola chrudimská, v XVI. věku vynikající, poklesla velice v XVII. věku. Roku 1625 byli měšťané nuceni vojskem, by posílali děti do této školy, ve správu jezovitskou dané. Roku 1626 bylo položeno do domů nekatolíků vojsko. Ku zdaru díla protireformačního zavedeny byly chrudimské pouty k obrazu sv. Salvatora, o němž byly vydávány spisky, líčící jeho zázračnost, i založen byl roku 1656 klášter kapucínský v Chrudimi, konány missie, pátráno po nekatolických spisech a tyto páleny.

Roku 1639 prosekali se Švédové horní bránou do Chrudimě, roku 1643 a 1648 se tu opět objevili. Za válečných dob XVIII. věku byla Chrudim často navštívena vojskem domácím i nepřátelským, tak roku 1741 přitrhlo vojsko pruské, před vánoci pluk anhaltský, o vánocích vojáci polští a saští, kteříž pobyli až do jara 1742. V dubnu 1742 přitáhl pruský král Frydrych se svým vojskem, jehož soustředil značné množství v polohách mezi Slatinany a Medlešicemi. Městské rady, jej vítající, valně si nepovšiml, jen jí stručně odpověděl, že je dobře, a vystoupil na nedalekou hromadu hnoje, by lépe s povýšeného tohoto stanoviska viděl své pochodující pluky. Evangelický dvorní kazatel jeho konal bohoslužbu v kapli, jež byla na rychlo v radnici zřízena. Na Skřivánkách konána veliká přehlídka vojska. Když pak od židů špehujících se dověděl král Frydrych, že za ním Karel Lotrinský postupuje, hnul se v noci 15. května k Čáslavi. Roku 1744 přišli do okolí Chrudimě Prusové opět, couvli však před rakouskými husary. Roku 1778 Josef II. přijel do Chrudimě dvakrát se svou družinou, když prohlížel vůkolní polohy a dal Tři bubny opevňovati. Roku 1799 táhli tudy Rusové proti Francouzům.

Jak Chrudim v XVII. věku poklesla, bylo by lze mnohými příklady dokázati, na př.: roku 1586 bylo v Chrudimi 135 domů v městě, 342 ve čtvrtech ostatních, tedy s 5 mlýny celkem 482 domů, avšak po roce 1654 bylo v městě

jen asi 100 domů obydleno a 52 rozbořeno a v předměstích jen asi 165 domů obydlených a 83 domů pustých a pobořených. Chrudim utrpěla též ohni. Roku 1641 shořela radnice, kotce a 52 domů.

Roku 1658, dne 11. ledna, potvrdil král Leopold výsady, Chrudimi r. 1652 Ferdinandem III. stvrzené. Privilegiem z 11. listopadu 1757 povolila Marie Terezie Chrudimi další sedmý dobytčí trh a sobotní trhy obilní přeložila na čtvrtky. Josef II. potvrdil roku 1788 výsady dosavadní a rozšířil platnost jich, pokud byly dány jen ku prospěchu katolíků, též na ostatní vyznání tolerovaná, pozměniv tak výsady krále Ferdinanda III. z roku 1637 o odúmrtích, trzích a clech, i zamýšlel roku 1784 přenésti z Králové Hradce sídlo biskupské do Chrudimě, ale úmyslu tohoto pro mnohé překážky neprovedl. Listem ze 6. července 1839 povolil Ferdinand V. Chrudimi pátý trh výroční a osmý trh koňský.

Ve správě veřejné staly se v XVIII. věku některé změny. Roku 1781 byl zřízen v Chrudimi magistrát. V kriminálním soudě chrudimském soustředěno bylo trestní soudnictví, dosud i v jiných městech kraje chrudimského vykonávané.

Roku 1632 byla obnovena škola, ale nedosáhla rozkvětu, jímž vynikla škola chrudimská v XVI. věku. Roku 1762 byla zřízena nová škola latinská, jež brzo zanikla. Roku 1847 Chrudim měla školu triviální s elementárkou, později přibyla hlavní škola, jež byla spojena roku 1849 s nižší reálkou. Roku 1862 byla založena hospodářská škola, z níž se vyvinula královská zemská střední škola hospodářská. Původní kursy hospodyňský a zahradnický byly změněny v samostatné školy. Roku 1864 bylo otevřeno reálné gymnasium, jež bylo doplněno na vyšší gymnasium. Přibyly pak školy odborné: akademie obchodní a odborná škola průmyslová, i rozmnoženy školy obecné a měšťanské a j.

Změny nastalé v správě veřejné v XIX. věku, zejména zřízení krajského soudu a okresního hejtmanství v Chrudimi, utvoření samosprávného okresu chrudimského, rozvoj školství a ruch národohospodářský, rozvíjející se zvláště od druhé polovice XIX. věku zřízením některých továren a závodů průmyslových v Chrudimi, i připojení její k síti železniční nemálo přispěly a přispívají k rozvoji tohoto starobylého krajského města.

Chrudim jest rodištěm právníka Viktorina Kornela ze Všehrd, malíře Matouše Radouše, vynálezce Josefa Ressla, dramatika Jana Nep. Štěpánka, spisovatele a politika Josefa Benoniho a j., působištěm českých spisovatelů Jos. Liboslava Zieglera, Ant. Rybičky Skutečského, M. Lüssnera, Fr. Sobka, Jos. Bernharda, Dra. Karla Pippicha, Ant. Šolty, Dra. J. Frejlacha, Adolfa Eckerta, Roberta Beera, Jaroslava Adámka, Josefa Poslta, J. Klímy, Rudolfa Soukupa, J. Leracha a j.

Pod svahem Pumberek poblíž mlýna Májova přejdeme trať místní dráhy chrudimskoholické, jež pokračuje od Chrudimě dál Hyxovým peklem k Tuněchodům. Příjemná cesta vede z Chrudimě k této obci lučinatou nížinou při Chrudimce, jež pod Vestcem plyne k mlýnu Kalouskovu a za Kalousko-

vem pod Habrovem zahýbá se ze severovýchodního směru k severu do Tuněchod.

Tuněchody leží po levém břehu Chrudimky v nížině při chrudimské silnici, jež tu rozvětvuje se na tři strany. Nad obcí vyniká význačná věž starobylého místního kostela.

KOSTEL V KOČÍM.

Nedaleko kostela jsou zachovány při stodole dvora č. 21 stopy valů a za nimi výstavnosti hospodářské z bývalé tvrze. Jiná tvrz tuněchodská bývala v místech č. 34. Obě tvrze stály již v XIV. věku a byly tehdy majetkem Jana Heníka z Tuněchod, jenž spolčil se roku 1371 se Zbyňkem Odháje ze Slatinan. Ještě bylo několik panoších dvorů v Tuněchodech, nepatřily k tvrzím; na jednom tomto dvoře sedčí roku 1372 Čeněk z Tuněchod. Po nějakou dobu bylo

k tuněchodské tvrzi zboží slatinanské drženo, když rod Zbyňka ze Slatinan vymřel, ale zase pak za nedlouho bylo zboží tuněchodské a slatinanské rozděleno mezi nápadníky z rodu tuněchodského. Mezi nimi a Zdislavem z Roudnice byly spory o tvrz tuněchodskou, než rod z Poběžovic nabyl Tuněchod, v nichž byla již jen jedna tvrz. Z rodu tohoto Jan a Diviš Tuněchodští z Poběžovic súčastnili se r. 1440 sněmu čáslavského. V XV. věku byly Tuněchody rozděleny ve tři díly. Obec chrudimská koupila roku 1509 jeden díl od sirotků po Janovi Tuněchodském z Poběžovic, pak roku 1514 druhý díl od Diviše Tuněchodského z Poběžovic skrz Pavla Choltického, posléze i třetí díl, ale již roku 1547 byly jí Tuněchody skonfiskovány a Janovi z Pernštýna králem prodány. Tehdy byla tvrz již spustlá a páni z Pernštýna vystavěli na jejím místě dvůr poplužní, jenž dosud částečně v č. 1. se zachoval.

U tohoto dvora proti škole jest na návsi kostel sv. Jana Křtitele; již v XIV. věku byl farním, ale v XVII. věku stal se filiálním. Nynější budova jeho jest slohu gotického a vznikla hlavně v druhé polovici XV. věku nákladem Mikuláše Zikmunda z Poběžovic, roku 1690 a opět v XIX. věku byla opravována. Z památek tohoto kostela vynikají zvony, z nichž zvláště zvon velký jest pozoruhodným dílem kovolitectví českého. Ulit byl roku 1593 kutnohorským zvonařem Danielem. Ostatní zvony jsou z let 1586 a 1500. Neméně zajímavou památkou starého litectví českého jest tuněchodská křtitelnice, ulitá nákladem obce tuněchodské roku 1611 Petrem Bořanovským, konvářem z Bytišky. Oltáře byly obnoveny při poslední obnově kostelní. Starobylé sanktuarium jest u hlavního oltáře. Svorníky jsou ozdobeny znakem Poběžovických z Tuněchod, jelenem, hvězdou a j. U věže jest vezděn starobylý náhrobník.

Místní obec Tuněchody sestává z Tuněchod a Vestce.

Na Habrovské stráni nad pravým břehem Chrudimky stávala tvrz H a b r o v, sídlo Habrovců z Habrova. Petr z Habrova súčastnil se roku 1415 protestu proti upálení M. Jana Husa a r. 1440 čáslavského sněmu. Tvrz habrovská zašla v XV. věku. Vladykové Habrovcové z Habrova a Hyndráci z Habrova bydleli pak v Chrudimi, v XV. a XVI. věku se tam vyprodali a byli pak na Libanicích. Samota Habrov zdědila jméno tvrze, patří k Tuněchodům.

Hyxovým peklem k jihu dospějeme do Topole, u níž na Pumberkách zachovány jsou zbytky mohutných valů, s nich jest rozsáhlá vyhlídka po okolí Chrudimě k Vlčnovu, Slatinanům, Hrochovu Týnci, Markovicům a Tuněchodům. Místní obec T o p o l stojí na mírné výšině při silnici, jež od Ouřetic svažuje se k chrudimské vodárně, roku 1885 zřízené, a za ní dospívá k silnici od Chrudimě ke Kočímu vedoucí. Topol patřila od XIV. věku k Chrudimi. V Topoli byly též některé statky jiných majitelů. Připomíná se roku 1411 Hroch z Topole, 1461 potomci Rynartovi.

K o č í jest starobylá osada. Větší díl této obce patříval městu Chrudimi. V XIV. a XV. věku bylo v ní, mimo rychtu svobodnou a dvory kmetcí, sídlo zemanské a dvůr poplužní, v němž seděl r. 1440 Bartoš z Kočího, později Jiřík z Kočího, kterýž pak ještě před shořením desk zemských prodal své dědiny

obci chrudimské, již bylo roku 1547 Kočí skonfiskováno králem, ale zase Ferdinand I. vrátil Chrudimi vsi Kočí a Vlčnov, pusté místo Kočice a některé jiné dědiny.

Památným svou stavbou jest kostel sv. Bartoloměje v Kočím, založený r. 1397 královnou Žofií, chotí krále Václava IV. Kostel tento filiální do Chrudimě, stojí uprostřed osady na prostranství, obklopeném příkopem a kládovým sroubeným plotem hřbitovním. Když v červnu 1505 Filip, biskup sidonský světil na kněžství v Chrudimi, vysvětil kočský hřbitov. Před věží jest sroubeu přes příkop dlouhý rázovitý dřevěný most s vysokým prkenným bedněním a střechou sedlovou, jenž dle nápisu průčelní záklopy byl vystavěn roku 1721. Věž kostelní jest celá dřevěná, ze silných trámů dubových sroubená a vysokou jehlanovitou střechou pokrytá. Na jednom trámu jest letopočet 1666 a v nedalekém pískovcovém opěradle zdi kostelní čte se nápis o velké povodni z roku 1689, kdy voda mohla býti z mostu kostelního dosažena. Ve věži jsou 3 zvony, z nich Bartoloměj z roku 1496 s latinským nápisem a Vavřinec z roku 1563 s českým nápisem a třetí starobylý zvon s nápisem: pane + bozye + day + swobodu + tyem + ktoz + tye + mylugy + kuchynka + pan + wladarz.

Do lodě vede jediný vchod, uzavíraný vraty, pomalovanými vybledlými již hlavičkami andělů. K lodi, nízkými nevelikými okny osvětlené, přiléhá presbyteř sklenutá a k ní sakristie s malým okénkem gotického slohu. Hlavní oltář v XVII. věku obnovený byl později předělán. U něho ve zdi jest ozdobné sanktuarium. Loď bývala asi též klenuta, při obnově po roce 1670 opatřili ji prkenným stropem květy v r. 1677 pomalovaným, jenž při obnově v XIX. věku byl restaurován a náleží k nejzajímavějším památkám tohoto druhu. Z téže doby jsou též obě kruchty nad sebou umístěné, a malovanými kyticemi vyzdobené, i lavice, na jichž postranicích spatřují se kromě odznaků IHS a Marianského pestré květy.

V kostele objeveny byly roku 1899 při poslední obnově fresky, jichž jedna část dle objeveného letopočtu vznikla v XVI. věku. Mezi nejstarší fresky náleží cyklus z života sv. Jiřího. Roku 1743 byly na zabílených starých freskách vymalovány obrazy světic Ludmily, Magdaleny, Rosalie a j. Zachovány jsou tabulové obrazy Korunování P. Marie a Posledního soudu, jež jsou z XVI. věku a bývaly původně na oltářích.

V Kočím jest škola.

U samoty Turyně odbočuje od aerární silnice k severu silnice přes Bezděkov k Vejvanovicům a k jihu do Nabočan.

Bezděkov býval v XV. věku sídlem vladyčím, v XVI. věku náležel k zboží slepotickému.

Od r. 1548 byl samostatným statkem Markvarta Slepotického ze Sulic († 1569), jenž tu postavil tvrz. Jeho dcerou Kateřinou přešla tvrz na Lukavecké z Lukavic, z nichž Jan starší prodal Bezděkov r. 1584 Mikuláši z Lobkovic k panství týneckému. Tvrz bezděkovská zašla po roce 1623.

Severně od Bezděkova leží Vejvanovice při potoce Bezděkovském, jenž tu do Volšinky vtéká.

Obec tato slula původně Ivanovici, Ejvanovice, a připomíná se již r. 1167, kdy náležela klášteru litomyšlskému, a měla již v XV. věku farní kostel Nanebevzetí P. Marie, jehož fara od válek husitských byla osazována kněžími

VNITŘEK KOSTELA V KOČÍM.

husitskými, teprv v pobělohorské době stal se filiálním do Chrasti a teprv Adam Vratislav z Mitrovic obnovil faru ve Vejvanovicích r. 1702. Nejstarší částí tohoto kostela jest presbyteř, gotickým slohem provedená, s hlavním oltářem Nanebevzetí P. Marie. Loď nynější byla zbudována na počátku XVIII. věku. Kromě oltáře hlavního jsou tu poboční oltáře sv. Barbory a sv. Antonína Paduanského. V dřevěné zvonici jsou zvony z XVII. a XVIII. věku. Kostel vyhořel v XVIII. věku.

Vejvanovice patřívaly v XIV. věku k Rychmburku. Smil Flaška z Pardubic a z Rychmburka prodal díl jejich r. 1396 Jeníkovi z Vejvanovic a další díl r. 1397 Světišovi. Bylo tu pak několik vladyckých statků. Na sklonku XVI. věku patřila část Vejvanovic zase k Rychmburku, část k zboží slepotickému, v XVII. věku Taláckům z Ještětic, posléze k panství rosickému, k němuž byl též bývalý díl rychmburský připojen. r. 1714 byl již také třetí díl Vejvanovic při statku rosickém.

Dle lidového podání stávalo na Červené Hůrce u Vejvanovic město, jež zašlo za starodávna úplně.

Vejvanovice náleží k místní obci Úřeticům.

Ú ř e t i c e (Ouřetice) leží na potoku Volšince při silnici, jež od Vejvanovic k Tuněchodům směřuje, a při místní dráze chrudimské mají svou stanici. Do r. 1387 patřívaly k panství pardubskému, pak k panství rychmburskému, v XVI. věku k zboží slepotickému, v XVII. věku k statku chrasteckému a v XVIII. věku k panství rosickému. Berkové z Dubé vystavěli v Úřeticích zámek, jenž pak r. 1807 shořel. Úřetice prosluly svým cihlářstvím. V nejbližším okolí objeveno praehistorické pohřebiště.

Východně od Úřetic rozkládají se D v a k a č o v i c e nad pravým břehem Volšinky na výšině při lese. Nad osadu vyniká evangelický kostel.

Za starodávna bydleli v Dvakačovicích vladykové. Štěpán z Dvakačovic účastnil se roku 1415 protestu proti upálení M. Jana Husa. Část vsi, vladykům náležející, prodal r. 1446 Dětleb ze Seslavec Janovi Rendlíkovi z Ejvanovic.

V XVI. věku náležely Dvakačovice Slepotickým ze Sulic. Na sklonku téhož věku byly majetkem Berků z Dubé, z nichž Václav Berka z Dubé věnoval r. 1586 manželce své Markétě z Lípy 6250 kop na Dvakačovicích, Vejvanovicích, Zásadí i s lesem Borem a na poplužním dvoře úřetickém. V XVIII. věku byly v panství rosickém spolu s Úřeticemi. Část vsi, jež byla duchovní, dostala se s vejvanovickým statkem a pak i část vladycká dvakačovická k panství rosickému.

K místní obci Dvakačovicům náleží též S t i č a n y, jihovýchodně od Dvakačovic ležící, jež za starodávna byly majetkem podlažického kláštera, od r. 1539 náležely k zboží hrochovotýneckému. Roku 1615 připomíná se tu Albrecht Krupý z Probluze. Od XVII. věku do r. 1850 byly Stičany při statku přestavlckém.

Od Stičan zatáčí se místní trať obloukem k Bořicům.

B o ř i c e bývaly v XIV. a XV. věku sídlem vladyk, r. 1382 Václava z Bořic, r. 1403 Petra z Bořic, r. 1417 Hynka z Bořic, r. 1429 Petra Skály z Nelechova, r. 1440 Martina z Bořic. Od polovice XV. věku náležela tvrz bořická Janovi Hrochovi z Mezilesic, majiteli statku hrochovotýneckého, pak ku konci téhož věku přešly na Bořické z Hostovic, a od Jana Bořického z Hostovic koupil je r. 1558 Václav Lukavecký z Lukavic, od něho Jiřík Adlspach z Damsdorfu a od něho r. 1591 nabyla jich Markéta Berková z Lipy k panství chrasteckému.

Z tvrze bořické stala se myslivna, posléz hostinec, jenž dosud svou výstavností upomíná na starobylý původ.

V Bořicích jest zastávka místní dráhy chrudimské. K místní obci Bořicům náleží osada Podbor, u níž jest hájovna. Od ní k jihu vede silnice do Hrochova Týnce.

Město HROCHŮV TÝNEC leží na Novohradce, do níž tu vtéká potok Ležák, a na křižovatce silnic. Od starodávna prochází Hrochovým Týncem silnice z Chrudimě k Vysokému Mýtu. Od ní tu odbočují k jihu okresní silnice trojovická a přestavlcká, k severu silnice k Bořicům a na severozápad k Úřeticům. Z nádraží hrochovotýneckého rozvětvuje se místní trať chrudimská jedním ramenem k Moravanům a druhým k Chrasti.

Hrochův Týnec zabírá dvojí návrší: na jihozápadní nižší výšině stojí zámek s dvorem a na severovýchodním návrší a jeho svazích město kol náměstí, nad nímž vyniká nedaleko kostela a fary škola. Dle mínění některých

HROCHŮV TÝNEC.

stávala prý tvrz na místě nynější školy. Lidové podání však sděluje, že baštovitá stavba a výstupek věžovitý jsou zbytky bývalé kaple mariánské a že v baštovité polokruhové stavbě byly ambity a v tomto čtverhranném výstupku sakristie. Byla v těchto místech skutečně vystavěna v XVIII. věku kaple prostranná, když panství týnecké náleželo řádu praemonstrátskému; není však vyloučeno, že při stavbě této bylo použito zdiva staré tvrze. Též se vypravuje, že tvrz týnecká bývala na levém břehu Ležáku na vyvýšenině, kdež jest bečvárna, a že poslední zbytky valu byly před nemnohými lety rozvezeny i že při této práci nalezena byla zlatá mince byzantská ze VI. věku po Kristu. Ať již stávala tvrz týnecká kdekoliv, to jest jisto, že byla v XIII. věku. Z tehdejších majitelů její se jmenují r. 1265 Zumrak z Týnce, r. 1368 Hereš z Týnce, pak Petr a Přibík z Týnce.

Přídavku »Hrochův« nabyl Týnec po Janovi Hrochovi z Mezilesic, jenž měl týnecké zboží v polovici XV. věku a psával se pak také po Týnci. Týnečtí

zvláště pak z jeho nástupců vzpomínali Mikuláše Hrocha z Mezilesic, jenž jim r. 1504 věnoval pastviny u městečka. Za doby Hrochů z Mezilesic stal se Hrochův Týnec městysem i zůstával až do r. 1550 při tomto rodě, až Petr Hamza ze Zábědovic koupil tvrz týneckou s veškerým příslušenstvím. Zboží týnecké přešlo pak jeho manželkou Johanou na Štítné ze Štítného, z nichž Prokop rozšířil zboží toto, měl již také městečko Hrochův Týnec, jež ještě Petrovi Hamzovi ze Zábědovic nenáleželo. Po Štítných ze Štítného měli statek týnecký Mutrplosové z Tedražic, od r. 1583 Mikuláš z Lobkovic, jenž připojil k tomuto statku tvrz bezděkovskou. Na počátku XVII. věku náležel tento statek Janovi Bezdružickému z Kolovrat a po něm od r. 1604 Ludvíkovi Bezdružickému z Kolovrat, jenž účastnil se české vojny na straně stavovské i byl pak r. 1623 odsouzen k manství. Ohlásil, že již žádných dědičných statků nemá, neboť v postě téhož roku prodal Hrochův Týnec, tvrz s poplužním dvorem a městečko s dvorem poplužním a vsi Řepníky, Zádolí, Třemošnou, Liběcinu a Střítež s příslušenstvím i díly vsi Hluboké a Čankovic Kašparovi Cellerovi z Rozentálu, jehož rod pak vystřídán byl Flajšmany z Tumpachu a Pucharty Voděradskými z Voděrad, než zase po druhé rod jeho nabyl panství týneckého, k němuž Jan Václav Celler z Rozentálu připojil Trojovice. Týž pán odkázal r. 1705 hrochovotýnecké panství moravskému klášteru hradišťskému, jemuž potrvalo do r. 1784. Tehdy patřily k tomuto panství městečko Hrochův Týnec a vsi Čankovice, Liběcina, Hluboká, Střítež, Bezděkov, Trojovice, Řepníky, Střemošice, Svářeň, Zádolí, Hlína a les babácký. Inspektor řádový bydlel s kooperatorem v zámku Cellerových, jenž byl vystavěn po zániku tvrze v místě nynějšího zámku, ale záhy praemonstráti hradišťští začali stavěti nové stavení s věží. R. 1784 bylo toto panství skonfiskováno pro moravský fond náboženský i bylo až do r. 1824 spravováno královskou administrací, načež přešlo v soukromé vlastnictví nejprv r. 1829 Jiřího Prokopa z Lilienwaldu, r. 1844 Vojtěcha rytíře z Eisensteina, r. 1845 Šlechtů z Hrochova a j. R. 1912 náleží tento velkostatek H. Balthazaru z Babakdolu.

Rodáky hrochovotýneckými byli spisovatelé Jan Hromádko a Fr. Jelínek.

Hrochův Týnec obdržel výsady tržní v letech 1694, 1698, 1748, 1788, 1817 a j. R. 1469 byl vypálen uherským králem Matyášem. Před tím i později táhla tudy vojska, na př. r. 1799 a 1800 Rusové a po vystavění nynější silnice chrudimské, r. 1813 a 1814 zbudované, zase šlo mnoho vojska Hrochovým Týncem. Hospodářský život povznesl se zřízením cukrovaru r. 1871 a pak zbudováním místní dráhy chrudimské.

Ve znaku má Hrochův Týnec v červeném štítě sv. Martina, na koni jedoucího.

Dle sčítání z r. 1900 měl Hrochův Týnec v 177 domech 1274 obyvatel.

V okolí Hrochova Týnce byl nalezen mamutí kel, uložený nyní v Průmyslovém museu pro východní Čechy v Chrudimi.

O osudech tvrze hrochovotýnecké jsme se již zmínili.

Jihovýchodní část města zabírá nynější zámek s parkem. Již za Cellerů

z Rozentálu bylo po zkáze tvrze vybudováno zde panské obydlí, jež praemonstrátský řád na počátku XVIII. věku přestavěl. Mitra a berla opatská i soška P. Marie na bráně zámecké upomínají na tuto dobu a letopočet 1717 na ní umístěný oznamuje, kdy nový zámek byl dostavěn. V zámku jest kaple P. Marie. Roku 1878 byl zámek důkladně obnoven a dvůr přestavěn. Poblíž zámku jest pivovár. Při cestě od zámku k městu jest socha Jana Nep., postavená o několik let dříve, nežli byl za svatého prohlášen.

Na horním konci náměstí jest škola. V Hrochovu Týnci byl již v XVII. věku kantor, ale nebyla škola. Teprv v XVIII. věku bylo školní stavení vystavěno mezi potokem a hostincem »U zlatého kříže«, po ohni r. 1765 vystavěno na jiném místě, r. 1837 nynější škola vystavěna na místě bývalé kaple marianské. V novější době byla škola opravena.

Poblíž školy a fary stojí na návrší farní kostel sv. Martina biskupa. Kostel byl již ve XIV. věku farním. Na počátku XVI. věku byly sem přifařeny Bližňovice, Skalice, Blansko, Čankovice, Bařice a Zásady. Před válkou třicetiletou bývali v Týnci Hrochovu kněží utrakvističtí, posléze evangeličtí. Bohoslužbu pak konali v XVII. věku kněží z Dašic a Chroustovic, též z Trojovic, až konečně byla farnost týnecká přifařena k Trojovicům, kamž kostel zůstal do r. 1701 filiálním. Roku 1689 byla zřízena v Hrochově Týnci fara, r. 1704 jmenován byl prvý farář tamní, jimž stal se poslední farář trojovický. Kostel týnecký vyhořel r. 1643. Zvony poškozené byly teprv r. 1653 obnoveny. Kostel nynější byl v prvé polovici XVIII. věku zbudován neb aspoň přestavěn, v druhé polovici XIX. věku opravován. V podstatě své pochází nynější presbyteř, zvonice a sakristie z roku 1723, kdy též byl obraz pro hlavní oltář sv. Martina vymalován a poboční oltáře sv. Jana a sv. Josefa zřízeny. Při presbyteři dala Anna Božena Cellerová z Rozentálu zbudovati na konci XVII. věku kapli Zvěstování P. Marie s hrobkou svého rodu. Nad vchodem kaple jest její znak s letopočtem 1680. Proti této kapli byla roku 1725 vystavěna kaple sv. Kříže s dušičkovým oltářem z roku 1754.

ZÁMEK V HROCHOVĚ TÝNCI.

Nedalcko kostela jest hrobka rodů Jiřího Prokopa z Lilienwaldu a Petra Šlechty z Hrochova z r. 1831, jejíž průčelí spočívá na dorských sloupech. V kapli této hrobky bývá Boží hrob. Fara jest z XVIII. věku.

Na místě nynější školy stávala před r. 1718 kaplička dřevěnná. Opat konventu hradišťského Robert Sancius Umlauf dal na jejím místě zbudovati zděnou kapli P. Marie, podobnou spíše kostelu. Ozdobné schody vedly k ní. kolem byly ambity, nad nimi byty pro členy kláštera praemonstrátského hradišťského. Říkalo se tu »v novém zámku«. R. 1725 byla kaple vysvěcena a zřízeno při ní bratrstvo věřících i konány pak na zvelebení pobožnosti při této kapli čtyry výroční slavnosti na sv. Barboru, sv. Josefa, na Přenesení sv. Norberta a nejhlučnější na den Jména P. Marie. Tato slavnost trvala po celý týden a byla navštěvována četnými poutníky. Měsíčně sloužil v této kapli chrudimský kapucín, řádem praemonstrátským odměňovaný, slavnou mši. Tato kaple byla r. 1785 zrušena, zařízení rozprodáno. Kaple spustla, chtěli z ní udělati masné krámy. R. 1787 obec koupila kapli se zdí kulatou, jež tvořila předdvoří kaple, a s přilehlým krámem kupeckým i mohla jí užíti k čemukoliv, jen ne za kapli. Měla z ní býti radnice, ale r. 1788 ji upravili za byty pro servusa a hlásného a na půdu skládali seno a jiné potřeby obecní.

Opodál školy jest hřbitov z r. 1831 s kaplí sv. Anny, v letech 1832 a 1833 vystavěnou.

Od Hrochova Týnce postupuje silnice na Vysokomýtsko přes Čankovice, jež bývaly r. 1293 sídlem Markvarta z Čankovic, r. 1318 Radslava z Čankovic. V XV. věku zde bydleli r. 1430 až 1437 Hylbrant z Čankovic, 1440 Vaněk a Jan. R. 1486 měl tuto část vsi Václav ze Zámrsku. Druhou část držel od dávna klášter sezemický. V XVI. věku připomínají se na tvrzi čankovické Příbkové z Otaslavic, z nichž poslední Petr byl r. 1623 odsouzen k ztrátě svého zboží. Čankovice byly r. 1625 prodány Vilémovi Jindřichovi z Kolovrat a drženy do r. 1660 k Bystrému, pak je koupila Kateřina Myšková ze Zábědovic, od ní Jaroslav Vilém Hubryk z Hemrštorfu († 1691), pak Kryštof Václav z Nostic. Posléze patřily dílem k panství rosickému, dílem k panství hrochovotýneckému.

Východně od Čankovic jsou Holešovice. K místní obci této náleží Holešovice Staré, Holešovice Nové, Lipec a Březovice.

Březovice leží nad pravým břehem Novohradky čili Volšinky mezi Hrochovým Týncem a Starými Holešovicemi. Mívaly tvrz již v XIV. věku; patřívala r. 1378 Rubínovi z Březovic, v letech 1382 až 1400 Zdeňkovi z Březovic. Odtud pocházel známý hejtman husitský Jiří Kroměšín z Březovic, též Jakub z Březovic, jenž r. 1420 vypálil klášter Hradiště, a Jan Kroměšín z Březovic. Tito Kroměšínové často se připomínají mezi předními hejtmany husitskými. Příbek Kroměšín z Březovic účastnil se s Jindřichem z Březovic r. 1440 sněmu čáslavského a pomáhal pak r. 1448 Jiřímu z Poděbrad u Prahy. V XVI. věku byli v Březovicích Příbkové z Otaslavic. Od počátku XVII. věku byl

statek březovický rozdvojen. Jeden díl tvořily Březovice se Lhotou a druhý Honbice s podacím a ves Nabočany s tvrzištěm. Vácslav Haugvic z Biskupic zdědil před r. 1649 dolní díl a jeho manželka Lucie Haugvicová z Nedabylic koupila od Anny Mandaleny Vrochyňové ze Sulevic díl horní. Haugvicům z Biskupic patřily do XVIII. věku Březovice, jež pak byly přikoupeny k rosickému panství. Jedna tvrz jest dosud patrna při dvoře březovickém svou starou okrouhlou věží. Tvrz i věž byly nově upraveny. Tvrz pozdější byla severněji a zmizela v hospodářských stavbách.

Severněji položeny jsou osady Lipec a Nové Holešovice.

NÁMĚSTÍ V HROCHOVĚ TÝNCI.

Staré Holešovice mívaly tvrz, v níž seděli vladykové z Holešovic r. 1318 Štědron, na sklonku XIV. věku Hynek, r. 1440 Buzek. Od r. 1454 patřily Holešovice Staré Příbkovi z Březovic, od r. 1496 Mikulášovi Trčkovi z Lípy, v XVI. věku Příbkům z Otaslavic, kteří rozdělili je v díly, z nichž jeden patřil k Březovicům a druhý obdržel novou tvrz a byl Adamem Příbkem z Otaslavic prodán r. 1616 Anně Marii Kapounové z Damsdorfu i náležel do r. 1663 k statku zaječickému. Posléze od r. 1699 drženy byly Staré Holešovice k panství chroustovickému.

Východně od Březovic dospívá Novohradka k Bližňovicům, k nimž náleží osady Skalice a Blansko i mlýn Psotnov.

Osady tyto náležely k panství rosickému. Blížňovice mají školu.

Od Skalice přechází přes trať místní dráhy chrudimskochrastecké silnice na jih k Přestavlkům, jež se rozkládají při potoku Ležáku, tudy od Řestok k Hrochovu Týnci tekoucím. Potok tento odděluje Přestavlky od nedalekých Trojovic.

V Přestavlcích jest zámek, za starodávna byla tam tvrz. Na počátku XIV. věku Přestavlky náležely Ctiborovi z Přestavlk, na počátku XV. věku připomíná se Aleš z Přestavlk. Tehdy již byla tvrz, držel ji Jan Bošín z Přestavlk. Bošínové potrvali na Přestavlcích přes polovici XV. věku, ještě r. 1464 se tu jejich rod připomíná. R. 1493 byly majetkem Matyáše Libáka z Radovesic, r. 1539 koupil je od Burjána a Zikmunda Andělů z Ronovce Jan Lukavský z Lukavice, po jeho bratřích měl Přestavlky Petr Puchart z Voděrad a po něm Taláckové z Ještětic. V XVI. věku byla vystavěna nová tvrz přestavlcká, na níž ještě v XVII. věku seděli Taláckové z Ještětic. K statku přestavlckému patřily tehdy Přestavlky s tvrzí a dvorem poplužním, dvůr Mířetice s pivovárem a 2 mlýny, vesnice Čekov, Dachov, Srný, Stan s mlýnem a dvorem poplužním, díl Bošova, dvůr Stičany, díl Bitovan s dvorem. Od Maxmiliana Talácka z Ještětic koupila Barbora Lidmila hr. Zárubová z Hustiřan Přestavlky, vsi Dachov, Čekov, Bošov, Stan, Srný s dvorem a Stičany s dvorem r. 1699, načež v letech 1703 až 1717 byl statek přestavlcký k Chroustovicům, od r. 1717 do r. 1829 k Nasavrchům, od té doby jest samostatným statkem.

Také Trojovice bývaly sídlem vladyčím. Roku 1244 držel je Jan z Trojovic, syn Svéslavův. V XIV. věku připomínají se tu Jindřich a Budislav. Tato obec byla mezi farními obcemi biskupství litomyšlského. Tehdy patřila několika pánům. R. 1402 měli dvůr poplužný trojovický Frenclin a Jan z Trojovic, část obce patřila klášteru Hájku u Tržku, později k panství kunětickému a část ke zboží tuněchodskému. Také majitelé hradu Strádova měli tu v XV. věku větší díl vsi. Snad vojsko uherského krále Matyáše vypálilo r. 1469 tvrz trojovickou. R. 1538 byla tvrz již připomínána pustá. Tehdy Řehoř z Pouchobrad prodal ji s dvorem poplužným a pozemky i s podacím Mikulášovi Puchartovi z Voděrad, jehož syn Petr obdržel pak Trojovice na nedlouhý čas. Vystřídali ho Taláckové z Ještětic na jednom dílu statku trojovického, kdežto druhý díl měl Prokop Štítný ze Štítného a na Morašicích, nabyv jej po Regině ze Sulic, jež jej měla koupen od Jana Lukavského z Lukavice, i směniv jej pak r. 1558 s Petrem Hrochem z Mezilesic za Hrochův Týnec. Později nabyl po Jindřichovi jeho bratr Jan Talácko z Ještětic vsi Trojovice, Zájezdec, Kostelec, Cejřov, Louku a Habrovec a dvůr Týn a asi vystavěl na tvrzišti novou tvrz. Konečně r. 1604 Mariana Berbistorfova z Ještětic prodala Janovi Benedovi z Nečtin Trojovice sídlo a tvrz se stavením v téže tvrzi a dvůr poplužný se vsí a ves Hlínu. R. 1616 koupil vše to Viktorin Hradecký z Bukovna. Díl Štítenských, jejž r. 1570 opět Prokop ze Štítného nabyl od Jiřího ze Slepotic, měl r. 1583 Mikuláš z Lobkovic.

Po r. 1616 Viktorin Hradecký z Bukovna spojil v rukách svých Trojovice a nedaleký Zájezdec, jejž po své choti zdědil. Po Hradeckých z Bukovna nabyl

jejich statku Kašpar Celler z Rozentálu, jenž již měl dvůr trojovický, druhdy štítenský, a takto nabyl celých Trojovic k panství hrochovotýneckému.

Kostel trojovický sv. Michala archanděla byl do r. 1704 farním, načež stal se filiálním k Hrochovu Týnci, znova byl v druhé polovici XVIII. věku zbudován za praemonstrátského opata Pavla Václavíka. Nasvědčuje tomu znak nad vchodem kostelním zasazený, nad nímž spatřují se infule a klobouk prelátský a začáteční písmena P. W. A. G. (Paulus Waclawik abbas gradicensis). Nad průčelím jest věž se zvony z r. 1762 a 1859. Výzdoba a zařízení kostelní pochází z XVIII. věku. Hlavní oltář má obraz sv. Michala a sochy sv. Petra a Pavla, na pobočním oltáři jest Ceregettiho obraz sv. Vojtěcha.

Za Jana Václava Cellera z Rozentálu byl vystavěn pivovár r. 1681. V Trojovicích jest škola.

Na protějším břehu Ležáku jest obec Zájezdec. Nejstarší zpráva o ní jest z r. 1318. Tehdy patřila několika zemanům, později klášteru v Tržku, jehož majetek zdejší byl r. 1421 zabrán světskými osobami a připojen k zboží podlažickému. R. 1539 byl Zájezdec připojen k Hrochovu Týnci. V XVII. věku byl samostatným statkem v držení Hradeckých z Bukovna, po r. 1616 připadl k panství chrasteckému.

Úvalem poblíž pravého břehu Ležáku vede polní cesta k jihozápadu do Řestok.

Řestoky (Žestoky) jsou starobylá osada. Již v XII. věku měly faru. Asi r. 1100 Vladislav dal kostel řestocký s celým záduším a třemi újezdy klášteru kladrubskému. Před r. 1167 Břetislav dal praemonstrátům litomyšlským kováře Mucka v Řestokách se syny a dcerami jeho. Již v XIV. věku byla zde tvrz, na ní připomíná se r. 1318 Nykvart ze Žestok, pak Štěpán ze Žestok a Jan Tichava ze Žestok. R. 1417 seděl na dvoře žestockém Mikuláš Pysk ze Žestok, jenž odkázal tento dvůr svému bratru Janovi Těchlovci z Dobříkova »ke chlebu a ku pivu«. Od něho dostal jeho zboží řestocké Jetřich ze Žestok a ze Žumberka, r. 1440 připomínaný, ale r. 1457 byl dvůr již pustý, tehdy patřil Soběslavovi z Miletínka.

Díl Řestok náležel klášteru podlažickému. Druhý dvůr tamní míval v prvé polovici XV. věku Jan Oslice ze Žestok a pak od r. 1454 Jan Zaječický ze Šternberka.

R. 1470 byl na Řestokách pánem Hertvík z Rušinova, na počátku XVI. věku Jiří z Kunčího a na Žestocích, r. 1532 Jan Lukavský z Lukavic. Matěj z Tryskovic prodal ku konci XVI. věku tvrz Řestoky s dvorem poplužním, vsí a podacím Václavovi Taláckovi z Ještětic, jehož rod tu pobyl do počátku XVII. věku, načež Žestoky přešly na Gerštorfy z Gerštorfu, z nichž Bernartovi byla r. 1623 třetina jeho statku skonfiskována. Lev Burjan Berka z Dubé a na Rychmburce koupil téhož roku od komory královské Žestoky téměř celé k panství rosickému, jen několik usedlostí bylo přikoupeno k panství chroustovickému.

Kostel sv. Václava stojí u vesnice, od XVII. věku byl filiálním, zprvu ke Skuči, nyní k Chrasti. Vystavěn byl v slohu románském, v XIII. věku zbudovali jej slohem gotickým. K sklenuté presbyteři přiléhá loď s rákosovým stropem. Hlavní oltář jest opatřen obrazem sv. Václava, vymalovaným v XVIII. věku. V presbyteři jest sanktuarium. Kostel byl za starodávna vyzdoben freskami. V XVII. věku se pohřbívali zde Taláckové z Ještětic. Ve věži visí tři zvony, jeden z r. 1492, ostatní bez nápisu.

Nad osadou vyniká veliký špejcharovitý dvůr.

Od Řestok k východu leží Rosice v úvalu po obou březích potoka Žejbra na křižovatce několika silnic při místní dráze chrudimskochrastecké, jež tu má stanici. K místní obci Rosicům náleží Seslávky, Synčany a Brčekoly. Seslávky sousedí se severním koncem Rosic. Pod nimi plyne severovýchodním směrem potok Žejbro k Synčanům lučinatým údolím a dál pak k severu skrze Brčekoly k Bližňovicům.

Rosice sluly též Rosicemi Vladyckými. Mívaly tvrz, jež stávala v lukách při cestě, ze zámku do kostela vedoucí, v polohách »na dvořišti«. V XVI. věku byla vystavěna v Rosicích nová tvrz, z níž pak byl upraven starý zámek, jenž pak byl rozšířen novější budovou zámeckou.

Na počátku XIV. věku seděli na Rosicích bujní a loupeživí vladykové Těšislav, Pechan, Ondřej, Lucek, Bonec, Dymitr a Jan z Rosic. Na sklonku téhož věku Rosice připadly jako léno na krále. Protestu proti upálení M. J. Husa súčastnil se r. 1415 též Jan z Rosic. Při straně Jiřího z Poděbrad byl pak Jakoubek Larva z Rosic ještě r. 1450, ale jemu nepatřilo celé zboží rosické. Připomíná se tu v polovici XV. věku též Mikuláš Čelák z Rosic, jenž pak r. 1451 zastavil celý statek tento Janovi z Mrdic a Chrasti. Po Markétě Čelákové ze Seslavic byli na Rosicích Zdeněk z Rosic a pak Vilém z Chlebova, jenž vystřídán byl Talácky z Ještětic, z nichž první tu byl Vaněk (1483), pak Jindřich, po něm jeho syn Václav Talácko z Ještětic († 1558). Taláckové měli větší díl Rosic s tvrzí a dvorem poplužním, Seslavce s dvorem poplužním, Nabočany a Libanice. Synové jeho rozdělili se o majetek rodový tak, že Václav dostal Rosice, Jan Trojovice, Jindřich Synčany, Hynek Přestavlky a Adam Řestoky. Konečně r. 1611 Jindřich Talácko z Ještětic prodal Lvovi Burjanovi Berkovi z Dubé na Rychmburce Rosice s tvrzí a dvorem poplužním, Včelákov s dvorem poplužním, Horní a Dolní Seslávky, Kvasiny, Dřeveš, Střítež, Vyhnanov, Bystřici a Pušici. Po Bercích z Dubé měl panství rosické, jimi zvětšené, Bedřich Rudolf hr. z Fürstenberka, zase Berkové z Dubé a po nich r. 1714 Václav Vojtěch hr. z Vrbna a z Bruntálu, jenž prodal panství rosické Václavovi Norbertovi Oktaviánovi Vchynskému z Vchynic, jehož rodu dosud velkostatek rosický náleží. V XVIII. věku náležely k tomuto panství Rosice se zámkem a pivovárem, Bližňovice, Blansko, Seslavce, Skalice, Synčany, Radim, Nová ves, Řestoky, Vrbětice, Střítež, Dřeveš, Kvasín, Vyhnanov, Včelákov, Tisovec, Bystřice, Dvakačovice, Úřetice s tvrzí, část Bělé, Zásad, Čankovic a Vejvanovic.

Roku 1848 patřil díl Rosic k panství chrasteckému.

Rosice měly již v XIV. věku faru. Od XV. do XVII. věku působili při farním kostele rosickém faráři utrakvističtí, později evangeličtí. Po bitvě bělohorské byla zřízena fara katolická, byla jen do r. 1664, pak byla přenesena do Chrasti a dosud jest kostel rosický filiálním k Chrasti. Kostel sv. Václava zachoval se v úpravě, již nabyl v XVIII. věku, jest zbudován v slohu barokovém. Z té doby jest zařízení vnitřní. Hlavní oltář má obraz Zavraždění sv. Václava, pocházející asi z počátku XIX. věku. Obrazy pobočních oltářů jsou z XVIII. věku, obraz P. Marie na kůru asi z polovice XVII. věku. Kostelní budova obklíčena jest zevně náhrobníky, též uvnitř jsou některé náhrobní kameny, hlavně tu pochováni byli v XVI. a XVII. věku někteří Tajáckové z Ještětic a jejich manželky. Též ve zdi hřbitovní jest zasazeno několik starobylých náhrobníků. Poblíž kostela stojí zvonice, v níž jsou 3 zvony, z nich největší zvon Doubrava ulitý r. 1591 byl prý zakopán v nedalekém háji Doubravě. Další zvony jsou z let 1515 a 1557.

Kostel stojí v někdejší části chrastecké. V dílu Rosic, jenž náležel k panství rosickému, jest zámek s jízdárnou a velikou zahradou a pivovár.

Zámek rosický vznikl za Berků z Dubé, kteří vystavěli renaissančním slohem část zámeckou poblíž nynějšího dvora hospodářského. Znak Berkovský a začáteční písmena nad ním umístěná připomínají Bohuslava Ferdinanda hr. Berku z Dubé a umožňují přesnější určení této stavby do prvých let druhé polovice XVII. věku (1650 až 1653). Této části zámecké užívá se za sýpku a hostinec. Také jízdárna bývalá, jež nyní jest skladištěm cukru a stojí za parkem zámeckým, vznikla za Berků z Dubé. Svědčí nápis nad jejím vchodem, že ji vystavěl František Antonín hrabě Berka r. 1678.

Štěpán Vilém hr. Kinský přistavěl r. 1728 k starému zámku nové křídlo, v němž též jest kaple nejsv. Svátosti oltářní. Zachovaný nápis v této kapli potvrzuje, že Štěpán Vilém hr. Kinský i tuto kapli r. 1728 založil. Hlavní oltář má obraz P. Brandlův Večeře Páně. Na pobočních oltářích jsou obrazy Stětí sv. Barbory a Kamenování sv. Štěpána, malované v XVIII. věku. U hlavního oltáře visí obraz P. Marie z XVII. věku.

V Rosicích jest škola.

S e s l á v k y byly r. 1131 statkem biskupství olomúckého, v XIV. věku statkem vladyků, kteří psali se po nich, r. 1374 Dětleba a Ješka ze Seslavec. Roku 1382 Pešík, Velík a Ješek ze Seslavec se připomínají, r. 1406 Matěj, r. 1415 Jan a Mikuláš, r. 1440 Havel, Mikuláš, Janek a Vaněk, r. 1448 až 1460 Dětleb ze Seslavec, v XV. věku též Čelákové ze Seslavec. Od XVI. věku náležely Seslávky k panství rosickému.

K místní obci Rosicům náleží kromě Seslávek vsi S y n č a n y a B r č e k o l y.

Přes polohy Za rájem a U mrtvých vede od Rosic silnice k jihovýchodu do Dobrkova. D o b r k o v leží na Dobrkovském kopci, jenž jest nejvyšší

(345 m n. m.) polohou mezi Chrastí a Luží a skytá rozhled po širém okolí. Obec tato patřívala k panství chrasteckému.

Po svahu jihovýchodním Dobrkovského kopce nad úvalem Annenského potoka sestupuje silnice do Radimě, jež po obou březích tohoto potoka se v údolí při silnici lužskochroustovické rozkládá. Radim patřívala do panství rosického.

Malebný jest pohled se strání Dobrkovské výšiny na Luži, nad níž vyniká poutní kostel na Chloumku a v pozadí zříceniny hradu Košumberka. K jihu výšina Dobrkovská sahá nad Roubovice.

Roubovice, původně Hrubovice nebo Grubovice, jsou osada starobylá. Nejstarši zachovaná zpráva o nich jest z r. 1167, kdy tu u Roubovického potoka opat litomyšlský koupil kus lesa od opata opatovského. V XV. a XVI. věku patřila část Roubovic k domanickému zboží a část druhá k podlažickému klášternímu statku, po r. 1420 Janovi Pardusovi z Vratkova, pak Kostkům z Postupic, až konečně r. 1539 ji od Bohuše III. Kostky z Postupic koupil Mikuláš ze Zásmuk. V XVII. věku patřily Roubovice k Přestavlkům Taláckům z Ještětic. Roku 1664 koupila Marie Maximiliana Hysrlová z Chodů Roubovice. Roku 1694 měl je Norbert Leopold Libšteinský z Kolovrat, jenž je r. 1700 prodal Adamovi Bedřichovi Údrckému, r. 1757 byly přikoupeny k panství chrasteckému.

V Roubovicích jest modlitebna židovská.

K místní obci Roubovicům náležejí osady Chacholice, Nová Ves, Skála a Podlažice.

Nová Ves jest v jihovýhodním cípu okresu chrudimského na vypnulině nad úvalem svatoannenským v lesnaté krajině. Od ní na západ po vypnulině, jež příkrými svahy spadá nad Skutíčkem do okresu skutečského, rozkládají se lesy, jež zabírají rozsáhlé prostranství mezi Roubovicemi, Novou Vsi, Skálou a Chacholicemi téměř zcela a sahají na západě a jihozápadě k rokli, již si při srázech této vypnuliny probrázdilo k severu Žejbro, utvořivši jedno z nejmalebnějších úvalů východočeských. Levý břeh Žejbra provází trať severozápadní dráhy, z níž lze pohodlně celou tuto rokli přehlédnouti.

Na strmých stráních, jež kolmo spadají do údolí u Podskalí, jsou rozhozeny domky osady Skály. Skála patřila, jako i Nová Ves, k panství rosickému. Srázná cesta sestupuje do Podskalí, v němž jest starobylý kostel sv. Jana Křtitele, založený v XII. věku vladykou blahosl. Vrbatou, zakladatelem a příznivcem kláštera podlažického. V XVI. věku slul tento kostel kostelem sv. Vrbaty. Dosud lid tu říká kostel u sv. Vrbaty. Kostel tento byl původně slohu románského, r. 1696 byl opraven Františkem z Talmberka. K polokruhové apsidě přiléhá loď obdélníková, vybíhající v průčelní část pětiuhelníkového půdorysu. Po obou stranách této průčelní části jsou šestihranné věže, jež původně byly zajisté též slohu románského. Na hlavním oltáři jest nový obraz sv. Jana Křtitele, na pobočních oltářích jsou obrazy sv. Václava a

Floriana, malované Antonínem Machkem, rodákem podlažickým na počátku XIX. věku.

Osada Skála patřívala k statku podlažickému, od XVII. věku k panství chrasteckému, jako i osady Chacholice a Podlažice. Poblíž kostelíka jsou lázně u hostince, k němuž od kostelíka vede stinné stromořadí.

V lese nad potokem Žejbrem jest mezi Skálou a severnějšími Chacholicemi skupina balvanů, z nichž nejvyšší balvan opatřen jest vtesaným nápisem německým, jenž vzletně vzpomíná, že toto místo nedostupné obšťastnila dne 28. srpna 1781 svojí přítomností šlechtična Poniatowská, v tomto háji tichém jako její srdce — chrám to dobročinnosti, i by od tohoto dne místo toto bylo obdivovateli i lidstvu posvátno. Do údolí tohoto biskup Hay rád si vycházíval a, když na jedné návštěvě takové u těchto balvanů usedl a zdřímnul, byl tu překvapen hraběnkou Poniatowskou, jež z Chroustovic do Chrasti zavítala a na zámku biskupa nezastihla.

Podél pravého břehu Žejbra dojdeme za lesem do Chacholic. Od lesa nad Chacholicemi jest pěkná a rozsáhlá vyhlídka po okolí Podlažic a Chrasti a dál chrudimským okresem. V malebné poloze severně od Chacholic u podlažického rybníka spatřujeme Podlažice. Přes kopec, na němž byl zbudován »altánek« biskupa Haye, šíří se rozhled po okrese vysokomýtském.

Podlažice prosluly svým benediktinským klášterem, jenž byl blahosl. vladykou Vrbatou založen r. 1159. Prvním opatem byl Hugo. Vrbata věnoval klášteru svoje dědiny a též jiní dobrodinci se vyskytli, takže klášterní majetek byl dosti značný. V XIII. věku vznikl obrovský kodex klášterní, do něhož byl asi r. 1239 vepsán starý nekrolog podlažického kláštera asi r. 1224 dokončený. Obrovskou knihu tuto (codex giganteus) po nějaké době zastavil klášteru břevnovskému, v XVII. věku ji uloupili Švédové, a nyní jest ve Štokholmu chována. Roku 1318 byl opatem Artleb, za jeho doby byl zastaven Boží dům, jenž patříval klášteru podlažickému, nicméně klášter ještě zkvétal, bylo v něm 21 mnichů. Za opata Domaslava vzešly r. 1369 rozepře klášteru o lesy. Opat Domaslav byl r. 1373 sesazen. Po jeho smrti stal se opatem r. 1375 Bohuněk, za něhož vznikl klášterec benediktinský na Práčově. Opat Bartoloměj (1399 až 1406) dbal o zvelebení kláštera. Vácslav IV. udělil r. 1401 Jindřichovi Lacembokovi z Chlumu správu nad Podlažicemi. Roku 1421 Husité dobyli a ztroskotali klášter, křtitelnice byla odvezena do Králové Hradce, kdež dosud se chová. Opat byl upálen na poli Chmelništi u Rychmburka a prach jeho vmeten do rybníka Spálivce pod Rychmburkem. Klášterské zboží měl pak r. 1427 Kroměšín z Březovic, r. 1436 Jan Pardus z Vratkova, od něhož je Zdeněk z Postupic před r. 1454 koupil. V těch dobách (1448 až 1460) žil opat Bonifác z Volkenšteina, jenž pouze slul opatem podlažickým, ale kláštera již neobnovil. Kostkové z Postupic drželi Podlažice do r. 1539, prodali je Slavatovi z Chlumu na Košumberku. R. 1577 obdržel je Albrecht Slavata z Chlumu na svůj díl, jenž pak slul panstvím chrasteckým, a při tomto panství zůstaly Podlažice až do r. 1850.

Štíhlýma dvěma věžema vyniká kostel podlažický nedaleko biskupského dvora tamního nad koruny stromů a označuje místo bývalého kláštera, jenž stával v místě, dosud »na klášterách« zvaném, mezi dvorem a nedalekým pivovárem a zabíral dům, v němž obývá sládek. Do doby, kdy stal se biskupem Karel Hanl, bylo okolo nynějšího kostela ještě mnoho zřícenin a jam. Tento biskup nařídil urovnání tohoto prostranství. Při těchto pracech bylo zde nalezeno mnoho fiál, skruží a jiných stavebních ozdob gotického slohu, jež jsou uloženy v nynějším kostele podlažickém. Menší památky, kachle, šípy, klíče, několik starých mincí a j. jsou chovány v chrasteckém zámku, byzantský krucifix malý jest v Průmyslovém museu chrudimském s některými stavebními výzdobami starého kostela klášterního. Při jiné příležitosti byly vykopány lebky a kosti. Na počátku XX. věku bylo zase bádáno po zbytcích kláštera, k němuž v XIV. věku náležely fary v Podlažicích, Rosicích, Kostelci Vrbatově a na Včelákově.

Nynější podlažický kostel sv. Markéty byl založen r. 1696 biskupem královéhradeckým Janem Františkem z Talmberka, jenž pak v něm byl se svou sestrou Ludmilou pohřben. Biskup Jan Adam hrabě Vratislav z Mitrovic vysvětil r. 1721 tento kostel. Dříve stála tu pouze kaple, nynější sakristie, vystavěná ze zbytků zdí klášterních, k níž bývaly hlučné pouty na sv. Markétu. Do r. 1783 strojila se tu pro chudinu jídla a pro poutní hosty bývaly traktace. Biskup Jan Leopold Hay ustanovil, by místo pohostění bylo ročně 40 zl. odváděno z důchodů chrasteckého panství do pokladny chudých.

Kostel má půdorys obdélníkový, z něhož pouze vybočuje při průčelí stará sakristie. Nad průčelím, jež vrcholí ve štít, strmí dvě vysoké štíhlé věže svými jehlancovitými kryty. Nižší poboční lodě obemykají hlavní loď i presbyteř a přecházejí za presbyteří v ochoz. Hlavní oltář sv. Markéty jest z počátku XVIII. věku; poboční oltáře jsou v ochozu. Některé obrazy jejich jsou pozoruhodny. Před hlavním oltářem jest hrobka, zakrytá deskou kamennou s nápisem: EPISKOPUS BARO DE TALEMBERG 1698. Za hlavním oltářem jest jeho náhrobník. Kostel byl r. 1834 opravován.

V Podlažicích jest pivovár a cihelna kruhová.

U silnice chrastecké stojí socha Jana Nepomuckého s nápisem z r. 1723, tedy o 6 let starší nežli bylo vyhlášení jeho za svatého.

Od dvora podlažického podél jihovýchodního břehu rybníka podlažického vede polní cesta k Horce. Obec H o r k a stojí na výšině při křižovatce dráhy severozápadní se silnicí, jež tudy jest od Chrasti k Hlíně zřízena. V Horce jest škola a kaple. K této místní obci náleží jižnější osada M e z h o ř a osada Podskalí u Skály.

Proniknuvši nad Skálou od úvalu Žejbra, vine se trať severozápadní dráhy lesnatou krajinou na východ a u Mezhoří zabočuje na sever poblíž Horky do starého nádraží chrasteckého, z něhož odbočuje trať místní dráhy chrudimskochrastecké, jež u Chrasti má nádraží.

Město CHRAST (Chrasť, chybně Chrást) vyniká z nížiny dvojicí věží svého děkanského kostela. V pozadí za ní na východě vystupují obrysy kopců před Luží a nad Roubovicemi. Z jihu dosahuje českomoravská vysočina svými výběžky k Horce a Podlažicům a na severozápad a sever šíří se nížina chrudimská, jež zasahuje k Chrasti svým nejzazším výběžkem.

Chrast leží asi čtvrt hodiny cesty od starého nádraží při chrudimské silnici, jež dvěma řadama přízemních domů vchází do města, jehož středem jest prostranné náměstí, na němž jsou škola, obecní dům, děkanství a biskupský zámek a děkanský kostel sv. Trojice.

Ještě v XIV. věku byla Chrast přifařena k Podlažicům. Starý kostel chrastecký stával nedaleko nynějšího kostela, teprv v XVIII. věku zbudovaného, i byl v XV. a XVI. věku farním, po vojně třicetileté byl zase filiálním do Rosic. R. 1664 byla tamní fara zrušena a zřízena nová fara v Chrasti. Starý kostel vyhořel r. 1709. Po založení biskupství stal se kostel děkanským.

Nynější kostel děkanský v Chrasti byl založen roku 1710 a dostavěn r. 1717, vyhořel r. 1725 a, když pak škody požárem způsobené byly odčiněny, opětně v XVIII. věku byl požárem novým částečně poškozen. K polokruhové presbyteři přiléhá trojlodní budova, nad jejímž průčelím strmí dvě věže nízkého krytu. Hlavní oltář, původně roku 1717 zřízený, byl biskupem Janem Haisem nahražen novým. Poboční oltáře pocházejí z XVIII. věku. Kostel jest pěkně upraven, má některé pozoruhodné obrazy a řezbářské práce z téhož věku. Pohřbeni jsou v něm Jiří kníže Kantakuzeno, Anežka Malovcová rozená z Vratislavů. Kromě starého zvonu, pocházejícího zajisté z původního kostela, jsou zvony kostelní z konce XVIII. věku.

Na náměstí býval českobratrský sbor před r. 1612. Markéta z Donína prodala Alíně Sakařové tento dům bratrský, v kterémž se druhdy slovo boží kázávalo. Ještě roku 1780, kdy obec chrastecká dostala po ohni pro školu spáleniště této panské budovy, nazývalo se toto místo domem bratrským. Na místě tomto byla vystavěna škola, již r. 1877 zbořili.

V nynější škole jsou též sbírky městského musea chrasteckého. Některé památky jsou uloženy v radnici.

Děkanství bylo vystavěno r. 1664 a obnoveno po ohni, jenž r. 1709 e zničil, v prvé čtvrtině XVIII. věku. Jest ozdobeno sochou sv. Floriána z r. 1738.

Poblíž děkanství jest biskupská residence, obšírné jednopatrové stavení, jež zabírá jednu stranu náměstí při podlažické silnici. Biskupský zámek stojí částečně na místě tvrze, jež byla v druhé polovici XVI. věku Slavaty z Chlumu a Košumberka vystavěna, a byl vybudován v různých dobách od XVII. věku až do polovice XVIII. věku. Část zámku byla hotova již roku 1601. Markéta Berková z Dubé vystavěla novou budovu panskou, v ní slavila r. 1607 svůj sňatek s Ferdinandem z Donína. Nejstarší částí biskupského zámku jest severní křídlo jeho, v jehož úzké chodbě přízemní nad dveřmi nádvorními značka »M B 1605« svědčí, že tuto část budovy stavěla Markéta Berková z Dubé. Počátkem XVIII. věku byla hlavně stavěna zadní část zámecká, v níž jest kaple

zámecká, kterouž zakladatel této části zámecké, biskup Vácslav František Karel z Košína r. 1728 vysvětil. Kaple zámecká sv. Jana Nep. čelí svou apsidou do zahrady, na hlavním oltáři má pěkný obraz z XVIII. věku a sochy sv. Vácslava a Floriána z téže doby, nově byla vymalována a vyzdobena. Tato část zámecká má na průčelí dvorském znak biskupa Vácslava Františka z Košínů a štít s allegorickými sochami víry, naděje a lásky, na zdi při kapli letopočet 1728. Roku 1742 biskup Jan Josef hrabě Vratislav z Mitrovic vybudoval průčelní barokní část zámku, směřující do náměstí. Nad hlavním vchodem při jeho erbu jest latinský nápis o tom svědčící. V zámku jsou též úřadovny ředitelství velkostatku biskupského. Dvůr jest upraven před zadní částí zámku na způsob zahrady. Za residencí biskupskou rozkládá se rozsáhlý park, při němž byla v XVIII. věku zařízena fíkovna. Za parkem pokračuje stinné stromořadí až nad zalesněnou stráň nad Podlažice.

Opodál města stojí u Chrašic vodárna, zřízená biskupem Janem Josefem Vratislavem z Mitrovic.

O starobylém osazení této krajiny svědčí nálezy praehistorických památek.

Chrast bývala ještě v XIV. věku vesnicí klášterského statku podlažického, jehož osudy i v XV. věku sdílela. Po r. 1420 přešla s ostatními osadami tohoto statku v držení Jana Pardusa z Vratkova a pak Kostků z Postupic. Teprv od této doby vyskytují se zprávy četnější o této osadě, jež, jak její jméno svědčí, vzniknuvši v poloze druhdy nevzdělávané, jen chrastí všelijakou porostlé, nemohla se rozvinouti, dokud klášter podlažický byl hlavním střediskem celé krajiny. Úpadek kláštera a osady klášterní i poloha Chrasti, jež měla nejvýhodnější polohu ze všech osad klášterského statku, působily, že Chrast začala se vzmáhati a stala se střediskem bývalého zboží podlažického. Již r. 1493 byla Chrast městečkem.

Kostkové z Postupic byli v přátelství s Janem Pardusem z Vratkova. Po jeho smrti byl Zdeněk Kostka z Postupic poručníkem nezletilého Viléma Pardusa z Vratkova. Když pak Zdeněk Kostka z Postupic umřel r. 1468 u Zvole na Moravě, obdržel jeho synovec Zdeněk Podlažice a Nový Hrad. Mincmistr Zdeněk II. Kostka z Postupic byl příznivcem Jednoty českobratrské, přál též městečku Chrasti, dal mu r. 1493 povolení ke koupi prutu dědiny Buškovy k obci a odpustil jí pro vždy platy z tohoto majetku povinné, obdarováním daným ve čtvrtek na den sv. Prokopa 1493. Na žádost Bohuše Kostky z Postupic potvrdil král Vladislav v sobotu před Povýšením sv. kříže r. 1500 smlouvu, jež se stala mezi králem Jiřím a Zdeňkem z Postupic o postupu statku podlažického v užívání tohoto pána. Vilém Kostka z Postupic listem z pátku před svatodušním hodem Božím 1511 upravil vybírání šosův čili úrokův v městečku Chrasti. Na přímluvu Zdeňka III., Jana a Bohuše Kostků z Postupic a na Litomyšli obdržela Chrast od krále Vladislava výsadu na týdenní trhy pondělní a na dva trhy výroční, každý osmidenní. Bohuš Kostka z Postupic prodal ve středu před sv. Vítem r. 1542 Slavatovi z Chlumu a Košumberka své dědiny zá-

pisné, totiž dvůr v Podlažicích s polnostmi, štěpnicemi, sladovnou a pivovárem i Podlažice, městečko Chrast, ves Chrastice s mlýnem svobodným, štěpnicí a rybníčkem pustým, vsi Horku, Skálu, Chacholice, Brčekoly, Lhotu Chroustovskou, Želovice, Bor a Dobrkov, i což ve vsi Rosicích měl, s podacími v Rosicích a Chrasticích, i také pode vsí Skálou to podací, kteréž svatého Vrbaty slove, s třemi rybníky u Podlažic, řekami, potoky, vodotečinami, s lesy, jež hajní ze vsí Chacholic a Horky hájí a spravují, právem zástavním a Vácslavovi Okrouhlickému z Kněnic Hory Čelákovské.

Jako za Kostků z Postupic, tak i za pánů z Chlumu měla Jednota českobratrská v Chrasti svůj sbor, jenž vynikl velice v XVI. věku, zejména když byl jeho správcem bratr Jan Efraim, spolupřekladatel bible králické.

Divišovi Slavatovi z Chlumu a Košumberka bylo pro odboj jeho proti králi Ferdinandovi I. vzato r. 1547 jeho panství v závazek manský, ale dosáhl toho za několik let, že mu byla všechna zboží jeho puštěna z manství a pustý klášter podlažický s městečkem Chrastí a některými vesnicemi dědičně dán. Syn Divišův, Albrecht († 1600) vystavěl v Chrasti sídlo panské i vymohl na Rudolfu II. výsadu tržní pro Chrast. Touto výsadou, v pondělí po sv. Matouši 1585 dal král Rudolf II. Chrasti trhy, jíž od krále Ludvíka jí propůjčené, na časy příležitější, totiž na čtvrtek před sv. Havlem a na sv. tři krále a týdenni trhy na čtvrtky.

Po Albrechtovi Slavatovi z Chlumu a Košumberka měla přejíti Chrast na Vácslava Berku z Dubé, ale dříve než trh byl dokonán, pán tento po mustrunících lidu vojanského, v království českém se do Uher sbírajícího na Turka pohana, náhle v Chrudimi zemřel. Statek chrastecký byl r. 1601 připsán jeho vdově Markétě Berkové z Lípy a na Rychmburce, jež již r. 1596 koupila Chlum a Vortovu za Hlinskem a připojila pak je k tomuto statku. Markéta Berková z Lípy poskytla r. 1605 některé úlevy svým poddaným statku chrasteckého, vystavěla nejstarší část zámku chrasteckého a r. 1607 provdala se za Ferdinanda purkrabího z Donína, r. 1615 zase za Jiřího z Talmberka. R. 1623 nabyla správu statku chrasteckého Františka Hypolita Eusebie hraběnka z Fürstenberku, jež též ostatní statky po svém manželu Lvu Burjanovi Berkovi z Dubé pozůstalé spravovala pro svého nezletilého syna Matěje Ferdinanda Františka Berku z Dubé.

Chrastečtí i obec jejich za vojny třicetileté velice trpěli a vrchnost slíbila jim uleviti.

Roku 1644 nabyl statku chrasteckého Jan Rudolf Trčka z Lípy, bratr Markéty z Talmberku, a po něm dcery Isabelly a Jana ze Švamberka. Anna Eusebie rozená ze Švamberka, provdaná z Harrachu, obdrževši Chrast s Chlumem a Vortovou, prodala toto panství r. 1656 kardinálovi Arnoštovi z Harrachu, jenž prodal je Ferdinandovi III. pro nadání biskupství hradeckého.

Roku 1660 první biskup královéhradecký Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka ujal se panství chrasteckého. Dokud nebyla řádně zřízena residence

v Králové Hradci, bydleli biskupové v Chrasti. Nyní jest Chrast letním sídlem biskupským.

Za biskupa Sobka z Bilenberka byla přeložena duchovní správa z Rosic do Chrasti a zřízeno tu děkanství, r. 1665 Chrast obdržela právo, vybírati si poplatek z vinného šenku.

Josef I. dal r. 1708 Chrasti výsadu na dva trhy výroční a čtyry trhy dobytčí. Po ohni r. 1709, jenž zachvátil celé městečko, zejmena též kostel, zvonici, děkanství, školu a radnici, biskup Tobiáš Jan Becker založil nový kostel, jejž pak biskup Jan Adam hrabě Vratislav v Mitrovic dokončil. Tento biskup potvrdil artikule cechů chrasteckých, zřídil nové krámy masné v bývalém bratrském domě, v němž r. 1741 daroval též pokoj a komoru pro školu, vystavěl nákladnou vodárnu, z níž obec chrastecká mohla si vésti vodu přebytečnou do nádržky na náměstí zvláštním vodovodem, a přikoupil k biskupskému panství Zájezdec a Roubovice.

Roku 1725 vyhořely v Chrasti kostel, radnice a mnohé domy jiné, roku 1774 opět téměř celé městečko, též kostel byl ohněm poškozen.

Biskupové Václav z Košínů a Vratislav z Mitrovic dobudovali zámek biskupský.

V dějinách kulturních XVIII. věku zajistil si vynikající místo biskup Jan Leopold Hay, čelný rádce Josefa II. Přál též poddaným svého panství. Nejraději prodléval v Chrasti a okolí, zvláště oblíbeným zátiším jeho byl zámeček »na altánku« na stráni viničné u Chrasti. Zemřel na zámku chrasteckém dne 1. června 1794 a na hřbitově chrašickém »sobě vyvolil odpočinutí, by ani po své smrti od svého milého lidu oddělen nebyl, mezi nimiž blahoslavenství spokojeného živobytí požíval, výslovně odpíral všech pamětných náhrobků, spokojen jich v srdcích týchž dosáhnouti, kteréž ošťastniti toužil. Ah, on jich dosáhl, on byl hoden jich dosáhnouti.« Tak hlásá jeho pomník.

Biskup Hay potvrdil roku 1783 a v dalších letech výsady cechů chrasteckých. Roku 1808 František I. dal Chrasti výsadu na středeční trhy týdenní.

Chrast byla do r. 1848 sídlem soudní a politické správy panství chrasteckého a roubovického. Při nové úpravě úřadů byla vřaděna do okresu chrudimského.

Znak města Chrasti jest štít stříbrný, zlatým proužkem rozpůlený, v jehož pravém i levém poli se spatřuje černá orlice, vyletující s roztaženýma křídlama a se zlatými drápy i zlatým pyskem, a s červeným jazykem vyplazeným.

Chrast má měšťanské a obecné školy, jest sídlem ředitelství velkostatku chrasteckého, vikářství, má mnohé průmyslové závody, továrnu na papírové špičky doutníkové, výrobu obuvi, závod vyšívačský, parní pilu a j.

Chrast měla roku 1900 v 315 domech 2040 obyvatel, roku 1910 v 353 domech 2440 obyvatel.

V Chrasti působili učitelé a spisovatelé Jan Filcík a Vincenc Paulus a působí učitel a spisovatel Fr. Vondráček. Chrast jest rodištěm německého spi-

sovatele MUDra. L. A. Frankla. Na hřbitově chrašickém jsou pohřbeni biskupové Leopold Hay, Jan Hais a Eduard Brynych.

Chrašice (druhdy Chrastice) náleží k místní obci Chrasti. Stromořadí od severovýchodní části Chrasti vede k této osadě, nad níž vyniká na návrší nad úvalem, jímž doubravami potok žejbro od Podlažic k Rosicům se vine, hřbitovní kostelík sv. Martina. Od kostela jest rozhled k Chrasti, parku biskupskému, lesu nad Podlažicemi, osamělé starobylé vodárně, jejíž vysoká věž nad úvalem Žejbra jest zbudována. Dole v úvale rozlévá se rybník chrašický. Nad Doubravou vystupuje táhlý lesnatý vrch, při jehož temenu proti Podlažicům bělá se jednopatrový letohrad biskupa Leopolda Haye, »altán« na stráni viničné, na níž ještě r. 1652 byla pěstována réva a rozmanité ovocné stromoví. Za tímto vrchem ukazuje se Roubovický les a k jihovýchodu modrají se lesy u Skály. U Chrašic v údolí, severněji za hřbitovem, jsou nová vodárna a městské lázně. Přes Chrašice jest výhled do okolí Rosic.

Na výšině nad Chrašicemi býval již v XIV. věku kostelík. Nynější budova kostela hřbitovního byla pořízena r. 1721 na místě starého kostela i vyniká neobvyklým rozvrhem svých částí. K presbyteři přiléhají lichoběžcové přístavky a šestiuhelníková loď s obdélníkovou síní. Oltář hlavní sv. Martina i oba poboční oltáře sv. Vojtěcha a sv. Brikcího byly r. 1721 vysvěceny biskupem Janem Adamem z Mitrovic. Při tomto kostele jsou četné náhrobníky z XVI. a XVII. věku Slavatů z Chlumu a Košumberka, Klusáků z Kostelce na Roubovicích, Džbánovských ze Džbánova na Rosicích, Raků z Bohuňovic a j.

Nejbližší stanicí severozápadní dráhy za Chrastí k Chrudimi jsou Zaječice na potoce Ležáku.

V Zaječicích bývaly dvě tvrze. Prvá zmínka jest zachována o vladycích zaječických z r. 1319 ve zprávě o Příbkovi ze Zaječic. Počátkem druhé polovice XIV. věku seděl tu Albert ze Zaječic, ku konci téhož věku Jan a Zdeslav ze Šternberka z rodu pánů ze Šternberka. Z XV. věku znám jest tu Jan Holický ze Šternberka, příbuzný a přítel Jiříka Poděbradského, a pak Viktorin z Kunčího se svým synem Janem, přítelem Viktorina Kornela ze Všehrd, mužem též literárně činným, jenž tu pobyl do r. 1521. Ještě v prvé polovici XVI. věku náležel statek zaječický k panství žumberskému, při jehož rozdělení obdržel Petr Janovský ze Soutic tvrz zaječickou, Smrček s tvrzí pustou, Svidnice a Líbanice. Při tomto rodě zůstávaly Zaječice ještě v druhé polovici XVI. věku i přešly Marjánou ze Soutic, provdanou za Zikmunda Robmhápa ze Suché na tento rod. Její dcery Markéta a Eufemie obdržely při rozdělení statku matčina Zaječice. Po Markétě měl její díl Zaječic s tvrzí manžel její Jan Myška ze Žlunic a po něm synové, z nichž Jan posléze držel jej sám, ale, súčastniv se ve straně stavovské proti Ferdinandovi II., byl odsouzen k ztrátě třetiny svého statku. R. 1625 koupil od komory královské Jan Veber sv. p. na Pinsberce Zaječice, jež po různých změnách držebních r. 1685 Maxmiliana Zárubová, rozená z Lisova, prodala Lambertu Hřebenářovi z Harach. Tehdy již

tvrz zaječická nestála, nýbrž již r. 1661 byl na tomto žlunickém díle jen dvůr na místě tvrze.

Když statek zaječický byl r. 1550 rozdělen mezi děti Mariány ze Sontic, vystavěli na díle, jenž připadl Eufemii, manželce Kryštofa Myšky ze Žlunic, tvrz novou, jež na počátku XVII. věku náležela s tímto dílem Petrovi Kryštofovi Kapounovi ze Svojkova a sňatkem jeho vdovy přešla na druhého jejího chotě Ladislava Lukavského z Lukavice, posléze sňatkem jeho dcery Lidunky na Lamberta Hřebenáře z Harach, jenž prodal r. 1696 celý statek zaječický Augustinovi Norbertovi Voračickému z Paběnic, od něho pak koupil r. 1697 Josef František hrabě z Šenfeldu Zaječice a připojil tento statek k svému panství nazavršskému. V XVII. věku spustla také nová tvrz v Zaječicích.

V Zaječicích jest škola. K místní obci této náleží Studená voda.

Severně od Zaječic pramení Bezděkovský potok, jenž teče Libanicemi, Honbicemi k Nabočanům a u Vejvanovic vlévá se do Volšinky. Libanice, Honbice a Nabočany bývaly za starodávna sídly vladyckými.

Honbice (Hombice) připomínají se již roku 1244. Tehdy náležely Hoškovi z Honbic, otci Bavora z Honbic. Na počátku XIV. věku žili Bavor II. a Zvěst z Honbic. Protestu proti upálení M. J. Husa se zúčastnil Vácslav z Honbic, příbuzný pozdějšího vynikajícího válečníka Jana Horyny z Honbic, přívržence Jiříka Poděbradského. Po Honbicích se psali Horynové a Ořechovští z Honbic, ale již na sklonku XV. věku Honbice Janovi Horynovi z Honbic nenáležely, nýbrž Bohuňkovi z Honbic, a na samém sklonku XV. věku Janovi Makovskému z Potšteina, v XVI. věku Janovi Příbkovi z Otoslavic a pak jeho synům. Posléze část Honbic s Nabočany dostala se k panství nazavršskému a druhá část k panství přestavlckému.

Kostel honbický Povýšení sv. kříže byl v XIV. věku farním, po r. 1624 filiálním do Trojovic a od počátku XVIII. věku k Hrochovu Týnci. Opravován byl na sklonku XVII. věku a nově v 1880 letech. Zbudován byl v slohu gotickém. Úprava oltářů pocházela z druhé polovice XVII. věku. Při kostele jest několik náhrobků Talácků z Ještětic a epitaf Antonína Lukavského z Lukavic, r. 1681 zrádně zabitého. Starobylá dřevěná křtitelnice z XVII. věku jest nyní ve sbírkách Průmyslového musea v Chrudimi. Povšimnutí zasluhují ještě obraz P. Marie z XVI. věku, při poslední opravě kostelní značně přemalovaný, a dva staré zvony.

K místní obci Honbicům náleží Libanice, v XV. věku samostatný statek, na němž seděli r. 1440 Adam a r. 1450 Mach z Libanic. Na počátku XVI věku patřil díl Libanic k zboží žumberskému a díl Matoušovi z Habrova a po vladycích z Habrova v polovici XVI. věku dostal se Taláckům z Ještětic. Za nich povstala tu tvrz. Na sklonku XVI. věku byli na Libanicích Malovcové z Malovic, pak zase Vácslav Talácko z Ještětic a jiní, až r. 1660 tvrzička s dvorem poplužným a ves Libanice byla přikoupena k panství žumberskému a v něm pak sloučena byla s panstvím nazavršským.

Taktéž severnější obec Nabočany bývala za starodávna sídlem vladyckým. Roku 1257 bránil se v bavorském Michldorfu Dluhomil z Nabočan s jinými bojovníky krále českého. V XIV. věku připomínají se Jan a Hynek z Nabočan. Na sklonku téhož věku měl o Nabočany různice Hereš ze Zaječic s Příbkem z Nabočan, ale smluvili se a zas na počátku XV. věku vzplanul nový spor mezi dcerou tohoto a Annou z Nabočan. Odúmrť po Buškovi z Nabočan obdržel r. 1406 Matěj ze Seslavic. Protestu proti koncilu kostnickému se súčastnil r. 1415 Petr z Nabočan. Současníkem jeho byl Jan Kačička z Nabočan. Ještě v dalších věcích byly Nabočany rozděleny na několik dílů, z nichž jeden s tvrzí měl Jan Horyně z Honbic (1437), jiný zase Mikuláš z Nabočan. Když pak Nabočany připojeny byly k statku honbickému, tvrz jejich spustla. To se stalo již před r. 1541. Stávala na louce Parkáně a v prvé polovici XIX. věku byly poslední stopy tvrze zahlazeny. Od r. 1716 náležely Nabočany k panství nazavršskému.

Polní cesta, od nabočanského dvora nejprv směrem západním, pak jižním a posléz jihozápadním postupujíc k Vorli, prochází náspy Tří bubnů.

Tři Bubny stojí v místech, kdež bývala v XIV. věku osada Kaplice Větší, jež snad zanikla, když vojsko uherského krále Matyáše řádilo ve východních Čechách. Kostelík tamní byl pak filiálním do Chrudimě. Roku 1677 připomíná se kaple veřejná sv. Jiří nade vsí Vorlí o samotě s poustevnou.

Kostel sv. Jiří byl již v XIV. věku, má dvě presbyteře, jednu větší a jednu menší, loď společnou, před ní věž, o jejíž typickou cibulovitou střechu připravila ji horlivost konservatora v XIX. věku, horlící pro zachovávání jen památek gotického slohu. Hlavní oltář zachoval se v úpravě ze XVII. věku. Staré náhrobky prozrazují, že při tomto kostele byli pohřbíváni v XVI. a XVII. věku Janovští ze Soutic a z Oušavy, Kustošové ze Zubřího a j. Věž má 2 zvony z XVIII. věku.

U kostelíka jsou poblíž hostince šance z XVIII. věku. Roku 1778 císař Josef II. přijel s princem Maxmiliánem a generálem z Lascy do Chrudimě, prohlédl si Pumberky a Tři Bubny, hned r. 1778 pak dal dělati u Bubnů reduty na třech místech. Poddaní z vůkolních panství pracovali na těchto opevněních, dosud dobře zachovaných. Řada topolů označuje jejich polohu. S šanců těchto jest rozsáhlá vyhlídka po Chrudimsku a Vysokomýtsku.

Pod svahem mezi Třemi bubny a Slatinany leží ves Vorel, nad její střechy vyniká škola. Za starodávna vynikala nad nimi tvrz již ve XIV. věku. Z ní byl opatovický opat Jan z Orle, vrstevník Štěpána z Orle. Z pozdějších majitelů této tvrze vynikl v XV. věku Michálek z Orle, praotec vladyků Orelských ze San, jehož rod byl tu r. 1529 vystřídán Janovskými ze Soutic. Tehdy patřily k orelskému statku ves Orel (Vorel) s podacím a tvrzí, vsi Lukavice s tvrzí pustou, Kunčí, Lukavička, Vížky, Radechlyně a Loučky. Při tvrzi orelské byly dvůr poplužný, sladovna a pivovár. Na sklonku XVI. věku nabyl statek orelský Jan Kekule ze Stradonic. Od r. 1600 byli majiteli Vorle Kunatové Dobřenští z Dobřenic. Roku 1683 koupil tvrz a sídlo ve Vorli, vsi Vorel, Luka-

vičky, Vížky, Loučky a Radechlyni s kostelem sv. Jiří nad Vorli, pak se spustlým kostelíčkem Navštívení P. Marie ve Vorli, a s dvorem poplužním, pivovarem, chmelnicí a zahradami Rudolf Vácslav hr. z Šenfeldu. Jeho syn Josef František hr. ze Šenfeldu spojil statek vorelský s panstvím nazavršským. U Vorle bývala velká bažantnice, jejíž větší část jest změněna v pole.

Od Vorle vede k severozápadu silnice k Chrudimi Vlčnovem.

Vlčnov byl starým sídlem vladyckým. Již r. 1244 připomíná se Dobrohost z Vlčnova, r. 1318 Ctibor z Vlčnova a mnozí jiní vladykové. Protestu proti upálení Husa účastnil se r. 1415 Jan z Vlčnova, ve vojště Jiřího Poděbradského před Prahou r. 1448 byl též Matěj z Vlčnova. V XIV. věku byl Vlčnov

SLATINANY.

rozdělen v několik dílů, na nichž seděli různí vladykové, praotcové Rusků, Vrbických a Švábů z Vlčnova. Na počátku XVI. věku mělo zde město Chrudim některé nemovitosti, jež rozšířilo si dalšími příkupy, zejména od Jana Holce z Nemošic, takže konečně obec chrudimská byla vlastnicí celého Vlčnova, vyjma jediný dvůr poplužní, jenž náležel tehdy Vlčnovským z Vrbic a posléze r. 1697 byl přikoupen k panství nazavršskému. Obci Chrudimi byla državnost vlčnovská r. 1547 skonfiskována, ale opět r. 1562 vrácena.

Jihozápadně od Vlčnova na svahu Králové hůry rozkládají se po obou březích Crudimky Slatinany (chybně: Slatiňany). Nad obcí vyniká zámek nedaleko kostela, s nímž jest spojen chodbou. Zámek stojí v místech bývalé tvrze, jež bývala v Slatinanech již v XIV. věku a v XVII. věku spustla, načež v 1660. letech byla obnovena a spravena zajisté velmi dokonale, sice by Balbín zvláště nepřipomínal této tvrze přeslavné. V nynějším zámku jsou chovány některé starožitnosti, zejména nádobí, obrazy a j.

Z držitelů tvrze slatinanské jest znám Zbyněk ze Slatinan, zvaný »Od háje«, jenž r. 1371 se spolčil dědinami svými s Janem Heníkem z Tuněchod. Tento vladyka spojil pak v své držbě zboží slatinanské a tuněchodské po smrti prvějšího společníka. Za několik let nastalo rozdělení obojího zboží. Vácslav ze Slatinan připojil se r. 1415 k protestu proti upálení M. Jana Husa. Rozmanití majitelé společníka. Za několik let nastalo rozdělení obojího zboží. Vácslav ze Slatinan připojil se r. 1415 k protestu proti upálení M. Jana Husa. Rozmanití majitelé vystřídali se v XV. a XVI. věku na zboží slatinanském, z nich zejména Vlacheň ze Slatinan a Vítek z Talmberka, přívrženec jednoty Poděbradské. V druhé polovici XV. věku byli ve Slatinanech páni z Talmberka.

Roku 1469 táhl krajinou uherský král Matyáš. Roku 1469 udeřil k Slatinanům Zdeněk Konopišťský a položil se v nich táborem se svým lidem, pak je vypálil a táhl k Hrochovu Týnci naproti uherskému králi. Do počátku XVI. věku náležely Slatinany Šárovcům ze Šárova, střediskem panství byl stále nedaleký Rabštejnek. Synové Zikmunda Šárovce ze Šárova rozdělili se o zboží slatinanské tak, že Zdeněk Šárovec ze Šárova si ponechal Rabštejnek a Vácslav Slatinany, jež r. 1525 prodal obci chrudimské. Pro její účastenství na odboji proti králi Ferdinandovi I. byly jí r. 1547 Slatinany skonfiskovány a r. 1548 prodány Janovi z Pernšteina, jenž je prodal záhy zase Heřmanovi Lhotskému ze Zásmuk. Bohuslav Mazanec z Frymburka dal rozbourat starou tvrz slatinanskou a začal tu stavěti nové panské sídlo, jež teprv Alena, jeho choť, dostavěla. Jiřík Karlík z Nežetic a na Slatinanech pro účastenství ve vojně české odešel do vyhnanství; zboží slatinanské bylo mu konfiskováno a roku 1623 Lvovi Burjánovi Berkovi z Dubé a Lipého prodáno. Berkové z Dubé měli Slatinany do r. 1653. K statku slatinanskému patřívaly v XVII. věku sídlo a vesnice Slatinany, Rabštejnek se dvorem, vsi Škrovád, Trpišov, Týnec Smrkový, Lipina, Lhota a část Sobětuch. V druhé polovici XVII. věku měl jej František Adam hrabě z Bubna a Litic, pak Adam Jaroslav Puchart z Voděrad až konečně r. 1732 Josef František hrabě z Šenfeldu připojil slatinanský statek k panství nazavršskému. Velkostatek tento náleží knížatům z Auerspergů.

Kostel sv. Martina byl již v XIV. věku farním, po r. 1620 byl filiálním do Chrudimě. R. 1801 byla opět lokalie, později fara v Slatinanech zřízena. Budova kostelní, původně jednolodní, byla v letech 1891 a 1892 přestavěna a v trojlodní budovu změněna. Věž byla částečně při poslední opravě změněna. Zvony jsou z XVIII. věku. Při kostele jsou zachovány náhrobky bývalých vlastníků zboží slatinanského. Konali zde pohřby Mazancové z Frymburka, na Mimoni a Slatinanech, Lhotští ze Zásmuk, Škopkové z Otradovic, Malvicové z Malvin a jiní.

Při zámku jest úpravná zahrada, s ní sousedí rozlehlý park zámecký, v němž jest »švýcárna«. Za pravým břehem řeky, jež byla r. 1834 překlenuta kamenným mostem, jest při nazavršské silnici školní budova. Opodál v polích nedaleko nádraží severozápadní dráhy jest vychovatelský ústav kongregace sester třetího řádu sv. Františka.

Slatinany jsou oblíbeným výletištěm pro svou pěknou polohu a úpravný park i rozlehlé vůkolní lesy a blízké malebné partie středního toku Chrudimky. Pěkný rozhled po vůkolí jest od památného sloupu, jenž za parkem knížecím při nejzazším východním výtěžku lesů podhůrských stojí. V gotickém sloupu, r. 1852 až 1854 vystavěném, jest obraz P. Marie, pocházející prý z r. 1444 a nalezený ve zbořeništi dolnorakouského kláštera gamingského. Od sloupu vidíme k Vorli a Třem bubnům, a do okolí Hrochova Týnce a Chrasti, dále pak po kopcovině za Kunčí a Škrovád do okresu nazavršského k Srádovu a Žumberku. Od této vyhlídky sbíhá stezník ke Škrovádu.

Škrovád, náležející k politické obci Slatinanům, znám jest svými pískovcovými lomy. V Škrovádě bývali v XV. věku vladykové, kteří dle osady této se psali ze Škrovádu. Připomínají se na př. r. 1446 Jiří, Mareš, Jan, Čeněk a Petr ze Škrovádu. Do r. 1547 byl Škrovád vlastnictvím obce chrudimské, pak náležel k statku slatinanskému a s ním přešel do panství nazavršského.

Východně od Škrovádu jest obec Kunčí, bývalé sídlo vladyků z Kunčího, jež na počátku XVI. věku náležela k panství žumberskému, později částečně k statku orelskému a částečně k panství nasavršskému. K místní obci Kunčímu náleží mlýn ve Skalách a samoty Škrovád a Borek.

Od sloupu slatinanského vede cesta ke Kuchanovicům do malebného lesního lučinatého zátiší, jemuž rybníky v rámci jehličnatých lesů a skupin listnatého stromoví dodávají zvláštního půvabu, lákajícího tam každoročně mnohé výletníky z Chrudimě a j.

Pěknými lesy vyjdeme u Lhoty Rabštýnské na silnici, jež od Chrudimě Lhotou k Rabštejnku a dál k Smrkovému Týnci do nazavršského okresu se vine.

Lhota Rabštýnská leží v úvalu při rybnících pod lesem Rabštýnským, v němž skrývá se zřícenina hradu Rabštejnka nad hlubokou roklí nedaleko osady Rabštejna. Od strany lhotské jest snadný přístup k hradu, jenž z ostatních stran jest chráněn příkrými srázy kopce, jejž obsadil. Zřícenina jest opravena. Zachovaná jedna dosti prostranná jizba hradní jest pokryta střechou. Jest to přízemek vlastního hradu, jenž na straně schůdnější chráněn byl příkopem a valem. Dvůr byl v nedaleké osadě Rabštejnu. Na hradě samém nebylo pro hospodářství pána hradního dosti místa. Snad pro malou prostornost hradu zdrobnilo se pak původní jeho jméno Rabštejn v Rabštejnek.

Na přechodu ze XIV. do XV. věku hrad náležel Janovi z Orle a z Rabštejna, po něm Jetřichovi z Orle a i pak byl hrad v rodě vladyků vorelských, z nichž znám jest za válek husitských Aleš z Orle, od něhož koupil Hertvík z Ostružna hrad s dvorem poplužným, dvory kmetcími, v Sobětuších dvůr poplužný a dvůr kmetcí, ve Lhotě dva kmetci dvory a půl vesnice Týnce (Smrkového), i seděl pak na hradě, dle něhož již r. 1430 se psal: na Rabštejnku. Zboží toto přešlo po něm na Viléma z Ostružna, jenž měl též některá zboží v čáslavském kraji a účastnil se r. 1440 tamního sjezdu krajského. Byly později spory o Rabštejnek, než nabyli této odúmrtí známí válečníci Petr Kdulinec

z Ostroměře a Vilém ze Dřela, kteří pak práv svých postoupili Soběslavovi z Miletínka, jenž však zboží tohoto nevysoudil. Na sklonku XV. věku bylo zboží rabštejnské spojeno se statkem slatinanským v rukách Šárovců ze Šárova a, když se o zboží tato dělili, připadl Rabštejnek Zdeňkovi Šárovcovi ze Šárova. Od něho a od dcer jeho skoupila obec Chrudimská v prvé polovici XVI. věku zboží rabštejnské, ale dlouho neměla panství tohoto. Roku 1547 byl jí zámek Rabštejnek s poplužným dvorem, vsi Týnec (Smrkový) a Kuchano-

RABŠTEJNEK.

vice, dvory kmetcí v Čejkovicích a Hrbokově, Slatinany s tvrzí a dvorem popplužním, državnost ve Lhotě, Sobětuších, Lipině a j. skonfiskován, ale téhož roku králem Janovi z Pernštejna prodán. Od Jana z Pernštejna koupil Heřman Lhotský ze Zásmuk zámek Rabštejnek i tvrz Slatinany s veškerým zbožím, jež po různých změnách državebních přešlo r. 1575 na Bohuslava Mazance z Frymburka († 1589), jenž v posledních letech života svého sotva již na Rabštejnku pustnoucím mohl bydleti a bydlel. Od sklonku XVI. věku jest Rabštejnek v rozvalinách.

Po troskách a skalinách vystupuje se na Rabštejnku při zbytku jakési věže ke střeše, jíž jest v novější době pokryta zachovaná místnost. Se střechy jest pěkná vyhlídka do úvalu pod hradem a k lesům pohledským a čejkovickým.

Pohled patříval obci chrudimské, jíž byl r. 1532 od Burjana Pouchobradského z Pouchobrad zastaven. Obci chrudimské zůstal Pohled do r. 1547, pak připadl k Slatinanům a r. 1558 byl s Pouchobrady opět koupen Chrudimí, později náležel s Čejkovicemi a Zbližňovicemi k panství heřmanoměsteckému.

S kopce za Čejkovicemi rozvírá se širý rozhled do chrudimského okolí. V pozadí směrem severovýchodním spatřujeme Chrudim. Pohled jest roztroušen od silnice k lesům. Od Zbližňovic zabíhá od silnice polní cesta k lesům na Citkov. Na západ a jihozápad od Pohledu se rozkládají širé lesy, jež na severní straně dosahují až ke Skupicům, Janovicům, Ouherčicům a ke Kostelci a na západ za Citkovem a Nerozhovicemi pokračují k Podolu, Prachovicům a Tasovicům a až do Čáslavska nad Skoranov Bučinou, jež jest nejvyšším bodem (602 m) celé této krajiny.

K místní obci Podolu náleží též Citkov, Hrbokov, Nutice, Nerozhovice a Boukalka.

Nejjižnější z těchto osad jest Hrbokov, stará osada, jejíž kostel sv. Václava býval již v XIV. věku farním. V XV. a XVI. věku přináleželo podací s kolaturou obci Chrudimi, jež prodala r. 1593 Hrbokov Václavu Plesovi Heřmanskému na Stolanech. Kostel hrbokovský býval pak filiálním do Heřmanova Městce, nyní do Vápenného Podola. Před průčelím bývala malá předsíňka, jíž se vcházelo do lodě. V 1870. letech byla před průčelím přistavěna věž a zároveň opravována loď, jež pocházela z XVIII. věku. Staré zvony tamní byly převezeny do Podola.

Od Hrbokova pískovka vede k severu do Citkova, jenž náležel r. 1318 Hrabiši z Paběnic, v XV. věku různým držitelům (Jiřímu z Ohnišťan), r. 1534 k zboží heřmanoměsteckému a po nějaký čas ke Stolanům a od XVII. věku zase k Heřmanovu Městci.

U nedalekých Nerozhovic, vesnice bývalého panství heřmanoměsteckého, jsou zříceniny hradu Rozpakova. Také Nutice náležely od XVI. věku k témuž panství, pouze v letech 1577 až 1611 byly ve zboží stolanském.

Od Citkova na západě za kopcem vyniká již komín vápenky nad Vápenným Podolem.

Podol nazýván jest Vápenným po rozsáhlých lomech vápence. Podolské vápno rozváží se po celé krajině. Již v XVI. věku připomínají se lomy podolské. Známy jsou též podolské lázně.

Od Nutic zajdeme kol školy ke kostelu do Podola. Dříve stávala tu kaple z r. 1716 a výše bývala poustevna, za vlády Josefa II. zrušená. R. 1785 byla založena lokalie, r. 1788 byl místo kaple vystavěn kostel sv. Václava nákladem náboženského fondu a přispěním kostelního jmění hrbokovského. Kostel jest

jednolodní, neveliký, nově upravený, v průčelí má věž se starými zvony hrbokovskými z XVI. věku, jež v XIX. věku byly přelity. Nedaleko kostela a fary stojí lázně s byty pro lázeňské hosty. Pramen léčivý vyvírá ve skále u paty vápenného pahorku za lázněmi, byl již za starodávna (r. 1586) znám. V prvé polovici XVII. věku se lázně vzmohly (1659), zvláště pak za Šporků na konci XVIII. věku. Budova lázeňská vznikla po r. 1798. Prostranné lázně s příbytky pro hosty a hostincem byly zřízeny r. 1802. Podle kapličky sv. Václava, jež u pramene stávala, bývaly nazývány též Svatováclavskými. Na počátku XIX. věku byly často hosty navštěvovány, též Václav Kl. Klicpera zde v létě bydlíval; později zase scházely, a teprv v novější době docházejí větší návštěvy. Škola jest od počátku XIX. věku, fara od r. 1858.

Vápenný Podol patříval na počátku XVI. věku Janovi z Kunčího, k Zaječicům, později k hradu Lichnici a pak k Heřmanovu Městci, v letech 1577 až 1611 k Stolanům a zase pak k Heřmanovu Městci.

V Podole jest nádraží místní dráhy přeloučskoměstecké.

HRBOKOV.

Od Podolských lázní stoupáme do kopců k B o u k a l c e a dál na západ do Prachovic. P r á c h o v i c e leží pod Bučinou, s níž jest rozsáhlý výhled po krajině. Od Prachovic jest zřízena košíková dráha k Lichnici na dopravu vápence, jenž v okolí se láme. Poblíž nádraží práchovického jsou lom a vápenka a za ním kol kapličky vede cesta ke vsi, v níž poblíž školy jest prostranná kaple r. 1891 obnovená.

Od Prachovic k severu rozkládají se lesy, jež přestupují na západ přes hranici okresu chrudimského do kraje čáslavského, zaplňují jihozápadní pomezní část okresu chrudimského a k severu a severovýchodu zasahují do okolí Heřmanova Městce. V lesnaté této krajině jsou místní obec V ý ž i c e, k nimž náleží S l o u k o v i c e a S u š i c e, a místní obce N a č e š i c e, k nimž náleží R a š k o v i c e, a L i c o m ě l i c e, k nimž patří H a b ř i n y. Obce tyto patřívaly k panství heřmanoměsteckému. V Sloukovicích jest myslivna.

Mezi práchovskými lesy a Krkaňkou vystupuje silnice na svah nad les, nad nímž lze se ještě jednou rozhlédnouti po úvale a kopcích podolských. V popředí strmí Bučina, po svých svazích lomy rozervaná. Jeden lom zahlodává

se do ní výše u Boukalky, druhý poblíž Prachovic a jiný na lesním svahu nad zastávkou dráhy. V pozadí nad lesy strmí vrcholky rozvalených zdí hradu Lichnice. Silnice pokračuje k severu do polí k Heřmanovu Městci, prochází nad Tasovicemi lesem do okolí Kostelce a umožňuje vyhlídku na sever přes Heřmanův Městec k Pardubicům a do Polabí. Tasovice a Zdechovice náleží k místní obci Kostelci.

Od Podola vine se malebným údolím trať místní dráhy ke Kostelci. Nad pravým břehem Zlatého potoka vystupují na severovýchodě od kosteleckého rybníka příkré stráně, po nichž nad Kostelec vine se cesta na návrší, dvojitými příkopy a valy obtočené. Na tvrzišti tomto stával, hřbitovem obklopen, omšelý kostelík sv. Petra a Pavla, původně v slohu romanském vybudovaný, později pak v slohu gotickém rozšířený. Písemná zpráva nejstarší zachovala se o tomto kostele z r. 1350, ale stavba jeho byla o několik století starší. Kostel má presbyteře větší a menší, u presbyteře větší byla zbudována čtverhranná klenutá sakristie, u ní pak bývala síň, v níž bydlíval poustevník. Do menší presbyteře vchází se z hlavní lodi. Vedle vchodu sakristijního jest sanktuarium s kamennou obrubou v stříšku vybíhající, jež bývalo uzavíráno okovanými dvířkami, ozdobenými uvnitř malovaným andělem klečícím, vymalovaným na sklonku XIV. věku. Zbytky románské stavby i tato dvířka jsou nyní ve sbírkách Průmyslového musea v Chrudimi. Kostel byl vyzdoben freskami, ještě r. 1889 byly dobře zřejmy mnohé z nich, i svědčily, že loď mívala prkenný strop, jenž teprv později byl zaměněn klenbou. Zdi lodě byly ozdobeny nápisy. Nejvíce fresek se zachovalo ve velké presbyteři. V pravo od hlavního oltáře pronikala pod vápenným nátěrem řada klečících rytířů se znaky zeleného lekna. Roku 1899 byl kostel obnovován a částečně přestavován. V průčelí kostelní přistavěli hřmotnou věž, jež nadobro porušila pěkné zátiší, v něž omšelý starobylý kostelík splýval s valy zašlé tvrze a pohorským svým vůkolím. Zvony z r. 1551 a j. bývaly v starodávné dřevěnné zvonici.

O tvrzi kostelecké se vypravuje, že patřívala rytířům Heřmanům, jejichž loupeživou zbůjnost musel král zkrotiti svým vojskem. Tvrz dobyta, Heřmani pobiti. Ani po smrti prý nedošli pokoje. Za nějaký čas objevili se na zdi kosteleckého kostela, klečící s rukama sepjatýma. A kolikrát prý byl jejich obraz zabílen, ale vždy zase objevili se Heřmani na zdi kostelní. Skutečně pak při r. 1318 zachovala se zpráva o Heřmanovi z Kostelce, jenž způsobil škody v Citkově a Nerozhovicích. Tvrz kostelecká byla spustlá již v XVIII. věku úplně. Kostel, jenž býval ještě r. 1350 farním, jest od XVIII. věku filiálním do Heřmanova Městce. V Kostelci bývala v XVII. věku vysoká pec železářská a v nedalekých Klešicích hamry.

Malebný jest rozhled s kosteleckého tvrziště, pod nímž v úvale při rybnice mlýnském rozkládá se obec Kostelec, a dál lesnatým okolím k Heřmanovu Městci.

V polovici XIV. věku patřila část Kostelce k panství městeckému, k němuž posléze připojena celá ves.

K politické obci Kostelci náleží též Zdechovice. Měly již v XIV. věku tvrz, na níž seděli r. 1373 Ješek ze Zdechovic, pak Jan ze Zdechovic, jehož dcery vzdaly zboží toto Janovi Voděradovi ze Sekyřic. S jeho rodu přešla tvrz zdechovická r. 1502 na Petra Sekerského z Voděrad, jenž ji prodal r. 1507 králi Vladislavovi. R. 1517 patřily Zdechovice Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu, jenž jich nepodržel dlouho, již r. 1521 seděl tam Vácslav Lorecký. V I. polovici XVI. věku rychle střídali se jejich vlastníci, od r. 1558 do 1585 náležely Zdechovice pánům ze Žerotína, pak Vrabským z Vrabí, v XVII. věku Vácslavovi z Věžník, hr. z Paaru a j.

Střediskem této části okresu chrudimského jest Heřmanův Městec.

Město toto, mající dle sčítání z r. 1900 celkem 4668 obyvatel, rozkládá se v malebné poloze kol dvou náměstí. Na větším náměstí jest kostel děkanský, menší náměstí přiléhá ke knížecímu zámku. Od těchto středisk rozšiřuje se na

HEŘMANŮV MĚSTEC.

všechny strany podél silnic. Část Heřmanova Městce nazývá se Židovským městem, jiná část Přibylovem.

Ulice od Kostelce zavede příchozího nejprv k hřbitovnímu kostelu Zvěstování P. Marie, jenž vznikl asi v XVI. věku místo hřbitovní kaple a byl pak později opravován. V r. 1676 přistavěli jeho průčelní část a r. 1796 sakristii. Kostel nevyniká zvláštními stavebními památkami. Vnitřní výzdoba jeho pochází z doby Šporkův. Ze starších dob jsou při kostele některé náhrobníky a uvnitř jeho visí epitaf z počátku XVII. věku, pořízený paní Dorotou Karáskovou v letech 1615 a 1616 na památku její 3 manželů bývalých: Jiřího Vyleťala, Bartoloměje Krouského a Jiříka Karáska a děti jejich. Některé sochy, jež bývaly v zámeckém parku, stojí na hřbitově. Zvony jsou v starobylé dřevěnné zvonici, jež byla zbudována r. 1711 a má cibulovitou báň, šindelem pobitou. Od r. 1887 se tu již nepochovává.

Kol sochy sv. Vavřince z r. 1723 dospějeme na náměstí. Prohlédneme si výstavné místní školy měšťanské a obecné a zastavíme se ve farním kostele sv. Bartoloměje.

Heřmanův Městec byl již v prvé polovici XIV. věku farní osadou. Po roce 1421 Městečtí přilnuli k husitství a v této víře potrvali přes 200 let. Také Jednota českobratrská měla tam v XVI. věku své vyznavače. Po r. 1620 byli nekatoličtí kněží vyhnáni a o správu duchovní pečovali hlavně missionáři, kteří také konali bohoslužby v okolních kostelích. Roku 1656 byla zřízena fara v Heřmanově Městci.

Starý farní kostel zanikl nejpozději v XVIII. věku. V letech 1633 a 1638 a opět v r. 1740 vyhořel. Po tomto ohni vrchnost jala se pomýšleti na stavbu nového farního kostela. Teprv Jan hrabě Špork uskutečnil tento záměr, vystavěl nynější farní kostel s vysokou věží a uvnitř jej všemožně vyzdobil. Stavěno a zdobeno bylo tu od r. 1756 do r. 1762.

Zvony byly opatřeny po ohni z r. 1740. Nejvyšší poschodí věže kostelní jest obtočeno ochozem čili zahrádkou a osazeno báni s lucernou. S ochozu jest rozsáhlý rozhled po celém okolí městeckém.

Pěkným, ladně rozčleněným průčelím čelí kostel do velkého náměstí. Průčelí vrcholí vysokým štítem, jenž jest ozdoben sochou sv. Bartoloměje a po obou svých stranách a na štítě anděli s odznaky lásky, naděje a víry. Nad hlavním vchodem pod velikým oknem zasadili znak zakladatele kostelního.

Kostel vyzdoben jest freskami úpravnými. V presbyteři za hlavním oltářem sv. Bartoloměje jest socha světcova uprostřed malované architektury oltářní. Fresky znázorňují umučení sv. Bartoloměje a jiné výjevy z jeho života.

Neméně než úhledná, dřevěnná kazatelna, ozdobená sochami Boha otce, andělů, symboly evangelistů a postavami Mojžíše a Arona, zajímá nás starobylá cínová křtitelnice, jež byla ulita do Heřmanova Městce r. 1436 a bývala ozdobnější, než úsilí protireformační odstranilo s jejího povrchu některé ozdoby, nevyhovující protireformačním snahám.

Za hlavním oltářem jest mramorový náhrobek ze XVI. věku. Kterýsi člen rodu z Žerotína ve zdobném brnění, maje v pravici odznak hejtmanský, je dovedně na náhrobku tomto vytesán. V hrobce kostelní jsou dosud rakve pánů ze Žerotína. V sakristii, jež jest za věží, uchován jest náhrobník kamenný, jenž svým obšírným nápisem zvěstuje, že r. 1594 zemřela Anna, dcera Jana Jetřicha staršího ze Žerotína, »vesele vzkříšení očekávající«.

Proti sakristii jest u presbyteře kaple, nad níž i nad sakristií jsou oratoře. Pěkné kované zábradlí kruchty při průčelní straně lodě spočívá na dvou sloupech.

Škola v Heřmanovu Městci byla již v XVI. věku. Městečtí starali se o ní i v XVII. věku chvalitebně, pamětlivi povzbuzení věhlasného Bacháčka z Nauměřic, »aby jak předešlé, tak i budoucně z města jejich mnozí učení lidé vycházeli, nejináč než vojíni z koně trojského«, ale po r. 1620 pohynul tento utěšený rozkvět školy městecké, jež sice již zase r. 1646 se připomíná, ale jen

živořila po mnohá léta. Nyní má Heřmanův Městec měšťanské a obecné školy chlapeckou a dívčí a pokračovací školu průmyslovou a kupeckou.

Zámek byl v Heřmanovu Městci již v XVI. věku. Dříve bývala tu tvrz. Po ohni byl zámek v polovici XVII. věku obnoven a v tom století ještě několikrát byl opravován. Již tehdy měl kapli sv. tří králů. Hrabata Šporkové vybudovali nynější zámek, při němž měli oboru, jež pak r. 1781 byla změněna v rozsáhlý park se skleníky a jízdárnou. Park tento, pečlivě udržovaný, vábí každoročně k sobě množství návštěvníků a jest nemalou okrasou celého města. Zámecká budova, na jejímž boku vypíná se šestiboká věž, byla upravena nově v 1860. letech, chová v sobě knížecí obrazárnu a rozmanité památky.

NÁMĚSTÍ V HEŘMANOVĚ MĚSTCI.

Před zámkem jest kašna a sochy sv. Václava a Jana Nep., obě z počátku XVIII. věku.

Na uměnímilovné Šporky upomínají též dvě menší kaple při silnici chrudimské.

Vzpomenouti sluší, že k rozvoji města nemálo přispělo zřízení drah od Přelouče k Podolu a od Heřmanova Městce do Chrudimě. Z místního průmyslu značná jest zvláště výroba obuvi a j.

V Heřmanovu Městci jest kazatelský úřad evangelického vyznání reformovaného, ústav chudých sester školských, synagoga, opatrovna, lékárna. Známým byl soukromý léčební ústav. Též spolkový život jest velmi čilý.

Heřmanův Městec měl roku 1900 v 472 domech 4668 obyvatel, roku 1910 v 530 domech 4614 obyvatel. Rodákem tamním jest spisovatel Rudolf Pokorný.

Pěkná poloha města při úpatí výběžků Železných hor v lesnaté krajině na pokraji roviny polabské učinila z Heřmanova Městce oblíbené výletní místo.

Ve znaku má Heřmanův Městec list leknínový. Erbovní pověst připomíná rytíře Heřmana, zakladatele této obce. Že asi trochu pravdy jest v této starodávné pověsti, svědčí i přídavek v jméně Městce.

Na počátku XIV. věku (1328) měla kapitula vyšehradská nějaké pozemnosti od Tasa z Rychmburka v okolí Městce Heřmanova. Tehdy již byl Heřmanův Městec farní osadou. Roku 1321 Oldřich, scholastik pražského kostela, inkorporuje kostel v Heřmanově Městci ke kostelu vyšehradskému. Listem z roku 1341 učinil Jan Lucemburský obdarování, dav les jakýsi, jmenem Vysokou, tehdy jen křovinatý, poblíž Heřmanova Městce a část Heřmanova Městce vyšehradskému kostelu, by tato pustina lesní byla vyklučena a v pole vzdělána, a rybáře při potoku Blanici od mostu Heřmanova až po most Púchova.

Zakladatelem Heřmanova Městce byl nejspiš Heřman z Mrdic, jenž žil na počátku XIV. věku na nedaleké tvrzi mrdické, a byl asi s pány z Rychmburka spřízněn. R. 1325 oddělil nejstarší syny Ctibora a Heřmana, dal jim za díl peníze, jež měl po své manželce Miloslavě na Rychmburce, a zanechal svým mladším synům Vaňkovi, Bernartovi a Jarošovi rodnou tvrz s dvorem poplužním a Heřmanovo město a jiné osady. Bezdětný Bernard, jemuž ještě v polovici XIV. věku patřila tato tvrz a polovina Heřmanova Městce, vzdal se před králem Karlem a úředníky zemskými této tvrze i dvora i též polovici Heřmanova Městce ponechal svému bratru Jarošovi, po němž jeho synové Heřman a Bernard r. 1373 ujali zboží otcovské, k němuž náležel též Kostelec. Jejich poručník Jan Lacembok ze Strádova prodal nebo k věrné ruce postoupil toto zboží Čeňkovi z Veselé a z Vartenberka. Různí držitelé se tu vystřídali, mezi nimiž docházívalo k tuhým sporům, jež vyžádaly si i lidského života, když Henslin z Mrdic a Heřmanova Městce, byv pohnán k soudu zemskému, úkladně se pak zbavil Ojíře z Mrdic, jenž táhl se k někdejšímu zboží svého otce Heřmana a byl pak při své jedné vyjížďce purkrabím městeckým o život připraven.

Ač se tehdy mluví o purkrabím městeckém, přece ještě stále majitelé zboží heřmanoměsteckého bydleli v tvrzi mrdické, jež teprve před r. 1454 zašla. Tu teprv. někdy za Andělů z Ronovce, byla vystavěna tvrz v Heřmanově Městci.

Kostel heřmanoměstecký byl s jinými farními kostely východočeskými připojen r. 1350 k biskupství litomyšlskému.

V těch dobách ještě vládl na zboží heřmanoměsteckém rod Hronoviců, jenž v XV. věku psal se již dle Heřmanova Městce.

Ve sporu r. 1437 o vaření piv mezi právovárečníky heřmanoměsteckými a podruhy konaném připomínali staří pamětníci, jak bývalo za pana Chustníka, pana Škopka, Trkovce (Turgovce) a pánů Jaroslava i Jana z Opočna. Ta zpráva, odůvodňující, že podruzi měštečtí nesměli pivo vařit, leč by si byli dříve domy koupili, bezděčně připomíná některé držitele zboží městeckého i dosvědčuje, že již Heřmanův Městec začal se vzmáhati průmyslem.

Páni z Opočna psali se v XV. věku též dle Heřmanova Městce z Městce, na př. Jaroslav z Opočna a Městce, kmet soudu zemského, a pak Jan

mladší z Opočna, jinak z Městce, jenž bývá jmenován krátce Janem Městeckým.

Jaroslav z Opočna a Městce účastnil se horlivě veřejného života. Mauě o tom svědčí královna Žofie, píšíc, když byl roku 1402 od Jana z Michalovic poháněn, proč státi nemůže k soudu, žeť on nyní sám sebou nevládne, neb »nyní bez odpočinutí vždy jezdí o královo, pána našeho, i naše počestné a dobré, pro něž on našim zavázáním pracuje a k tomu roku pro nižádnou věc nebude moci přijet, aby tedy skrze to jisté nestání k tomu roku nevzal škody.« Ale žalobce se opřel tomuto přání králové.

Jan z Městce byl věrolomný nepřítel kalicha, prudký, podnikavý a bojovný. Společně s pánem z Bergova na Všechny Svaté r. 1415 v temné noci slezl klášter opatovický a umučili opata Lacura; r. 1416 zabil v Praze pana Půtu, před vánoci téhož roku vydal Petra Šimu do Hradce k oběšení. Takové nepřátelství osvědčoval Jan Městecký, že r. 1419 vyvěsili na pranéř v Starém

ZÁMEK V HEŘMANOVĚ MĚSTCI.

městě pražském podle korouhve pána z Plavna též jeho korouhev, neboť byl slíbil býti s Pražany, ale nebyl s nimi, a byl proti nim velmi ukrutný a zvláště z hradu Lichnice vedl toto ukrutenství, kdež měl purkrabím Lišku, purkrabího příliš ukrutného. A Močihub tlustý jemu toho pomahal. S Janem Městeckým měli lidé ještě mnoho mrzutosti. Roku 1423 vskočili s panem Půtou z Častolovic do předměstí Hradeckých, vypálili tam ulici křižovnickou a v kostele sv. Anny zabili kněze a svátost těla božího znectili. Také bojoval proti Žižkovi, jenž jej v Chrudimi oblehl a k vzdání přiměl, ale Jan Městecký zase pak proti Husitům bojoval († 1430). Jeho syn Janek byl s Tábory a na slezské výpravě byl zabit († 1434). Jeho syn Hynek Krušina byl muž velmi vážený, roku 1441 byl v průvodu císařovny Barbory, účastnil se čáslavského sněmu, a j.

Tehdy byl Heřmanův Městec již husitským a zůstal takovým i za dob pozdějších. Po Jankovi Krušinově měl panství městecké Jan Hertvík z Rušinova při r. 1437. V polovici XV. věku patřil Heřmanův Městec Trčkům z Lípy a Lichtenburka. Bratří Burián Trčka a Zdeněk Mikuláš udělili Městeckým odúmrtní a propustní právo.

Uherský král Matyáš na své dobrodružné výpravě jel si od Chrudimě přes Heřmanův Městec k Lichnici pro svou porážku do Železných hor.

Trčkům z Lípy zůstal Městec Heřmanův i na počátku XVI. věku. Roku 1512 Mikuláš mladší Trčka z Lípy učinil nadání špitálu místnímu. A jiní z jeho rodu osvědčili nejednou přízeň svou Městci. Roku 1538 vystřídali Trčky z Lípy Andělové z Ronovce. Zikmund Anděl z Ronovce, jemuž po rozdělení majetku rodového zůstal Městec, získal mu tři výroční trhy. Z Andělů z Ronovce vynikl zvláště Zikmund, horlivý český bratr a bystrý právník, jenž byl dlouhá léta hejtmanem kraje chrudimského a účastnil se důležitých poselství, ale pak roku 1547 pro účast v odboji upadl v nemilost královu a za trest mu zboží jeho bylo uvedeno v leno. Obci přál, podaroval roku 1552 Městecké právem na některé užitky ze svých lesů.

Za Maximiliana II. stvrzeny byly Městci starší privileje královské i panské. Také Rudolf II., od něhož bratří Jan, Jiří a Vilém Oprštorfové z Dubu a Frydšteina koupili toto pansví, potvrdil roku 1579 tržní výsady Městci a přidal pondělní trh týdenní a jiné svobody. Roku 1590 bylo povoleno Městeckým svobodné vyznávání evangelického náboženství za Viléma ml. z Opršforfu, jenž pak roku 1591 prodal Městec Heřmanův se zámkem, pivovárem, hvozdem a sladovnou, dvory panskými a vesnicemi Jetřichovi ze Žerotína. Také nová vrchnost všelijak ulevila Městeckým, r. 1594 osvobodila je od ženné roboty za plat, povolila jim pivní šenk a stvrdila cechům řády, ale nevládla dlouho na panství. Eliška, dcera Jana Jetřicha ze Žerotína, sňatkem svým zajistila Ladislavovi Berkovi z Dubé toto panství, jež rozmnožil r. 1608 příkupem zboží stolanského. Paní byla horlivá evangelička, choť její přísný katolík († 1613). Za jeho nezletilého syna Jana Jetřicha Berku spravovali panství příbuzní do r. 1625. Tu již všemožně pracováno o pokatoličení městské správy i občanstva. Dcera Jana Jetřicha Berky z Dubé, Anna Marie Josefina provdala se za Němce hr. Khiessla, sama se zněmčila a s ní i správa panství stala se německou. Panství hynulo. Heřmanův Městec trpěl vpády vojenskými i ohni.

Lepší časy mu nastaly za Šporků. Roku 1661 koupil Jan Karel sv. p. Špork z Lysé panství heřmanoměstecké, jež zanechal svému synovi Ferdinandovi Leopoldovi. Za Šporků povzneslo se město i panství. Zvláště mnoho působil ve prospěch města, ohni častými stiženého, Jan Josef hrabě Špork. Když roku 1740 oheň zničil kostel farní, faru a přes 80 domů, pomýšlel Jan Josef hrabě Špork na stavbu nového kostela, jiiž pak provedl Jan Václav hrabě Špork, poslední ze svého rodu majitel městeckého panství. Krátce jen pobyl v Heřmanovu Městci nový majitel velkostatku tamního, Filip Antonín Karel sv. p. z Greiffenklau. Synové jeho prodali Heřmanův Městec r. 1828 Rudolfovi knížeti Kinskému, horlivému příteli čelných tehdejších českých spisovatelů, v jehož rodě dosud jest velkostatek heřmanoměstecký.

Za Novým dvorem, jejž Vilém ml. z Opršforfu roku 1584 vystavěl, chrudimská silnice pokračuje stinným stromořadím starých lip k Bylanům. K severu šíří se rozhled do roviny polabské přes Klešice a Rozhovice.

Klešice patřívaly vladykům, z nichž připomíná se r. 1257 Markvart z Klešic. Již od počátku XIV. věku náležela část Klešic k zboží heřmanoměsteckému, r. 1497 byl přikoupen ostatní díl vsi. K místní obci Klešicům náleží nedaleká osada Nákle. V okolí Klešic nalezeny byly praehistorické památky.

Severněji od Klešic leží Dubany, východně Rozhovice při kostele sv. Petra a Pavla. Kostel rozhovický byl již v XIV. věku farním, v XVI. věku měl kněze utrakvistické. Po r. 1620 byl připojen jako filiální k Heřmanovu Městci. Výstavností jest novější, nesahající před XVII. věk. Ze starších památek jsou zbytek gotického sanktuaria a starý zvon z r. 1562.

Dubany mívaly tvrz, na níž sídleli v XIV. věku Dubánkové z Duban, z nichž pak v XV. věku vynikl válečník Vilém z Duban († 1468). V XVI. věku vystřídali se na Dubanech Bošinští z Božejova, zejména v letech 1538 až 1548 Jindřich, jehož dcera Kateřina prodala Dubany r. 1558 Vojtěchovi Tamchynovi z Doubravice. Vystřídali jej Beneš Vahanský z Vahanic, pak Václav st. Podhradský z Vlčí Hory, r. 1570 Mandalena z Malejova, až pak r. 1579 Eva Špetlová ze Zábědovic přikoupila Dubany k Morašicům.

K jihu od silnice chrudimské šíří se rozhled k Chotěnicům, Radlínu, Morašicům a Stolanům.

Rozhovice připomínají se již r. 1131. Dle tvrze tamní psal se r. 1358 Pešík z Rozhovic, r. 1383 Bohuněk, r. 1405 Čeněk. Pak byla ves rozdělena. Část drželi v polovici XV. věku vladykové z Rozhovic, část patřila v letech 1441 až 1547 obci chrudimské, část k statku morašickému a pak později k panství heřmanoměsteckému. Část chrudimská byla pak držena po nějaký čas k Pardubicům, až roku 1575 byla přikoupena k statku morašickému.

U Bylan poblíž kruhové cihelny jest zastávka místní dráhy chrudimské. Stále na severní straně provází nás vyhlídka do nížiny polabské, k Jezbořicům a Třebosicům, dále přes Rozhovice a Dřenice k Jesničanům. Dobře lze rozeznati nádraží pardubské, věž pardubského zámku i štíhlou Zelenou bránu tamní a v pozadí za Pardubicemi Kunětickou horu. Na severovýchodě objevují se Medlešice a nad nimi na kopci kostel mikulovický. Na jihu pokračuje úval k Stolanům a Pouchobradům a vzestupuje v lesnatou hornatinu, mezi heřmanoměsteckým Palácem a chrudimskou Králové hůrou se rozkládající.

Bylany patřívaly v XV. věku pánům z Miletínka, pak Štěpánovi z Buchova, jenž je prodal r. 1493 Mikulášovi z Holohlav, v XVI. věku připadly k statku morašickému a s ním r. 1661 k Heřmanovu Městci. Částečně patřívaly k Chrudimi, kamž též jsou přifařeny.

Jižně od Bylan leží obec Lány.

Věží svého kostela upozorňují na sebe Stolany. Kostel tamní sv. Mikuláše jest starobylá budova, byl již v XIV. věku farním, od XVII. věku filiálním do Heřmanova Městce, i býval původně románského slohu, jehož některé stopy se dochovaly. Věž kostelní byla zakončena cimbuřím z tesaného kamene. Obloučková obruba byla prý na ni dána z původního starého kostela, když budova byla nově ve slohu gotickém obnovena. Věž nynější upomíná na věž ko-

stela opatovického. V XIV. věku patřily Stolany tamnímu klášteru. Ve věži jsou dva staré zvony z XV. věku. Při kostele pohřbívali se Andělové z Ronovce a j.

Na hřbitově jest starobylá kamenná křtitelnice, tvaru kalichovitého. Kostel stolanský byl obtočen příkopem a náspem. Snad tu stávala za starodávna tvrz.

Stolany jsou starobylá osada. Již r. 1228 náležely klášteru opatovickému, jenž je měl do r. 1430, pak byly zastaveny Divišovi Bořkovi z Miletínka. V XVI. věku Andělové z Ronovce měli je v zástavě. Burian Anděl z Ronovce postoupil je Janovi z Pernštýna, ale později zase jich nabyl, i vyjednával s obcí chrudimskou o prodej statku stolanského, však smrt Burjánovi († 1568) zmařila tento záměr. R. 1577 Václav Ples Heřmanský ze Sloupna získal zboží stolanské dědičně a vystavěl v Stolanech novou tvrz. Po jeho úmrtí († 1603) syn jeho Zikmund prodal je Štěpánovi Jiřímu ze Šternberka, i byly přikoupeny k Pardubicům, r. 1608 odprodány Ladislavovi Berkovi z Dubé a připojeny k panství heřmanoměsteckému. Tvrz zašla po r. 1658 a zůstal jen dvůr panský. V Stolanech jest škola.

K místní obci této náleží též Sobětuchy a Pochobrady.

P o u c h o b r a d y (Pochobrady) byly v XIV. věku farní vsí a sídlem vladyčím, v němž bydlel r. 1415 Jindřich z Pouchobrad, r. 1440 Kříž a Jiřík. R. 1476 byly rozděleny. V XVI. věku Burián Pouchobradský z Pouchobrad držel dvůr tamní a část vsi, jež po něm spadly na krále a r. 1558 byly koupeny obcí chrudimskou, jež měla podací spolu s majiteli zboží slatinanského a stolanského. R. 1694 koupil Pouchobrady Augustin Norbert Voračický z Paběnic. Roku 1717 byly přikoupeny k panství nazavršskému. Fara zanikla v XVI. věku.

Kostel Nejsv. Trojice jest filiálním do Chrudimě. Má presbyteř gotického slohu i byl r. 1675 opravován. Zajímavou památkou jest tabulový obraz P. Marie, sv. Barbory a sv. Kateřiny z XV. věku. Hlavní oltář byl obnoven roku 1856. Dvůr poplužní byl původním sídlem vladyk z Pouchobrad.

S o b ě t u c h y patřily v letech 1267 až 1287 Budislavovi ze Sobětuch, na počátku XV. věku k Rabštejnku, pak část obce do roku 1547 obci chrudimské a po roce 1547 k zboží slatinanskému, posléze k panství nazavršskému; druhý díl Sobětuch náležel od dávna k Ohebu, pak do r. 1628 k Seči a posléze k panství nazavršskému a třetí díl k Stolanům a od r. 1611 k Heřmanovu Městci.

V nedalekých K o z o j e d e c h bývala již na počátku XIV. věku tvrz, po níž se psal r. 1318 Vlacheň z Kozojed. Stávala nedaleko Červeného mlýna »na hrádku« v nížině mezi Stolany a Markovicemi. Vladyčí rod tamní vymřel r. 1454. Na tvrzišti byly nalezeny rozmanité starožitnosti. V XVI. věku byla již pustá, když Burián Anděl z Ronovce ji odevzdával se zbožím morašickým novému kupci Mikulášovi ze Štitného. R. 1857 rozvezli její valy.

Opodál silnice chrudimské leží M o r a š i c e. Obec tato připomíná se již v XIII. věku, též měla tvrz, jež dala jméno rodině vladycké. Žili tu r. 1226 Před-

bor, 1382 Hereš, 1394 Čeněk z Morašic. Od r. 1430 držel morašickou tvrz Trystram z Barchova, později Andělové z Ronovce, od r. 1594 Mikuláš Štítný ze Štítného, od r. 1550 Hamzové ze Záběd[o]vic, po nichž vystřídali se na Morašicích různí majitelé. Morašice byly samostatným statkem, jejž Jan hrabě Špork přikoupil r. 1661 k panství heřmanoměsteckému. Tvrz stávala za farou »na hrádku«. Také i pozdější zámek zanikl, byl již v XVII. věku pustým.

Kostel morašický sv. Víta býval v XIV. věku farním, v XV. a XVI. byl filiálním do Rozhovic, pak do Heřmanova Městce. Teprve r. 1866 byla v Morašicích zřízena lokalie, jež za 2 leta byla změněna ve faru. Kostel byl v XVIII. věku a zase r. 1878 opravován. Presbyteř původní, asi ze XIII. věku, se zachovala, avšak loď byla v XVIII. věku rozšířena. Kostel byl v XIV. věku ozdoben freskami, jichž stopy se zachovaly nad triumfálním obloukem i na půdě nad nynější klenbou lodi kostelní. Při kostele měli své pohřby majitelé panství morašického (Hamzové ze Záběd[o]vic a j.). Věž kostelní, přiléhající na severní straně ke kostelu, mívala podsebití a byla horní část její dřevěná, nyní jest celá vyzděná. V přízemku svém má sakristii a na zvonici zvony z XVI. a XVII. věku. V Morašicích jest též škola.

K místní obci Morašicům náleží nedaleké Ouherčice a Holičky. Nedaleké Skupice náležely též k panství heřmanoměsteckému. K obci této patří Janovice, jichž díl byl ke statku medlešickému.

Severně od Bylan vede cesta do Tříbřich. K místní obci Tříbřichům (Stříbřichům) náleží Markovice.

Markovice sluly za starodávna Kaplice menší na rozdíl od Kaplice větší (nynějších Tři bubnů). Již v XIV. věku měly plebanii, jež asi na počátku XVII. věku zanikla. Již roku 1677 byl tamní kostel sv. Marka filiálním do Chrudimě. Kostel markovický jest novější výstavnosti, uvnitř byl upraven znova v XVIII. věku. Opodál kostela stojí zvonice. Na jaře bývá zde hlučný pout »na Marečka«.

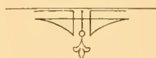
Při severní hranici okresu chrudimského se rozkládají obce Dřenice a Medlešice, k nimž náleží Blato.

Dřenice patřily ještě na počátku XIV. věku vladykům z Dřenic, okolo r. 1538 částečně ke zboží morašickému po 20 let a částečně obci chrudimské do r. 1547. Díl chrudimský komora královská prodala r. 1551 Petrovi Hamzovi ze Záběd[o]vic. V století XVII. náležely Dřenice a Tříbřichy Kustošům z Lipky a Zubřího. Eva Kustošová koupila r. 1656 medlešické zboží, k němuž připojila Dřenice.

Blato bývalo samostatným statkem, jenž v XIV. věku náležel vladyčímu rodu, píšícímu se z Blata. Po různých změnách náleželo na konci XV. věku k panství pardubskému, načež od Buriána Sobka z Kornic koupil je r. 1538 Jiří Vaniš ze Žďáru a r. 1548 od jeho synů Burian Svitkovský ze Škudl. Tvrz v Blatě zbudoval Zdeněk Komárovský z Libánic, na ní seděli od r. 1661 Něnkovští z Medonos, od r. 1569 Beneš Vahanský z Vahanic, r. 1583 Heřman Varlych z Bubna a jiní.

Medlešice připomínají se již na počátku XIII. věku. Tehdy (1228) patřily klášteru opatovickému, v XIV. a XV. věku rozděleny byly mezi několik vladyckých rodin. Jeden díl Medlešic měli Hrochové z Mezilesic. Část patřila v XVI. věku k Morašicům, část měl r. 1538 Diviš Bošinský z Božejova, jehož rod pak delší dobu tam setrval. Současně s Bošínskými z Božejova byli ještě tři držitelé dvorů. V XVII. věku bylo v Medlešicích 5 statků, jeden s tvrzí nabyli r. 1660 Kustošové ze Zubřího, kteříž pak ostatní statky si přikoupili. Po nich vystřídali se v Medlešicích různí držitelé.

Za války třicetileté Švédové vypálili tamní tvrz i dvůr. Eva Kustošová ze Zubřího dala ji roku 1660 znovu vystavěti. Nynější zámek, jenž vznikl v prvé polovici XVIII. věku, má kapli, v níž byly bohoslužby do r. 1730 konány. Zámek jest budova barokní s věží, sousedí s parkem. Nedaleko parku jest pivovár. Medlešice mají stanici severozápadní dráhy.

Dr. K. V. ADÁMEK:

NAZAVRŠSKO.

Okres nazavršský (nasavršský) má tvar různoběžníka, jehož nejširší strana jest jeho hranicí proti okresu chrudimskému. Na jihu a jihovýchodě sousedí okres nazavršský s okresem hlineckým, na jihozápadě a jihu s okresem chotěbořským, na severu s okresem chrudimským a na východní straně s okresem skutečským. Nejsevernějšími obcemi okresu nazavršského jsou Lukavice a Svidnice, nejjižnějšími Moždénice, Jančour a Dřevikov, nejzápadnějšími Seč a Oustupky a nejvýchodnějšími Kvasin a Vrbatův Kostelec.

Okres nazavršský má výměru 22.427 hektarů.

Poloha jeho okresního města není dosti příhodná, zvláště pro jižní a západní část okresu jest značně odlehlá.

Jižní část okresu nazavršského jest nejvyšší. Směrem severním snižuje se půda okresu tohoto dosti stejnoměrně. Řeka Chrudimka probrázdila si okresem nazavršským v západní a severní jeho části úval dosti hluboký, jenž zvláště od Ohebu k Stradovu a Svidnici jest velmi malebný. Nejvyšší body pahorkatiny, zaplňující jižní část okresu nazavršského, jsou Tábor nad Trhovou Kamenicí, strmící do výše 646 metrů nad mořem, a stejně vysoký Polomský kopec, oba poblíž levého břehu řeky Chrudimky. Nad jejím pravým břehem vypíná se vrch Krásný do výše 614 metrů nad mořem.

Úval Chrudimky jest v místě, v němž tato řeka vchází do okresu nazavršského, položen ve výši 528 metrů nad mořem, klesá pod Trhovou Kamenicí na 521 m. n. m., u Ohebu na 475 m. n. m.

Západní část pahorkatiny jest přeryta hlubokým údolím Chrudimky. V této části své dosahuje půda okresu nazavršského nejvyšší své výše 569 metrů n. m. u Kovářova a 542 m. n. m. v Seči; povlovně klesá na východ, v Křižanovicích na 504 metry nad mořem a v Slavicích na 452 m. n. m. Příkrými srázy svažuje se pahorkatina z obou stran k břehům Chrudimky, jež z výše 475 m n. m., již má pod Ohebem, klesá v roklinatém úvalu u Křižanovic na 379 m a pod Práčovem na 350 m.

K severní hranici okresu nazavršského se půda značně snižuje. Kdežto Trhová Kamenice leží ve výši 540 metrů nad mořem, jsou Nazavrchy již jen 500 metrů nad mořem, Žumberk 357 m., Práčov 352 m. a Bitovany již 285 metrů nad mořem.

Nejnižší polohy okresu nazavršského jsou v místech, v nichž z něho vytékají řeka Chrudimka a potok Holetínka.

Hlavní vodou okresu nazavršského jest Chrudimka, jež bývala v středním toku svém zvána po hradu Ohebu Ohebkou. Řeka Chrudimka, na jejíž starodávné jméno Kamenici upomíná Trhová Kamenice a nedaleké Kameničky, přitéká do okresu nazavršského u Veselého kopce pod Dřevíkovem, udržuje zprvu celkem severozápadní směr, v němž opustila půdu okresu hlineckého, a teče tímto směrem přes Trhovou Kamenici k Bradlům a dále k Oustupkům, tu pak ohýbá se pod zříceninami hradu Ohebu na sever a posléz na východ, i přechází mírně na severovýchod, za Slavicemi zatáčí se ve směr severní, pod Svidnicí opouští půdu okresu, jehož nejmalebnější části rozkládají se právě při březích řeky Chrudimky.

V okresu nazavršském sesiluje se Chrudimka pouze menšími horskými bystřinami; z levé strany vtékají do ní Zlatnice od Hrbokova, Mezenský potok od Kovářova, z pravé strany potoky Javorenský, Krásenský, Sedlištský, Dehetník, Mecký, Mezisvětský, Jezerní, Ochozský. Pod Hradištěm u Nazavrch vpadá do ní z pravé strany Debrný potok.

Část vod z okresu nazavršského sbírá do svého řečiště potok Holetínka, jež vstupuje do nazavršského okresu pod Holetínem, teče pak směrem severozápadním k Žumberku a obrací se k severu do údolí k Bitovanům a dále na severozápad razí si cestu tímto okresem, jejž pod Bitovany opouští. Z levé strany vlévá se do Holetínky několik horských bystřin, jež pramení v okolí Vranova a Babáků, zejména Babácký potok, Oběšinka, Prostějovský potok a Kvítecký potok a z pravé strany Smrčecký potok.

Rybníky jsou na okresu nazavršském v okolí Trhové Kamenice, Libáně, Včelákova a Havlovic.

Z celkové plochy okresu nazavršského 22.427 hektarů zabírají pole 8866 hektarů (39·53%), lesy 7885 ha (35·16%), luka 3034 ha (13·53%), pastvy a pláně 1302 ha (5·81%), a zahrady 362 ha (1·61% celé plochy okresu).

Obyvatelstvo okresu nazavršského vyživuje se hlavně zemědělstvím. V okresu samém jest velkostatek nazavršský a deskový statek svobodnohamerský. Velkostatek nazavršský má v tomto okresu rozsáhlé lesy. Průmyslový ruch

není v okresu nazavršském valný, obmezuje se zvláště na spracovávání výrobků lesních (pily v Libáni, bednárna v Trhové Kamenici). Hornictví zastoupeno jest v Lukavici. V Bradle jest sklárna. V novější době vznikla v Trhové Kamenici sklárna. Rozšířeno jest síťkařství. V mnohých obcích pracuje se pro tkalcovny hlinecké. Též provozuje se v okolí Trhové Kamenice a j. kamenictví. Za starodávna bývaly v Svobodných Hamrech železné hamry a ve Svidnici papírna.

R. 1890 bylo napočteno v okresu nazavršském ve 2 městech, 4 městysech a 15 venkovských obcích 2767 domů s 19.539 obyvateli (9344 muži a 10.195 ženami), roku 1900 bylo napočteno ve 2793 domech 19.520 obyvatel (9406 mužů a 10.114 žen). Přibylo tedy za toto desítiletí o 0·97% obyvatelstva (mužů o 0·65% a žen o 0.79%). Roku 1910 bylo napočteno v 2932 domech 19.835 obyvatel.

Okres nazavršský jest okres ryze český.

Roku 1900 bylo v něm napočteno 18.474 katolíků, 932 evangelíků, 113 židů a 1 bez vyznání.

Komunikační poměry okresu nazavršského jsou stíženy nemálo nedostatkem železničního spojení.

Nejvýchodnějším cípem okresu nazavršského prochází v okolí Vrbatova Kostelce severozápadní dráha, avšak nemá na půdě okresu nazavršského žádné stanice. Nejbližší stanicí jest pro severní část okresu tohoto zastávka Zaječice v okresu chrudimském, pro jižní část okresu nazavršského stanice v Hlinsku a Ždírci.

Silniční spojení hlavní jest od Chrudimě přes Nazavrchy na Trhovou Kamenici, od níž jde okresní silnice k Hlinsku a druhá k Ždírci. Od silnice chrudimskonazavršské odbočuje silnice k Svidnici a silnice k Žumberku. Silnice žumberská pokračuje k Včelákovu a prostředkuje další spojení přes Srné až k Hlinsku. Od Žumberka vede též silnice přes Smrček k Chrasti. Od chrudimské silnice odbočuje pak pod Nazavrchy silnice okresní přes Ochoz ke Švihovu a Mířeticům a dále poblíž Nové Vsi silnice další přes Vranov k Petrkovům a od Kamenice Trhové jest zbudována okresní silnice k Brádlu, jež tu rozdvojuje se, stoupajíc jedním ramenem k Lipce a dál do chotěbořského okresu k Modletínu, a druhým ramenem k Nazavrchům. Nazavrchy mají silniční spojení přes Bojanov k Seči a druhé spojení k Hradišti. Od Chrudimě jest zřízena okresní silnice přes Lhotu Rabštýnskou k Lipině a dál po okrese nazavršském k Seči. Seč pak spojena jest okresními silnicemi jednak k Běstvini chotěbořským okresem, jednak k Lichnici s okresem čáslavským.

Lesy velkostatku nazavršského jsou zřízeny v oboře u Strádova soukromé cesty (pískovky).

Město N a z a v r c h y (Nasavrchy) leží na návrší a po jeho svahu při silnici, jež od Trhové Kamenice vede k Chrudimi. Toto návrší jest význačným bodem této části vysočiny českomoravské. S něho jest rozsáhlý rozhled do kraje k Chrudimi.

Nazavrchy skládají se z osad Nazavrch, Libáně, Březovse, Drahotic a Ochoze. Místní obec Nazavrchy měla dle sčítání z roku 1900 domů 164 s 1366 obyvateli, osada Nazavrchy pouze 91 domů s 835 obyvateli.

Nejstarší část tohoto okresního města jest soustředěna při zámku a kostele, jež jsou při dolní straně náměstí.

Na náměstí, tvořícím obdélník dosti prostranný, jest budova obecné školy.

Zámek jest nyní změněn v úřadovny okresního soudu a berního úřadu. V zadnější jeho budově jsou byty úřednické. Zámek stojí na pokraji výšiny,

NAZAVRCHY.

po jejímž svahu rozkládá se jeho sad. Zadní tato budova jest slohu renaisančního. Zachovány jsou staré původní klenby v přízemní síni, do níž vede vchod, jenž též udržel si původní výstavnost. Vnitřek zámku, zvláště pak přední budovy, do náměstí čelící, jest přestavěn. Zámek vznikl na přechodu z XVI. do XVII. věku.

Dříve, ještě v XIV. věku, bývala v Nazavrchách tvrz.

V těch dobách měly Nazavrchy již také kostel, byl roku 1350 farním, později stal se filiálním do Bojanova. Teprv roku 1786 byla zřízena při nazavršském kostele sv. Jiljí lokalie a roku 1857 fara.

Kostel zachoval si výstavnost původní, ukazující na XIV. věk, v presbyteři. V lodi byly provedeny později některé změny, ale základní zdivo zůstalo patrně taktéž původní v ní i ve věži, jež stojí v jejím čele. Nevelikó rozměry

kostela byly příčinou, že v soupisu z roku 1677 jmenuje se pouze kaplí. Byl již tehdy filiálním do Bojanova.

K presbyteři přiléhá z levé strany sakristie a z pravé strany oratorium. Gotická okna presbyteře byla roku 1760 zvětšena. Tehdy roku 1754 byla stará sakristie stržena. Po ohni byl roku 1822 kostel opravován a sakristie v nynější podobě zbudována. Hlavní vchod do kostela jest průčelím pod věží, do oratoria jest zvláštní venkovní vchod.

Hlavní oltář sv. Jiljí, pořízený roku 1739, byl nahražen roku 1879 novým oltářem, ze sbírek dobrodinců pořízeným. Již před touto změnou byl hlavní oltář opraven, po ohni roku 1820 opatřen roku 1830 novým obrazem sv. Jiljí. V presbyteři jest ještě malý oltář P. Marie sedmibolestné. Loď má jen rákosovaný strop. Po pravé straně stojí v lodi kazatelna, na níž se vchází ze sakristie, a oltář sv. Jana Nep., opatřený roku 1830 po ohni roku 1820 novým obrazem. V levo u hlavního oltáře jest staré kamenné sanktuarium. Nábytek kostelní jest z XVIII. věku. Zvony oba byly přelity roku 1822.

Pobliž kostela stojí fara, jež taktéž roku 1820 shořela.

Před zámeckou přední budovou pod stromy byla roku 1826 postavena socha Jana Nepomuckého.

Od zámku svažuje se ulice k pivováru. Pobliž pivováru jsou úřadovna okresního výboru a pošta.

Dějiny města Nazavrch nejsou bohaté ani obsáhlé. Blízkost hradu Stradova, jenž po mnohé věky jako panské sídlo soustřeďoval k sobě celé okolí i dovedl osudy jeho spoutati se svými osudy, pak poloha osady, za vrchy vzniknuvší v pěkné horské krajině, ale vzdálené od hlavních tepen obchodu a průmyslu, vysvětlují, proč Nazavrchy poměrně později v dějinách se připomínají a proč rozvoj farní osady a pak městečka Nazavrch byl povlovnější.

Kostel tamní byl roku 1350 připojen k biskupství litomyšlskému. Ještě ve XIV. věku byly Nazavrchy pouhou farní osadou. Pán panství, k němuž tato osada patřila, měl pevné sídlo na Strádově, nepotřeboval a neměl jiného sídla, a tak v Nazavrších nebylo ještě ani tehdy tvrze.

Za krále Karla na přímluvu olomúckého biskupa Jana, někdejšího vlastníka panství r. 1360, obdržela osada Nazavrchy jeden týdenní trh.

Po biskupovi olomúckém patřily Nazavrchy s hradem Strádovem Lacembokům z Chlumu. Ještě roku 1438 připomínají se Nazavrchy v panství strádovském jako ves, mající svou faru, k níž vrchnost měla právo podací. V těchto dobách nebo nejpozději na konci XV. věku byla v Nazavrších již tvrz, na níž pak držitelé panství strádovského přenesli své sídlo. A tak Nazavrchy ponenáhlu vzrůstaly. Běškovcové z Běškovic tu sídleli. Roku 1585 Mikuláš Běškovec z Běškovic prodal Nazavrchy s tvrzí a ostatním zbožím Janovi Kekulovi ze Stradonic. K tomuto zboží patřily Nazavrchy městečko s tvrzí a dvorem, Strádov, již pustý hrad, a vsi Drahotice, Vysonín, Ochoz a Obořice a mlýny v Pekle a Ráji. Anna z Biskupic, vdova po Janu Kekulovi ze Stradonic, odkázala roku 1595 druhému svému manželovi Václavovi Zárubovi z Hustiřan zboží naza-

vršské, týž pak po její smrti († 1599) nabyl tohoto statku i zakusil pak mnohých soudů s jinými uchazeči, proti nimž přec uhájil statku svého, ale proti pozdějším držitelům vysoudil Albrecht Kekule ze Stradonic. Tento rod nepobyl tu dlouho.

Zárubové z Hustiřan, jimž Nazavrchy na sklonku XVI. věku náležely, byli dbalí o zvelebení tohoto panství. Zámek tamní, jejž vybudovali, do dneška jest pěknou památkou na tento český rod.

Příbuzný Albrechta Kekule ze Stradonic, Vilém Kekule ze Stradonic, súčastnil se vojny české při straně stavovské a pozbyl statků svých i Nazavrch, jež pak nabyl císařský voják František de Couriers.

TRHOVÁ KAMENICE.

Z farní osady Nazavrch vyvinulo se městečko s tvrzí a dvorem. Jak hynul hrad Strádov a klesal jeho význam pro krajinu, tak se vzmahala a rostla osada Nazavrchy. Konečně, když hrad Strádov byl pobořen a spustl, bylo rozhodnuto o dalších osudech Nazavrch, jež staly se střediskem panství strádovského. V XVII. a XVIII. věku rozšířilo se toto panství příkupem menších statků a přijalo jméno dle nového svého sídla.

Roku 1628 František de Couriers, majitel Nazavrch a Trhové Kamenice, přikoupil od Jana Záruby z Hustiřan hrady Oheb a Vildštejn, panské sídlo v Seči, městečka Seč a Bojanov a vsi statku sečského a vše to bylo spojeno s panstvím nazavršským. R. 1694 byly částečně získány Bitovany a později byly dokoupeny, r. 1697 byl připojen Vlčnov.

Panství nazavršské přešlo sňatky výhodnými na Šenfeldy, kteříž všelijak pečovali o povznesení průmyslu na svém panství i o rozšíření panství, přikoupili r. 1697 Zaiečice. Roku 1700 Josef František ze Šenfeldu přikoupil od Rudolfa Josefa z Lisova Žumberk. Roku 1715 byly získány Nabočany, 1737 přikoupena Lipka. Za Šenfeldů též Orel byla připojena k nazavršskému panství.

V polovici XVIII. věku knížata Auerspergové nabyli Nazavrch sňatkem Jana Adama knížete z Auerspergů s Kateřinou ze Šenfeldu.

Fara potrvala v Nazavrších do vojny třicetileté. V XV. věku byla utrakvistická. Od roku 1626 byl kostel tamní filiálním do Skuče, též nějaký čas do Bojanova, od roku 1712 k Trhové Kamenici. Dle zpráv z roku 1677, kdy byl kostel nazavršský filiálním do Bojanova, patřily do jeho kolatury Nazavrchy městečko a dvůr, Hradiště, Ochoz, Drahotice, Obořice, Hodonín, Lhotičky, Krupín, Ctětín, Vranov a Bratroňov. Konečně úsilím hr. z Šenfeldu byla v Nazavrších zřízena missionářská stanice, jež 1. února 1740 zahájila svou činnost. Vystřídalo se tu 7 missionářů. Poslední z nich stal se v srpnu 1786 prvním lokalistou tamním. Byla právě roku 1786 zřízena lokalie, roku 1857 fara. Nemálo utrpěl kostel roku 1820. Shořel i s lokalií a školou, věž jeho byla poškozena a zvony částečně se rozlily.

Změna poměrů správních, nastalá po roce 1848, měla důležitý význam i pro Nazavrchy. Patrimoniální úřad ustoupil úřadům státním.

Roku 1853 staly se Nazavrchy městem a, když byla zřizována okresní zastupitelstva, byly Nazavrchy učiněny sídlem okresu.

Nazavrchy jsou působištěm českého spisovatele St. Ziny.

Z věže kostelní jest rozhled velmi značný. Na jihovýchodě táhnou se Novovesské lesy směrem k hlineckému okresu, poblíž Nazavrch rozkládá se hřbitov a za ním v pozadí na výšině Hradiště. Pod kostelem stíní kaštanka, za ní vyhlíží dvůr nazavršský a při obzoru řada lesních chlumů a kopců, provázejících od Hradiště k Peklu a pod Libáň řeku Chrudimku. Dále za silnicí chrudimskou blýští se rybníky u Libáně a v pozadí za strádovským lesem vystupují kopce u Práčova a Slavic a kopcovina postupuje na sever a severozápad k Samařovu a Německým Lhoticům, k Liboměřicům, Lipině, Deblovu a přes Licibořice a Šiškovice k Trpišovu, Smrkovému Týnci a Slatiňanům.

Nejjižnější část nynějšího okresu nazavršského náležela k deskovým statkům dřevíkovskému, svobodnohamerskému a trhovokamenickému.

Město Trhová Kamenice rozkládá se po obou březích Chrudimky pod horou Táborem na křižovatce silnic, z nichž čelí k jihovýchodu silnice hlinecká, k jihu ždírecká, k západu brádelská a k severu nazavršská. Poblíž pravého břehu Chrudimky jest náměstí značně prostranné, stromořadími ozdobené, jež stoupá do mírného návrší, na jehož nejvyšším bodu stojí kostel v sousedství školy a fary.

Kostel farní sv. Filipa a Jakuba jest vysoká jednolodní budova, obrácená svým průčelím k náměstí Nad průčelím strmí věž. Kostel kamenický byl již ve XIV. věku farním, byl roku 1350 připojen do biskupství litomyšlského.

V XV. a XVI. věku byli zde kněží utrakvističtí. Po roce 1620 byl filiálním do Skuče, později do Bojanova. Roku 1712 byla zřízena fara v Trhové Kamenici. Nynější kostel byl založen za Fr. Jos. hr. z Šenfeldu roku 1737 a dobudován za jeho nástupce roku 1747. Letopočet tento spatřuje se též nad věžním vchodem do předsíně vedoucím. Po požáru věže roku 1875 byl kostel znovu opravován. Ve věži kostelní bývaly zvony z let 1416, 1518 a 1791. Při ohni roku 1874 se rozlily a byly roku 1875 přelity. K prostranné, vzdušné lodi, jež pilastry značně do ní vynikající dělí ve dva díly, přiléhá podlouhlá v různoběžník vybíhající presbyteř, freskami vyzdobená. Uprostřed těchto maleb jest zobrazena sv. Trojice, v rozích evangelisté se svými odznaky. Presbyteř i loď jsou sklenuty.

VILDŠTEJN.

Nad hlavním oltářem visí na zdi obraz sv. Filipa a Jakuba roku 1852 vymalovaný, jenž jest zajímavý tím, že malíř Jan Kokeš na jeho dolní části přimaloval Trhovou Kamenici, jak vyhlížela před rokem 1875. Nad tímto obrazem jest umístěn menší obraz sv. Trojice. Postranní oltáře jsou u kazatelny oltář sv. Jana Evangelisty a poblíž něho Jana Nep., na protější straně oltář sv. Veroniky a poblíž něho P. Marie Lurdské. Křtitelnice jest dřevěnná. Na železném svícniku jest letopočet 1717.

Nábytek kostelní jest z XVIII. a XIX. věku. Nejstarší památkou kostelní jest mramorový náhrobník Beneše z Kocúrova. Na náhrobku jest pěkně proveden znak s dvěma rohama bůvolíma, jež se spatřují též na kolčím helmu nad štítem. Latinský nápis prozrazuje, že roku 1419 u vigilii sv. Bartoloměje skonal Beneš z Kocúrova, otec Přibyslava, opata luckého, a tu jest pohřben, i nabádá

k modlení za něho. Náhrobek tento, s nímž XIX. věk příliš šetrně nezacházel, vsazen jest do vnější zdi sakristie. Ač jest vydán veškeré nepohodě, jest dosud dobře zachován.

Fara stojí u samého kostela na místě bývalé tvrze. Byla obnovena roku 1712 a znovu nadána; farářovi tvrz panskou dali za obydlí. Vedle fary jest škola. Trhovokamenická škola jest připomínána již roku 1677. V dolním pořadí domů, obklopujících náměstí, upozorňuje na sebe věžičkou s cibulovitou bání dům obecní, jehož průčelí osazeno bylo nevhodně poprsími Tyrše a Fügnera. Poblíž obecního domu jest hostinec v panském domě, hlavní středisko místního života společenského. Za levým břehem na svahu výšiny stojí sklárna a bednárna.

Místní obec Trhová Kamenice měla roku 1900 v 258 domech 2076 obyvatelů, roku 1910 v 275 domech 2186 obyvatel, skládala se z osad Trhové Kamenice, Dřevíkova, Hluboké, Jančoura, Petrkova, Polomi, Veselého Kopce a Zubřího.

Rodáky trhovokamenickými jsou spisovatel a professor techniky Josef Šolín a illustrátor Gustav Schulz.

Obyvatelstvo zaměstnává se hlavně zemědělstvím. Někteří občané živí se vlasařstvím a obchodem vlasovými síťkami. U Petrkov byly v posledních letech XIX. věku otevřeny lomy.

Trhová Kamenice byla do XVIII. věku samostatným statkem. Na tamní tvrzi žil v XV. věku rod z Kocúrova, o němž náhrobník při kostele trhovokamenickém z roku 1419 zachoval zprávu. Tehdy zemřel Beneš z Kocúrova. Roku 1415 připomíná se Oneš z Kamenice, účastnil se roku 1440 valného sněmu kraje čáslavského. Pak tu seděl na Trhové Kamenici Václav z Kocúrova. Také se po ní psal Jan Hilbrant z Kamenice, jenž svědčil v listě Jana Pardusa z Vratkova o prodeji Balkovských polí obci hlinecké. Václav z Kocúrova a Kamenice obdržel roku 1457 po smrti Zdenka z Volfsberga hrad Odranec, s Vonšovem a Borkem na krále připadlý.

Na sklonku XV. věku koupil Mikuláš mladší Trčka z Lípy a na Lichtnburce od Václava z Perknova zboží trhovokamenické s hamrem, krámy masnými a jiným příslušenstvím. To již byla Trhová Kamenice městečkem. Ve znaku svém má Trhová Kamenice stříbrného lva v červeném poli. Poprvé čteme o Trhové Kamenici jako městečku v listě krále Vladislava, jejž před hodem Hlavy stětí sv. Jana Křtitele roku 1499 vydal v Budíně. Král Vladislav učinil s Mikulášem mladším Trčkou z Lípy celý, pravý a dokonalý freimark o směnu o městečko Trhovou Kamenici, což tu k hradu Lichnici příslušelo, takže jest králi a budoucím králům českým dal a v desky vložiti měl zadní dvůr kmetcí, dědictví své pod rybníkem Svatojakubským ležící s příslušenstvím, v němž bylo ročního platu 6 kop gr. a deset kapúnův, počítajíc kapún po 2 groších. Mikuláš Trčka mladší z Lípy se svými dědici a budoucími měl býti v držení a požívání toho dvora a jeho příslušenství podle znění zápisův svých, kteréž na Lichnici a její příslušenství měli zapsány, ale, když by král Vladislav nebo budoucí krá-

lové vyplatili hrad i zboží lichnické, měli toho dvora hned se vším jeho příslušenstvím k témuž zámku postoupiti bez jakéhokoliv odporu Mikuláš Trčka mladší z Lípy neb jeho budoucí. A po této výplatě Mikuláš Trčka mladší z Lípy i se svými dědici a budoucími měl městečko Trhovou Kamenici s jejím příslušenstvím k svému požívání mít a držeti dědicky bez překážky a králové čeští zadního dvora svrchupsaného s jeho příslušenstvím požívati k hradu Lichnici. Po Trčcích z Lípy přešlo zboží trhovokamenické na Sobky z Kornic, majitele nedaleké Lipky.

Bernart Sobek z Kornic koupil Trhovou Kamenici s Rohoznou a pustým hamrem od Jana, syna Burjána Trčky z Lípy. V těch časích Bernart Sobek seděl na nedílném zboží lipeckém se svými bratry, z nichž při rozdílu veškerého majetku Absolon Sobek z Kornic obdržel Trhovou Kamenici. Nový majitel tento obnovil spustlý hamr, jenž byl v údolí nynějších Svobodných Hamrů a povznesl svůj statek, opravil tvrz trhovokamenickou. Sobkové z Kornic zasloužili se o rozvoj Trhové Kamenice. Na počátku XVII. věku byly v ní pivovár a sladovna.

Jan Sobek z Kornic, jemuž v XVII. věku Trhová Kamenice náležela, byl oddán straně evangelické a pro své účastenství v české vojně byl strestán tak, že statek jeho byl uveden v manství. Pán tento brzy zemřel; již za 5 let po vyhlášení rozsudku tohoto připadla Trhová Kamenice jako léno odumřelé na komoru královskou. Cizák a voják František de Couriers koupil si Trhovou Kamenici lacino a spojil trvale s panstvím nazavršským.

Fara trhovokamenická zanikla za válečného počátku XVII. věku, byla pak přifařena ke Skuči, posléze k Bojanovu, až zase roku 1712 nabyla své vlastní fary, při níž byl roku 1737 nový kostel založen.

Jihozápadně od Trhové Kamenice vystupuje chlum mohutný Tábor, po němž bývá Trhová Kamenice někdy zvána Trhová Kamenice pod Zeleným Táborem.

Kdo chce užíti pěkné vyhlídky po okolí Trhové Kamenice, neopomene vyjít si na Zubří, na jehož návrší ve výši 646 m n. m. stojí nad osadou Zubřím nedaleko myslivny kaple Jana Nep., již roku 1704 vystavěl Ladislav Kapoun ze Svojkova. Vyhlídka jest zvláště rozsáhlá na Trhovou Kamenici a pohorskou krajinu na východ od ní se rozkládající. Z cesty od Zubřího k Polomi lze přehlédnouti lesy mezi okresy nazavršským a chotěbořským. V dáli za nimi vyniká nad lesy borovský kostel.

Zubří s nedalekou osadou Kameničkami bylo ještě v XVI. věku zbožím zápisním. Když bratří Sobkové z Kornic dělili se o své statky, obdržel Bernart Sobek z Kornic Zubří s tvrzí Lipkou, Modletínem, Vratkovem, Stříteží a jinými osadami, ale již roku 1547 zastavil svůj majetek a po vyplacení prodal roku 1556 Zubří pražskému prokurátorovi Janovi Kustošovi, jemuž král udělil roku 1569 přídomek ze Zubřího. V XVI. věku Zubří náleželo Kateřině Veronice z Dobřenic, na počátku XVII. věku Marketě Dobřenské z Bubna, choti Jindřicha Kunaty Dobřenského na Vorli, v jehož rodě po jejím úmrtí zůstalo Zubří do konce

XVII. věku. Roku 1695 nabyl Zubří Albrecht Ladislav Kapoun ze Svojkova odkazem od Sabiny Kunhuty Lukavecké spolu se Spálavou a některými jinými vesnicemi, ale roku 1703 odprodal vše, jen si nechal Zubří a Kameničky. Na Zubřím byl roku 1637 vystavěn zámeček. Vojtěch Ladislav Kapoun ze Svojkova založil na Zubřím kapličku ku cti Jana Nepomuckého. Povolení k zřízení kaple bylo dáno již v květnu roku 1704, kdy Jan Nepomucký nebyl ještě prohlášen za svatého. Kaple byla v listopadu roku 1705 vysvěcena.

Antonín svob. pán z Puteani směnil si s Vojtěchem Ladislavem Kapounem ze Svojkova Zubří za Novou ves v Čáslavsku, zařídil si na Zubřím panské sídlo, ale dlouho je nepodržel, nýbrž prodal Zubří s Kameničkami a tímto novým obydlím panským na Zubřím, Marii Fr. Kapounové ze Svojkova, jež dala opět rytířské sídlo na Zubřím zříditi. V prvé polovici XVIII. věku náleželo Zubří Fr. Josefovi Taláckovi z Ještětic, pak (r. 1738) Janovi Václavovi Carretovi z Millesima, po něm r. 1741 Kateřině z Šenfeldu; ona připojila Zubří k nazavršskému panství. Sídlo rytířské na Zubřím spustlo úplně; ještě na začátku XIX. věku ukazovaly na jihozápadní straně osady při panském dvoře trosky tohoto sídla, jež nebylo zbudováno po způsobu starých tvrzí rytířských, nýbrž bylo neopevněno a nemělo nádvoří.

Jižně od Zubřího jest ves M o ž d ě n i c e, východně od ní Dřevíkov a J a n č o u r, poblíž Dřevíkova v pěkném horském zátiší nad levým břehem Chrudimky V e s e l ý k o p e c. K západu od Zubřího vede cesta do Hluboké. H l u b o k á leží při lesích severovýchodně od Polomu.

P o l o m patřil klášteru vilémovskému, později k Lipce a Zubřímu. Opodál osady stojí kostel sv. Kunhuty, obklopený hřbitovem. Hřbitov jest obrouben sroubeným plotem. Kostel, již ve XIV. věku farní, jest filiálním do Libice. K presbyteři polokruhového půdorysu přiléhá loď. Nynější výstavnost i úprava ukazují na konec XVIII. věku. Na hlavním oltáři jest obraz sv. Kunhuty, r. 1847 malovaný. Na dřevěnné zvonici visí starobylý zvon z XV. věku a zvon z roku 1728.

D ř e v í k o v stojí na výšině opodál levého břehu Chrudimky, vznikl při panském dvoře. V XVI. věku náležel ke zboží slavíkovskému. Když toto zboží bylo ku konci téhož věku děleno mezi syny nebožtíka Zdeňka ze Slavíkova, jeho syn Jan obdržel Dřevíkov i dvůr. Zdeněk Slavíkovec ze Slavíkova byl po vojně české odsouzen v listopadu 1622 všeho statku, z milosti však zůstaven při polovici jmění, tehdy propadl mu i statek Dřevíkov, k němuž patřily Dřevíkov ves i dvůr a vesničky Veselý kopec, Jančoury a Tobolky.

Odsouzený pán nezaplatil pokuty z polovice statku svého, královské komoře propadlé, nýbrž bez vědomí a povolení české komory zastavil statek Alžbětě Věžníkové, rozené z Dobřenic a pak r. 1641 Adamovi Mettychovi z Čečova a jeho manželce Martě jej prodal. Roku 1653 musela vdova Marta Mettychová z Čečova a Ingersdorfu znova koupiti od komory královské a vyplatiti

statek dřevíkovský, jenž pak zůstával samostatným statkem. Při dvoře byl také pivovár.

Deskový statek Dřevíkov patřil ještě v XVIII. věku do kraje čáslavského. Patřil k němu též mlýn ve Veselém kopci. Vlastnicí statku byla na počátku XVIII. věku Anna Kateřina Taláčková, rozená Kocová z Dobrše. Josef svobodný pán Kosoř z Malovce prodal r. 1769 Janovi Norbertovi Marii hraběti Pöttingovi Svobodné Hamry a Dřevíkov. Jan Norbert Marie hrabě Pötting vyžádal r. 1779 u zemského gubernia království českého, by statek Dřevíkov byl připojen do kraje chrudimského, v němž byl druhý jeho deskový statek Svobodné Hamry.

Hlavní zajímavostí Dřevíkova jest synagoga. Byly již v XVIII. věku na Dřevíkově synagoga, židovská škola a židovský hřbitov a židovský špitál. Židovstvo dřevíkovské, jak se úhrnně israelští obyvatelé tamní nazývali, bydlelo v 7 domech, v každém domě rodina, pouze v číslech I. a V. po 2 rodinách, číslo VIII. byla synagoga, při níž byli chováni jeřábci, a číslo IX. bylo zároveň školou a špitálem. Židé dřevíkovští dávali dle seznamu z r. 1782 ze synagogy dle starého obyčeje o velikonocích jednoho jeřábka nebo 1 zl. 10 kr., kromě toho ročního úroku 8 zl. dohromady, dále platili za dovolení pohřbu židovského úmrtné a pak ze svých rodin dávky peněžní ve žních, taktéž platili roční úrok 4 zl. ze židovské školy a židovského špitálu.

Synagoga jest jednoduchá stavba, také vnitřek jest prostý. Na jedné straně jeho přes celou šířku budovy jest kruchta, na ní i pod ní stojí řady lavic, obrácené proti vyvýšené části modlitebny, k schráně bohoslužebných pergamenů. Mezi obrazovou výzdobou modlitebny visí primitivní obraz památných míst země zaslíbené a podobizna barona Hirsche, židovského mecenáše. V nápisech dosud ovládá němčina. U lesa za obcí jest židovský hřbitov, na nějž, dokud židé si nevystavěli synagogu a hřbitov v Hlinsku, byly konány pohřby z celého širého vůkolí.

Cesta vede z Dřevíkova do Svobodných Hamrů.

Hamry nad Trhovou Kamenicí byly již v XV. věku. Znova je zřídil v XVI. věku hamerník Jan Polnický. Tehdy nebyly hamry zvláštní osadou. Absolon Sobek z Kornic, obdržev hamr asi roku 1530 při dělení otcovských statků, opravil hamr u Trhové Kamenice. Teprv pak se vyvinula při hamru tomto osada S v o b o d n é H a m r y.

Po smrti hamerníka Jana Polnického vznikl spor mezi majitelem statku trhovokamenického a příbuznými nebožtíka hamerníka. Jiří Hošek, hamerník z Přerostlého Hamru u Hlinska a Kašpar Polnický, strýcové nedospělého Jiříka, stěžovali si J. M. královské a presidentu i radě J. M. C. zřízené komory v království českém a nejvyššímu mincmistru, že pan Jan Sobek z Kornic a na Trhové Kamenici utiskl tohoto sirotka po smrti jeho otce, že proti svobodám horním a snesením sněmovním ujal hamru i všech svrškův, nábytkův, klenotův, peněz hotových a dobytka, kdežto oba stěžovatelé, strýc a ujec, vlastní a nejbližší přátelé krevní nebožčovi, měli k takovému hamru i k movitému

majetku nejlepší právo a spravedlnost svou, i žádali, by jakožto horníci minerálního kovu byli zůstaveni při artikuli sněmem obecným roku 1575 svoleném i aby pán postoupil jim všechnu pozůstalost jako nerozdílným dědicům a nápadníkům. Dne 11. února 1613 stala se v Čáslavi u přítomnosti hejtmana kraje čáslavského Heralta Václava Libštejnského z Kolovrat, hejtmana kraje chrudimského Diviše Lacemboka Slavaty z Chlumu a na Košumberce a Jana Chuchelského z Nestajova, Jiříka Karlíka z Nežetic a na Slatinanech a kutnohorských horníků Jana Piksise a Jana Šultyse z Felsdorfu jako komisařů králov-

HRAD OHEB.

skou komorou nařízených smlouva přátelská a výpověď ubrmanská mezi spornými stranami. Jan Sobek z Kornic pokládal hamerníka na roveň poddanému a sebe za jeho vrchnost dědičnou. Srovnali se tak, že Jan Sobek z Kornic měl všechny svršky, klenoty, nábytky a jiné věci, jež v sklepu, v témž hamru nad Trhovou Kamenicí upečetěném, byly uschovány, i dobytek hovězí, plátna, obilí a jiné movitosti vydati stěžovatelům, by se o to podělili, i dal o hamru samém výsadu pro nového hamerníka a budoucí jeho. Kašpar Polnický slíbil hned za sebe rukou dáním člověčenství, ale manželka i dítky a dědicové jeho byli ponecháni při svobodných horních a sněmovním stvrzení. Ve výsadě z 25. února 1613, na Trhové Kamenici dané, vrchnost kamenická »z upřímné k témuž hamru minerálnímu železnému kovu náklonnosti a náchylnosti« propůjčila Kašparovi Polnickému a jeho dědicům budoucím, aby tu při hamru v místech, kteráž od sta-

rodávna k němu přísluší, kov železný dobýval, těžil a dělati dal k svému užitku, vodu na hamr vedl i všeho, což k šmelcování a vytahování při hamru železa příslušelo, užíval, ale aby se hamr řídil purkrechtními knihami Trhové Kamenice, jako od starodávna. Hamerník a dědicové jeho nebyli povinni robotami ani fůrami, jako lidé poddaní, jen měli z hamru, krčmy, mlýna a příslušenství odváděti ouroku ročního 15 kop míš. a 2 radlice a 2 krojidla. Ve výsadě této byly stanoveny ještě některé jiné výhody.

Hamry železné nepotrvaly do konce XVIII. věku, neboť, když Jan Norbert Marie hrabě z Pöttingu koupil v únoru roku 1769 Svobodné Hamry a Dřevíkov s veškerým příslušenstvím od Josefa barona Kosoře z Malovců, nebylo zmínky o železných hamrech. V té době byl ve Svobodných Hamrech zámek s mnohými pokoji a komorami i měl v prvním poschodí kapli domácí s velikou předsíní, a při zámku byly hospodářská stavení a zahrada a panský dvůr. Roku 1787 jednala vrchnost o stavbu papírny, jež měla státi mezi Svobodnými Hamry a Dřevíkovem. Došlo-li ke stavbě, není známo.

Roku 1801 koupil oba statky, Svobodné Hamry i Dřevíkov, barvíř František X. Pfundheller. Roku 1834 byla zavedena v Svobodných Hamrech výroba hraček, když r. 1833 trhovokamenická továrna na hračky vyhořela. Od dědiců Pfundhellerových koupil Svobodné Hamry bývalý český poslanec Jan Šebek a po něm přešly na rodinu Nevolovu. Majitel Jan Nevole, horlivý vlastenec český, usídlel se r. 1863 po návratu svém ze Srbska na Svobodných Hamrech a tu u něho trávíval dlouhá léta srbský generál J. Zach.

Od kapličky, jež nad Svobodnými Hamry u dřevíkovské cesty stojí, jest pěkný přehled po údolí. Nad stavení osady vyniká zámek, vzniklý v XVIII. věku a po ohni zase v druhé polovici XIX. věku opravený. K zámku přiléhá park, směřující k Chrudimce. Řeka Chrudimka obloukovitě protéká Svobodnými Hamry od jihozápadu k severu a dál pak k severozápadu. Na severozápadě od dřevíkovské cesty svah mírně přechází v úval lučinatý a polmi a lukami klesá až k levému břehu. Od severu až k samému břehu pravému přibližuje se les, za ním počíná rybničnaté údolí a zasahuje téměř k silnici, jež od Trhové Kamenice jde ke Rváčovu. V pozadí rýsuje se na obzoru markantními rysy mohutný horský hřbet Hustý les zarůstá jeho svahy. Nad krajinou západně od Svobodných Hamrů vévodí Zubří svou kapličkou. A dál postupují pásma kopců lesnatých, jako by byly na sebe navršeny, k severu a severovýchodu a částečně cloní výhled v severnější krajinu pod zeleným Táborem, jenž průlinou vyniká mezi vůkolními kopci. V dáli pak mizí vrchy za Trhovou Kamenicí. Severozápadně od Svobodných Hamrů vyniká její kostelní věž nad lesy. Od cesty dřevíkovské jest též výhled do okresu hlineckého po okolí Rváčova. V pozadí vynikají hlinecká Hradiště, ve východním popředí kupa Rváčovského kopce. Údolí odděluje tento kopec od severnější výšiny, na níž stojí Sv. Mikuláš. V pozadí rozkládá se Rváčov a dále severovýchodněji rostou po rozlehlé táhlé výšině lesy mezi Srným a Petrkovem. Také svah nad úvalem Chrudimky jest zalesněn. Les přibližuje se tu skoro k samému břehu říčnímu

a pak dál přechází ve vysoký les nad Svobodné Hamry. Za tímto lesem jest samota Horní dvůr a při okresní silnici mezi Rváčovem a Trhovou Kamenicí samota Ruprici, nazvaná po někdejším nájemci Rubricim, jenž tu ku konci XVIII. věku žil. Severněji v půvabném horském zátiší jest osada Petrkov (Petrkovy) s myslivnou.

Petrkovem vede silnice od Rváčova, jež severněji za Petrkovem se rozděluje jedním ramenem k Trhové Kamenici, druhým přes Vranov k Nové vsi, v níž dostihuje silnice, jež od Nazavrch Novou vsí přes Rohoznou k Trhové Kamenici směřuje. K místní obci Rohozné náleží Nová Ves, Kameničky a Trávné.

Poblíž pravého břehu Chrudimky vede od Trhové Kamenice silnice k Brádlu a tu pak, přešedši řeku, vystupuje do kopce k Lipce a po hřebenu horském pokračuje okresem chotěbořským přes Modletín, Vratkov, Klokočov do okolí Ohebu, než svažuje k Běstvině. Se silnice této naskytá se řada pěkných vyhlídek po hornatině, jež tvoří rozhraní mezi Chrudimskem a Čáslavskem a ohraničuje úval, jímž Chrudimka protéká.

Brádlo jest rozloženo v úvale po obou březích Chrudimky, jež je dělí v Horní Brádlo a Dolní Brádlo. V obci této jsou škola a sklárna. V sklárně vyrábí se duté sklo. Nad sklárnou byla vybudována v XIX. věku výstavná kaple s hrobkou rodiny majitele sklárny. Jižně od Brádla jest v lesích Střítež Veliká a Střítež Malá. V Střížeži Malé jest lovecký zámeček.

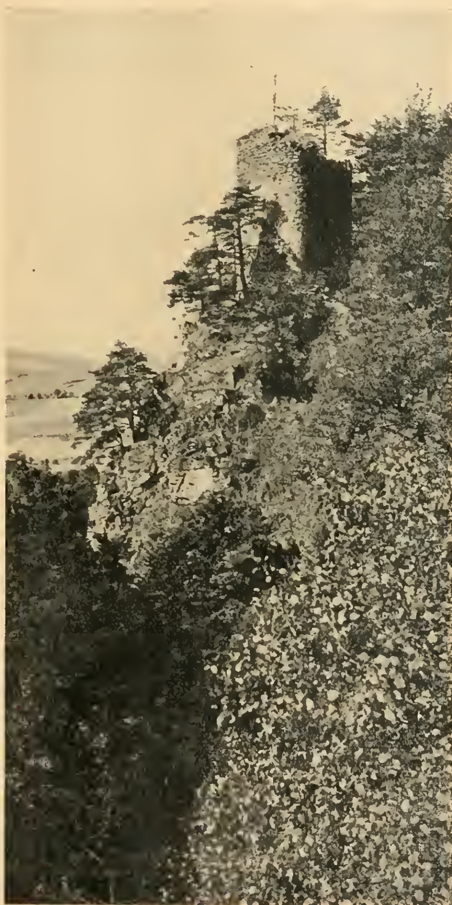
Za starodávna Brádlo náleželo k zboží lipeckému. V malebné poloze na návrší nad Brádlem leží osada Lipka, jež patří nyní k místní obci Brádlu.

Lipka byla již na počátku XIV. věku sídlem vladyků z Lipky. Nejstarší zachovaná zpráva se zmiňuje o Prošíkovi z Lipky, jenž roku 1303 svědčil při smlouvě Remunda z Lichtenburka s klášterem žďárským o ves Bělou. Vladykové z Lipky byli v dobrých stycích se svými lichnickými sousedy. Již roku 1316 byl Příbek z Lipky rukojmím při prodeji Chotovic, jež Jindřich z Lichtenburka prodal. Roku 1327 se připomíná Radslav z Lipky, roku 1373 Hrzek z Lipky. Roku 1397 Beneš a Jan z Lipky koupili půl tvrze chotické a jiná zboží některá.

Jan z Lipky připojil se roku 1415 k stížným listům proti kostnickému koncilu. Na sněmě čáslavském se súčastnil roku 1421 Zdeněk z Lipky a v září 1448 stál ve vojště Jiřího z Poděbrad Bleh z Lipky, v květnu 1450 odpovídal na poli u městečka Mýta jednotě strakonické. Rušné doby XV. věku nenechaly vladyky z Lipky lhostejnými. V druhé polovici XV. věku zanikají zprávy o těchto vladycích. Zboží jejich nabyli Tamchynové z Doubravice. Ještě před shořením desk zemských prodal Vácslav Tamchyna z Doubravice Jindřichovi Sobkovi z Kornic Lipku hrad a dvůr poplužní i celé vsi Hlubokou, Modletín, Střítež, Vratkov a Hudeč a což měl v Horním Brádle. Když pak roku 1542 obnovovali vklad těchto zboží bratři Jan a Vácslav z Doubravice, nápadníci po svém strýci nedílném, Bernartovi Sobkovi z Kornic, nápadníku Jindřichovu, tehdy již Jindř. Sobek z Kornic i Vácslav Tamchyna z Doubravice byli nebožci.

V XV. věku byla Lipka dozajista tvrzí důkladnou a prostrannou, sic by ji zápis z roku 1513 nenazýval hradem. Při tvrzi se u dvora poplužního zelenaly štěpnice.

Sobkové z Kornic, dobří hospodáři, pečovali o rozšíření svého zboží pozemského. Roku 1537 prodal Jan Trčka z Lípy Janovi Předborskému z Předboře a na Studenci aneb spolu s ním Bernartovi Sobkovi z Kornic, jak by se oni o to spolu snesli, zápisné vsi Zubří, Stružinec, Oudavy, Moždénice a Kameničky. I stalo se dohodnutí mezi Janem Předborským z Předboře a Bernartem Sobkem z Kornic, neboť roku 1544 synové Trčkovi vložili Bernartovi Sobkovi z Kornic vesnice Kameničky a Zubří, jež on měl od jejich otce prodány a ostatek pak Janu Předborskému z Předboře. —

OHEB.

Burián Sobek z Kornic, z bratří Sobkův z Kornic nejproslulejší, studoval ve Vitemberku, byl důvěrným přítelem Lutherovým a, navrátiv se po dosažení doktorátu práv do Prahy, šířil nové toto učení. Sám přeložil některé spisy Lutherovy, též Karionovu kroniku a jako kancléř Pražských měst měl hojné příležitosti, by užil zkušeností i vloh svých k obecnému dobru. Byl v srpnu roku 1523 s Jenem Hlavsou v poselstvu pražském, jež bylo vypraveno do Ví-

deňského Nového Města k úradám o výpravě proti Turkovi. Roku 1524 byl zbaven úřadu kancléřského ve sporech s Caherou a po delším věznění z Prahy vyobcován, odešel na Moravu a navázal styky s Českými bratry, touže po užším spojení Jednoty s lutherstvím. Roku 1536 navštívil s Augustou Vitemberk, ale pak na Moravě přebýval, oddán též prácem literárním. Když roku 1544 zemřel nejstarší z bratrů Sobků z Kornic, Jindřich, rozdělili se ostatní bratři o zboží společná: Bernart Sobek z Kornic obdržel Lipku tvrz s dvorem poplužním a dvory kmetcími, vsi Hlubokou, Střítež, Modletín Vratkov, Rohoznou ves s rychtou a četnými dvory kmetcími, a Kameničky u Kamenice Trhové, lipecký díl Horního Brádla a Javorného i zápisné zboží Zubří s podacím sv. Kunhuty v Polomi, Absolon Sobek z Kornic nechal si Trhovou Kamenici a Burián Sobek z Kornic spokojil se hotovými penězi.

Bernart Sobek z Kornic zastavil záhy Hlubokou s podacím kostelním, Zubří i Kameničky, roku 1556 prodal Rohoznou Tobiášovi Kochánkovi z Kochánku a roku 1557 Lipku tvrz a dvůr poplužní i pivovár a vsi Horní Brádlo, Střítež, Modletín, Vratkov, Studenec a Hudeč s dvorem kmetcím v Javorném Janovi Kustošovi i vyhradil si jen doživotní užívání. Prokurator Jan Kustoš, obdrževší roku 1558 přídomek »ze Zubřího«, byl roku 1561 přijat do stavu rytířského a roku 1569 obdařen právem na přídomek »ze Zubřího a Lipky«. Byl věren Jednotě bratrské, zřídil jí při tvrzi na Lipce sbor, rozšířil své zboží lipecké, vystavěl tu novou tvrz i nový dvůr a hrobku rodinnou, čile spolupůsobil ve veřejném životě. Po jeho smrti Lipku nabyl Jindřich Kustoš ze Zubřího a Lipky, jenž roku 1613 přikoupil k ní Dolní Brádlo. Po celý XVII. věk zůstávala Lipka ve vlastnictví tohoto rodu. Po svém bratru Ferdinandovi Adamovi sv. p. Kustošovi z Lipky nabyla Lipky Marie Eliška provdaná Millesimova, jež ji roku 1715 prodala Františkovi Josefovi hr. z Šenfeldu k panství nazaršskému.

Tvrz v Lipce bývala výstavná, věžicemi opatřená budova dvoupatrová s nádvořím, obtočeným ochozy; spustla v XVII. věku, zase byla opravena, ale pobořili ji a ze zbylého staviva zbudovali jednopatrové hospodářské stavení. Poblíž poplužního dvora byla hrobka Kustošova. Ještě v 1860. letech byly tu náhrobníky s erby z XVI. věku. Tamtéž stával sbor bratrský. Dosud jest tu jedna poloha nazývána »u kostelíka«. Zašel sbor, zanikla hrobka. Prostý kamenný kříž označuje místo hrobky vynikajícího českého rodu.

Lze sejít přes les severně od Lipky k mlýnu pod Vršov horskou cestou za řekou k této osadě a dál pak na jihozápad mezi horskými stráněmi do Přemilova, Prosičky, Proseče a Oustupků.

Za myslivnou prosečskou les skrývá zříceniny Ohebu. Hrad Oheb stojí na příkré stráni vysoké nad pravým břehem Chrudimky, ze všech stran téměř nedostupný, proti straně jihovýchodní zpevněný hlubokým příkopem a hradbami. Poblíž severní strany hory Ohebu býval svoditý most u první brány. Za prvou bránou byla hospodářská stavení a konírny. Při nich šla cesta k vlastnímu hradu, jehož palác nad samým srázem hory chránila

mohutná věž. Hluboko pod hradem žene se Chrudimka, jež po hradu tomto byla v této části zvána též Ohebkou.

Severně od Ohebu strmí nad levým břehem Chrudimky vrch, na němž stával hrad Vildštejn, jehož vysoká věžovitá stavba s podsebitími nebo arkýři podobala se spíše veliké tvrzi.

O hradu Ohebu vypravuje Václav Hájek z Libočan velmi obšírně a klade vznik jeho do IX. století, ale zprávy jeho nemohou se týkati hradu Ohebu, nýbrž hradiště u Hradiště nedaleko Ohebu. Ještě roku 1315 nebyl na Ohebu hrad zbudován. Stával jen Vildštejn, jenž vznikl v XIII. věku. Když totiž klášter vilémovský, jemuž hora Oheb i její okolí náležely na počátku XIV. věku, skončil r. 1315 svůj spor s Hrabiší z Paběnic a jeho manželkou Svatochnou, na Vildštejně sídlícími, dal klášter jim za odškodné horu Oheb a klášterskou ves

NÁMĚSTÍ V SEČI.

Oustupky do jejich života, a vymínil si, že ani hrad ani tvrz nesmí býti na této hoře zbudovány, sice by Oheb i Oustupky byly ihned klášteru zpět připadly. Hrabiše z Paběnic účastnil se s pány z Lichtenburka rozmanitých veřejných jednání, tak roku 1317. se smlouval s římským králem Frydrychem proti českému králi Janovi, zemřel roku 1348. Synové Hrabišovi, Paběn a Oldřich z Paběnic a na Vildštejně vrátili Oheb zase klášteru vilémovskému. I když pak r. 1329 Jindřich z Lichtenburka obdržel okolí bojanovské, není zmínky ještě o hradu Ohebu. Vildštejn měl v těch dobách zmíněný Oldřich z Vildštejna.

Prvá zpráva o hradu Ohebu jest z počátku XV. věku zachována, kdy hrad byl vlastnictvím Ješíka z Popovce, muže svárlivého a bujného, jenž sousedům škodil a až na Moravu na loupeže vyjížděl. Roku 1404 páni z Hradce přiměli ho na Vildštejně k příměří. Brzo zase obživla v něm stará zbůjnickost. A synové jeho, Boreš, Frencl i Vilém se potatili. Král Václav IV. jim odpustil všechna zbujnictva. Po smrti Ješíkově část zboží jeho spadla na krále, jemuž

pak připadl i majetek jeho synů. Vildštejn zůstal královským zbožím do válek husitských. Hrad Oheb byl založen buď Ješíkem z Popovce, jinak z Ohebi, nebo krátce před tím jeho předchůdcem.

Po smrti Ješíkově Jan z Rušinova seděl na Vildšteiné, maje k němu klášterské zboží vilémovské a od Sirotků k věrne ruce též hrad Lichnici, jejž tito oblehali a dobyli. Sídlel na Lichnici. Vildštejn hynul a pustl, i když páni z Dubé ho nabyli. Roku 1436 císař Zikmund zapsal město Chotěboř i Vildštejn hrad Jiříkovi z Dubé, s tou podmínkou, že tito zámkové maji býti králům českým neb jejich vyslaným otevřeni a svobodni. Téhož roku nabyl Jan Hertvík z Rušinova hradu Oheba s klášterským panstvím vilémovským. Od Jana Hertvíka z Rušinova nabyl pak Burján Trčka z Lípy zboží ohebské. Hrad Vildštejn nebyl již obýván. Král Vladislav dal roku 1499 Mikulášovi mladšímu Trčkovi z Lípy spustlý hrad Vildštejn s městečkem Sečí a vesnicemi Žďárcem, Kovářovem a Kráskovem. Trčkové z Lípy měli hrad Oheb do počátku XVI. věku. Roku 1503 byl již také hrad Oheb pustým hradem. Zboži vildštejnské i ohebské splynula s panstvím lichnickým i přešla s Lichnicí do vlastnictví Robmhápů ze Suché, kteří se roku 1564 dělili. Zboží Ohebské připadlo Václavovi Robmhápovi ze Suché, jenž bydlel v Seči u Ohebu. Po Robmhápech měli zboži ohebské Bryknarové z Brukštejna, od r. 1596 Zárubové z Hustiřan, r. 1628 přikoupil zboží ohebské František de Couriers k panství nazavršskému. Ačkoliv ještě v XVI. věku byl Oheb uváděn mezi hlavními zámky království českého, historikové v XVII. věku již ani neznali jeho polohy.

Po svahu hory Ohebu vede stezka do údolí a při mlýně u samoty Ohebské přechází do kopce k Seči.

Městečko Seč jest rozloženo po návrši, výšky 556 m n. m. dosahujícím.

Na náměstí stojí nedaleko školy a fary kostel sv. Vavřince. Znaky Zárubovský a Valdšteinský, nad postranním vchodem kostelním umístěné, prozrazují, že nákladem Karla Záruby z Hustiřan a jeho choti Anny, rozené z Valdšteina, byl zbudován na počátku XVII. věku. Presbyterium jest neobvykle dlouhé, loď pak příliš krátká a značně široká, stavba celá slohu renaisančního. Před průčelím strmí věž s cibulovitým krytem. Kromě hlavního oltáře sv. Vavřince jsou poboční oltáře sv. Antonína a P. Marie. Zařízení kostelní jest z XVIII. a XIX. věku. Kovová křtitelnice byla ulita roku 1669.

Kostel byl v Seči již roku 1350, po roce 1620 byl filiálním do Bojanova, roku 1787 stal se lokálním, roku 1854 farním.

Z náměstí vede ulice k bývalému zámku. V pravo u silnice jest dvůr velkostatku při nádvoří, do něhož jest bývalý zámek obrácen svým průčelím. V průčelí má ozdobný portál, z pískovce vytesaný, dosti již sešlý, opatřený znaky Zárubů z Hustiřan a Valšteinů. Panské sídlo měli Zárubové z Hustiřan již v XVI. věku. Zámek byl zbudován roku 1610 Karlem Zárubou z Hustiřan a jeho chotí Annou, rozenou z Valdšteina. Budovy zámecké slouží nyní účelům hospodářským.

Farním kostelem býval před rokem 1620 nynější kostel hřbitovní sv. Štěpána. Budova tato jest starobylá, má čtverhrannou presbyteř, stojí opodál obce.

Za starodávna bývala Seč v panství vildštejnském, později patřila k Olebu. Když panství toto náleželo v XVI. věku Trčkům z Lípy, byla Seč již městečkem. R. 1533 byl při Seči panský pivovár. Popluží pustého dvora vildštejnského byla rozdělena pod plat sousedům sečským.

ZÁMEK V SEČI.

V Seči nebývala tvrz, ač snad dle této Seče psali se někteří zemané. Připomínají se r. 1318 Světek ze Seče a r. 1440 Jan ze Seče. Teprv, když Oheb spustl, bydlívali páni panství ohebského v Seči.

Vácslav Robmháp ze Suché zřídil si ve Seči nový dvůr panský a při něm vystavěl panské sídlo, jež v zápisu z roku 1593 slove tvrzí. Podle Seče, v níž vrchnost bydlela, počalo se zboží hradu Olebu a Vildštejna imenovati statkem sečským. V XVII. věku patřily k tomuto statku Seč se sídlem panským nově vystaveným a Bojanov s podacími kostelními, vsi Kovářov, Petrkov, Hůrka, České i Německé Lhotice, Samařov, Bezděkcv, Proseč, Lipkov, Krásné, Polanka, Chlum, Prosička, Přemilov, Vršov, Hradiště, Hodonín, Křižanovice, Vížky, Liboměřice, Licibořice s podacím kostelním, Šiškovice, Deblov, Mladoňovice, Petříkovice a Rtenín, poplužní dvory Seč, Oustupky, Holín a Slavice,

KOSTELÍČEK SV. ŠTĚPÁNA V SEČI.

pusté zámky Vildštejn a Oheb. Jan Záruba z Hustiřan, maje ze země pro náboženství odejít, prodal statek tento s příslušenstvím, jak je jeho otec Karel Záruba z Hustiřan r. 1596 od Albrechta Bryknara z Brukšteina byl koupil, Františkovi de Couriers.

Seč mívala, jako mnohá jiná města a městečka, právomoc ve věcech trestních až do XVIII. věku, kdy stal se příslušným soud v Chrudimi. Dosud ukazuje se místo, kde byly popravy vykonávány. Právo toto, roku 1580 králem Ferdinandem potvrzené, zůstalo Seči do roku 1759. Ve znaku Seč má stříbrnou lilii v červeném poli.

O škole sečské jest zachována nejstarší zpráva z r. 1677 a stejný stesk z ní vyznívá, jako o školách vůkolních: žáků bylo málo, takže bylo třeba přihlížeti více k učitelům nežli ke školám.

V Seči bývalo provozováno tkalcovství, v XVIII. věku vyráběli mušelíny.

Sečským rodákem jest universitní profesor Dr. Vincenc Strouhal.

Od hřbitovního kostela sečského jest vyhlídka po celém okolí, zvláště k Lichnici.

K místní obci Seči patří kromě Seče osady O h e b, K o v á ř o v a H o l í n.

Jihovýchodně od Kovářova jest nad levým břehem Chrudimky městečko B o j a n o v. Patřil v XIV. věku klášteru vilémovskému s celým bojanovským újezdem i byl již tehdy farní osadou, pak v XVI. věku městečkem v panství ohebském, k němuž náležel do XVII. věku, pak k panství nazavršskému, s nímž roku 1628 byly sloučeny Oheb, Vildštejn i Seč. Není známo, kdo vymohl Bojanovu znak, jenž má v červeném poli skřížené klíče a meč; jisto jen jest, že již před rokem 1564 Bojanov byl městečkem. V druhé polovici XVII. věku byly k Bojanovu připojeny kostely v Licibořicích, Trhové Kamenici a Seči. Roku 1730 byl kostel bojanovský přestavěn a rozšířen, roku 1775 vystavěna nová fara.

Při horní části náměstí jest škola. Nejstarší zachovaná zpráva o škole bojanovské jest z r. 1677.

Kostel sv. Víta stojí na starém hřbitově při dolní části náměstí, jest zbudován v slohu barokním. Průčelí vrcholí ve štít a jest přiměřeně rozčleněno pilastry. Kostel nemá věže. V presbyteři značně dlouhé jest oltář sv. Víta, v barokním sloupoví za ním spatřují se postavy sv. Petra a Pavla. Z fresek, jimiž presbyteř i loď jsou vyzdobeny, uvádíme Umučení a oslavení sv. Víta

a Odevzdání ramena sv. Víta na vormském sněmu sv. Vácslavovi. Ze starého kostela zachovala se křtitelnice, obtočená ozdobným gotickým nápisem latinským, že za kněze Tomáše Chotěbořského roku 1556 byla pořízena. Kazatelna i poboční oltáře byly zřízeny v XVIII. věku. Poblíž kostela visí na starobylé dřevěnné zvonici zvony z r. 1510 a 1699, třetí bez letopočtu asi z XIV. věku a čtvrtý bez nápisu.

Městys Bojanov měl roku 1900 v 136 domech 861 obyvatel. K místní obci bojanovské náleží osady Bojanov, Bezděkov, Hořelec, Hůrka, Lhotice Německá, Petrkov a Samařov. V pěkné poloze u Bojanova jest při rozsáhlém rybníce Nový mlýn.

V krajině této bývalo ještě ve XIV. věku dosti pusto, nebylo dbáno o její vzdělávání. V XIV. věku klášter vilémovský pokusil se o důkladnější vzdělávání újezdu bojanovského, k němuž náležely Bojanov, Polanka, Proseč, Mazančí, Krásný, Brádlo, Trávný, Travenec, Hodonín, Mladoňov, Hradiště, Lhotice, Lipkov, Lazy, Chlum, Kovářov, Petrkov, Vyškov, Šiškov (Šiškovice), Lutobořice (Licibořice), Holín, Hořovčí a Křižanovice. Dosud krajina tato jest většinou lesnatá. Z osad bojanovského újezdu náleží k místní obci Lipkovu osady Lipkov, Hodonín, Chlum, Krásné, Polánka, k místní obci Licibořicům osady Licibořice, Šiškovice, Křižanovice, k místní obci Českým Lhoticům osady Lhotice České a Hradiště.

Později vznikly osady patřící k Lipkovu: Javorné, Mezisvětí, Sedliště, Spáleniště, v obvodu místní obce Licibořic: Libomčřice, Petříkovice, Mladoňovice, Mejtka, Lipina, Deblov, Pohořalka, Rtýn a Slavice.

Licibořice byly již v XIV. věku osadou farní, po roce 1620 byl tamní kostel sv. Michala filiálním do Bojanova. Roku 1786 vznikla v Licibořicích lokalie, r. 1853 fara.

Obec má polohu malebnou, seskupena jest kolem kostela, jenž jest její nejstarobylejší budovou. Ze starého kostela zachovala se presbyteř, gotickým slohem zbudovaná. Loď byla přestavěna a rozšířena v XVIII. věku. Oltáře jsou sv. Michala, sv. Josefa a P. Marie, vesměs novějšího původu. Nedaleko pobočního vchodu kostelního jest zbudována zvonice s cibulovitou dřevěnou bání. Nejstarší zpráva o škole licibořické jest z r. 1677. Roku 1711 shořely škola, kostel a celá obec až na 2 čísla. Roku 1714 vystavěli školu. Nynější škola jest z r. 1829, byla pak r. 1878 rozšířena přístavbou.

Nejmalebnější částí středního toku Chrudimky jest její úval mezi Licibořicemi a Hradištěm a mezi Strádovem a Práčovem.

Na výšině, jež příkrými srázy spadá k pravému břehu Chrudimky, rozkládá se Hradiště, jež s Českými Lhoticemi tvoří místní obec České Lhotice.

Hradiště obdrželo své jméno po rozsáhlém hradišti, jež mezi Chrudimkou a obcí Hradištěm jest zbudováno. V osadě povšimneme si školy a evangelického kostela. Evangelický kostel byl zbudován roku 1785 a přestavěn

roku 1847, uvnitř jest jednoduše zařízen: při průčelní zdi spočívá na několika dorských sloupech kruchta a v pozadí protější části prostory kostelní jsou stůl Páně a kazatelna. Nedaleko kostela stojí evangelická fara.

Proti kostelu jest brána hradiště. Dosud se tu říká »ve bráně«. Nad ní roste lípa z obrovského náspu, jenž nyní stavbou silnice jest porušen. Hradiště jest obtočeno trojím valem, jenž táhne se na obou stranách k Chrudimce a rozdělen jest dvěma hlubokýma souběžnýma příkopy. Na straně proti řece srázy strmé byly bezpečnou ochranou hradišťanům. Hluboko pod hradištěm valí se úzkým lesnatým úvalem Chrudimka. Veliká rozloha hradiště a rozsáhlé valy zřejmě svědčí, že tu bývalo za pradávných dob trvalé sídlo. Názor tento potvrzen jest též nálezy starožitných památek. Hradiště má výbornou polohu.

KOSTEL SV. VÍTA V BOJANOVĚ.

S jeho valů lze viděti po širém vůkolí, ke kopcům u Seče a na lesy ohebské, k severu přes Licibořice a Práčov, dále pak do nížiny k Chrudimi. Před stavbou evangelického kostela byla plocha části valů urovnána a příkopy částečně zasypány. Z valů byl těžen kámen na stavby sousední ohrady Hradiště.

Podání lidu vypravuje, že tu na hradišti bývalo město, do něhož se vcházelo bránou poblíž nynějšího evangelického kostela.

Není bezvýznamnou zpráva, kterou obšírně vypravuje Hájek z Libočan, že na jaře roku 808 Moravané vtrhli do Čech a tu na jedné hoře nad Ohbí, kteráž také Oheb slula, ohradu si zřídili a dobře osadili, z ní pak po vůkolí plenili a velice škodili a mnoho zajatců na moravské hrady poslali, takže Čáslav sebral lid český a oblehl Moravany při této hoře se svými bojovníky, z nichž pak mnozí šli až na horu Ohebskou a zapálili na valech ohradu, ale Moravané vyskočili, s valů na ně veliké kamení pouštěli, takže Čechové dále nedobývali

pevných hradeb a ve vůkolních vesnicích na Moravany číhali a je vraždili. Loupežení Moravanů dále trvalo. Znova prý roku 810 vladykové a zemané východočeští sešli se u Prostislava, syna Chlumova, na hradě Chlumu k poradě o nové výpravě na Moravany, a pak tyto ze země vypudili. Hradiště na Ohbi zůstalo dále v rukou moravské posádky, jež teprve, když o porážce krajanů u hradu Chlumu zvěděla, v jedné noci hustým lesem pomezním do Moravy se rozkradla. Tu pak r. 811 Boják, syn Slovochův, všel na horu Oheb s mnohými lidmi a vybudoval tam dům veliký jako hrad za pomoci otce, Čáslava, Nevřesa a jiných vladyků, na ochranu pomezí proti Moravě. A na tomto hradě r. 890 Mstiboj, kníže kouřimský, umřel náhlou smrtí. A dovolává se Hájek z Libočan, že staří kronikáři, jako Jaroslav, mnich strahovský, vypravují, že na ten hrad přišli dva muži velmi silné postavy a Mstiboje zadávili. Když pak roku 949 Uhři velmi silnou mocí vojenskou do Moravy vtrhli a odtud Čechům škodili, tu prý kníže Boleslav se s vojskem svým položil u Čáslavi a vojevůdce Sudislav s druhým vojskem v Ohbi, a na tom se postavili, aby Uhrům do země nedali. Uhři, ač častokrát se o tato vojska česká pokoušeli, však jich nemohli přemoci, ač dlouho proti nim ležeti. K roku 1170 vypravuje Hájek z Libočan, že Svatopluk, syn krále Vladislava, zabiv Vojslava, ujel na hrad Oheb před rozhněvaným svým otcem z Vyšehradu a z Ohebu po některém čase ke králi uherskému se uchýlil.

Pokládávají se zprávy Hájkovy za báchorky, ale, kdo zná polohu Oheba a vůkolní kraj a vzpomene si, že v nejbližším jeho sousedství rozkládá se u vsi Hradiště rozsáhlé hradiště neobyčejně důkladně opevněné, nepopře, že aspoň jádro těchto zpráv Hájkových, v nichž se starších kronikářův dovolává, jest správné a že zprávy tyto vztahují se na toto hradiště. Ještě roku 1315 byla hora Oheb, na níž hrad Oheb pak byl zbudován, neopevněna a neveliká prostornost její nedovolovala zřízení rozlehlé ohrady.

Zašla paměť staroslavného hradiště u Oheba, jen mohutné valy u vsi Hradiště dávají tušiti někdejší důležitý význam tohoto místa.

Severovýchodně od Hradiště jest hradiště u Práčova. Lze k němu dojíti od Bojanova přes Křižanovice, jež již v XIV. věku se připomínají jako osada kláštera vilémovského, jenž v ní měl své rybáře. Za Slavicemi počíná obora. Jiná cesta vede k Práčovu z Hradiště pěknou roklinou potoka Debrného k Nazavrchům a k Peklu mlýnu, u něhož vstoupí se do obory a po stráni nad levým břehem Chrudimky dojde se k vratům, vedoucím na cestu k nedalekému práčovskému hradišti.

Na kopci nad samým levým břehem Crudimky vyniká nad lesem věž kostela práčovského, u něhož býval klášterec v XIV. a XV. věku, zřízený podlažickými mnichy. Roku 1421 vytrhli Chrudimští z města svého s vozy a puškami ke klášteru sv. Jakuba u Strádova sem na Práčov a tu šturmovali a zapálili klášter a zbito bylo na 28 pacholkův branných silných, jak vypravují staré letopisy české. Roku 1465 bylo jednáno o právo podací k Sv. Jakubu nad Svidnicí u soudu dvorského. Prokurátor královský tu dovozoval, že »ko-

stel ten neb klášterec přísluší ke klášteru podlažickému jakožto dcera k mateři« a neměl roku 1454 od krále Vladislava dán býti za odúmrť Janovi Horynovi z Hombic. Někteří pak páni z Chlumu připovídali, že jest jich předkův a jich fundatorství. Nález byl odkázán soudu duchovnímu. Kostel sv. Jakuba se Svidnici, pod ním ležící, patříval k Podlažicům. Za Jaroše Lacemboka z Chlumu byl založen klášterec práčovský v 2. polovici XIV. věku. Po staletí stály tu na kopci rozvaliny rozbořeného kláštera. Roku 1580 Václav Robmháp ze Suché obdržel po své matce Marianě ze Soutic Smrček, díl Libanic, ves Svidnici a klášter sv. Jakuba zbořený a pustý. I kostel sám, jenž byl již roku 1350 plebanií, stál tu v lesích opuštěný. Magdalena Viktorie ze Šenfeldu obnovila jej roku 1674 a 1675, opatřila jej třemi oltáři a kazatelnou. Byl pak kostel tento filiálním do Bojanova. Znova byl opravován v letech 1675, 1788, 1851, 1865 a opětně na sklonku XIX. věku. Roku 1784 byla na Práčově zřízena lokalie.

Dlouhá presbyteř jest osvětlena 3 vysokými okny, opatřenými kružbami gotického slohu, přiléhá k dlouhé lodi, k jejíž jižní straně se družily stavby klášterní. Starobylá věž, nad jejíž horní sroubenou části strměla cibulovitá báň, byla při poslední opravě vyzděna a opatřena jehlanovitou střechou k malé okrase kostela, jemuž věž v starobylé své úpravě dodávala malebného rázu. Ve věži visí 3 zvony, z nichž dva jsou z XVI. věku. Na zvoně z roku 1558 vylit nápis opáčně, takže se musí čísti od pravé strany k levé straně. Na hlavním oltáři jest obraz sv. Jakuba, opatřený roku 1675. Jižní část kostela byla roku 1421 při dobývání kláštera velmi poškozena, takže pak byla v době pozdější přestavěna, a liší se i svými okny od protější zdi kostelní.

Kolem kostela rozkládá se hřbitov. Od něho zabočuje cesta do mírného návrší k osadě Práčovu, jež stojí na dávném hradišti. Hradiště toto bylo přírodou od severu, východu i jihu chráněno příkrými svahy a řekou Chrudimkou a bylo opevněno valy, jichž značné zbytky se zachovaly za farou a mezi staveními. Dosud jest dobře patrno, že část prostory hradištní byla obehnána menším valem. Četné bronzové nálezy a jiné památky svědčí, že od pradávna bylo na Práčově sídlo lidské, dávno již před založením kláštera. Hradiště toto bylo jedním článkem řetězu opevnění Chrudimska proti Vraclavsku, rozlohou svou nevyrovná se ani z daleka hradišti u vsi Hradiště.

S valů práčovského hradiště jest vyhlídka do kraje k Chrudimi.

Při cestě, jež lesem spádně klesá ke Svidnici, ukazuje se nedaleko kostela práčovského skalní balvan, na němž dle lidového podání čert zanechal stopy svého těla, když si tu v dobách, kdy ještě kamení rostlo, odpočíval.

Pod lesem v horském zátiší při rybníce dostihneme obce S v i d n i c e. Nedaleko školy stojí mlýn, jenž býval papírnou. K místní obci Svidnici náleží osady Svidnice, Práčov, T r p i š o v, K u c h a n o v i c e a B r u s y.

Jdeme-li od Pekla k Práčovu, neopomeneme navštívit rozvaliny Strádova, k němuž půvabným úvalem Chrudimky vede pískovka, jež pod samým hradem přepíná železným mostem tuto řeku. Nad jejím pravým břehem vystupuje na příkrém vrchu hrad S t r á d o v.

Vlastní hrad stojí na pokraji vrchu i jest proti údolí chráněn ze třech stran příkrými srázy, na čtvrté pak straně proti předhradí oddělen příkopem. Předhradí jest odděleno od ostatní výšiny širokým příkopem.

Panství strádovské patřilo v polovici XIV. věku olomuckému biskupovi Janovi, po něm pak Lacembokům z Chlumu. Jako páni z Chlumu přáli víře katolické, což osvědčil zvláště Jaroš Lacembok z Chlumu, zbudovav mnichům podlažickým nad Svidnicí v nejbližším sousedství svého hradu Strádova klášterec u sv. Jakuba, tak zase pozdější vlastník Strádova, Bleh z Lipky a ze Strádova přidržel se učení husitského. Po jeho hradě zvaly se některé oddíly husitských bojovníků Strádovskými. V polovici XV. věku patřily k panství strádovskému hrad Strádov s poplužními dvory v Trojovicích a Drahoticích, ves Nazavrchy s podacím, též podací trojovické, Javorné, Ochoz, Obořice, Peklo a Výsonín, též částečně Přestavlky a Zájezdec.

Ještě roku 1438 náleželo panství toto Janovi ze Strádova. Po něm nabyli Strádova Jan z Lipky, syn to Bleha z Lipky, Aleš z Bitovan a Beneš z Křivého, ale ti tohoto panství neměli ani rok, prodali vše roku 1444 Janovi Slonovi ze Seslavec. Na hradě Strádově již nebydleli, byl již tehdy pobořen. Jak hrad Strádov klesal, vzrůstaly Nazavrchy, jež v polovici XV. věku byly městečkem s tvrzí a dvorem panským. Střediskem zboží strádovského staly se Nazavrchy. Ani v XVI. věku nebyl Strádov opraven. V popisu panství z roku 1545 shledáváme se s ním jako s pustým zámkem. Tehdy patřívalo panství Běškovcům z Běškovic, až konečně roku 1585 Mikuláš Běškovec prodal Strádov i Nazavrchy Janovi Kekulovi ze Stradonic, jenž po své prvé manželce Kristině ze Soutic podědil Orel. Po jeho smrti nabyla panství strádovského nikoliv hladce a beze sporů druhá jeho manželka Anna, rozená Haugvicova z Biskupic, jež odporučila toto panství druhému svému manželovi Václavovi Zárubovi z Hustiřan. Pro panství toto měl spory s jejími bratry, ale přece uhájil Strádov svému rodu, jenž zůstal vlastníkem tohoto panství do prvních let XVII. věku. Albrecht Kekule za Stradonic si roku 1615 vysoudil panství strádovské, ale dlouho svého vítězství neužíval, neboť již roku 1620 dědil po něm jeho strýc Vilém Diviš Kekule ze Stradonic. Cizozemec František de Couriers koupil si roku 1623 bývalé panství strádovské, tehdy již nazavršské, jež dalšími příkupy rozšířil, ale svému rodu na dlouho neuchoval. Manželka jeho Rosina, zdědivši panství toto po svém choromyslném synovi, sňatkem novým převedla je ve vlastnictví svob. pánů ze Šenfeldu, z nichž roku 1754 přešlo zase sňatkem Kateřiny rozené z Šenfeldu s Janem Adamem z Auersperka na tento rod, jenž dosud drží velkostatek nazavršský i zřícený hrad Strádov.

Po lávce přejdeme z hradu přes hradní příkop na předhradí a poblíž pozasutého sklepení na stezku k vnějšímu příkopu a dál bránou obory poblíž Libáně na silnici.

Osada Libáň náleží s Ochozem, Březovsí a Drahoticemi k místní obci Nazavrchům. V Libáni jest lesní úřad velkostatku nazavršského.

Nedaleko osady byla zbudována parní pila. Mezi Libání a Havlovicemi jest několik rybníků.

Od Libáně stoupá silnice chrudimská k Nazavrchům, pod nimiž od ní odbočuje silnice k Mířeticům. Po ní vstupujeme do severovýchodní části okresu nazavršského, osazené četnými osadami, jež většinou patřívaly k panství žumberskému.

Městys Žumberk vznikl při stejnojmenném hradu, jenž na návrší nad údolím Holetínky byl zbudován. Hrad má půdorys pětiuhelníkový, na třech stranách jest obklíčen hlubokým příkopem, ze dvou stran jest chráněn příkrými

HRAD ŽUMBERK.

stráněmi vrchu, na němž stojí. Hrad Žumberk byl vybudován na sklonku XIII. věku nebo na počátku XIV. věku. Vystřídalo se na něm několik českých rodů šlechtických od roku 1318, kdy na něm seděl Pilunk ze Žumberka. Na sklonku XIV. věku patřil hrad Žumberk se svým zbožím pánům z Boskovic, po nich Kavalcům z Lipoltic a Žumberka. Jan Kavalec z Lipoltic, ještě roku 1419 vzpomínaný, účastnil se roku 1415 protestu české šlechty kostnickému koncilu proti upálení M. Jana Husa, Vaněk Kavalec z Lipoltic roku 1440 sjezdu krajů východočeských v Čáslavi. Vaněk Kavalec z Lipoltic seděl již roku 1430 na Žumberce a tu roku 1436 zapsal Jiříkovi a Karlovi bratřím z Puchobrad 3000 kop na svém zboží na Přestavlcích a j. Další majitel tohoto panství Jetřich ze Žestok stál při straně Jiříka z Poděbrad již roku 1448 a účastnil se ještě v dalších letech boje proti jednotě strakonické. V poslední čtvrti XV. věku byli na Žumberce Buchovcové z Buchova a po nich Mikuláš z Hołohlav. V těch dobách náležely k panství žumberskému Žumberk hrad s městečkem

a dvorem a vesnice Rváčov, Všeradov, Prostějov, Částkov, Smrček, Havlovice, Ctětín, Strkov, Vranov, Švihov, Bošov, Krupín, Bratroňov a Věžky. V XVI. věku měli panství žumberské Mikuláš Trčka z Lípy, Jindřich Haugvic z Biskupic a Matěj Salava z Lípy, i převedli je na Jana Janovského ze Soutic. Za něho Jiřík Býchoský se svými tovaryši vypálil roku 1509 tvrz Lukavici i městečko Žumberk. Panství žumberské zůstávalo ve vlastnictví Janovských ze Soutic, z nichž Karel a Hynek podrželi si při rozdílu statků rodových roku 1529 vykonaném hrad Žumberk, městečko Žumberk s podacím, a vesnice Částkov, Bošov, Havlovice, Prostějov, Švihov, Bratroňov, Krupín, Strkov, Ctětín, Hůrku, Vranov, Všeradov, Rváčov s podacím a Podlejšany. Po Kateřině, sestře Hynka Janovského ze Soutic, nabyl panství žumberského roku 1552 její manžel Ctibor Mazanec z Újezdce a po jeho dceři Markétě její manžel Václav Záruba z Hustiřan. Po jeho smrti soudili se děti jeho o Žumberk po několik let, až zase konečně celé panství nabyl Jindřich Záruba z Hustiřan, jenž zemřel roku 1646, pak jeho syn Rudolf Václav Záruba z Hustiřan, po něm František Antonín Záruba z Hustiřan, posléze jeho matka Marie Maximiliana Zárubova z Lisova, jež toto panství zůstavila svému strýci Rudolfovi Josefovi svob. p. z Lisova. Roku 1700 koupil Žumberk Josef František hrabě ze Šenfeldu, a spojil panství žumberské s panstvím nazavršským. Po roce 1770 spustl hrad Žumberk úplně.

Nedaleko hradu a panského dvora jest farní kostel Všech svatých, jenž byl již roku 1350 farním, v XVI. a XVII. věku utrakvistickým, a po roce 1620 až do roku 1662 filiálním do Skuče. Roku 1662 byl zřízen na Žumberce administrátor a roku 1682 založena fara.

Kostel zachoval si výstavnost z XVIII. věku. R. 1880, jak oznamuje deska v průčelí jeho zasazená, byl celý kostel obnoven a prodloužen nákladem patrona a přifařených obcí. Hlavní oltář Všech svatých byl v témže roce opraven. Na levém pobočním oltáři jest obraz Rodiny Páně, na pravém pobočním oltáři obraz Jana Nepomuckého. V levo od hlavního oltáře jest starobylé sanktuarium. Na kazatelně se spatřují sv. Augustin, Jeronym, Řehoř a Ambrož. K presbyteři přiléhají dvě sakristie. V sakristii jest P. Marie, královna andělů. Kostel byl opatřen roku 1880 malovanými okny s obrazy sv. Františka, Vileminy, Karoliny, Antonína, Aloisa a Anny. Zvenčí na presbyteři jest opáčně zazděná deska se 6 erby rodů, jimž hrad Žumberk náležel nebo kteří byli s jeho vlastníky spřízněni, totiž pánů v Boskovic, Meziříčských z Lomnice, pánů ze Šternberka a pánů z Říčan, vytesaná na počátku XV. věku. Kamenná křtitelnice jest ze XVII. věku. Celý vnitřek kostela i oltáře byly obnoveny roku 1880.

Na nedaleké zvonici, jejíž patro jest ze dřeva sroubeno, visí zvony, jeden ulitý původně roku 1536 (přelitý roku 1865) a druhý z roku 1767.

Při náměstí stojí školní budova. Stará škola byla vystavěna roku 1728. Nápis její hlásal, že »tento dům stavěl tesař Sejkora pro Slavíčka, prvního kantora«. Byla přestavěna roku 1820.

Městys Žumberk měl roku 1900 v 248 domech 1850 obyvatel. K místní

obci této náleží osady Žumberk, Bitovánky, Bitovany, Částkov, Podlejšťany, Prostějov, Smrček a Vobořice.

Z hradních zřícenin, na nichž dosud lze dobře rozeznati rozměry paláce hradního a sousedních budov, jest krásný rozhled horským lesnatým poříčím Holetínky až k Včelákovu a Babákům. Na jihu nad Krupínem a Dachovem rozkládá se les od Rohozné a Petrkova na východ za Tisovec a Příkrakov. Po kopcích jsou roztroušeny místní obce Krupín (osady Krupín, Bošov, Bratroňov, Ctětín, Strkov, Švihov a Vranov), Miřetice (osady Miřetice, Cekov, Dachov). V pozadí nad černými lesy vyniká bílou věží svého kostela Včelákov a více na východě Dolní Holetín. A dále pozorujeme mezi lesíky místní obec Tisovec (osady Dřeveš, Hůrku, Kvasejn, Příkrakov, Střítež, Voláňku, Vrbětice a Vyhnanov) a Louku (osady Louku, Habrovice, Havlovice, Dubovu). Od Havlovic šíří se rozhled na severozápad k Žumberku a přes jeho domy do kraje, kamž hlubokým úvalem lesnatým Holetínka pospíchá svým rozervaným korytem.

Po příkrém svahu hradního vrchu sestupuje cesta k silnici do úvalu, v němž nedaleko rozvalin Žumberka přejdeme Holetínku a pobliž silnice lukavické vystoupíme na hradiště Kočičí hrádek, zarůstající křovím a lesním podrostem. S valů hradiště tohoto, jež chránilo přechod z Chrudimska úvalem Chrudimky, jest pěkná vyhlídka po jejím toku k Bitovanům a dále krajem k Chrudimi. Valy hradiště jsou obtočeny dvojitým příkopem.

Nedaleko hradiště leží ve směru severovýchodním Lukavičky a Lukavice.

Lukavice mívaly tvrz při dvoře, na níž na počátku XIV. věku žil Radslav z Lukavice. Majitelé tvrze lukavické přilnuli k husitskému učení. Jan a Půta a Jan mladší z Lukavice připojili r. 1415 pečet své k stížnímu listu proti upálení M. Jana Husa. Vladykové z Lukavice byli pak ve vojště Jiříka z Poděbrad roku 1448 i v dalších letech. K zboží lukavickému patřily v XV. věku Lukavice Velká, tvrz, dvůr i ves, Lukavice Malá, Radochyně, Loučky, Podlejšťany a Švihov. Tvrz lukavická vyhořela roku 1509, když byla majetkem Jana Janovského ze Soutic. Zapálil mu ji zemský škůdce Jiřík Býchorský. Byla tvrz sice obnovena, ale již roku 1529 byla spustlou.

V lukavických dolech pracovalo se již v XVII. věku. Poněvadž těžba nebyla valná, pronajal Josef Fr. hr. z Šenfeldu roku 1703 doly Šimonovi Dunstbergerovi, pak společnosti pražských kupců. Ku konci XVIII. věku Jan Adam z Auerspergů zase převzal doly na vlastní náklad a on i jeho nástupci zvelebili je. Ještě v XIX. věku vyráběla se v Lukavci kyselina sírková a j. Též byla tam sklárna, v níž vyrábělo se duté i tabulové sklo. Zámek byl zbudován v druhé polovici XVIII. věku.

K místní obci Lukavicům náleží Lukavice Velké, Lukavice Malé (Lukavičky), Loučky, Radochlín, Vejsonín a Vížky.

Severovýchodně od Lukavice leží Bitovany při Holetínce. Na návrší jest kostel, na druhém návrší dvůr na místě tvrze.

Tvrz bitovanská náležela v polovici XIV. věku Mstislavovi Rakušicovi z Bitovan, r. 1415 Albrechtovi z Bitovan, jenž se súčastnil protestu proti upálení M. Jana Husa, pak Alešovi z Bitovan, jenž byl též r. 1440 na sjezdu čáslavském. Mezi přívrženci Jiříka z Poděbrad uvádí se též Bleh z Bitovan. Na počátku XVI. věku nabyli Závišové z Osenice zboží bitovanského, připomínají se tu i v druhé polovici XVII. věku. Tehdy měli zboží bitovanské mezi sebe rozděleno. Jeden díl s tvrzí patřil Janu mladšímu Závišovi z Osenice, druhý díl

ŽUMBERK.

měl Jan starší z Osenice. Roku 1607 koupil Vácslav Ostromiřský z Rokytníka tvrz bitovanskou s dvorem tamním, ale pobyl tu jen 9 let, prodal Bitovany Viktorinovi Hradeckému z Bukovna. Po nějakém čase zase na krátko dostala se tvrz bitovanská rodu Závišů z Osenice, od něhož byla r. 1630 prodána Abrahamovi Bechyňovi z Lažan, přešla pak na jeho syna Bohuslava a zase na Jindřicha Bořického z Hostovic, posléze po různých změnách držebních koupil Bitovany Josef František z Šenfeldu a připojil je k panství nazavršskému r. 1694. Tehdy již byla tvrz bitovanská pustá.

Bitovanský kostel sv. Bartoloměje byl již r. 1350 farním, za válek husitských měl kněze pod obojí, po r. 1620 byl filiálním do Skuče, r. 1677 k Žumberku. Kostel byl opravován v XVII., XVIII. a posléz v XIX. věku.

Do lodě vchází se věží, jež stojí před průčelím kostela a pozbyla při opravě v letech 1881 až 1883 konané své báně cibulovité, jež byla nahražena jehlanovitou střechou. K lodi přiléhá presbyteř starobylá, při poslední renovaci opravená. Nad hlavním oltářem jest obraz sv. Bartoloměje, oltář jest ozdoben soškami sv. Petra a Pavla. Po levé straně jest oltář P. Marie, po pravé straně jest havířský oltář Jana Nepomuckého, na němž dvě sošky havířské drží jeho obraz, tu také jest uložen havířský prápor z roku 1866. Ze starších památek jest pozoruhodný krucifix, jenž dle nápisu, při obnově roku 1881 konané připojeného, pochází ze XVI. věku, vskutku však mladšího původu. Ve věži jest starobylý zvon z r. 1490 a jiný starý zvon, roku 1838 přelitý. Při zevní straně zdi kostelní jsou zazděny náhrobní kameny s postavami rytířskými Závišů z Osenice, Ostromířských z Rokytníka, Vchynských z Vchynic.

Bitovany náleží k místní obci Žumberku. Z ostatních osad sluší se zmíniti o Prostějově a Smrčku. V novější době Dr. K. Chytil uveřejnil některé důvody, svědčící, že tento Prostějov mohl býti rodištěm M. Rejska.

Smrček jest stará osada. Nejstarší známý vladyka tamní Vilém Křeše ze Smrčku byl r. 1366 svědkem úpravy hranic mezi lesy kláštera podlažického a lesy kapitoly litomyšlské. Mezi účastníky protestu proti upálení M. Jana Husa r. 1415 byl též Arnošt ze Smrčku. Roku 1437 byla již tvrz ve Smrčku pustá a vystavěl ji opět Apolon z Křivan před r. 1464. Týž pak postoupil ji i s dvorem poplužním a vesnicí Janovi Horynovi z Honbic, jenž měl mnohé spory o toto i svidnické zboží, ale výsledku sporu se nedožil. Na konci XV. věku náležel již Smrček k panství žumberskému, připomíná se v něm již r. 1487. Na počátku XVI. věku byla tvrz ve Smrčku již pustou. Po nějakém čase byl Smrček oddělen od panství žumberského. R. 1580 při rozdělení zboží zaječického, k němuž Smrček r. 1529 připadl, obdržel Václav Robmháp ze Suché ves Smrček s podacím dvorem a krčmou, rybníky a lesy, též díl Libanic a ves Svidnici s mlýnem a krčmou a klášter sv. Jakuba zbořený a pustý, prodal pak r. 1586 Václavovi Saskovi, jinak Ojířovi z Vacovic poplužní dvůr, řečený Smrček s lesy bílými a černými a ve vsi Smrčku jeden kmetcí dvůr s podacím a v Libanicích též jeden dvůr kmetcí. Dědicové Václava Ojíře z Vacovic, bratři Jan Jindřich, Prokop Jiří a Václav Saskové z Vacovic prodali roku 1601 dvůr i ves Smrček a vsi Kostelec, Louku, Cejřov, Habrovec, mlýn pod Kostelcem, poplužní dvůr Týn a les v Hradištích i s podacím v Smrčku a Kostelci Václavovi staršímu Zárubovi z Hustiřan a tímto prodejem spojen byl zase Smrček s panstvím žumberským.

Kostel sv. Anny ve Smrčku býval v XIV. věku farním, od XVII. věku jest filiálním do Žumberka. Původně byl zbudován ve slohu gotickém, nově upraven zevně i uvnitř v XVIII. věku. Na hlavním oltáři jest obraz sv. Anny, oltář byl postaven roku 1669. Zvony ve věži, jež stojí v průčelí kostela, jsou z roku 1700.

Ves Smrček patří k místní obci Žumberku, leží mezi lesy, jež šíří se přes Silnici do okolí Chrasti. Z jihozápadních poloh u Smrčku lze viděti až ke Třem Bubnům.

Přes místní obec Hlínu vede cesta do Vrbatova Kostelce. Obě obce tyto jsou velmi starobylé. Nejstarší zachovaná zpráva o Hlíně jest z XII. věku. Kostelec Vrbatův upomíná svým jménem na vladyku Vrbatu, příznivce kláštera podlažického. V sousedství Vrbatova zboží věnoval Vratislav asi roku 1086 klášteru opatovickému některé osady.

U kostela kosteleckého jsou zbytky nějakého opevnění, snad v místě tomto bývala tvrz vladyky Vrbaty, nebo byl kostel opevněn.

Kostelecký kostel sv. Havla opata připomíná se roku 1349, byl mezi farními kostely, připojovanými k zřizovanému biskupství litomyšlskému, v XVII. věku stal se filiálním do Žumberka, od r. 1853 jest opět farním kostelem. Stavba nezachovala ráz svůj původní, byla v XVIII. věku opravována a pozměněna. Nejstarší částí kostela jest presbyteř. Vchod průčelní jest pod věží. Zvony jsou 2, nejstarší z r. 1539. Z kostelních památek jsou pozoruhodny obraz sv. Františka, pocházející z kostela sedleckého, a starobylý kalich se znakem hornickým, darovaný prý kostelu bitovanskými havíři.

V Kostelci Vrbatově působil český spisovatel, učitel Pavel Papáček.

Lidové podání vypravuje, že nedaleko Vrbatova Kostelce jest zakopáno bohoslužebné náčiní z kláštera podlažického.

K místní obci Kostelci Vrbatovu náleží osady Kostelec Vrbatův a Cejřov.

U Kostelce Vrbatova prochází okresem nazavršským dráha severozápadní. Má tu zastávku, vchází do okresu poblíž Cejřova a vine se po svahu Hradiště cejřovského nebo leštinského. Dosud jsou dobře zachovány valy i náspy tohoto hradiště, jež, jako Práčovské hradiště, Kočičí hrádek, Hanusovy zámky u Skuče a j., bylo opevněním lázu, jenž mezi Chrudimskem a Vraclavskem se rozkládal. V poloze u Cejřova nalezeny byly bronzové starožitnosti. Cejřov patřil k zboží kláštera podlažického, v XVI. věku k Horám Včelákovským, od roku 1595 k statku Smrčku, v XVII. věku k panství žumberskému.

V okolí Cejřova jsou lomy žulové. Nejrozsáhlejší lom jest nad tratí železniční poblíž hradiště cejřovského.

S hradiště cejřovského jest rozhled po širém okolí, na sever ke Kostelci Vrbatovu a na kopce nad Podskalím a přes lesy za Hlínu a Smrček, na západ a severozápad po kopcovině nazavršské, v níž vynikají v pozadí Nazavrchy. Jižněji strmí z lesů štíhlá věž kostela včelákovského a od ní k východu jest žitnosti. Cejřov patřil k zboží kláštera podlažického, v XVI. věku k Horám tišky, a dále pak přes okolí Skuče do Vysokomýtska.

Přes Vrbětice, na vladyku Vrbatu svým jménem připomínající, vede silnice k Dřevěši a do Tisovce a opodál Střítěže a Hůrky k Přikrakovu a Vyhnanovu, při rybníce stoupá k Včelákovu.

Na výšině a po jejím svahu rozkládá se městys Včelákov. Nejvýše stojí kostel, pod ním fara, poblíž kostela škola a nedaleko těchto budov bývalý lesní úřad vrchnostenský. S věže kostelní jest rozsáhlá vyhlídka po okresech nazavršském, skutečském, hlineckém i chrudimském.

Včelákov s vůkolními vesnicemi býval v XIV. věku součástí zboží kláštera podlažického. Teprv po rozboření kláštera v XV. věku přišlo toto zboží do vlastnictví světské vrchnosti. V prvé polovici XVI. věku za Bohuše Kostky z Postupic byly (as roku 1539) odprodány od podlažického panství Včelákovské Hory Václavovi Okrouhlickému z Kněnic na Doubravnici. Ke Včelákovským horám náležely tehdy Včelákov a vesnice pohorské mezi Žumberkem a Skučí, jmenovitě Kostelec Vrbatův, Ceiřov, Louka, Habrovec, Hlína, Vrbětice, Tisovec, Vyhnanov, Dřeveš, Bystřice, Střítež, Dachov, Kvasín, Miřetice, Čekov, Srný a Stan a části Smrčku, Týna a Bošova. Roku 1554 Václav Talácko z Ještětic koupil zápisný statek Včelákovské hory. Roku 1611 Jindřich Talácko z Ještětic odprodal Lvovi Buriánovi Berkovi z Dubé a na Rychmburce s tvrzí rosickou a vsí i dvorem poplužním rosickým ves Včelákov s dvorem poplužním, Horní i Dolní Seslávky, Kvasiny, Dřeveš, Vyhnanov, Střítež, Bystřici a novou ves Pušice. Po Bercích z Dubé držel zboží rosické Václav Vojtěch hrabě z Vrbna a z Bruntálu, od něhož je i s Včelákovem a vůkolními vesnicemi koupil roku 1718 Václav Norbert Oktavián Vchynský z Vchynic.

U Včelákova byly za starodávna doly; zanikly již koncem XVI. věku nebo na začátku XVII. věku, ale později, ještě na počátku XIX. věku, opět se tu rudy železné a sirné těžily.

Horníci prý založili starý kostelík na Včelákově. Starý kostel stával na starém hřbitově nedaleko průčelí kostela nynějšího, měl gotickou presbyteř a loď s dřevěnným kůrem a dřevěnným stropem, býval farním, ale v XVII. věku byl přifařen k Hlinsku, jež v letech 1624 a dalších mělo zprvu se Skučí společného faráře. Teprv roku 1738 byla na Včelákově zřízena fara. Starý kostel byl zbourán roku 1851, nový kostel byl zbudován v letech 1844 až 1850.

Nynější kostel sv. Maří Magdaleny má obdélníkovou loď, s polokruhovými okny. Za čtverhrannou presbyteří stojí věž, v ní visí zvony z let 1588, 1555 a dva novější. Celé zařízení vnitřní jest novějšího původu. Ze starého kostela byl sem přenesen obraz Maří Magdaleny, uložený v sakristii, zajímavý pouze nápisem, že včelákovští horníci pořídili jej 29. května 1831 svým nákladem.

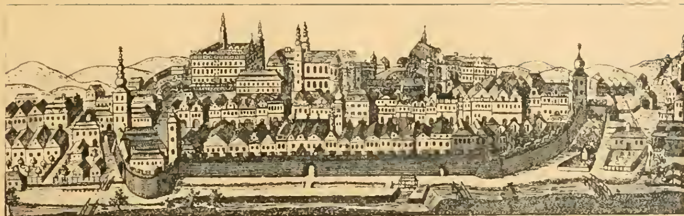
Opodál kostela v stromořadí jest socha Jana Nepomuckého z roku 1740.

Včelákov byl povýšen roku 1867 na městys.

Rodákem tamním byl ředitel střední hospodářské školy chrudimské a a redaktor Adolf Eckert.

Dle sčítání z roku 1900 měla místní obec Včelákov v 103 domech 588 obyvatel, patří k ní osady Včelákov a Bystřice, v lesnaté malebné poloze poblíž hranic okresu hlineckého položená.

Litomyšl okolo r. 1800. (Dle rytiny Jana Balzera z propouštěcího vysvědčení řemesla mydlářského.)

DR. FRANT. PÁTA:

LITOMYŠLSKO.

Litomyšlsko leží v nejvýchodnějším cípu Čech mezi 33° 49' a 34° 15' zem. délky a mezi 49° 42' a 49° 59' zem. šířky.

Nejsevernější místo okresu je ves Jehnědí, nejjižnější Květná, nejzápadnější Příluka, nejvýchodnější Hřebečov (Schönhengst). Okres měří 486 km².

Větší část okresu tvoří mělkou pánev, uprostřed které leží Litomyšl, jediné a hlavní město celého okresu. Okraje pánve ohraničeny jsou výšinami, které vystupují u Vys. Mýta z roviny, táhnou se skoro jižním směrem přes Vysokou k Příluce a jsou odděleny údolím od lesnatých výšin budislavsko-lubenských.

Na jihu spojují se uvedené výšiny s výšinami u Květné, Krčmy Borové, Ostrého Kamene a táhnou se jako pohraniční výšiny k Mikulči. Na východě připojují se opět lesnaté hřbety u Gayeru a výšiny semaninské, kozlovské, zhořské, řetovské, k severu pak vysočiny u Hrádku. Severozápadní hranice pánve litomyšlské otvírá se do roviny vysoko-mýtské, kterou pak dále jest spojena s rozsáhlou rovinou severovýchodních Čech.

Co do útvaru náležejí horniny okresu litomyšlského do doby prahorní, křídové, třetihorní a čtvrtohorní.

Prahory nevystupují všude na povrch, nýbrž jen na jihozápadě u Lubné, Sv. Kateřiny, Kamenných Sedlišť a Budislavě. Krajina prahorní nemá však rázu divokého, nýbrž pokryta jest pěknými, rozsáhlými lesy. Křídové vrstvy okresu litomyšlského patří k svrchnímu útvaru křídovému, vesměs bohatému na zkamenělá zvířata i rostliny, tak na př. otisky mušlí, šupin, ryb a pěkných zubů žralokovitých.

Útvar třetihorní byl dobou velikých převratů, kterými půda okresu byla zdvižena a okres v pánev litomyšlskou a úval opatovský rozdělen. Nejlépe otevřeny jsou vrstvy třetihorní hlubokým zářezem státní dráhy u Opatova v lesíku nad stanicí.

Čtvrtihory zahrnují v sobě dobu starých a nových náplavů; ve starších, v t. zv. diluviu přichází štěrk aneb diluviální hlína. Město Litomyšl leží na štěrku, který též přichází u Cerekvice a táhne se k Oujezdci s jedné a přes Bohňovice do Končin, Němčic až ke Člupku a Vlčkovu s druhé strany.

Nad štěrkem leží diluviální hlína, která jest rozšířena více méně po celém okrese a všeobecně jest nazývána zde »červenicí«.

Vodstvo v okresu vykazuje dosti vod tekoucích i rybníků.

Na lukách mezi Karlí a Ostrým Kamenem vzniká řeka Loučná, za Karlí (507 m.) obrací se k západu, protéká vesnicemi Chmelíkem, Střenicí, Litrbachy a Benátky až k Litomyšli (347 m.), podržujíc při tom stále směr severozápadní; od Litomyšle týmž směrem spěje k Cerekvici, u níž opouští okres litomyšlský, a u Sezemic se vlévá do Labe.

Loučná se původně jmenovala po celém svém toku »Trstenice«, což znamená řeku, která teče trstím, t. j. rákosím, a po níž má své jméno i ves Trstenice — Střenice.

Přítok, mnohem mohutnější než je sama, přibírá Loučná na konci Litrbach s levé strany. Je to tak zv. Jalový, též Sebranický potok, který za jarního tání sněhu rychle se rozvodňuje a strhává vše, co mu v cestě stojí; vzniká u širokého Dolu pod kapličkou sv. Mikuláše v rozkošném údolí vedoucím k Sebranicím. Vodou tohoto pramene před dávnými léty jakýsi obroční uzdravil si nemocné oči; na poděkování dal sklenouti u pramene studánku. Od té doby říkali studánce »Obročnice«; pak i jiní lidé, zvláště chorobných očí, dosti často docházeli zde uzdravení a z vděčnosti házeli do studánky peníze, které pasáci, když tu nikoho nebylo, z vody vždy vylovili. R. 1699 postavilo záduší nad Obročnicí nynější kapličku, při níž býval kolem r. 1712 i poustevník.

Mírným tempem a přece nepřetržitě musíme stoupati, jdouce ze středu okresu směrem jihozápadním. Stoupání ono však stačí, aby nakloněním tím byl dán směr Desince, která je vlastní říčkou českého Litomyšlska, neboť na jeho hranicích vzniká a na nich též u vsi Tržku zaniká.

Kdežto z oblasti, která půdou svažuje se za »Skalkou« (694 m.) k okresu Poličskému a Skutečskému, všecka voda pospíchá napojit sesterskou Svratku, sbírá říčka Desinka vodu z pramenů, praménků a studánek, jež vyvěrají na půdě skloněné ku středu okresu. Rozvodím oním jsou i zhruba stanoveny hranice politického okresu v značné délce.

Rozsáhlé lesy, které končiny ony pokrývají, jsou zdrojem, jímž Desinka jest živena. Nejsilnějším pramenem jest onen, začínající pod »Skalkou« ve dvou studánkách. S pravého břehu přitéká do tohoto pramene »Poříčský

potok« čili »Podhurská voda«, s levého pospíchá k hlavnímu pramenu potok »Vlčí« čili »Městský«.

V údolí mezi Kateřinským a Lubenským lesem obrací se Desinka náhle k severu, tvoří malebný rybník »Zimku« a pod hájovnou Kozmínem spojuje se s druhým hlavním pramenem, přicházejícím od Borové.

Kde jest nyní »Lubenská myslivna« stávala před padesáti lety veliká sklárna. Postavena byla r. 1833, aby lépe se zužitkovaly zdejší lesy. V těch dobách zřízen byl i rybník »Zimka«. Pod jeho hrází postaveny byly stoupy na tlučení křemene pro onu sklárnu. Po zrušení sklárny přestala i »Zimka« sloužiti účelu, pro který byla původně vystavěna.

Od Kozmína teče Desinka směrem severním, u Kamenných Sedlišť obrací se k sev. vých., protéká vesnicemi Poříčí, Desnou, Horním i Dolním

Litomyšl od západu.

Újezdem a Osíkem, za nímž velikým obloukem obrací se k severozápadu a krásným údolím spěje k Tržku do Loučné.

Pod Desnou přibírá Desinka s pravé strany potok Lubenský, s levé strany pak pod Višňáry potok Lukáš a u Tržku potok Fialu, přicházející od Morašic.

S pravé strany ústí do Loučné potok Končinský, vytékající dvěma prameny z lesů Zhořských a Kozlovských. Do potoka Končinského vlévá se s levé strany za Němčicemi u Podrybníka potok vytékající z lesů nad Jansdorfem a Mendrykem.

V nejjižnějším cípu výběžku Opatovského pod Schönhengstem pramení Třebovka, jež záhy obrací se k severozápadu a protéká dosti dlouhou, zámožnou vsí Koclířovem.

Za silnicí vedoucí z Dětřichova k Ueberdörflu, přichází Třebovka do krásného kraje rybničného. Od severního konce vsi Ueberdörflu až k prvním domkům Opatova rozkládá se rybník »Vidlák«, který jest tvořen přítokem Třebovky, vznikajícím pod Sněžkou (579 m) za Mikulčí a tvořícího u Starého Valdeku rybník spolu s potokem spěchajícím s druhé strany Sněžky přes Kukle. Od Vidláku spěje Třebovka dále k severu,

protékajíc největší místo výběžku městys Opatov, jehož poslední domky shlížejí se v největším rybníku zdejším »Hvězdě« (Sternteich). Rybník nemá svého jména podle podoby, nýbrž po zakladateli Albrechtu ze Šternberka, biskupu Litomyšlském, jehož nástupci takovou péči rybnikářství na Litomyšlsku věnovali, že bývalo za Pernštýnů hned po Třeboňském a Pardubickém. »Hvězda« je rybníkem dočasným, tak jako u Nedošína »Velký Košíř«, neboť vždy po dvou letech bývá proměněn v pole.

Stálým rybníkem je »Nový rybník«, jižně od Hvězdy jenom úzkou šíjí oddělený. Na sev.-záp. od těchto je rybník »Zádůlka«, napájený potokem z lesů Gayerských.

U dvora Sternteichu opouští Třebovka rybník Hvězdu a tím i okres Litomyšlský, aby se u Ústí spojila s Tichou Orlicí.

Kromě těchto jest ještě několik menších rybníků: u Netřebí, Horek a Heřmanic, nově obnoveny rybníky »Šotka« a »Borovec« u Tržku, »Velký Košíř« a »Malý Košíř u Nedošína, pod Sedlištěmi rybník »Podlešťák« a u dvora Pernštejna pěkný rybníček »Holotina«, tvořený náhonem řeky Loučné na panskou pilu. Na druhé straně Litomyšle asi 10 min. od města je rybník »Hluboký« s plovárnou a o něco dále u dvora Vlkova rybník »Růžový«. Na konci Osíka a v údolí Desinky pod Osíkem jsou dva rybníky, oba trdelní. Dle urbáře z r. 1557 bývalo na Litomyšlsku rybníků mnohem více, proměněny však byly během doby v pole a háje, jako na př. z rybníka Třiovatého u Nedošína již r. 1610 byla bažantnice, rovněž tak z rybníka Mělkého pod Košířem.

Litomyšlsko po stránce dialektické náleží »podřečí východnímu«, jehož území Šembera vymezuje ve svých »Základech dialektologie československé« takto: »Toto podřečí obecné jest ve východním Boleslavsku, v Jičínsku a ve východním Chrudimsku, totiž na Lanškrounsku, Ústecku, Vysokomýtsku, na Litomyšlsku až k Poličce a okolo Rudy a Zábřehu na Moravě; atd.«

»Nářečí litomyšlské« popsal dr. Quido Hodura v VI. svazku »Litomyšlska«, jež vydává Musejní spolek v Litomyšli (1904).

Hojně zajímavého materiálu podávají dosti četné práce belletristické, psané v litomyšlském dialektě. Jsou to: Raymann: Sedlské námluvy 1819 (a častěji); Anna Popelková: Za jeden hřích. Román. (Třebíč); Al. Jirásek: Vojnarka (ze Střenicka); Tereza Nováková: Jan Jílek (1898) (dialekt lubenský); Úlomky žuly (1903) (z okolí Budislavě); Jiří Šmatlán a j.

A jako řeč lidu na Litomyšlsku je zajímavá a zvláštní, tak i všechno ostatní, stavení, kroje, zvyky atd.

Stavení bývalo většinou okny obráceno do dvora, nikdy k cestě; příčinu toho hledati dlužno v dřívějších dobách, kdy nekatolíci zjevně nesměli konati svých pobožností a musili se báti pronásledování; tímto způsobem se chránili. Stará stavení selská nyní již mizí a nahražuji se zděnými. Kde jsou dosud zachována, vidíme, jak stěny i strop jsou sroubeny

z trámů, mezi nimiž skuliny jsou ucpány mazanicí bíle natřenou. Štít neboli lomenice ukončena jest malou stříškou, pod níž je upevněno prkno ozdobené různými ornamenty, nápisy s letopočty; této nejvyšší části lomenice říká se na Litomyšlsku »kukla«, »šup« nebo »vobálka«, prknu pak »podšup« anebo »poklop«.

Dvůr dále uzavírají chlévy, stodola s mlatem, přístodůlkem a patrem a kolny, nad těmito komory čili sruby. Za stodolami táhla se pole ke statku náležející.

Kroj litomyšlský býval bohatý, zejména sváteční; v létech 50tých a 60tých minulého století počal se odkládati, až zmizel skoro nadobro, jen sem tam zbytky některých částí oděvu dosud spatříme; v Národopisném Museu Českoslov., v Zemském Museu a v litomyšlském museu městském, a zejména v tomto, jsou pěkné jeho ukázky.

Litomyšlský kroj lidový byl rozšířen nejen na Litomyšlsku samém, nýbrž dosti daleko na Vysokomýtsku a Choceňsku, kde přecházel ve středočeský, a za Novými Hrady sousedil s rychmburským. Jak již řečeno, v létech šedesátých zmizel skoro úplně a na vesnicích zavládla poloměstská moda, která se ani v nejmenším nemůže rovnati dřívějšímu barvitému a rázovitému kroji lidovému. Škoda ho!

* * *

Starobylá Litomyšl náleží k nejzajímavějším městům českým, jak po stránce historické, tak i umělecké; se svým okolím tvoří obraz dějin českého národa v malém; stačí připomenouti jen dobu litomyšlského biskupství, slavnou dobu českobratrskou i smutnou dobu protireformační.

Původem svým sahá do konce stol. X., kdy na vrchu, nyní zámeckém, stál pevný hrad, připomínaný dějepiscem Kosmasem k r. 981; hrad byl druhou pevností na zemské stezce trstenické, vedoucí z Moravy do Čech — prvním byl hrádek Hrutov, tržiště a celnice zároveň. Čilý obchodní ruch, který vedly Čechy v té době se zeměmi východními, dal vzniknouti nynějšímu městu. Z počátku byla to jen nepatrná osada, několik stavení podél stezky od hrádku Hrutova k hradu Litomyšli, ale během doby stále vzrůstala. Podél stezky usazovali se stále noví a noví obchodníci a řemeslníci a vytvořili tak dlouhou ulici, která se pod hradem rozšiřovala a dala tak základ nynějšímu náměstí.

Jméno Litomyšl ukazuje, že vznikla založením nebo původem nějakého Litomysla, staročesky Liutomysla.

Celé Litomyšlsko bylo tehdy pokryto hustým lesem a náleželo ke knížectví Slavníkovců; hrad Litomyšl tvořil pak pohraniční místo jeho proti Moravě. Po násilném vyhubení Slavníkovců r. 996 připadla Litomyšl přímo pod vládu knížete Pražského.

To je doba jakési předhistorie Litomyšlska. Vlastní dějiny Litomyšle začínají založením benediktinského kláštera knížetem Břetislavem II.

okolo r. 1098. Mniši benediktini kolonisují okolní krajinu; nemají však přikázány k výživě své nemovité statky, nýbrž jen důchody, ani hrad Litomyšl se jim nedostal do rukou, nýbrž zůstal v moci knížete, podobně osadu pod hradem spravuje knížecí kastelán. O dějinách kláštera nevíme nic, než že Soběslav I. mu daroval ves Křekovice; ani jméno některého opata se nám nezachovalo.

Benediktini udrželi se v klášteře jen do r. 1145, neboť musili ustoupiti Praemonstrátům, které do Litomyšle uvedli kníže Vladislav II. (1140 až 1173) a biskup olomoucký Jindřich Zdík a klášter bohatě nadali statky. Zdík naplněn dojmy ze svých dvou cest do sv. země, zaváděl všude bi-

Jižní strana zámku a pivovar v Litomyšli.

blická jména pro kláštery; jako Strahov v Praze nazván byl »Sion«, tak Litomyšl překřtěna na »Horu Olivetskou«. Praemonstráti pokračují v kolonisaci, zvelebují hospodářství a osídlují půdu, zároveň však s nimi vniká na Litomyšlsko živel německý, jenž tu trvá dosud.

Vrchol kolonisační činnosti Praemonstrátů je založení města Litomyšle v XIII. století, kdy v létech 1259 a 1263 Přemysl II. vydal klášteru litomyšlskému dvoje privilegium, jímž dal Litomyšli právo městské; v prvním stvrdil všechna dosavadní privilegia klášterní se stručným podotknutím, že dává obci Litomyšli táž práva a svobody, jež mají města královská; v druhé privilegium to se vymezuje podrobněji.

Založením města sesílil se značně na Litomyšlsku živel německý. Odkud byli vzati noví obyvatelé, nevíme, ale že tu před založením města sídlili Němci, jest jisto.

Posledním opatem byl Jindřich Calta, který po celou dobu svého opatování zápasil s dluhy, jeho předchůdci na klášter uvalenými.

Nicméně Litomyšl rostla, takže r. 1344 měla všecky podmínky pro založení biskupství. Prvním biskupem litomyšlským byl jmenován opat kláštera luckého na Moravě Jan I. Do konce panování biskupa Jana spadá počátek opevňování města hradbami. Hradby obklopovaly celé vnitřní město, pojat do nich i hrad, i klášter augustiniánský, založený r. 1356 druhým biskupem litomyšlským Janem II. ze Středy (1363—1364). Augustinianský klášter stál asi na místě nynějšího proboštství, z něhož starobylá kaple sv. Markéty sahá snad až do této doby. Vedle kláštera stavěn kostel Povýšení sv. Kříže. Klášter po půlstoletí zanikl v bouřích husitských.

»Červená věž« (nejstarší zbytek z opevnění Horního města litomyšlského).

Za Jana II. hlavní událostí v dějinách Litomyšle je ustanovení některých městských cechů, zejména pekařského, řeznického a krejčovského; rovněž náležitě bylo postaráno o právní zřízení při městské obci, což se stalo velkým privilegiem německým r. 1360.

Jan ze Středy stal se r. 1364 biskupem olomouckým a v Litomyšli po něm nastupuje Albert ze Šternberka (1364—1368), který se o svěřenou diecési tuze nestaral. R. 1368 provázel císaře Karla IV. do Říma a na této cestě stal se arcibiskupem magdeburským, na jeho místo do Litomyšle pak jmenován Petr Jelito (1368—1372), dotud biskup Churský, rodák z Litomyšlské diecése, avšak Němec ze vsi Třešňovce u Landškrouna; v Landškrouně založil r. 1371 klášter augustinianský podle vzoru litomyšlského. Po čtyřletém pobytu v Litomyšli vyměnil si hodnost arcibiskupa Magdeburského s Albertem ze Šternberka, který zatoužil po domově,

V době svého druhého biskupování (1372—1380) pozvedl Albert znamenitě význam biskupství, takže hrál důležitou roli i v politických dějinách své doby. R. 1378 založil kartusianský klášter v Tržku; v chrámě kathedrálním uložil ostatky sv. Viktorina a odtud pokládán sv. Viktorin za patrona biskupství.

Po smrti jeho stal se biskupem Jan III. Soběslav, markrabě moravský (1380—1388) a po jeho odchodu do Aquileje Jan IV. Železný (1388—1418).

Jan Železný je nejslavnější biskup litomyšlský, bojovný kněz, hájící církev slovem i mečem, fanatik a znamenitý politik; o biskupství se stará pečlivě, ovšem ve vlastním zájmu. Nejznámějším se stal svou činností proti Janu Husovi na koncilu kostnickém, kde nejvíce se přičinil o jeho upálení r. 1415. Tímto činem bylo pobouřeno celé království; biskupovy statky pustošeny a biskup sám musil rychle ujeti z Prahy do Litomyšle. R. 1418 byl jmenován Jan IV. biskupem olomouckým a biskupem litomyšlským se stal Aleš z Březí (1418—1421), první husitský biskup, ačkoliv se nepřihlásil k čtyřem artikulím pražským. Jím konči biskupství Litomyšlské. Litomyšl padla a svěřena správě Diviše Bořka z Miletínka, pověstného válečníka husitského. V theorii trvá biskupství ještě dále sto let, ale jako titul některých kněží se sídlem ve Svitavách.

R. 1425 opanovali Litomyšl Sirotci, kteří zničili stavení duchovních na hradě, v paláci biskupském usídlil se nový hejtman Jeník z Měčkova; po něm byl hejtmanem od r. 1432 Vilém Kostka z Postupic, jemuž r. 1436 císař Sigmund hrad i město Litomyšl zastavil.

V držení Kostků zůstalo panství až do r. 1547. Z těch Bohuš II. (1487—1505) založil Nové město, též Horní zvané, které mělo svou vlastní radnici, přestavěl hrad, brány a domy ve městě, jakož i zřídil mosty a fortny. Za jeho vlády kvetla v Litomyšli Jednota Bratrská, již podporoval penězi, daroval jí domy a pozemky a zřídil knihtiskárnu, do níž povolal r. 1503 Pavla Meziříčského z Prahy za tiskaře.

Posledním držitelem Litomyšle z rodu Kostků byl Bohuš III., který súčastniv se odboje stavů českých proti Ferdinandovi II., byl potrestán odnětím statků. Panství litomyšlské připadlo komoře královské, která k správě jeho určila dva bratry, Fabiana a Šebestiana ze Schönaichu (známé pod jménem Šajnochů). Za nich byla Jednota bratrská na panství krutě pronásledována, biskup Jan Augusta s Jakubem Bílkem v lesích sloupenských zrádně zajat r. 1548 a odvezen do vězení zprvu do Prahy, pak na Křivoklát. Bratří z Litomyšlska a z celých Čech vypovězeni do ciziny.

R. 1552 zastavil král Litomyšl panu Jaroslavu z Pernštejna na 15 let, ten ji však ještě téhož roku zastavil Václavu Haugvicovi z Biskupic. Roku 1567 ujal se Litomyšle pan Vratislav z Pernštejna, znamenitý státník, přítel věd a umění. Když přišel do Litomyšle, shledal, že stavení

zámecké bylo staré a těsné, proto vystavěl nový, nádherný zámek ve slohu renaissančním v letech 1568—1573. Stavěl jej vlašský mistr Jan Battista, stavitel císařský v Praze. Městu učinil všeliká nadání, r. 1570 potvrdil měšťanům vaření piva, vydal policejní řády, u císaře Rudolfa vymohl koňské trhy. R. 1582 vracel se po Dunaji z říšského sněmu v Augšpurku a na lodi zemřel.

Panství litomyšlské obdržela choť jeho Španělka Marie Manrique de Lara, která, vychována jsouc od Jesuitů a jimi zcela ovládána, prováděla násilnou rekatolisaci Litomyšlska.

Zámek v Litomyšli.

R. 1627 ujal se Litomyšle pan Vratislav z Pernštejna a roku 1628 dostal ji od císaře Ferdinanda dědičně. R. 1629 potvrdil obci znovu výsady, ponechal si však právo pivovárečné, rozšířil starý pivovar a i zahradu zámeckou. R. 1631 byv raněn v bitvě proti Švédům, zemřel; jím vymřel rod pánů z Pernštejna po meči.

Dědičkou je sestra jeho Frebonie Eusebia, která založila v Litomyšli r. 1640 prvou piaristskou kolej v Čechách, kostel a gymnasium, pro něž koupila měšťanské domy na Horním městě, vypáleném r. 1635 císařskými vojáky.

Frebonie odkázala panství r. 1645 svému sestřenci Václavu knížeti z Lobkovic, ale jen na jeho doživotí, potom Maxmiliánu hrab. z Trautmannsdorfu. Václav ani do Litomyšle nepřijel, dávaje ji spravovati hejtmany, a r. 1649 prodal ji Maxmilianu hraběti z Trautmannsdorfu, který měl již rozsáhlé statky v Čechách i v Němcích;

zemřel však již r. 1650. O jeho statky se rozdělilo sedm synů, z nichž Litomyšl připadla Janu Friedrichu, který měl za manželku Marii Kláru z Dietrichštejna. Za něho Hora Olivetská dostala přestavbami tu tvářnost, kterou má nyní. Zemřel r. 1696.

Syn jeho František Václav přestavěl v letech 1714—1722 dosavadní malý chrám piaristský v nynější podobu a na panství — podobně jako otec jeho — založil několik nových vesnic. Zemřel r. 1753.

Tím rokem přechází Litomyšl sňatkem Marie Josefy, dcery Františkovy, na Františka Josefa Jiřího hraběte z Valdštejna, v jehož rodině byla až do roku 1859, kdy panství v dražbě prodáno knížeti Maxmilianu Karlu z Thurn-Taxisu. Po něm je drželi od r. 1872 Maxmilian Maria Lamoral, pak syn tohoto Maxmilian a pak bratr jeho Albert. V jich rodě je dosud.

To je stručný přehled dějin města, hradu a zámku.

K němu připojíme ještě stručný přehled stavebního vývoje města. Ten se dál organicky od prvního počátku až do polovice století devatenáctého.

Silnice od Hrutova šla po pravém břehu řeky Loučné pod návrhším, na němž stál hrad; na místech, která po obou stranách silnice zbývala, stavěli si obchodníci a řemeslníci své domky a to skoro do půlkruhu tak, jak to formace vrchu hradního dovolovala. Poněvadž chtěli býti všichni co nejblíže u stezky, jakožto hlavní tepny všeho obchodního ruchu, stavěli domy své těsně při sobě. Tím povstávaly domy úzké, za to však hluboké. Pod samým hradem se domky rozestupovaly a utvořily tak nynější náměstí, dlouhou to vlastně, trochu rozšířenou ulici. Náměstí zůstává potom na vždy centrem stále rostoucího města.

Vlastní vývoj stavební můžeme stopovati teprve po vystavění hradeb r. 1351, po zřízení biskupství (r. 1344) Karlem IV.

Hradby obklopovaly celé vnitřní město, hrad, klášter augustinianský, nedávno před tím založený, a zabíraly do sebe i zahrady i značnou část lesa na východní straně města.

Za hradbami v té době byly domy na straně severní — na předměstí českém, a na jižní — předměstí německém; na straně západní stálo několik málo domků, na východní jich vůbec nebylo. Teprve později se předměstí rozšiřují a vznikají samostatné obce: Lány, r. 1510 Zaháj na bývalých zahradách Zděnka Kostky z Postupic; r. 1516 vzniká ulice Osická (Mařákova) na býv. zádušní louce, r. 1518 obec Záhraď na býv. vrchnostenských zahradách, 1548 ulice Kakaska, v let. 1568—1573 staví Vratislav z Pernštejna na místě hradu nový nádherný zámek, Pernštejnové opravují děkanský kostel, uvádějí do města Piaristy a zakládají pro ně r. 1640 gymnasium s kolejí a kostelem; za Trautmannsdorfů postaven r. 1660 Hraběnčin dvůr, 1665 založena čtvrť pod Osmíkem, 1670 hřbitovní kostel sv. Anny, v let. 1714—1722 přestavěn piaristský chrám v nynější podobu; r. 1736 zřízena střelnice a 1741 vystavěn »Karlov«; r. 1814—1815 po po-

žáru zvětšen t. zv. kozí rynk pod děkanským kostelem, kde stály dříve po různu domy, jež s pomocí obce vystavěny do jedné řady (Nová ulice, nyní Komenského); r. 1825 zřízena silnice z Horního předměstí po Panských valech k zámku, r. 1827 vydlážděno náměstí a 1834 též ulice, r. 1839 odstraněn poslední domek u schodů kostelních. Ve století XIX. mění se obraz městský zrušením hradeb r. 1827, při čemž valy podél Loučné srovnány a osázeny stromy, zbořením bran r. 1822 Horní, r. 1835 Dolní, z níž se zachovala pískovcová deska s nápisem na domě č. 505; v 2. pol. XIX. stol. postavena budova býv. reálky, přestavěn západní štít proboštstkého

Druhá galerie zámecká s piarist. chrámem v Litomyšli.

kostela, r. 1894 snesena stará cibulová věž a dána nynější vysoká stanová střecha; r. 1902 zbořen »Karlov« a vystavěn Smetanův dům, 1904 zbořen panský mlýn s vodárenskou věží a postavena dívčí škola.

K stavebnímu vývoji města dlužno připočísti ještě řadu požárů, jimiž Litomyšl po Čechách proslula a jichž — kromě menších — bylo dvanáct. Tyto četné požáry změnily valně zevnější vzhled města; neboť na původních středověkých základech vyrůstají měšťanské domy vždy nových slohových typů, které dodávají městu a hlavně náměstí barvitosti a zajímavosti; tím si vysvětlíme, proč v Litomyšli je celkem málo památek z doby gotické a renaissanční, kdežto z doby baroka a empiru jsou téměř všechny měšťanské domy. Nynější ráz pozdně barokní a empirový vtískly městu dva poslední veliké požáry r. 1775 a 1814.

Všecky slohy umělecké mají tu své zástupce, od vážné, velebné gotiky až po prostý, jednoduchý empir. Nejlépe možno město přehlédnouti

se strany západní, s osického kopce. Před námi shluk obydlí, která naplňují údolí řeky Loučné a lemují bývalou zemskou stezku, pak hlavní ulicí a dnes konečně největší městské náměstí; a nad touto dvojí řadou domů, obklopenou a protkanou svěží zelení stromovou, panuje zámecký vrch, odkud daleko do kraje, na všechny strany hledí nejvýznačnější budovy Litomyšl: zámek, klášter piaristský s gymnasiem a chrám proboštský se svými věžemi, vížkami a štíty.

Prohlídku města počneme od nádraží dosud konečné stanice lokálky Choceň—Litomyšl«, která za nedlouho bude prodloužena přes Osík a Újezdy na Poličku a odtud na Moravu, čímž dostane se městu lepšího spojení se světem. Za nádražím vypíná se nová budova hospodářské a hospodyňské školy, jež patří k nejstarším školám toho druhu v Čechách; byla založena r. 1886. V Nádražní třídě proti stanici jest modlitebna českých Bratří; odtud po pěkně upraveném chodníku sejdeme ke »Smutnému mostu«, nazvaném tak proto, že tudy bývali voděni odsouzenci na popravu. Za mostem dáme se na pravo po břehu Loučné, ulicí zvanou »Na Bernardce«, v níž se nalézá židovská synagoga, v napodobeném slohu maurském.

Z Bernardky vyjdeme na náměstí Smetanovo, upravené v park, jež bylo utvořeno odbouráním čtyř budov, s nimiž zmizelo s povrchu mnoho zajímavých koutů a zátiší zahradních.

Na náměstí vynikají svou velikostí dvě budovy: Smetanův dům a dívčí škola s učitelským ústavem.

Smetanův dům, litomyšlská divadelní budova, po Plzni na venkově největší, vystavěn byl v l. 1903-04. Uvnitř velký divadelní sál s oponou Urbanovou, a malý sál, v němž se konají menší zábavy, přednášky a schůze. Stavbu projektovali a řídili architekti J. Šula, V. Šulc a J. Velflík a provedl ji litomyšlský stavitel J. Kreml.

Na místě dnešního Smetanova domu stával barokní hostinec »Karlov«; původně letohrádek, vystavěný r. 1741 měšťanem Karlem Seyserem. R. 1784 byla při něm zřízena střelnice, která později přenesena do cihelny; obnovena však opět r. 1827, kdy spolek střelecký, koupiv letohrádek, střelnici znovu vystavěl, jak dosud hlásá letopočet nade dveřmi jejími. Uvnitř střelnice je veliká řada terčů z druhé polovice XVIII. a z XIX. století, v nichž se zračí nejen současná výše zběhlosti malířů domácích, ale i celý život a kultura středních vrstev měšťanských. Nejzajímavější jsou desky, na nichž je zobrazeno město nebo výjev domácí, jako: rathouz s radnicí z r. 1816, slavnost svěcení střeleckého praporu r. 1837; slavnost podkomíňáků na Karlově r. 1867; střelnice do r. 1876; nejzajímavější z nich je terč, který maloval r. 1849 Ant. Dvořák a nese nápis: K upamatování na tah do Prahy r. 1848. Nejstarší terč z r. 1794. Nápisy z prvu německé, pak české. Z bývalé zahrady Karlovské zbyla jen krásná alej modřínová, »střelná čára«, a kaštany pod střelnicí.

A jako »Karlov« musil ustoupiti novému Smetanovu domu, tak i »Panský mlýn« nové d í v č í š k o l e.

Panský mlýn připomíná se již ve XIV. století, kdy byl pojat do hradeb městských; vyhořel velice často s městem, takže na konec hlavní jeho budova zcela přestavěna ve stol XVIII. a jen věž, původně vodárna, byla starší ve zdivu, jež vhodně doplňovala obraz městský.

Je škoda panského mlýna, jenž měl pro svou polohu i poměry výškové a půdorysné míti existenci zaručenu i tenkráte, když přestal sloužit svému určení. Nynější vysoká budova školy dívčí utlačuje příliš své nízké sou-

Nádvoří litomyšlského zámku.

sedy na dolním náměstí. Vystavěna byla v r. 1905 a je uvnitř skutečně moderně vypravena. V budově dívčí školy umístěn jest též městský ústav pro učitelky s právem veřejnosti, založený místní obcí městskou r. 1906.

Zrušením panského mlýna utrpěly též m ě s t s k é v a l y na kouzlu, jehož jim dodávaly husté koruny starých kaštanů, nahražené nyní akáty. Městské valy spolu s panskými tvoří pás, jímž můžeme celé město obejít.

Od Smetanova náměstí po pravém břehu Loučné táhne se m ě s t s k ý p a r k, na levém břehu v zeleni zahrad kryje se několik vill. Z Horních valů po mostě přejdeme na »B ě l i d l a«, čtverhranné náměstíčko, sloužící, jak jméno ukazuje, za bělisko, v případě potřeby i zábavným podnikům. Ze stavení upoutá nás jednopatrová budova s mansardou

»Micelka« či »Mičelka«, zvaná tak prý po Vlachu Micellim, který tu míval snad první kavárnu v Čechách.

Ulicí mezi stodolami přijdeme do Mařákovy třídy, v níž dělí se silnice do Poličky a Proseče. Na konci Mařákovy třídy u dvou cihelen octli jsme se na nejvyšším místě za městem, odkud je pěkný pohled na Litomyšl, v údolí rozloženou, pole za ní se táhnoucí i v zadu na obzoru lesy od Svitav k Ústí se černající. Přímo před sebou dole zříme pěknou budovu všeobecné veřejné nemocnice, vystavěnou r. 1874, a dále rozlehlé stavení »Hraběnčin dvůr«, k němuž vede po levém břehu Loučné ulice zv. »Pod Osmík«. Dvůr ten vystavěla r. 1660 hraběnka Marie Klara, choť hrab. Jana Bedřicha z Trautmannsdorfu. Nad hlavním vchodem zasazen z pískovce štít se znaky Trautmannsdorfů a Dietrichšteinů. V rozích ostění podvojných oken jsou vytesány růžice, podle nichž nazvali Němci dvůr »Rosenstein«.

Po lávce přejdeme do ulice Benátské, kde leží »Pražský mlýn«; jest to asi týž mlýn, který r. 1347 náležel kapitole a slul »jeptišský«, později pak r. 1383 »mlýn někdy Tuklínův«.

Odtud dostaneme se do široké Tyršovy třídy, na jejímž konci dělí se silnice císařská do Svitav a okresní do Benátek a do Strakova. U Strakovské silnice čeří se malý rybník »Žaboškrt«.

Pěkně upravenou třídou Tyršovou vracíme se kolem hostince »Hluchandy« (zkomoleno z »Locandy«), majetku »Sokola«, který má za ní letní cvičiště. Roh Tyršovy a Mařákovy třídy tvoří »Konšelský mlýn« již ve 14. století u samých hradeb připomínaný.

Proti nám na levém břehu potoka Drahošky stojí čtyřboká kaple sv. Trojice r. 1696 nákladem M. Housenky vystavěná. Od ní vede nahoru cesta kolem hasičské zbrojnice (v levo) a sirotčince (v pravo) ke hřbitovu, zřízenému z bývalé zahrady vdovy Havelkovy, která ji věnovala k odvrácení pronásledování pro schůzky českých Bratří, tajně u ní konaných. Hřbitovní kostel sv. Anny byl vystavěn r. 1670—1672 nákladem hraběnky Marie Anny Trautmannsdorfové. Je to barokní budova, v půdorysu podoby kříže, ku které r. 1800 předsíň a r. 1814 vížka nad kruchtou přistavěna.

Hlavní oltář uvnitř zhotovil r. 1795 Martin Bartoš, řezbář z Dobrušky. Postranní oltáře jsou původní z druhé polovice XVII. stol., jakož i kazatelna rokoková s řezaným reliefem a varhany z r. 1685.

U kostela odpočívají otcové piaristé, P. German President, rektor Florus Stašek, P. Hil. Dědina, děkan Ant. Šanta a j., spisovatelka M. D. Rettigová, Al. Vojtěch Šmilovský, žurnalista Hubert Gordon Schauer a j.

Z okna hřbitovního kostelíka se otvírá krásný pohled na město, úzké střechy domů, nad něž vystupují věž rathouzu, Smetanův dům, klášter piaristský, zámek a chrám proboštský.

Z místa věčného odpočinku přijdeme nejprve k chudobinci, zal. r. 1884 V. a A. Prokešovými, potom k dvoupatrové budově býv. měst. reálky, nyní obecné a měšťanské školy chlapecké.

V ní je umístěno bohaté městské museum (přístupné za malý poplatek, provede školník); škoda jen, že není dosud vědecky uspořádáno a vydán katalog.

Museum bylo založeno r. 1891 a má nyní 4 síně: obrazárna, jejíž nejcennější věci jsou originály rodáků Jul. Mařáka a Ant. Dvořáka; síň národopisná okresu litomyšlského, jejíž jednu část tvoří »litomyšlská chalupa«, v originálních rozměrech napodobená dle Třenické chalupy, r. 1608 vystavěné. V hlavní síni jsou skupiny: vánoce, velikonoce, »mikuláši«, svatební a bohaté krojové oddělení atd. V třetí síni jsou umístěny sbírky numismatické, keramické a sklo, staré tisky české i z doby obrozenské a uprostřed vykopávky praehistorické z hradiště Hrutova.

Severní strana zámku litomyšlského s věží.

Poslední síň města Litomyšle obsahuje archiv městský i musejní, knihovnu musejní, sbírku litomyšlských tisků (od roku 1590), vazby a sbírku fotografií, kreseb, plánů a obrazů, týkajících se města a okresu; sbírku obrazů, portraitů měšťanů, miniaturních podobizen a silhouett.

Nejcennější z knih je graduál literátského sboru, pergamenový, o 520 listech; miniatury v l. 1561—1563 maloval Matouš Ornys z Lindperka, text a noty psal Jiří Laches Nepomucký na Novém Městě Pražském, vazbu provedl Adam, knihař na Malé Straně v Praze. Od školy vede krásná alej košatých lip kolem hradební zdi na Panských valech k nádherné skupině budov: zámku, klášteru s kollejí a gymnasiu, jež s návrší celému městu vévodí.

Branou, vlastně podjezdem v panském pivovaru dostaneme se do prvního nádvoří zámeckého. Před námi vysoká zeď zámku se štíty a vížkou, ozdobená jen slunečními hodinami, v pravo konírny z první polovice XVIII. století, ozdobené ve středu skupinou athleta se vzpínajícím se ořem, od M. Brauna. Na pravo, na jižní straně nádvoří, jest bývalý caroussel, jízdárna, nad portálem znaky Trautmannsdorfů.

Větší část jižní strany zaujímá pivovar, pův. r. 1630 vystavěný, ale v 1. polovici XVIII. stol. a v 2. pol. XIX. stol. přestavěný. Ze stol. XVII. jest část do nádvoří obrácená, skládající se ze dvou obdélných jednopatrových křídel s postranními dvojpatrovými risality s mansardami a střední brány. Brána převyšuje budovu, má polokruhový portál, nad římsou štít s vysokým středem, uprostřed něhož v rámci na plechu malovaná Madonna s Ježíškem s nasazenými plechovými korunkami.

V přízemním pokoji pivovaru narodil se hudební skladatel Bedřich Smetana, jemuž r. 1912 byla zasazena umělecká pamětní deska bronzová, vytvořená akad. sochařem Josefem Šejnostem z Prahy. (Allegorie: sudičky určují malému dítěti budoucí osud.)

Za pivovarem stojí řada úřednických domů a knížecí lesní úřad, v jichž dvoře se zachoval zbytek opevnění Horního města, tak zv. Červená věž, pocházející z konce XV. století. Dole na straně západní zasazen jest z pískovce tesaný znak Kostků, hrábě, ve štítě s vlajícími fafrnochy.

Na místě, kde stojí nyní zámek, stával pomezný hrad Slavníkovců, připomínaný již Kosmasem. Když bylo založeno biskupství, vystavěn z nedostatku místa vedle starého nový hrad, a vše potom i s městem obehnáno hradbami. V hradě byla kathedrála P. Marie, vedle ní sakristie s ambity a nový palác kapitoly vedle starého. Místo nynějšího zámku byla residence biskupova s kaplí sv. Quirina a úřednickými staveními.

Hrad utrpěl za válek husitských. Na místě spustlých stavení založil Bohuš Kostka nové město r. 1490, jež 1635 bylo spáleno.

K nynější budově položen základ r. 1568 panem Vratislavem z Pernštejna, kterému — nádhery milovnému — nestačil prostý zámeček Kostkův. Proto povolal z Prahy Jana Battistu, italského mistra ve službách císařských, který vystavěl nádherný zámek ve slohu renaissančním. Je to dvojpatrová budova s kaplí a věží, rozložená do čtyř stran kolem dvou dvorů, jejíž hlavní průčelí jest obráceno do jižního předdvoří.

Hlavním portálem, v němž jsou barokní řezaná vrata dvojdílná, ozdobeným v nástavci znakem Pernštejnským a rodiny Manrique de Lara, vcházíme do čtyřbokého nádvoří zámeckého, otevřeného na třech stranách galleriemi, tvořenými na každé straně řadou devíti oblouků.

Motiv arkádový, tak oblíbený v XVI. stol., je zvláště zdůrazněn ve druhém patře, kde galerie se otvírá též do prvního nádvoří a odkud je krásná vyhlídka na město, klášter a okolní krajinu.

Severní strana nádvoří je plná a je nejznamenitější památkou celého zámku, neboť kromě přízemí, které je pokryto bossáží z cihel, s rýhovanou omítkou, jest celá plocha façady v 1. a 2. patře pokryta sgraffity. Prostor mezi okny tvoří nepravidelné výplně a pásů nad okny využito k větším obrazům.

V prvním patře jest šest polí: 1. Na sloupu zápalná oběť, nad plamenem vznáší se anděl, kolem klečící lid se klaní. 2. Kněz oddává mladé snoubence (snad Samson a Dalila?), v pozadí několik osob, neurčitého kroje. 3. Opilý Samson spí na klíně Dalily, jež drží v ruce jeho vlasy; v pozadí osoby, jež udiveně na to pohlížejí. 4. Samson láme sloupy chrámu, který se má nad ním i protivníky jeho sřítiti. 5. Samson oslí čelistí tepe své nepřátele, kteří utíkají; v pozadí hořící pole, které byl Samson zapálil. 6. Nezřetelná postava mužská.

Nad okny 1. patra ve středu namalovány barokní hodiny sluneční se znakem Pernštejnským a Trautmannsdorfským; na pásce chronogram:

Na hoře Olivetské (Sallet) v Litomyšli.

HOC VNO EXVRGIT VESTER DECOR OMNIS AB AXE (= 1737). Po stranách znázorněny jsou výjevy válečné: v levo boj před hořícím městem, jehož hradby jsou již z části zříceny; na hradbách ženy se střelami, v popředí jízdecká bitka, v pozadí táhnou do brány bojovníci; v pravo: vůdce se svým zástupem pronásleduje nepřátele prchající k mostu před hradem; jeden z nepřátel obrací se k vítězům a ukazuje dvě sťaté hlavy; první z utíkajících dostihli již mostu a spěchají do brány, aby se tu ukryli; před mostem plují na loďce tři vojíni, z nichž dva hájí meči druha, kterého se snaží nepřítel ve vodě stojící s loďky stáhnouti. Podle M. Dvořáka je to kopie rytiny, připisované škole Marc Antona, jež reprodukuje malbu ze školy Raffaelovy v »Sala di Constantino« ve vatikánských stanzích: »Bitva u mostu milvijského«.

V 2. patře mezi okny spatřujeme šest dalších obrazů: 1. Muž v antickém odění, s dobytým mečem, jede na koni. 2. Na břehu mořském boj o dívku, již jeden z mužů podává druhovi na lodi (snad únos Heleny?). 3. Postava v brnění opírá se o štít, na němž je lví hlava (Hektor?). 4. Dva Řekové neb Římané na koni vedle sebe. 5. Stařec s korunou na hlavě a ve vojenském šatě, za ním stojí královna a tři jiné ženy, před ním klečí žena, objímajíc jeho nohy. Poslední představuje muže v kroji XVI. století s kočkou na krku, nad ním pět písmem G.

Nad okny druhého patra v nástavcích římsových zříme poprsí vojevůdců a knížat, mezi nástavci pás s krajinou v pozadí a rozmanitou zvěří v popředí. Sgraffita ta charakterisuje dr. M. Dvořák, gener. konservátor, jednak jako práce Italů, vzniklé pod vlivem předloh italských, jednak jako později provedenou práci méně dovedného tovaryše pod vlivem německé renaissance. Celek patří však k nejlepším pracím této techniky v Rakousku.

Už dávno, dávno není Litomyšl Pernštejnská, potuchl bujarý život venkovského sídla šlechtického, zmizela nádhera z četných síní zámeckých. Jsou nyní prosté; jako schodiště, tak i některé pokoje jsou jen vybíleny od té doby, kdy zřízena tu byla nemocnice, ve kterou byl celý zámek proměněn po bitvě u Slavkova r. 1805.

V jednotlivých komnatách poutají naši pozornost krásné stropy s barokní dekorací štukovou, původní malba stěn z XVII. stol. a krásná kamna, bíle polévaná, nejrozmanitějších tvarů rokokových a empirových.

Z bohaté kdysi obrazárny jsou již jenom zbytky. Galerii podobizen rodových odvezl odtud již počátkem stol. XVII. vnuk pana Vratislava do Prahy; v jiném sále audienčním visí podobizny cís. Františka Lotrins., císařovny Marie Terezie a Josefa II. z 2. pol. XVIII. stol.; v jídelně visí obrazy s výjevy z hřebčinců v Kladrubech a Nedošíně; v rohovém sále jsou na všech stěnách veliké obrazy bitev prince Eugena Savojského u Zenty, Chiarigagne, Hochstädtu, Turina a Malplaquetu, jež maloval v letech 1708—1711 znamenitý malíř nizozemský Jan van Huchtenburgh (1646—1733) ze školy slavného Wouwermanna. V jiném menším sále visí několik obrázků, většinou kopií z XVIII. a XIX. století; jinde na stěnách jsou jen patrny stopy po obrázcích.

Z nábytku rovněž jsou tu jen zbytky; mimo hojnost prostého nábytku z let 1850 ve všech místnostech, je tu jen několik úplných zařízení empirových. Ostatní nábytek barokní a rokokový byl částečně dražbou prodán, částečně odvezen do Řezna s celou řadou rytin a lithografií.

Z galerie 1. patra vede vchod se znaky Pernštejnským a M. Manrique de Lara do z á m e c k é k a p l e s v. M o n i k y. Oltář empirový, obraz sv. arch. Michala, přemalován r. 1892 Jos. Scheiwlem. Varhany z poč. XVIII. st., s krásnou řezbou akanthových rozvilin.

V přízemí na straně k městu obrácené jest intimní zámecké divadlo, jehož hlediště pojme na 150 diváků. Pochází z konce stol. XVIII.

Z nádvoří zámeckého vede dlouhá chodba do parku, t. zv. panské zahrady, která obklopuje zámek se tří stran. Skládá se ze dvou částí, menší na západě, ploché a původně architektonicky založené, a z větší na severu, upravené po způsobu anglickém v lesík. Celá zahrada obehnána vysokou zdí, která bývala ještě vyšší, ale r. 1795 snížena a r. 1796 ozdobena sochami z řecké mythologie a vásami. V rohu sev. záp. vystupuje roztomilý pavilonek, v rohu jižním kaplička sv. Methoděje, r. 1879 vystavěná. Kromě těchto v zadní části parku spatřujeme zbytek zděné jeskyně a na umělém pahorku pískovcový pomník, postavený roku 1808 památce Františka z Waldštýna-Wartenberka, který jako jinoch pro vlast statečně bojuje, u ital. města Salo roku 1796 padl a v témže městě v rodinné hrobce hrabat de Tracagni byl pohřben. K zámku pojí se veliká řada pověstí; z nich aspoň některé stručně uvedeme. Všimli jsme si již oněch pěti G nad hlavou muže s kočkou; pověst vypravuje, že ten, kdo smysl jejich uhodne, dostane litomyšlské panství. Dosud se to nikomu nepodařilo. Nejspíš (podle Sedláčka) jsou to začáteční písmena vlašské věty, jejíž smysl současníci znali a jež upadla v zapomenutí. — Jiná vypravuje o propadlé hraběnce, která byla veliká parádnice. Byla při tom velice ješitná a domnívala se, že se jí krásou a spanilostí žádná žena na světě nevyrovná; aby tím více se mohla před lidmi pyšniti, jednala si spoustu šatstva. Posléze jí nebyl již žádný oblek vhod. Konečně poručila zámeckému pekaři, aby jí z pečiva zhotovil oblek; ten ve spojení s mistrem krejčím učinil jí po vůli. Když se princezna do něho oblékla, sešla po schodech dolů a chtěla jíti mezi lidi. Ve vratech potkala žebračku, která prosila o almužnu. Princezna se jí ani nevšimla.

Chrám piaristský a gymnasium v Litomyšli.

Stařena vidouc tolik krásného pečiva, rozhněvala se a zvolala za ní: »Bodejž jsi se propadla, ty marnice!« Jakmile to dořekla, otevřela se země a pohltila princeznu. Bylo to právě uprostřed dvora. — O modlení v litomyšlském zámku, které se týdně koná, se vypravuje, že bylo za času jednoho Valdštyna zanedbáváno. Tu se stalo, že jakési dívce jménem Přikryvačové, která v zámku sloužila, se zjevila bílá paní s vážným pohledem a jí pravila: »Řekni pánu svému, že si přeji, aby se nezanedbávalo modliteb.« Dívka se zdráhala to říci, že by jí nikdo neuvěřil. Tu sňala paní mlčky s police cínový talíř, pohnutím ruky svinula jej v kornout a podala služce. Pak zmizela. Dívka ráno oznámila noční zjevení pánu, který nařídil pravidelné konání modliteb. — »Saecula saeculorum.« Jedenkráte přišli do zámku dva pocestní a prosili o nocleh. Poněvadž v zámku neměli místa, odbývali je. Když se však nedali, nabídli jim pokoj, ve kterém strašilo a v němž nikdo nechtěl spát. Pocestní, že se nebojí, pokoj přijali, po večeři ulehli a usnuli. K půlnoci probudil je šramot. Skoro zároveň otevřeli oči a vidí, že postava jakási chodí po světnici a stále nějaká slova říká. Strachem nemohli se ani hnouti. Po chvíli rozeznali zřetelně, že stále opakuje slova: »Saecula saeculorum — saecula saeculorum — .« Podle hlasu bylo znáti, že nekončí, spíše že čeká, aby někdo dořekl »Amen.« Oba dva napadlo, říci to slovíčko. Ale ze strachu mlčeli. Když delší doba uplynula a oběma se nic nestalo, dodal si jeden smělosti, vystrčil hlavu z peřiny a dopověděl vážně »Amen«, a honem si zas hlavu přikryl. Duch se však zastavil a řekl: »Sedm let již tu chodím zaklety, bez pomoci, bez pokoje; tys mne vysvobodil.« Pak zmizel. Ráno pocestní vypravovali zvědavým zámeckým lidem, co se jim přihodilo, ale sami se nedověděli, kdo onen zakletý byl, který se již nikdy pak neukázal. — Marnivá hraběnka, která se uprostřed dvora propadla, neměla ani po smrti pokoje a strašila. V bývalém jejím pokoji nikdo nechtěl býti, proto jej zavřeli a ani z hostů nikoho tam nedávali. Jednou byla v zámku slavnost. Takové množství hostů se sjelo, že zámek nestačil. Do hraběnčina pokoje ubytovali nějakého jinocha, kterému ovšem neřekli, že v něm straší. V noci skutečně se mu hraběnka zjevila; vyznala mu, jaká byla za živobytí hříšnice a že nebude míti pokoje, dokud za ni počestný člověk nevykoná pokání. Žádala ho, aby je za ni učinil. Pověděla mu, které modlitby se má modliti a co ještě vykonati. Mládenec tak slíbil učiniti, nesměl však nikomu nic říci ani o pokání, ani o tom, že se mu hraběnka zjevila, jinak že by ho stihl krutý trest. Pak zmizela. Mládenec spal do rána klidně; ráno však časně vstal a nečekaje na snídani, ujížděl. Ve bráně však se mu postavili do cesty zámečtí lidé a tázali se ho, co v noci zažil. Mládenec nechtěl říci; teprve když přivedli některé vzácné osoby, dal se pohnouti a vše vypravoval. Ale jakmile to dopověděl, kůň se náhle pod ním vzepjal, mládenec spadl hlavou nazpět a zůstal na dlažbě mrtev ležeti. To byl hraběnčin trest. (Podle J. Tykače.)

Od zámku obraťme se k dalším budovám zámeckého vrchu, koleji s chrámem a gymnasiem.

Kollej jest prostá, jednopatrová budova s pěkným pískovcovým portálem. Dveře bohatě zdobené mají uprostřed řezané štítky se znaky rodu Pernštýnů a Trautmansdorfů. Uvnitř obepínají rajský dvůr arkády, tvořené na všech stranách pěti polokruhovými oblouky, sklenutými na čtyřboké pilíře. Starý refektář má klenbu i stěny pěkně zdobeny štukem z r. 1726. V pokoji rektorově je obraz hořící Litomyšle z r. 1735; jinde pohled na zámek a klášter, portraity Frebonie z Pernštejna (z r. 1642), Jana Bedř. z Trautmannsdorfu, Elišky z Waldštejna a j. V knihovně klášterní (celkem 8560 svazků) mnoho raných tisků, pěkné vazby kožené, barokní

Část dolního náměstí v Litomyšli se zámkem.

i empirové, zlomek (6 listů) malovaného kancionálu s letopočtem 1557.

Vedle koleje zdvihají se štíhlé věže krásného chrámu piaristského »Nalezení sv. kříže«.

Kollej, klášter i gymnasium založila r. 1640 paní na Litomyšli, Frebonie z Pernštejna, a přivedla do nich otce piaristy ještě za živobytí a se svolením sv. Josefa Kalazanského, zakladatele řádu. Je to první místo v Čechách pro piaristy zřízené. Při koleji byl jen malý kostel P. Marie. Poněvadž nestačil, vystavěl Frant. hrabě Trautmannsdorf nynější veliký chrám. Stavba trvala od r. 1714 až do r. 1722, vnitřní výzdoba až do r. 1730. Stavbu navrhl a prováděl Jan Battista Alliprandi až do r. 1720, kdy zemřel a pochován v děkanském kostele; po něm stavbu dokončil Frant. Max. Kaňka z Prahy. Přes to, že kostel několikrát vyhořel, zachoval si svou podobu, jen vnitřní zařízení se částečně proměnilo.

Hlavní oltář je z r. 1819, nad ním obraz Ukřižování Krista od Vincence Fischera z Vídně; po straně oltář s ostatky sv. Mansveta z r. 1779. V křížových lodích oltáře sv. Václava a P. Marie z 1. pol. XIX. stol. s obrazy od Amalie de Petter z let 1842 a 43. Po stranách hlavní lodí řada kaplí různých světců.

Uprostřed pod kněžištěm nalézá se zámecká hrobka, v níž uloženo 18 velkých rakví a 3 malé s těly členů rodiny Trautmannsdorfské a Waldštýnské.

V pravém rameni křížové lodi také klenutá hrobka pro členy řádu piaristského a v hlavní lodi uprostřed hrobka pro starší městské, do níž se ovšem již nepohřbívá.

V sakristii za shlédnutí stojí dubové skříně z počátku XVIII. století, zdobené, a lavabo s mramorovou mísou.

Gymnasium je prostá obdélná budova, k zámku o jednom, k městu o dvou patrech; nad vchodem je socha sv. Josefa Kalas., se znakem řádovým. Ze střechy vystupuje čtyřboká zděná vížka, postavená roku 1826, místo dřívější vyšší, ohněm zničené. Zvonkem v ní zavěšeným bývali voláni páni filosofové do přednášek.

Litomyšlské gymnasium patří k nejstarším v Čechách; z jeho síní vyšlo na sta učených mužů a veliké množství znamenitých učitelů na něm působilo, jako jsou Drossbach a Josef Durdík, filosofové, historik Aug. Sedláček, básník Em. Miřiovský, Frant. Grešl, Rud. Knaus, Ant. Truhlář, Josef Novák a j., Em. Bárta popsal Litomyšl a okolí její geologicky a geometricky, Jos. Štěpánek napsal »Dějiny vyššího gymnasia«, ale Litomyšl populární učinil Alois Jirásek ve svých pracích; také Al. V. Šmilovský věnoval několik kratších črt Litomyšli. Učiti na gymnasiu počalo se roku 1644; r. 1733 bylo k němu připojeno lyceum filosofické, ale roku 1754 zrušeno; znovu obnoveno r. 1802 a trvalo do roku 1848, kdy proměněno v 7. a 8. třídu gymnasijní. R. 1862 prohlášeno za utraquistické a r. 1866 za české. Do správy státní převzato r. 1874; r. 1882 sloučeno bylo s reálkou v tak zv. státní střední školu, ale již r. 1887 reálné třídy zrušeny a ústav proměněn ve státní vyšší gymnasium. Od r. 1909 je reformním reálným gymnasiem.

Mezi gymnasiem a chrámem vede do ulice Boženy Němcové fortna, bývalá branka u nové radnice. Je to dřevěné schodiště o několika odděleních s pravoúhelnými okny z XVIII. století.

Návrší, na němž tyto význačné budovy stojí, nazývá se Hora Olivetská nebo též Židovský kopec, jímž probíhá císařská silnice k Landškrounu. Košaté lípy i kaštany na »filosofské cestě« pod zdí zámeckou a malý parček dodávají mu příjemného vzezření.

Na tomto návrší přímo proti gymnasiu stávala bratrská knihtiskárna, kterou r. 1503 založil Bohuš Kostka z Postupic a z níž vyšla hojnost knih českých i latinských, spisů náboženských, poučných i polemických. Zde

byly i jiné domy bratrské. Na místě dnešní pošty a hejtmanství, pod kopcem, bývala řada stavení, jež Jednotě bratrské darovala paní Anna ze Šárova a paní Marta z Boskovic. V domě nárožním, s mansardou a arkýřem, »Sbor« zvaném, sídlili starší Jednoty, biskupové, nejprve Jan Táborský, pak Vavřinec Krasonický a jiní, posléze Jan Augusta. Hřbitov jejich býval »na moštění«, špitál na předměstí českém, kde se dosud nárožnímu domu v Nádražní třídě říká, ovšem nesprávně, »Sbor«. V domě kdysi bratrském na nároží náměstí zřídil si Jan Valach s dovolením císařovny Marie Terezie r. 1754 poštu, jedinou v celém okolí. V polovici

Gymnasium, chrám piaristský a proboštský s části dolního náměstí v Litomyšli.

minulého století »stará pošta«, jejíž život nám vylíčil Al. Jirásek, přestavěna do nynějšího stavu.

V budově umístěny jsou nyní státní úřady: okresní hejtmanství se stavebním úřadem pro okresy Litomyšl, Poličku, Vysoké Mýto a Lanškroun, evidence katastru pro okresy Litomyšl a Poličku; berní úřad, poštovní, telegrafní a telefonní úřad.

Tím ocitáme se na náměstí.

Náměstí litomyšlské je zajímavým kulturně-historickým dokumentem měšťanského života v malém městě českém.

Poněvadž všichni obyvatelé nově vznikajícího podhradí snažili se býti co možná nejblíže hlavní silnice, stavěli své domy hustě vedle sebe; tím povstaly dvě dlouhé řady domů, o půdorysech úzkých, avšak hlubokých. Náměstí takto vzniklé nabývá neobyčejného půvabu svými vysokými štíty, brzy stoupajícími, brzy klesajícími; půvab se ještě stupňuje tím, že se náměstí v polovině zúžuje a stáčí v mírný polokruh, dělí se vý-

stupem rathouzu a protějších domů ve dvě nestejné části, do nichž nenápadně s obou stran vyúsťují příčné uličky.

A v souladu s generálním řešením celé prostory stojí i její ohraničení; směr do výšky, zdůrazněný ve façádách úzkých domů, působí tak vyrovnaným dojmem, že si nelze představiti lepšího rozluštění choulostivého problému, jakým je obstavení tak dlouhé úzké plochy.

Náměstí jest takřka veskrze po obou podélných stranách lemováno »podsíněmi«, t. j. podloubím. Stoobloukové tyto kolonády jsou ozdobou a pýchou Litomyšle. Pod starými gotickými a barokními blouky soustřeďuje se všechen život obyvatelů, dnes právě tak jako ve středověku panuje rušný obchod, který jen ponenáhlu vniká do vedlejších ulic. Nejhlučněji bývá na náměstí o sobotních trzích, které jsou známy daleko široko. Nikde není takových trhů obilních jako zde.

K doplnění celkového dojmu týčí se do výše právě uprostřed náměstí rázovitá, vysoká věž rathouzu.

R a t h o u z je rozhodně dominantou náměstí. Jeho ušlechtilá silhouetta v zúženém středu celé délky udává tón celému náměstí; s obou stran zjeví se vždy cibulovitá báň jeho. Bez něho nebyl by litomyšlský »rynk« ani litomyšlským.

Stará radnice, v níž je dnes umístěna veřejná čítárna a měst. veřejná knihovna (25.000 svazků, největší po pražské), náleží k nejstarším památkám ve městě; byla postavena již r. 1418 za biskupa Jana Železného; před tím scházeli se konšelé v bytě úřadujícího purkmistra. Stavbu z budislavského pískovce provedl mistr Kilián. V XVI. stol. přestavěna byla na nynější podobu; r. 1769 a 1775 shořela celá budova; při opravě po tomto požáru nebyla již obnovena malá vížka nad krovem ani dřevěná pavlač kolem velké věže. R. 1785 byl k radnici připojen ještě vedlejší dům a façáda obou jednotně v barokním slohu upravena.

Od rathouzu do valů táhne se budova c. k. okresního soudu s kaplí sv. Jana Nep. a věznicí.

N o v á r a d n i c e, v polovici horního náměstí, je též jednou ozdobou náměstí. Pozdně barokní, bohatě členěná façáda se znakem valdštýnským — do r. 1825 byl to »panský dům« — kryje budovu, která svými rozměry a nehonosnou monumentalitou vhodně se uplatňuje v rámci ostatních budov, zejména teď, kdy městská obec dala ji pietně ve smyslu centrální komise pro zachování památek opravit současně s vedlejším renaissančním domem, v němž je zasedací síň radniční ze XVI. století.

V domě č. 71. jest místní městský úřad a spořitelna.

Z ostatních domů na náměstí všimneme si jen některých zvláště. Tak domu č. 24., v němž je Okresní hospod. záložna a Nemocenská pokladna, v chodbě u schodiště nalézá se sloup pískovcový ze XVI. stol., na hlavici štítek se znakem kožešnickým a na dvoře neporušený stav budov z poč. XIX. stol.

O něco dále honosí se dům č. 30 façádou z let 1840tých se štukovou dekorací stylisovaných akanthů, mask a květů. Pěkná je též façáda sousedního domu (č. 31), empirová s trojúhelným štítem na konsolách.

V nárožním domě (č. 91) narodil se dr. Frant. Aug. Brauner (r. 1810), jak hlásá pamětní deska, zasazená akad. spolkem »Smetana«. Nedaleko odtud je rodný dům (č. 100) znamenitého krajináře českého prof. Julia Mařáka (* 1832, † 1899), na němž byla zasazena pamětní deska s medailonem od akad. sochaře Jos. Šejnosta r. 1913.

Stará lékárna »U zlaté koruny«, zal. r. 1719 bývala dříve domem panským, jak tomu svědčí na schodišti zazděná kamenná deska s reliefem: »Vojtěch z Pernštejna vede zubra«, pod ním čtyři znaky s podpisy. Po-

Horní náměstí v Litomyšli (s novou radnicí a rathouzem).

dobně v chodbě barokního domu (č. 108) zazděno renaissanční nadpraží portálové z pískovce s nápisem z r. 1531.

Nejzajímavější z celé řady domů je dům »u rytířů« (č. 110) s renaissanční façádou z 2. pol. XVI. stol. Plocha façády je hladká; okna bohatě orámovaná, po stranách jsou pilastry, na nichž spočívá zdobené kládí, na vlysu jsou pak ozdoby z mask, postav lidských, draků, lvů a rostlin; mezi okny jsou čtyři hlavy vousáčů a pod nimi dva rytíři v brnění a dva muži v občanském kroji; odtud název »u rytířů«, který vlastně domu dal Al. Jirásek.

Na horním náměstí jest socha Panny Marie z r. 1716; opravována byla r. 1838 a 1904. Zde stávalo dříve dřevěné sousoší z r. 1681. Po stranách sochy sv. Jana Nep. a sv. Václava.

Na dolním náměstí opět řada barokních a empirových domů, mezi nimi nová lékárna »u anděla strážce« p. Pharm. Mag. J. Lauba, purkmistra

a zem. poslance; vedle knihkupectví J. R. Veselíka, zal. r. 1835, v jehož klenutém krámě scházívali se litomyšlští literáti a odkud mnoho myšlének vyšlo do světa; tu býval Al. Jirásek, Al. Vojt. Šmilovský a j.

Zajímavá je i barokní façáda domu č. 130. a pak nárožní dům (č. 139.), jen z polovice podloubím opatřený. Zde jest též soukromá sbírka p. Qu. Šimka, obsahující zejména mnoho mincí českých i cizích,skla, keramiky a j. Sbírka volně přístupná na ohlášení.

Avšak nejen svými façádami a štíty jsou domy litomyšlské zajímavy, nýbrž i jejich části, ač utrpěly požáry, dovedou vzbuditi pozornost; u velmi mnohých jsou krásné portály krámů, dvéře domovní, klepátka a j.

Z hlavního náměstí krátkou ulicí dostaneme se na náměstí Toulovcovo, uprostřed něhož stojí malý gotický kostelík špitálský »Rozeslání sv. apoštolů«. Kostelík je původu prastarého; pravděpodobně stál již ve stol. XIV., ale nynější stavba za XV. stol. nesahá; časté požáry zbavily jej docela původnosti. Památným se stal r. 1408 za biskupa Jana Žel., kdy rytíř Vavřinec Toulovec z Třemošné, měšťan litomyšlský, učinil velká nadání špitálu u kostelíka stojícímu.

Toulovcovo náměstí se dvou stran jest tvořeno domy soukromými, se strany třetí stojí bývalé masné krámy, připomínané již na poč. XIV. stol., na straně čtvrté (sev.) pak král. čes. zemská škola řemeslnická, zal. r. 1888 obcí, ve kteréž v nárožním pokojíku v prvém patře bydlela M. D. Rettigová.

Z Toulovcova náměstí na dvě strany vede ulice Bož. Němcové. Na levo v ní je zmíněná již fortna, kdežto cesta v pravo vede na náměstí Šantovo. I zde nalézáme podsíňky jako na rynku, které náměstíčko na jedné straně uzavírají a tvoří do ulice krásný přechod.

Na druhé straně náměstí na rohu ulic Komenského a Šmilovského stojí budova mateřské školy, zříz. r. 1883.

Z náměstí vede dvojramenné schodiště a terassa z poč. XIX. stol. ke kostelu proboštskému.

Proboštský kostel »Povýšení sv. Kříže« je zbytek augustiniánského kláštera, který byl založen biskupem Janem II. ze Středy r. 1356 a osazen mnichy z kláštera u sv. Tomáše v Brně. Současně s klášterem byl založen kostel sv. Kříže. Stavba trvala 20 let.

Chrám je gotická budova trojlodní s věží při západním průčelí. Častými požáry utrpěl takových škod, že z původního, jistě nádherného gotického chrámu, zůstala nám dnešní, častými přestavbami změněná budova. Ale i tak působí mocným dojmem a v obraze městském zaujímá význačné místo.

Uvnitř hlavní oltář z r. 1767 od Martina Hennevogla s obrazem Povýšení sv. Kříže od Ignáce Raaba, r. 1870 od Ant. Dvořáka opraveným. Postranní oltáře jsou jednak barokní, jednak pseudogotické, podobně jako kazatelna, lavice v lodi a varhany.

V jižní lodi křtitelnice ze XVII. stol. Na stěně nad ní dřevěné epitafium z r. 1606.

Naproti nástěnný pomník z černého mramoru s erbem a vojenskými emblemy Jakoba hrab. Daltona z r. 1779.

Na zdích obrazy křížové cesty z r. 1773 od Jos. Cereghettiho z Chrudimě ve velkých rocaillových rámech.

Ke kněžišti přiléhá na jihu kaple sv. Josefa, do níž se vchází renaissančním portálkem z r. 1605. Na sev. stěně kněžiště barokní relief z 1. pol. XVIII. stol.

Po stranách triumfálního oblouku na gotických konsolách dřevěné sošky sv. Sigmunda a Víta z 1. pol. XVII. stol.

Podloubí na horním náměstí v Litomyšli (naproti dům »u rytířů«).

Z kaple sv. Josefa vede pravoúhlý portálek do sakristie, jejíž klenbu nese ve středu osmiboký pilíř. V ní kredenční skříně ze XVII. a XVIII. stol.

Z kaple dále vede jiný portálek do kryté chodby, býv. klášterního ochozu, jíž jest spojen chrám s proboštstvím, prosté to barokní budovy, vystavěné v l. 1758 až 1763 snad na starých základech klášterního konventu .Na chodbách i v pokojích je řada portrétů biskupů a děkanů litomyšlských z XVIII. stol., pak řada pohledů na Litomyšl z 1. pol. XIX. stol. a jiných krajin.

Z původního kláštera zachovala se kaple sv. Markéty, příp. již r. 1357; přes časté požáry a opravy zachovala si původní klenbu a okna.

Od proboštství z náměstí Šantova vede do hlavního náměstí Umrlčí ulička, úzká, křivolaká, překlenutá oblouky a ústící do horní podsíně.

Jméno její pochází od toho, že tudy ubíraly se pohřby na starý hřbitov u nynějšího proboštství, z něhož je teď zahrada.

Od proboštství k východu přijdeme na panské vale, kde v pravo v býv. hradební zdi je zazděn náhrobek Viléma Světelského, který r. 1680 utišil vzbouřené sedláky litomyšlské, na zámek táhnoucí.

Odtud t. zv. Prkennou uličkou kolem školy přijdeme do Hlavní třídy samostatné obce a předměstí Záhraď; na levo stojí jednopatrová budova okresního zastupitelstva, kde bývala dříve hospodářská škola; dole je ústav pro sprostředkování služeb a práce. Na jihozápad táhne se Záhraď až ke hřbitovu, pod nímž pěkný lučinatý úval, t. zv. »Libánky«, kde se k sobě tulí pět chalup s pěknými malovanými lomenicemi.

Toulovcovo náměstí v Litomyšli.

Hlavní třídou nebo Libánskou ulicí přijdeme na náměstí Jiráskovo, proměněné v dosti nevkusný park, uprostřed něhož stojí socha sv. Jana Nep. od Maxe. Západní stranu jeho tvořila býv. panská bečvárna s mansardou, letos zbořená; ostatní strany tvoří přízemní a jednopatrové domky s podsíňkami.

Ulicemi Kacimberkem a Gregorkou, podél zdi panské zahrady dostaneme se do druhé samostatné obce a předměstí Zaháje, které má rovněž několik zajímavých chalup a kde v č. 43 narodil se spisovatel Hub. G. Schauer r. 1862 († 1892). Za obcí jsou městské jatky, moderně zřízené. S Dolního Zaháje je pěkný pohled na zámek a klášter. Podhradní ulicí přijdeme na náměstí Smetanovo, kde pod okny prvního patra domu č. 505 jest zazděn pískovcový nápis z bývalé dolní brány z r. 1536.

Havlíčkovou třídou, kolem kaple sv. Jana Nep. přijdeme do třídy Nádražní k domu, o němž byla již zmínka, t. zv. »Sboru«. Zde císařská silnice odděluje od sebe dolní předměstí po levé straně, od obce Lán, zdvi-

hající se tu na návrší, odtud případné jméno »na Betlémě«. Na konci této čtvrti na t. zv. Dívčích hradech evangelická modlitebna.

U polní cesty do Kornic zříme sochu sv. Jana Nep. a naproti ní pěknou budovu s mansardami a arkýřovými světničkami — bývalou to katovnu, o níž a o jejím obyvateli posledním katu Pírkovi vypravují se četné, až strašidelné pověsti. Pokračujíce v cestě své dále Hlavní třídou přijdeme k elektrárně, jež dodává městu proud k osvětlení, a konečně k zájezdnímu hostinci »Na Babce«, jímž Litomyšl k severu končí.

Tím prohlédli jsme si úplně město a jeho památky i předměstí.

Než i přírodních krás najde zde milovník dosti, zejména při řece Loučné, která po celém svém toku, jako družka její Desinka, jest olemována křovím a stromovím. Pěkná je partie od Hraběnčina dvora k městu, na městských valech, »u fišmajstrovech« pod bývalou katovnou a j.

* * *

K doplnění obrazu vylíčeného sluší uvésti ještě následovní: Obec města Litomyšle skládá se z 5 osad: Litomyšle a předměstí, Lán, Zaháje, Záhradi a Suché (3 km. od města vzdálené); každá osada má svůj místní výbor s místním starostou v čele a podléhá obecnímu zastupitelstvu i jeho městské radě a purkmistrovskému úřadu. Příčinou rozdělení toho jest různost majetku jednotlivých osad. Osada města Litomyšle má značné jmění, velkostatek v zemských deskách zapsaný, t. zv. »panství« v Budislavi a na Hrádku, jehož podstatnou částí jsou pěkné lesy, (ve výměře 1001·30 ha: 200 ha rolí, 671·56 ha lesů, 53·62 ha luk, 15·06 ha pastvin), kdežto majetek ostatních osad je nepatrný, a obec politická jako celek, souhrn těchto osad nemá jmění žádného.

Společenský život v Litomyšli je velmi čilý; přednášky, divadelní představení ochotnického spolku a divadla sdružených měst východočeských, i zpěv. spolku »Vlastimila«, poskytují každému vzdělání, poučení i zábavu.

Všecka odvětví řemeslná jsou v Litomyšli četně zastoupena, rovněž čilý obchodní ruch oživuje náměstí a jeho podloubí; velikých podniků průmyslových není; větší část obyvatelstva se zabývá zemědělstvím. Nejvíce jest rozšířeno obuvnictví; několik továren a menších závodů zaměstnává přes 1100 dělníků nejen ve městě, nýbrž i v nejbližším okolí. Druhým rozšířeným odvětvím je tkalcovství lněného i bavlněného zboží, výroba pytlů a plachet. K podnikům průmyslovým, které jsme již uvedli, dlužno uvésti ještě výrobu hospodářských strojů, kočárů, hudebních nástrojů, pian, výrobu keramického a cementového zboží, výrobu lihovin a j.

Podle sčítání z r. 1910 má Litomyšl 7794 obyvatelů v 802 domech a sice vnitřní město 5263, Záhraď 1122, Lány 613, Zaháj 607, Suchá 189.

* * *

Osvojice sobě takto znalost města Litomyšle, nastupujeme odtud cestu po okrese k shlédnutí osad památkami historickými i místními zajímavých.

K snažšímu přehledu rozdělujeme okres na čtyři části: jihozápadní, jižní, jihovýchodní a severní.

Jdouce silnicí z Litomyšle směrem k sev. záp. přijdeme za Smutným mostem záhy ke dvoru Pernštejnu, náležejícímu do katastru obce Nedošína. Z původní výstavby zachována sýpka se sedlovou střechou a dvěma štíty, jakož i brána do dvora, se znaky Valdštýnů a Trautmannsdorfů pod společnou korunou a letopočtem 1757.

U proboštského kostela v Litomyšli (jižní předsíň).

Odtud dlouhou kaštanovou alejí podle rybníka Košíře dojdeme ke »Štítu«, nyní fořtovně; dříve býval tu panský hřebčinec, vystavěný r. 1719 hrab. Trautmannsdorfem, který však r. 1862 vyhořel. Za ním se rozkládá po kopci i údolí Nedošínský háj, známý z Jiráskovy »Filosofské historie«. V něm nad pramenem jasné vody bělá se kaplička sv. Antonína, z neomítnutého lomového zdiva z r. 1810. V průčelí portikus na dvou sloupech a třech obloucích.

V obci Nedošíně, jenž se připomíná již r. 1167, kaple kol r. 1850 založená. Další osada Tržek, přip. se poprve r. 1145 jako panské sídlo s tvrzí. R. 1376 vystavěl tu biskup litomyšlský Albert ze Šternberka klášter kartuziánský, který však r. 1421 za válek husitských spálen a statky jeho připojeny ke hradu litomyšlskému. Podobně osada Cerekvice připomíná se již r. 1167 jako jmění kláštera a kostel její sv. Václava v

r. 1358 jako chrám farní. Posledně obnoven po r. 1840, kdy celá osada vyhořela. Ve vsi je velký cukrovar, cihelny a pece na sádru.

Po silnici odtud přes Nová Sídla dorazíme k Malým Sedlištím, kde stávaly v XV. století dvě tvrze; zbytek jedné jest sýpka při panském dvoře na ostrově, jenž obehnán byl příkopem s vodou. O něco dále spatřujeme ves Morašice s kostelem sv. Petra a Pavla, který byl již r. 1350 farním. V 13. století byli zemané z Morašic na své tvrzi nejznamenitější rod na Litomyšlsku. Tvrz byla silně opevněna příkopy a valy. Rovněž rychta zdejší byla největší.

Na hřbitově kaple původně gotická, před kostelem socha sv. Jana Nepomuckého z r. 1732. Na východ odtud leží Višňáry, Lažany, Říkovice, ve 12. století ves knížecí, potom klášterní, a místo Václavky.

Na severozápad od Morašic rozkládá se ves Újezdec, v které ve stol. 14. stávala tvrz. Mezi Újezdcem a Morašicemi u osady »U třech kocourů« nalézá se památný Růžový palouček, o kterém se vypravuje několik pověstí. Je to malý čtverec pluhem netknuté půdy, měřící 20 m^2 rozlohy, porostlé hustými, nízkými keříčky růžovými, nad nimiž šumí větve modřínů. Uprostřed paloučku stojí kříž a kamenná lyra. Na paloučku podle pověsti loučili se Čeští bratři s rodnou vlastí; tenkráte byl palouček uprostřed hlubokých lesů; po modlitbě zakopali prý do země zlatý kalich. Ze slz jejich vyrostly prý ony růžičky, jež se jinde nedaří. Bylo to místo posvátné, jehož se nikdo neodvážil dotknouti; kdo tak učinil, toho stihl trest: tak rolníkovi, který chtěl palouček zorati, zlámali si koně nohy, když se země pod nimi probořila. Jinému rolníku hned na počátku práce zlámal se pluh a ve čtvrt roce zhynuli mu tři koně. — Po letech jiný hospodář připravil palouček k setbě. Vysekal keře a roztloukl hroudy. V noci však vznikl záhadným způsobem ve stavení, kde bylo uloženo polní nářadí, upotřebené k upravení paloučku, oheň, který zničil všechen majetek hospodářův. Jiný hospodář zasel již zrní do půdy paloučku, ale když přišel večer po práci domů, nalezl ženu svou na zemi mrtvou ležeti a své jediné dítko utopeno ve vaně. R. 1842 zdálo se, že již člověk zvítězil nad tajemnou silou palouček chránící, byl toho roku lnem obset; len vyrostl, vytrhali ho, usušili a již třeli. Ale tu se vzňal plamenem; od toho chytila pazderna a celý rozsáhlý statek hospodářův. Při požáru udusily se a uhořely čtyři osoby, mezi nimi i dcerka hospodářova. — Od těch dob ponechán palouček růžičkám. V poslední době ustavil se spolek pro zřízení pomníku na něm, se sídlem v Litomyšli, který sbírá příspěvky naň.

O Růžovém paloučku věděli dobře i Rusové, táhnoucí Čechami na západ, a vždy jej vyhledali.

A nejen pověsti vypravují o Růžovém paloučku, nýbrž i stará věštba se ho dotýká. Zde prý bude svedena krutá bitva, že krev potokem poteče.

Po ní sejdou se zde tři králové, nebo podle jiné verse sedm králů, a ti smluví věčný mír.

Na jihovýchod od Morašic leží ves L a ž a n y, odkud pocházel Václav Kleych (* 1678), nadšený rozšiřovatel českých knih evangelických, jichž se později stal sám i nakladatelem v Žitavě; knihy roznášel po Čechách, Moravě i Uhrách, kde na jedné takové cestě r. 1737 zemřel. Dále na východ v pěkném údolíčku vyšňárského potoka leží Ř í k o v i c e, od nich na jih pak osady V á c l a v k y a J i ř í k o v.

Pěknou silnicí od Tří kocourů dojdeme do větší vsi M a k o v a, jejíž štíhlá kostelní věž je z daleka patrna. Odtud je krásný pohled do celé

Pohled na Litomyšl z Dolního Zaháje.

pánve litomyšlské, na hraniční lesy, na vísky v zeleni tonoucí, jichž střed tvoří město Litomyšl s bílými štíty zámeckými a červenými věžemi klášterními.

Ve 14. století seděla na Makově větev pánů z Potštejna, v 15. století dostal se Makov z části v držení města Litomyšle, od r. 1493 patřil ke statkům města Poličky. Fara, přip. r. 1349 k biskupství Litomyšlskému, v 17. století zanikla; dnes je ves s kostelem sv. Víta filiální do Morašic.

Za Makovem na skalním ostrohu rozkládá se malebně vesnička C h o t o v i c e, jejíž kostelík sv. Prokopa s čtyřbokou nízkou věží vévodí celému údolí novohradskému.

Pod Chotovicemi leží Nové Hrady, od nichž na jih a jihovýchod rozkládají se skály, celkově nazvané »T o u l o v c o v y s k á l y«. Skalní krajina tato, bohatá krásami přírodními, podobnými skalním bludištím Aders-

bašským, teprve od nedávné doby přičiněním kroužku přátel Novohradsko-Prosečska, proměněného nyní v Odbor klubu českých turistů, počíná býti známa. A skalní tato bludiště, maštale Toulovcovy, zasluhují povšimnutí pro svou krásu, pro krásu údolí, mezi jejichž stráněmi na dně šumí bystré vlnky horských potůčků.

Toulovcovy maštale a okolní skály zabírají dosti velké území východních Čech, a to jihozápadní část okresu litomyšlského, jižní část okresu vysokomýtského a východní část okresu skutečského; pokračováním jich pak jsou horské útvary okresu poličského a hlineckého. Většina skalních partií rozkládá se na pozemcích velkostatků osady města Litomyšle a No-

Kaple sv. Antonína v Nedošíně.

vých Hradů, dále také na knížecím Thurn-Taxisském litomyšlském a rychmburském, a můžeme je ohraničiti asi obcemi Budislaví, Jarošovem, Novou Vsí, Novými Hrady, Borem a Prosečí.

Nejkrásnějším a nejznámějším místem celé té krajiny jsou »Toulovcovy Maštale«, nazvané tak po Vavřinci Toulovci, měšťanu litomyšlském, který v této krajině měl své statky (na konci 14. a na začátku 15. století); podle pověstí míval v těchto skalách své skrýše, odkud podnikal prý loupežné výpravy do okolí, ba až na Moravu.

Tato skalní skupina s nádvořím, z něhož vedou tři úzké chodby na různé strany, Kuchyní, Myší děrou, má v nejbližším sousedství studánku Džberku a překrásné skalní skupiny v údolíčku na Hraběcí stezce, která nás zavede údolím Voletinky do »Městských maštalí«. Se všech stran obklopují nás tu skály rozmanitě seskupené, mezi nimiž se vyskytují četné

rozsedliny a dutiny. Uprostřed volného prostranství vypíná se mohutné skalisko, »Hrad« zvané, jinde zase najdeme skalinu »Pod deštníkem«, před vchodem do Maštalí se strany Jarošovské stojí jako stráž »Pancéřová loď« a dále v údolí voletínském skupina »Velryba«. Zde najdeme i podivuhodnou pískovou studánku, jejíž voda zdá se mlékově bílá, po nabrání do sklenice je křišťálově čistá.

Z údolí voletínského pěknou lesní cestou po úpatí vrchu Kozínce, pak po hrázi rybníka přijdeme k tak zv. »Panskému stolu«, jinak také »Tculovcovu« nebo i »Žižkovu stolu«. Odtud přijdeme ke vsi Jarošovu, na jejímž západním konci upoutá pozornost naši »hradisko«, obklopené dvo-

Chotovice.

jitým valem. Zde asi stávala tvrz rytíře Alberta z Jarošova, r. 1368 připomínaného v dějinách biskupství litomyšlského. Jarošov je dosti veliká ves o 100 číslech (s 528 obyv.), jejíž chalupy táhnou se po obou stranách silnice vedoucí od Morašic přes Volšany (přip. před r. 1167), Chotěnov a Seč, zvanou pův. Sečí vidlatou, která již v l. 1092-1100 byla od knížete Břetislava darována klášteru v Litomyšli.

Od »hradiska« je pěkný pohled do tří údolí, do údolí pod Borkem, do voletínského a vranického, v němž pěkně jsou roztroušeny malé chaloupky osady Vranice.

Do údolí vranického ústí »Karálky«, údolí tvořené na straně východní Borkem, na západní Borským kopcem. Skály jsou zde nejmohutnější; nádherný pohled je se skály »Petrovny«.

Z Karálek přes Bor přijdeme do překrásného údolí všivického, v němž po pravé straně uvidíme skalní prorvu »Čertovu brázdu«, pak přijdeme ke »Kazatelně«, s níž je pěkný pohled po celém údolí všivickém, jímž protéká potok Prosečský. Nad koupadly v potoku upravenými nakupeny jsou mohutné balvany pískovcové a skalní útesy různých fantastických podob a tvarů, jimiž se táhnou úzké, křivolaké rokle. U mlýna Polánky vlévá se Prosečský potok do Novohradky, která nás vede do jiné skalní partie »Pivnic« nebo také tak zv. »Žižkových Maštalí«, které pro svou neschůdnost sloužívaly k tajným schůzkám náboženských zdejších blouznivců, jak nám o nich pěkně vypravuje Teréza Nováková.

Tím jsme prohlédli střední a severní část těchto skal; podíváme se i na jih, kde krajina nemá již toho divokého rázu; je to především Horní les, na jehož severovýchodní straně leží malebné vsi Budislav (811 obyv.) a Kamenné Sedliště, rozdělené od sebe říčkou Desinkou. Z Budislavě nás zaujmou »Velké a Malé Hradisko«, vyčnívající takřka uprostřed vsi, a pak četné lomy, z nichž se kámen vozí daleko široko. Za vsí vystupuje příkrý svah »Třísníku« na levém břehu Desinky, jež tu tvoří pěkné údolí »Kalibánku«. Odtud postupuje údolí pod vrchem »Hůrou« směrem k lubenské myslivně. Od ní přijdeme k rybníku »Zimce« uprostřed hlubokých lesů, v nichž je také nejvyšší místo litomyšlského okresu »Skalka« (594 m). Před námi je osada Sv. Kateřina, rozložená na třech svazích a do tří okresů náležející. Odtud je krásná vyhlídka na všechny strany. V Horním lese je několik zajímavých míst: studánka »Studená voda«, nedaleko dřevěná »Bouda« s věží, »Zubří hlava«, »u tří pánů«, »Mlýnský kámen« a zvláště »Terezín háj« se stromy 300 let starými, zachovanými na rozkaz hraběnky Marie Terezie.

S Kamennými Sedlištěmi tvoří jednu obec maličké osady as půl hodiny vzdálené Zrnětín a Poříč. Od této na sever leží farní ves Mladočov, jejíž kostel sv. Bartoloměje byl již ve 14. století farní; pak patřil jako filiálka do Dol. Újezda; od r. 1786 jest opět farní. Prostá budova z lámaného kamene skládá se z obdélníkové, románské lodi a kněžiště se dvěma opěráky z ranní doby gotické. Na čtyřboké zděné zvonici jsou zvony s letopočty: 1587 s českým nápisem a dva menší z r. 1484 a 1453.

Z Mladočova polní stezkou přijdeme do vsi Desné, ležící na vysokém kopci, po jehož boku vine se příkrá silnice k Poříčí. Od Desné táhne se nepřetržitá řada stavení, tonoucích v zeleni stromů po obou stranách — úbočích Desinky, jež tvoří veliké obce Horní Újezd, Dolní Újezd a Osík.

Újezdy vznikly z velkého újezdu »na Lubném«, proto obsahovaly hned ve 14. století celou řadu míst se zvláštními jmény, z nichž některé zanikly, jiné se zachovaly, tak hned pod Desnou je Lubníček, Cikov, v Horním Újezdě Krásňoves, naproti Hraničky, dále v Dolním

Újezdě Víska, Přibiňoves, Praha, Pazucha, Rovinka, Žďárská strana.

V Dolním Újezdě je chrám sv. Martina, který již r. 1350 byl farním. Budova skládá se z dvojpatrové románské věže a lodi, z gotického kněžiště, ze sakristie a předsíně, r. 1553 přistavěné. V lodi zachovala se na jižní straně dvě původní románská polokruhová okénka, vedle nich jedno gotické a čtyři renaissanční okna; rovněž na kruchtě románské okénko a románský portálek, který umístili později v předsíni. V gotickém kněžišti asi z 2. pol. XIV. století stojí hlavní oltář, barokní, jejž r. 1785 postavil V. Henrych, řezbář v Litomyšli; obraz maloval J. Umlauf z Kyšperka. Empirová kazatelna je z r. 1809, křtitelnice z r. 1774. Na hlavní věži zvony z r. 1467 a 1587, ve zvonici z r. 1646 pak zvony z téhož roku. U silnice k Litomyšli je kamenná barokní socha Panny Marie, práce Františka Pacáka z Litomyšle r. 1737.

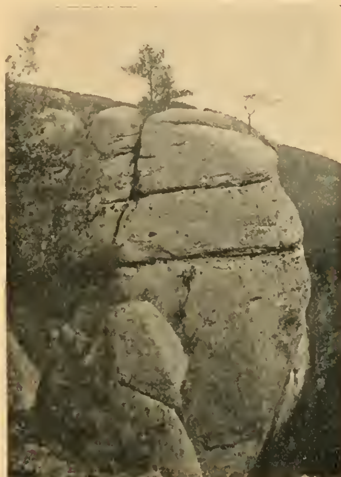
Skalní kříž u Boru.

Za Újezdem pak táhne se znamenitá ves Osík. Její založení je slovanské a spadá asi do konce XI. století. Typ osady je tak zvaný »silniční«. Dolní část Osíka stojí pravděpodobně na půdě staré zaniklé osady Křekovic. Horní část Osíka vznikla kolonisací a působením svobodné rychty na vykácené lesní půdě. Osík po celou dobu svého trvání sdílel osudy Litomyšle, k jejímuž zámeckému panství patřil. Za dob husitských kupovali měšťané litomyšlští rádi selské dvorce v Osíku, byl jejich výletním a letním sídlem. Poněvadž město bylo většinou tehdy německé, byl i Osík něco zněmčen, takže v jediném Osíku z celého okresu nacházíme v knize zápisů od r. 1402 zápisy německé!

Na samém konci Osíka je pěkný rybník, za vsí pak již v údolí zv. Osickém druhý. Krásné toto údolí Desinky, křivolace se jím vinoucí, je hojně navštěvováno občany Litomyšlskými, kteří v létě rádi se osvěžují koupelí u četných splavů.

Vystoupíme-li na kopec osický, na severní straně údolí, jsme uneseni krásným pohledem na město Litomyšl, v celé své délce př d námi ležící, se všemi budovami, štíty a věžemi.

Z Litomyšle potom pustíme se z Mařákovy třídy divokou, do kopce stoupající silnicí poličskou na jih okresu. Na konci města mineme po levé straně nemocnici, dále Hraběnčin dvůr, za nímž blýskne se hladina Loučné ve volných záhybech tekoucí tak zv. »Remízkem«; za posledními staveními litomyšlskými počíná ihned řada statků a chalup vsí, kudy asi dříve vedla ona známá »trstenická stezka«, zajímavých i v ohledu národnostním. Okres jest z jedné třetiny německý. Hranice národnostní je všude — až na jedinou ves smíšenou, Strakov — přesná, což zejména můžeme pozorovati zde. Nejprve jsou úplně české Benátky, pak německé Litrbachy, česká Střenice (Trstenice), německý Chmelík (Hopfendorf) a Květná (Blumenau).

Skalní partie z Karálek.

Vesnice tyto leží v údolí po obou stranách řeky Loučné, tvoříce tak dlouhý, dosti široký pás se stromovím od města až ke hranicím okresu a země zároveň.

Benátky jsou oblíbeným výletním místem Litomyšlanů, kteří v úpravné zahradní restauraci užívají buď pěkných večerů nebo nedělních odpůldnů k svému zotavení, provádějíce v malém nádherné »benátské noci« s lodičkami a lampiony na Loučné, rozšířené zde mlýnským jezem.

Nade vsí nad silnicí zdvihá se neveliká nyní vyvýšenina, porostlá stromy, keři a travou. Jsou to zbytky opevnění hrádku a celnice Hrutova, hliněné valy kruhovité se spečenými základy a se dvěma příkopy. Při kopání v letech 1890tých našlo se zde hojně různých střepů z nádob, železné šipky, kopí, ostruha s bodcem a j., což vše je umístěno v předhistorickém oddělení litomyšlského musea.

Litrbachy (Lauterbach — přes 1600 obyv.) vznikly ve 13. stol., na jehož konci měl tu klášter Litomyšlský různé platy z mlýna, z kovárny atd. Kostel sv. Mikuláše byl již r. 1349 farním. Chrám má gotické kněžiště, podélní části pak barokní, v kterémžto slohu byl celý kostel po požáru r. 1740 opraven. Průčelí barokně prohnuté je členěno vysokými pilastry; na portále letopočet 1772, nahoře sdružený znak Valdštejnský; ve výklenku socha P. Marie, po stranách sv. Vojtěcha a Mikuláše. Vnitřní za-

řízení kostela je barokní. Kolem kostela rozkládá se hřbitov, na němž jsou u kněžiště dva barokní kříže s latinským a německým nápisem.

Nad Litrbachy u samého lesa je nepatrná osada Brlenka (Brünnersteig), jejíž jméno svádělo k názoru, že tudy vedla trstenická stezka.

V malebně rozložené Trstenici upoutá nás dosti veliký počet selských stavení pravého litomyšlského typu se všemi svými zvláštnostmi; a pak gotický kostel Nalezení sv. kříže, který byl r. 1350 filiální k Litrbachům; od r. 1859 jest farní. Zvonice je zbudována z lámaného kamene, má střílnovité okénko a patro bedněné s podsebitím na krákorcích, osmibokým jehlanem pokryté; uvnitř na černé desce je český nápis s letopočtem 1690. Zvony jsou z r. 1559 a 1504.

Ve Chmelíku (vzniklém v 13. stol.) je filiální kostel sv. Jana Nep., vystavěný v l. 1780—1782 v prostém barokním slohu s věží. Ze zařízení je nejcennější obraz zavraždění sv. Vojtěcha z 2. pol. 18. století.

V německé osadě Karli (Karlsbrunn) je farní kostel sv. Bartoloměje, který se uvádí již r. 1350. Roku 1821 byl nákladem Jiřího hrab. z Valdštejna přestavěn, při čemž věž zvýšena o třetí patro. Zařízení barokní s rokokovými řezbami, dosti slušnými. Zvony z r. 1766, 1546 a 1753.

Z Karle přijdeme do Ostrého Kamene (Rausenstein), ležícího na samé hranici zemské, takže část leží v Čechách, část již na Moravě. Odtud na jih k trati svitavsko-skutečské do vsi Krčmy Borové (Kieferkratschen) a dále do železniční zastávky Květné (Blumenau), kde je farní kostel sv. Vavřince, přip. již r. 1350 jako filiální do Karle; od r. 1860 je farní; r. 1908 byl přestavěn.

Z Květné vede pěkná silnice a dráha do Poličky, okresního města sousedního, my po hranicích okresu půjdeme do osady Hany, tvořící s Lezníkem jednu obec. Hlubokým údolím pod Lezníkem přijdeme do malebně seskupených vsí, jimž vévodí sebranský kostelík: Pohory, Třemošné, Kaliště a Sebranic. Sebranice s Třemošnou tvoří jednu politickou obec, tak jako zase Pohora s Kalištěm a s Hochvaldem, v lesích na druhé straně poličské silnice položeným.

V Sebranicích na nejvyšším místě vypíná se pěkný barokní kostel sv. Mikuláše, farní, který se již r. 1350 takovým připomíná v Třemošné, později se Sebranicemi splynulé. Ves byla ode dávna majetkem kláštera v Litomyšli, pak biskupa a od r. 1421 příslušenstvím hradu; r. 1623 fara zanikla, ale byla zase r. 1664 obnovena, kostel r. 1701 rozšířen a v l. 1768—1770 přestavěn.

Podélná část chrámu je nyní trojlodní; ve středním zdivu snad se zachovaly zbytky románské; kněžiště pochází z ranní gotiky a opřeno jest z venčí dvěma opěráky, rovněž sakristie je gotická. Kazatelna a křtitelnice jsou barokní, ostatní nábytek je nový.

Na hřbitově stojí čtyřboká kostnice barokní, se šindelovou střechou s lucernou a bání; v poslední době byla však nevkusně pobita lepenkou.

Na jih odtud leží osada S t ř í t e ž.

Přes krátký vrch dojdeme do vsi L u b n é h o, táhle ležící v údolí potoka Lubenského, pod Horním Újezdem do Desinky vtékajícího. Na druhou stranu podle potoka Sebranského přijdeme k poličské silnici, přejdeme pěkné to údolí v Dolcích a jako šňůra rovnou silnicí dostaneme se do P o h o d l í, zv. též Fridrichov, kde je několik zajímavých stavení, jako hospoda u silnice s podsíňkou a arkýřem. Nedaleko potom leží N o v á V e s se dvorem V a l d š t ý n e m a za ní již nám opět kynou věže litomyšlské.

Třetí naše vycházka povede nás na jv., do úplně německých obcí okresu.

Z předměstí Záhradi ulicí Na Moštění přijdeme na návrší sv.-Prokopské se sochou světcovou, odkud je pěkný rozhled do krajiny i na město. Silnice se odtud prudce svažuje ke dvoru V l k o v u, vedle něhož na návrší nad Růžovým rybníkem je »Zavadilka«, restaurace a výletní místo. Pak přijdeme ke dvoru O v č í n u a osadě S u c h é, která patří k Litomyšli jako její předměstí, ač jest 3 km. vzdálena. Za Suchou přejdeme pěkné údolí »V lipkách«, jímž protéká potok od Janova přicházející, vystoupíme na druhou prudkou stráň a jsme v obci P a z u š e. Odtud již je nedaleko do lesů, které se tu širokým pásem táhnou od Svitav k Ústí n. Orl. a Brandýsu. V nich leží ves K o z l o v s barokní kapličkou, letní sídlo mistra M. Švabinského.

Vchod do Dudychovy jeskyně v Karálkách.

Další vesnice S e m a n í n (Schirmdorf) je už německá. Založení je starého; její kostel sv. Bartoloměje uvádí se již r. 1350 jako filiální k Opatovu; od r. 1857 je farní. Je to prostá, barokní budova z konce XVII. stol. (1696). Zajímavější je zvonice na hřbitově, čtyřboká se zděným spodkem a bedněným patrem, krytým šindelem, nahoře báň; z r. 1721.

Za Semanínem počíná již rybniční kraj. Nejprve přijdeme k Z á d ů l c e s Novým rybníkem, od něhož na sever je největší rybník zdejší »Hvězda« s osadou N a r y b n í k u H v ě z d ě (Sternteich). Od jv. konce rybníka Hvězdy táhne se údolím Třebovky městys O p a t o v (Abtsdorf), stanice stát. dráhy Praha—Vídeň. Opatov vznikl v době kláštera litomyšlského; poprvé se připomíná r. 1347 s rychtou, r. 1350 fara zdejší byla přiřčena k dekanátu Poličskému a k ní zas filiální kostel v Dittersdorfu. Ko-

stel sv. Antonína byl prý založen osmým opatem kláštera litomyšlského Heřmanem v 1. pol. 13. st. Budova kostelní skládá se z renaissanční věže na západě, gotické lodi r. 1689 postranicí rozšířené, z gotického kněžiště, renaissanční sakristie se stopami sgrafitt a dvou pozdějších přístavků. Čtyřboká, dvoupatrová věž má tři veliká polokruhová okna a sedlovou, šindelovou střechu s barokní lucernou; na ní jsou též zachovány stopy sgrafitt ze XVI. stol. a rustiky.

Na cestě do Lanškrouna vystavěna r. 1722 barokní kaple sv. Jana N. s hlavním oltářem téhož světce s obrazem od Jiř. Petruse (z r. 1770); před kaplí stojí sloup se sv. Janem N. z r. 1720.

Na řece Loučné v Benátkách.

Na jv. je farní ves D i t t e r s d o r f (Dětřichov) s kostelem sv. Petra a Pavla, který byl r. 1350 filiálním do Opatova. Prostá budova kostelní z lámaného kamene se čtyřbokou mohutnou věží s okrouhlým přístavkem byla r. 1793 po ohni obnovena. Na vých. konci vsi leží osada S t i l l f r i e d, na j. pak je osada H o h e n f e l d.

Prostředkem vých. části výběžku opatovského táhne se zámožná a lidnatá ves K ö t z e l s d o r f (Kocléřov), smutně známá svou germanisační činností, vycházející z kláštera s dívčí vychovatelnou. Ves působí dojmem městečka ve svém středu, kde vypíná se barokní kostel sv. Jakuba

většího (a Filomeny), budova farní, klášter s chrámem, škola a pošta. Kostel sv. Jakuba byl již r. 1350 farní, pak patřil jako filiální k Hermersdorfu (na Mor.) a od r. 1805 opět farní. R. 1770 byl přestavěn. Nad vchodem do hřbitova je vysoká brána se sochami ve výklencích. Ve vsi zachovaly se i zbytky renaissančního letohrádku podoby věže ze 17. stol.; střecha mansardová s lucernou.

Na samých hranicích okresu při silnici z Litomyšle do Mor. Třebové vedoucí nejvýchodnější osada okresu Schönhengst (Hřebečov), která dala německému ostrovu zdejšímu jméno a i Němci se nazývají »Schönhengstler«. Nejjiž. místem výběžku je osada Böhm. Hermersdorf (Č. Kamenná Horka), přifařená do Mor. Kam. Horek naproti ležících.

Z Kocléřova vede silnice do Svitav, severnější do Litomyšle. Pustíme-li se touto, přijdeme do shluku osad, ležících v pěkné rybničné krajině na jih od Opatova. Jsou to Böhm. Lotschnau (Čes. Lačnava, Lučná), pak Körber s farním kostelem Narození P. Marie, zal. r. 1793 (osada sama r. 1697) se zařízením z kon. 18. a zač. 19. st.; dále Starý Valdek a Nový Valdek, a na sever lidnatá ves Uiberdörfel s kostelem sv. Václava z r. 1850.

Ze Star. Valdeku na záp. přijdeme do Mikulče (Nikl) s kostelem sv. Jiří, který byl r. 1350 filiální do Karle, od r. 1861 farní; **budova** kostelní byla asi v 18. st. zřízena na starším základě, stojí na kopci se sráznou strání a jedině je přístupna od severu, kde ve zdi hřbitovní stojí gotická zvonice. Na j. leží malá osada Kukle (Kukele) na zemských hranicích. Z Mikulče přijdeme k sev. do osady Gayeru a dále Mändriku, kde na počest choti Vratislava z Pernštejna Marie Manriquez de Lara vystavěn lovčí zámeček a nazván »Manriqua«, z čehož pak povstalo nynější jméno. Nad vchodem znaky Pernštejnů a Larů. Nyní slouží za obydlí revírníku panských lesů. U zámečku stojí barokní kaple sv. Huberta, klenutá se dvěma dřevěnými vížkami. Odtud táhne se po obou stranách potoka, vytékajícího z

Z Toulovcových Maštalí.

rybníka uprostřed Mendryka, dlouhá, lidnatá ves Jansdorf (Janov), ležící na táhlém návrší u kostela sv. Filipa a Jakuba s barokní cibulovitou bání na věži z daleka viditelnou. Kostel uvádí se již r. 1350 jako farní; později byl filiálním do Litrbachu, od r. 1785 opět farní. Po ohni 1642 byl Janem Bedřichem hrab. z Trautmannsdorfů opět vystavěn a r. 1823 hrab. Jiřím z Valdštejna obnoven. S Janovem skoro souvisí osada Strakov, od města jen tři čtvrtě hodiny vzdálená, pro své pěkné lesy oblíbená jako cíl výletův i jako letní sídlo. Odtud přes Černou Horu do města.

Čtvrtá a poslední vycházka naše povede z Litomyšle na sever. Můžeme vyjíti buď z Dolního Zaháje nebo z Lán do Kornic, ležících na vrchu Hlavňově, pod nímž se rozkládá malý, pěkný židovský hřbitov. Z Kornic do pěkného údolí Končinského, kde je poutní kaplička P. Marie r. 1904 úplně přestavěná, pod ní studánka s dobrou vodou. U kapličky jsou pouze dvě stavení, teprve dále v údolí potoka Končinského je osada Končiny. Na jihozáp. leží ves Velké Sedliště s výstavnými statky, na západ Bohňovice, stará ves, přip. již r. 1167, s kostelem sv. Prokopa, přifařeným do Cerekvice; byl založen r. 1724 a přestavěn 1818 nákladem obce a hrab. Jiř. Waldštejna. Za Bohňovicemi mezi rybníky leží osady Netřebí a Horky se dvorem, na druhé straně samota Podšváby. Na s. odtud bývalý městys Heřmanice. Blíže silnice, která vsí vede, nachází se tvrziště, řečené nyní Plchův kopec, na němž je znáti ještě rozlehlost bývalé tvrze ze 14. stol.; vedle ní byla zde ještě jedna tvrz a to při panském dvoře, kde se dosud říká »Na tvrzi«, která zašla r. 1558. R. 1226 měl ves v držení Svatoslav z Heřmanic; potom drželi ves proslulí páni ze Švabenic. Po nich byli na Heřmanicích různí páni, až je r. 1506 Jan Kostka z Postupic koupil a připojil k panství litomyšlskému; r. 1547 byly Heřmanice přivtěleny k Brandýsu, ale r. 1652 zase připojeny k Litomyšli. V 17. století klesly Heřmanice na ves. Kostel sv. Jakuba St. uvádí se r. 1350; od r. 1677 filiální k Brandýsu n. Orl., od r. 1740 je farním. Nynější budova vystavěna byla r. 1547 a přestavěna v l. 1720—1733. Na západní straně kostela přiléhá věž z pozdní doby gotické. Vnitřní zařízení barokní; na oltáři sochy sv. Petra a Pavla a obraz sv. Jakuba, malovaný r. 1870 J. Umlaufem v Kyšperku.

Na vých. leží malá osada Borová na Labičce, která protéká nejlidnatější ves na okrese Sloupnici Horní a Dolní (2849 obyv.), dlouhou na 2 hodiny cesty. Výstavné statky i chalupy s pěknými štíty a lomenicemi s nápisy rozkládají se po obou stranách potoka. Ves obdržela jméno své po potoku Slúpnice, vyskytujícím se roku 1167. Roku 1292 byla darována ves klášteru zbraslavskému; potom patřila i její části jen různým pánům. Kostel sv. Mikuláše uváděn je již 1350 jako filiální k Litomyšli, od roku 1669 k Cerekvici, od roku 1711 je farní. Budova kostelní, r. 1712 obnovená, je prostá, obdélníková s kněžištěm v základě gotickým a sakristií r. 1740 přistavěnou. Místnost k severní straně

kněžiště přiléhající zdá se býti původním románským kostelíkem; jižní zeď místnosti je gotická s gotickým vchodem se znakem města Litomyšle. Na jihu od kostela stojí kamenná zvonice z r. 1807. Nedaleko fara s mansardou. Dole katolický klášter se školou klášterní pro dívky (školských sester), germanisující v úplně české krajině. Dále již v Dolní Sloupnici jest evangelická fara s modlitebnou z roku 1793, a roku 1895 obnovenou. Druhý »sbor« evangelický je v nedalekém Džbánově, z novější doby. Na sev. odtud leží rovněž většinou evangelické obce Jehnědí, nejsev. místo okresu, přip. r. 1292. K němu patří osada Hrádek, mající jméno po hrádku, který stával pod lesem Štítkou; v 15. stol. Hrádek

Z Toulovcových Maštalí.

spustl a nazývá se také od toho Pustý. Nyní je majetkem osady města Litomyšle. Na západ od Džbánova leží pěkná ves Voděrady, která se připomíná rovněž r. 1292.

Z Horní Sloupnice přijdeme směrem jižním do pokročilé obce Vlčkova, Zhoře a v údolí pod Ptačím lesem malebně rozložené Svinné. Odtud po silnici do Člupku, kde stávala tvrz vladyků ze Člupku, později Kostků z Postupic. Směrem k Vlčkovu jest samota Pudilka, roku 1697 založená. V údolí končinského potoka leží stará a výstavná ves Němčice, z níž přes stráň Kaloušku je půl hodinky do Litomyšle. V Němčicích se narodil r. 1817 malíř Ant. Dvořák, učitel Julia Mařáka a B. Smetany v malbě.

Tím jsme prohlédli celý okres litomyšlský.

Měl-li by býti obraz Litomyšle a Litomyšlska úplný, musily by zde nutně býti stati — a to dosti obsáhlé — o Litomyšli literární, divadelní,

hudební a pěvecké, o významu městské veřejné knihovny na kulturní úroveň města i venkova, o činnosti jednotlivých spolků, zejména Besedy, Vzděl. sboru, akad. spolku Smetana a Sokola, o činnosti odborů obranných jednot vůbec a o práci menšinové na okrese zvlášť atd.; byly by to kapitoly bohaté a zajímavé, bohužel, že není možno ani ve formě stručné zařadit je do rámce tohoto popisu. Než přece aspoň několika slovy zmíníme se o některých těch stránkách.

Poznali jsme, že Litomyšl s okolím tvoří obraz dějin českých v malém, ba že Litomyšl byla i v jedné době nejvýznamnějším městem po Praze a dlouho si své význačné místo mezi městy českými zachovala. Hlavní příčinou toho bylo z počátku biskupství, později Jednota Bratrská se svojí knihtiskárnou, doba protireformační, uvedení Piaristů do Litomyšle a založení gymnasia, k němuž později připojena byla filosofie. Jen za těchto podmínek si vysvětlíme, že i v literatuře zaujímá Litomyšl přední místo, že může se vykázati tak velikou řadou literátů, kteří v ní žili, působili aneb s ní do styku přišli, a hlavně řadou literátů vlastních, domácích; jen tak si vysvětlíme, že dává podněty literární dosud. (Více o tom viz v čl. Dr. J. Páty: »Literární Litomyšl« v Litom. čísle »Samostatnosti« ze dne 20. října 1912.) A jako v literatuře získala si Litomyšl zvučné jméno i v hudbě, zpěvu a divadle. Divadelní hry připomínají se zde již na počátku 18. století. Česky hraje se teprve od r. 1835. Od té doby divadlo úsilně a se zdarem se pěstuje tak, že je možno r. 1905 otevříti samostatnou budovu divadelní a Litomyšl stává se členem sdruž. měst východočeských, vydržujících si stálou divadelní společnost. S divadlem jde ruku v ruce produkce hudební a pěvecká, která hlavní svůj počátek má v r. 1862, kdy byl založen »Vlastimil«. Jeho hlavní zásluhou bylo vypravení několika oper s velikým orchestrem.

Ze skrovných počátků vyrostla městská veřejná knihovna v mocného činitele v duchovních potřebách města a okresu; při svém založení r. 1891 čítala 700 svazků, dnes má přes 25.000; je tedy největší venkovskou knihovnou v Čechách.

Jinak se jeví kulturní a společenský ruch v čilé akci přednáškové a v pořádání uměleckých výstav (zejména Beseda a Smetana). Soustavnější kulturní práce ve městě a zejména na okrese je úkolem Vzdělavacího Sboru, který ji s radostí a se zdarem koná, nečekaje na popudy z ústředí.

Tolik aspoň o nejdůležitějších složkách kulturního života v Litomyšli.

DR. FRANT. PÁTA:

VYSOKOMÝTSKO.

Na severozápadě hraničí s okresem litomyšlským soudní okres Vysokomýtský.

Zeměpisná poloha okresu (mezi 33° 38' a 34° 1' zem. délky od Ferra a 49° 50' a 50° 5' zem. šířky) jest velmi výhodná, neboť skoro celý okres náleží již do oblasti východočeské nížiny, takže jen v části jižní rozkládá se pahorkatina, zasahující sem z okresů skutečského a litomyšlského, známé nám již skály Toulovcovy.

Geologicky náleží okres vysokomýtský hlavně útvaru křídovému, z něhož nejvíce zastoupeny jsou vrstvy Jizerské. Nejvyšší místa jsou v jižní části okresu: mezi Leštinou a Podhořany (493 m), nad Libecinou (487 m), u Javorníku (466 m), u Zádolí (451 m), na Farářství u Střemošic (445 m), Nové Hrady (444 m), nad Haberskou pilou (436 m) a j.

Středem okresu protéká řeka Loučná, přicházející z okresu litomyšlského, která u Mýta rozlévá se v několik ramen a pohání zde četné mlýny. Za mlýnem Sárovcem přibírá z pravé strany Labíčský potok, sesílený u Tisové Labuťkou. U mlýna Jankelce vlévá se do Loučné potok Betlémský, vytékající z rybníka nad Vorlovem a z rybníka Loučného; v Mýtě samém přibírá s levé strany potok Nejzbach, přitékající z lesů knířovských. Jižní hranice okresu tvoří Novohradka-Olšinka, tekoucí krásným údolím od Nových Hradů směrem severozápadním k Luži a Chroustovicům, za nimiž opouští okres a vlévá se před Hostovicemi do Chrudimky.

Třetí řekou jest Tichá Orlice, která protéká sev. vých. část okresu, od Brandýsa k Chocni směrem západním, od Chocně k Borohrádku severozápadním.

Půda je zde úrodná, podnebí mnohem příznivější než na Litomyšlsku, zejména v části severozápadní. Lesy příjemnou svou zelení osvěžují celý kraj, zejména ohromný komplex lesů je na severu, kde vyplňují cíp okresu mezi řekou Orlicí a západní hranicí.

Po stránce národopisné souhlasí Vysokomýtsko až na jednotlivosti s Litomyšlskem: vyskytují se zde tytéž lidové stavby; velká část okresu

Pražská brána ve Vysokém Mýtě.

nosila kroj litomyšlský, západní a severní obce kroj středočeský, mezi nimiž bylo několik obcí, zejména na severu, s krojem přechodním z litomyšlského do středočeského. Kroj lidový na Vysokomýtsku ještě dříve mizel než na Litomyšlsku.

Ačkoliv má okres několik měst, přece hlavním střediskem jeho je král. věnné město

Vysoké Mýto.

Rozkládá se na mírné vyvýšenině (287 m), pod kterou na východě plyne potok Nejzbach, na sev. řeka Loučná.

Dělí se na několik částí a to město vnitřní, k němuž přiléhají na sez. záp. předměstí Pražské, na sev. Choceňské a na jih. vých. Litomyšlské. Kromě toho patří k politické obci několik okolních dědin a samot: Šňakov dvůr a mlýn, Vrchy; ve Slatině č. 137, Na Plese, Na Vinicích, Derflík, Pekárka, Bžundov, Na Krétě, Harta, Dráby, Oklikov, Limperka a mlýny na Loučné: Vísnarov, Jangelec, Valcha jirchařský mlýn, Sárovec, Spálenec a Valcha soukennický mlýn.

Město je sídlem okresního hejtmanství, okresního soudu, hlavního berního úřadu a berního referátu, poštovního, telegrafního a telefonního úřadu, oddělení finanční stráže, cejchovního úřadu a c. k. evidence katastru daně pozemkové. Město má vojenskou posádku, jest sídlem c. a k. okres. doplňovacího velitelství 98. pěš. pluku, jehož čtvrtý prapor je ubytován v městských kasárnách; dále c. k. okres. doplňov. velitelství 30. pěš. pluku zeměbrany, jehož pluk bydlí rovněž v městských kasárnách, a konečně c. k. okres. dopln. velitelství 2. zeměbran. pluku hulánského. Kasárna pěší zeměbrany jsou u nádraží a v polích na jih od města; kasárna hulánská a pěš. pluku č. 98 u zastávky na předměstí Litomyšlském.

O napsání dějin města pokoušeli se mnozí, nejlepší jsou práce: A. V. Šembery: Vysoké Mýto v Čechách, vydané r. 1845, a H. Jirečka: Král. věnné město Vysoké Mýto z r. 1884. Úplného pragmatického zpracování dějin Vys. Mýto dosud nemá. Stručný přehled dějin města napsal Dr. Zdeněk Wirth, který neváháme pro jeho stručnost a přehlednost skoro úplně podati.

Vys. Mýto je založeno z rozkazu, opevněno z rozkazu, zalidněno přivedenými lidmi. Nebuduje je láska domácích, již z malého počátku vypracují se k větší osadě a dle vzorů jiných zabezpečí si ji a zavedou v ní řád vlastní.

Stará osada, t. ř. Staré Mýto, jež stávalo snad zde, snad dále k jihovýchodu, ač připomíná se s kostelem sv. Mikuláše a mlýnem až do husitských válek, nebyla ani uznána hodna ohledů. Král Otakar někdy před r. 1264 poručil německými kolonisty osaditi zde místo, nadal je ihned jistými právy a brzy povýšil i na město (snad r. 1264) pod svou ochranou, se všemi výsadami z toho plynoucími. Nedlouho na to novou listinou poroučí pravidelné opevnění města, aby bylo schopno tuhé obrany. Ke krytí výloh osvobozeni občané od placení daní na dvě léta. Vzorem byly hradby král. města Kolína nad Lab.

Tak vzniká město na hlučné stezce z Prahy do Olomouce, mocný soupeř okolních hradů, od počátku 14. století i sídlo zemských úředníků. Jeho občané mluví jazykem německým, spravují se právem Magdeburským, požívají plných užitků z práva mílového, vybírají clo, konají trhy, r. 1285 od Václava II. dostávají nová privilegia. Město kvapem roste a opevňuje se na vlastní náklad již dvojitými hradbami s mohutnými věžemi, ztuženými ještě náspy a příkopem. Před hradbami na třech stranách vznikají předměstí. Své společné záležitosti vyřizuje na radnici, o níž později se sice mluví, ale nazývá se již »rathúsem starým«. Nákladem občanů vystavěny brzo kostely Všech Svatých a sv. Vavřince, kláštery Františkánů—Minoritů s kostelem sv. Petra a Pavla a klarisek.

Počátkem 14. stol. nastává přerod. Uprostřed českého kraje, uprostřed závistných zemanů a pánů, závislé často na českých sousedech a přinuceno vzrůstajícím sebevědomím národním, mění se obyvatelstvo pomalu, ale přece. Čeští občané zakupují se v městě, počeštění města roste. K tomu přispívají i politické poměry v zemi: r. 1307 stává se první počátek věnnosti města české královéRejčce a r. 1309 složen slib Mýtských do rukou královév Hradci

Průhled Litomyšlskou branou ve Vys. Mýtě.

po ukončených nepokojích mezi Jindřichem Korutanským a Friedrichem.

Karel IV. dal je spolu s jinými městy r. 1363 rovněž věnem své choti Alžbětě, což vyneslo městu mnohou výhodu praktickou, zejména volný odkaz majetku, skladiště zbraní pro 300 oděnců a později (r. 1395) i vojenskou posádku zemskou. O zřízení církevním dovídáme se mnoho při zakládání biskupství litomyšlského, jemuž přidělen byl také rozlehlý dekanát vysokomýtský s 39 obcemi a mnoha kostely.

Klidný další vývoj města byl náhle přetržen r. 1421, ale město obrozeno jím vniterně v ohledu mravním i národním a později pokračuje i dále v pokroku hmotném. Spolčení Pražané i Táboři vykonali tento čin na svém pochodu do východních Čech, aby přiměli krajany k přijetí artikulů pražských. Slabý odpor mužstva zlomen a rozzuření Táboři zapálili město; shořel klášter s kostelem, mniši utekli, ale občané ochotně přijali artikule a poddali se Pražanům, v jichž jméně do r. 1425 vládl Diviš Bořek z Miletínka; po smrti Žižkově Sirotci osvojili si město, zavedli vojenské zřízení a postavili je pod velitelství hejtmana Blažka.

Sirotci drželi město do bitvy u Lipan r. 1434. Po smíru v Jihlavě (r. 1436) ujímá se Zikmund i věnných měst, i Mýta, a rok na to potvrzuje mu dosavadní privilegia, uděluje právo hrdelní na 6 mil kolem, dává nové trhy a stanoví užitky z mýta. Klidné doby se vrátily, město utrakvistické žije dále a zažije i blahých dob Jiřího krále i Vladislava. Jen jedna událost neblahá porušila tehdy na čas spokojený život měšťanstva: ohromný požár r. 1461, kdy lehlo popelem celkem 133 domů ve městě, brány i kostel, ale město brzy se vzpamatovalo z této pohromy.

Bohaté a dosti mocné ve svém okruhu vchází Vys. Mýto do 16. stol., tohoto údobí, patřícího po výtce městům a měšťanům. Jen jediná politická nehoda stihá je, pokuta, uložená Ferdinandem I. za odboj r. 1547; zrušena jím četná privilegia, uložena pokuta 2000 kop a daň z piva a dosazen jako státní orgán císařský rychtář. Přes to město dosahuje vrcholu v bohatství a nabývá vlivu i na poměry v zemi. Z památek zachovaných z pol. 16. stol. vynikají dosti jasně poměry tehdejší, náboženské, politické i kulturní.

Stav řemeslnický převládl počtem, nabyl stejného práva a cti jako páni v městě, dostal se k městské správě, naplnil čestné funkce, kostel i radnici. Celé město se krášlí, zahlazují se stopy požárů, dosti četných v těch dobách, vzniká nová radnice (1536), dostavuje se kostel s pyšnými věžemi (kolem r. 1550) a na nově založeném hřbitově staví mistr Blažej z Litomyšle kostel sv. Trojice (1553). Mění se i domy měšťanské, jak nám ukazuje podle staršího obrazu malovaný pohled na město na oltáři kostela hřbitovního (nyní v museu): domy na náměstí s vysokými štíty rozkošných silhouet, se strmými střechami sedlovými, s podloubím pěkně klenutým,

úzké do předu, ale hluboké na zad, otevřené krámy a průjezdy, za nimi zahrady, kolem věnec dvojitých hradeb, z nichž vynikají věže se strmými střechami, šindelem krytými, s ochozy pro hlásné, s branami zavřenými mříží, a nade vším strmící věže kostelní, pokryté cibulovitými báněmi s dvojí lucernou. Předměstí jsou však dosud neuspořádána, ulice bez dlažby.

Část náměstí s Pražskou branou ve Vysokém Mýtě.

Zřízení obecní trvá podle dřívějšího vzoru dále, 12 konšelů spravuje obec právem staroměstským, od r. 1569 pak všeobecně zavedenými právy městskými Koldína ze Všehrd. Obec kupuje domy ve městě i dvory, vkládá je do desk zemských a vykonává práva vrchnosti na těchto statcích. Je tím ve výhodě proti Litomyšli, která obklopena je panstvím cizím. Vedle radnice je důležitým činitelem škola a kostel, v němž vládli děkanové pod obojí, podřízení konsistoři pražské. Čeští Bratři neměli nikdy v Mýtě svého sboru.

Hlavní ráz však životu společenskému vtiskují cechy, které svými právy, jměním a pravomocí spolčují řemeslnictvo pevněji než každá jiná instituce.

Spokojený život ohrazeného města trval do samé války třicetileté. I Mýto zachvacuje mocný proud odboje; občané strojí se k válce, kupují prach, dávají spravovati mosty, brány, hradby, čistí příkopy, najímají poslušně podle rozkazů stavů potřebný počet vojska a je ozbrojují. Avšak konec dostavuje se záhy. Pověst o bitvě bělohorské (8. listopadu 1620) došla do Mýta až v polovici měsíce, pak projel městem prchající Thurn, trousili se najatí vojáci, až konečně dostavili se přísní komisaři Ferdinanda II. s jízdní eskortou. Nastal zmatek; občané se bez odporu poddávají a zaplatí 500 kop a půjčku 1081 kop. Vedle toho uložena později nová pokuta za rebelii a zabrány statky, které později, r. 1628, obci zase vráceny.

Město trpí strašně náklady, pokutami, drancováním a loupením; k tomu přistoupily neúroda a úžasná drahota. R. 1625 začala i poroba duševní: protireformace za assistence vojenské a péčí rady arciknížecího Leop. Hanse Adolfa Wolffstierna. Sousedé odešli; málo zbylých poddalo se vůli kněží.

Ani vpádu Švédů nebylo město ušetřeno; přišli r. 1639, vybrali výpalné, vydrancovali kostel. Za ten čas spustlo město hrozně, rány hojí celých 50 let následujících. Moci a vlivu všude zmocňuje se kněžstvo, což trvá až do dob Josefínských. Opravy Josefínské jsou začátkem osvobození dnešního.

Město však stihají stálé rány: r. 1714-15 mor, 1742 pruské vojsko Friedrichovo táhne městem, ke konci století 18. a na zač. 19. tahy vojsk francouzských a ruských i domácích v letech 1799-1815.

Co nezničila vojska, dodělávají četné požáry, z nichž největší jsou r. 1700, kdy požár strávil 180 domů, brány, radnice, pivovar, a 1774, kdy za oběť padá kostel, 238 domů a 39 stodol s obilím, další pak jsou r. 1816 a 1863.

Náměstí krále Otakara ve Vysokém Mýtě.

V 19. stol. jde pokrok již kroky mílovými; městu začíná být těsno v hradbách, boří je po částech, uvolňuje brány, staví silnice, dláždí ulice, zřizuje hasičský sbor, chodníky, kašny, kamenné mosty.

Červánky politického života a svobody duševní nacházejí město již trochu připraveno. Prohlášením ústavy (20. března 1848) propuká horečka mladých a novopečených vlastenců, která brzy přechází a s ní zaniká národní garda. R. 1849 dějí se přípravy k nové organisaci politických a soudních úřadů na místě patrimoniálních a do Mýta proponuje se vložení soudu okresního a krajského, který však již r. 1854 přeložen do Chrudimě, a úřadu podkrajského.

Zvláštního rázu dostalo se městu tím, že tu postaveno v posledních letech mnoho budov vojenských. Také školství věnována veliká péče. Hned po r. 1848 byl tu učiněn pokus s denním průmyslovým vyučováním pokračovacím, r. 1855 založena nižši reálka, jejíž místo r. 1879 zaujalo gymnasium, původně městské a r. 1895 sestátněné; r. 1903 otevřena rolnicko-lukařská škola; pak jest tu měšťanská škola pro chlapce a dívky,

pro niž r. 1905 postavena na někdejším hřbitově nová budova, v níž jest umístěna též pokračovací škola průmyslová, chlapecká i dívčí. R. 1873 postavena nemocnice, 1869 cukrovar, 1902 tělocvična, 1909 zavedena elektřina.

Prohlédněme si město a jeho památky! Disposice vnitřního města v hradbách byla pravidelná jako v jiných městech, založených králem Otakarem; bylo stavěno podle systematického plánu, který v hlavních rysech se shoduje s plánem starořímského opevněného tábora: ze čtyřhranného náměstí vybíhají v koutech a středu všech stran ulice, ústící do ulic podél hradeb, souběžných se stranami náměstí.

Hlavní nádraží lokální dráhy Choceň—Litomyšl leží na záp. straně města, na Pražském předměstí, jehož hlavní tepnou je Vratislavská a Pražská třída. Hned u nádraží v pravo jsou kasárny zeměbran. pluku č. 30, za ním měšťanský pivovar, vystavěný 1900; dále okresní nemocnice z r. 1871; od nemocnice k severu u silnice k Zámrsku leží cihelny Tomáškova a spolková, a akciový cukrovar, zřízený r. 1869.

V Pražské třídě upoutá naši pozornost zájezdní hostinec »U bílého beránka«, jehož výrazná silhouetta, s mansardovou střechou a nízkým podloubím (z r. 1775) upamatuje nás na zašlou slávu bývalých zájezdních hospod. Dům je určen nyní k zboření a ustoupí v regulační čáru. Od hôtelu Koláškova naskytá se pěkný průhled ulicí Hálkovou na sady Rudolfovy, zal. 1883, a za elektrárnou na hřiště, zřízené pro školní mládež místním spolkem, v pozadí pak zdvíhá se půvabné návrší »Plesu«. Naproti jsou pěkně položené sady Havlíčkovy, na bývalých valech městských až k sirotčinci (zříz. r. 1900).

Vstup do vnitřního města tvoří Pražská brána (31 m vysoká), z dob založení města. Po stranách brány lomeně klenuté stojí hlavní věž a menší vížka, nyní bez oken. Úprava zdí, oken, celé páté patro hlavní věže a střechy jsou moderní po opravách v l. 1882-83 podle plánů F. Schmoranze. Ve věži umístěno je částečně městské museum. Jsou tu roucha a nádoby bohoslužebné, sbírka závěsů, klepadel a kování, zámků ze XVII. a XVIII. stol., sbírka zbraní, nádob, konvic, pečetí a pečetidel městských i cechovních, sbírka mincí, cechovní pokladnice, sbírka skla a keramiky od konce 16. stol., formy perníkářské, kachle; dále obrazy svatých i portraity měšťanů z konce XVIII. stol., fotografie jednotlivých budov, krojů atd., listiny a dokumenty cechovní, paměti sousedů Vysokomýtských.
Ve sbírce praehist. jsou nálezy z okolí Vys. Mýta. V přízemí věže jest lapidarium.

S věže jest krásný pohled na město a daleké okolí. K bráně přistavěna jest moderně gotická střelnice městských ostrostřelců, vystavěná r. 1900 podle návrhu arch. J. Podhajského stavitelem Jos. Drahošem. V zahradním sále jejím jest sbírka zajímavých pohledů na město a

genru na terčích od poč. 19. stol. Průčelí její jest ozdobeno freskami Lad. Nováka.

Za branou vede k náměstí ulice Palackého. Za ní na levo ulicí Fügnerovou přijdeme na malé náměstí Tyršovo, kde stojí sokolovna, vystavěná v l. 1901-2 moderním slohem s vlivy české renaissance. Před ní uprostřed náměstí poprsí Tyršovo od sochaře Vocelky. Z její zahrady otvírá se pěkný pohled do údolí Loučné až k Zámrsku, na Ples, Limperky i Vinice.

U Sokolovny stojí zbytek opevnění městského: bašta t. ř. klášterská se třemi střílnami v druhém patře, r. 1862 opravená a druhá bašta, která r. 1768 byla proměněna ve vodárnu. Stojí v sev.-záp. rohu hradeb, v nichž r. 1700 byla u ní prolomena fortna k řece.

Náměstí krále Otakara ve Vysokém Mýtě.

Na místě dnešní Sokolovny stával klášter Klarissek, založený s městem ve XIII. stol. (poprvé příp. 1347). Roku 1421 vypálen a pobořen zároveň s klášterem Minoritů; během 16. a 17. stol. zanikly zbytky, jen jméno »Na klášteře« zůstalo.

Z Tyršova náměstí vrátíme se ulicí Barákovou do náměstí.

Hlavní náměstí krále Otakara jest pravidelné a rozlehlé, v 19. stol. zvětšené ještě odbouráním podloubí. R. 1858 upraveno a chodníky ovroubeno. Uprostřed v hustém dvojitém věnci mohutných kaštanů stojí statue P. Marie z pískovce (asi 14 m vys.), postavená na památku míru Rastadtského (r. 1714) a pominutí moru (1715). Dole na rozích stojí sochy sv. Josefa, Jana Nep., Vavřince a Floriana.

Domy kolem náměstí, druhdy s vysokými štíty, sedlovými střechami a podloubími, pozbyly až na malé výjimky svého starobylého rázu. Nejvýraznější façadu rokokovou zachoval si dům č. 24., v základech ze XVI. stol., opraven byl slohově r. 1901. Barokních a empirových façad najdeme ještě několik na náměstí, v ulicích i na předměstích; zde není třeba je

vypočítávati. Dům č. 28. má gotický, pískovcový portál z XV. stol.; v průjezdě domu č. 53, zazděn pravoúhlý portál renaissanční z pískovce ze XVI. století.

Z ostatních budov na náměstí vynikají: Radnice, býv. Panský dům, vystavěná roku 1536, několikrát vyhořela a byla přestavována; z původní budovy jest v zadní části průjezdu polokruhový oblouk pozdně gotický, vedle částečně zazděný portálek pískovcový. Průčelí budovy je barokní z XVII. stol. o dvou štítech. Nad vchodem v pískovcovém rámu trojlaločný štít se lvem. Nad ním nápis: Letha Panie M. CCCCC. XXXVI. V radnici uložen jest archiv; nejstarší kniha městská je Bílá úzká (Manuale) z r. 1423-63., dále pamětní knihy, pečetidla atd.

Okresní soud je bývalá stará radnice, která se poprve připomíná za válek husitských, kdy asi po vypálení města Husity r. 1421 byla vystavěna. Starý stav nejvíce porušen přestavbou v l. 1827-28, nepatrné zbytky ozdob kamenických zachovány v průjezdě: dva krakorce, několik římsovitých konsol a j., vše z 2. pol. XV. stol.

Z náměstí krále Otakara ve Vysokém Mýtě.

Okresní dům, vystavěný v české renaissanci podle plánů Al. Turka stavitelem Č. Staňkem v l. 1901-2. V zasedacím sále v lunettách stropu jsou fresky J. Doubka, představující historické výjevy, vížící se k okresu.

Záložna (zal. r. 1864) vystavěná r. 1875-76 podle plánů Lad. Hellera od Linharta z Prahy a J. Drtiny z Vys. Mýta.

Náměstí protíná diagonálně císařská silnice, vedoucí k Litomyšli. Na nároží, kde opouští silnice náměstí, vstupujíc do ulice Tůmovy, stojí budova okres. hejtmanství, z bývalých kasáren městských J. Drahošem adaptovaná a vedle ní budova s provisorně umístěnými sbírkami měst. musea, zejména archivalií, obrazů, plastických prací, národopisu a agrárního oddělení.

Po prohlídce náměstí odbočíme ulicí Špitálskou kolem chudobince (založeného v městě již r. 1435) na tiché náměstí kostelní, kde stojí školy městské, gymnasium a kostel.

Naši pozornost především vzbudí veliká stavba děkanského chrámu sv. Vavřince.

Byl založen asi zároveň s městem buď na konci stol. XIII. nebo na počátku XIV., během jehož polovice byl velice nádherně vystavěn, nač ještě staré zbytky poukazují; o jeho původní podobě neví se docela nic. První zmínka o něm jakožto kostele farním děje se r. 1349 při založení biskupství litomyšlského. Zasvěcen byl sv. Vavřinci snad podle kostelů v Merseburce a Norimberce, kdež zvláště veliký kostel sv. Vavřince za císaře Karla dostavěný a nad hlavními dveřmi obrazem českého lva a moravské orlice ozdobený připomíná též stavbu kostela Mýtského.

Tento původní kostel úplně vyhořel r. 1461 a zbyla jen jižní věž a část přilehlé lodi jižní s portálkem. Po požáru počalo se budovati na novém chrámu, při čemž stavitel užil motivů stavby původní, a skončeno asi kolem r. 1550. Ale četné požáry jej ničí, zejména v r. 1774, takže přes všechny opravy zůstává chatrný až do úplné restaurace, prováděné od r. 1875 arch. Fr. Schmeranzem (do 1892), Jos. Mockrem (1892—98) a Frant. Podhajským (od 1899). Restaurace nebyla však provedena všude podle původních motivů, zejména na západním průčelí.

Chrám vystavěn byl u samé zdi hradební na nejvyšším místě v jihozápadním koutě města. Jest to orientovaná trojlodní budova gotická s dvěma věžemi o pěti patrech v západním průčelí, připojenými na boční lodi. K jižní straně kněžiště přiléhá sakristie, k severní straně pak vrtulové schodiště; na severní loď přiléhá předsíň a kaple sv. Jana Křtitele, zvaná Fabriciusovská.

Stará zvonice ve Vysokém Mýtě.

Zevnějšek chrámu jest prostý; pod okny vine se silně sešikmená římsa; meziokní jsou opatřena opěráky, jejichž vrcholy jsou skoseny a ozdobeny lomeničkami s křížovou kytkou nebo fialami. Z původních chrličů zachovány jen dva, ostatní jsou nové.

Vnitřek chrámu jest velice světlý, působí neobyčejně příznivě svou výškou (21·30 m) a přesně provedenou kamenickou prací, z níž zasluhují povšimnutí konsoly a baldachýny v lodích, klenby a pilíře.

Hlavní oltář byl koupen za 1000 zl. r. 1787 ze zrušeného kláštera v Sedlci, když bývalý r. 1774 shořel. Jest asi 20 m vysoký. Po stranách stojí sochy církevních učitelů v nadživotní velikosti, nad nimi na zdi upevněni andělé, nesoucí kartuše s nápisy. Byl opraven a znovu postaven v l. 1900—1911.

Nádherný oltářní obraz (6·85 m vysoký, 3 m široký) Petra Jana Brandla z r. 1728, snad největší dílo jeho, představuje Nanebevzetí Panny Marie. Pochází rovněž z kláštera sedleckého. Obraz byl z několikerého přelakování očištěn a rentoilován Karlem Štapfrem v l. 1900—1901.

Ze Sedlce jest též oltář sv. Antonína Pad.; druhý oltář, sv. Kříže, byl r. 1768 zhotoven v Praze nákladem A. Hanuse. Kromě toho jsou zde zajímavé barokní sošky, pěkné svícny, církevní nádoby, gotická křtitelnice cínová z r. 1499 od Ondřeje Ptáčka, náhrobky pod kruchtou zazděné. Na věžích jsou zvony z r. 1752, 1466, 1530, 1689 a 1543, které na ně po opravě r. 1899 byly přeneseny ze zvonice, jihovýchodně od kostela stojící. Tato vystavěna byla pro zvony v l. 1583—85, druhé patro její pro menší zvony r. 1720. Několikráte vyhořela. Do zdi její byly zazděny plastiky z děkanského kostela. Zvonů již v ní není.

Litomyšlská brána ve Vysokém Mýtě.

V sousedství je budova děkanství, v němž je sbírka portraitů děkanů (nejstarší z r. 1666), v archivu listiny a knihy od XVII. stol.

Na západ od kostela, kde bylo dříve staré děkanství, stojí c. k. vyšší gymnasium, vystavěné v r. 1800—82 podle plánů Sat. Hellera stavitelem Jos. Drahošem z Vys. Mýta. S ním spojena jest budova obecné školy chlapecké se zahradou.

Jižní stranu kostelního náměstí tvoří novogotická dívčí škola měšťanská, jež byla r. 1854 původně vystavěna pro reálku, později zrušenou. Za ní rozsáhlá zahrada.

Na sev. straně náměstí proti předsíni chrámové jest měšť. chudobinec, mezi ulicemi Andělskou a Kar. Světlé. V této jest v č. 196. umístěna veřejná čítárna.

Od děkanství jest pěkný průhled do náměstí ulicí Boženy Němcové. Ulicí Ros. Smutkové, v níž jest ústav R. Smutkové (č. 174), přijdeme do ulice Tůmovy, již v pravo uzavírá dvojvěží Litomyšlské brány, jež byla stejně stavěna s Pražskou. Po požáru r. 1829 byla menší věž zbou-

Litomyšlská brána ve Vysokém Mýtě.

rána, z větší asi čtvrtina; od úplného zboření bylo upuštěno pro tvrdost materiálu. Oprava její byla provedena pak v l. 1864—67, ale původní výše již nenabyla. Znovu opravena r. 1900, r. 1901 namalován na ni obraz sv. Jiří podle kresby M. Aleše. Malou věží prolomen r. 1910 průchod pro chodce podle návrhu arch. B. Dvořáka.

Za branou octneme se již na Litomyšlském předměstí. V levo vede vchod do Jungmannových sadů, založených r. 1872 na bývalých valech a parkánech městských a rozšířených v nedávné době o zrušený starý hřbitov, bývalou »Kněžskou zahradu«. V sadech zachovány zbytky městského opevnění s polokruhovými baštami a v přilehlých zahradách je zřejmý ještě původní profil systému hradebního (násep, příkop, parkán) a zbytky vnitřní zdi většinou ovšem již na polovic výšky snesené.

Uprostřed bývalého hřbitova stojí kostel sv. Trojice, vystavěný r. 1543 od mistra Blažeje z Litomyšle, jak praví nápis na pískovcové desce, nyní v městském museu uložené.

Jest to jednoduchá stavba jednolodní, jejíž kněžiště je z posledního období gotiky, loď r. 1592 zdloužena a později zbarokována. Ke kněžišti na jihu přiléhá barokní sakristie. Zevnějšek kostela byl neúhledný, teprve r. 1908 byl celý kostel opraven ve formách česko-renaissančních (štíty) podle návrhů arch. B. Dvořáka z. Pardubic. Ze zařízení uvnitř vynikají barokní oltáře a některé náhrobky, zapuštěné v dlažbě i venku do zdi. Hlavní oltář má nyní nový obraz od faráře B. Neumanna. Starý obraz původní jest nyní v městském museu. Představuje sv. Trojici, pod níž jsou seskupení sv. Vavřinec, Mikuláš, Václav a P. Maria, níže pak dva andělé, nesoucí znak městský. Nejspodněji namalován nejstarší obraz Vys. Mýta z r. 1745. Na východ od kostela sv. Trojice vystavěna ohromná budova měšťanských škol. Odtud je pěkný pohled na domky v údolí Nejzbachu.

Odtud se vrátíme do široké Litomyšlské třídy, jíž na konci uzavírají dvůr Hruškův a Klöcklerův, kterýžto v základech je ze XVII. století, opraven byl po požáru r. 1809 a ozdoben r. 1901 freskami s výjevy ze života starých Slovanu podle návrhů Alšových, a kasino 2. hul.

pluku, jež r. 1902 vystavěl podle vlastních plánů stav. Jos. Drahoš. Naproti po pravé straně silnice do Luže jest okresní stravovna.

V cípu, tvořeném erární silnicí do Litomyšle a okresní silnicí do Luže, rozkládá se veliký komplex kasáren, v němž ubytován prapor pěšího pluku č. 98 a hulánský pluk zemské obrany č. 2., s vojenskou nemocnicí. Od kasáren ulicí Jeronýmovou sejdeme do třídy Českých Bratří, v níž je evangelická modlitebna (č. 49). Východní strana této třídy tvořena je novými domky rodinnými, za nimiž se prostírá nový hřbitov, založený 1893.

Na Choceňském předměstí rozšiřuje se třída Českých Bratří v malebné naměstíčko Jablonského, z něhož za krátko přijdeme do Ústecké třídy, v níž na levo u okresní silnice do Ústí nad Orlicí stojí lukařská a rolnická škola s cvičnými poli a zahradou, postavená r. 1903 podle plánů, vypracovaných zemským výborem, stavitelem Jos. Drahošem. Odtud Ústeckou třídou okolo Panského mlýna vrátíme se k druhému vchodu Jungmannových sadů do ulice Vladislavovy, v níž se vypíná třetí brána městská Choceňská, též »Karaska« zvaná, která jediná zachovala si posud původní středověký vzhled ve zdivu i v detailech stavitelských. Velmi často vyhořela a byla opravována. R. 1619 byla tu zvonice, vězení a do r. 1700 zde bydlil hlásný. Přední brána v náspu byla zrušena r. 1808, hlavní brána a postranní vížka byla snesena r. 1844, takže zbyl nynější čtyřkobý hranol, jehož zdivo složeno jest z lomové opuky, neomítnuté, jen vyspárované. Barokní, cibulovitá střecha s lucernou pěkně jest sladěna s celou věží. Z ní je pěkný pohled do malebného okolí, na Limperka a Vinice, pod nimiž rozkládají se svěží lučiny, protékané rameny řeky Loučné a lemované stromovím a keři.

Choceňská brána ve Vysokém Mýtě.

Z Vladislavovy třídy v levo táhne se souběžně s náměstím ulice Šemberova, v níž stojí rodný dům jeho a kde je umístěno vedle části sbírek měst. musea »museum Šemberovo« (památky literární, diplomy, korespondence jeho a práce jeho bratra kreslíře J. Šembery; v archivním oddělení vazby knih od XVII. stol., sbírka obrazů, rytin, akvarelů,

kreseb a plánů, dále ukládají se zde spisy a tiskem vyšlé články místních rodáků.

Na druhou stranu z ulice Vladislavovy přijdeme ulicí Pelikánovou do ulice Svat. Čecha, z níž sejdeme t. ř. starou fortnou, od požáru r. 1863 pouhým schodištěm k řece, pod hradby městské a ulicí dříve »na Blátě« zvanou, nyní Čelakovského, podél říčního náhonu do sadů jubilejních, zřízených v r. 1898, a do městské botanické zahrady. Zde jest nejzachovalejší část hradeb se střílnami a starou baštou.

Hradby městské obepínaly celé vnitřní město; byly skoro 12 m vysoké a průměrně 2·30 m silné a opatřeny cimbuřím. Sesíleny byly asi 25 čtyřhrannými a podkovovitými baštami a několika obrannými věžemi, z nichž zachována do dnes, jak již víme, nynější vodárna a t. zv. klášterská bašta. Rovněž hradby byly bořeny, takže zachovány jsou jen na straně severní a východní a něco zbytků na straně západní a jižní; příkopy zavezeny až v letech 70- a 80tých.

Tím jsme si krátce prohlédli vnitřní město i předměstí; poznali jsme z toho, že Vys. Mýto je město skutečně starožitné; jeho středověké brány a nádherný děkanský chrám s ohromným obrazem Brandlovým, jeho středověké založení v náměstí i v ulicích jsou dostatečnými známkami toho. Ač četné požáry město měnily, ponechaly mu přece nebo právě proto tolik půvabného svérázu, jemuž neuškodila ani nová doba se svými přestavbami.

Mýto bylo tak šťastné, že mu zůstaly zachráněny před horečkou bourací věže, jež mu dodávají malebnosti a s nichž naskytuje se každému nádherný pohled na město, pod nimi rozložené, i na daleké okolí, lemované tmavými lesy a svěží zelení luk a stromů, z níž probělávají vížky vesnických kostelíků i báně zámků.

Rovněž pěkné panorama města vine se před divákem s vrchů, jež město lemují, s Plesu, z Limperek, od Vinice a z Peklovce.

Nejbližší okolí skýtá také dosti míst vhodných k příjemným procházkám, zejména městské lesy Bor, Dráby, Na Vrchách, V Hájkách, lučinatá údolí řeky Loučné s pěknými zátišími mlýnskými u Spálence, Sárovce a j., samoty Vinice, Derflík, Podrážek, Harta, vesnice Knířov s poutním kostelem, Vraclav s lázněmi sv. Mikuláše atd.

* * *

Okres rozdělíme si opět na několik částí, abychom si mohli prohlédnouti jeho památky. Cesta nás nejprve povede do severovýchodní části jeho, kde jsou města Choceň, Brandýs nad Orlicí a Horní Jelení.

Z Choceňského předměstí vyjdeme do travnatých lučin při řece Loučné, nad nimiž se vypínají stráně vinic s villovou kolonií při lese »Boru«. Pěstování révy na svazích pochází prý od Karla IV. S návrší od Boru jest krásný pohled na město Vys. Mýto, na údolí řeky Loučné, lemované stromovím, až k Cerekvici. Skupení vysokých stromů označuje nám na řece

řadu mlýnů. U mlýna Jankelce přejdeme silnici, u níž po levé straně stojí hostinec Bžundov a dále ves Dorflík. Zde byl založen za doby, když v Mýtě převládal německý živel, dvůr německým jménem Dorflík nazvaný, a při něm buď současně nebo později tvrz. R. 1466 koupil purkmistr a obec města V. M. půl Dorflíka od Jana Smysla, druhou polovici získali darováním jako odúmrť po spoludržiteli Martinu Krejčím r. 1469.

Obec se však spokojovala jen užitky z luk a dědin, tvrze neopravovala, takže r. 1543 bylo tvrziště pusté, dvůr poplužní pustý s dědinami, lukami a lesy, z nichž plat se dával na chudé do špitálu Mýtského; r. 1784 byly i tyto dědiny lidem rozprodány a tak povstala nynější vesnička Derflík.

Partie z Vysokého Mýta.

Od Jankelce kráčíme pod ochranou stromoví k mlýnům Valše a Sárovci, kde býval mlynářem Karlouš Richter, pisatel pamětí vysokomýtských; dále proti toku je mlýn Spálenec. My však půjdeme po silnici od Sárovce na východ ke vsi Tisové. Mezi ní a řekou rozkládá se planina, kde stávalo »Staré Mýto«. Při založení města totiž král Přemysl vyhostil obyvatele staré osady a nové sídlo jim vykázal jinde, hodinu zdáli k východu za řekou; tím se stalo, že osada sloužíc obyvatelům staršího Mýta, obdržela název »Staré Mýto« — »Muta antiqua«. Podnes se tak místu tomu říká. Tisová leží nad stokem dvou potoků, Labičky a Labuťky, s osadou Pekla tvoří politickou obec, čítající 141 domů a 880 obyvatelů (roku 1900). Přifařena je do Heřmanic (okres Litomyšl), Pekla do Cerekvice. Kaple sv. Vojtěcha vystavěna byla v letech 1754—55, opravena r. 1895. V Tisové narodil se r. 1876 Jan Honsa, žák Julia Mařáka na akademii, malíř-krajinář, který nejraději prodlévá doma, ve východních Čechách, jichž prosté krásy stále ho lákají a jež našly v něm oddaného ctitele a básníka. Z Tisové také pochází vrchní pošt. officiál v Litomyšli Ant. Tomíček, nejlepší znalec selského života a hospodářství, zejména na Litomyšlsku.

Z Tisové přes Heřmanice v cípu okresu Litomyšlského přejdeme do Chotěšín, o nichž je první zmínka k r. 1307 na listině kláštera Zderazského, a dále do Vračovic, tvořících s osadou Vorlovem pol. obec.

Kostel sv. Jana Křtitele je filiální do Heřmanic a připomíná se již r. 1350 jako farní k biskupství Litomyšlskému. Je to románská stavba jednolodní ze 12. stol., poslední opravou v l. 1882—83 v mnohém v původním vzhledu změněná. Z vnitřního zařízení je zajímavý postranní oltář sv. Josefa z konce XVII. st. se soškami sv. Václava a Ludmily, a rokoková kazatelna. Čtvercová věž se zvony přiléhá k lodi na západě.

Na místě nynější osady Vorlova stávala tvrz Orlovská, o jejíž osudech jen pramálo jest známo; po r. 1437 tvrz spustla a zboží vračovské dostalo se pánům Litomyšlským, Kostkům z Postupic. Rozprodáním pak gruntů u tvrziště povstala nynější ves Orlov.

Od Vračovic na sev. leží ves Záleš (Zálší) (obyv. 253) se školou; přifařena jest do Heřmanic. Na sv. od nich je ves Sv. Jiří, vlastně Lhota sv. Jiří, která jest nejstarší Lhotou v Čechách. Kostel její připomíná se r. 1199,

Starý statek v Tisové.

kdy mu na prosbu pana Jiřího daroval arcibiskup Kootočský Saul odpustky. Koncem st. XIII. patřila ves rodu Švabenických z Heřmanic, již 1308 darovali podací klášteru na Zderaze. Fara zanikla r. 1623 a kostel byl pak do r. 1807 filiální k Brandýsu n. Orl. Je to románská jednolodní budova ze XII. st. z lomové opuky, k níž na západě přiléhá hmotná věž. Ve vnitř je hlavní oltář barokní, sloupové architektury s obrazem sv. Jiří a sochami sv. Víta a Václava. Z poč. XVI. stol. je dřevěná socha sv. Josefa s Ježíškem (80 cm. vys.). Ve východní straně kněžiště je pískovcové sanktuarium ze XIV. stol. 73 cm. vysoké. Výklenek je orámován a uzavřen prostou mříží, pilířky po stranách ukončeny kytkou a spojeny lomenicí. Ve sv. Jiří je farářem B. Neumann, akad. malíř

K Sv. Jiří jsou přifařeny Sítiny, jižně na samých hranicích okresu ležící a tvořící se Sv. Jiřím polit. obec, ves Loučky, na sz. na silnici Choceňské, a ves Oucmanice, na silnici Brandýsské.

A již před námi se otvírá táhlé údolí, jímž teče řeka Tichá Orlice od Ústí k Chocni a v němž malebně je rozloženo romantické městečko

Brandýs nad Orlicí. V zeleň sadů halí se domy a domky, probělávají štíty a vížky vil, nad nimiž vypínají se na vysokém ostrohu zříceniny bývalého hradu Žerotínů a krásný ten obrázek doplňují lesnaté výšiny, které přiléhajíce k samému městu chrání je před severními větry. Pro své okolí náleží k nejoblíbenějším letním sídlům v Čechách, a v posledních letech je i oblíbeným lázeňským místem pro stále čistý vzduch, podnebí více horské, ne však drsné a pitnou vodou z pramenů Klopotských.

V rozsáhlém parku na západním konci města ve výši 320 m. n. m. jest veliká budova lázeňská, sanatorium, majetek architekta Ed. Rechziegla. Budova byla r. 1904 rozšířena a bohatě vypravena (80 pokojů). Léčení děje

Brandýs nad Orlicí.

se přísně podle vědeckých zásad; mimo léčení teplou a studenou vodou připravují se lázně slatinné z vlastního ložiska slatiny v Bolehošti i lázně uhličnaté, provádí se elektroléčba, léčba horkým, suchým vzduchem atd. I jinak je v Brandýse o pohodlí návštěvníků, letních hostů i nemocných postaráno, neboť město v nedostatku velkého průmyslu pečuje o to, aby se stalo hledaným místem výletním i letním sídlem. A snahy jeho i spolku okrašlovacího se daří: město je stále víc a více vyhledáváno. K tomu přispívá i to, že leží na hlavní trati býv. spol. stát. dráhy a má na vše strany výhodné železniční spojení. Jest zde úřad poštovní, telegrafní a telefonní, stanice četnická, farní úřad a čtyřtřídní škola, záložna; z větších podniků uvésti dlužno Herzánův pivovar a válcový mlýn se strojní pilou, Exnerovu továrnu hospodářských čistících strojů na obilí vedle řady podniků menších.

Historie Brandýsa nad Orlicí hradu i města je bohatá. Hrad připomíná se poprve ke konci XIII. stol., kdy počalo se údolí řeky Orlice zalidňovati. Tehdy oblíbil si nějaký vladyka hradiště brandýsské a postavil

tu tvrdý hrad, jemuž dal podle tehdejšího zvyku název německý. R. 1289 byl Jindřich z Brandýsa v průvodu královĕ v Olomouci. Více je známo o Oldřichu z Brandýsa, který společně s pány ze Žampachu plenil zboží opatství Zbraslavského. Rod těchto pánů vyhynul v Brandýse úplně a dějiny stávají se temnými od r. 1323 až do r. 1360, kdy zboží brandýsské dostalo se pánům z Boskovic, kteří je skorem po celé století drželi. Jan z Boskovic měl mnohem větší statky na Moravě, kde byl také v Brně v klášteře minoritském r. 1363 pohřben. Po něm nastoupil třetí jeho syn Tas neboli Tašek z Boskovic, po smrti tohoto syn Jan z Boskovic a z Brandýsa, který měl za manželku Elišku z Kunštátu. V tehdejších rozmíškách náboženských stál při straně katolické proti Husitům, proti obléhajícím Pražanům bránil Vyšehradu jako velitel

Hrad Brandýs nad Orlicí.

jeho r. 1420, rok na to súčastnil se jednání sněmu v Brně, kde hlavně přispěl k zavržení čtyř artikulů pražských; za to bylo jeho zboží Brandýsské zpustošeno a klášter Orlík od Husitů rozbořen. Zemřel brzy potom r. 1423, zůstaviv jedinou dceru Veroniku, provdanou za Jaroslava ze Šelmberka. Zboží své buď on sám před smrtí prodal nebo potom jeho dcera. Brandýs se dostal v držení Smila Holického ze Šternberka, ale již okolo r. 1450 přešel v majetek Kostků z Postupic, pánů na Litomyšli. Prvním držitelem Brandýsa z rodu toho byl Zdeněk, hejtman kraje Chrudimského, který zboží to postoupil r. 1467 svému bratru Janovi; tento sídlil na Brandýse, ač byl spoludržitelem Litomyšle. Na hradě zdejším r. 1483 vydal obyvatelům městečka různé výsady, zejména mohli zboží své komukoliv vzdávati, odřekl se odúmrti, daroval jim řeku od Kamenného mlýna až k pustému mlýništi pod Pernou. Po něm následoval syn jeho Bohuš, který vyprosil na králi Vladislavovi znak pro městečko

a sice dvoje hrábě zlaté křížem přeložené v modrém poli. Nástupce jeho bratr Jan držel panství jenom jeden rok, neboť je r. 1506 prodal za 14.000 kop grošů čes. panu Vilému z Pernštejna. Vilém hned po koupi kázal zbořiti hrad a panství, pozbyvši takto svého středu, připojeno bylo k Potštýnu. Zemřel r. 1521. Syn jeho a dědic Jan z Pernštejna prodal r. 1544 větší část bývalého panství Bohušovi Kostkovi z Postupic. Kostkové, jak známo, nejen horlivě vyznávali učení bratrské, nýbrž i Jednotu na všech svých statcích podporovali. Bohuš súčastnil se odboje stavovského proti králi Ferdinandovi r. 1547. Za to jej stihla veliká pokuta. Král Ferdinand odňal mu veliké panství Litomyšlské, ostatní statky, panství Novohradské a Brandýsské, propůjčil mu jen k užívání jako manství. Za obydlí vykázán Bohušovi Brandýs, z kterého se bez dovolení králova nesměl vzdáliti. Poněvadž tu neměl příbytku, musil starý hrad spustlý opět opravit. Pro delší však bydlení vyžadoval hrad větších a nákladnějších oprav. Buď proto nebo že byl přístup k hradu nesnadný, upravil si pan Bohuš k bydlení dům dole v městečku. Asi r. 1557 zemřel bez dědiců a statek jeho manský připadl na krále, který nejjižnější vesnice odtrhl a ostatek prodal za 7000 kop gr. č. paní Libuši z Lomnice, vdově po Bohuši, která měla na panství zapsáno veliké věno. Panství nebylo již manské, nýbrž dědičné. Libuše z Lomnice zemřela roku 1599 a poslední vůlí odkázala panství Janovi ze Žerotína, svému synu z prvního manželství. Jan byl z nejhorlivějších přívrženců Jednoty a zakladatelem slavné tiskárny Kralické. Byl dvakrát ženat, poprvé s Martou z Boskovic, která mu porodila r. 1564 na zámku Brandýsském syna Karla, podruhé s Mandalénou Slavatovou z Chlumu, s níž měl syna Jana Diviše.

Zemřel r. 1583 a pochován na Loukoti, kde r. 1559 koupil od kováře Šimka zahradu, v níž vystavěl hrobku a nad ní kostelík. Tu odpočívala již matka jeho Libuše a první manželka Marta.

Z počátku drželi panství oba bratři nedílně, r. 1597 se o dědictví rozdělili a Brandýs s jinými statky připadl Janu Divišovi. Manželka po jeho smrti přepustila Brandýs Karlu star. ze Žerotína, svému švakru, který se veň uvázal r. 1617. Znamenitý tento muž byl ochráncem Jednoty v době nejhoršího pronásledování. Na jeho panství skrývalo se mnoho kněží i bratří, mezi nimi zvláště Jan Amos Komenský, jenž sem přišel r. 1622 z Moravy a tu v domku vedle »Srubu« pod Klopoty spisování se oddával. Ale ani Karel a panství jeho nezůstalo ušetřeno pronásledování. Mandátem z r. 1627 bylo mnoho dobrých Čechů přinuceno z Čech odejít, mezi nimi i Karel i Komenský. Jednota udržela se tajně i po odjezdu Karlově do Vratislavě. Bratři konali své schůzky v místech nynějšího zámku a na hřbitově se mrtvá těla »kacířů« pochovávala dále. Karel zemřel roku 1636 na hradě Přerovském a pohřben v rodinné hrobce na Loukoti v Brandýse. Po smrti jeho držela Brandýs manželka jeho Kateřina Žero-

tínská z Valdštejna jen krátký čas, poněvadž za několik měsíců rovněž zemřela. Panství přešlo do rukou Marie Zárubovny z Hustiřan, která měla na něm pohledávku na 10.000 zl. R. 1652 prodala smlouvou ve Vídni učiněnou Brandýs, hrad, zámek, panský dům, městečko a 26 vesnic Janovi Friedrichovi hrab. z Trautmannsdorfu, pánu na Litomyšli. Po jeho smrti rozdělili se o veliká panství jeho synové a Brandýs připadl Františku Friedrichovi (r. 1699). Starý hrad Brandýsský se byl zatím valně sřítil, ač se ještě r. 1652 v celosti nacházel; také zámek z konventu bratrského udělaný zpustl. Za Trautmannsdorfů, kteří byli horliví katolíci, zhynuly vůbec všechny bratrské památky Brandýsské; kostelík dřevěný bratrský při nynějším zámku zbořen, kámen z velikého kostela v zahradě upotřeben k novým stavbám, kostelík nad hrobkou se sřítil, na zahradě pásl se farářův dobytek. R. 1721 v květnu odkryl pasák náhodou ve zříceninách chodbu a za ní prostrannou síň klenutou, v níž byly vedle sebe v řadách položeny kovové rakve. O ně potom a zlaté věci hlásily se dvě strany, konsistoř pražská a hrabě Trautmannsdorf a hádali se o ně plných 26 let. Poněvadž lidé zazděnou hrobku pokoušeli se probourati a poklady z ní vynésti, dal r. 1723 hrabě hrobku otevříti a rakve prohledati, nalezené věci pak uschoval. Měděnou rakev Karla ze Žerotína nemohli otevříti, proto poslali pro puškaře, aby víko odsekl. Když otlučené a polámané víko odtrhli, ležel před nimi Karel v červeném aksamitovém plášti. Poněvadž nebylo viděti žádných šperků, musil hrobník plášť s kostmi roztřásti a v prachu se přehrabávati, aby kousek zlata uloupili, nic však nenašel. R. 1723 v listopadu prodal Bedřich Brandýs tetě své Marii Terezii, provdanou podruhé za Leopolda hraběte z Rottalu. Změny vrchnosti užila konsistoř Pražská a lichotivě žádala hraběnku, aby dovolila hrobku prohlédnouti. Ta svolila. Při té příležitosti byly opsány nápisy na rakvích a poznamenáno, co se v které rakvi nalezlo. Konsistoř žádala r. 1724 hrab. Jana Ludvíka ze Žerotína, aby kovové rakve a klenoty byly prodány a peníze obráceny na vychování faráře Brandýsského. Hrabě svolil s tou podmínkou, když mu klenoty »na památku« budou vráceny a prach s kostmi na posvěceném místě pohřben. Konsistoři se podmínka nelíbila, tím se spor protáhl a zatím lidé kradli kusy rakví. R. 1747 sebrány prach a kosti z rakví a vloženy do dubové truhly a v neposvěcené zemi pochovány. Rakve prodány. Hrobka byla jen hrubými kameny zavalena a než minulo několik let, dřevěná truhla vlivem vlhka se rozpadla a kosti slavných pánů ležely rozházeny po zemi. Teprve na začátku 18. století byly sebrány a zakopány v zahradě souseda Brandýsského.

Hraběnka Rottalová počala r. 1724 stavěti nový zámek u vsi Mostku. Nebyl však dostavěn, poněvadž se nelíbil nejstaršímu synu jejímu Norbertu Františku z Trautmannsdorfu, kterému mělo panství připadnouti. Stavba spustla, poslední její zbytek pobořili r. 1874 sedláci

z Mostku. Po Norbertu Františkovi přejal r. 1783 Brandýs syn jeho Ferdinand hrabě (později kníže) z Trautmannsdorfu, který jej r. 1806 prodal Arnoštovi Mauricovi z Lynaru, komturu křižovníků německých, po jehož smrti r. 1807 zdědil jej syn jeho Otto Rochus. Od tohoto koupil jej pražský měšťan Karel Blažek, jenž ještě téhož roku zemřel, odkázav Brandýs svému strýci Janu Blažkovi. Tento postoupil jej r. 1820 vdově zemřelého Marii Magdaleně. Paní Blažková nedovedla však hospodařiti a proto prodáno panství ve veřejné exekuční dražbě r. 1831; koupil je zpět Otto Rochus z Lynaru, ale ještě téhož roku prodal je Antonínu hrab. z Valdštejna, v jehož rodě zůstalo až do r. 1855. Známo, že na Litomyšli se žilo za Valdštejnů knížecky, až statky Litomyšl i Brandýs dražbou prodány: Litomyšl koupil kníže Thurn-Taxis, Brandýs Belgičan kníže Alfons Chimay (Šimé). Po jeho smrti tři jeho dědicové r. 1869 prodali Brandýs Jiřímu Parishovi (Périš), pánu na Žamberce; v závěti odkázal jej tento svému bratrovci Jiřímu Parishovi. Parishům patří Brandýs dosud.

Tím jsme poznali v hlavních rysech bohatou historii hradu, města i jeho majitelů. Projdeme si nyní památky městské. Náměstí tvořené jednopatrovými domky svažuje se mírně od kostela, stojícím na nejvyšším místě města. Stará radnice s dřevěnou věžičkou z r. 1776 byla zbořena r. 1901 a místo ní vystavěna nynější ve slohu pseudorenaissančním od vys.-mýtského stavitele Jos. Drahoše. Na městském úřadě uloženy jsou cechovní truhlice z r. 1824 a 1825 a pečetidla. Na domě č. 20 byla zasazena r. 1897 deska na památku, že se tu narodil r. 1564 Karel st. ze Žerotína. V těchto místech stával na pozemcích domů č. 19., 20. a 21. dům panský, který vystavěl Bohuš Kostka z Postupic, když byl zbaven panství litomyšlského.

Vlastní zámek vystavěn byl u řeky Orlice až v polovici XVII. stol. na míste zbořeného konventu a školy Českých Bratří. Počátkem XVIII. století byl zámek značně zpustlý, že hraběnka Rottalová chtěla si vystavěti novy zámek u Mostku, který, jak již víme, dostavěn nebyl. Zámek ve městě byl opraven teprve r. 1781 za hrab. Frant. Norberta z Trautmansdorfu, pak r. 1818 za Blažka, který zvětšil okna a pavlač na jihu přestavěl. Je to prostá obdélná budova o jednom patře, krytá mansardovou střechou s vikýři. Úprava stěn a vnitřku je moderní. V severním průčelí zazděn portál; loggie v přízemí jižního průčelí jsou částečně zazděny. Zahrada rozkládající se na jih k řece je nyní zpustlá.

Na nejvyšším místě města uprostřed hřbitova stojí farní kostel Nanebevstoupení Pána Ježíše. Kostel v Brandýse připomíná se často ve XIV. stol.; od r. 1489—1620 byl spravován Českými Bratry; r. 1677 byl rozšířen, ale r. 1787 zbořen byl úplně a vystavěn nynější barokní chrám v l. 1787—88 z nadace administrátora V. Gregora za faráře Jana Vojt. Zubra stavitelem Frant. Jedličkou z Heřmanova Městce.

Vnitřní rokoková výzdoba provedena do r. 1793. K západnímu průčelí přiléhá hranolová věž, krytá cibulovitou střechou s lucernou, v jejím přízemí vede do chrámu vchod, na jehož středním klenáku vytesán letopočet 1788. Na hlavním oltáři obraz na plátně Nanebevstoupení Páně, při nedávné restauraci silně přemalovaný, připisován Petru Brandlovi; dále jsou tu oltář sv. Anny a oltář sv. Jana Nepomuckého; architektonicky dobrá kazatelna z r. 1734, empirová křtitelnice a j., v kněžišti za hlavním oltářem pískovcový náhrobek faráře Tom. Ondř. Volfia z roku 1658; zvenku v levo od již. vchodu zazděn bílý mramorový náhrobek pana Jana star. ze Žerotína z r. 1583 se znakem Žerotínským uprostřed, v rozích 4 znaky rodiny Žerotínské, Slavatovský a Boskovský.

Nynější fara, prosté jednopatrové stavení, vystavěna r. 1750 za peníze stržené za cínové rakve z hrobky Žerotínské a přispěním p. Václ. Gregora a jiných dárců. Mříže v oknech pocházejí z nedostavěného zámku v Mostku.

Na náměstí postavena r. 1798 statue Panny Marie, která byla r. 1811 vichřicí skácena; na starém podstavci vztýčen nový jonský sloup se sochou r. 1812. Na jiném místě stojí socha sv. Tadeáše z r. 1718.

V nynější třídě Žerotínově, dříve na Loukotí zvané v domku č. 100 zachovaly se malé zbytky zdi chrámu sv. Jana Křtitele, vystavěného kolem r. 1560 pro České Bratry od Jana ze Žerotína a spojeného chodbou s hrobkou Žerotínskou. R. 1629 dal Karel st. ze Žerotína kostel zbořiti, aby snad katoličtí kněží z něho nějaký klášter neučinili, až do výše 3.50 m. O hrobce a jejích osudech pověděli jsme již výše; r. 1817 po ohni všechno zdivo rozebráno na stavbu.

Ve stavení č. 159 pod »starým hradem« narodil se podle staré pověsti slavný válečník Jan Jiskra z Brandýsa.

Zbývá nám ještě prohlídka zřícenin hradních.

Z náměstí od radnice na levo podle villy Fr. Ondříčka stoupá cesta mezi chalupami a zahradami vzhůru až k temeni hradiska. Podle zachovaných zdí vidíme, že se hrad skládal z předmostí, na něž se spouštěl z brány padací most přes příkop, z předhradí, bráněného čtverhrannou věží, pak byl druhý příkop, za nímž se vypínala věž předního hradu, mezi nímž a zadním hradem byl třetí příkop; vlastní hrad půdorysu podkovovitého byl obehnán příkopem a náspem; nejvíce zdí zachováno z tohoto paláce, jež posud tu vynikají takovým způsobem, že prostranství jimi zavřené mnohem výše leží, nežli základy jejich; kromě dvou velikých oken není nikde otvorů jiných; k obraně byla také veliká věž v levém rohu hradu. Na jižní straně byly pokoje panské, na severní byty čeládky. Pokud zbytky ukazují, byl palác výstavnosti prosté. Pod jižní zdí paláce nalézají se dva sklepy, valeně sklenuté, částečně již zasypané.

Z hradu je krásná vyhlídka na město a okolní vrchy a lesy. Na jih vypínají se Klopoty, na jejichž pokraji postaven r. 1865 pomník Jana

Amosa Komenského. Nad lesem Klopoty vypíná se vrch Orlík, na němž byl kolem r. 1256 vystavěn klášter pro křižovníky sv. Cyriaka; r. 1296 uvádí se jako velký, s kostelem P. Marie a konventem 26 mnichů; r. 1421 byl za Jana z Boskovic zbořen Husity, později i kostel; na místě tom zbyly jen skrovné zbytky.

Okolí Brandýsa nad Orlicí skýtá hojně vděčných a krásných výletů, do Starých Lázní (čtvrt hodiny), kde je hostinec s parními a vanovými lázněmi, odtud na Křetín, z části lesem porostlý, na jehož vrcholu je malá rozhledna. Na řece Orlici jsou překrásné partie. Nedaleko pomníku Komenského je klopotský vodovod, od něhož vede vzhůru prudce stoupající stezka lesem až k hluboké, divoké strži, přes niž přepíná se

Peliny u Chocně.

»Čertova lávka«, odtud stále výše až k opukovým skalám romantických tvarů.

Na sev. za Křetínem je osada Volešná se dvorcem, patřící k obci Němči (obyv. 167), kde ukazují v jednom selském dvoře památky bývalého zámečku. Ves, přip. poprve k r. 1371, měla různé pány, až za Trautmansdorfů připojena k Brandýssku.

Z Brandýsa můžeme do Chocně buď jeti drahou, nebo jíti pěšky přes Mostek a Hemže, nebo Pelinami. O Mostku jsme již slyšeli, že v něm počala r. 1724 hraběnka Marie Terezie Rottalová stavěti zámek, který navrhl »císařský ingenieur« Donati Allio a vedl palír Donati Morazze; stavba brzo zastavena a zdivo rozneseno. S Mostkem politickou obec tvoří Lhota Sudličkova, stará ves, která v pamětech XIV. stol. nazývá se Lhotou Tasovcovou, snad odtud, že patřívala z velké části pánům Boskovským. R. 1519 prodal Jan Okrouhlický z Kněnic Lhotku s jinými Mikuláši Sudličkovi z Borovnice a poněvadž tu potomci jeho přes 100 let seděli, nazývala se odtud Sudličkovou. Za Sudličků při-

pomíná se zde tvrz, která již dávno zanikla; nyní je tu dvůr, patřící k panství Brandýsskému. Na sev. odtud ves Nasavrky se samotou Vorlíkem.

Z daleka již je viditelný poutní kostel Nanebevzetí Panny Marie v Hemži, vystavěný v barokním slohu r. 1683 nákladem Jana Bedř. z Trautmannsdorfů na místě starého dřevěného, rok před tím zbořeného. R. 1354 připomíná se jako farní, fara zanikla však po r. 1620, nyní je filiální k Chocni. Chrám stojí na hřbitově, obklopeném ellipsovitou zdí, prostoupenou v rozích třemi valeně klenutými kaplemi a věží (proti sz. rohu kostela). V záp. průčelí portál s dvojznakem Trautmansdorfským a Šternberským nad římsou. Vnitřní zařízení je většinou současné se stavbou, barokové a rokokové. V přízemí dvojpatrové zvonice je klenutá márnice s barokním oltářem. Před kostelem na toskánském sloupu socha P. Marie z r. 1798.

Z Hemží vede pěkná silnice, stíněná mohutnými lipami přes osadu Březenice do Chocně. Podél silnice postaveno r. 1718 sedm poutních kaplí (r. 1854 přestavěny), představujících slavnosti marianské.

Nejkrásnější cesta a příjemná procházka z Brandýsa do Chocně vede Pelinami, od sanatoria luční stezkou údolím Orlice k Mýtkovskému a Korábovu mlýnu.

Peliny zove se údolí řeky Orlice před Chocní, tam kde jest nejužší. V táhlém oblouku příkře vystupují skály, jichž kolmé stěny od větrů a dešťů rozhlodané probělávají se ze zeleně keřů a stromů na březích Orlice bujících, půvab skal jen zvyšujících. Skalám, plným fantastických tvarů, říká lid »komíny«. Peliny s pěkně upravenými sady na levém říčním břehu jsou nejkrásnějším místem v okolí choceňském. Překrásný je pohled na ně se skalního výstupku u katolického hřbitova při silnici do Brandýsa. Nedaleko odtud je také evangelický chrám se hřbitovem.

Na levém břehu Orlice tam, kde se údolí zúžuje proti mlýnu Mýtkovu, leži samota Hradníky, nad níž se vypíná strmý, vysokými smrkovými stromy porostlý ostroh. Na něm stával hrad podoby klínovité, oddělený od planiny hlubokým příkopem. Uprostřed tvrziště zachován je dosud zbytek valu ze XIV. nebo XV. století. Písemné památky o tvrzi se nezachovaly žádné, takže nevíme ani, jak se jmenovala. Na jz. odtud leží ves Lhota Zářecká, k níž samota Peliny náleží. Za Pelinami se údolí Orlické rozšiřuje a v něm leží město **Choceň.** Orlicí rozděleno jest na dvě části, z nichž větší, vlastní město Choceň, leží na pravém břehu, menší t. zv. Choceněk, na levém.

Choceň bývala nepatrným městečkem; od té doby však, co byla tudy vedena a postavena státní dráha (r. 1843—45), rozkvetla tak, že nyní čítá přes 5000 obyvatelů v 536 domech. Je sídlem správy velkostatku J. J. knížete Ferdinanda z Kinských, farního úřadu katolického (děkanství) i evangelického (nyní seniorátu), c. k. poštovního, telegrafního a telefonního

úřadu, c. k. četnické stanice; asi 10 m již. nachází se rozsáhlé nádraží státní dráhy hlavní trati Praha—Vídeň a odboček Choceň—Broumov a Choceň—Litomyšl; dále tu je obecná i měšťanská škola chlapecká a dívčí, průmyslová škola pokračovací, dětská opatrovna, městský chudobinec, nemocnice pro nemoci infekční, lékárna, městské museum, úvěrní ústav a městská spořitelna, která se r. 1910 utvořila z Občanské záložny.

Z průmyslových závodů v Chocni jsou: pivovar knížete Kinského, mechanické tkalcovny, strojírna a slévárna Jos. Kudláčka (specielní výroba řezacích strojů pro uzenáře a řezníky), přádelna bavlny, výroba stříkaček hasičských, továrny na likéry; zasílatelství muž. látek Ed. Doskočila, 2 parní mlýny a parní pila, elektrárna, výroba umělých květin; knihtiskárna Č. Mojžíše, knihkupectví J. Hály.

»Komín« v Pelinách.

Uměleckých památek stavitelských v Chocni není mnoho. V ulicích a v uličkách najdeme ještě mnoho prostičkých stavení, z části ještě dřevěných, na náměstí kromě několika starších nejeden nový, vkusně vystavený dům soukromý i veřejný. Podsíně, které u domů bývaly, zmizely již úplně.

Na čtyřhranném náměstí stojí nová radnice, v níž je městský archiv, obsahující knihy a listiny od r. 1525, pak městská truhla z r. 1621, truhlice cechovní, městská pečetidla.

Uprostřed náměstí stojí pískovcová statue Panny Marie, postavená r. 1760 nákladem obce. Jiná socha sv. Jana Nep. postavena nákladem hrab. Jos. M. Kinské r. 1733 v Jungmannově ulici na místě dřevěné sochy.

Opodál náměstí na sz. v ulici Běstovické (na Záměstí) stojí barokní kostel sv. Františka Serafínského, jenž se připomíná jako farní již r. 1350 při popisu pražské diecése.

Na místě dnešního kostela stával jiný, který několikráte i s farou vyhořel, tak r. 1602, nebo r. 1659, kdy shořela i zvonice dřevěná se zvony; po tomto požáru byla vystavěna jednoduchá budova kostelní s vysokými štíty; vedle nová dřevěná zvonice s cibulí a lucernou, která byla r. 1703 na-

hrazena zděnou, čtyřbokou o dvou patrech, asi 36 m vysokou, střechu její tvoří báň s lucernou a menší bání. Stavěl ji Mikuláš Rossa. Při třetím požáru r. 1725 byla zvonice zachráněna, fara však i kostel úplně shořely, takže hrabě Štěpán Kinský dal v l. 1728-33 vystavěti nynější barokní budovu, jejíž východní a západní průčelí jsou v půdorysu vydmutá, průčelí lodi křížové plochá. Ke kněžišti na východě přiléhá osmihranná sakristie, nad níž je upevněn pískovcový znak Kinských-Dietrichštejnů. Zevnějšek celkem prostý, ozdobený jen římsami; za to vnitřek po poslední opravě celého chrámu r. 1897 působí milým dojmem svou vzdušností a světlostí.

Na hlavním oltáři, který byl původně postaven r. 1734 a potom 1790 znovu sestaven z pěti menších, jest velký obraz sv. Františka na plátně, bez důvodu připisovaný Petru Brandlovi; nad tabernaklem umístěna

Náměstí s kostelem v Chocni.

kopie Chrudímského Salvatora. Postranní oltáře jsou malé ceny umělecké, mnohem lepší jsou obrazy nad nimi zavěšené. Jinak zařízení kostelní je z části rokokové, z části moderní.

Vedle chrámu jest jednoduchá budova farní, která byla vystavěna v r. 1728-30 místo dřevěné po ohni r. 1725. Na chodbě prvního patra zavěšeny jsou portraity farářů od XVII. stol. a obrazy pěti filiálních kostelů (Skorenic, Běstovic, Slatiny, Hemže, Újezda) a farního v Chocni z konce XVIII. století.

Za kostelem postavena byla r. 1897 nová velká budova školní pro dívky i chlapce.

U kostela rovněž stojí budova špitálu z r. 1750, špitál sám byl zde založen již r. 1486. Na náměstí ještě proti radnici stojí »Panský dům«, ozdobený nad branou pískovcovým znakem Kinských-Dietrichštejnů. V hostinci tomto až do nedávna hrávali pilně choceňští ochotníci; z důvodů bezpečnostních nyní nesmí se hrát.

Z náměstí širokou ulicí Jungmannovou přijdeme k mostu přes Orlici, která zde plyne zvolna širokým tokem.

Na Orlici jsou v Chocni mnohé pěkné partie, které svým rázem upomínají na Bruggy; malebná stavení s pavláčkami mile vyhlížejí ze zeleně nad hučícím jezem. V jasné hladině shlíží se tu s levého břehu zámek knížat Kinských. Vystavěl jej r. 1562 Zikmund ze Šelmberka a r. 1574 jej rozšířil; k tomu vztahuje se nápis v nadpraží vchodu do levé chodby vytesaný z r. 1562. Než zámek nezachoval původní své podoby; po posledním požáru r. 1829 byl upraven na nynější stav od Rudolfa Kinského. Má podobu podlouhlého čtverhranu; arkády loggií do dvora vedoucích byly v prvním patře zazděny úplně, v přízemí jen na dvou stranách. V průčelí nad průjezdem je kaple Nanebevzetí P. Marie, vystavěná r. 1850. Vnitřek její je uměle mramorovaný, na oknech malby s erby Kinských a oltář všechen mramorový.

Na zámecké chodbě, hojně parohy zdobené, zavěšeny jsou staré rytiny, představující výjevy bitevní, na schodišti pak a ve dvou pokojích zaujme nás asi 40 portraitů na plátně, v rámech pravoúhlých i oválných, ze XVI. až XIX. stol., představující členy rodu Kinských a jich příbuzných. V některých pokojích zachován ještě empirový nábytek, jinak vše moderní. V přízemí jest Maxova socha »Vlasty« z kararského mramoru, probělávající se v zeleni křovin.

Za zámkem rozkládá se rozsáhlý park, založený od Štěpána hr. Kinského († 1749), původně ve slohu francouzském s křižujícími se stromořadími lip a habrů; tehdy hrabě schválně poslal svého zahradníka Živsu na tři léta do Paříže, aby tam studoval slavné zahrady, zejména Le-Nôtrovy.

Proti zámku stojí vížkou zdobená budova knížecích úřadů a za ní knížecí pivovar. Za nimi táhnou se známé nám již Peliny. To jsme již na Choceňku, vlastně dlouhé ulici domů s obou stran silnice od Litomyšle vedoucí, která se nedaleko zámku rozšiřuje v náměstí Havlíčkovo, na němž r. 1907 postaven pomník K. Havlíčka Borovského. Na konci ulice přepíná kamenný most trať, která tu přetíná jižní část parku. S mostu po levé straně vidíme vjezd do tunelu 276 m dlouhého, proraženého při stavbě trati opukovým hřbetem směrem k Brandýsu, na druhé straně rozšiřuje se před námi veliké nádraží, k němuž vede javorové stromořadí. Proti nám vypínají se mohutné lípy v dlouhé řadě, pokračování jich z parku, které vedou na lesnaté návrší Chlum.

Okolí Chocně je v mnohém zajímavější a krásnější než město samo. Krásné vycházky jsou do zmíněných již Pelin, na Chlum, do lesa u sv. Prokopa s kuželovitou Homolí, na Podhradí, do Dívčích dolů, na Hemže přes Březenici atd.

Za Chocní ohýbá se Orlice k sev.-záp.; po straně pravé má tu rovné lučiny, po levé příkrou stráň od Homole až k Darebnicům. Příkrá stráň za Dívčími doly nazývá se Hlavačov, pojmenovanou tak po rodině Hlaváčův, jimž luka dole patřila. Na této stráni spatřují se dosud zbytky dvou hradův. Jeden z nich stál v lese na kraji té stráně, druhý více

k severu, blíže k Darebnicům. Podle zbytků zachovaných nedají se však zkonstruovati půdorysy těchto tvrzí, ba nevíme ani, jak se jmenovaly původně, poněvadž se nezachoval ze starší doby žádný popis panství.

Okolí nynější Chocně patřilo v X. stol. rodu Slavníkovců, po jich vyhubení připadlo komoře královské; ve stol. XII. byl jeho majitelem Hrabiše, komorník knížete českého, v 2 pol. XIII. stol. pak pánové ze Švabenic, ale již na počátku XIV. stol. opanovali je buď zcela nebo z části Drslavici Potštejnští, kteří bezpochyby postavili oba hrady na Hlavačově. Z nich nejznámější je Mikuláš z Potštejna, kterého r. 1338 Karel IV. za jeho loupežné výpravy potrestal, hrad Choceň i jiné zbořil; později dostala se jedna polovice panství Choceňského pánům z Lichtemburka ke hradu Litickému, druhá pánům z Potštejna, kteří ji drželi ke hradu Žampachu. Po pánech Pyknech z Lichtemburka přešla Choceň na pány z Poděbrad, kteří ji připojili k panství Litickému a drželi až do konce stol. XV. Když Jindřich kníže Minstrberský prodal r. 1495 panství Litické Vilémovi z Pernštejna, postoupil mu zároveň i polovici Chocně s panstvím. Druhou polovici Chocně koupili r. 1548 od Zdeňka Žampacha z Potštejna bratři Jaroslav, Vojtěch a Vratislav z Pernštejna; tehdy po dlouhých letech bylo opět panství Choceňské v celek spojeno. Z nich Jaroslav, držitel Potštejna a Chocně, prodal tuto s vesnicemi r. 1559 Zikmundovi z Šelmberka a z Kosti. Poněvadž nebylo tehdy v Chocni sídla, kde by mohl bydleti, postavil r. 1561 nový panský dům na rozhraní Chocně a Choceňka, z něhož povstal nynější zámek. Panství r. 1581 odkázal panu Vratislavovi z Pernštejna na Tovačově, který však po roce zemřel. Synové jeho Jan a Maxmilian nemohli pro dluhy panství udržeti i prodali Choceň Hertvíkovi Zejdlici ze Šenfeldu, vrchnímu hejtmanu císařského panství. Po jeho smrti dědila vdova Markéta Zárubovna z Hustiřan, která r. 1610 panství rozdělila synům: Janovi se dostalo Polenska, Rudolfovi Choceňska, Hertvíkem valně zlepšeného. R. 1618 přidal se Rudolf na stranu Friedricha Falckého a byl za to odsouzen ke ztrátě statků. Než však rozsudek mohl býti vykonán, zemřel náhle (1622) na zámku Choceňském; prý byl otráven. Komora česká prodala potom zabavené jeho statky Albrechtovi Václavovi Eusebiovi z Valdštejna, ale ten je ještě téhož roku 1623 prodal Němci Vincenci Mušingerovi z Gumpendorfu, za něhož jakož i za jeho dědiců trpělo město úsilnou protireformací katolickou. R. 1683 koupil Choceň hrabě Jan Friedrich z Trautmansdorfu, pán na Litomyšli a Brandýse, po něm ji držel syn jeho Antonín, který r. 1709 ji prodal Václavovi Norb. Octav. hraběti Vchynskému ze Vchynic a Tetova, v jehož rodě Choceň je podnes.

To je stručná historie města a okolí.

Z Chocně pěknou silnicí došli bychom do Vys. Mýta přes ves Dvořisko, od níž na jihových. leží Podrážek a Nořín. Na silnici litomyšlské leží Kosořín. My však pustíme se podle toku Orlice k severu. Z náměstí Choceňského okolo kostela vede široká ulice Běstovská o nízkých jednopatrových domcích k severu do dosti veliké vsi Běstovic, táhnoucí se po obou stranách silnice na pravé straně údolí Orlického. Přede vsí stojí sýpka s trojhrannými štíty a s pískovcovým znakem Kinských nad vchodem. Kostel Všech Svatých, ve XIV. stol. farní, nyní filiální do Chocně, je zajímavý tím, že zachoval si půdorys románský; v l. 1782-84 byl opravován a rozšířen v lodi přistavěním zvonice ve slohu barokním. Stojí na vysokém návrší uprostřed hřbitova, tak že jeho cibulovitá báň je z daleka viditelna. Hlavní oltář ze XVII. stol. Za Běstovicemi dělí se silnice jednak do Bošína, kde je knížecí obora, a do Skorenic, k nimž patří ještě samota Vrchovina, s kníž. dvorem a cihelnou.

Zámek v Chocni.

Původní kostel sv. Maří Magdaleny ve Skorenicích, již ve XIV. stol. připomínaný jako farní, gotický, byl r. 1866 zbořen a vystavěn nynější; ze starého kostela zachovaly se některé zbytky, které jsou uloženy na půdě kostela, zejména oltář z r. 1662, kazatelna, 12 obrazů apoštolů, P. Marie a sv. Josefa na dubovém dřevě z r. 1698 vedle obrazů jiných, epitafium z r. 1606. V kostele pod kruchtou jsou zazděny dva pískovcové náhrobky pánů z Říčan (z r. 1572). Na rozlehlé návsi stojí na toskánském sloupu kříž z r. 1784.

Ze Skorenic vrátíme se přes Bošín opět k toku řeky Orlice, na níž leží na pravém břehu ves Plchovice s osadou Smetanou, naproti pak na levém břehu ves Plchůvky, k níž patří dále k severu ležící osady Korunka a Nová Ves, u nichž r. 1881 byla nalezena pohřebiště se žárovými hroby rázu lužicko-slezského.

Severní cíp okresu vyplňují lesy, ohraničené na východě řekou Orlicí a na jihu silnicí, vedoucí z Chocně přes Sruby, Dobříkov a Týnisko do Jaroslavě. Na vých. obklopena se tří stran lesem leží farní ves Újezd, k níž patří u Orlice malebně rozložená osada Chlomek a o něco dále samota Postolov, na záp. v lese pak úplně skrytá osada Prochody. Dohromady čítají 567 obyv. V Újezdě je obecná škola a kostel sv. Víta mučedníka, příp. již r. 1349 jako farní. Nynější kostel s třípatrovou věží na západě přestavěn byl r. 1748 na základech původního kostela, jenž dvakráte vyhořel, r. 1676 a 1738; z původního zařízení kostela zachovalo se

Topolová alej u Běstovic.

několik barokních rámů, rokoková kazatelna, křtitelnice a j. Nynější samota Postolov připomíná se již r. 1342, v XVI. stol. byla tu založena tvrz, která v XVII. stol. zanikla.

Úplně lesy obklopeno jest nedávno na město povýšené Horní Jelení a od něho na vých. ležící ves Jelení Dolní s osadou Rousinovem.

Město **Jelení Horní** jest slušné a ve své hořejší části pravidelně na náměstí a ulice rozděleno. Pochází to odtud, že část tato teprve pozdě byla založena, když páni grunty své v těchto místech rozprodali. Původně byla na Jelení, kde je nynější dlouhá ulice od kostela, jen ves, nad tím výše býval dvůr, jehož místo zaujímají nyní domky. Proti tomu v rohu nynějšího náměstí býval rozsáhlý hrad, na jehož místě, když spustl, vystavěna byla v XVI. stol. dřevěná tvrz, která byla r. 1775 opuštěna docela a r. 1817 zbourána; na jejím místě stojí nynější zámeček »na Sádkách«.

Starší osudy hradu Jelení jsou úplně temné; první známý držitel jeho byl Jiří z Poděbrad, za něhož však již v rumy klesal. Nástupce jeho Jindřich kníže Münsterberský prodal r. 1495 H. Jelení s jiným zbožím Vilémovi z Pernštejna, v jehož rodě byla přes půl století. Po nich byl v držení tvrze Přibík Beneš Sekerka ze Sedčic, jeden z předních rváčů v Hradeckém kraji. Strýc a poručník jeho dětí Jan prodal J. Heřmanovi z Bubna, který postavil novou tvrz při dvoře v H. J. Heřman byl pán rytířský, udatný, pro svou zkušenost a statečnost byl polním maršálkem ve válkách tureckých. Ze svých cest po Africe přivedl prý s sebou na Jelení lva. Nedlouho před svou smrtí počal r. 1600 stavěti nový chrám, ale sotva se jeho dokončení dočkal; zemřelť r. 1602 a pohřben v kostele. Náhrobek jeho, krásné sochařské práce, býval původně před hlavním oltářem, r. 1865 přenesen pod kruchtu a r. 1890

Statek v Běstovicích.

na pravo do prostřed lodi. Na mramorové desce na tumbě hranolové vytesána je postava Heřmanova v životní velikosti v brnění, s okružím, hlava o ležícího lva podepřena, u pravé nohy rodinný znak (na červeném štítě buben), nad ním jsou položeny rukavice a přilbice. Tvář sochy podobá se velice obrazu Heřmanovu v zámku Doudlebském. Když byl náhrobek při opravě kostela r. 1789 vyzdvižen, našly se v hrobě vyzděném popel a kosti rubášem obalené, a tam, kde spočívala hlava, kus lví hřívy. Rodu pánů z Bubna náleží Jelení posud, jsouc jako svěřenství částí statku Doudlebského.

Horní Jelení má 1587 obyv.; je tu obecná škola chlapecká i dívčí, průmyslová škola pokračovací; občansko-rolnická záložna; farní úřad, poštovní, telegrafní a telefonní úřad, c. k. četnická stanice a lesní úřad hraběte Heřmana z Bubna. Na městečko povýšeno bylo kolem r. 1555, na město 1913.

Nynější, nová nevkusná budova, moderně gotická, kostela Nejsv. Trojice vystavěna v l. 1864-66 na místě kostela, jejž svým nákladem vystavěl r. 1602 Heřman z Bubna, jak praví nápis na jeho náhrobku, a bo-

hatě uvnitř vyzdobil. Zařízení chrámu je barokní a rokokové, většinou z 2. pol. XVIII. stol. Na hlavním oltáři vítězná brána, nesená dvojicemi korinthských sloupů, v bohatém rámu obraz sv. Trojice od Wagenschöna, od něhož jsou i obrazy na postranních oltářích až na obraz »Ecce Homo«, který pochází od Karla Škréty.

Zvony ve zvonici zděné, postavené r. 1851 místo dřevěné, přeneseny sem r. 1775 z kaple sv. Jiljí v Dolním Jelení.

Před kostelem stojí sochy Anděla strážného z r. 1730 a sv. Floriana z r. 1736 s latinskými nápisy, postavené nákladem pánů z Bubna.

Fara je prosté stavení z r. 1792. Na náměstí postavena r. 1704 nákladem Fr. Adama z Bubna pískovcová statue P. Marie od Víta Michela, kolem pískovcová ballustráda čtyřhranná. Letos otevřena slavnostně »Sokolovna«.

Dolní Jelení bývalo v XVI. stol. městečkem a podle pečetidla mělo ve znaku sv. Jiljí s berlou, vedle něho leží laň s krkem šípem protknutým. Kaple sv. Jiljí se hřbitovem byla zrušena r. 1775 a zvony odtud, jak již řečeno, i obraz Škrétův »Ecce Homo!« přeneseny byly do farního kostela v Horním Jelení. Nyní stojí na návsi moderní kaplička, jejíž oltářní obraz P. Marie na dřevě malovaný ze XVII. stol. nemá valné ceny. Socha sv. Jana Nep. je z r. 1727.

Z H. Jelení vede přímo na jih lesem silnice do Jaroslavě, k níž patří u samého H. Jelení ležící osada Miroslav, tvořící dohromady polit. obec o 500 obyvatelích. Z Jaroslavě po jižní straně lesního komplexu do vsi Týniska (319 obyv.) na Loučné ležící, odtud přes Rzy do Dobříkova, kde byl r. 1912 postaven pomník Mistra Jana Husi od sochaře Jurečky v Chocni. Od počátku XV. stol. připomíná se tu tvrz, z jejichž starších držitelů první jest známý Jan Těchlovec z Dobříkova, který později zapsal Dobříkov Janu Talafúsovi z Ostrova, známému hejtmanu Jiskrovu v Uhřích. Ten, odešed opět do Uher, zapsal zase Dobříkov Hynkovi z Malejova, jehož potomci psali se pak Dobříkovskými z Malejova. Z nich Vilém r. 1600 vystavěl nově tvrz. Po r. 1618 přišel o dvě třetiny svých statků a žil v Mýtě. Tvrz Dobříkov prodal Karel kníže z Lichtenšteina r. 1623 Albrechtovi V. E. z Valdštejna. Statek spojen byl potom se Zámrskem a tvrz v XVII. stol. úplně zpustla. Začátkem XIX. stol. vystavěna ze zdiva nynější myslivna. Z tvrze zbyly jen sklepy s točeným schodištěm, zbytky zdi a z opevnění příkop a násep.

Za Hlubokou leží ves Sruby (dohrom. 555 obyv.), táhnoucí se podél silnice přímo od severu k jihu. Kostel Nanebevstoupení Páně byl r. 1677 filiální do Chocně, nyní do Újezda. Původní gotická stavba s věží dřevěným podsebitím opatřenou byla r. 1870 opravena, ale již v l. 1877-78 sbořena; do nové stavby byly pojaty jen podélné zdi lodě. Tři oltáře a kazatelna barokní z konce XVII. stol. byly odvezeny do ne-

dalekého dvora Srubského. V kostele gotická křtitelnice, jejíž ostré hrany při opravě poněkud osekány.

Na jih přes trať státní dráhy kyne nám již na návrší kostel sv. Petra a Pavla obce Slatiny, na jižní straně návrší ležící. Kostel je připomínán r. 1349 jako farní. Ve XIV. a XV. stol. býval tam, kde je nyní ves Slatina, dvůr řeč. Plotiště na návrší u kostela a ves Slatina. Tvrz Slatinskou vystavěli teprve Slaškové ze Slatiny. Po nich r. 1487 obdržel Slatinu Vaněk Zámrský ze Zámrsku darem od krále. Potom dostala se k panství Choceňskému. Kostel je románská stavba ze XII. stol., jednolodní, která přestavbami a úpravou pozbyla původního rázu, podržela jen půdorys románský. Na záp. pak je moderní věž, na

Lípová alej u Postolova.

jihu předsíňka. Na západ při Loučné leží samota Šnakov, kde býval původně dvůr řeč. Sneckenhof, patřící k šosu města Mýta, který byl obehnán příkopem a později ve tvrz proměněn. Po různých držitelích stalo se Vys. Mýto majitelem tvrze a zboží Šnakovského, poněvadž však tvrze nebylo užíváno k bydlení a nebyla opravována, zpustla úplně. Na sev. úpatí vrchu »Plesu« jest zastávka Slatina-Šnakov místní dráhy Choceň—Litomyšl.

Po Loučné vydáme se odtud k sev.-záp., kde kynou nám ze stromoví věže kostela a zámku Zámrského, na návrší stojícího. Pěkná budova zámku tvoří čtverhran, jehož jižní průčelí je dvoupatrové, nad ním vížka, po stranách osmiboké věže o třech patrech s barokními mansardovými střechami. Ostatní křídla jsou jednopatrová s renaissančními římsami podokenními. Na severových. nároží třetí věž, kulatá, mnohem nižší, s malými

okénky a kuželovitou střechou. V lichoběžníkovém dvoře jsou v přízemí na hranolových sloupech arkády: loggie v patře byly zazděny a upraveny. Úprava vnitřku je moderní, jen u některých vchodů zůstalo barokní opažení. Výzdoba průčelí a úprava západního křídla pochází z XVIII. stol. Zámek býval vlastně tvrzí, která byla rozšířena v XVII. stol. za Kolovratů tím, že k starší věži kulaté byla přistavěna budova s čtyřhranným dvorem. Starší dějiny tvrze jsou neznámy. R. 1469 byla za vpádu krále Matyáše Uherského vypálena, jakož i nedaleké Uhersko. Teprve Vaněk ze Zámrsku tvrz obnovil. Synové jeho ji r. 1513 prodali Markvartovi Slepotickému ze Sulic, jehož sestra, obdrževši ji podílem, prodala opět r. 1533 Janu Lukavskému z Lukavic; r. 1613 potomci tohoto ji prodali Karlu Kapounovi ze Svojkova, jemuž

Statek ve Srubech. (Lásků.)

pro vzpouru r. 1618 vzata a prodána r. 1623 Albrechtovi Václavovi z Valdštejna. Od něho ji koupil téhož roku Vinc. Mušinger z Gumpendorfu s jinými statky, zejm. Chocní, Borovnicí a Dobříkovem. Po mnohých držitelích koupil ji r. 1640 Albrecht Liebštejnský z Kolovrat, v jichž rodě zůstala do r. 1772. Po Gemsendorfech koupili zámek r. 1849 Gottlové, kteří jsou v držení jeho podnes.

Rozsáhlý park rozkládá se na západě zámku. Na jih stojí farní kostel sv. Martina biskupa, přip. již r. 1350; r. 1677 byl filiální do Vys. Mýta. R. 1781 byl starý kostel zbořen a vystavěn nynější (nevkusný) rokokový nákladem ryt. Jeníka Zásadského z Gemsendorfu. Západní průčelí má rohy zaobleny, portál opatřen moderní předsíňkou a dveřmi s rokokovými řezbami. Nad oknem ve středu průčelí jsou v ozdobných kartuších znaky rodu Gemsendorfů. Uvnitř zařízení většinou rokokové; hlavní oltář s obrazem sv. Martina z r. 1781; pískovcová křtitelnice gotická s dřevě-

ným barokním víkem. V lodi dva náhrobky rodu Lukaveckých z r. 1541 a 1590 a náhrobek rodu z Gemsendorfu z konce XVIII. stol.

Projdeme skromnými domky Zámrsku a přilehlé Nové Vsi (dohrom. 702 obyv.), na jejímž konci, t. zv. Křížovce dělí se silnice na čtyři strany, na j. k Mýtu, na v. k Zámrsku, na z. ke Stradouni, na sev. k stanici hlavní trati »Zámrsk«, od níž na jz. leží ves J a n o v i č k y s dvorem M a l e j o v e m, po němž se psali Dobřikovští z Malejova.

Dále po toku Loučné na pravém břehu leží R a d h o š t, stará ves, jejíž kostel sv. Jiří mučedníka na malém návrší připomíná se již r. 1350 jako farní; původní kostel gotický byl v létech 1772—73 úplně ve slohu barokním přestavěn. Hlavní oltář byl r. 1778 zhotoven v Praze, postranní r. 1781 v Chrudími, zařízení ostatní většinou z téže doby. Zvony zavěšeny jsou ve zvláštní dřevěné zvonici s širokým spodkem a stanovou střechou; na vý-

Zámrsk.

chod od kostela stojí kostnice. Tvrz připomíná se tu již r. 1226., rovněž ve XIV. stol. připomíná se fara a tvrz, ale dvory náležely několika majitelům; v XV. stol. tvrz zanikla a ves byla do r. 1547 v držení Vys. Mýta. Jestříbský pán P ř i b í k S e k e r k a z e S e d č i c postavil si nový dům při dvoře Radhoštském kolem r. 1550, snad na místě bývalé tvrze, který se ještě r. 1661 připomíná. Po něm držel Radhošť H e ř m a n L u k a v s k ý z L u k a v i c n a Z á m r s k u, jehož choť Johanka prodala ji s tvrzí pustou Jestříbcem, vsi Týnisko s mlýnem a Žiku panu D i v i š o v i z Ch l u m u r. 1571 k panství Chroustovskému, k němuž podnes patří.

S Radhoštěm tvoří společnou obec osada S e d l i š t k y při samé trati ležící (dohr. 276 obyv.); na sev. od nich ležící osady Ž i k a a F r a n c l i n a patří ke vsi T r u s n o v u, kterou rytíř Toulovec z Třemošné, měšťan Litomyšlský, koupil od Peška z Uherska a daroval špitálu Litomyšlskému. Mezi Trusnovem a Sedlištkami nacházejí se pastviny a role, jimž lid říká J e s t ř í b e c; zde stávala tvrz, na níž seděli Jestříbští z Ryzemburka od XIV. do XVI. stol. R. 1558 tvrz ještě stála, ale brzy potom zpustla, r. 1571 uvádí se již jako poustka při dvoře Radhoštském.

Na jih na levém břehu Loučné leží malá ves Opočno se 243 obyv. Nejvýznačnější z této krajiny je ves Uhersko (430 obyv.), stanice hlavní trati Praha-Vídeň. Ves podobá se spíše městečku. Uprostřed návsi stojí barokní kostel Nanebevzetí P. Marie, farní, který se již jako takový připomíná k r. 1350. Starý kostel byl však r. 1704 zbořen a nákladem hrab. Leopolda Kolovrata vystavěn nynější s věží v západním průčelí, s plechovou cibulovitou střechou s lucernou. Z původního zařízení z poč. XVIII. stol. zachovalo se jen málo, jinak vše je moderní. Na věži zvony z r. 1704, 1684 a 1727. Naproti kostelu rozkládá se poplužní dvůr knížete Thurn-Taxise; obytné stavení z 2. pol. XVIII. stol. má prostou façadu, v jejíž středu je plastický znak Kinských.

Tam, kde jest nyní myslivna, postavená r. 1770, stávala tvrz, na níž počátkem XIV. stol. seděl Ctibor z Uherska. Po vymření jich r. 1454 stal se držitelem Uherska Vilém Jeník ml. z Mečkova, znamenitý válečník jako jeho otec, jenž dobyl se Sirotky Litomyšle. Vilém zemřel asi v té době, když vtrhli Uhři do Čech, plenice okolní krajinu, při čemž Zámrsk, Uhersko a jiné vsi lehly popelem. Od něho koupila Uhersko obec města Vys. Mýta a tu teprve tvrz pro zanedbání oprav zpustla. R. 1547 musilo město odstoupiti králi Ferdinandovi část jmění svého, jež obsahovalo Šnakov tvrz a dvůr poplužní, Jestříbec tvrz a dvůr, Uhersko tvrz pustou a dvůr, Týnisko, Radhošt, Žíku, Sedlištky, Opočno, Brč, Trusnov, Chotěšiny a j. Král dal Uhersko jako léno k Brandýsu n. O. p. Bohuši Kostkovi z Postupic, po jeho smrti pak je prodal Divišovi Slavatovi z Chlumu a Košumberka, ten však je postoupil Arnoštovi Vitanovskému z Vlčkovic. Vitanovští postavili si nový dům kamenný snad na místě pusté tvrze, a bydleli v ní až do pol. XVII. stol., kdy koupili Kyšperk a přestěhovali se tam. Tvrz zdejší pak úplně zpustla. Ke Chroustovicům se dostala, když páni z Kolovrat drželi společně Kyšperk a Uhersko. Na sever od Uherska ve středu parku stával letohrádek Theresienlust, neb také Neulust zvaný, osmihranná to, jednopatrová stavba s mansardovou střechou, který vystavěl r. 1790 hrabě Filip Kinský prý podle plánu, jejž navrhla jeho sestra Marie Terezie, ovdovělá Poniatowská. Roztomilý pavilon ten byl nedávno zbytečně zbořen.

Ve výběžku okresu při trati leží ves Turov (323 obyv.), kde v zahradě selské (č. 9.) nachází se pahrbek, na němž stojí stodola, ohrazená valy a příkopy okrouhlými. Při kopání nalezeny zde ostruhy, šipky a hřebíky, snad zde stávala dříve tvrz.

Zde opouštíme Loučnou, která teče dále směrem sev.-záp., a dáme se pěšinou okolo krásné bažantnice ke vsi Městci (338 obyv.) na silnici Mýtsko-Hrochovo-Týnecké; na vých. od ní Ostrov (355 obyv.), u něhož směrem k Uhersku byly nalezeny žárové hroby. Ves je stará, již r. 1318 se připomínají Řehněř z Ostrova a Pešek. V XV. stol. nacházela

se zde tvrz, jejíž osudy po r. 1493 jsou neznámy; zanikla asi v XVI. stol. Nejznámější z držitelů jest válečník Jan Talafús z Ostrova (přip. se poprve r. 1439), který stav se služebníkem královė Alžběty v Uhřích, přijal hejtmanství pod Janem Jiskrou z Brandýsa. Po dlouhých letech vrátil se do Čech, ale schudl prý tak, že po trzích s mošnou chodil. Ves dostala se v pozdějších dobách nejprve ke Košumberku a oddělením odtud k Chroustovicům.

Dále na vých. leží Stradouň, jiż král Václav II. daroval klášteru zbraslavskému, v době mezi válkami husitskými a r. 1547 koupila ji obec Mýtská od pana Bohuše Kostky z Postupic a na Litomyšli. Na jih odtud

Kaple se studánkou sv. Mikuláše ve Vraclavi.

jsou Vinary (339 obyv.), u nichž nalezeny byly dva kamenné mlaty a kamenná sekyrka (nyní ve vys.-mýt. museu).

Od Stradouně a Vinar zdvihají se dosti prudce kopce, rovněž tak se strany východní od Vys. Mýta; v jich klíně leží farní ves Vraclav, která vznikla z někdejšího předhradí hradu Vratislavě, jímž jako široká ulice s rozsáhlým tržištěm uprostřed se táhla zemská stezka od Litomyšle přes Vys. Mýto a Vrchy ke Chrudimi. Na tržišti na vých. straně stával chrám sv. Václava, který poprve se připomíná jako farní r. 1350 a po dlouhá století jím zůstal; r. 1666 dal jej děkan mýtský a spolu farář vraclavský Samuel Hattaš opraviti a zvonici vystavěti; r. 1786 byl Josefem II. zrušen a učiněna z něho sýpka, která r. 1804 vyhořela; nyní upraven na hostinec, v němž se nalézají ještě některé románské zbytky stavby chrámové; i půdorys lze dobře zjistiti. Odtud byly některé věci přeneseny do druhého kostela Nanebevzetí Panny Marie. Tento nyní farní kostel připomíná se již r. 1349 jako farní, pak byl od r. 1628 filiálním nej-

prve do Chroustovic, později do Vys. Mýta; od r. 1754 zase farní. R. 1618 byl rozšířen od Dobříkovského z Malejova, r. 1719 vyhořel i se zvonicí, stojící jižně od kostela, a upraven na nynější stav; věž znovu po požáru r. 1737. Kostel byl původně gotická, jednolodní budova (z 2. pol. XIII. stol.), při přestavbě r. 1719 byl pojat do nové budovy k severu obrácené a to tak, že kněžiště přepaženo a užito za kostnici a sakristii a původní loď pojata v novou. Na vých. stěně býv. kněžiště zachovaly se gotické fresky ze XIV. stol., ovšem velmi porušené.

Na ostrohu spadajícím příkře na severní a jižní stranu do údolí mezi vesnicí Vraclav a poutnickým kostelem sv. Mikuláše nachází se hradiště, trojstranné, otočené valem a příkopem 100 m dlouhým; násep byl až 2 m. vysoký. Zde stával hrad Vratislav, k němuž byl příjezd od nynější kovárny. Budovy hradní i sruby na náspu byly sroubeny ze dřeva, z těžkých klád. Hrad připomíná se poprvé r. 1086 v darovací listině kláštera opatovského; koncem stol. XIII. se již rozpadl; o hradišti mluví se v XVI. stol. v městských knihách Vys. Mýta; dnes násep i zdivo je úplně rozebráno.

Z pamětihodných událostí, které se na hradě přihodily, nejvýznačnější je záhuba rodu Vršovců r. 1108 za knížete českého Svatopluka; na hradišti postaven r. 1908 na památku této události pěkný pomník.

Koncem stol. XVII. a ve stol. XVIII. stala se Vraclav šířeji známou lázněmi svatomikulášskými, umístěnými v rozkošném údolíčku na sever pod hradiskem vratislavským, v němž vyvírá studánka ode dávna zvaná studánkou sv. Mikuláše. Když vodou její uzdravil se také farář Vratslavský, dal zde r. 1665 vystavěti kapli, která byla r. 1685 rozšířena. R. 1692 vystavena byla na stráni nad kaplí poustevna pro poustevníka, aby ji opatroval; také vížka se zvonkem a hodinami vedle postavena a sluje dodnes od té doby »fráterkou«. Za nedlouho byly zřízeny zde lázně. R. 1724 kaple zbořena a položen základní kámen hrab. Ant. J. z Bubna na Žamberce a Jelení k novému kostelu, jehož stavbu vedl stavitel a měšťan pražský Karel Ant. Canavalle nákladem obce mýtské. Barokní kostel tento vestavěn jest do úžlabiny otevřené na západ v široké prostranství. Po stranách záp. průčelí stojí nízké věže, dvojkřídlé schody vedou s balustradou na terassu k hlavnímu vchodu. Pod terassou je vchod ke kapli se studánkou. Vnitřek chrámu působí milým dojmem svou jednoduchou barokní výzdobou. Na hlavním oltáři z r. 1730 obraz sv. Mikuláše anděly obklopeného; bez důvodu se připisuje P. J. Brandlovi. Druhý oltář sv. Mikuláše je z r. 1738, třetí P. Marie koupen byl obcí Mýtskou r. 1787 ze zrušeného kláštera v Sedlci.

Z Vratislavě vede pěkná silnice přes Vrcha a hájek do Vys. Mýta.

Z Vysokého Mýta vydáme se od kasáren k Vrchům, u kříže pak dáme se v levo; nahoře otevírá se nám pěkný rozhled. Pod námi leží na silnici k Vinarům a Stradouni Sedlec (401 obyv.), dále pak v pěkném údolí

D o m o r a d i c e (326 obyv.), jichž část již r. 1372 patřila ke hradu Košumberku; v XVI. stol. znovu tvrz tu vyzdvihl Albrecht Lukavský. Majitelé Domoradic neustále se střídali, r. 1867 je koupila hraběnka Virginie z Aichelburka. Je zde dvůr se z á m e č k e m z XVIII. stol., který však byl v l. 1895 a 1897 moderně přestavěn; zachovalo se jen několik kovaných rokokových mříží na oknech. Na j. odtud v údolí téhož potoka jest ves S v a ř e ň, k níž patří osada S e j t i n k a (dohrom. 283 obyv.). Ve Svařeni je kalvarie z r. 1839 hrubě z pískovce tesaná. Na sev.-záp. leží osada P o p o v e c, patřící k M r a v í n u, u níž na vých. zachovaly se zbytky tvrze — valy polokruhem zakončené. Od Mravína na j. ves Š t ě n e c, v níž ve 14. stol. stávala tvrz, patřící ke Košumberku, ale již na poč. stol. XV. připomíná se tu jen dvůr poplužný. Také ves P ě š i c e na jv. v údolí ležící patří ke starším osadám českým, připomíná se již r.

Rozcestí u Vys. Mýta (do Vanic a do Lhůty).

1226. Tvrz zdejší na poč. XV. stol. držel Ješík z Popovce; ta zanikla, zachovalo se jen hradiště »na valech« na vysokém ostrohu a dvojí val.

Na druhé straně táhlého, dosti příkrého vrchu leží S r b e c (221 obyv.) a na jih D o m a n i c e, v nichž stávaly tvrze, nyní zpustlé, jež drželi v 15. stol. vladykové ze Srbce nebo Srbeč. Domanice vystřídaly několik majitelů než se r. 1623 dostaly pánům na Košmberce. Domanice patří k pol. obci V o l e t i c ů m (dohr. 186 obyv.) na záp. od nich na úbočí planiny ležícím. Kostel voletický s v. J i ř í jest filiální do Lůže, kamž patří již od r. 1677; r. 1350 připomíná se však jako farní. Je to prostá budova gotická, jednolodní ze XIV. stol., jež byla asi r. 1626 opravována, z kteréžto doby pochází také část zařízení; nynější úprava jest z konce XVIII. století, kdy byl sňat kassetovaný strop renaissanční v lodi a nahrazen nynějším plochým. Na západě přiléhá k lodi gotická věž s barokními ozdobami, střechou cibulovitou s lucernou. Hlavní oltář pochází z druhé polovice XVII. stol.; postranní oltáře jsou stejné, oba z poč. XVII. stol., sv.

Floriana (a sv. Vojtěcha) a sv. Dominika (a sv. Šebestiana). Z konce XVI. století pochází tabulový obraz v lodi, malovaný temperou na křídovém podkladě, představující z mrtvých vstání Kristovo a zděšený útěk zbrojnošův. Rovněž z té doby je dvojkřídlá zavírací archa, uprostřed na plátně obraz sv. Jiří na koni v rytířském brnění a rudém plášti, poráží draka v údolí, nad nímž na skále stojí hrad; na vnitřních stranách křídel v pravo obraz sv. Václava v brnění, v levo sv. Víta s kohoutem; na vnějších stranách v pravo korunování Krista trním a kladení do hrobu, v levo zjevení se Krista v zahradě Gettsemanské a bičování u sloupu, vše v bílém rámu. Kromě nich je tu několik barokních obrazů na plátně, ale bez ceny umělecké. V dlažbě lodi zapuštěn pískovcový náhrobek z poč. XVII. stol.

Nové Hrady.

Od Voletic máme pěkný rozhled po údolí řeky Olšinky—Novohradky, v němž leží město Lůže, nad ním pak vysoko vypíná se dvojvěží Chlumku a v levo zříceniny Košumberka. Sejdeme až k toku a po jeho břehu pustíme se k severu, kde dojdeme nejprve L o z i c, vsi s 387 obyv.; je zde fara evang. reform. sboru a evangelický kostel, vystavěný r. 1784 Filipem hrab. Kinským. Je to obdélná budova se štítem a šindelovou mansardovou střechou; uvnitř zachovala se z původního zařízení kazatelna a část varhan. Dále je tu dvůr z XVIII. stol., jehož hlavní brána je ozdobena úseky segmentové římsy a znakem Kinských.

A jako Voletický kostelík, tak také i farní kostel Nejsvět. Trojice v J e n č o v i c í c h, na návrší uprostřed hřbitova stojící vyniká nad okolní krajinu. R. 1350 uvádí se jako farní k biskupství litomyšlskému, ves je však starší, připomíná se již ve XII. stol.

Po r. 1585, kdy úplně vyhořel, byl mnohokráte opravován; poslední opravy byly r. 1893, kdy barokní valená klenba v lodi nahrazena byla stro-

pem rákosovým a dána nová kruchta, r. 1895 nová střecha atd. Budova sama je jednolodní, ranně gotická, k níž po stranách kněžiště přiléhají kaple Mravínská a sakristie, na jihu nová předsíň, na západě pak čtvercová věž se střechou stanovou s bání; vedle věže přistavěna pro zvony nízká zvonice: dřevěné podsebití s šindelovou střechou na kamenném spodku. Z hlavního oltáře z r. 1787 zbyl jen tabernakl, obraz sv. Trojice a sochy Petra a Pavla. Rovněž z křtitelnice zachoval se jen cínový kotlík z r. 1625. Dobré práce z XVIII. stol. jsou obrazy na plátně a dřevě a barokní krucifix. Zvony z r. 1585 a 1599.

Západně odtud leží Martinice, patřící k Jenčovicům, s nimiž čítají dohromady 433 obyv. Na sever podle toku řeky nebo po silnici přijdeme do Zalažan, k nimž patří dále ležící osada Poděčely (dohr. 341 obyv.); na levém břehu pak je ves Lhota (tu pískovcový kříž z XVIII. stol.), ve výběžku okresu samota Žilovice, velmi stará, neboť již r. 1244 se připomíná; bývala tu ves s poplužním dvorem, která patřila k panství kláštera Podlažického, později ke zboží zápisnému Chrastskému a Podlažickému, po různých majitelích zase k Chroustovskému a na konec opět k Chrasti. Na zač. XVII. stol. vystavěna tu tvrz, která po válce třicetileté se vsí spustla. Od Poděčel k záp. na silnici ke Stradouni jest ves Mentour, přifařená rovněž k Jenčovicům. Odtud odevšad máme již blízko do městyse **Chroustovice** (885 obyv.) na obou březích Olšinky ležícím. Celá krajina kolem Chroustovic jest pro svůj rovinatý ráz a dostatek vodstva velmi úrodna, a také většina obyvatelstva se zabývá rolnictvím; vedle toho ženy vyšívají zde bílé prádlo bavlnkou a hedbávím.

Celou jihovýchodní stranu Chroustovic zaujímá zámek a hospodářská stavení.

Zámek vystavěn byl snad na místě bývalé tvrze, o níž máme zprávy od XV. stol. Majitelé se zde neustále střídali; počátkem XVI. stol. dostaly se Chroustovice Albrechtovi z Chlumu a Košumberka a po něm jeho bratru Slavatovi, jenž je připojil k panství Košumberskému. Za vlády těchto pánů tvrz zpustla, a teprve od Zachariáše Slavaty z Chlumu opravena. Panství zdědil r. 1599 jeho nedospělý syn, jehož poručníci nemohouce je pro dluhy udržeti, prodali r. 1600 Kunce Slavatové; syn této Diviš Lacembok z Chlumu a Košumberka prodal r. 1606 Chroustovice s okolím Janu Divišovi ze Žerotína na Náměšti. Ale ani ten je neměl dlouho, přecházelo z ruky do ruky, až je r. 1663 koupil František Karel hrabě Liebštejnský z Kolovrat. Tento přestavěl tvrz na zámek, o němž se zachoval současný záznam. Vnuk jeho Frant. Karel prodal r. 1721 zámek Chroustovice s městečkem a vsi Městec, Ostrov, Opočno, Uhersko, Trusnov, Franclinu, Radhošť, Žiku, Tyništko, Janovičky, Stradouň, Vinary, Sedlec, Pěšice, Mravín, Mentoury, Jenšovice, Martinice, Lozice, Turov, Staré a Nové Holišovice Jeronýmovi hrab. de Capece a markrab. de Rofrano; potom Chroustovice držela Marie Terezie roz. markýzka z Rofrana, choť

hrab. Leopolda Kinského. Po ní byl od r. 1779 majitelem Ch. Filip Kinský, který zámek přestavěl částečně rokokovým slohem, zvl. zahradní průčelí a připojil rozsáhlé předdvoří a zahrady v l. 1779-80. Zemřel r. 1827. Roku 1823 však Ch. od něho koupil kníže Karel Alexandr z Thurn-Taxisu; Taxisové drží je dosud.

Zámek skládá se z budovy vlastní ze XVII. stol. a do podkovy rozestavěných traktů z konce stol. XVIII. Mezi budovami s byty pro služebnictvo je vjezd uzavřený mřížovou branou. Od těchto budov do čtvrtellipsy se táhnou konírny, za nimiž se otvírají po stranách dva menší vjezdy, na náves a do dvora hospodářského; pak pokračují čtvercové jednopatrové budovy s mansardami a přízemní podélná křídla v pravém

Zámek v Nových Hradech.

úhlu lomená a k hlavní budově přistavěná; na podélných stranách otevřena jsou chodbami, v částech příčných jsou v pravo kaple, v levo kuchyně. Středem a napříč nádvoří vede cesta s alejí a přestupuje po třech můstcích potok uměle sem zavedený. Můstky jsou ozdobeny vasami a skupinami amorettů se svítilnami. Hlavní budova zámecká je jednopatrová, v jejímž středu je užší polopatro s trojúhelníkovým štítem. Nad portálem balkon, nesený dvojicemi toskánských sloupů. V průčelí zahradním nesou dva páry jonských sloupů, pilastrů, hranolových pilířů a několik těžkých konsol terrasu, po jejíž stranách vedou dvojdílná schodiště. Ve štítě nad terrassou korunovaný dvojznak Kinských.

Většina pokojů v zámku zařízena moderně, z původního nábytku rokokového a empirového zachovalo se jen několik kusů a něco dekorativních drobnůstek, ostatní vše bylo odvezeno do Řezna, podobně jako ze zámku Litomyšlského. Podobně zachováno zde jen několik obrazů: portraitů a krajinomaleb.

Za zámkem rozkládá se park ve francouzském slohu zřízený, dosti zachovaný, obtékaný se tří stran potokem. Středem vede cesta přes most do orangerie a odtud branou přes druhý můstek do rozsáhlé bažantnice. V zahradě je empirový pamětní kámen z červeného mramoru s nápisem francouzským: poděkování (asi sestry Filipa Kinského Marie Terezie) bratrovi za poskytnuté přístřeší.

Zámecké budovy tvoří východní stranu náměstí či návse, uprostřed níž stojí rozsáhlý barokní kostel sv. Jakuba Většího Ap. Byl již r. 1350 farní. Původní stavba stojící uprostřed nynějšího hřbitova zbořena, při čemž zachována jen krypta Haugwitzů s náhrobky a r. 1744 vystavěn nynější kostel o něco severněji vedle hřbitova nákladem hraběnky Marie Terezie Kinské. Kněžiště zakončeno polokruhem; po stranách přiléhají sakristie a knížecí oratoř, na západě hranolová věž, krytá štíhlou stanovou střechou. Zařízení chrámové je rokokové, většinou dobré práce; z XV. stol. je křtitelnice podoby zvonu.

Jednopatrová fara, vystavěná r. 1783 hrab. Filipem Kinským, ozdobena nad portálem sochou sv. Jana Nep. v nice a znakem Kinských ve štítku. Na návrší též sloup se sochou P. Marie z r. 1752.

Tím ocitli jsme se opět na hranicích okresu.

Poslední naše cesta povede po hranicích okresu litomyšlského a skutečského. Vyjdeme opět z Vys. Mýta u kasáren na Litomyšlském předměstí, a můžeme jíti po silnici k pěknému rozcestí silnic do V a n i c (167 obyv.) a do L h ů t y, nebo pěšinou kolem barokních soch sv. Josefa z r. 1738 a sv. Vavřince z r. 1741 ke K n í ř o v u, jehož poutní a farní kostel Zvěstování P. Marie z daleka je viditelný. R. 1349 připomíná se jako farní, kdy byl v držení pánů z Pardubic. Ve válkách husitských spustl a byl až do r. 1787 filiálním do Vys. Mýta. Je to prostá budova gotická ze XIV. stol. s věží na západě; opravami a přídavky se změnil, tak zvl. v l. 1836—37, kdy byl celý kostel opraven, vystavěno z kamene horní patro, které bývalo dřevěné. Na obou stranách kněžiště jsou oratoře, na východě sakristie, přistavěné asi kol. r. 1730. Barokní hlavní oltář koupen ze Sedlce r. 1787; na něm zasklený obraz P. Marie v postříbřeném rámu. Z obrazů nás dále zaujme obraz hořícího Mýta r. 1774 s podpisem, zajímavý pro opevnění městské a pro stav kostela před požárem. Do r. 1848 vedlo od posledních chalup knířovských ke bráně hřbitovní čtvero řad lipových, které toho roku byly vykáceny a tím obec i kostel zbaven krásné ozdoby. R. 1730 počala se sem konati veliká procesí, nejen z Mýta, ale i z dalekého okolí, a proto tu byla obnovena fara. Knířov patří k výstavné L h ů t ě, s níž má dohr. 349 obyv. Nad Lhůtou na Vrchách leží ves B r č, již koupila obec Mýtská r. 1542 od pana Bernarta z Rizemberka.

Dále na jih přicházíme k dvojité osadě na obou ostrozích širokého údolí založené S t ř i h a n o v u a Z á d o l í (259 obyv. dohr.), jímž projdeme na západ k P u s t i n ě (239 obyv.) a dále k Ř e p n í k á m, staré farní vsi,

jejíž kostel sv. Vavřince připomínán r. 1350 jako farní; v letech 1728—83 byl tento původní kostel zbořen a vystavěn nynější barokní; zůstaly jen zvony (z r. 1503, 1506, 1679) ve zvláštní dřevěné zvonici na kamenné podezdívce. V předsíni si ještě všimneme pískovcové románské křtitelnice, ve zdi zazděné. Fara je od kostela dosti odlehlá, to si vysvětlíme tím, že na faru byla přeměněna panská myslivna, když stará fara v bouřích válečných zanikla.

Z Řepník přes planinku Farářství zvanou přijdeme za krátko k trojboké statui sv. Trojici, t. zv. Pokloně (z 1. pol. XVIII. stol.), stojící na samém ostrohu nad vesnicí Střemošicemi, odkud je překrásná vyhlídka do kraje a do údolí Olšinky. Dole pod námi Střemošice, k nimž vede shůry serpentina silnice, proti nám šedivé zříceniny Košumberku na vrchu

Chlumek s Lůží.

porostlém ovocným stromovím, za ním tmějí se lesy, v pravo vznosná barokní svatyně chlumecká se štíhlými věžemi a pod ní rozseté domy města **Lůže.** A tam zaměříme. Před barokní kapličkou čtrnácti pomocníků (z r. 1720) přejdeme na silnici Novohrasko—lužskou k třístranné rotundě sv. Jana Nep. (z r. 1746), jdeme pod hradem Košumberkem, o němž bylo psáno již při okrese Skutečském; z téhož důvodu nebudeme opakovati historii Lůže, která s hradem je stejná; prohlédneme si jen památky městské. Lůže čítá 281 domů a 1627 obyvatelů; je zde farní úřad, obecná škola a pokračovací škola průmyslová, c. k. poštovní úřad, četnická stanice, lesní správa knížete z Thurn-Taxisu, občanská záložna.

Kostel sv. Bartoloměje, přip. již r. 1350, býval farním do r. 1773, kdy přenesena byla fara na Chlumek. Původní gotická budova ze XIV. stol. o jedné lodi byla při opravě upravena barokně až na věž, která přiléhá k lodi na západě a jejíž svrchní dřevěné patro vysazeno na krákorcích; šindelová střecha je kuželová. Na jihu kněžiště přistavěna sakristie. Hlavní otlář sv. Bartoloměje sloupové architektury, podobně i postranní oltáře jsou z 1. pol. XVIII. stol. Varhany a zpovědnice ze XVII. stol.;

dřevěná křtitelnice s cínovým kotlem uvnitř z r. 1625. Zvony z r. 1510, 1544, 1727, 1699. V bývalém vchodu věže zazděn bílý mramorový náhrobek Diviše Lacemboka († 1575), v sakristii Jos. Novotné z r. 1781 a j.

Ve farní budově z XVIII. stol. jsou na chodbách obrazy: portrait paní M. Hiserlové z r. 1682 (pěkný rám), kopie Chlumské P. Marie s pohledem na Košumberk a Chlumek, z 1. pol. XVIII. stol., portrait jezovity Retze, obrazy P. Ježíše a P. Marie.

Poutní a farní kostel Panny Marie na Chlumku vystavěn byl v l. 1690—95 Marií Max. Evou Hieserlovou z Chodův a Košumberka. Dříve zde stávala kaple, v l. 1667—69 vystavěná, kolem níž zřízen byl ambit s osmi kaplemi a dvojími kamennými schody; pod ní byla v l. 1678—82 vystavěna na východ residence pro Jesuity, na západ o dva roky později dům pro hraběnku Hieserlovou. Když tato kaple návalu poutníků nestačila, byla r. 1690 zbořena a vystavěn nový chrám. Vrch Chlumek byl osázen lipami a obehnán zdí prolomenou na záp. a vých. branou, od nichž nahoru k ochozu vedou schodiště; pravoúhlový ambit prolomen jest osmi kaplemi, z nichž čtyři větší jsou v rozích ambitu; ve výklencích jejich oltáře, ve všech kaplích pak na zadních stěnách fresky s výjevy ze života P. Marie z kol r. 1750. Chrám, na uměle nasypaném vršku stojící, jest barokní budova jednolodní s řadou kaplí na obou stranách, které tvoří při pohledu zvenku postranní lodi s dvěma věžemi v západním průčelí; mezi nimi hlavní portál; po jeho stranách niky se sochami sv. Josefa a Joachima. Hranolové věže pokryty jsou plechovými cibulemi s lucernami, báněmi a kříži.

Vnitřek chrámu je celkem 29.30 m dlouhý a 20 m vysoký. Stěny jsou až na několik štukových ozdob hladké a rozděleny pilastry s korinthskými hlavicemi.

Vnitřní zařízení, provedené v l. 1695—1700, jest nádherné, avšak nepřeplňuje. Hlavní oltář je pod zděnou renaissanční rotundou, vyplňující celé kněžiště, s klenutou kopulí s lucernou o osmi oknech; nad tím symbol — holubice. Na oltáři ve stříbrném rámu obraz P. Marie s Ježíškem v loktech s nasazenými stříbrnými korunkami. Je to kopie renaissančního originálu z Drážďan do Innsbrucku přeneseného, z 1. pol. XVII. stol. Vedlejších oltářů v kaplích jest šest, vždy dva protější si odpovídající. Pěkné jsou i kazatelna, varhany, lavice i zařízení sakristie. Veliký počet obrazů jak v chrámě, tak i v sakristii v řezaných rámech.

Na východ od kostela v parku stojí bývalá r e s i d e n c e J e s u i t ů; bývala dvojpatrová, ale r. 1823 druhé patro bylo zbořeno; vnitřek pozbyl přestavbou svého původního vzhledu. Rovněž bez původní úpravy je bývalé sídlo hrab. Hieserlové; zachována jen brána dvora.

Sejdeme po schodišti opět do města, které v čas poutí hojně oživuje, abychom si prohlédli ostatní památky. Náměstí je čtverhranné, na

němž se zachovalo několik pěkných barokních domů z XVIII. stol., s vysokými štíty a mansardami. Město mnohokrát vyhořelo, celé na př. r. 1564, 1691 a 1790. Uprostřed náměstí stojí radnice, která byla vystavěna r. 1542 od Diviše Slavaty z Chlumu a Košumberka s dílnou kovářskou a zámečnickou, radnicí se stala r. 1570. Je zde uložen archiv, kopiář z r. 1630, pečetidlo, vazby knih, truhlice cechovní; na chodbě a na půdě portraity pánů Lůže z XVII. stol. Na náměstí stojí dále pískovcový sloup se sochou sv. Jana Nep., asi 6 m vysoký, z r. 1712.

Z konce XVIII. stol. pochází synagoga, v průčelí se štítem zakončeným trojúhelníkem. Uvnitř je valeně klenutá, ozdobená štukovými zrcadly a výsečemi. Za městem nově a moderně zařízené sanatorium pro nemoce skrofulosní a krtičnaté; o prázdninách vždy slouží za vítaný útulek feriálním osadám.

Z Lůže mohli bychom jíti stále proti toku Olšinky až k Novým Hradům a jistě by se nám cesta tato líbila pro krásy přírodní, ne nepodobné skalám Adrsbašským zvláště v Pivnicích a Všivicích; ale o nich jsme se již zmínili při okrese Litomyšlském, proto přidržíme se jako vodítka silnice. První a takřka jediná na ní leží malá osada B í l ý k ů ň, patřící politicky k Střemošicům (dohr. 372 obyv.); bývala tu kdysi jen hospoda téhož jména. Spíše nás zajímá u silnice k Lůži uměle nasypaný kruhový pahorek, obehnaný příkopem, snad to je tvrziště, ale lid nazval jej »stolem Žižkovým«, jejž prý lid mu zde tábořící připravil.

Za Bílým koněm opustíme silnici a přijdeme ke shluku osad po stráních rozložených D o u b r a v i c ů m, D v o ř i š t i, L i b e j c i n ě a L e š t i n ě. K Doubravicům patří ještě mlýn a několik stavení v údolí Olšinky, podobně tak k Leštině samoty D o l y, D o l a n y a Z e l e n ý s t r o m, k Libejcině zase patří osada J a v o r n í č e k, na vých. ležící, a samoty P u s t i n k a a L o u č o v. Z Leštiny sejdeme opět pod vrchem 493 m vys. k silnici do M o k r é L h o t y (obyv. 431), k níž patří osady R y b n í č e k a P o d h o ř a n y v kopcích k severu ležící a v údolí Olšinky samoty a mlýny H a b e r k a a P o l á n k a. A již jsme u samých Nových Hradů, jichž zelený chlum a pod ním bílý zámek se nám stále přibližoval.

Nové Hrady leží na sever od skalní krajiny Toulovcovy v malebném údolí Novohradky. Původ jich sahá do šeré dávnověkosti. Na severových. straně nynější obce zdvihá se homolovitý vrch »Starý zámek«, na jehož vrcholu stával hrad a při jeho úpatí kostel. Byl to první a jediný chrám v okolí, po němž se nazýval hrad i podhradí »Boží dům«. Hrad za válek husitských byl pobořen. Teprve za Kostků z Postupic, kteří drželi Nové Hrady do r. 1557, byl vystavěn hrad nový, od něhož dostala i osada jméno Hrad nový nebo Nový Hrádek, kteréžto jméno v XVIII. stol. se ustálilo na Nové Hrady. Po úmrtí posledního mužského člena rodiny

Kostků přecházely Nové Hrady z ruky do ruky, až se r. 1605 dostaly v majetek rodiny Trautsohnů na 100 let. Trautsohnové nikdy zde nebydleli, hrad pustl, a co ještě zbylo, zničili r. 1645 Švédové. Lepší doba nastává za nových pánů z rodu Harbuval-Chamaré, kteří r. 1749 panství koupili a trvale se zde usídlili. Na panství provedli mnohé opravy a založili novou faru v Proseči. Poněvadž hrad byl dosti sešlý a k tomu na vysokém kopci, dal si hrabě Jan Antonín postaviti nový nádherný zámek v podhradí v l. 1774—77, při čemž bylo použito též zdiva starého hradu, který tak zmizel skoro beze stopy. R. 1903 prodány byly nové Hrady Štěp. Bergrovi, obchodníku realitami v Praze, který je za krátko prodal Václ. Beckingovi, majiteli velkoobchodu v Praze, v jehož majetku je zámek a nejbližší okolí podnes, větší část lesů byla letos prodána.

Nový zámek je nádherná, rokoková stavba na svahu vrchu, průčelím obrácena k jihu, půdorysu podoby obdélníka s křídly po stranách. Na zámecké prostranství se vchází po zděném náspu s pískovcovou ballustradou. Prostor před zámkem jest upraven v park a ohraničen po stranách kanceláří s jednoduchými štíty a mansardami, v předu zdí s vyvýšenou branou a dvěma postranními brankami, k nimž vede rampa a dvě schodiště. Hlavní průčelí je ve středu vyznačeno risalitem, pod jehož středním oknem je balkon s prolamovanou rocaillovou poprsnicí, nesený dvěma toskánskými sloupy; pod ním široký, polokruhový portál s letopočtem 1777. Ve štítu je plastický, korunovaný dvojznak rodu Chamaré.

Vnitřek zámku, kdysi nádherně zařízený, je teď úplně sešlý. Zařízení místností je skoro celé empirové; několik kusů nábytku a kamna ve slohu rokokovém — kromě obrazů — je vše, co zbylo zde z bývalého bohatství.

Farní kostel sv. Jakuba Většího připomíná se již r. 1350 jako farní k biskupství Litomyšlskému. Po válce třicetileté fara založena opět kolem r. 1638. R. 1722 původní kostel zbořen a vystavěn nový, větších, nepěkných rozměrů v l. 1723—25 nákladem knížete Jana Trautsohna ve slohu barokním bez věže. Ke kněžišti přiléhá na severu sakristie, na jih kostnice a krypta panská. Výzdoba vnitřku je většinou rokoková, několik kusů je barokních z poč. XVIII. stol. Hlavní oltář původně r. 1743 od Ant. Pacáka z Litomyšle řezaný byl častými obnovami úplně změněn. Ostatní oltáře jsou z polovice XVIII. stol., tak i obrazy. Zvony ve zvláštní zvonici jsou z r. 1602, 1797. V kostele náhrobky Valdštýnů a Chamaré z r. 1784 a 1793; na hřbitově náhrobek ze XVI. stol. vyšlapaný již.

Na faře (s mansardou) portraity hraběte a dvou farářů z poč. XIX. stol., hodiny a empirová skříň. U kostela stojí socha sv. Jana Nep. z r. 1727. Po svahu vrchu zřízena r. 1767 křížová cesta (13 pískovcových hranolů).

V lese »Chmelištích« stojí kaple ze XVII. stol., v ní oltář z téže doby a dřevěná soška P. Marie ze stol. XVI., nově nevkusně natřená.

Nové Hrady mají 727 obyv., a patří k nim ještě samoty D u d y c h o v a R o u d n á v údolí Voletínského potoka.

Z Nových Hradů možno podnikati vděčné vycházky do Toulovcových skal, do údolí potoků, do lesů i do okolních měst.

Z Nových Hradů půjdeme nyní k severu k Vys. Mýtu a přes Rybníček a Podhořany do V y s o k é a do rozlehlé vsi J a v o r n í k u (dohr. 740 obyv.), jíž pěkné pozadí tvoří les, odtud ke Střihanovu se táhnoucí; za vsí dáme se v pravo k B u č i n ě, památné tím, že se v ní ustavil první sbor evangelicko-reformovaný hned dva roky po vydání tolerančního patentu. Farní kostel evangelický byl vystavěn r. 1786, obnovem 1886. Kromě toho je zde i filiální kostel katolický sv. Jakuba Většího, přip. r. 1375 jako farní, který r. 1872 vyhořel a r. 1887 moderně goticky přestavěn; zvony jsou původní z r: 1558 a 1562. Dále přejdeme trať u zastávky Č e s k á H r u š o v á (obyv. 504), v níž je kaple sv. Trojice, vystavěná r. 1837 na místě starší; vnitřní zařízení je empirové, primitivní; ve vížce zvonek z r. 1752. Pak přijde zastávka D ž b á n o v; ves však leží opodál trati s 587 obyv. Z Hrušové přes V o š t i c e (Harta) do Vys. Mýta po silnici, nebo přes les Dráby, v němž je vojenská střelnice a za ním vojenské cvičiště.

Tím jsme prohlédli okres Vysokomýtský s jeho četnými a cennými památkami.

JAN NEŠPOR:

ÚSTECKO NAD ORLICÍ.

Území, které zabírá nynější okres Ústecký, tvořilo druhdy část pomezního hvozdu, který v těchto končinách šířil se od zemských hranic do vnitrozemí až po údolí potoka Zlúpnice (nyní Labičky). Proto souvislé zprávy dějinné o okrese vyskytují se teprve od XIII. století, kdy pohraniční les s velikým úsilím byl vymýtěn a zalidněn.

Okres pro hory a lesy, jakož i pro nedostatek cest byl málo schůdný a přístupný; ve své odloučenosti byl jen zřídka svědkem hlučných výjevů válečných. Jeho obyvatelstvo žilo v horských ústraních celkem klidně. Lid, dobývaje si lopotnou prací vezdejšího chleba z půdy lesu urvané, která jen skoupě odměňovala se mu za jeho námahu, nalézal útěchu v modlitbě a nábožném rozjímání. Tak našlo tu učení českobratrské, jež se po celém okrese rozšířilo a pevně zakotvilo, půdu připravenou. Po katastrofě Bělohorské byl lid nucen zříci se své víry, ale vroucí zbožnost i dále podržel.

Není příliš rozsáhlý okres Ústecký; největší délka jeho od západu k východu je 17 km a největší šířka od jihu k severu 23 km. Zhruba má podobu různoběžníku, obráceného vrcholy ke čtyřem stranám světovým. Nejsevernější místo v okrese jest pod železničním tunelem litickým při řece Divoké Orlicí, která odtud téměř až po silniční most pod Sopotnicí tvoří přirozenou hranici okresu. Nejjižněji sahá okres po vesnici Semanín za Českou Třebovou. Nejzápadnější místo okresu značí samota Orlík, jižně od Brandýsa n. Orl. a nejvýchodnější bod okresu nalézá se při silnici z Dolní Dobrouče do Čermné nad Petrovicemi. Na sv. hraničí okres s okresem Žamberským (24 km), na v. s okresem Lanškrounským (25 km), s nímž tvoří politický okres Lanškrounský. Na jz. rozkládá se okres Litomyšlský (hranice 25 km), na z. mezuje Ústecko s okresem Vysokomýtským (8 km) a na sv. s okresem Kosteleckým n. Orl. (14 km).

Okres skládá se z 35 osad, které tvoří 27 místních (28 katastrálních) obcí. Ústí n. Orl. a Česká Třebová jsou obce městské, Dolní Dobrouč jest městys, ostatní 24 jsou obce vesnické. Tyto obce náležely před r. 1850, kdy byl okres utvořen, pod šesterou vrchnost. Největší počet jich náležel k majorátnímu panství Lanškrounskému (dříve Lanšperskému). Byly to:

Ústí n. O., Čes. Třebová, Dolní Dobrouč, Lanšperk, Černý Vír, Oldřichovice, Kerhartice (díl), Velká a Malá Řetová, Hylváty, Dlouhá Třebová, Lhotka, Parník, Knapovec, Houžovec Horní a Dolní a Libchavy Horní a Dolní. K majorátnímu panství Litomyšlskému náležel Přívrat, k panství Brandýsskému Dobrá Voda, Rviště, Sudislav, Kerhartice (díl) a České Libchavy; k statku Potštýnskému Sopotnice, k statku Žampašskému Hnátnice a k statku Jelenskému Říčky a Prostřední Libchavy.

Jádro okresu tvoří obce, jež náležely k bývalému panství Lanšperskému, které povstalo ve XIII. století. Tenkráte dostaly se krajiny pomezního lesa pod horami Orlickými zástavou Vilémovi z Drnholce, jenž pocházel z moravské větve pánů z Kounic, a po něm jeho synům Heřmanovi z Ústí a Oldřichovi z Drnholce. Tito páni volali sem Němce, kteří části lesa obrátili v ornou půdu a založili tu osady po způsobu německém. Tak bylo založeno mnoho vesnic v okolí Ústí n. Orl., Čes. Třebové, Lanškrouna a Jabloného n. O. Podle nově vystavěného hradu Lanšperka bylo toto zboží zváno Lanšperským. R. 1285 daroval je král Václav II. vedle jiných statků svému otčímu Závišovi z Falkenštejna. Když byl Záviš po 3 letech jat a uvězněn, spadlo panství opět na krále. R. 1292 daroval Václav II. jeho část klášteru Zbraslavskému. Novým věnováním z r. 1304 připadlo klášteru panství celé. Avšak bohaté nadání královo stalo se klášteru jen řetězem trpkých útrap. Když král Václav III. byl na výpravě do Polska úkladně zavražděn, přispíšil sem s ozbrojenou mocí od Olomouce Hynáček z Dubé, obsadil panství a po dvě léta vybíral z něho příjmy. Klášter, chtěje se uchvatitele zbýti, panství vyplatil. Hned potom okolní rytíři Ješek ze Šilperka, Petr ze Žampachu, Oldřich z Brandýsa, Jan Vušub, Jeniš z Kyšperka, Vítek Švábenický na Heřmanicích a Bohuněk ze Šumberka najížděli do panství, týrajíce a odírajíce lid. Řeholníci, chtějíce zjednati svým poddaným pokojného bytu, zavázali se rozděliti mezi loupeživé rytíře roční příjmy z panství (300 hř. stř.). Ale dobrý úmysl nesetkal se s žádoucím úspěchem. Aby lidu opatřili pokoj a sobě aspoň nějaký příjem, dali Zbraslavští r. 1315 panství za polovici příjmů pod ochranu Jindřichovi z Lipé. Když pak tohoto ochránce král Jan Lucemburský dal vsaditi do vězení na hradě Týřově, klášter, nevěda si jiné rady, odevzdal r. 1316 celé panství v užitek Hynáčkovi z Dubé, jen aby chránil poddaných před rytířskými lupiči. Ani toto opatření dlouho nepotrvalo. Král Jan, jemuž pro marnotratný způsob života nestačily důchody komorní, sáhl na jmění duchovní. Zbraslavským mnichům odňal panství Lanšperské a po šest roků nemilosrdně je vydíral. Na prosbu opata Petra dostal klášter sice panství zpět, ale pro nouzi viděl se nucena zastaviti je r. 1438 makraběti Karlovi a teprve po třech letech je vyplatil. Že klášteru vzdálené panství působilo jen stále nesnáze, pomýšlel na to, aby je zaměnil za jiné bližší zboží, k čemuž došlo konečně r. 1356. Toho roku dostalo se pan-

ství Lanšperské výměnou za jiné statky pod světskou moc biskupství Litomyšlského. Za husitských válek zašlo biskupství Litomyšlské a statky jeho zabrali hejtmani vojsk husitských. Panství Lanšperské spadlo r. 1425 na Jana Městeckého z Opočna, hejtmana vojska Sirotčího. Na něho také přešel zápis na 4000 kop, jež si r. 1420 biskup Aleš vypůjčil od Janka ze Smilkova seděním na Kostelci a císař Sigmund pojistil jej Městeckému na panství Lanšperském. V držení tohoto zápisného panství vystřídali se v l. 1432—1451 Jan z Jenštejna, jeho syn Pavel a Bohuslav z Košíně. R. 1451 přešlo panství na Zdeňka Kostku z Postupic. Tak rodina, které náleželo sousední panství Litomyšlské, opanovala celé »biskupství«. Po Zdeňkovi stal se pánem na Lanšperce i na Litomyšli mladší jeho bratr Jan, před tím pán na Brandýse n. Orl. R. 1486 zůstavil svá panství k nedílnému užívání svým dvěma synům Bohuši a Janovi. Když Bohuše r. 1503 zemřel, připadlo Lanšperské panství jeho nezletilým dcerám Anně a Markétě; Jan podržel Litomyšl. Obě sestry provdaly se za syny Viléma z Pernštejna, jenž byl jejich poručníkem, Markéta za Vojtěcha, Anna za Jana. Panství Lanšperské dostal Vojtěch a po jeho smrti r. 1534 dědil je Jan, zvaný pro velké statky »Bohatý«. R. 1543 držel větší díl panství s hradem Lanšperkem zástavou Bohuněk Zámrský ze Zámrsku. Rozeznávalť se již větší panství Lanšperské a menší Lanškrounské. Jan vyplativ díl Lanšperský, prodal toto panství r. 1544 Petrovi Bohdaneckému z Hodkova. Nový držitel zemřel již r. 1549, zanechav panství svým pěti synům Jindřichovi, Krištofovi, Albrechtovi, Šraňkovi a Oldřichovi. Za nedospělé své bratry spravoval otcovské dědictví Jindřich. Zemřel r. 1563, zanechav sirotky Šťastného a Dúbru. Nemohouce panství Lanšperského udržeti, prodali je Bohdanečtí r. 1564 Vratislavovi z Pernštejna a na Tovačově. Byl to vnuk Viléma z Pernštejna, ale v mnohém lišil se od svého děda. Byl velice nádhery a lesku milovný, k poddaným neobyčejně laskavý a štědrý, ale nedovedl důchodů tak zjednávati jako jeho děd, jenž byl z předních hospodářů v zemi. Přísně katolickým smýšlením velice se odlišoval od snášelivého pana Viléma, jenž o sobě říkal, že s Římany věří, s Čechy (t. j. podobojími) drží a s Bratřími umírá. Vraceje se z Němec, dokonal život svůj r. 1582. Velmi zadlužená panství Lanšperské a Lanškrounské zdědili jeho synové Jan a Maxmilián. Chtějíce je zpeněžiti, vyprosili si na císaři Rudolfovi, že jim bylo toto zápisné zboží doprodáno a vloženo v zemské desky jako zpupné dědictví. R. 1588 koupil obě panství Adam starší Herzán z Harasova. Nový vlastník panství vynikal nejen vzděláním, ale i hospodárností a přísnou šetrností, kterou nahospodařil si tak značného jmění, že, ač byl pouhý rytíř, co do bohatství byl osmý v zemi a vůbec »bohatý pan Adam« nazýván. Po jeho smrti r. 1619 vládli nedílně zděděnými statky jeho synové Zdeslav, Vilém a Jan. R. 1622 dostal panství Lanšperské a Lanškrounské Zdeslav. Již r. 1618 přestoupil k protestantství

a účastnil se s evangelickými stavy povstání. Ale po porážce na Bílé hoře tvářil se, jakoby jej jeho nepřátelé násilně svedli; i dostalo se mu r. 1622 pardonu. Čtyři neděle před tím však prodal obě panství, která té doby již tvořila jednotné panství Lanškrounské, Karlu z Liechtensteina, královskému místodržiteli v Čechách. Po jeho smrti r. 1627 uvázal se v panství nejstarší jeho syn Karel Eusebius a po něm r. 1684 jeho syn Jan Adam Ondřej. Po jeho smrti (r. 1712) přešlo panství na linii pobočnou, z níž vynikl za časů Marie Terezie kníže Josef Václav jako slavný válečník a organisátor rakouského dělostřelectva. Ve válkách Napoleonských schopnostmi válečnickými proslavil se kníže Jan Josef. Od r. 1858 jest náčelníkem rodu Liechtensteinského panující kníže Jan.

Okres Ústecký jest po celé rozloze hornatý; prostupuje jej třemi pásmy podhoří Orlických hor. Tato pásma táhnouce se od jv. k sz., jsou rovnoběžná nejen mezi sebou, ale zachovávají i směr hlavních pásem Orlického pohoří. Na západ sklánějí se zvolna; za to svahy východní jsou příkré. Vytvořena jsou kvádrovými pískovci, jež jsou kryty opukami hořejších vrstev křídového útvaru, hlavně jizerských, bělohorskych a malnických.

Okres měří 191.78 čtver. km. Z držby pozemkové v okrese náleží 2339 ha (téměř osmina) velkostatku Lanškrounskému, velkostatek Brandýsský drží 904 ha, velkostatek Litomyšlský má zde 356 ha pozemků. Přes 100 ha pozemků drží ještě velkostatek Potštýnský a Žampašský. Celkem drží velkostatek přes pětinu veškeré půdy v okrese. Polní půda je málo úrodná, ve vyšších polohách silně kamením promíšena. Hlavní polní plodinou jsou brambory, dále pěstuje se tu žito, ječmen, oves, krmná řepa, jetel, směsky, menší měrou pšenice. Len, který byl dříve hlavně pěstován, vymizel nadobro. Pro malou úrodnost půdy bylo obyvatelstvo nuceno ode dávna zabývati se průmyslem. Hlavní výživu poskytovalo mu dříve tkalcovství po domácku. Zabývala se jím jmenovitě chudina; i podruzi ve vesnicích »nakládali na plátno«. Než i ve statcích stávaly stavy, na kterých pracovalo se obyčejně v zimě. V každé vsi stálo několik »ohřívek« (na sušení lnu) a na volných místech rozkládala se přírodní bělidla.

Zavedením mechanické velkovýroby vymizelo ruční tkalcovství téměř na dobro; jen z mála dřevěných domkův ozývá se ještě klepot tkalcovských stavů; tito tkalci nepracují však pro sebe, nýbrž pro blízké tkalcovny, od nichž dostávají bavlnu a hotové kusy do nich opět donášejí. Střediskem textilní výroby jest Ústí n. Orl. a jeho okolí, pak Česká Třebová s Parnikem. V poslední době bylo vystavěno mnoho mechanických tkalcoven při vesnických mlýnech.

Okres čítal dne 31. prosince 1910 obyvatelstva 37.293 osoby: Na 1 čtver. km připadá tudíž 195 obyvatelů. Okres jest národnostně smíšený; k obcovací řeči české přiznalo se 31.830 obyvatelů (85.44 proc.), k ně-

mecké 5.399 osob (14.51 proc.). Němci souvisle bydlí v obcích položených od Ústí n. Orl. na východ, na sever a na jih. Jsou to Knapovec, Houžovec Horní i Dolní, Černý Vír, Oldřichovice, Dolní, Prostřední i Horní Libchavy a konečně Hylváty. V těchto obcích však mezi Němci žilo 10.5 proc. Čechů. Jmenované obce tvoří jakýs poloostrov jazykového ostrova lanškrounského. Katolické obyvatelstvo přísluší k 10 farnostem, z nichž 9 má sídlo v okrese, dále jest v okrese 1 fara evangelicko-bratrská (ochranovská); židé příslušejí k dvěma obcím náboženským.

Spojovacích prostředků má okres s dostatek. Dráhy vedou údolím Tiché i Divoké Orlice a údolím Třebovky v délce 33 km.

Ústí n. Orl.

Poštovních úřadů jest v okrese deset. Erárních silnic v okrese není. Síť okresních silnic dosahuje délky 107 km. Silnice sbíhají se paprskovitě v přirozeném středu okresu, kde rozkládá se při ústí řeky Třebovky do Tiché Orlice okresní město

ÚSTÍ NAD ORLICÍ

(lidově Ousť) na 49° 58' 30" severní šířky a na 16° 23' 40" vých. délky od Gr. Původní město zabralo jen kraj neznačného návrší; když přibývalo obyvatelstva, rozšířilo se o Podměstí, položené v rovině při obou řekách a o Záměstí, rozkládající se výše nad městem.

R. 1910 mělo město 605 domů a 6560 obyvatelů (mezi nimi 49 Němců).

Ústí nad Orl. je sídlem okr. výboru, okr. soudu a berního úřadu. Je tu c. k. pošt. a telegraf. úřad (s telefonní stanicí od r. 1908), notářství, občanská a lidová záložna, opatrovna, četnická stanice, okresní stravovna,

okresní školka se vzornou zahradou a okresní kolonie sirotčí, zřízená r. 1911 péčí a nákladem MUDr. R. Lukesa. Město má svou vodárnu (vodní potrubí má 7834 m délky) a elektrárnu. U samého města je stanice státní dráhy »Ústí n. O. — město«; hlavní stanice a zároveň počáteční stanice trati Ústí n. O.—Mittelwalde—(Vratislav) c. k. severozápadní dráhy. Obě dráhy mají spojení rychlíková.

Ústí n. O. jest osada prastará. Svědčí o tom nálezy v poloze »Na šárkách«, kde r. 1878 bylo vykopáno as dvacet popelnic. Ve XIII. století první zápisný držitel okolní krajiny Vilém z Drnholce (připomínaný r. 1249) proměnil dosavadní českou osadu Ústí, zalidniv ji německými kolonisty, v město, které nadal právem purkrechtním čili zákupným. Podle zakladatele nazváno jest nové město Wilhelmswerd (werd, werder, werth, wörth značí ostroh k vodám se svažující nebo bažinatou krajinu učiněnou, způsobilou k obývání). Z původního pojmenování povstal zkomolením nynější německý název města Wildenschwert. Město nemělo hradeb; kolkol chránil je příkop a chatrné ohrazení pláňkami. Český živel, jako se dělo jinde, nabýval v městě vrchu, takže za husitských válek bylo město již úplně české. Přičinlivostí občanstva prospívalo, také vrchnosti dařily je rozmanitými výsadami. Tak r. 1499 bratři Bohuše a Jan Kostkové z Postupic obnovili jemu právo na držení dvou pivovarů. (Potvrzení této výsady je nejstarší listina v městském archivu.) Nejvíce rozkvetlo město v pokojném XVI. století, kdy řemeslům a obchodu dobře se vedlo. Tenkrát příslušníci jednotlivých řemesel, v městě provozovaných, spojovali se v cechy. Po bitvě bělohorské byla jim privilegia odňata a když se jich dohlašeli, ocitli se s vrchností ve sporech, které vlekly se dlouho; teprve r. 1795 došlo k úplnému vyrovnání. Město zřeklo se práva propinačního, zavázalo se darovati místo, kdyby tu kníže chtěl vystavěti pivovar a slíbilo vystavěti letní hostinec. Tento hostinec, řečený »V lázních«, byl vystavěn r. 1805; při něm postavena byla r. 1812 kaple sv. Jana Křtitele. Naproti tomu vzdal se kníže Alois Josef z Liechtensteina veškerých práv donucovacích (na př. mlecího) a roboty, vyplácené v penězích, zavázal se z každého sudu piva v městě vyčepovaného 1 zl. (po 60 kr.) městu platiti a povýšil obec na svobodné město municipální. Důsledkem toho bylo, že byl sem uveden magistrát, skládající se z purkmistra, jednoho zkoušeného a dvou nezkoušených radních a representantů pro obecní záležitosti hospodářské. V l. 1817—1824 byl zde zkoušeným radním Jan Sudiprav Rettig, jehož matka pocházela z Ústí. Rettig se svou ženou stál v popředí místního ruchu vlasteneckého. R. 1850 stalo se Ústí městem okresním.

Město trpělo mnoho válkami i požáry, zvláště požár r. 1706 byl zhoubný. Od otevření dopravy po železné dráze město rychle vzrůstá; r. 1870 čítalo 4121, r. 1900 již 6136 obyvatelů. Erb městský, jehož původ jest neznám, představuje v modrém poli stříbrnou hradbu s cimbuřím, za

ní stojí budova radnice o čtyřech oknech se střechou červenou a zlatými makovicemi, nad ní čtverhranná věž s báni a s oknem uprostřed.

Uprostřed města prostírá se náměstí sice nevelike, ale pravidelné a úhledné. Svažuje se mírně k západu. Domy při severní a západní straně jeho dosud zachovaly podloubí; dřevěné domky s podloubími vymizely však z náměstí docela. Na náměstí stojí budova občanské záložny, vystavěná r. 1907. V ní jsou umístěny i kanceláře okresního výboru a městského úřadu a museum. V severozápadním rohu náměstí je postavena radnice s hodinovou věží. Její průčelí zdobí Liechtensteinský znak a pamětní deska z r. 1876, kdy město oslavilo po stu letech narození Mat. Jos. Sychry, jehož kolébka v radnici stála. Radnice stavěla se od r. 1722 na místě bývalého domu radního, jenž r. 1706 lehl popelem. Nyní jest v ní

Náměstí v Ústí n. Orl.

umístěn okresní soud. Za radnicí zdvihá se děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie, vystavěný ve slohu barokovém. Mohutné jeho průčelí, nad nímž vypíná se věž, zdobí sochy sv. apoštolů Petra a Pavla, symboly víry a naděje a znak Liechtensteinský. Na hlavním oltáři jest obraz Nanebevzetí Panny Marie od jesuity Ignáce Rába. Stářím vyniká obraz »P. Marie Ústecké« na postranním oltáři. Místní tradice klade jej do dob, kdy město náleželo klášteru Zbraslavskému a pověsti přikládají mu divotvornou moc.

První písemní zprávu o faře ústecké zaznamenává kronika Zbraslavská, popisující korunování Václava II. Po válkách husitských kostel sloužil pobožnostem strany podobojí, což potrvalo až do války třicetileté mimo krátkou přestávku v l. 1581—1598, kdy sem od Vratislava z Pernštejna byl dosazen za faráře jesuita Jiří Hancer z Falkenburku. Z dob utraquistických pochází nejcennější hudební památka ústecká, totiž gra-

duál kůru literátského, jejž r. 1588 »vázal Jiřík Sezemský z městečka Sezemic do města Austí nad Worlicy«. V graduále je též píseň o Mistru Janu Husovi, avšak prostřední list jest vyříznut a oba krajní slepeny, že jen počátek a konec zpěvu možno čísti. Po válce třicetileté stala se fara katolickou. V těchto dobách obsahovala kollatura ústecká veškeré panství lanšperské, od čehož farář Ústecký měl titul »správce všech církví Páně na panství lanšperském«; v některých letech konal bohoslužebné výkony i na panství lanškrounském, ba i na sousedních panstvích cizích. Práce byla velmi obtížná a příjmy skrovné. Jakýž tedy div, že kterýs farář, jak tomu chce pověst, ušel tajně z města a byv od lidí, jej dohonivších, prošen, by se vrátil, učinil to pod podmínkou, že mu bude dán prut pole po místo, kde byl dohoněn. Tak vykládá pověst o »Pánovu kříži«, daleko od města v polích. Nejznamenitější farář zdejší byl Jan Leopold Mosbender. Jeho působením byl vystavěn mariánský sloup na náměstí, nynější farní budova a i kostel, k jehož stavbě přikročeno r. 1770. Dokončení stavby r. 1776 se Mosbender nedočkal, zemřev krátce před tím. Za něho byl r. 1761 kostel povýšen na děkanský.

Děkanský chrám v Ústí n. Orl.

Do války třicetileté většina měšťanstva hlásila se k Jednotě Českých Bratří, která roku 1547 vznikla v nedalekém Kunvaldě. Jakmile se Bratří ustavili v náboženskou společnost, posílali do různých míst listy, v nichž vypisovali, proč se odloučili od víry podobojí. Takový list došel r. 1496 z Kunvaldu i do Ústí n. O. a získal novému učení tolik vyznavačů, že sbor ústecký řadil se mezi nejdůležitější sbory ve východních Čechách. Počet Bratří rostl přes četné mandáty a zákazy královské, nic nepomohlo ani pronásledování jich se strany Vratislava z Pernštejna. Tenkráte členům Jednoty byl pobrán majetek, vznešenější byli vsazeni do věže a prostší pozavíráni do svinských chlívků. Biskup Olomoucký, pod jehož správou tenkrát stály fary na panství, dal sbor bratrský zavříti a zapečetiti. Teprve katastrofa bělohorská zaťala Bratřím ránu smrtelnou.

Sbor bratrský, středisko náboženského života, v němž snad i kněží bydleli, dosud se zachoval a jest od r. 1901 majetkem obnovené církve bratrské (ochranovské, evangelicko-bratrské). Dříve měli při něm Bratři i pohřebiště a poblíž se usazovali; tak vzniklo předměstí Nový Svět. Místní tradice označuje však starožitný, sešlý dům na Podměstí jako faru českobratrskou. Je to dřevěná jednopatrová budova s pavlačí a okénky nestejně velikými a po různu umístěnými.

O vzdělání mládeže pečují v Ústí obecné a měšťanské školy chlapecké i dívčí, živnostenská škola pokračovací, odborná škola živnostenská pro ženské krejčové a c. k. odborná škola tkalcovská. Pro školy chlapecké postavila obec r. 1913 nákladem 400.000 K novou budovu, vyhovující veškerým požadavkům, které moderní doba na školu činí. První zpráva o škole zdejší činí se k r. 1553.

Českobratrská fara v Ústí n. Orl.

Krásné pozadí tvoří městu zalesněné stráně horské za levým břehem Třebovky. Od kraje lesa poskytuje město malebného pohledu. Lesy upraveny jsou k příjemnému pobytu. Křižují je úprávné cestičky, při nichž pavillony, glorietty, vyzděná zřídla vodní vyzývají k zastavení; pobožnostem je věnováno 14 kapliček křížové cesty a kaple Nanebevstoupení Páně. Nejvýše na Andrlově chlumu zdvihá se rozhledna. Pod ní v lese Lipovci zakládá se dispensář pro tuberkulosní.

Ústí n. O. jest obdařeno přírodou výhodnými podmínkami pro rozvoj průmyslu a bylo sídlem průmyslu textilního ode dávna. Starobylým průmyslem ústeckým bylo soukenictví, ale jelikož nedovedlo čeliti strojové výrobě brněnské a liberecké, která na trh uváděla zboží vzhlednější a levnější, zašlo po válkách r. 1859 a r. 1866, kdy ztratilo svá poslední odbytiště, docela. Také ruční tkalcovství znenáhla zacházelo, když v městě zakotvil se tovární průmysl textilní, jenž vzmohl se tu tak, že Ústí nazýváno »východočeským Manchesterem«. Největší podnik jsou závody firmy Jan Hernych a syn, která mimo město má filiálky ve Vamberku, Doudlebách n. Orl., Nekoři, Hnátnici, Jihlavě a v Nadelburce v Dol. Rakousích. Má tři tisíce mechanických stavů a 75 tisíc vřeten; v tkalcovnách, úpravnách a přádelnách zaměstnává přes půl třetího tisíce lidí.

Ročně vyrobí as 17 milionů metrů plátna. Kromě tohoto závodu jsou v městě ještě mech. tkalcovny Adolfa Jandery (250 dělníků), Norb. Langra, Jos. Kučery s pobočnými závody na Bezpráví a v Pelinách u Chocně, Jana Jandery (160 děln.), Jindřicha Jandery (100 děln), Jana Hernycha ml. (300 děln.), Ant. Brožka s pobočnými závody v Černém Víře a v Dl. Třebové, Alfr. Horáčka se závodem v Malejově u V. Mýta, Karla Kociana se závodem v Oldřichovicích, Ludvíka Jirgesa ml., Fr. Mejdra st. se závodem ve Svídnici, na zboží hedvábné Heřm. Hackla s pobočným závodem v D. Dobrouči, Fr. Kumpošta, výroba paramentů Jana Rollera, záclon Adolfa Jandery ml., tkalcovny Ludv. Horáčka, Jos. E. Cibulky a Aug. Cibulky. Mimo textilní závody je zde továrna na kůže, mlýn a čtyři cihelny. Ze starších závodů známa je po dalekém okolí továrna na cukro-

U splavu v Kerharticích.

vinky a na lihoviny A. J. Andresa, založená r. 1795 a proslulá výrobou »ústeckého londru«. K čilému ruchu přispívají veliké trhy dobytčí, zejména koňské, nejvyhlášenější po chrudimských ve východních Čechách; přichází na ně mnoho prodávajících i kupujících, těchto nejvíce z Pruska.

Ústí n. Orl. těší se ode dávna pověsti města hudebního, o čemž svědčí i stará průpověď »V Ousti umí každý housti.« Stalo se to horlivým přičiněním místních učitelů Josefa Štětiny a jeho nástupce Jana Jahody (v pol. XVIII. stol.). Od těch dob vyšlo z Ústí mnoho výtečných hudebníků a proslulých skladatelů, že sotva v Čechách nalezne se místo, jež by se v této příčině Ústí po bok mohlo postaviti. Buďtež tuto aspoň někteří jmenováni: Frant. Martin Pecháček (nar. r. 1765), Leopold Jansa (1795—1875), Jaroslav Kocian (nar. r. 1883), Josef Weinlich (zemř. 1903), Jan Ludevít Lukes (1824—1905), majitel pěvecké školy v Praze a zakladatel pražského »Hlaholu«, Frant. Broulík (nar. 1852). Jako hudební skladatelé prosluli Václav Fe-

lix Skop (nar. r. 1848), Josef Cyrill Sychra (nar. r. 1859) a Alois Hnilička (1826—1909). K hudebnímu vzdělání zdejšímu nemálo přispívá »Jednota sv. Cecilie k pěstování hudby chrámové, založená r. 1803. Po pražské »Jednotě hudebních umělců k podpoře vdov a sirotků« je to nejstarší hudební spolek v Čechách a první spolek pro pěstování hudby chrámové.

Na jiném poli vynikli tito ústečtí rodáci: Jiřík Štyrsa »Wilhmswerer«, druhý knihtiskař bratrské knihtiskárny na hoře Karmel v Ml. Boleslavi. Skládal nábožné písně, jichž devět bylo přijato do kancionálu šamotulského. Brzy potom, když tato tiskárna zanikla (r. 1535), zřídil v Ml. Boleslavi jiný rodák ústecký tiskárnu novou (r. 1544); byl to Vaněk »Austinus«. Matěj Jos. Sychra (1776—1830), (z předních budi-

Hylváty.

telů národa českého), Bedřich Peška (pseud. Oustecký, 1820—1904), básník český, Quido Kocian (1874), professor sochařské školy v Hořicích. V Ústí n. O. narodil se též bývalý ministerský předseda baron Vladimír Beck a mládí své prožil zesnulý ministr Dr. Josef Kaizl.

Na západ od města při hlavním nádraží ústeckém (1 km z města) rozkládá se v lučinatém údolí po obou březích Tiché Orlice ves Kerhartice. Díl obce na levém břehu náležel panství lanškrounskému, kdežto větší část obce na protějším břehu příslušela pod vrchnost brandýsskou. Ve fundační listině kláštera zbraslavského uvádí se ves jménem Gerhardsdorf; jejím zakladatelem byl tedy jakýs Gerhard. Kerhartice mají v 95 domech 1156 obyvatelů většinou národnosti české. V obci jest trojtřídní škola, umístěná ve výstavné budově, poštovní úřad a hřbitovní kaple Pozdvižení sv. Kříže. Kerhartice náleží k farnosti ústecké.

Obec zmohla se velikým průmyslem; před tím úplně zemědělská stala se z většiny průmyslovou a pozbyla bývalého čistě vesnického rázu.

Na jižní straně přiléhá k Ústí n. Orl. národnostně smíšená obec Hylváty. Rozkládá se při řece Třebovce do délky 3 km (1344 obyv.).

Uprostřed obce stojí kaple sv. Anny, vystavěná r. 1755 přičiněním ústeckého faráře J. L. Mosbendra. Kaple chová bývalý bratrský kalich, vykopaný ve sklepě při opravě bývalého bratrského sboru v Ústí n. Orl. r. 1830. Tehdejší děkan Jansa dal prostý mosazný kalich postříbřiti a daroval jej kapli v Hylvátech, která náleží k farnosti ústecké. Naproti kapli jest pivovar R. Resslera. Obytná budova, k němu přiléhající a podobná menšímu zámku, jest bývalá rychta hylvátská; v předešlém století byla v ní umístěna soukromá německá měšťanská škola Jana Böhma a při ní internát. V parku jejím jsou postaveny kvádry z bývalých praž-

Partie na Tiché Orlici u Hylvát.

ských hradeb se znakem království Českého. Velký průmysl v této obci až na továrnu Pollakovu jest v rukou českých.

V Hylvátech jest německá obecná škola trojtřídní, mateřská škola, založená Schulvereinem a spořitelní i záložní spolek.

K Hylvátům připojuje se ves Dlouhá Třebová, která svého attributu skutečně jest hodna, neboť prostírá se v délce téměř čtyř kilometrů (1479 obyv.). Uprostřed osady stojí kostel sv. Prokopa, filiální chrám fary Českotřebovské. Byl vystavěn r. 1904 ve slohu gotickém. Na nedalekém návrší rozkládá se hřbitov s kaplí sv. Josefa. Dlouhá Třebová jest přifařena s polovice k Ústí n. Orl., s polovice k České Třebové. Naproti kostelu stojí budova obecné školy. Nedaleko odtud na pokraji planiny, jež se příkrými stráněmi svažuje k řece Třebovce, rozkládá se starobylý dvůr poplužní, ve kterém nyní jen hajný bydlí. Pode Dvorem vybíhá se stráně ostroh, na němž je spousta kamení, všelijaké propadliny a zbytky valu. Lid říká tomuto ostrohu »na starém zámku«. Stávala

zde tvrz, o níž však nezachovalo se nižádných zpráv. Obec má železniční zastávku, poštovní úřad a záložnu soustavy Reiffeisenovy.

Dalším členem řetězu obcí při řece Třebovce jest nedlouhá ves Lhotka. Údolí říční se tu úží; v něm rozloženy jsou chaloupky, kdežto usedlosti rolnické jsou vystavěny na planině nad holými, příkrými stráněmi. Lhotka má ve 100 staveních 803 obyvatele národnosti české. Ve Lhotce je trojtřídní škola obecná. O dostatek pitné vody je postaráno vodovodem, dlouhým 420 m.

Se Lhotkou souvisí tovární osada Parník, která horním koncem spojena jest s Českou Třebovou. Na katastru dílem parnickém, dílem českotřebovském rozkládá se veliký komplex továrních budov textilního závodu firmy Heřmana Pollacka synové. Je zde mechanická tkalcovna (1300 stavů), přádelna (50 tisíc vřeten), barvírna, úpravna a elektrické bělidlo, skladiště, tovární restaurace, domy úřednické i dělnické, tovární vodárna a j. budovy. Zaměstnáno je zde půltřetího tisíce dělníků. Parník má vzhled úplně městský. Ve 224 domech bylo napočteno 2343 obyvatelů, z nichž jest 127 národnosti německé. Veliký průmysl zdejší dopomáhá obci k velmi rychlému vzrůstu. V této době zdejší trojtřídní škola rozšířila se o nové čtyři třídy. Továrna vydržuje v obci opatrovnu a jesle, dále je tu úřad poštovní a telegrafní, dvůr poplužní a 2 mlýny. Obec velikým nákladem pořídila si vodovod; jeho potrubí jest 3000 m dlouhé.

Nejjižnější obcí v okresu jest město

Česká Třebová, položená při samém rozhraní národnostním. Rozkládá se na mírné planině na levém břehu řeky Třebovky (394 m n. m.). Č. Třebová podle sčítání z r. 1910 měla 933 domy a 8713 obyvatelů. Katastr obce měří 48.3 km². Má pošt. a telegr. úřad na nádraží s filiálkou v městě, četnickou stanici, městskou spořitelnu, obč. záložnu, hosp. záložnu, městské museum, chudobinec, opatrovnu, vodárnu a elektrárnu. Při samém městě je rozsáhlé nádraží státní dráhy směru Praha-Vídeň s odbočkou do Olomouce (Přerova). Před r. 1845 byla Česká Třebová nepatrným městem, čítajíc málo přes tisíc duší. Mimo rolnictví zabývalo se obyvatelstvo tkalcovstvím po domácku. Z hrubé příze tkali plátno vojenské i plachetní a z odpadků (culků) plátno, zvané hampaláž nebo štrůzok. Ale když účinkem železné dráhy obchod opustil dosavadní cestu přes Litomyšl a Vysoké Mýto a dále k východu v kraje poorlické se přesunul, vzmáhalo se město velmi rychle. Železná dráha přilákala mnoho lidí, kteří na rozsáhlém nádraží nabyli obživy, vzmohl se obchod, rozmnožily se živnosti a zakotvil se i velký průmysl, nalézaje v chudém horském obyvatelstvu levné pracovníky. Tento rychlý převrat je patrný v rázu města. Zmizelo sice mnoho starodávného již dříve, tak městský pivovar, jenž stával bezpochyby poblíž panských domů (č. 40 a 41), i obě městské brány Horní i Dolní, avšak náhlý vzrůst a přeměna počíná se te-

prve od těchto dob. Hlavní ulice mají ráz moderní, také celé čtvrti městské jako z vody vyvstaly na obvodu města, ale v odlehlejších částech města uchovaly se dřevěné domky s lomenicemi a kuklami. I na náměstí připomíná řada domů s klenutými podloubími doby minulé, rovněž svědek dávných dob jest neveliká radnice městská na severní jeho straně. Pochází ze XVI. století. Nasvědčuje tomu jednak způsob stavby, jednak nápis na obrubě erbu nad hlavním vchodem »Petr Bohdanecký z Hodkova a na Lanšperku. Anno Domini 1546.« V prvním patře radnice jsou úřadovny obecního úřadu; v přízemí býval druhdy zájezdní hostinec. Severně od náměstí vypíná se děkanský chrám sv. Jakuba Většího s křížovou lodí. Byl vystavěn, jak jest patrno z desky zasazené nad hlavním vchodem, od Aloisa Josefa knížete z Liechtensteina v l. 1794—1805. Obraz na hlavním oltáři maloval akademický malíř J. Umlauf. Dříve stál na

Náměstí v České Třebové.

tomto místě kostel dřevěný s náhrobkem Petra Bohdaneckého z Hodkova, jehož tělo bylo tu r. 1549 uloženo.

Tento kostel stal se třikrát obětí požáru, naposledy shořel dne 28. července 1793. Poprvé připomíná se fara v České Třebové dne 4. listopadu 1350, kdy byl upraven obvod diecese Litomyšlské; ve válkách husitských zašla, načež teprve kolem r. 1670 byla tu duchovní správa opět obnovena. R. 1904 byla fara povýšena na děkanství. Obvod kollatury Českotřebovské je velmi rozsáhlý; náleží k ní mimo město vesnice Parník, Lhotka a část Dlouhé Třebové z okresu Ústeckého, Rybník a Skuhrov z okresu Lanškrounského a Zhoř, Svinná a Kozlov z okresu Litomyšlského.

Na sever od města na samém kraji pláně, která příkrou strání schyluje se k řece Třebovce, stojí kostelík sv. Kateřiny, nejstarší památník města i širého okolí. Pochází z prvých dob křesťanství v Čechách. Je to neveliká rotunda s obloukovou apsidou na straně východní. Apsida jest okrouhle sklenuta; z klenutí vynikají dvě polokruhová žebra, jejichž průsečník je zakryt kruhovou deskou. Přední konce žeber ukončují dva obrá-

cené komolé kužely; zadní spočívají na vypuklých hlavách. Vchody lomeného klenutí a přistavěná předsíň a sakristie jsou původem mnohem mladší a zastírají původní ráz starožitné památky. Na nedaleké dřevěné zvonici je vztyčen půlměsíc jakožto symbol proměny, neboť kolem kostelíka rozkládá se starý hřbitov. Na něm odpočívá český spisovatel Frant. Pravoslav Vodák (nar. dne 19. srpna 1829 v Lidmani, zemř. dne 4. srpna 1865 v Č. Třebové). Nový hřbitov, založený r. 1905, rozkládá se na téže pláni dále v polích.

Za podjezdem státní dráhy vyrážejí z úpatí zalesněného svahu horského dvě mohutná zřídla vodní. Podle stromů, jimiž byly jejich břehy osázeny, zovou se J a v o r k a a V r b o v k a. Množství vody, jež tyto pra-

Na splavě v České Třebové.

meny vydávají, budí podiv. Vrbovka dává denně 53 tisíc, Javorka dokonce 60 tisíc hektolitrů vody. Vodovody napájejí tato zřídla město (potrubí 9700 m) a blízké nádraží a spojený odtok jejich, než jej pojme řeka Třebovka, pohání veškeré mlýny městské, zejména válcový mlýn firmy Píršl a Vyskočil a starobylý mlýn »Podbranský«. Pruměr Vrbovky jest 15 m, průměr Javorky 5 m z déli, hloubka zřídel jest asi ¾ m. S vyvěrající vodou vystupují i bubliny kyseliny uhličité; dupneme-li na obezdění zřídel, vyrojí se ohromné spousty bublin k hladině vodní. Voda obou zřídel jest velmi lahodná, chuti mírně alkalické. Kolem Javorky zřídil místní spolek okrašlovací krásný sad, jenž obětavostí obce, místní záložny a j. příznivců nabyl značné rozlohy. Šíří se ode dráhy k Vrbovce a na výšinách »Kulatého (Robova) kopce« spojuje se s okolními lesy.

K České Třebové náleží i poutní místo »H o r y«, ležící 2 km od města na západ na horském svahu. Uprostřed svěžích lesů zdvihá se tu kaple Panny Marie Pomocné. Před ní je vysoká terassa, pod níž třemi rourami řinou se prameny osvěžující vody do nevelikého bassinu.

Poutníci přikládají jí zázračnou moc. V poutním a výletním místě tomto jest ještě rozsáhlý hostinec s vanovými lázněmi. Lázně stávaly tu ode dávna; dříve býval při nich bradýř.

Hloubějí v lese z části již na půdě okresu Litomyšlského ukrývají se »Uhrovy doly«.

Usměvavé lesní lučiny, ozářené sluncem a protékané potůčkem, v němž voda hrkotem razí si cestu přes kamení a kořání stromů, jsou obklíčeny temnými stráněmi lesními a tvoří tak nejrozkošnější koutek česko-třebovských lesů. Jméno dolů pochází odtud, že v těchto místech obklíčili lidé z města i okolí oddíl uherského vojska, jež za Matyáše Korvína do Čech vniklo, a úplně jej potřeli. Stalo se to nejspíše roku 1468, kdy držitel panství lanšperského, Zdeněk Kostka z Postupic, napadnuv vojsko uherské u Zvole na Moravě, smrtelně byl poraněn a v Zábřehu život dokonal. V bažinaté půdě lesní byly vykopány ostruhy, zbraně, uherské peníze, podkovy a části koňského postrojí, čímž pravdivost tradice byla potvrzena.

Zřídlo »Javorka« v České Třebové.

Obyvatelstvo Českotřebovské zabývá se zemědělstvím jen skrovnou měrou; většina dochází obživy v průmyslových závodech, v živnostech, v obchodech a na zdejším rozsáhlém nádraží, při kterém jsou i veliké dílny strojnické, zaměstnávající přes 200 řemeslníků. Tkalcovství po domácku, druhdy hlavní výživa zdejšího lidu, zaniklo načisto.

Veliký rozvoj města je patrný i ze vzrůstu populace. R. 1880 čítalo město 4500, po dvacíti letech již 6050 obyvatelů, tedy o 33 proc. více, v dalším desítiletí přibylo obyvatelstva dokonce o 44 proc. O duševní vzdělání jest postaráno velmi dobře. R. 1909 byla zřízena tu státní reálná škola, pro niž r. 1912 město postavilo samostatnou budovu, i pro ostatní učiliště obec pořídila nákladné budovy, tak r. 1908 pro měšťanskou školu dívčí, r. 1895 pro obecnou a měšťanskou školu chlapeckou a r. 1865 pro obecnou školu dívčí. Školy měšťanské byly tu zřízeny r. 1874, do r. 1870 byla zde škola hlavní. První zmínka o zdejší škole pochází z r. 1539. V České Třebové, jež jest důležitou posicí na národnostním rozhraní, vydržuje německý školský spolek mateřskou školu a dvojtřídní školu obecnou.

V údolí řeky Třebovky byl pomezní les vymýcen snad již za dob pohanských; povstalo tu několik osad, jejichž společné jméno Třebová pochází ze staroslovanského kořene »terb«, obsaženého ve slovese třibiti (= mýtiti). Ve fundační listině kláštera zbraslavského uvádí se Česká Třebová (Tribowia Bohemicalis) jako městys, ale již v dopise arcibiskupa Arnošta z Pardubic papeži Innocencovi VI. (r. 1356) připomíná se jako město nehrazené. Biskup Litomyšlský Jan IV. odpustil r. 1407 městu odúmrť a r. 1412 zbavil je robot, jež se konaly ku hradu lanšperskému za náhradu 20 grošů ročního platu z každého lánu. Vojtěch z Pernštejna udělil r. 1526 městu právo vařiti pivo. Ale po bitvě bělohorské nový držitel Karel z Liechtenšteina odňal městu šenk vinný, zrušil právo vařiti pivo a potvrzení svobod, privilegií a živností městských učinil odvislým od přistoupení měšťanů k víře katolické. Když Třebovští této podmínce vyhověli, byly jim teprve r. 1628 na jejich prosby některé výsady stvrzeny. Požáry město velmi trpělo. Veliký požár, jenž vypukl dne 30. října 1636, strávil kostel, faru, radnici, masné krámy, pivovar a 57 domů, jiný rozsáhlý požár vypukl dne 6. srpna 1745. Také zakoušelo město na průchodech vojska mnoho příkoří a rozmanitých útrap, zejména za války švédské, za válek slezských a francouzských.

Poutní kaple Panny Marie u České Třebové.

Městský znak představuje kohouta s lidskou hlavou v třírohé čepici v modrém poli.

V České Třebové se narodili: Jan Chorinus (po r. 1560), professor pražské university a přední latinský básník v Čechách koncem XVI. století. Jan Hýbl (3. září 1786), veleobětavý a zasloužilý buditel národa českého, jemuž vděční rodáci po stu letech zasadili na jeho rodný domek (č. 97) pamětní desku. Frant. (klášterním jménem Matouš) Klácel (nar. 7. dubna 1808) pseudonym Třebovský; básník a filosof. Byl professorem na biskupském semináři v Brně, ale že šířil filosofické zásady Hegelovy, byl zbaven svého úřadu. Nenalézaje ve vlasti porozumění pro své idey, přeplavil se r. 1870 do Ameriky, chtěje tam zaříditi společnosti, které odvrhnouce náboženství, měly se říditi jen zásadami mravnosti a lásky. Než i v Americe došel zklamání. Zemřel r. 1882.

Na severozápad od České Třebové (6 km) rozkládá se v rybničném údolí lesy ověnčeném na horním toku potoka Řetůvky ves Přívrat (též Přívraty, jelikož skládá se ze dvou osad Velkého a Malého Přívratu, dříve také Převrat — 672 obyv.) Vsí prochází silnice od

Ústí nad Orlicí, která výše nad Přívratem u vsi Zhoře spojuje se se silnicí vedoucí z České Třebové do Litomyšle. Ozdobou obce jest budova dvojtřídní obecné školy s lesknoucí se hladinou rybníka v popředí. Ves, jež jest přifařena do Velké Řetové, má kapli sv. Františka Xaverského. U Malého Přívratu při »Dolním« rybníku stávala na kopečku, snad schválně nasypaném, věžovitá tvrz. Po ní nezachovalo se nejmenší stopy, neboť vršek, na kterém stála, dal majitel pozemku snésti a rozvézti. Na ní seděl počátkem XV. stol. Doník z Přívratu. R. 1454 rozdělili se o zboží přívratské Mikeš ze Ždánice a Jan Šlechtic z Mrdic. Jednoho dílu Přívratu nabyl Václav Litovlický z Doubravice, jenž jej prodal Janu Kostkovi z Postupic. Druhý díl prodal Jan z Pernštejna obci litomyšlské, od níž jej koupil Bohuše Kostka z Postupic. Tak dostal se celý Přívrat k panství brandýsskému. Později od tohoto panství byl předán panství litomyšlskému.

Kostel ve Velké Řetové.

Níže v údolí Řetůvky rozkládá se osada Velká Řetová (ve fundační listině kláštera zbraslavského Ritow Bohemicalis). Má se samotami Mandl a Pustinou 158 stavení a 1170 obyvatel. Uprostřed osady na místě vyvýšeném stojí farní chrám sv. Maří Magdaleny, vystavěný roku 1755 místo starého chrámu, jejž strávil oheň. Ve Veliké Řetové byla fara již ve XIV. stol. Později zašla a kostel stal se filiálním k Ústí n. Orl., později byla tu zřízena lokálie, až r. 1855 byla fara obnovena. Blíže kostela stojí budova obecné školy čtyřtřídní. V obci je též poštovní úřad, spořitelní a záložní spolek. Od dolního konce vsi uhýbá se silnice na severovýchod a obcházejíc Andrlův chlum, klesá ve velkých zákrutech k Ústí n. Orl. Obyvatelé živí se hospodářstvím, chudší docházejí do textilních závodův ústeckých. Tkalcovství po domácku bylo zde velmi rozšířeno, avšak vyhynulo nadobro. Upomínkou na ně jest obecní pečeť, představující dvě půlky plátna. Západně od osady v údolíčku vklíněném mezi zalesněná návrší ukrývá se samota Mandl. Lesní lučiny, na nichž lesknou se hladiny dvou rybníků, bublající potůček, jenž z nich vytéká a hojnost divokého i zahradního stromoví dodávají tiché samotě nemalé půvabnosti.

S Velkou Řetovou souvisí Malá Řetová (správněji Řetůvka) (605 obyv.). Osada má hřbitovní kapli sv. Václava a trojtřídní školu

obecnou. Přifařena jest do V. Řetové. Ves přetíná okresní silnice, jež z Ústí n. Orl. vede do Litomyšle.

Na severovýchod od Ústí n. Orl. (1 km) opodál silnice vedoucí do Kyšperka ukrývá se pod strání u Tiché Orlice německá vesnička Oldřichovice. Vzdálenější díl její sluje Hutwald (též Hutwaide). Proti němu za řekou uprostřed zeleně bělá se myslivna Dolnolibchavská. Obec čítá 207 obyvatelů (z nich 38 Čechů). Oldřichovice jsou přifařeny k Ústí n. Orl. a mají jednotřídní školu. V zakládající listině kláštera zbraslavského nazývá se tato ves po svém zakladateli Ulrichsdorf; její německé jméno Dreihöf pochází odtud, že tu stával dvůr Oldřichov, jenž r. 1622 byl ve tré rozdělen.

Hrad Lanšperk.

Stranou téže silnice (3 km od Ústí n. Orl.) skryta v úzkém a hlubokém údolí, jehož boky jsou oděny tmavým hávem jehličnatých lesů, leží německá ves Černý Vítr (též Černý Výr, Černovír, 610 obyv.). Ve vsi, jež jest přifařena k Ústí n. Orl., jest kaple sv. Gottharda a nedaleko ní budova dvojtřídní školy. Potůček, jenž vesnicí protéká, vzniká na rozhraní lanšperského a knapovského katastru v lesích z Jiřelovy studánky a nade vsí ukrývá se v hluboce zarytém údolíčku, jež sluje »Čertova brázda«. Vyoral prý ji sv. Prokop, maje do pluhu zapřaženého čerta. U dolního konce úžlabiny ukazují podivný balvan, jenž prý není nic jiného než zkamenělý pluh světcův. Za Černým Vírem 4 km od Ústí n. Orl. leží při pravém břehu řeky Orlice německá osada Václavov (Wenzelsfeld, lidově Jankovice) a za ní při rozcestí u sochy sv. Václava na levém břehu řeky nádraží hnátnické. Na homolov. příkrém návrší nad ním tulí se k zříceninám soujmenného hradu ves Lanšperk. Obec Lanšperk, skládající se z osad Lanšperka (dříve Budy) a Václavova

čítá v 52 staveních 308 obyv. až na 40 Němců národnosti české. Na z. od osady zdvihají zříceniny hradu své holé zdi do výše, na v. od ní na skalnatém návrší, odkudž otvírá se překrásný rozhled, vypíná se kaple Nanebevzetí Panny Marie z r. 1898. Lanšperk má jednotřídní českou školu obecnou. Ves je přifařena k D. Dobrouči. Hrad Lanšperk, po němž obec dostala jméno, stál na temeni příkrého kuželovitého vrchu, chráněn jsa se tří stran jeho strmými stráněmi. Na čtvrté straně, odkudž jedině byl přístup do něho možný, byl ohrazen vysokou zdí. Byl vystavěn z části od kamene, z části ze dřeva. Hrubá holá zeď a nevysoké drnem obrostlé pozůstatky základních zdí, polosesutá sklepení a nehluboká prohlubeň, jež označuje bývalou studnu, toť vše, co se z hradu uchovalo. Kromě dvora poplužního a jiných stavení hospodářských zbylo tu dosti místa pro osm stavení vesských, která tvořila osadu, zvanou Budy. Od zřícenin hradních jsou tyto domky odděleny dlouhým a úzkým mezivalím; příkop před ním vesničané zaházeli, aby si urovnali zahrádky. Návrší, na němž nyní kaple stojí, bylo baštou, jež hájila vjezd do předhradí. Dvůr poplužní i s pozemky byl r. 1791 rozprodán německým osadníkům. Tak vznikla vedle starší české osady Lanšperka nová německá osada Václavov. R. 1881 zachvátil požár 11 domků v Lanšperku a brzy na to 16 domků ve Václavově. Po ohni němečtí osadníci se vyprodali a tak se Václavov počeštil až na zmíněnou část jeho při řece Orlici.

Hrad Lanšperk vystavěli za Přemysla Otakara II. synové Viléma z Drnoholce, zakladatele města Ústí n. Orl., Heřman z Ústí a Oldřich z Drnholce. Stalo se to na rozkaz královský, aby okolní krajině dostalo se ochrany. Hrad stal se sídlem panství. R. 1425 zmocnili se hradu Sirotci a odevzdali jej hejtmanu svého vojska Janu Městeckému z Opočna. Byl to pán nad míru vrtkavý a záhy přestoupil ke straně katolické. Proto r. 1429 přitrhl sem táborský hejtman Jan Kroměšín a hradu po celoročním obléhání dobyl. Leč když Městecký přešel k Táborským, byl mu hrad opět vrácen. Hrad byl jen zřídka od vrchnosti obýván a proto mnoho nákladu na jeho opravu se nevynakládalo. Když pak Adam Herzán z Harasova upravil si k pohodlnému přebývání zámek v Lanškrouně, byl zanechán Lanšperk osudu a pustl víc a více. R. 1622 uvádí se již jako zámek pustý a ve třicetileté válce klesl na zříceninu, již rozbírali obyvatelé vesští na stavbu svých příbytků.

Socha sv. Václava, již k poctě patronovi a ochránci země české postavili r. 1749 soukenníci ústečtí značí nejzazší konec osady Hnátnice, jejíž nádraží stojí již na půdě lanšperské. Odtud táhne se osada po pravém břehu Orlice a dále údolím potoka Žampašského přes hodinu cesty. K Hnátnici náležejí skupiny stavení a samoty, roztroušené po okolních stráních a v menších údolích, jimiž je rozryta tato krajina, vyplněná červeným permským pískovcem. Jsou to: Za Hnátníkem, Na hranicích, Na pustinách a největší Valdštýn při ústí Písečného po-

toka do Orlice. S nimi má ve 274 staveních 1647 obyvatelů národnosti české. Vesnicí probíhá silnice do Žamberka. Asi uprostřed vsi stojí ve stráni farní chrám sv. Petra a Pavla. Duchovní správu měla Hnátnice již ve XIV. stol., ta však v husitských válkách zašla. Po válce třicetileté byl chrám zdejší filiálním k Písečné, r. 1784 byla tu zřízena lokálie a teprve r. 1855 byla fara opět obnovena.

Proti samotě Valdštýnu v lukách na levém břehu Orlice je nádraží dobroučské a nad ním na stráni starobylá budova dvora Šejvského. Od něho údolím potoka Dobroučského nahoru postupuje městys Dolní Dobrouč 5 km dlouhý. Horním koncem přiléhá k německé vesnici Horní Dobrouči, která leží již v okrese Lanškrounském. Dolní Dobrouč

Lanšperk.

má se samotou Kočtinou 2482 obyv. až na 11 Němců národ. české. Téměř uprostřed městyse vypíná se farní chrám sv. Mikuláše (359 m n. m.). V nynější podobě byl vystavěn r. 1831. Duchovní správa katolická připomíná se v D. Dobrouči již r. 1350, v bouřlivých časech však zašla a kostel jako filiální přivtělen k Čermné. Teprve r. 1765 kníže Jan Václav z Liechtensteina faru obnovil. Nedaleký hřbitov zdobí kaple sv. Josefa a při horním konci městyse ukrývá se na pokraji lesa kaple Panny Marie Pomocné, vystavěná Jos. Duškem, jenž je též původcem zdejšího chudobince. Na tržišti proti kostelu zdvihá se dvoupatrová budova školy obecné o šesti třídách. V Dolní Dobrouči jest poštovní a telegrafní úřad, četnická stanice a spořitelna. Městys je silně průmyslový. Je zde rozšířeno hrnčířství a kamnářství, jelikož na blízku kope se hlína chamottová; mnoho lidí zabývá se košikářstvím a cihlářstvím, nejvíce však rozšířeno

je tkalcovství. Velký průmysl je vesměs v rukou německých. Mládež zabývá se obšíváním nitěných knoflíků. Tato výroba, kterou zaměstnávají se i děti, jež dosud nechodí do školy, jest rozšířena i ve všech okolních horských osadách. Dolní Dobrouč byla povýšena na městys r. 1871. Od Horní Dobrouče stoupá silnice prohbím v Třebovských Stěnách k západu, kde v hlubokém údolí severnějšího zřídla potoka Knapovského jest ukryta německá vesnička Dolní Houžovec (319 obyv.) Osada jest přifařena do Knapovce. Má kapli Sedmibolestné Rodičky Boží a jednotřídní školu. Německé jméno Seibersdorf pochází z bývalého pojmenování Sifridsdorf (podle zakladatele Sifrida). Při jižnějším zřídle Knapovky těsná se v úzké údolíčko německá dědina Horní Houžovec (313 obyv.) Podiv budí zdejší dřevěná kaplička Navštívení Panny Marie s dlouhou prkennou lodí. Také zde je jednotřídní škola obecná.

Německy zove se tato osada Hertersdorf; ve fundační listině zbraslavského kláštera vyskytá se původní její jméno Hertrichsdorf. Dříve slula Houžovec Další, se zřetelem na vzdálenost od hradu Lanšperka, sídla panství, kdežto Dolní Houžovec byl zván Houžovec Bližší.

Mezi oběma Houžovci vypíná se rozložité návrší, pouze na bocích zalesněné. Sluje Zlatá hora (Goldberg). Na lysém jejím temeni (521 m) osaměle stojí mohutný široce rozložený smrk, jenž z daleka označuje polohu obou skrytých vesniček. Byl prý zasazen r. 1648 na paměť uzavření míru vestfálského. O této hoře koluje pověsť, že po světové vojně sejdou se tu císařové a králové a ujednají věčný mír. Jelikož za této války město Praha bude obráceno v rumy, bude znova založeno na temeně Zlaté hory. Jiná pověsť vypravuje, že Zlatá hora v nitru svém ukrývá poklady, jež jsou přístupny pouze na květnou neděli, když v Knapovském kostele zpívají pašije. Pod Zlatou horou spojují se oba jmenované potůčky v říčku Knapovku, při níž rozkládá se německá ves Knapovec s domky roztroušenými v hlubokém údolí i po obou příkrých stráních, jimž mohutné staré stromy nemalou jsou ozdobou (650 obyv.). Na nejvyšším místě osady (422 m) zdvihá se farní kostel sv. Petra a Pavla se hřbitovem opodál. Před válkami husitskými byla tu fara, jež pak zašla; do r. 1787 náležel kostel jako filiální k Ústí n. Orl., r. 1856 stal se opět farním. V nynější podobě pochází z r. 1830. Poblíž kostela stojí budova dvojtřídní obecné školy. Kde jest u cesty od kostela do Doln. Houžovce rumoviště, stála prý kdysi hornická kaple; dosud říká se tam »Na starém kostele« (Auf der alten Kirche). Podél vsi výšinou vede silnice z Ústí n. O. do Lanškrouna. Jméno vesnice pochází prý odtud, že v ní bydleli horníci (Knappen), kteří v blízkém Goldbergu a Hüttungsbergu dobývali drahých kovů.

Na sever od Ústí n. O. při silnici, jež vede do Rychnova nad Kněžnou, rozkládají se v údolí potoka Libchavského tří do délky 5 km souvisící obce Horní, Prostřední a Dolní Libchavy. Dohromady zoveme je Libchavami Německými na rozdíl od sousedních Libchav Českých.

Dolní Libchavy (též Libchava, něm. Lichwe) jsou nejblíže (1 km) k Ústí n. O. položeny a mají 1044 obyvatele (mezi nimi 55 Čechů). Farní kostel sv. Mikuláše byl vystavěn r. 1802 od knížete Al. Jos. z Liechtensteina. V něm nad oltářem jest freskový obraz sv. Mikuláše, malovaný J. M. Trenkwaldem, ředitelem malířské akademie ve Vídni. Dolní Libchavy měly faru již ve XIV. století. Později náležely Libchavy ke kollatuře ústecké, roku 1778 byla tu zřízena lokálie a roku 1855 opět fara. V Dolních Libchavech naproti kostelu jest pětitřídní obecná škola, dále je tu poštovní úřad, záložní a spořitelní spolek, dva dvory poplužní, válcový mlýn na Tiché Orlici s mechanickou tkalcovnou J. V. Novotného a myslivna. K Dolním Libchavám jsou přifařeny a přiškoleny Prostřední

Knapovec.

Libchavy (302 obyv.) a Horní Libchavy, k nimž náleží osada Dařílek a samota Myší Díra v prohbí, jímž vede silnice z Kyšperka přes Č. Libchavy do Chocně (743 obyv.). Osada Dařílek vznikla roku 1791 emfyteusováním poplužního dvora. Ve XIII. století místo vykáceného lesa povstala sídliště jednak česká, jednak německá. Německé Libchavy držel ve XIV. století Smil z Brandýsa, purkrabí Lanšperský. Po něm uvádějí se tu jako držitelé Jan Cagl společně s Petrem Slépkou a od r. 1418 Cagl samojediný. Po něm část osady při řece Orlici Tiché nazývá se Cakle. Koncem XV. stol. uvázal se v držení Libchav Vaněk z Bubna. Po něm vládli tu jeho strýcové Ota a Mikuláš. Mikuláš brzy stal se samojediným vlastníkem tohoto zboží, jež rozmnožil, přikoupiv několik dvorů kmetcích. Jeho syn Jan měl pět potomků, kteří se r. 1588 rozdělili o otcovské dědictví. Dolní Libchavy dostal Jan z Bubna, Horní mladší jeho bratr Albrecht. R. 1611 prodal Albrecht ves Horní Libchavy s tvrzí, kterou vystavěl, dvůr poplužní a dvůr Flamluv Janovi; tak Horní a

Dolní Libchavy byly spojeny. Před tím však (r. 1591) koupil díl Libchav (Libchavy Prostřední) od svých strýců Heřman z Bubna, proslulý válečník a lovec, známý obecně z básně K. S. Macháčka. Jan rytíř z Bubna podporoval sice povstání stavů českých, avšak činně se ho nesúčastnil; i byl pokutován ztrátou třetiny svých statků. Pročež česká komora prodala r. 1623 Horní i Dolní Libchavy Albrechtovi z Valdštýna za 10.842 zl. Rok na to prodal je Albrecht Marii Magdaleně Trčkové z Lobkovic, která prodejem odstoupila je Karlu z Liechtensteina. Tak staly se Horní a Dolní Libchavy částí panství Lanškrounského. — Pokračování Horních Libchav tvoří České Libchavy (881 obyv.). Na nejvyšším místě osady vypíná se chrám sv. Víta, farní již ve XIV. stol. Když fara zanikla, náležel kostel jako filiální k Písečné; teprve r. 1864 byla zde duchovní správa obnovena. Vedle kostela stojí budova trojtřídní obecné školy. Proti ní zdvíhá se na levém břehu Libchavského potoka zalesněný vrch Skalka se zbytky bývalé tvrze.

Prvním známým držitelem Českých Libchav byl Petr Hrb ze Žamberka (1360—1371). Brzy po něm přišli v držení tohoto zboží vladykové z Brandýsa. Jindřich z Brandýsa (1397—1415) psal se též jinak z Libchavy. V XV. stol. byly České Libchavy částí panství Žampašského. R. 1574 koupil je Jan st. ze Žerotína a připojil je k panství Brandýsskému, při němž zůstaly až do zrušení úřadů patrimonálních.

České Libchavy mají poštovní a telegr. úřad, četnickou stanici a spořitelní a záložní spolek. K obci Českolibchavské náleží osada Bída (též Paseka), položená na rozvodí Divoké a Tiché Orlice. Lesy s výšin horských spouštějí se do tohoto prohbí a lesem Brtečníkem sahají až k samým nuzným chaloupkám vesským. Od Bídy sestupuje silnice do rozlehlé kotliny obklíčené zalesněnými návršími, ve které rozkládá se ves Sopotnice s mnoha samotami (V Pyšlích, Na Šivrách, Pod Horou, Mostárna, Pod Mostárnou, Za kopečkem, Na pustině, Na hranicích). Katastr obce měří téměř 20 km^2 (1493 obyv.). Farní chrám sv. Zikmunda pochází z XVIII. stol., gotické presbyterium jeho jest mnohem starší. Odděleně od kostela stojí vysoká hmotná zvonice ze XVI. stol. V kostele je hrobka hrabat Dobřenských, držitelů panství potštýnského. Duchovní správa v Sopotnici byla ode dávna; pověst dí, že Karel IV. dobývaje hradu Potštýna, dlel pohostinsky na zdejší faře. Ve válkách husitských duchovní správa zašla. Po válce třicetileté byla osada přifařena k vzdálenému Vamberku a teprve r. 1712 byla zde fara opět zřízena. Pod kostelem u silnice stojí budova obecné školy o pěti třídách. Velmi rozšířeným zaměstnáním mezi zdejším lidem je šindelářství. Ženy a děti zabývají se výrobou paličkovaných krajek. Tento zdroj výživy zavedla ve zdejším okolí v polovici XVII. století Belgičanka Magdalena z Grambu, majitelka panství potštýnského, k němuž Sopotnice od prvopočátku náležela.

Na počátku Dolních Libchav hned za Tichou Orlicí odbočuje od silnice rychnovské na západ silnice brandýsská, a lesnatou pahorkatinou na pravém břehu Tiché Orlice vine se k Brandýsu n. O. Stranou od ní (4 km od Ústí n. O.) na svahu pod Horou (534 m) rozkládá se ves Říčky. Se samotami Háje (na již. svahu Hory) a Klopoty má v 73 staveních 498 obyvatelů. Osadu krášlí kaple Andělů strážných, vystavěná r. 1869. Farou náleží obec k Brandýsu n. Orl. (1¼ hod. vzdálenou). Má dvojtřídní školu obecnou. Na sever od osady svažuje se půda ve stráň Pyšel, pod níž mile vítá oko krásné údolíčko Klopoty, jež protéká krátký, ale silný přítok Tiché Orlice, potok Klopotský. Jeho kolébkou je studánka pod kaplí Panny Marie Pomocné; při kapli byl vystavěn hostinec a dřevěná lázeňská budova, jež byla přestavěna na zděnou. I hostinec byl přestavěn ve velikou budovu o jednom poschodí, bohužel však stavba úplně nebyla dokončena. Tak upadají lázně Klopotské a spustlost jejich rušivě působí na přírodní půvab zastrčeného údolíčka.

Říčky drželi rytíři z Doudleb, po nichž je dědili Vrabcové z Říček. Grizelda z Říček prodala je r. 1536 Václavu Okrouhlickému z Kněnic. Po jeho smrti obdržela je dcera jeho Bohunka, provdaná za Vaňka z Bubna na Libchavě. Po něm vládl tu jeho strýc Mikuláš z Bubna. R. 1588 dostal je Václav, jeden z jeho pěti vnuků, ale již po třech letech prodal je Heřmanovi z Bubna, polnímu maršálkovi ve válkách tureckých, který připojil je k svému statku Hornímu Jelení. V nešťastném povstání českém dostaly se Říčky v držení Rudolfa Zejdlice, svob. pána ze Šénfeldu, jemuž pro účast ve vzpouře byly r. 1622 odňaty. Královská komora prodala je Albrechtu Eusebiovi z Valdštejna, kterýž jich brzy postoupil cizozemci Vincencovi Mušingerovi z Gumpendorfu. Brzy však přešly Říčky opět v majetek pánů z Bubna, při kterémž rodě již setrvaly.

Naproti Říčkám při brandýsské silnici ve výslunné poloze na jižním svahu Hůrky rozkládá se ves Dobrá Voda se samotami Bezprávím, Luhem (obě v údolí řeky Orlice) a Podspáleninou (při potoku Klopotském — 164 obyv.). Dobrá Voda jest přifařena k Brandýsu n. Orl. a má kapli Korunování Panny Marie. Dobrou Vodu koupil r. 1505 Jan Kostka z Postupic a připojil ji k svému panství brandýsskému. Několik minut od D. Vody v kotlině uzavřené na sever Hůrkou, na západ Hliníky a na východ Zátvorem ukryta jest dědinka Rviště a osada Kaliště s dvorem barona Oskara Parishe ze Žamberka, položená na Hliníkách (366 obyv.). Ve Rvišti, k němuž jest Dobrá Voda přiškolena, je dvojtřídní škola obecná. Obec jest přifařena do Brandýsa n. O. Rviště druhy náleželo ku klášteru Orlíku. První zpráva o něm je z r. 1400.

Od Brandýsa n. O. 3 km na jihovýchod vzdálena jest osada Sudislav. Leží při samém kraji planiny, která na sever příkrými zalesněnými stráněmi spadá do údolí Tiché Orlice. K Sudislavi náleží nedaleká (na západ) samota Orlík, osada Perná v údolí Orlickém (2 km od Bran-

dýsa n. O.) a samota L u h, ležící blíž Dobrovodské samoty téhož jména (475 obyv.). Přifařena jest k Brandýsu n. Orl. Je zde jednotřídní škola (osada Perná je přiškolena k Brandýsu n. O.), chudobinec a záložna soustavy Reiffeisenovy. V Perné jest poplužní dvůr panství brandýsského, k němuž Sudislav dříve příslušela.

Na jih od Brandýsa n. Orl. nad lesnatou strání, zvanou K l o p o t y, tvoří dvě selské usedlosti samotu O r l í k. Kolem r. 1256 založili tu Hrabišici, jimž tenkrát náležely krajiny při Tiché Orlici, klášter mnichů sv. Cyriaka s červeným křížem. R. 1296 uvádí se jako velký s kostelem Panny Marie a konventem 26 mnichů. R. 1421 Husité vracejíce se od Lanškrouna zbořili klášter, později zbořen byl i kostel. Jan Kostka z Postupic, držitel panství brandýsského, koupiv Orlík, určil jej na výživu kněží bratrských. Na Orlíku odpočívá také zakladatel Jednoty bratr Řehoř. Byl pochován »ve skále proti včelínu« v poloze nyní neznámé. Pod Orlíkem u paty Klopotské stráně na nejzazším konci okresu pohlíží ze zalesněného pozadí do klidného utěšeného údolí brandýsského pomník J. A. Komenského, odhalený dne 5. září 1865.

Tu prý požívaje útulku u pana Karla st. ze Žerotína, přebýval vedle »srubu« v dřevěném domku Prokopa Hospodáře. Zde prý (»sub Clopotam«), když »v bezděčném uprázdnění svém, vzdálen starostí povolání svého mohl přemýšleti o marnosti světa«, napsal »Labyrint světa«, jejž dne 13. prosince 1623 připsal svému ochránci.

JAN NEŠPOR:

LANŠKROUNSKO.

Na východ od okresu ústeckého rozkládá se při hranicích Moravy okres lanškrounský. Jeho území příslušelo k panství lanšperskému, pročež okres měl stejné osudy jako větší část sousedního okresu ústeckého položená na jih od Tiché Orlice.

Okres lanškrounský sousedí na záp. s okresem ústeckým, na j. s okresem litomyšlským, na s. s okresem žamberským, na v. s okresem králickým a s moravskými okresy šilperským a mor. třebovským. Jeho hranice jsou po většině přirozené, tak na záp. hradba Třebovských Stěn, na vých. hřeben hor Orlických a potok Hraničný (též Mlýnský, na krátké části řeka Sázava a potok Lukovský, na j. výšiny hřbetu Hřebečovského (Schönhengstského) a horní tok potoka Damníkovského, na sev. Tichá Orlice (pouze 2 km.) a skoro po celé délce svého toku potok Orlička.

Nejsevernější místo okresu nalézá se pod úbočím Suchého vrchu, nejjižnější při severním kraji Stilfriedského lesa za Helvíkovem. Nejdále na z. sahá okres po vesnici Semanín jižně od České Třebové, nejvýchodněji leží samoty hornoheřmanické při šilperské silnici.

Okresem prochází hlavní předěl evropského tekutého vodstva, jenž odděluje oblasti moří severoevropských a západoevropských od oblastí moří ležících na jih a jihovýchod od Evropy. Předěl dělí okres ve dvě nestejné části. Menší severní náleží k oblasti moře Severního, větší jižní k oblasti moře Černého. Severní část tvoří pahorkatinu rozbrázděnou údolími potoků, které vnímá na levém břehu Tichá Orlice. Tato řeka pod

Lanškroun.

městem Jablonným n. O. dotýká se pouze hranic okresu. V Jabloném sesiluje Orlici bystrý potok Orlička, pod Bystrcí spojuje se s Orlicí Čenkovička a Červená Voda. Jižní větší část okresu svlažuje řeka Sázava a její přítoky.

Na západě okresu zdvihají se Stěny Třebovské, v nichž nejvýše se vypíná hora Palice (Hochkoppe 608 m). Jižně od Třebovských Stěn pne se hřbet Hřebečovský, který táhne se v délce 26 km; Lanškrounsku náleží z něho toliko severní část úbočí.

Nejjižnější pásmo hor Orlických hned za průrvou Tiché Orlice pod Mladkovem stoupá Vysokým Kamenem do výše 845 m., od Suchého vrchu dělí Čechy od Moravy. Nejvyšší hory tohoto pásma jsou Suchý vrch 994 m a hora Buková 958 m. Na západním úbočí hory Bukové sbírá prameny řeka Sázava (moravská, Zohsee, u lidu Zusam). U Žichlinku vlévá se do Sázavy potok Ostrovský, jenž nad Lanškrounem napájí Olšový, Dlouhý a Krátký rybník a v samém městě vnímá potok Třešňovecký (Johannesbach); pod Žichlinkem na samých hranicích

zemských vlévá se do Sázavy potok Lukovský, do něhož se vlévá potok Rudoltický.

Veškerá plocha okresu měří 280·45 km². Lanškrounské panství drží z ní osminu (3474 ha). Okres lanškrounský u přirovnání k sousednímu okresu ústeckému jeví se jako okres po výtce zemědělský. Žije v něm 31.426 obyvatelů, kteří bydlí ve 33 místních obcích.

Okres jest národnostně smíšený; převahu mají Němci. Při posledním sčítání přihlásilo českou obcovací řeč 9918 obyvatelů (31.5%), k německé řeči hlásilo se 21.429 obyvatelů (68.1%). České osady rozkládají se v severní části okresu; jsou to Čermná, Petrovice, Bystrce, Výprachtice, Koburk, Nepomuk, Dolní a Horní Heřmanice, Rýdrovice a Herbotice. Němci bydlí ve dvou oblastech jazykových. Od severu zabíhá sem nevelikým cípem souvislé území německé a zabírá osady Orličky, Čenkovice a Valteřice. Ale i tyto obce jsou smíšené; Čechů žije nejvíce v Orličkách, kde Ústřední Matice Školská vydržuje jednotřídní školu českou.

Daleko důležitější jest jižnější německá oblast, která je částí jazykového ostrova německého s městy Lanškrounem, Svitavy a Mor. Třebovou. Němci tohoto ostrova zovou se podle nepatrné vesnice Hřebečova (něm. Schönhengst) »Schönhengstler«. Od souvislého území německého odděluje tento ostrov úzký pruh území českého, v němž jsou osady Horní Heřmanice, Rýdrovice a Herbotice. Zejména důležita jest osada Rýdrovice s kolísavou většinou obou národností. Katolických far jest v okrese 15; evangelíci, vyznání helvetského mají faru v Čermné; evangelíci ochranovští náleží k farnosti ústecké.

Jediným městem okresu jest

Lanškroun, vzdálený pouze 3 km od moravských hranic. Rozkládá se na kraji nepatrné planiny (382 m. n. m.), která na záp. a sev.-záp. spadá do údolí potoka Třešňoveckého a k jihu potokem Ostrovským jest obtékána. K městu přiléhá na sever předměstí Ostrovské, na jih předměstí Žichlinecké.

Město čítalo r. 1910 v 916 domech 6842 obyvatelů. Má značnou českou menšinu, která, potřebujíc střediska, koupila si hostinec, jejž míní proměniti v »Národní dům«.

V Lanškrouně je sídlo c. k. okresního hejtmanství (okres lanškrounský a ústecký n. O.), okresního soudu, berního úřadu a vikariátu. Je zde c. k. pošt. úřad, cejchovní úřad, c. k. četnické velitelství, finanční stráž, spořitelna, okresní hospodářská záložna a soukromá nemocnice. Lanškroun jest konečnou stanicí místní dráhy Rudoltice—Lanškroun, která byla vystavěna r. 1884.

Jak pověst, jíž Němci snaží se dodati historické pravdivosti, vypráví, sídlil ve II. stol. po Kr. na hradě Königsberku (Grulich-Krulík-Králíky) hermundurský král Panillus. On prý byl zakladatelem hradu Lanšperka, jejž vystavěl, aby na něm uschoval psané zákony. Také založil město Lan-

škroun, v němž choval svou korunu. Odtud prý má původ znak městský: zlatá koruna v červeném poli. V pravdě však byl založen Lanškroun asi počátkem XIII. stol.; připomíná se v listinách z r. 1228, 1241 a 1245. Z dopisu arcibiskupa Arnošta z Pardubic papeži Innocenci VI. r. 1356 vysvítá, že byl již tenkráte městem hrazeným. Město mělo obyvatelstvo německé, avšak ve válkách husitských mnoho utrpělo na německé tvářnosti; že německý živel z něho zcela nevymizel, stalo se pouze tím, že Němci sjednotili se s Čechy ve víře a stali se horlivými vyznavači kalicha. Až do r. 1584 byli v městě dva duchovní podobojí: český pro kostel farní a německý pro kostel špitálský. R. 1584 však Vratislav z Pernštejna, horlivý zastance víry katolické, chrám farní obsadil knězem katolickým. Také Jednota Českobratrská v Lanškrouně měla mnoho vyznavačů; německý sbor lanškrounský vedle fulneckého požíval nemalé důležitosti. Pro sbor lanškrounský přeložil Michael Weysz, mnich ze Slezska, od r. 1531 bratrský kněz v Lanškrouně, 138 písní bratrských do němčiny; dal je vytisknouti u Jiříka Ústeckého (Wilmschwerer) v Ml. Boleslavi. Od svých vrchností dostalo město mnohé výsady. Když panství r. 1858 koupil Adam Herzán z Harasova, stal se Lanškroun sídlem vrchnostenských úřadů obojího panství lanšperského i lanškrounského. R. 1622 koupil panství kníže Karel z Liechtensteina, královský místodržitel. Maje městu potvrditi výsady a živnosti, žádal všeobecné přestoupení k víře katolické. Lanškrounští vyhověli této podmínce ochotně; kdo se nechtěl podvoliti, toho z města vypověděli. Tak Lanškroun r. 1626 dosáhl potvrzení svých výsad, svobod a živností. Karlův syn Karel Eusebius spojil r. 1628 předměstí s městem v jedinou obec. Ve válce 30leté bylo město od Švédů sužováno dlouho a krutě. Švédové, opevniše se na kopci nad Lanškrounem, činili na město i do okolí jeho loupežné nájezdy. R. 1639 město oblehli a několik domů spálili, ale byli odraženi. Nejhůře bylo r. 1643, kdy Švédové města dobyli a učinili z něho pevnost, z které vyjížděli na lup do okolí. Dvě léta na to stihl město veliký požár, jemuž padl za oběť i zámek, dvůr a farní kostel s umělými hodinami. Když město začalo se rozšiřovati, ustupovalo jeho opevnění jiným stavbám; konečně r. 1790 byly strženy i obě městské věžovité brány, Horní a Dolní.

Město má dvě náměstí: hlavní a Josefské. Hlavní náměstí má podobu prostranného čtverce, uprostřed něhož zdvihá se starobylá budova městské radnice (nyní okr. soud). Vystavěna byla r. 1581 ve slohu rennaissančním. Nenákladnou jinak budovu ozdobuje věž a dva vkusné portály s českými nápisy, což je v tomto městě, jemuž vše české je trnem v oku, skutečnou vzácností. Z domů na náměstí vyniká ještě budova vyššího gymnasia v germánské renaissanci a budova erární pošty vystavěná ve slohu barokovém. Nárožní dům, v němž jest umístěno okresní hejtmanství, je býv. městský pivovar. Náměstí Josefské jest proměněno v sad; z jeho stromu budí pozornost staletý tis bez vrcholku. Náměstí tvoří budova obecných a

měšťanských škol chlapeckých i dívčích, budova obecních úřadů a spořitelny, chrám sv. Václava, děkanství a zámek. V městské úřadovně chovají podobiznu lanškrounského rodáka Jana Marka Marciho, osobního lékaře císaře Ferdinanda III., s podpisem: »Joanes Marcus Marci de Cronland Phil. et Med. Doctor et Professor natus Landskronae in Hermundurorum 1595.« Když se v Lanškrouně konal dne 9. července 1899 sjezd ústředního spolku německých lékařů z Čech a Moravy, byla odhalena na této budově jeho pamětní deska. Budova zámecká nevyniká ani výstavností, ani rozlehlostí. Z rozsáhlého prostranství, které zámek dříve zabíral, zbyla sotva polovice. Přední budovy zámecké, které tvořily jakési předhradí, byly r. 1856 zbořeny, když město potřebovalo místa na stavbu škol. Zámeckou bránu, kdysi druhou, ozdobují znaky Adama Herzána z Harasova a jeho choti Anny Herzánové, rozené ze Sulevic. — Zámek lanškrounský byl v XV. stol. upraven z někdejšího kláštera, aby tu vrchnost a úředníci mohli přebývati. Po prvé připomíná se r. 1507. Rozkládal se při Horní bráně městské, severně a západně opíral se o hradby; maje nad to své vlastní ohražení, podobal se hradu. Když Adam Herzán z Harasova obral za své sídlo Lanškroun, dal zámek přestavěti a upraviti. Stará zámecká budova, která přiléhá ke kostelu, je jediným zbytkem bývalého kláštera. Klášter v Lanškrouně založil r. 1371 Petr Jelito, pátý biskup Litomyšlský, pro kanovníky zákona sv. Augustina. Při něm vystavěl dřevěný kostel ke cti Panny Marie, sv. Mikuláše a sv. Kateřiny. Klášter stál pod městem nedaleko místa, kde je nynější chrám špitálský. R. 1391 přestěhovali se Augustiniáni do nového sídla vedle kostela farního. Mniši vládli hojnými statky pozemskými, ale když r. 1421 Husité přitrhli k Lanškroun, prchli do Olomouce. Statky klášterní zabrali podobojí. Král Jiří potvrdil sice mnichům jejich zboží, vešli-li však Augustiniáni v jejich držení, není známo; již za Kostků dostaly se tyto statky k panství lanšperskému. Děkanský chrám s v. V á c l a v a byl dříve kostelem klášterním a mnichové obstarávali zdejší duchovní správu. Ze starého chrámu zbylo jen presbyterium s gotickým klenutím a s opěráky zvenčí. Loď k presbyteriu přistavěná i s postranní kaplí pochází z r. 1653. V kostele je náhrobek biskupa Petra; pochází ze XVII. stol. Hrobka jeho byla r. 1879, když se opravovala kostelní podlaha, zasypána. Nad hlavním oltářem jest obraz sv. Václava, malovaný od Karla Škréty. Ještě jednou usídlili se Augustiniáni v Lanškrouně. Kníže Jan Adam Ondřej z Liechtensteina vymohl totiž na arcibiskupovi pražském, že faru lanškrounskou obdržel probošt kláštera u Všech Svatých v Olomouci. Duchovní správu vedl místo něho některý řeholník, zároveň měli Augustiniáni podací v Rudolticích, Damníkově a Lukové. V Lanškrouně vedli duchovní správu od r. 1697. Do r. 1705, dokud nebyla vystavěna budova nynějšího děkanství, bydleli v zámku. R. 1754 smluvil se Jan Václav kníže z Liechtensteina s arcibiskupem, aby fara byla osazována opět světskými duchovními; klášter

marně domáhal se přispění u samé císařovny. Kromě chrámu děkanského má Lanškroun dva kostely, sv. Anny a sv. Maří Magdaleny. Kostel sv. Anny byl vystavěn z nadání, které založil děkan Václav Frant. Zimprich († 1697). K stavbě přikročili olomoučtí Augustiniáni r. 1701; řídil ji Vlach Antonio Sala. Kolem kostela prostíral se dříve hřbitov. Kostel sv. Maří Magdaleny, řečený »špitálský«, jelikož od r. 1687 stává při něm chudobinec, byl r. 1825 vystavěn místo bývalého kostela, založeného Petrem Jelitem, nákladem Jos. Langra, rodáka lanškrounského usedlého ve Vídni. V letech devadesátých byl restaurován nákladem P. Vojtěcha Brixa, gymnasijního katechety.

Z budov městských je nejrozsáhlejší c. k. továrna na zpracování tabáku nedaleko nádraží, zbudovaná v l. 1872—1874; před tím dvě léta byla umístěna v domech Erxlebenových. Zaměstnává na půl třetího tisíce dělnictva, hlavně žen. Z větších závodů průmyslových buďtež uvedeny ještě továrny na hedvábné a polohedvábné zboží, na papírové cívky pro přádelny, na bijouterní zboží, továrna na nábytek, tři továrny na obuv, knížecí pivovar, jenž vaří ročně 36 tisíc hektol. piva, přádelna na vlnu, závody barvířské, 5 cihelen, 6 mlýnů, výroba vaty, bačkor, knoflíků a košíků.

Schlossberk u Lanškrounu.

Na jihovýchod půl hodiny cesty od Lanškrouna vypíná se návrší Zámecký vrch (Schlossberg) 65 m nad údolím potoka Rudoltického. Na něm stával »Nový zámek«, z něhož zachovala se pouze třípatrová hmotná věž. Stavěl jej od r. 1700 kníže Jan Adam Ondřej z Liechtensteina. Stavbu vedl Vlach Antonio Sala. V půdorysu měl zámek podobu písmene H, zdvihal se do pěti pater a v každém patře měl po čtrnácti velikých komnatách. Sotva byl dostavěn, byl zničen požárem, jenž v něm dne 14. dubna 1714 vypukl nedbalým uhašením ohně, u něhož klempíři, opravujíce okapy, se zhřívali. Později menšími požáry vzal opět pohromu. I dal jej r. 1756 kníže Josef Václav z Liechtensteina pobořiti, jelikož »k žádnému užitku není a oprav zbytečných potřebuje.« Staviva z něho užilo se na panské i soukromé stavby v městě. Poslední zbytek zámku dal r. 1802 kníže Alois Josef opraviti, jak svědčí nápis nade vchodem do věže. Velkolepých sklepů, jež byly zachovány, užívá knížecí pivovar za sklad. Ve věži jest zřízena letní restaurace; temeno hory jest upraveno v sad. Zámecký vrch leží v katastru Rudoltickém, jenž měří 14 km^2. Vesnice

Rudoltice (Rudelsdorf, původně Rudolfsdorf, 1129 obyvatelů). Od Lanškrouna je vzdálena 3 km. Má farní chrám sv. Petra a Pavla, jenž býval filiálním kostelem farnosti lanškrounské; r. 1757 byla tu bývalá duchovní správa ze XIV. stol. opět obnovena. V obci jest trojtřídní škola obecná a železniční stanice trati českotřebovsko—přerovské a lokální dráhy lanškrounské. Na jihozápad leží veliká vesnice Damníkov (Thomigsdorf, ve fundační listině zbraslavského kláštera Damichsdorf). Má 1258 obyvatelů národnosti německé. Osada táhne se podél potoka soujmenného v délce přes 4 km. Asi uprostřed vypíná se nový pseudogotický kostel sv. Mikuláše. Byl vystavěn roku 1898. Uvnitř je bohatě vyzdoben. V Damníkově připomíná se fara již roku 1350, v pozdějších dobách byl kostel zdejší filiální do Lanškrouna; od roku 1754 jest opět farním. Kříž nedaleko kostela označuje místo, kde stával bývalý kostel, jenž byl stavěn na způsob tvrze a za válečných časů skýtal vesničanům útočiště. Při západní straně kostela vztyčovala se hmotná věž nahoře bedněná a opatřená střílnami. Do její čelné zdi byly po obou stranách zasazeny polokruhovité pískovcové kameny, které jsou nyní vezděny do zdi hřbitovní. Představujíce velikost bochníků chleba za různých strastných časů, jsou upomínkou na doby hladu. Podle lidové tradice byla tu největší neúroda r. 1480. Tenkráte trhali lidé i došky se střech a mlátili je. Za bochník chleba mohl prý dostat velikou usedlost. V Damníkově jest čtyřtřídní škola obecná, poštovní úřad, spořitelní a záložní spolek a četnická stanice. Z průmyslových podniků jest nejdůležitější kamenictví. Při prohbí Třebovickém podél řeky Třebovky jest rozložena ves Třebovice (Triebitz) 423 m. n. m. Má 1207 obyvatelů národnosti německé. Nad nádražím zdvihá se chrám sv. Jiří. Byl farním již ve XIV. stol., po třicetileté válce náležel jako filiální k České Třebové, r. 1761 byla tu zřízena lokálie a r. 1859 opět fara. Zdejší stanice jest východiskem moravské západní dráhy. V Třebovicích je čtyřtřídní škola obecná a spolek záložní a spořitelní. Níže leží při Třebovce ves Rybník (984 obyv.), jež jest přifařena do České Třebové; je tu filiální kostel Rozeslání sv. apoštolů a trojtřídní škola obecná. V Rybníku přijímá Třebovka potok Skuhrovský, jenž přitéká sem od severu krásným lesním údolím. Na jeho vrchovisku ve věnci lesů ukrývá se ves Skuhrov (Rathsdorf, 593 obyv.), přifařený k České Třebové (6 km); má filiální kostel sv. Jana Nepomuckého, vystavěný r. 1762 a dvojtřídní školu obecnou. Nad horním koncem vsi »U sv. Prokopa« vede silnice po srázu Třebovských Stěn k Lanškrounu. Pod nimi v permském úvalu (394 m. n. m.) leží na horním toku Dobroučského potoka vesnice Horní Dobrouč (dříve Vrchní Dobrouč, Dittersbach, ve fundační listině kláštera zbraslavského Ditrichsbach, 603 obyv.). Kostel sv. Jana Křtitele byl před husitskými válkami farním, fara opět zřízena byla teprve r. 1898, před tím byl kostel filiálním k Čermné. V Horní Dobrouči jest 2třídní škola

obecná. Podél potoka Ostrovského prostírá se táhlá ves Ostrov (též Ústrev, Ústrvé, Ústrov, něm. Michelsdorf) v délce 5 km. Osada se samotou Peklo má 1335 obyvatelů. Farní chrám sv. Mikuláše připomíná se již ve XIV. stol. Když fara zašla, byl filiálním kostelem k Čermné; r. 1785 byla tu zřízena lokálie a r. 1858 opět fara. Ostrov má čtyřtřídní školu obecnou.

4 km. na jih od Lanškrouna leží v lučinaté krajině ves Luková (Lukau) při soujmenném potoku (988 obyvatelů něm. národ.). Na dolním konci vsi u železniční trati zdvihá se pseudogotický kostel Nanebevzetí Panny Marie, vysvěcený dne 11. října r. 1885. Před tím stál opodál kostelík dřevěný, jenž byl r. 1882 pro chatrnost stržen. Místo, na kterém stával jeho oltář, označuje malý pomník na hřbitově. Duchovní správa v Lukově byla již ve XIV. stol., později byl kostel filiálním a náležel k Damníkovu; r. 1871 byla tu zase zřízena fara. Je zde trojtřídní škola obecná. 3 km. jižně od Lukové k hranicím moravským přiléhá dědinka Kozí Noha (též Kozinka, Ziegenfuss) (201 obyvatelů Němců). Je přifařena k Damníkovu a má kapli sv. Vavřince se hřbitovem. Též je zde jednotřídní škola obecná 1 km, odtud na západ leží vesnička Trpík (Türpes) (261 obyvatelů něm.). Jest přifařena k Damníkovu, má kapli sv. Anny se hřbitovem a jednotřídní školu obecnou.

V XV. stol. držel vsi Trpík a Kozí Nohu Mikuláš z Libchavy, ale již r. 1405 prodal je klášteru lanškrounskému. 2 km západně od Trpíka ukrývá se v úžlabí Hřebečovského hřbetu vesnice Kunžvald (též Králevec, Königsfeld). Se samotou Anenské Studánky má 283 obyv. něm. V Kunžvaldě je filiální (k Třebovicům) kostel sv. Vavřince, vystavěný r. 1607. Kamení na něj poskytly prý zříceniny nedalekého kláštera, jejž prý Husité rozbořili. Jeho místo označuje kamenný kříž. V dobách předhusitských byla v Kunžvaldě fara. V Kunžvaldě je dvojtřídní škola obecná. Na polovici cesty mezi Kunžvaldem a Trpíkem v údolním záhybu Hřebečovského hřbetu je schována klidná samota Anenské Studánky (St. Annabad) s vodou léčivou, již po prvé r. 1678 prozkoumal dr. Zedlitzer z Litomyšle. R. 1735 kníže Josef Václav z Liechtensteina postavil zde budovu s vanovými lázněmi; r. 1908 obnovil ji nynější vlastník lázní Ludvík Neugebauer. Kromě budovy lázeňské je tu kaple Panny Marie Pomocné a hostinec. S kraje lesu otvírá se krásný pohled na lanškrounskou kotlinu. Nejjižnější obcí okresu jest německá vesnice Helvíkov (Klein-Hermigsdorf, dříve Herwigsdorf). Leží na výšinách Hřebečovského hřbetu skoro 600 m. n. m. (274 obyv.) Je přifařena do Třebovic a má kapli Navštívení Panny Marie se hřbitovem.

Při silnici moravskotřebovské rozkládá se do délky 3 km. vesnice Žichlínek (Sichelsdorf, 861 obyv.). Ves leží v širokém rozevřeném údolí řeky Sázavy; má farní chrám sv. Jana Křtitele (349 m. n. m.), jejž vystavěl r. 1625 kníže Karel Eusebius. Náležel jako filiální k Lanškrounu, r. 1769 zřízena byla tu lokálie a 1859 fara. Nedaleko kostela rozkládá se dvůr po-

plužní a budova trojtřídní školy obecné. Nejjižnější díl osady (as 8 domku) slove K r o t e n f u l (Grotfaul) po někdejším hradu, jenž stával v rovině na pravém břehu řeky Sázavy. Zříceniny Krotenfulu stály ještě r. 1843; lid nazýval je »starým domem,. Když se stavěla dráha, užilo se jich na železniční násep. Při tom našli rezavé šípy, hroty kopí a j. železné předměty. Severně od Žichlinku rozkládá se při Sázavě vesnice S á z a v a (Zohsee, Zosau) (545 obyv.). Přes ní vede silnice z Lanškrouna, kamž je přifařena, do moravského Zábřehu.

Na s.-v. vede z Lanškrouna do výšin Orlických hor silnice šilperská. 2 km od města přetíná ves A l b r e c h t i c e (též Ouprachtice, Olbersdorf), jež leží v sevřeném údolí řeky Sázavy. Nad osadou při úpatí Hutbergu (523 m.) dvihá se kaple sv. Anny (419 m.). Dříve dobývali z blízkých hor železné rudy; z těch dob pochází štola 24 m. dlouhá, nazvaná »Zinkenloch«. Otvírá se u samého břehu řeky Sázavy nad nejhořejším jezem, ale nyní jest sesuta. K Albrechticům náleží osada K o l i n a (Kohling), položená vysoko v klínu lesů. Byla založena uhlíři. Albrechtice s Kolinou mají 825 obyv. Jsou přifařeny k Lanškrounu a mají trojtřídní školu obecnou. Z Albrechtic vystupuje silnice v zákrutech na Hutberg (528 m.) a odtud na vyšší ještě horu Schöberlovu (583), načež nejvyššího bodu dostupuje u »Švédských šanců« (653 m.), od nichž na jih leží vesnička L a u d o n (8 km od Lanškrouna), přifařená do Horních Heřmanic. Má kapli Bolestné Panny Marie a jednotřídní školu obecnou. Osada vznikla r. 1788 rozparcelováním dvora »na Kořeně« (též Kořenného, Wurzelhof), zařízeného pro chov ovcí. Jednotliví »familianti«, jichž bylo 24, dostali za obydlí po částech dvora; mimo dvůr bylo později vystavěno 9 chalup. Osada dostala jméno po slavném vojevůdci A. G. Laudonovi, jenž 4. června 1758 byl ve dvoře ležením. Když dvůr r. 1830 vyhořel, bylo nařízeno sedmi familiantům, aby si zřídili obydlí jinde; tím osada pozbyla bývalé uzavřenosti. Jménem »Š v é d s k é š a n c e« označují se zbytky valův a příkopů z let 1637—1639, kdy Švédové obléhali Lanškroun. Uvnitř jest vystavěn domek. Od Švédských šanců najížděli Švédové »starou« cestou vedle dědičné rychty Albrechtické k Lanškrounu. Když roku 1902 předělávali obecní cestu v Albrechticích na okresní silnici, vykopali u brodu cvočky a zřezavělé nože a zelený hedvábný pás protkaný zlatými nitkami a pět mužských koster. Byly to ostatky švédských vojínů, jejichž dustojníci nosili zelené šerpy. Na v. od Laudona v lesnaté rokli, jejíž východní stráň náleží již Moravě, ukrývá se dědina H e r b o t i c e s domky roztroušenými podle Hraničního potoka. Žije v ní 327 obyvatelů národnosti české. Přifařena jest k moravské vsi Cotkytli. Má jednotřídní školu obecnou. Od Švédských šanců klesá silnice a vede nad zalesněným površím k samotě C h u d o b ě a dále do údolí potoka Heřmanického, v němž rozkládá se vesnice H o r n í H e ř m a n i c e, vzdálená 12 km.

od Lanškrouna (567 m. n. m.). S okolními samotami (Důl, Lány, V poli, Záhruba) má 843 obyvatelů národnosti české (pouze 2 Němci).

Kostel sv. Jiří byl vystavěn r. 1712, v l. 1680—1748 byl filiálním kostela v Jabloném n. Orl., načež zde kníže Josef Václav z Liechtensteina zřídil duchovní správu. Poblíž kostela stojí budova pětitřídní obecné školy. Konečně i to sluší připomenouti, že Horní Heřmanice jsou nejvýchodnější skutečně česká osada našeho království.

Níže v údolí prostírají se Dolní Heřmanice (505 m. n. m.), se samotami Chudobou a Záhorou mají 600 obyv. národnosti české.

Obojí Heřmanice rozkládají se do délky 5 km. a domky po různu roztroušenými dosahují zemských hranic. Severně od Horních Heřmanic nad prameny potoka Heřmanického rozbíhá se do výšin (as 700 m. n. m.) vesnička Rýdrovice (Riedersdorf). Se samotou Polsko čítá 227 obyvatelů. Kromě jednotřídní školy německé je tu škola česká, která jest expositurou školy v Horních Heřmanicích. Osada vznikla r. 1791 na pozemcích zrušené rychty hornoheřmanické. Byla nazvána po tehdejším vrchním panství lanškrounského Fr. Riederovi, jenž pro svou přísnost a nelásku k poddaným byl u lidu ve zlé paměti. O něm koluje v lidu několik strašidelných pověstí. Severně od Rýdrovic (2 km.) při dvou pramenech ručeje, jenž vlévá se do Heřmanického potoka, leží Valteřice (Neudorf) (329 obyv.), nejvýše položená dědina okresu. Stavení vesská ve skupinách i jednotlivě roztroušena jsou po horských stráních, sousedský styk jest velmi obtížný a v zimě mnohdy i nemožný. Na jih i na sever dosahují vrchy výše 800 m. Při silnici stojí kostel Pozdvižení sv. kříže; od r. 1862 jest farní, před tím byl filiální k Čenkovicům.

Na sever z Lanškrouna postupuje silnice králická po osamělé pláni nad zalesněným údolím Sázavy a teprve po 6 km vítají pocestného sídla lidská. Na úzkém rozvodí řeky Sázavy a Červené Vody rozkládá se tu severněji položená osada Halda. Má 160 obyvatelů národnosti české. Na západě souvisí s Nepomukem městys Čermná a při samé vsi jest několik domků, které náležejí k Hornímu Třešňovci. Severně odtud vyplňuje údolí Sázavy rozlehlá vesnice Výprachtice (Weipersdorf), vzdálená 10 km od Lanškrouna a dlouhá přes 4 km (1765 obyv). Jednotlivé odlehlejší části vsi mají svá jména. Severní díl při silnici sluje Hoblovna, na sz. jsou Hamačata, na sv. Zaječín, na jih u silnice Trhovice a ještě jižněji Halda (3 km od kostela), dále náleží k obci samoty V polích a Humperk.

Ze stráně, jež lemuje údolí řeky Sázavy, vybíhá na jednom místě ostroh, jemuž lid říká »Na zámku«. Posud je zde znáti valy a příkopy někdejší tvrze, o níž nezachovalo se však žádných zpráv.

Na vršku dříve »Tábor« řečeném stojí farní chrám Proměnění Páně s oltářním obrazem, malovaným od P. E. Neumanna. Kostel ve Výprachticích připomíná se již r. 1400 jako farní, fara zašla r. 1421, když sem

přitrhli Husité, kteří pobořili kostelní věž. Obyvatelstvo přijalo víru pod-obojí, později Čeští Bratři měli tu hojně souvěrců. Ve třicetileté válce poslední nekatolický duchovní Jan Basler byl od vojáků chycen a pod lipou, jež posud stojí u silnice jako svědek lidské ukrutnosti, postřelen a mučen, že brzy na to vypustil ducha. Po třicetileté válce byla obec přifařena k Ústí n. Orl. a od r. 1670 k Jablonnému, r. 1780 byla tu zřízena lokálie a r. 1853 fara. V obci jest měšťanská škola chlapecká a obecná škola o šesti třídách. Dále je zde poštovní úřad, četnická stanice, spořitelní a záložní spolek a chudobinec. Mezi dolním koncem Výprachtic a Dolních Heřmanic leží ves K o b u r k, která vznikla r. 1789 emfyteusováním poplužního dvora a byla nazvána podle Friedr. Josiáše prince ze Sasko-Coburg Saalfeldu, polního maršálka, jehož vojsko tohoto roku podél hranic Kladska proti Prusům bylo postaveno. Se samotou P l á ň o v a (Pláně) na návrší nad levým břehem potoka Heřmanického čítala obec Koburk 246 obyv. národnosti (kromě 3 Němců) české. Přifařena a přiškolena jest k Výprachticům. Severně od Výprachtic leží v plochém údolí potoka Čenkovičky ves Č e n k o v i c e, vzdálená 14 km od Lanškrouna. S osadou H a m a č k o u měla 784 obyvatele národnosti německé. Chrám sv. Vavřince jest od r. 1861 farním, před tím byla tu lokálie, od r. 1764—1782 náležel jako filiální k Jablonnému. Je zde škola obecná o čtyřech třídách, záložna a poštovní úřad.

Nejsevernější osada okresu jsou O r l i č k y (Orlička), 3 km vzdálené od Čenkovic (800 obyv.). Ves jest skryta pod Suchým vrchem v úzkém a hlubokém údolí potoka Orličky. V severní stráni zdvihá se neveliký kostel sv. Jana Nepomuckého z r. 1776; do r. 1778 byl filiálním k Čermné, na to zřízena byla tu lokálie; od r. 1857 jest farním.

Orličky mají trojtřídní školu německou; pro českou mládež vydržuje zde Ú. M. Š. školu jednotřídní. Z Orliček vede silnice lesnatým smavým údolím, jež sluje Hradníky, do Jablonného.

Počátkem XV. stol. byly Orličky a Čenkovice pusty; držel je zástavou Jan ze Strýčkova spolu s městem Jablonným a vesnicemi Jamným, Výprachticemi a Heřmanicemi.

Do Jablonného vede z Lanškrouna silnice přes Třešňovec, Čermnou a Bystrci. V D o l n í m T ř e š ň o v c i (Nieder Johnsdorf, 796 obyv.) je dvojtřídní škola a záložna soustavy Raifeisenovy. V Dolním Třešňovci narodil se Petr Jelito (vlastně Wurst), biskup Litomyšlský, potom arcibiskup Magdeburský, prvé kancléř císaře Karla IV. Zemřel 12. února 1387 v Lanškrouně. Jméno »Wurst« dosud je v Třešňovci obvyklé. H o r n í T ř e š ň o v e c (Ober-Johnsdorf) má se samotou N e u n o t h 1063 obyv. Osada má marianskou kapli a jest jako D. Třešňovec přifařena k Lanškrounu. Je tu trojtřídní škola německá a jednotřídní škola česká, na ten čas od svého zřízení od obecního výboru zapečetěná. Ve fundační listině kláštera zbraslavského sluje ves Jansdorf. Ves B y s t r c e (Bystřice, dříve

Bystřec, 1456 obyv.) jest ukryta v hlubokém údolí Čenkovičky; dolní díl vsi, zvaný Bystříček sahá téměř po její ústí do Tiché Orlice. Kostel sv. Jakuba Většího byl vystavěn r. 1830 místo bývalého dřevěného kostelíka. R. 1898 byla opodál něho postavena zvonice. Farním jest od r. 1788, před tím náležel jako filiální k Jablonnému. Nedaleko fary uchovalo se neveliké, ale zajímavé hradiště. Obklopeno jest do čtverhranu příkopem, jenž napouštěl se vodou blízkého potoka. Zpráv o něm nezachovalo se žádných. Blíže kostela je budova obecné školy o pěti třídách. Katastr obce jest na sever ohraničen Orličkou, která protéká údolím, jež vyniká malebnou scenerií skal, rozházených balvanů, tmavých lesů a svěžích lučin. Sluje »Hradiska«. Pod tak zvanou Panskou skalou skrýval se v Hradiskách rytíř Walter, jemuž náležela Bystrce. Byl nejspíše beghardem (»jamníkem«) a jsa pro kacířství pronásledován, nějakou dobu dlel tam v úkrytu. Jablonským, aby ho nevyzradili, daroval les kolem své skrýše. Musel nicméně prchnouti, ale na útěku byl jat a r. 1322 v Rejně-Kolíně upálen se 14 jinými souvěrci. Německé jméno Waltersdorf naň upomíná. Nejstarší zmínka o Bystrci činí se v závěti Kojaty ze Hněvina Mostu (z rodu Hrabišiců). Kojata odkázal město Choceň a ves Bystřec bratřím Sezimovi a Milotovi, služebníkům svým. Ve XIV. stol. daroval mimo jiné vsi i Bystrci Petr Jelito lanškrounským Augustiniánů. R. 1437 byla zastavena Janovi z Vyhnanic.

Do Čermné možno z Lanškrouna se dostati přes Třešňovec (11 km); pohodlnější a kratší (10 km) je však spojení novou silnicí přes Jakubovice (Jockelsdorf, 302 obyv.), malou, ale výstavnou německou vesnicí. Má kostel sv. Antonína Pad., filiální k Čermné. R. 1905 byl restaurován. Jakubovice mají dvojtřídní obecnou školu německou.

U vesnice je kříž cyrillomethodějský. Mezi vesnicí a Dlouhým rybníkem šíří se les »Kroabusch« (dříve Kronenwald); u něho stál dvůr Kronenhof (později Krähenhof). Roku 1880 dvůr vyhořel a nebyl již vystavěn. Po Lanškrouně největší obec v okresu jest městys Čermná (Böhmisch Rotwasser, Aqua Rubra). Táhne se podle klikatého toku Červené Vody v délce přes osm kilometrů. Kolem hlavní osady jsou roztroušeny skupiny domů a samoty, jako Háje, Marianská Hora, Kalhoty, Ráje, Stěžník, Zlomy, Roháč a Na bídě. S nimi má 529 domů a 3127 obyvatelů národnosti české. Je zde poštovní a telegrafní úřad, záložna, četnická stanice, dvě pětitřídní školy obecné (jedna na dolním, jedna na horním konci), měšťanská škola chlapecká (v nové výstavné budově). Na horním konci, většinou evangelickém, jest sbor a sirotčinec evangelické církve bratrské a farní kostel pro evangelíky vyznání helvetského. Na dolním — katolickém — konci naproti rozsáhlému rybníku zdvihá se na malém návrší farní chrám sv. Jiří. Fara v Čermné nalézá se již ve výčtu far r. 1350, kdy byly stanoveny hranice mezi diecesí Litomyšlskou a Pražskou. Ve válkách husitských však zašla. Po

válce třicetileté příslušela Čermná nejprve k farnosti ústecké, později k farnosti jablonské. R. 1761 obnovil zde faru kníže Václav z Liechtensteina a vystavěl kostel. Jelikož nedostačoval, jsa malých rozměrů, byl stržen a r. 1860 vystavěn chrám nynější. Ze starého zachovala se pouze věž. V předsíni chrámové jsou zasazeny do zdi náhrobky Blížívských z Blíživa, kdysi držitelů blízkých Petrovic. Za Karla VI. a Marie Teresie, když byly prováděny od vrchností přísné mandáty proti evangelíkům, vystěhovalo se z Čermné a blízkého okolí mnoho rodin evangelických s kazatelem Aug. Schulzem do Pruska a rozmnožili českou kolonii v Rixdorfě u Berlína. Na městys byla Čermná povýšena r. 1873. Z místního průmyslu třeba vytknouti mechanickou tkalcovnu při mlýně Aplově, výrobu kovářských měchů, košíkářství, na jehož podporu, když upadalo, byla r. 1900 zřízena košíkářská škola, punčochářství a výrobu stavů na punčochy, kteréž odvětví průmyslové silně upadá; ruční tkalcovství vymizelo docela. Krásného pozadí dodávají Čermné zalesněná »V r c h a«. S Marianské hory shlíží poutní kostel, zvaný »M a l á M a r i a C e l l«. Před ním ve velikém polokruhu okolo lesního kraje jest vystavěno čtrnáct zastavení křížové cesty. Původně na tomto místě visel na stromě obraz Panny Marie Cellské na paměť, že tu r. 1814 rolník Ant. Krpata z Kunvaldu, když na něho se převrhl náklad mlýnských kamenů, byl smrti vyrván. Brzo byla zde postavena kaple, do níž byl onen obraz pověšen. U ní scházívali se z daleka poutníci a nastupovali odtud pouť do Maria Cell. Jejich vůdce Leopold Fiala z Hnátnice přičinil se o to, že nad kaplí byl postaven kostel. Stavěl se na třikráte, pokud milodary na stavbu postačovaly a r. 1875 byl dostavěn. R. 1909 byl nedaleko kostela vystavěn veliký hostinec o jednom patře. Pod Čermnou odbočuje od silnice kyšperské silnice do Dolní Dobrouče přes ves P e t r o v i c e, která jest ukryta v úžlabině, protékané potůčkem. K obci Petrovicům náleží samoty M l ý n p o d H ů r o u a B l a h o t i n e c (nejblíže k Čermné). S nimi čítá 319 obyvatelů. Petrovice jsou přifařeny k Čermné. Je v nich dvůr, jehož pozemky zabírají téměř celý katastr, kaple a jednotřídní škola obecná. Na blízké H ů ř e stávala dříve tvrz. Roku 1540 prodali Petrovští z Petrovic tvrz, dvůr a ves Petrovice Strachotovi z Královic, jenž držel blízkou Orlici. R. 1548 Burjan Strachota z Královic prodal Petrovice Hynkovi Blížívskému z Blíživa, jenž r. 1585 byl pochován v kostele čermenském. Po jeho synu Adamovi držel toto zboží od r. 1597 Václav Licek z Rýzmburka a po něm Adam a Ladislav Lickové, kteří pro dluhy prodali statek Petrovický r. 1624 Karlovi, vladaři domu Liechtensteinského, jenž připojil Petrovice k panství lanškrounskému. Půl hodiny od Petrovic je vzdálena železniční zastávka V e r m ě ř o v i c e — Č e r m n á, položená již v okresu Žamberském.

G. J. LAŠEK:

KOSTELECKO NAD ORLICÍ.

Kostelecko nad Orlicí, za starodávna téměř všechno hustými lesy porostlé, bylo záhy obydleno a badatelé se domnívají, že byla tu v nejstarších dobách připomínaná osada Kasurgis, o kteréž slovutný spisovatel, školní rada Aug. Sedláček, soudí, že tak zval se buď nynější Kostelec nad Orlicí, stojící na starodávném hradisku, aneb některé jiné místo na blízku. Jsou tu hradiště u Tutlek, u Olešnice a u Lična.

Kosteleckem vedla již za starodávna obchodní cesta solná z Vlach do Vratislavi při toku řeky Alby, nápadné svým jménem ku starožitné Solnici. Na této cestě nalezeno bylo před několika lety v lese »Na čápích« zvaném několik srpků z doby bronzové, nedávno pak odkryto u blízkého Třebešova pohanské pohřebiště s nepočetnými popelnicemi, řadící se k nejrozsáhlejším posud vůbec známým. Jména osad: Doudleby, Tutleky, Vojenice, Koryta, Kozodra jsou jistě pozoruhodná a svědčí o velkém jejich stáří. —

Téměř všechna krajina po obou stranách Divoké Orlice až k jejímu spojení s Orlicí Tichou patřila k župě neznámého jména, kterouž vzhledem k důležitosti a starobylosti Kostelce nad Orlicí mohli bychom pojmenovati župou kosteleckou.

V století X. byla zdejší krajina majetkem Slavníkovců, pak Vršovců, a po jejich vyhlazení setkáváme se tu s mocným rodem Hrabišiců.

Jinak však všechno poříčí Orlice od Kostelce nahoru až k horám kladským bylo ještě v století 13. pouhým lesem a zbožím královským.

Za Přemysla Otakara II. byly mýtěny lesy a na mnohých místech zakládány nové osady. Ke konci XIII. století přistěhovali se sem Drslavici, kteří tu dlouho vládli.

V husitských válkách trpělo Kostelecko mnoho, zvláště r. 1421 za vpádu Slezanů, jimž pomáhal Půta z Častolovic. Teprvé za mocného pána Viléma z Pernšteina těšilo se všechno Orlicko míru a pokoji.

Za velikého hnutí náboženského v XV. věku měla r. 1464 Jednota Českých Bratří v rychnovských horách první synodu, která se zabývala stanovením základních článků Jednoty.

R. 1500 bylo již tolik bratrských osad, že tvořily v Čechách tři, na Moravě pak dvě veliké skupiny. První skupina v Čechách a takřka rodiště

Jednoty byla rychnovsko-kunvaldská, která zahrnovala celé severovýchodní Čechy. V Hradecku bylo ke stu bratrských osad, z nichž za přední považovány osady v Kostelci n. Orl. a v Potšteině. Pánové z Pernšteina mimo Jaroslava byli předními příznivci Jednoty, jejíž členům přezdíváno Pikhartů.

Bratři byli stiháni a to i stranou podobojí, za Ferdinanda I. pak byli slovy i skutky ze země vypovídáni, pakli nepřistoupili buď ke straně pod jednou neb k utrakvistům.

Jaroslav z Pernšteina nařídil přísně, aby poddaní z panství jeho v šesti nedělích buď přistoupili k některé zákonem uznané církvi nebo se vystěhovali. Sešli se tedy bratři rychnovští, solničtí, kostelečtí i jiní na louce u Kostelce a políbivše rodnou půdu s pláčem a za zpěvu zbožných písní ubírali se do Polska.

Tím zasazena Jednotě rána veliká, ze které se zotavila až za snášenlivého Maxmiliána, syna Ferdinanda I.

Za třicetileté války trpělo i Kostelecko a o útrapách a svízelích, jakých bylo obyvatelstvu zakoušeti, poučují nás paměti Václava Františka Coelestina z Blumenberka, tehdejšího faráře častolovického, jenž zaznamenal:

»Roku 1637 stal jsem se farářem v Častolovicích. Stal jsem se i děkanem v Kostelci nad Orlicí a zároveň farářem nejen v Častolovicích, ale i v Týništi, ve Voděradech a v Chlenech.

Trvalo to celkem osm let; měl jsem tam těžké práce, býval jsem ve velikém nebezpečí a ve veliké nouzi se strany vojska nepřátelského a také císařského. R. 1639 na příklad dne 8. června okolo poledne vtrhl najednou nepřítel do hradu (t. j. do zámku častolovského). Nucen jsem byl já a písař oknem na straně k rybníku položeným vyskočiti. Uprchl jsem na Moravu do Olomouce, obávaje se zrady, poněvadž mi velký poklad na starost svěřen byl. R. 1640 dne 9. března navrátil jsem se sice z Mohelnice do Častolovic, ale žil jsem neustále dnem i nocí ve strachu a na útěk připraven. Bydleli jsme ustavičně buď u vod nebo v lesích.«

Odtáhnuvší Švédy vystřídali Jezuité, obracující lid na víru katolickou po dobrém i po zlém. Na misiích v Kostelecku proslul Jezuita Adam Kravarský, jehož přičiněním okolí častolovské a kostelecké církvi katolické získáno. Také Balbín, jenž v mládí svém dlíval u pánů z Oprštorfů na zámku častolovském, octl se v krajině zdejší jako misionář. Z té doby vyprávělo se, že Balbín, jenž nesprávně citoval jedno místo z písma svatého, opraven byl hned na místě prostou stařenou.

Po utišení bouří válečných počalo se Kostelecko znenáhla zotavovati, ač některé osady zmizely na dobro, jiné pak zcela ožebračeny.

Také v sedmileté válce nezůstalo Kostelecko ušetřeno.

K okresu kosteleckému nad Orlicí patří osady někdejšího panství ko-

steleckého a častolovského, z části pak borohrádeckého, potšteinského a doudlebského; z panství nedělištského pak jen statek Hoděčín.

Obyvatelstvo Kostelecka je národnosti výhradně české, náboženství katolického; počet jinověrců je nepatrný. Lid zaměstnává se hlavně rolnictvím, řemesly, chovem dobytka a prací v továrnách.

Katolických farních osad jest devět. Farní osada evangelická (Českých Bratří) jest v Potšteině, židovský rabín sídlí v Kostelci jako správce náboženské židovské obce doudlebské.

Okres kostelecký rozkládá se mezi čtyřicátou minutou třicátého třetího a třicátého čtvrtého stupně východní délky a mezi druhou a třináctou minutou padesátého stupně severní šířky. Nejdále k východu je městečko

Potštein. (Pohled od sv. Marka.)

Potštein, nejdále na západ ves Petrovice; nejseverněji jsou Vojenice, nejjižněji Seč.

S Kosteleckem hraničí okresy: královéhradecký, opočenský, ústecký nad Orlicí, rychnovský, žamberecký, vysokomýtský a holický.

Krajina jest z části rovinou, z části pahorkatinou. Krásné a malebné jest údolí, jímž proudí Orlice Divoká od Potšteina k Častolovicům, odkudž až k lesům borohrádeckým prostírá se jednotvárné vřesoviště.

Jihovýchodní část okresu rozkládá se na svahu pohoří, dělícího Čechy s jedné strany od Slezska, s druhé od Moravy. Největší výše dosahují tu ves Polom (456 m) a Cuclav (435 m).

Po pravém břehu Orlice zdvihá se za Olešnicí přes Novou Ves pohoří zvané Chlum až k Vyhnánicům, kdež dosahuje největší výše (448 m). Odtud jest znamenitá vyhlídka na moravské i slezské hory, tak jako s druhého vrchu Strýce mezi Častolovicemi, Česticemi a Olešnicí (315 m). Jsou tu též vrchy potštýnský a prorubský, pravé to žulové isolatory v širém okolí.

Orná půda jest rozdílné jakosti. Na pravém břehu Orlice při Kostelci jest žlutočerná ornice, vhodná ku pěstování pšenice. Na břehu levém jest půda písčitá, příhodná k setbě žita, ječmene a ovsa. Na Borovnicku jest ornice červená, podložená pevným slínem vápenným, místy však rašelinovitým. Na Častolovsku ve vyšších polohách, pak u Synkova a Lible jest lehká ornice smíšená s křemenem, v nižších polohách jest smíšena s rašelinou. U Ledské, Ličná a Úřinovic jest pevná červená hlína, smíšená se slínem kamenitým, na tak zvaných »Vrších« jest hlína lehká a místy jílovitá. Jinde mají půdu křemenitou, málo hlinitou, místy jsou písčiny.

U Koldína jest půda velmi dobrá, ačkoli pro chladnější podnebí méně rodí. Na Častolovsku daří se: pšenice, ječmen, oves, hrách, čočka, len, konopí, brambory, řepa a zelí. Ovocnictví jest tu velice rozšířeno, druhdy pěstován i chmel a u Týniště tabák.

Na Borohrádecku je půda vlnitá, písčitá. O stavební kámen jest nouze. Po březích obou Orlic je lehká naplavenina. Půda celkem méně úrodná plodí zvláště brambory; ovocnictví se také dobře daří.

Na Potšteinsku převládá opuka a to velmi slínovitá. Na svahu vrchů a u vsi Zámělí jsou ložiska zeleného pískovce. Doudleby a okolní vsi mají půdy dobré; u Vrbic, Chlínek a Prorub je půda méně úrodná pro vyšší polohu. Nejlepší louky jsou při Orlici; ostatní jsou bažinaté, zvláště ty, jež povstaly z bývalých rybníků (nejvíce na Častolovsku).

Okres kostelecký náleží ke druhohorám útvaru křídového. Tak zvanou opuku lámou jako stavební kámen, zvláště u Kostelce, jenž jest skoro z opuky jen vystavěn. V opuce vyskytují se hojně všeliké otisky pro útvar křídový charakteristické a v rozsedlinách opukových lomů objevují se často pecky zvětralého kyzu železitého (markasitu). U Koldína odkryta byla celá vzácná zkamenělá ryba, Halec Sternbergii nazvaná, u Synkova pak mamutí kel nevídané velikosti (nyní uložen v zámku častolovském).

Pokud se týče vodstva okresu, přísluší Kostelecko k poříčí orlickému, kteréž jest částí poříčí labského. Orlice Divoká, nejmohutnější řeka hor kladských, patří k nejznamenitějším tokům českým a jest nejdále na východ splavná vodní dráha. Protéká Kostelecko od Potšteina k Týništi téměř jeho prostředkem. Řeka, prolomivši si cestu v těsném, vymletém údolí ve vrstvách pískovcových u Nekoře na Žambersku, spěchá vpřed, dodávajíc údolí potšteinskému rázu velmi romantického. Jsouc po Vltavě nejvodnější všech přítoků labských, přijímá v okresu řeku Zdobnici, přicházející od Vamberka a ústící nad Doudleby, pak soutok říček Alby či Bělé (vlastně řeky Novohradské) s Kněžnou, do kteréž ústí potok Štědrá, přicházející od Lupenice, kterýžto soutok pod jménem Bahnice ústí do Orlice pod Častolovicemi. Jižní částí Kostelecka protéká od Čičové k Albrechticům u Týniště Orlice Tichá, kdež spojivši se s Orlicí Divokou, spěchá k Hradci Králové. Náhon Mlýnský, založený v století XV. pány z Kunštátu, vede od Častolovic až k Třebechovicům; jest to

vlastně pravé rameno soutoku Bahnice, jejíž levé rameno ústí pod Častolovicemi do Orlice. Vlastní náhon směřuje až k Týništi, kde se dělí ve dvě ramena, z nichž levé spadá do rybníka u Tyniště, pravé pak, tekouc dále, pojí se s Orlicí u Třebechovic.

Potok zdelovský protéká jižní částí Kostelecka a vlévá se do Orlice Tiché u vsi Čermé. Pod Česticemi spojuje se s Mlýnským Náhonem potůček Studýnka, přicházející od Olešnice.

Rybníkův na Kostelecku posud je několik; druhdy bylo jimi bohato zvláště Častolovsko; jsou to posud větší rybníky u Přestavlk, Borovnice, Týniště a u Zdelova.

Z ryb buď chovají neb vyskytují se kapři, štiky, parmy, pstruzi, úhoři a lososi; v Týništi lapili před dávnými lety velikého sumce, jenž vážil 40 kilogramů.

Rybářský spolek v Kostelci n. O. pečuje horlivě o zvelebení rybářství ve vodách Kostelecka. Všechna téměř místa spojena jsou mezi sebou řádnými, většinou okresem vydržovanými silnicemi nebo cestami polními.

Silnice erární prochází okresem od Vamberka na Doudleby, Kostelec, Častolovice, Čestice, Lípu a Týniště (k Třebechovicům) a odtud dále k Hradci Králové.

Druhá hradní brána na Potšteině.

Hlavní spojovací tepnou Kostelecka jsou ovšem dráhy železné, z nichž přední je dráha severo-západní podél Orlice se stanicemi v Potšteině, Doudlebích, Kostelci, Častolovicích a Týništi.

Dráha státní probíhá Kostelcckem od Chocně na Borohrádek a Týniště k Novému Městu.

Místní dráhy z Borohrádku do Pardubic a z Doudleb do Rokytnice, pak z Častolovic přes Rychnov do Kvasin a Solnice doplňují železniční síť. Na Orlici Divoké od Doudleb a na Orlici Tiché, pokud teče okresem provozuje se voroplavba, ač v menším rozsahu než dříve.

Podnebím řadí se Kostelecko v revír krkonošský a to ve druhé jeho křídlo, vytvořené horami orlickými. Průměrná roční teplota obnáší 6·3° R;

vlahou není okres chud, chráněn jsa studených větrů vysokými horami pohraničními. Množství vodních srážek = 20—25".

Zvířena i květena jest na Kostelecku bohata i rozmanita. Vysoká a černá zvěř vyskytuje se v oboře týništské podnes zachované ve své původnosti. Nynější obora v lese Boru prostírá se od Rošovic k Bědovicům a od Týniště ke Křivicům; druhdy bývala mnohem rozsáhlejší. Zřízena byla tím způsobem, že původní les plotem ohradili a zvěř, která za ohradou zůstala, ponechána v nové takto povstalé oboře, což skutečně je zvláštností. V oboře této několikráte již súčastnil se honby následník trůnu, arcivévoda František Ferdinand z Este.

Medvědi a vlci nebývali tu vzácností; ještě r. 1649 zastřelen byl v revíru Herz velký medvěd a r. 1716 v oboře dva vlci. Ve slujích potšteinských lesů podnes jsou četné lišky. U Týniště zdržuje se dosti vodních slípek, z jara pak četná hejna racků pokrývají břehy Orlice; také i krásný pták, roháč, několikráte tu byl polapen. Řeka Orlice od Kostelce vzhůru je domovem všech labských lososů.

Velkou část Kostelecka pokrývají pěkné, většinou zachovalé lesy panství kosteleckého, častolovického, borohrádeckého a potšteinského, v malé míře pak lesy městské a obecní. Lesy panství častolovického jsou zvláště z dřívějších dob pro svou rozsáhlost známy. Vysoká hráz od Týniště k Třebechovicům vysázena jest staletými duby.

V lesích pěstují se výhradně stromy jehličnaté, buky, duby, jilmy, břízy, osyky, javory a pod. Dříví odtud odváží se do Josefova, Smiřic atd.

Na Kostelecku jsou pivovary v Kostelci, Potšteině, Častolovicích a Borohrádku, cukrovar v Kostelci a továrna na cikorku v Častolovicích, jež jsou odběrateli hospodářských plodin.

Ze závodů průmyslových na předním místě uvésti nutno velkolepou továrnu koželužskou bratří Sejkorů v Kostelci n. Orl., velikou, moderně zřízenou přádelnu z bývalé raffinerie na cukr v Doudlebích firmy Florian Hernych z Ústí n. Orl., závody na výrobu krytiny a jiných potřeb stavebních, jakož i rozsáhlou strojnickou dílnu na motory a pod. J. Zaňky v Častolovicích, panské kruhovky v Kostelci a v Doudlebích atd.

Obchod je celkem dosti živý.

Poštovní úřady jsou ve všech větších místech: v Kostelci, Potšteině, Častolovicích, Týništi, Borohrádku, Doudlebích, Chlenech, Líčně; při frekventovanějších zřízeny jsou stanice telegrafní a telefonní.

Kostelecko s Rychnovskem tvoří hejtmanství rychnovské se sídlem v Rychnově n. Kn. a patří k diecesi Královéhradecké; v okresu Kosteleckém n. O. jest jedno děkanství a osm farních osad.

Školství utěšeně tu rozkvetlo; vyšší reálná škola jest v Kostelci, kde je též dvoutřídní škola hospodářská; měšťanské školy jsou v Kostelci a Týništi, školy obecné pak jsou ve všech větších osadách, k nimž přiškoleny jsou pak místa ostatní dle potřeby.

Všelikých jednatelství různých pojišťoven jakož i humánních ústavů a zařízení ve prospěch pracujícího lidu jest v okrese s dostatek.

Soudní okres Kostelecký n. Orl. má rozlohy 255·5 km^2 a čítá zaokrouhleně 30.000 obyvatel, z nichž jest 14.000 mužských a 16.000 ženských.

Počet všech obcí místních jest 45; katastrálních 44; míst přidělených 80; samot 7; na 1 km^2 připadá průměrně 114 obyv.

Města jsou: Kostelec n. Orl. a Týniště n. Orl.; městečka: Borohrádek, Častolovice a Potštein.

Seznámivše se takto povšechně s Kosteleckem, vydáme se na pouť tímto vábným krajem, jejímž prvním cílem bude památný

Potštein. Na pravém a částečně i na levém břehu Orlice Divoké prostírá se v divukrásné krajině utěšené městečko Potštein se zříceninami památného velkolepého hradu, někdější to přední pevnost zemské ve východních Čechách.

Městečko čítá na 150 domů a k 800 obyvatelů. Jest zde trojtřídní obecná škola, pošta, telegraf, stanice dráhy severozápadní, pivovar, záložna, mlýn, několik slušných hostinců, četné villy atd.

Potštein jest vynikající místo klimatické; každoročně prodlévá tu dobou letní četně hostí.

Četné úpravné letohrádky a villy, postavené na svahu chlumu hradního i v městečku poskytují malebného pohledu. Jsou tu účelně zřízené lázně na řece Orlici a pro zábavu letních hostí při stromořadí věkovitých lip na břehu řeky upraveno péčí čilého spolku okrašlovacího hřiště pro lavn tennis a jubilejním pavilonem získáno vhodné místo pro koncerty, divadla a různé jiné zábavy.

Zásluhou místního rodáka, universitního profesora dra Jana Urbana Jarníka, vzmohlo se nepatrné a nevzhledné kdys městečko v několika málo letech měrou utěšenou. Četné villy a vkusné zahrady při nich, v nichž přebývají v letě a na dovolené přední naše osobnosti, učenci a umělci, jsou městečku okrasou.

Farní chrám sv. Vavřince, jednoduchá, prostorná budova se slušnou věží v průčelí, stojí na náměstí a vyniká ladnou úpravou vnější i vnitřní. Každoročně v den sv. Jana Nepom. koná se tu hlučná pouť za účastenství lidstva ze všeho širého okolí.

Tento chrám uvádí se již r. 1359 jako farní; po čase příslušel jako filiální k blízkému Vamberku, od r. 1712 k Sopotnici a r. 1787 stal se lokalií. V nynějším stavu postaven byl v l. 1817—1821 Janem Antonínem hrabětem Harbuvalem z Chamaré. Nad hlavním vchodem a nad oběma postranními vchody čteme nápisy: F i d e s, S p e s, C h a r i t a s (víra, naděje, láska).

Blíže kostela v pěkně upraveném parku postaven jest zámek hrabat Dobřenských z Dobřenic, vystavěný r. 1749 hr. Janem Ludvíkem Harbu-

valem z Chamaré. V ohradní zdi zámeckého parku a dvora zazděny jsou zbytky náhrobních kamenů Hřánů z Harasova a erb pánů z Pernšteina, nalezené na hradě. V zámku jest slušná kaple Nejsv. Trojice.

Pamětihodnou jest potšteinská osada českobratrská v levo při silnici okresní, vedoucí od Vamberka. Jest to několik domků, obydlí kazatelovo a sirotčinec výborně zřízený. Církev českobratrská trvá tu od r. 1870. Nyní mají tu Bratři pěknou novou modlitebnu s vížkou; průčelí zdobeno jest beránkem s vítěznou korouhvičkou. Ve vížce jest památný zvon se staročeským nápisem: Krev Kristova očisťuje nás od všelikých hříchův.

Třetí hradní brána na Potšteině.

Na výšině u vsi Zámělí jest hřbitovní kostel sv. Marka pro osadníky farnosti potšteinské.

Podél řeky Orlice je rozkošná promenáda ze stínu věkovitých lip, zvaná »pod lipami«. Za parných dnů letních, zvláště v době, kdy lipy kvetou, nemůže býti lahodnějšího pobytu a posezení v chladícím stínu jako zde.

Přes mlýnský náhon položena jest lávka, vedoucí k cestě na hrad a do malebného Annenského údolí. Cesta na hrad vine se hadovitě a z ní jde na pravo odbočka k útulnému idyllickému místu »Bendlovce«, kdež Karel Bendl v nerušeném klidu nádherné přírody skládal svoje hudební perly; místo označeno jest pamětní deskou.

S cesty hradní jest pěkná podívaná na protější lesnatou stráň, z níž jako hnízdo ptačí vyhlíží červená střecha besídky »Letné«, k severozápadu, pak prostírá se otevřené údolí orlické se svými přírodními půvaby, městy a dědinami.

Na hrad vystupuje se obyčejně cestou za městečkem počínající na úpatí chlumu, tak zvanou třešňovou alejí, na jejíž konci počíná les, jímžto ubíráme se stále až na vrch hradní. Po obou stranách cesty jsou posud mocné rozvaliny hradu, obdivujeme se spoustám staviva sem sneseného a nahromaděného, žasneme a trneme, zírajíce do studny hradní, nyní do dvou třetin zasypané a posud přece značně hluboké, procházíme zbytky

bran hradních, z nichž brána čtvrtá, posud dosti zachovalá, zdobena jest znakem pánů z Pernšteina, hlavou zubří, jejíž chřípím protažen jest kruh a s níž se i na staré hospodě v městečku setkáváme. Konečně staneme na velikém prostranství, jež druhdy bývalo dvorem a shromaždištěm hradní posádky, nyní pak bývá místem odpočinku návštěvníků hradu a hřištěm pro dítky i dospělé.

Cesta na hrad vroubena jest kapličkami cesty křížové. Na hradě a všem jeho prostranství bývá hlučně, zvláště o poutním dnu sv. Jana Nep., což děje se již od starodávna; v tento den proudí zde tisíce lidí a nikdo neopomene navštíviti hradní kapli, pořízenou z bývalé věže hradní.

Z nádvoří hradního vedou do kaple široké pohodlné schody, jichžto střední díl býval opatřen ostatky svatých, což posud patrno; proto také těmto schodům říkají »svaté«.

Dole při vchodu do kaple zachována posud místnost, kterou druhdy obývali dva poustevníci jako strážní duchové hradu.

Konečně strmou cestičkou nad kaplí sv. Jana přicházíme k bývalému paláci na nejvyšším místě chlumu, v němž nahlédneme do hlubokých, nyní většinou zasypaných sklepů, popatříme na bývalou kapli hradní a spousty různých zdí. Kochajíce se krásnou vyhlídkou do romantického okolí, vzpomínáme dob dávno uplynulých, kdy hrad Potštein býval nejen pýchou, ale i postrachem všeho okolí; bylť obehnán mocnými hradbami, vedlo do něho šest bran a nejpevnějším místem jeho byl palác přímo nedobytný, poslední útočiště panstva a hradní čeledě za dobývání hradu. Tenkráte svahy chlumu byly holé, dnes jsou porostlé lesem. Do paláce hradního možno dostati se také sklepem. V nádvoří povšimneme si mohutných krákorců, zbytků různých jam, sklepení, průlomů, oken a pod. V sev. vých. koutě zdi palácové zazděn jest kámen s nápisem: »Signata juste securitas evirat hostes.« (Znamenaje správně bezpečnost, seslabíš nepřítele.) — Tak vysvětluje tento záhadný nápis Sedláček, jinak však vyložil si jej hrabě Jan Ant. Harbuval z Chamaré, totiž: »Signata instes caritas extir(p)at hostes« (»Na poznamenaném začni: láska vyhladí nepřítele«). Začal tedy s velikým úsilím a nákladem penežitým hledati na »poznamenaném« pokladů, prokopán celý hradní chlum křížem krážem, zničena značná část zachovalých zbytků hradu, nenalezeno však ničeho a uspíšena pouze zkáza hradu. Horečné snahy a vášnivá touha hraběte, hledání pokladu a zažité při tom dobrodružství, schůzky a modlitby pronásledovaných zbytků českých bratří, vylíčil mistrným svým perem Jirásek v povídce »Poklad«, kterouž by si měl každý před návštěvou Potšteina přečísti.

V okolí Potšteina jsou vděčné a milé vycházky, jako: do »Modlivého dolu,« zvaného odtud, že se v něm scházívali tajně Čeští Bratří ku konání svých pobožností, na »Letnou« serpentinami vzhůru lesem na levém břehu Orlice k pavillonu s červenou střechou, odkudž jest krásná vyhlídka na

hrad, Vamberk, Rychnov, Solnici, Kostelec, na Orlické hory a Krkonoše; na »Velešov« přes paseku »Alžbětinku« na široký hřeben horský, zvaný »Kapradí«, kde jest triangulační znamení (526 m), na »Kazatelnu« se skvostnou vyhlídkou, na »Hlásnici«, rovněž s nádhernou podívanou na poříčí Orlice, Broumovsko, Krkonoše se Sněžkou, Kozákov, část pohoří jizerského, Kunětickou Horu, Choceň, Vys. Mýto, Chrudim a Železné hory, do »Annenského údolí« atd.

Hrad Potštein založili počátkem XII. století Drslavci, kteří se na Kostelecko přistěhovali z Plzeňska; kterého roku se tak stalo, neznámo; tolik však možno tvrditi, že již za krále Václava II. byl na tomto příhodném chlumu vystavěn hrad o věžích okrouhlých a pevných zdech jako strážce

Nádvoří hradu Potšteinského s kaplí sv. Jana Nep.

krásného údolí orlického, jemuž, jakož i veškerému širému okolí, vládl po několik věků.

Po zavraždění krále Václava III. rozstouplo se obyvatelstvo země české v strany, které z různých příčin vzájemně se stihaly a pokoj v zemi rušily. V takovém záští mezi pány a měšťany zabit byl Procek z Potšteina od Pušů, měšťanů pražských a kutnohorských. Syn Procků, Mikuláš, zavraždil za to Peregrina Puše v Starém městě pražském, načež vsazen do vězení královského.

Po smíření obou rozvaděných rodů tím, že Mikuláš z Potšteina měl založiti při kostele Matky boží před Týnem kaplanství se stálým ročním platem, aby za zesnulého každého dne mše sv. mohla býti čtena. Tím a jinými pokutami jmění své značně ztenčiv, usadil se Mikuláš pevně na svém hradu Potšteině a brzo stal se pověstným pro své zbojnictví a loupežnictví. Za krále Jana Lucemburského vyjížděl Mikuláš ze svého pevného hradu, pleně a drancuje po všem okolí, ano až i na Moravě přepadal a

obíral pocestné, kupce a vůbec napadl se svou zlotřilou chasou každého, kdož se mu nemohl ubrániti; zajaté vsazoval do hlubokého vězení na hradě a nepropouštěl, pokud se penězi nevykoupili.

Proto Karel IV., tehdy markrabě moravský, r. 1338 vytáhl válečně proti Mikulášovi a oblehl hrad Potštein. Mikuláš překvapen pádem některých svých okolních tvrzí, dal se v mírné smlouvání a dosáhl, že Karel skutečně od obléhání upustil, když Mikuláš svou ctí se zaručil, že zanechá řemesla loupežného.

Sotva však vojsko odtáhlo, počal Mikuláš řáditi znova, a proto Karel přitáhl opět ke hradu a oblehl jej se všech stran. Mikulášova chasa bránila se statečně, avšak útoku oblehatelů neodolala, hrad ztečen, pobořen a v rozvalinách jeho zahynul škůdce a zbůjník Mikuláš, pán druhdy ve vlasti slavný a vážený.

Zámek v Doudlebách. (Severní část.)

Zboží Mikulášovo připadlo králi, jenž z části po čase vrátil je potomkům Mikulášovým po slibu, že hradu Potšteina nikdy více neobnoví.

Později však Karel sám obnoviv a přestavěv hrad, zastavil jej s Kostelcem a Jaroměří knížatům opolským, od nichž vykoupil jej opět král Václav IV., zastaviv je krátce na to Prokopovi, markrabi moravskému. Na to s povolením královým držel hrad po opětném vyplacení Jindřich Lacenbok z Chlumu. R. 1416 obléhali hrad biskup litomyšlský, Boček z Kunštátu a Smil Flaška z Rychnburka, r. pak 1432 Sirotci, jimž hrad bránil se po půl roku. R. 1427 byl pánem Potšteina mocný český velmož, Půta z Častolovic a po jeho smrti Hynek Krušina z Lichtenburka. Za Jiří Poděbradského umřel na hradě známý kněz Bedřich ze Strážnice, jenž byl od r. 1427 vůdcem Táboritů.

Po smrti Jiřího rozdělili se synové o zboží otcovo, po nichž Potštein připadl koupí pánům z Pernšteina, kteří hrad důkladně a nákladně obnovili.

J a r o s l a v z P e r n š t e i n a prodal zboží potšteinské falckrabí rýnskému Arnoštovi, od něhož krátce na to koupil je Václav Hřán z Harasova, za něhož bývalo na Potštýně hlučno a veselo.

R. 1630 koupil Potštein Kašpar Gramb po Anně Kateřině z Ullersdorfu, rozené Hřánce z Harasova; po jeho smrti vládla tu jeho vdova Magdalena. Ta se provdala za Václava Zárubu svob. pána z Hustiřan, kterýž stav se pánem na Potšteině nemilosrdně týral své poddané, číně jim všemožná příkoří a nesnáze. Usadiv se trvale na zámku kosteleckém zanedbával hrad Potštein, jenž již v XVI. století jako pevnost pozbyl své důležitosti a přestal býti sídlem panským.

Alžběta, dcera hraběte Josefa Antonína Záruby, po druhé provdaná h r a b. C a v r i a n i, prodala r. 1746 Potštein J. Ludvíkovi Harbuvalu hraběti z Chamaré, jenž v městečku vystavěl nynější zámek r. 1749; vdova po něm pozůstalá vystavěla v zpustlém již hradě kostelík sv. Jana Nep., z něhož zbyly pusté, nepřikryté zdi; od ní pocházejí také kapličky křížové cesty hradní. Na místě okrouhlé bašty hradní vystavěla kapli se svatými schody, u nichž usadili se dva nábožní poustevníci.

Roku 1826 zdědil po svém otci panství potšteinské Jan Ant. Harbuval hrabě z Chamaré, jenž zemřel r. 1849 a po něm dědila je nejstarší dcera Alžběta, provdaná za Prokopa, svob. pána Dobřenského z Dobřenic, jehož rodině, povýšené nedávno do stavu hraběcího, Potštein dosud patří.

Severně od Potšteina jest vrch V e l e š o v, na němž stával hrad a dle pověsti klášter templářský; po hradu jsou posud skrovné zbytky.

Z lesní mýtiny u Velešova, v jejíž středu stojí charakteristický strom, zvaný »kohoutek«, jehož koruna má zdáli, zvláště díváme-li se od Vamberka, podobu kohoutího hřebene, jest úchvatná vyhlídka.

Z Potšteina pěknou válcovanou okresní silnicí dáme se na cestu k západu; po levé ruce provází nás po naší pouti pěkná lesnatá stráň, v pravo jest starožitná osada Záměl s pěkným hřbitovním kostelem sv. Marka na návrší a novou výstavnou budovou školní opodál mlýna při velkém rybníku. Prošedše samotou M n i c h o v s t v í m a vsí V y h n á n o v e m dorazíme po milé a příjemné procházce do prastaré osady, prostírající se při stoku řeky Zdobnice s Orlicí Divokou a tvořící se vsí Přikazy a Vyhnánovem společnou katastrální obec

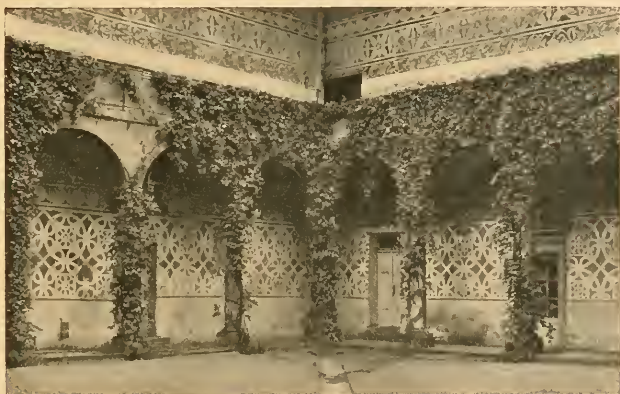
Doudleby nad Orlicí, k nimž patří také statky Jelenka a Bláto na Chrudimsku.

Doudleby čítají přes 2000 obyv. a více než 200 domů. Okolí jest půvabné. Na jihovýchodě kyne nám jako na pozdrav staroslavný Potštein, severovýchodně bělá se v milé zeleni starobylý Vamberk se svými četnými závody průmyslovými, na jihu a jihozápadu zvedá se mírná stráň lesem porostlá, k západu pak kyne nám Kostelec n. Orl.

Pestrými lučinami proudí široká Orlice Divoká a osadou probíhá silnice erární; jest tu stanice dráhy severozápadní a zároveň lokální dráhy Doudleby—Vamberk—Rokytnice.

V Doudlebích jest starý zámek s parkem, veliká továrna textilní, pořízená z bývalé továrny na přečisťování cukru, židovská modlitebna, panský dvůr Fábrov zvaný, kdež dle domnění některých stával snad župní hrad, nová budova školní nákladně a vkusně pořízená a několik slušných hostinců.

Zámek jest veliká budova vystavěná v XVI. století.

Nádvoří Doudlebského zámku.

Jest v něm mnoho prostorných komnat, pěkná kaple s obrazy, z nichž některé zasazeny jsou v pěkně řezaných rámech, veliká jídelna, jejíž strop zdobí malba představující Čertovu stěnu. Pozoruhodna jsou památná kachlová kamna, jichž kachle zdobeny jsou pěkně pracovaným znakem hrabat z Bubna.

V rodinné obrazárně poutá pozornost naši podobizna proslaveného českého pána Heřmana z Bubna, známého z Macháčkovy romance. Kolem čtvercového dvora jsou otevřené arkády; na straně severní je věž s hodinami.

Jak již řečeno, řadí se Doudleby k nejstarším osadám českým. Od XII.—XVI. století tvořila jedna část Doudleb zboží samostatné, kdežto část druhá patřila k Potšteinu. R. 1259 objevuje se Oldřich z Doudleb jako nejstarší známý držitel svobodné části. R. 1303 připomíná se Jan z Doudleb.

Za Urbana z Doudleb povstala nová tvrz (nynější úřednický dům.)

R. 1545 prodala Griselda z Řiček Doudleby s příslušenstvím Václavu Okrouhlickému z Kněnic, za něhož počalo se tvořiti nové panství ve zdejší krajině přikoupením různých příslušenství.

R. 1562 prodány Doudleby s Liticemi a polovicí Žamberka od poručníků dětí Václava Okrouhlického Mikuláši staršímu z Bubna, v jehož rodě podnes trvají.

Mikuláš st. z Bubna psal se po svém novém sídle z Litic« a přikoupil r. 1575 ještě druhou polovici Žamberka, přeloživ tam z Doudleb sídlo svoje. Rozsáhlé toto panství drželi hrabata z Bubna až do r. 1809, kdy Žamberk po úmrtí Františka Adama hrab. z Bubna prodán.

Nynějším majitelem panství doudlebského jest Michal hrabě z Bubna, vynikající oekonom.

Dějiny Doudleb napsal tamnější rodák, zvěčnělý již Václav Koďousek, setník na odpočinku a vzácný milovník památek české minulosti.

Nedaleko Doudleb stávala v XIV. a XV. věku tvrz Hříště (Říště) v podobě okrouhlé věže čtyřpatrové, pod níž byl snad dvorec. Byla-li tu víska, nelze historicky dovoditi. Po tvrzi této mimo pojmenování místa »Hříště« kolem rybníka není památky.

K Doudlebům přiděleny jsou osady: Vyhnánov, Příkazy a samota Mnichovství. V Příkazích jest myslivna, u Vyhnánova samota »Sádka«.

As tři čtvrtě hodiny za Doudleby prostírá se na pravém břehu Orlice okresní město

KOSTELEC NAD ORLICÍ,

jež čítá přes 500 domů a více než 5000 obyvatel. Náměstí kostelecké jest obdélníkové, zdobí jej dvě sochy, kašna a kulovaté akátové stromy. Domy jsou většinou jednopatrové mimo radnici a školní budovu, jež jsou o dvou poschodích. Kostelec je sídlem c. k. okresního soudu a okresního zastupitelství, jest tu pošta, telegraf, telefon, stanice dráhy severozápadní, vyšší reálka, měšťanská škola dívčí, škola hospodářská, pivovar, dva panské dvory, mlýny, velkolepá továrna koželužská bratří Sejkorů, velká mandlovna barvírna, slévárna na železo, cukrovar, cihelna atd., četné vzdělávací spolky, městská spořitelna, okresní hospodářská záložna a j.

Měšťané provozují rolnictví, řemesla a obchod; do roka koná se tu několik výročních trhů. Sídlo hraběcích úřadů jest ve starém zámku, vrchnost sídlí v novém zámku uprostřed nádherného parku. Děkanský kostel sv. Jiří byl nedávno uvnitř důstojně upraven; útulný jest hřbitovní kostel sv. Anny hned na začátku města uprostřed moderně zřízeného hřbitova.

Milé a puvabné jest okolí města, všude plno syté zeleně a »Lípová stráň« s kapličkou jest náhradou za park a cílem příjemných vycházek. Odtud jest krásná vyhlídka na Orlické hory a cizinec bývá upozorněn

na památnou borovici, »Erbenka« zvanou, k níž pojí se pěkná lidová pověsť o pokladu, ukrytém pod jejími kořeny, kterou zpracoval Karel Jaromír Erben ve své »Kytici«.

Nynější barokní děkanský kostel sv. Jiří vystavěl r. 1773 Karel hrabě Cavriani. V průčelí jsou dvě věže se zvonovitými střechami a mezi nimi štít pro hodiny. Půdorys má tvar kříže a nad průsekem jeho ramen zvedá se ploská kopule. Vnitřek kostela jest přiměřeně vymalován, nad kruchtou s pěknými varhanami jest kruchta pro literáty. Hlavní oltář zdobí pěkný obraz sv. Jiří, několik oltářů postranních ničím nevyniká. Pěkné jsou

Kostelec nad Orlicí.

zvony kostelecké; vážný, hluboký, však měkký jejich hlas velebně nese se krásným údolím orlickým. Kolem kostela býval hřbitov, proti kostelu jest děkanství.

Hřbitovní kostel sv. Anny vystavěl na místě menší kaple Frant. Záruba svob. pán z Hustiřan r. 1687. V průčelí jsou dvě věže s cibulovitými střechami. Uvnitř jest několik oltářů a hrobka s několika rakvemi bývalých majitelů panství kosteleckého. Na hřbitově je také kaple sv. Floriana.

Bývalý kostel sv. Václava a Michala archanděla na »Rabšteině« v rohu náměstí byl zrušen a upraven k obecní potřebě. Starý zámek kostelecký, vystavěný pány Potšteinskými, jest mohutné stavení o dvou poschodích s vížkou, stavba jeho nebyla však dokončena; stojí na místě bývalé tvrze. Po ohni r. 1668 byl obnoven Václavem Zárubou z Hustiřan, r. pak 1777 znovu vyhořel.

Ještě před málo lety stával »na příkopech« zámeček »Dvoreček« s pěknými sgraffity; byl beze vší příčiny zbořen a dnes zbylo po něm jen místo, kde stával. Nový zámek, sídlo hraběcí rodiny mezi Kostelcem a Častolovicemi vystavěl architekt Jindřich Koch ve slohu pseudoklassickém; upomíná na první pohled na villu v zahradě Kinských v Praze. S balkonu zámeckého je nádherná vyhlídka k Potšteinu; v polosklepí je skvostná kaple Panny Marie.

Pro místní chudinu založeny byly v Kostelci špitály, panský i městský.

Náměstí v Kostelci n. Orl.

Kostelec jest rodištěm bratří Eduarda a Josefa Erbenů, spisovatelů, Josefa Mnohoslava Roštlapila, vlasteneckého kněze a buditele Josefa Sedláčka, výtečného hudebníka a skladatele Františka Tůmy, Frant. Zoubka, výtečného paedagoga a na slovo vzatého znatele Komenského a stavebního rady a starosty Klubu českých turistů Vratislava Pasovského; působili tu znamenití čeští mužové Tomáš Pešina z Čechorodu, Jan Ladislav Mašek, Josef Sokol a Václav V. Trnobranský, humorista a básník český.

Také známý humoristický spisovatel Oldřich Kostelecký jest zdejším rodákem a velice plodný spisovatel dr. Jiří Guth prožil v Kostelci krásná léta svého mládí.

Historie Kostelce n. Orl. jest pestrá a zajímavá. Již za starodávna býval Kostelec místem hrazeným s »kostelem« a sídlem rozsáhlého deka-

nátu kosteleckého v arcidekanátu hradeckém; byl-li Kostelec i sídlem župy dosud neznámého jména, nelze určiti.

Pány Kostelce byli držitelé hradu Potšteina až do r. 1740, ač již před tím v století XVII., jak již při Potšteinu uvedeno, byl Kostelec sídlem panským.

Kostelec starý byl obehnán zdí a příkopy. Při vzpouře, již podnítil Jindřich z Lipého proti králi Janovi Ješek z Wartenberka, přítel Jindřichův, dobývaje hrazeného města Kostelce, raněn byl kamenem z prakovnice a na ránu tu také dne 5. ledna 1316 skonal.

Roku 1303 daroval Mikuláš z Potšteina podací kostela v Kostelci křižovníkům božího hrobu na Zderaze; je to týž Mikuláš, jehož Karel IV. na jeho hradě Potšteině za projevenou zpupnost tak příkladně ztrestal, zboží mu odebral, Kostelec s jiným příslušenstvím zastavil Janovi z Wartenberka a r. 1358 vyměnil za Veliš, Jičín a j., od kteréhož roku střídá se podací v městě Kostelci mezi pány hradu Potšteina a králi českými.

Karel IV. zastavil knížatům Opolským mimo jiné také Kostelec, kterouž zástavu vyplatil jeho syn, král Václav IV. Nedlouho na to zapsány Potštein a Kostelec české králové Žofii, jež udělila lazebníku kosteleckému, Mařánovi, výsadu na lázeň (odtud nyní ulice »Maršánova«). Po smrti královny Žofie zapsal císař Zikmund Potštein s příslušenstvím (tedy i s Kostelcem) Půtovi z Častolovic, po jehož smrti připadl Kostelec Hynkovi Krušinovi z Lichtenburku, načež r. 1451 dostal se koupí Jiřímu z Poděbrad, jenž propůjčil Kosteleckým nynější městský znak.

Po smrti Jiřího z Poděbrad dostalo se Liticko s příslušenstvím nejstaršímu synu Bočkovi z Kunstátu, jenž postoupil je bratru Jindřichovi a ten prodal své panství panu Vilému z Pernšteina, jehož rod vládl Kostelcem až do r. 1556, kdy Jaroslav z Pernšteina prodal panství potštýnské Arnoštovi falckrabí při Rýně, arcibiskupu solnohradskému; tento vládl Kostelcem do své smrti (1560). Za něho měla obec kostelecká již všechno zboží, které jí posud patří.

Roku 1567 objevuje se pánem Kostelce Maxmilian II.; té doby potvrzeny Kosteleckým všecky výsady a svobody od dřívějších vrchností jim udělené; Rudolf II. povolil Kosteleckým konání dvou výročních trhů. Dalším majitelem Kostelce byl Adam Šťastný Hřán neb Hrzán z Harasova, muž mocný, bohatý a hospodárný, jenž Kosteleckým udělil mnohých milostí, mezi jinými právo vaření piva a prodávání soli; za něho dům Martina Kočovnického obcí koupený prohlášen za dům radní či rathous.

R. 1623 působili horlivě v Kostelci jezuitští missionáři. V těchto trudných dobách byl pánem na Kostelci Kašpar z Grambu, nejvyšší nad plukem pěších, jenž za věrné služby, Ferdinandovi II. prokázané, povýšen byl do stavu říšských svobodných pánů; zemřel v Kostelci a majitelem Kostelce měl se státi syn Kamil Norbert Volraf; po jeho vůli měl býti vystavěn v Kostelci kostel Marianský se špitálem, z čehož však pro

tehdejší nepokojné časy sešlo a kostel později na místě v Kostelci postaven v Hradci Králové (nynější Mariánský kostel na Velkém náměstí); při tom také pamatoval na jezuitskou kolej sv. Klimenta v Praze, pojistiv jí nápadnictví svého panství, jehož se r. 1638 Jezuité skutečně ujali. Po smrti rektora koleje klementinské (1666) prodali Jezuité panství kostelecké Václavovi Zárubovi svob. pánu z Hustiřan, jenž učinil Kostelec hlavním sídlem svých panství. Synové jeho povýšeni byli do stavu hraběcího a Kostelec dostal syn František Karel, jenž tu vládl do r. 1714, zanechav po sobě hojných památek (různých soch a pod.). Za něho pilně se tu stavělo (hřbitovní kostel sv. Anny, špitální kostelík sv. Václava, věž na radnici, nový panský pivovar a j.) Mezi vrchností a Kosteleckými panovala však stále jakási neshoda pro rozmanité příčiny.

Býv. českobratrský kostel sv. Václava v Kostelci n. Orl.

Dědicem Karla Františka Záruby byl Josef Antonín hrabě Záruba, jenž zemřel r. 1744, zanechav tři dcery, z nichž Alžběta, provdaná podruhé za hraběte z Cavriani, stala se paní na Kostelci, k němuž přikoupila Přestavlky.

Sledováním dějin Potšteina shledali jsme, že byl Kostelec od r. 1290—1746 částí rozsáhlého zboží potšteinského, s nímž sdílel všechny jeho příhody radostné i neveselé. Tímto teprv rokem počínají vlastní samostatné děje panství Kostelce nad Orlicí. Různými, často dosti vážnými nedorozuměními, jež měli Kostelečtí se svými vrchnostmi, nelze se nám zabývati; bylo tomu tak všude. Nesnáze, jakýchž vrchnosti poddaným působily, nebyly vyváženy výsadami a právy, jež nástupci mohli libovolně potvrditi neb zrušiti. V Kostelci byl poměr mezi měšťanstvem a vrchností celkem snesitelný. Po roce 1848 povzneslo se město svojí vlastní silou; uvědomělostí a pokročilostí svého občanstva jest hlavou i ozdobou okresu. Jsme pevně přesvědčeni, že bude tak i budoucně.

Půl hodiny od Kostelce směrem k Rychnovu jest ves Tutleky, řadící se k nejstarším osadám v Čechách. Na polní cestě blíže vsi stával ještě před nedávnem obrovský hloh; opodál Tutlek jest samota Hradisko, kde dle domnění stával kdysi hrad nebo tvrz, snad i sídlo bývalé župy.

Čtvrt hodiny odtud jest ves Dubí, spojená se dvěma předešlými místy v jednu obec katastrální i politickou. Skoro uprostřed cesty z Kostelce do Rychnova jest Lhota Kostelecká, patřící k panství kosteleckému. Před časy stávala tu ves, zvaná Lhota Žalmanova, v níž povstala tvrz za vlády pánů vamberských a to krátce před válkou třicítiletou. R. 1628 sídlel na této tvrzi kněz Kamil z řádu sv. Benedikta, bratr Kašpara Gramba, kněz mírný a pokojný. Při času masopustním pozdvihli se t. r. sedláci okolo Opočna, Nového Města a Smiřic, nějaký díl jich vpadl na Kostelecko a Častolovsko a přihnavše se k Lhotě, kněze Kamila polapili a nemilosrdně utloukli. Brzo na to Kostelečtí s Častolovskými na tyto sedláky ve vsi Libli nenadále v noci udeřili, dílem je potloukli, zjímali neb rozehnali.

Nový zámek v Kostelci n. Orl.

Při bráně do dvora vsazen je nápis s erbem Kašpara z Grambu: Caspar Von Gramb, Röm. Kay. May. Obrister Leutenant C. V. 1627.

Půl druhé hodiny cesty od Kostelce jv. jest farní vesnice Chleny se čtyřtřídní školou. Kostel sv. Apolináře postaven je na návrší uprostřed hřbitova. V století XIII. byla tu toliko menší kaple, k nížto ve věku XIV. přistavěna byla nynější loď kostelní; r. 1755 byl všechen kostel důkladně obnoven a rozšířen. R. 1839 přistavěna ku kostelu nynější věž místo dřívější dřevěné a zvony na ni zavěšeny. U zdi hřbitovní stojí prastará lípa.

V okolí Chlen jsou vsi: Proruby, vysoké polohy na jižním svahu stejnojmenného vrchu, Litice Nové s hostincem »Hadovnou«, Vrbice, Chlínka, Rybná, Suchá, Svídnice, Skrchleby, Přestavlky s bývalou tvrzí, Rajice a Horka. Při silnici u Svídnice je jedle zvláštního tvaru, k níž pojí se mnohé pověsti lidové. V Přestavlkách posud jest zámeček, bývalá to tvrz, upravená k potřebám hospodářským.

U vsi Vrbice na místě zvaném »na kostele«, s něhož jest krásná vyhlídka, stával dle pověsti kostel sv. Apolináře. Lhota Kostelecká se dvoutřídní školou tvoří s osadami Kozodry a Koryty jednu obec katastrální i politickou.

Dvě a půl hodiny cesty jih. vých. od Kostelce n. Orl. jest vysoko položená ves Cuclava s chrámem Proměnění Páně. Kostel zdejší připomíná se již r. 1380; v nynější podobě pochází z r. 1772, slušně opraven byl v naší době. Na místě něho stával kostel dřevěný, postavený r. 1664 Petrem Hoberkem z Hennersdorfu; byl to kostel filiální, přifařený k Brandýsu n. Orl.; teprve r. 1692 zřízena tu samostatná fara. Nad vchodem jest znak hrabat Kinských, v kostele pak několik náhrobních kamenů bývalých majitelů Cuclavi, za kostelem sešlá kostnice. Cuclava (také Cuclav, Sudslav, Sudislav) byla sídlem vladyk cuclavských, kteří tu bydleli na tvrzi před kostelem na kraji vysokého vrchu, na němž nyní ves se prostírá. Vládli tu různí rodové, až konečně významu svého pozbyvší ves připojena k panství Kosteleckému. Z Brandýsa nad Orlicí, as hodinu cesty jižně položeného, vede Cuclavou téměř přímá silnice k Potšteinu, Vamberku a Rychnovu nad Kněžnou, která až k Prorubům sice stále stoupá, přes to však turisty s oblibou jest vyhledávána. Zvláště sestup s Prorub k Potšteinu odmění chodce za námahu cesty, která jest malým zkušebním kamenem turistické zdatnosti a otužilosti.

Hodinu cesty severovýchodně od Cuclavi jest ves Borovnice, statek hrabat Kinských se zámečkem a poplužným dvorem, v němž posud lze spatřiti zbytky bývalé tvrze, na níž vládli v XVI. století Sudličkové z Borovnice. Po nich vystřídalo se na Borovnici mnoho šlechtických rodů, až konečně připadla k panství Kosteleckému. Narodil se tu znamenitý matematik český Gabriel Blažek.

Půl hodiny cesty k jihovýchodu jest ves Homole, nazvaná tak dle podoby vrchu, na němž se prostírá. Jest to vyhlášené v celém okolí místo poutní s filiálním kostelem Bolestné rodičky Boží, vystavěným v letech 1692—96 Terezií Eleonorou, ovdovělou hraběnkou z Ugartu, kteráž jest v něm i pochována. Ke kostelu, k němuž přistavěna věž, vede se strany severní 153 kamenných schodů s několika odpočívadly, o nichž pověst vypráví, že stály tolik, co kostel, jenž stojí uprostřed hřbitova a má tři vchody a 11 oken; vedle stojí zvonice dřevěná s pěknými zvony, opodál kostnice. Kostel několikráte bleskem zasažen vyhořel a r. 1862 byl vykraden; rozhled odtud na všechny strany jest nádherný. Tři čtvrtě hodiny severozápadně od Cuclavi jest ves Velká Lhota s dvorem poplužním a samotou »Sádkou«.

Ve století XVI. byla tu postavena tvrz na návrší při cestě k Homoli. První její držitelé byli Příbkové z Otoslavic, od r. 1690 držena byla k Borovnici; tvrz pak časem se rozpadla.

Další vesnice v okolí Cuclavi jest: Lhota Malá, původně Lipanská,

se dvorem poplužním panství Kosteleckého. V panském lese u M. Lhoty jest obrovský buk. Další vsi jsou Polom s kaplí sv. Jana Nepomuckého a Hájek s kaplí sv. Pantaleona, loveckým zámečkem, myslivnou a rozhlášenými v okolí studenými lázněmi v čarokrásné krajině.

V nedaleké Velké Skrovnici narodil se znamenitý hudebník a učenec, kněz řádu sv. Benedikta, Frant. Beneš.

Pamětihodna jest ves Koldín s poplužným dvorem panství častolovského, zámečkem, kaplí sv. Jana a školou, na jejímž konci k jih. záp. jest víska Hradiště. Není pochyby, že ve XIV. stol. stával tu hrad, prvotní sídlo majitelů Koldína, před tím bývala tu ohrada, zvaná po zakladateli Koldínovi.

Starý zámek v Kostelci n. Orl.

Nynější dvůr panský býval kdysi zvláštním statkem, ale tvrze tu dříve nebývalo; teprve po připojení druhého, v téže obci stávavšího dvora postavili tu držitelé obou tvrz ve slohu vlašském, nynější zámeček, jenž arci po mnohých změnách nabyl své podoby.

Jest to stavení čtverhranné, k němuž připojen byl přístavek pro schody, jaký se snad i na opačné straně nalézal. V průčelí k nádvoří obrácenému jest chodba s massivními zděnými sloupy, jaká bývala i v přízemí, jejíž oblouky však byly časem zazděny a chodba přeměněna v byty neb komory.

Nejstarší známí držitelé Koldína jsou Koldic z Kozí r. 1376 a Jaroslav z Koldína r. 1406, jenž sídlel na Hradišti. Později rozdělen Koldín mezi několik držitelů, kteří se často střídali.

Časem spustlo prvotní panské stavení a blíže něho vystavěn v XVI. nebo XVII. věku zámeček nynější.

Po rozdělení panství častolovského, k němuž byl Koldín r. 1637 koupí připojen, mezi syny Václava Hynka z Oprsdorfu r. 1682, dostal se Koldín Janovi Václavovi z Oprsdorfu k dílu úřinovickému. Na druhém

dvoře koldínském seděl Jan Hrošek; později dostal se Dobšovi z Bezděkova, v jehož rodě zůstal delší dobu. Michal z Říčan, snad manžel Uršuly, dcery Dobšovy, koupil dvůr koldínský od Anny, sestry Uršuliny. Michalův syn Jan založil ves Hradiště. Od r. 1684 patří Koldín ku zcelenému panství častolovskému.

V okolí Koldína bylo v XV. věku několik tvrzí, jako: Závrší (nyní dvůr panství kosteleckého), Dřel a Chlumek; po dvou posledních není již stopy.

Nastupmež další cestu z Kostelce n. O. silnicí erární k západu; hned za městem v pravo jest velkolepá budova školy reálné s pěkně seřízeným parkem, dále hostinec »Secesse«, celá nová čtvrt města, »Bosna« zvaná, na konci pak nové této ulice »Zoubkův útulek« pro studenty reálky, v levo dum okresního zastupitelství, hospodářská škola a konečně nádherný »nový zámek« prostřed skvostného parku, při jehož kraji, přidržujíc se z počátku Orlice, vede dráha k Doudlebům. Po všechnu tuto cestu zříme již před sebou v povzdálí historicky památné

Častolovice. Prostírají se na pravém břehu řeky Alby (Bělé), do kteréž tu ústí říčka Kněžna, přicházející od Rychnova; soutok těchto dvou řek nazývají Bahnicí. Městečko má přes 1500 obyvatelů a více 200 domů, většinou přízemních. Jest tu stanice dráhy severozápadní a místní dráhy rychnovsko-solnické, farní kostel sv. Víta na návrší, hřbitovní kaple sv. Maří Magdaleny a špitální kaple sv. Václava. Z profáních budov zasluhují zmínky radnice, nová šestitřídní škola obecná a nádherný zámek s kaplí sedmi svátostí, obklopený moderně upraveným parkem. Místo oživují ještě pivovar, mlýn, pošta, telegraf, opodál myslivna a »polní dvůr«, dále továrna na zboží cementové a krytinu, továrna na stroje atd. Městečko se stále utěšeně šíří směrem k nádraží. Jest tu několik vlasteneckých spolků, mezi nimiž přední »Občanská beseda«. Městečkem prochází silnice erární, k níž od sochy Panny Marie pojí se k severu silnice okresní. Na pravo mostu přes řeku jest dvoupatrová budova staré školy, nyní zřízená k potřebám panského úřednictva. Častolovice mají také několik úpravných hostinců.

Prastarou tuto osadu založil Hronovec Častolov as ve XIII. století; původní osada stávala na návrší kolem kostela, dolní část městečka při erární silnici a řece jest původu novějšího.

Po Hronovicích následovala v držení Častolovic jedna větev Drslaviců, u níž bylo oblíbeno rodové jméno P ů t a, tak jako u Hronovců jméno Častolov (Čeněk). Členové této větve usadili se na Častolovicích a psali se odtud pány z Častolovic. Ti nosili na štítě stříbrném tři čáry červené šikmo položené a přebývali v Častolovicích po všechno XIV. stol. a byli pochováni ve zdejším kostele. Zpráva o prvním Půtovi z Častolovic zachovala se v listech archivu třeboňského ze dne 29. června 1345; tento stal se r. 1355 královským purkrabím na Potšteině, r. 1377 byl hejtmanem v Lužici a r. 1384 hejtmanem v Lucemburku; v letech 1381—1394 za-

sedal také na soudu zemském. Syn jeho Půta (řečený mladší za života otcova a potom starší) připomíná se vedle otce svého r. 1365, později se oženil s Annou kněžnou Osvětinskou a zasedal v letech 1397—1402 také na soudě zemském; roku 1403 připomíná se již mezi mrtvými.

Častolovice.

Poručnicí syna jeho, Půty nejmladšího, stala se matka, kněžna Anna. Přebývala se svým synem na hradě Rychmburce; zde také učinila r. 1405 štědré nadání kostelu častolovskému, pamatujíc na spásu své duše a svého příbuzenstva. Po provdání svém zbavena byla poručnictví nad synem svým a na Častolovicích vládl potom Jan Puška z Kunštátu, strýc krále Jiřího z Poděbrad. Mladý Půta byl roku 1409 povolán do soudu zemského a provázel roku 1414 biskupa Jana Železného do Kostnice k soudu Husovu a vrátív se do Čech, uvázal se v rozsáhlé statky otcovské, k nimž mimo Častolovic patřila četná panství v různých krajinách Čech.

Půta nejmladší, věrný přivrženec Zikmundův, dobýval r. 1421 Chotěboře, Tábory obsazené; město dobyto, Husité spáleni; 1423 vpadl s Janem Městeckým z Opočna do předměstí u Hradce Králové, vypálili ulici křižovnickou a kněze, sloužícího mši bez ornátu, zabili; při vpádu Korybutově do Prahy přispěl tomuto svojí pomocí, 1428 hájil města Nisy proti Husitům a zastupoval Zikmunda r. 1421 na sněmu v Čáslavi. Za věrné služby Zikmundovi zapsána mu četná zboží a v Minsterbersku směl raziti vlastní mince; zemřel r. 1435 v Prešpurce, kdež i pochován.

Po smrti tohoto znamenitého pána a velmože českého přešly Častolovice s jiným ještě zbožím na Hynka Krušinu z Lichtenburka, též přivržence Zikmundova, Krušinové Častolovicemi dlouho nevládli, prodavše je s jiným zbožím Jiřímu z Poděbrad, jenž nejspíše Častolovským udělil nynější znak městský: v modrém štítě zlatého kapra, šípem prostřeleného.

Po smrti Jiřího synové jeho rozdělili se o dědictví otcovo a již r. 1495 koupil Vilém z Pernšteina zboží litické od knížete Jindřicha, k němuž také příslušely Častolovice. Od konce XV. století drženy Častolovice k panství potšteinskému a spravovány úředníky, na tomto hradě bydlícími. Od Jaroslava z Pernšteina koupil Potšteinsko s Častolovskem a j. Arnošt, falckrabě rýnský, jenž r. 1559 prodal Častolovice Jindřichovi z Regerů, tento pak r. 1570 Albrechtovi Bryknerovi z Brukšteina a od

tohoto koupil je král Maxmilian, po němž držel je Rudolf II.; ten prodal Častolovice r. 1577 Janovi, Vilému a Jiřímu, bratřím a strýcům Oprštorfům z Dubu a Frydšteina.

Opršlorfy nastoupil panství znamenitý rod šlechtický, jenž Častolovicemi dlouho vládl a zanechal po sobě pěkných památek. Vynikal přísným katolickým smýšlením a přátelstvím k jezuitům, věrností k domu panovnickému, ve válečnictví a v jiných službách, prokazovaných státu a císaři; za Oty z Opršlorfů, jenž byl císařským radou, hejtmanem a nařízeným komisařem nad reformací v kraji královéhradeckém, byla na zámku v Častolovicích v permanenci krajská kancelář a vydány odtud mnohé znamenité listiny.

Nádvoří zámku Častolovického.

Bedřich, syn Jiřího z Opršlorfu, nastoupil panství po svém otci, dal zdejší zámek znova vystavěti a přikoupil k panství ještě Přestavlky a Ledskov; zemřel r. 1615, zanechav dva syny, z nichž Ota usadil se na Častolovicích. Tento zemřel r. 1646, zanechav šest dcer a šest synů, z nichž zdědil veškeré panství Jan Václav z Opršlorfu. Týž potvrdil Častolovským všechny výsady, zvláště sproštění závazku robotního, přikoupil k Častolovicům Úřenovice a dvůr Lično a zemřel r. 1676. Dědicové jeho prodali Častolovice r. 1684 Tomáši hraběti Černínovi z Chudenic.

Tomáš hr. Černín z Chudenic prodal Častolovice r. 1694 Adolfovi Vratislavovi hraběti ze Šternberka, jenž r. 1701 Častolovice a Zásmuky sloučil v rodinný fideikomis pro své potomky. Tak proslavený a bohatýrský český rod pánů, později hrabat ze Šternberka, vládne Častolovicemi již třetí století.

Ušlechtilí tito majitelé panství zůstavili v Častolovicích dobrou a vděčnou památku. Postavilit zdejší krásný farní kostel, ozdobili městečko všemi jeho sochami, zbudovali tu na tehdejší čas skvostnou školu a učinili pro občanstvo mnoho dobrého, v čemž i do dnes pokračují. Farní, barokní chrám sv. Víta, zvedající se na návrší, vystavěl v nynější podobě Filip František hrabě ze Šternberka r. 1770 na místě kostela dřevěného ze XIV. století; o tom svědčí nápis nad hlavním vchodem kostelním. Vnitřek kostela jest úhledný, čistě upravený; hlavní oltář zdobí obraz sv. Víta; v kostele jsou tři sklípky pohřební s tělesnými pozůstatky bývalých majitelů panství.

Na východní straně presbyteře vsazeny jsou náhrobní kameny rodiny bývalého úředníka panského, Jana Matějky. Na věži kostelní jsou pěkné hodiny, uvnitř pak několik zdařilých velkých zvonů; kolem kostela býval druhdy hřbitov, naproti jest fara a opodál nová účelná budova školní. Ze zdejších farářů zasluhují býti jmenováni Frant. Raymann a Alois Potěhník, čeští spisovatelé.

Hřbitovní kapli sv. Maří Magdaleny vystavěla r. 1580 Magdalena z Donína, manželka Fridricha z Oprštorfu; nynější moderní úprava hřbitova provedena byla před několika roky.

Špitální kaple sv. Václava založena byla r. 1647 a opravena r. 1784, stojí na náměstí vedle radnice. Barokní touto kaplí rozdělen jest špitál ve dvě části: v levo přebývají špitálnice, v pravo špitálníci. V kapli visí několik malovaných podobizen pánů z Opršiorfu, mezi nimiž portrét Oty z Opršiorfu, zakladatele špitálu.

Zámek vybudoval r. 1600 Fr. z Opršiorfu ve slohu vlašském. Pozdějšími opravami a přestavbami, zvláště v minulém století, byla původní renaissanční stavba tato valně znešvařena, zvláště pak přičleněním zrůdné gothiky, jak ji u nás pěstoval pověstný Grueber. Nynější majitel snaží se tyto hříchy na umění a dobrém vkusu spáchané — pokud to možno — napraviti a lze si jen přáti, aby ušlechtilá tato snaha docílila úspěchu a aby umění milovný kavalír nalezl i jinde následovníků. Panské to sídlo vystaveno jest do čtyřúhelníka; uprostřed podlouhlého dvora jest pěkně a řemeslně pracovaná kašna. Ve dvoře jsou ze tří stran zasklené arkády. Jižní strana nádvoří vymalována jest freskami ze XVII. století, jaké bývaly i na severní stěně. Jsou to výjevy historické a episody z válek tureckých, porážka Tatarů u Olomouce, různé allegorie, enblemy a j. I tyto malby snaží se nynější majitel panství, Excellence Leopold hr. Šternberk, značným nákladem opraviti a zachovati; za něho také obnoven a upraven zámek v nynější své nádheře a zřízen při něm skvostný park, neboť v naší době již několikráte vítal zámek v památných svých zdech mnoho vzácných hostí, mezi nimiž i následníka trůnu. Také vnitřní úprava zámku jest nádherná, v komnatách, arkdách i chodbách jsou četné vzácné obrazy, podobizny a zbraně a lze si jen přáti, aby vyskytl se v brzké době po-

volaný znalec, který by veškeré zdejší vzácnosti posoudil, popsal a po bedlivém určení předměty za nepravé uznané na patřičné místo odkázal. K zámku patří kaple sv. sedmi svátostí.

Na zámku v Častolovicích zemřela r. 1644 paní Zuzana Balbínka Škornicová z Vorličné, kdež často jakož i její syn, nezapomenutelný Bohuslav Balbín, bývala častým hostem u pánů z Oprštorfu. Balbín, zvláště v mladosti své, súčastňoval se na Častolovsku lovů a čížby, což nám vše ve svých spisech krásně popsal a budoucím časům zachoval. Biskupové královéhradečtí prodlévali tu rovněž často a rádi.

Radnice pořízena je z domu koupeného obcí r. 1636 a upravena v nynější podobě po několikerém vyhoření; nad vchodem jest ve zdi upevněn slušně vypracovaný znak městský.

Nádvoří zámku Častolovického

Severovýchodně od Častolovic podél okresní silnice častolovsko-rychnovské jest ves Synkov, od ní pak půl hodiny k severu ves Libel s poplužním dvorem panství častolovského a novou pěknou budovou školní; blízko pak ještě severněji Třebešov s pohanským pohřebištěm. Poněkud severozápadně jest osada Malá Ledská, něco výše pak Velká Ledská s panským dvorem, vedle něhož na místě nynějšího starého dvora stávala tvrz, jejíž prvním známým držitelem byl Jan Kuchynka z Ledské. R. 1612 tvrz a dvůr se vším příslušenstvím připojeny k panství častolovskému. Ještě výše k severu jest starobylá farní ves Lično s kostelem Zvěstování Panny Marie a poplužním dvorem; vzdálena jest od Kostelce nad Orlicí půl druhé hodiny.

V století XIV. bylo Lično samostatným statkem. R. 1355 připomíná se Budivoj z Lična, jemuž patřila část vsi, kdežto část druhá patřila k

Častolovicům. R. 1402 uvádí se Rohovald z Lična, r. 1404 pak Hynek z Lična jako svědkové na listinách. R. 1534 byl majitelem Lična Absolon z Ledské. S vrchu »Strejce« u Častolovic jest velmi vděčná vyhlídka. R. 1660 Volf Fridrich rytíř z Zetlic a Zeppendorfu a na Ličně uvádí se pánem Lična a jest pohřben ve zdejším kostele. Týž postavil ve dvoře nynější sýpku, neb na onen čas sídlo a prodal r. 1674 dvůr Lično s tvrzí a dvůr radostovský Janovi z Oprštorfu, jenž je spojil s Častolovicemi, při nichž podnes trvá.

Kostel zdejší vystavěn byl v době předhusitské uprostřed posavadního hřbitova slohem gotickým, jak posud z některých jeho částí patrno. Válkami schudl a byl přidělen správou k faře častolovské. V sakristii je zbytek starého skládacího oltáře, známého z výstav v Praze, na němž jest

V zámeckém parku Častolovickém.

vyřezáno narození Páně, pak starý kalich práce gotické se stříbrnou kupou. Na věži jsou tři památné zvony a při kostele četné kameny náhrobní různých urozených osobností. V Ličenském mlýně narodil se na slovo vzatý znalec české a humanistické literatury, dobré paměti ředitel akademického gymnasia v Praze Antonín Truhlář, jenž vzácnou svou knihovnu, hlavně pak spisy Řehoře Hrubého z Jelení odkázal museu království Českého.

Hudební skladatel Václav F r i m l jest též rodák ličenský; zemřelý již generál Kalivoda byl synem ličenského purkrabí (tak totiž nazýváni až na naše časy správcové zdejšího dvora).

Nedaleký statek Hoděčín se zámkem, dvorem poplužním, mlýnem a pilou, byl sídlem vladyckého statku a tvrze, na níž seděli a střídali se různí majitelé. Později připojen Hoděčín ke statku Nedělišti, při němž zůstal až do druhé poloviny předešlého století; potom drželi jej hrabata Šternbergové, Hugo Vraný a Ant. Zadák; nyní patří J. Rathouskému.

Z Lična dostaneme se za půl hodiny okresní silnicí, jež stále do vrchu stoupá, do vesnice Úřinovic, zvané také Ouřinovice; jest tu dvůr panství častolovského a pila. Z někdejší tvrze pořízena jest sýpka, ratejna a jiné hospodářské místnosti. Na sýpce u dvora čteme nápis, týkající se Jana Václava z Oprštorfu, jenž toto sídlo obnovil, koupiv je s Radostovicemi roku 1665 od Adama Jindřicha Absolona z Ledské.

Při rozdělení statku po smrti Janově dostal syn Jan Václav Šebestián Úřinovice, přikoupil od bratra svého Týniště (1683), ale již rok na to prodány Úřinovice s jinými statky Tomášovi Černínovi z Chudenic a splynul po druhé po dnešní dobu s panstvím častolovským.

Mezi V. Ledskou a Ličnem jest hora lesem porostlá, zvaná »H r a d i š t ě«, kde dle pověsti lidové stávala také jakási tvrz.

Půl hodiny na sever od Úřinovic jest vysoko položená farní vesnice Voděrady, odkudž jest krásná podívaná na hory orlické i širé okolí na všechny strany. Jest tu kostel, fara a čtyřtřídní škola.

Farní kostel sv. Petra a Pavla připomíná se již r. 1384 a r. 1400 založil zde Půta z Častolovic kaplanství; r. 1582 byl kostel zdejší znova vystavěn, na to r. 1652 vyhořel, rok na to opět opraven a r. 1786 proměněn v lokalii fary týnišťské. V nynější podobě přestavěn kostel takřka všechen v naší době, má v průčelí pěknou věž s hodinami a zvony a vévodí svojí bělostí všemu dalekému okolí.

Ve Voděradech stávalo od pradávna sídlo vladyk »z Voděrad« řečených, z nichž nejstarší jménem známý předek rodu svého byl Radslav z Voděrad; po různých příhodách spojil Fridrich z Opršťorfu Voděrady s Častolovicemi, při nichž podnes trvají. V okolí Voděrad jsou vsi: Radostovice, druhdy zvláštní statek s tvrzí, Panská Ves založena r. 1782, Ježkovice, Vyhnánice, prastaré Vojenice a Nová Ves, druhdy Haugvicov zvaná po svém zakladateli Haugvicovi z Biskupic.

Od pověstného mlýna u Nové Vsi jest úchvatná vyhlídka, zvláště na hory orlické. Proto říká se, že čert, pokoušeje Krista a slibuje mu všecku krajinu, kterou mu s vysokého kopce ukazoval, vymínil si Novou Ves, dle potřeby jmenuje se v tamnější krajině i jiná, vysoko položená osada.

Chlumy a táhlé lesnaté hřbety sahají od Častolovic k Ličnu, vstupují nad Křivicemi na půdu panství opočenského a dosahují výše až přes 400 metrů. Lid jim říká »vrcha« neb »na vrších«. Nad Křivicemi táhnou se »vrcha« co krásný a malebný lesnatý hřbet »Křivina« nad lesem Hliníky a Zvlkánovským (zvaným po pánech z Vlkánova) revíru Bolehošťského a svažují se nad Přepychy u Opočna v půvabnou, poutníky navštěvovanou lesní rokli »Dřížna«. Obyvatelé vesnic, na této pahorkatině založených zváni jsou posměšně »vršáci«, bývají různě škádleni a kolují o nich i různé písně. K vršákům patří obyvatelé z Lična, Radostovic, Ostašovic (Vostašovic), Ježkovic, Vyhnánic, Nové Vsi, Úřinovic, Voděrad a Vojenic, vesměs

okresu Kosteleckého n. Orl., obyvatelé Přepych (již v okresu opočenském), se k vršákům již nepočítají, ač to Jirásek tvrdí.

Vrchy jsou z většiny porostly lesy, s kterými vršák srostl a po nichž se mu zasteskne. Poskytovaly také dlouho útulku tajným nekatolíkům, kteří se na vrších dlouho drželi a mnoho z nich udrželo se i na naše časy. Jest tu do dnes značně bratrů i evangelíků, zvláště v Ostašovicích a Vyhnánicích. Pronásledovaní a jako zvěř štvaní evangelíci a bratři utěšovali se proroctvím, že až bude v Čechách nejhůře, zachráněno bude pouze obyvatelstvo, jež se v této krajině shromáždí a že pak »pod zelenou Křivinou, tam se věrní přivinou«. — Lid zdejší jest svérázný, má dosud mnoho jinde již vyhynulých obyčejů zvyků a různé dialektické zvlášt-

Týniště nad Orlicí.

nosti a provincialismy. Bylo by na čase, by vše to bylo zapsáno a tím před zapomenutím uchováno, však dlouho otáleti se nesmí, neboť původní kroj a s ním mnohé staré zvyky a obyčeje obyvatelé vrchů již dávno odložili.

Přes to, že strží ještě dnes »vršáci« sem a tam nějaký nevinný posměšek, jsou učinění dobráci, dobří pracovníci, kteří mimo lesy chodívají daleko do kraje na práci a pro svou poctivost jsou rádi vídáni. Jsou dovední dělníci i dobří řemeslníci, tak ku př. pušky lovecké (zvláště dokud používáno předovek), zhotovené v Radostovicích, měly skvělou pověst.

Tím poznali jsme takřka celé okolí Častolovic a proto vrátíme se opět do městečka a rozloučivše se s ním, vyjdeme k západu řadou jednoduchých domků přízemních; v levo zůstane nádraží, v pravo strojová továrna, za silnicí továrna na krytiny a odtud rovnou silnicí dorazíme za malé půlhodiny do vesnice Čestic, od níž na pravo asi půl hodiny cesty vzdálena jest ves Olešnice na potoce Studýnce, nad níž směrem k Častolovicům vypíná se vrch Strejc s krásnou vyhlídkou, osada Paseky a nedaleké Rybiny, za Česticemi pak vrch Chlum, rovněž na pravo, a krátce

na to dlouhá ves Lípa, odkudž za malou hodinku dojdeme z daleka již viditelného města a důležité železniční křižovatky

Týniště nad Orlicí. Starobylé toto město prostírá se na pravém břehu řeky Orlice Divoké, čítá přes 300 domů a kolem 2500 obyvatelů. Jsou tu dva dvory poplužní, dva mlýny, továrny na obuv, plyše, koberce a nábytek, výrobny na dřevěný drát, čeřící třísky, dvě pily, koželužny, výrobna dřevěných obručí, košů, košťat, továrna na velocipedy a stroje hospodářské, pošta, telegraf, elektrárna, obecná a měšťanská škola, živnostenská škola pokračovací, četnická stanice atd. Na první pohled patrno, že Týniště jest město průmyslové, jemuž kyne skvělá budoucnost. Opodál jest

Týniště nad Orlicí.

myslivna Voklík a myslivna Jägerhaus s vrchním lesním úřadem pro všechno panství častolovské.

Obyvatelstvo města živí se rolnictvím, řemesly a prací v závodech průmyslových. Z velkého náměstí s několika výstavnými domy vybíhá na všechny strany několik ulic.

Staré Týniště bylo město opevněné, stopy tohoto opevnění se posud zachovaly, ježto návrší, na němž se prostírá, obklíčeno jest k jižní straně, uměle vzniklým náspem či hradbou; na straně jihovýchodní, kde jest panský dům, říká se až posud »na hradě«. Na druhém konci, takřka uprostřed, jest chrám Páně se starým hřbitovem a děkanstvím a konečně dolní mlýn s dvorcem. Na severu a na východě chráněno bylo Týniště rybníky Netřebou a Štočkem.

Staré Týniště bylo skoro všechno dřevěné, domy přízemní, jichž tu ještě z té doby několik zbylo; rovněž i všechno opevnění bylo většinou dřevěné.

Týniště bylo druhdy zvláštním statkem a patřily k němu mimo městečko vsi: Michovice, Lípa, Velké a Malé Petrovice a Rašovice. Statek tento patřil okolo r. 1360 Mutinovi z Dobrůšky a Týniště samo již v nejstarších dobách nazývá se městečkem. Začátkem patnáctého století měli statek Týniště v držení mocní páni z Kunštátu a z Poděbrad.

Některým panem Půtou z Častolovic vysazeno bylo Týniště za městečko, jež kníže Jindřich Minsterberský nadal znakem městským a právy městskými.

Po knížeti Jindřichovi stal se pánem Týniště Vilém z Pernšteina.

Od Pernšteinů koupil Týniště Arnošt falckrabí rýnský, jenž krátce na to prodal je Hanušovi Haugvicovi z Biskupic; tento postavil v Týništi tvrz za dvorem na pahrbku, kde posud »na hradě« se říká. Haugvic Týniště dlouho nedržel postoupiv je r. 1577 králi Rudolfu II. s příslušenstvím v dluhu 16.000 kop gr. č., čímž Týniště připadlo komoře královské, ale ještě téhož roku bylo prodáno bratřím Oprštorfům a připojeny k němu ještě Dlouhá Louka a Žďár. Bratří Oprštorfové postoupili pak Týniště svému strýci Bedřichu Oprštorfovi r. 1586, jenž odtud psal se pánem na Častolovicích a Týništi. Za Oty z Oprštorfu stávala tu ještě tvrz, avšak krátce na to zašla úplně a kamene z ní upotřebeno k vystavění budov hospodářských.

Když pak r. 1682 oddělen byl od Častolovic statek týništský, zůstal v městečku toliko »panský dům«; držitelem tohoto dílu byl Jan Josef z Oprštorfu, jenž r. 1683 prodal Týniště bratru svému Janu Václavovi Šebestianovi, jemuž však z různých příčin nebylo možno kupní cenu 100.000 zl. a 100 dukátů klíčného splatiti; proto na místě peněz postoupil bratru svému statek koldínský. R. 1684 prodáno Týniště s ostatními statky Oprštorfů Tomáši Černínovi z Chudenic, od kteréž doby nebylo od Častolovic odděleno.

Farní chrám, jak na první pohled patrno, vystavěn byl v dobách různých a byl původně mnohem menší, dvakráte byl rozšířen, třetí pak rozšíření chrámu stalo se r. 1788 nákladem Kristiána hraběte ze Šternberka.

Ještě r. 1602 byl v Týništi farář kališnický Matěj Dryberský, po jehož vypuzení svěřena správa církevní faráři častolovskému, což trvalo až do r. 1731.

Radnice na náměstí, jež několikráte vyhořela, pochází z r. 1666; vížka s hodinami na ní pořízena r. 1832.

Na soše Mariánské na náměstí čte se mimo jiné tento pamětihodný nápis: »Vyzdvižena nad paměť lidskou ze jmění Jiřího Turka, kališníka ze země vypovězeného.«

Týniště jest rodištěm bratří Jana a Antonína Vilímků, spisovatelů českých, u Jungmanna připomínaných.

U Týniště na severozápadní straně jsou osady Velké a Malé Petrovice (správně Petrovice a Petrovičky), ještě dále pak týmž směrem při silnici k Třebechovicům vedoucí, samota Bědovice s dvorem poplužním a myslivnou, oblíbené výletní místo okolního občanstva a letní sídlo i Pražany vyhledávané.

V Malých Petrovicích narodil se spisovatel Václav Brandejs a nadaný, záhy zemřelý orientalista český, Josef Brandejs. Ves Dlouhá Louka a Lípa s dvorem poplužním tvoří jednu obec katastrální i politickou.

V Rašovicích, hodinu cesty na východ od Týniště vzdálených, je dvůr panství častolovského.

Borohrádek. Městys tento prostírá se v lesnaté krajině na Orlici Tiché; v okolí jmenuje se také Bolehrádek, druhdy prostě Hrádek.

Náměstí v Borohrádku.

Městečko čítá přes 200 domů a více než 1600 obyvatel, má farní kostel, zámek s parkem, radnici, pěknou školu a dvě nádherné villy. Jest zde stanice dráhy státní a místní dráhy borohrádecko-pardubické, mlýn, pivovar, pošta atd.

Tvrz Hrádek v Borohrádku patří k nejstarším tvrzím českým. Památkou po ní je pojmenování rybníka »Tvrzník« a místa »Bašty« zvaného, kde asi tato tvrz stávala.

Kým bylo městečko založeno, neznámo; snad některým panem Půtou z Častolovic, jímžto tvrz zdejší ku konci XIII. věku patřila. Již r. 1308, »když kraj hradecký, okolí Pardubic a Litomyšle velikých těžkostí od Švábův trpěti nechtěly, sebrali se obyvatelé chtíce se Mýta Vysokého a potom Chrudimi zmocniti a ty Němce odtud vykořeniti; a toho největší původ byl Ctibor Zámrský z Uherska a Jaroslav z Borohrádku. Ti shromáždivše něco lidu, položili se u Vostřetína; Švábi chrudimští, poličtí, mýtští i hradečtí o tom uslyševše a svá města dobře osadivše, hned přímo na Čechy táhli pravíce, že každý z nich chce deset Čechův v boji podstoupiti. I sjeli se všichni Němci mezi Mýtem a Chrudimí, kdež Čechové

k nim se přiblížili: i sešla se bitva mezi Opočnem a Turovy; tu jsou Němci na hlavu poraženi a zmordováni. Jaroslav sebou věžňův na Bolehrádek půl třetího sta pojal a Ctibor na Uhersko tolikéž jich hnal.«

Zboží toto držel bezpochyby Mikuláš z Potšteina; po nějakém čase seděl tu Matěj ze Třence, jenž r. 1306 kněze ke kostelu šachovskému podával. Po něm držel Borohrádek Půta z Častolovic (1379—1389) a r. 1411 Matěj House z Hrádku.

Asi v létech 1411—1415 prodal tento vladyka zboží borohrádecké Lickovi z Ryzemburka, jehož vdova, Dorota, zastavila r. 1426 Hrádek tvrz se dvorem, městečkem, vsí Šachovem, Moravskem, Chotivy a Světlou Janovi Bechyni z Prahy.

Ke sklonku XV. století žil Mikuláš Licek z Ryzemburka na Borohrádku a držel s Alšem Ryzemburským zboží mokrovousské, zemřel asi r. 1504. Jan Licek z Ryzemburka zdědil Borohrádek a držel po matce také dvůr ve Vysokém Mýtě.

R. 1544 byl pánem na Borohrádku vedle Licka Otík z Hokova, snad jeho zeť.

Licek rozmnožil statek svůj koupěmi a výhodnými smlouvami a r. 1552 odkázal jej svým synům, kteří pak prodali dědictví své r. 1582 Krištufovi Betenglovi z Neuenberka, měšťanu Starého Města Pražského za 12.600 kop.

R. 1587 spojil Betengel Borohrádek a Rychnov v panství pod jednou správou. Po něm dědil toto panství bratr jeho Eustach a syn téhož Krištof; pochován jest v Rychnově. Krištof Betengel byl proto, že podporoval stavy odbojné, komisí konfiskační po bitvě bělohorské statku svého odsouzen a r. 1623 prodal jej plnomocný místodržitel království českého, Karel z Lichtenšteina, Vincenci Muešingerovi z Gumpendorfu, svob. pánu na Rožmberce; dcera téhož, Marie Kateřina, provdaná za Petra Arnošta z Mollartu, postoupila Rychnov s Borohrádkem Vincenci Zukkonovi, biskupu rosonskému.

Za něho byla fara borohrádecká připojena k Rychnovu, ježto v ty doby byla nouze o kněze. Tento Zukkoni sprostředkoval manželský sňatek mezi Ferdinandem II. a Eleonorou, kněžnou mantoyanskou, jíž také panství své rychnovské odkázal, zemřev r. 1635 a pochován jest v Rychnově v kostele sv. Trojice.

Eleonora krátce na to prodala r. 1640 panství Rychnov, Borohrádek a Zámrsky hraběti Albrechtovi Libšteinskému z Kolovrat, jehož dědicem byl nejstarší syn František Karel, jehož bratr Ferdinand Ludvík, obdržev Borohrádek, zřídil z Rychnova a Černikovic (1674 přikoupených) s Borohrádkem fideikomis pro svého syna Norberta Leopolda, po němž nastoupil panství syn František Karel, jenž zemřel 1753; dědicem jeho byl syn František Josef Libšteinský z Kolovrat.

Kolovratové drželi Borohrádek do r. 1861, kdy v majetek jeho uvázal se hrabě Lützow, jenž jej zdědil s Vamberkem jako příbuzný posledního pána rodu Libšteinských z Kolovrat. R. 1909 zemřela majitelka Borohrádku, Jindřiška hraběnka z Lützowů; Vamberk zdědil dr. Frant. hr. Lützow, důkladný znatel dějin českých a vysoce vzdělaný spisovatel, jenž o národu našem píše česky i anglicky. Borohrádek připadl jeho švakru, knížeti Salm-Salmovi.

Farní chrám sv. Michala archanděla vystavěl r. 1673 Ferdinand hr. Kolovrat Libšteinský. Kolem kostela jest hřbitov a na něm dřevěná zvonice.

Ve zdi kostelní zasazeny jsou náhrobní kameny, svědčící bývalým majitelům, pánům z Ryzemburka.

V kostele pozoruhodna jest alabastrová soška Panny Marie na hlavním oltáři, jíž kostelu daroval hrabě Ferdinand Ludvík Libšteinský z Kolovrat, jenž ji přivezl ze Sicilie.

Asi půl hodiny východně od Borohrádku na výšině jest ves Šachov s filiálním, v středověku však farním kostelem Nejsvětější Trojice. V nynější podobě přestavěn byl hrab. Ferdinandem Ludvíkem Libšteinským za jedno s kostelem borohrádeckým. Opodál jest myslivna »Kralka«, dvůr Božetice jest jediným zbytkem někdější vsi.

K severovýchodu jest větší vesnice Žďár a v okolí ještě vsi Světlá, Chotivy, Moravsko, Zdelov, jihovýchodně pak Čermá Velká se školou a továrnou textilní a ves Čičová, která vznikla teprv v novější době; na levém břehu Tiché Orlice jest ves Čermá Malá se školou a mlýnem. Ve Velké Čermé jest řídícím učitelem Josef Smrtka, známý předák a organisátor českého učitelstva. Po delší řadu let řídí a vydává tu učitelský časopis »Škola našeho venkova«. V okolí Čermé jsou krásné lesy.

U Malé Čermé nalezeny byly při stavbě dráhy a při jiných příležitostech četné předvěké hroby s hojnými zajímavými popelnicemi a různými předměty starožitnými, jež tomu nasvědčují, že zdejší krajina byla již dávno osídlena přes to, že o Borohrádku se říká žertem jako o nedalekém Horním Jelení: »Všude boží země — v Borohrádku písek.«

Tím ukončen popis Kostelecka nad Orlicí, pokud tomu rozsah díla »Království České« dovoloval; jak se to zdařilo, ponecháno jest úsudku laskavého čtenáře.

BOH. VANČURA:

NECHANICKO.

Okres Nechanický položen jest ve východní části české nížiny, hraničí na východě s okresem Králové-Hradeckým, na západě s okresem Novo-Bydžovským, na severu s okresy Hořickým a Jaroměřským a na jihu s okresy Pardubickým a Přeloučským.

Území okresu zaujímá plochu 186 km^2.

Nejsevernější obec v okrese jest Klenice, nejjižnější Dobřenice, nejvýchodnější Rosnice a nejzápadnější Staré Nechanice.

Nejvyšším bodem jest tak zv. »Bukvice« u Klenice (309 m), nejnižším hladina vody při výtoku Bystřice u Kratonoh do území okresu Chlumeckého (223 m).

Jako vyšší body v okrese vystupují ve střední jeho části t. zv. »Jehlický kopec«, na východě Horní Přím, na severo-východě Probluz a t. zv. »Žižkův stůl« u Rosnic, na severu Dub a Stračov, na severozápadě Velké Petrovice, na jihu pak Hrádek, Těchlovice, Libčany a Dobřenice.

Okres Nechanický čítá 42 politické obce a 17 osad se 3012 domy a 18.604 (1910) obyvateli. Z těch jest co do pohlaví 9163 mužů a 9441 žen; co do náboženství 18.523 katolíků, 35 evangelíků, 30 židů, 12 jiných vyznání a 4 bez vyznání; co do národnosti 18.557 Čechů, 22 Němců a 11 jiných.

Obyvatelstvo okresu zaměstnává se z největší části zemědělstvím, jinak drobnými živnostmi řemeslnými.

Okres od severu k jihu protéká potok Bystřice. Počíná v okrese Hořickém, vine se klikatě neupraveným řečištěm rovinou kolem obcí Sovětic, Dohalic, Mokrovous, Třesovic, Popovic, Lubna, města Nechanic, Starých Nechanic, Kunčic, Boháruy, Puchlovic, Roudnice, Kratonoh a Obědovic, odtud pak protéká územím okr. Chlumeckého a před Chlumcem ústí do Cidliny. U obce Lubna přijímá tak zv. potok Bříšťanský, u Bohárny potok Radikovický a u Roudnice potok Roudnický.

Celé toto povodí Bystřice jest nížinou, na které se rozkládaly až do konce 18. století rozsáhlé rybníky, zaujímající plochu kolem 400 ha. V době té byly rybníky zrušeny tím, že byly vypuštěny, vysušeny a plocha jejich přeměněna v louky.

Zrušením rybníků ztížil se přirozený odpad vody, které bývaly v rybnících zadržovány a tím povstávají časté záplavy pozemků v povodí Bystřice položených, jež každoročně velmi značné škody způsobují.

V roce 1884 zahájena byla akce směřující k upravení toku Bystřice, která však nesetkala se se zdarem. Zajímavý děj této akce, bývalým notářem nechanickým dramatickým spisovatelem drem Josefem Štolbou zachycený, zavdal podnět ke známé jeho veselohře »Vodní družstvo«.

Některé rybníky se až dosud zachovaly, jiné pak znovu zřídily. Rybníky, zaujímající větší plochu, nalézají se: u Starých Nechanic, Suché, Velkých Petrovic, Mokrovous, Bohárny, Puchlovic a Velkých Babic.

V roce 1912 vypracován byl nákladem okresu nový projekt regulace Bystřice, o kterém zavedeno jest úřední řízení k provedení jeho předepsané.

Nechanice (od strany západní).

Komunikace v okrese Nechanickém jest nedostatečná. Severní část okresu téměř na jeho pokraji protíná železniční trať obchodní dráhy z Hradce Králové k Hořicům a k Ostroměři, jižni pak část okresu téměř také na jeho pokraji, železniční trať severozápadní dráhy Praha—Hradec Králové v celkové délce 10 km, kdežto celá střední část okresu vůbec železničního spojení postrádá. Téměř parallelně s těmito železničními tratěmi vedou téměř na samých periferiích okresu tratě erárních silnic, a to na severu silnice Králové Hradecko—Hořicko—Jičínské, na jihu Králové Hradecko—Pražské v délce as 16 km.

Okres Nechanický má ve své správě as 130 km silnic, z větší části od bývalých patrimoniálních úřadů převzatých a nedostatečně vystavěných, které vzhledem k velmi značné frekvenci vyžadují nepoměrně vysokého nákladu udržovacího. Touha po železničním spojení se střední části okresu zaujímala mysl obyvatelstva jeho již téměř před půl stoletím.

V dobách těch projektována byla nynější severozápadní dráha Mittelwalde—Praha z Hradce Králové směrem přes Nechanice a Nový Bydžov k Poděbradům. Směr této tratě železniční však za deklarace českého poselstva ve sborech zákonodárných přeložen byl ve směr nynější.

Druhý projekt železniční z let 1890—1892, vypracovaný pro trať Sadová—Nechanice—Chlumec n. C.—Labská Týnice, stal se k provedení neschopným jednak vzhledem ku značnému nákladu stavebnímu, jednak pak proto, že nebyl dostatečně financován.

Poslední projekt Sadová—Nechanice—Dobřenice—Syrovatka, vypracovaný s ohledem na místní potřeby okresu, úředně již řádně upravený, čeká na radě říšské svého konečného vyřízení.

Tento nedostatek komunikace zadržel přirozeně rozvoj okresu zvláště ve střední jeho části ve směru obchodním a průmyslovém.

Okres Nechanický vyniká svým historickým významem. Bylť dne 3. července 1866 dějištěm děsného krveprolití o válce Rakušanů s Prusy. Na jeho půdě odehrála se nejsmutnější část válečné tragedie. Zde byl rozhodnut spor o nadvládu Pruska v Německu. Četné pomníky označují místa, kde byla žeň smrti nejhroznější. Zde mnohé srdce plné živého citu přestalo tepati, zde mnohá ruka rvala křečovitě ve smrtelném zápasu vlasy, zde mnohý muž plný nadějí a života vypouštěl poslední svůj vzdech snad s kletbou na rtech těm, kdo to způsobili, zde mnohý nepokojný duch nalezl marně hledaný klid a mír. Divný pocit, plný jímavého soucitu, námi prochvívá, když procházíme se mezi těmi mrtvými památníky nedávné minulosti a klíčí v nás naděje, že snad u nás to byly poslední hody bohyně války.

Smutná tato místa navštěvují stále cizinci z dalekých krajin. Nejvíce jsou to důstojníci prusští, sasští a j.

Průmysl v okrese vzhledem k tomu, že postrádáno tu výhodného spojení železničního, jest nepatrný.

Na severu a jihu okresu, téměř při jeho hranicích, zřízeny cukrovary, z nichž prvý v Sadové, náležející J. O. Ottovi hraběti z Harrachů (postaven v r. 1862, druhý pak Karla Weinricha v Syrovátce (postaven již v r. 1850).

Vedle těchto jsou: v Sadové pivovar a kruhová cihelna hraběte z Harrachů, kruhová cihelna Josefa Hampla v Rosnicích, nová moderní kruhová cihelna Frant. Šolce a bratří Šimákových v Nechanicích, která, byvše požárem z větší části zničena, nalézá se ve stadiu stavebním, a výroba pískových cihel Karla Weinricha v Dobřenicích.

Z ostatního průmyslu uvésti třeba: velkovýrobu perleťového zboží Jana Hrušky v Nechanicích (která vzhledem ke své zajímavosti zasluhuje zvláštního povšimnutí), výrobny hospodářských strojů Jana Nováka v Nechanicích, Josefa Honce v Nechanicích a F. Šimůnka v Roudnici,

výrobu cementových rour Vojtěcha Hubáčka v Nechanicích, mechanickou tkalcovnu Ferd. Kozáka a synů v Mokrovousích, pilu hraběte z Harrachů v Kunčicích, obchodní sušárny čekanky: Fr. Fejgla v Rosnicích, Fr. Pilnáčka v Těchlovicích, firmy Andrle a spol. v Nechanicích, konečně pak mlýny: J. O. Otty hr. z Harrachů v Sadové, Ant. Kadečky v Popovicích, Josefa Šulce v Nerošově, Josefa Knajfla v Tůni, Justina Bergra v Lubně, Ladislava Kašťáka ve Starých Nechanicích, Rolnického družstva v Bohárně, Václava Čížka v Radostově, Josefa Rykla v Puchlovicích, Fr. Morávka v Roudnici a Aloise Seidla v Kratonohách.

Zemědělství v okrese Nechanickém povzneslo se v posledních 10 letech měrou úžasnou zemědělským družstevnictvím. Zemědělská svépomoc nalezla v rolnictvu tohoto okresu plného pochopení.

Zřízeny tu: družstevní sušárny čekanky v Nechanicích v roce 1902, v Bohárně v roce 1906, ve Lhotě pod Libčany v roce 1904, v Roudnici v roce 1908, v Libčanech v roce 1909, v Třesovicích v roce 1908, v Dubě v roce 1907 a v Těchlovicích v roce 1912. Strojního zařízení těchto podniků družstevních bývá vedle toho využito ku mletí, šrotování a mačkání obilí a pod.

Pro společné užívání mlátiček s benzinovým neb jiným pohonem a jiných hospodářských strojů založena družstva strojní a to: ve Starých Nechanicích v roce 1908, v Nechanicích v roce 1909, v Roudnici v roce 1909, ve Lhotě pod Libčany v roce 1911 a na Horním Přímě v roce 1911. Elektrika razí si svým přirozeným vývojem i zde svou cestu. Založena tu družstva pro konsum elektrické energie ve Lhotě pod Libčany a Těchlovicích a zřizují se nová: ve Voznici, Libčanech a Nechanicích.

Za účelem pojišťování rolnictva proti pádu dobytka zřízeny byly družstevní pojišťovny dobytčí a to: v Nechanicích, v Dohalicích, ve Mžanech, v Kratonohách, Obědovicích a Stračově.

Konečně pak založil výbor okresní v Nechanicích v roce 1905 »Okresní pokladnu pro léčení čeledě«, jíž pojišťují se zaměstnavatelé čeledě proti placení výloh ošetřovacích za onemocnělou čeleď.

Okres Nechanický jest okresem, který má výhadně jen ráz zemědělský, ježto obyvatelstvo jeho až na nepatrné jen výminky se zaměstnává zemědělstvím.

Proto oboru tomuto věnována jest v první řadě péče.

Podmínkou k provozování racionelního hospodářství jest řádná úprava (zlepšení, meliorace) pozemků, na kterých se má hospodařiti. Odvodnění (meliorace) pozemků pomocí rour drenážních provedeno bylo v Kratonohách a Obědovicích v roce 1905, ve Lhotě pod Libčany v roce 1910 a v Sovětících v roce 1905.

V roce 1903 postavil se výbor okresní v Nechanicích v čelo meliorační akce k provedení odvodnění pozemků za podpory státu a země

na celé téměř ploše okresu a vyvolal zřízení 34 samostatných melioračních družstev, řízených původně na t. zv. malý meliorační fond, která byla pak sloučena v jeden projekt, jehož vodoprávně upravený rozpočet dosáhl výše 2,574.416 K 84 h.

Některá družstva z této akce meliorační (družstva Nechanice I a II a Suchá I a II) jsou již provedena.

Ve stejné míře věnována pozornost a péče chovu hospodářského zvířectva, bez něhož provozování hospodářství polního nedá se mysleti. Platně působí ve směru tom Okresní hospodářský spolek (založený v roce 1873), Okresní sdružení chovatelů hospodářského zvířectva (založené v roce 1910) a hospodářsko-čtenářské besedy, jichž jest v okrese 17.

Chovu skotu věnuje se také na velkostatcích J. O. hraběte z Harrachů pozoruhodná péče. Mléko kravské jednak zpeněženo konsumenty, jednak odstřeďováno, jednak pak zpracováno v sýry. Známé jsou v celém království i za jeho hranicemi Harrachovské sýrárny v Bohárně, ve Velkých Petrovicích a na Přímě, a výroba čajového másla v Kunčicích.

Živnostníci řemeslní zorganisováni jsou ve společenstvech živnostenských, jichž jest v okrese 6. Jsou to: Společenstvo obchodníků a živnostníků v Nechanicích, Společenstvo oděvníků v Nechanicích pak Živnostenská společenstva v Kratonohách, v Libčanech a ve Stračově. Jako cennou starožitnost třeba uvésti cechovní knihu Společenstva různých živností v Nechanicích, založenou v roce 1695 a od doby té až podnes nepřetržitě správně vedenou.

Obchod v okrese Nechanickém vzhledem ke konkurenci okolních měst průmyslových a nedostatečnému spojení komunikačnímu omezuje se jen na místní potřebu v Nechanicích a nejbližších vůkolních venkovských obcí, jejichž obyvatelstvo ve městě potřeby své nakupuje.

Peněžnictví v okrese v posledních letech značně se povzneslo. Působí tu zejména Občanská záložna v Nechanicích (od r. 1868) ve vlastní své budově na náměstí, dosáhnuvši výše uložených v ní vkladů 3,000.000 K. Vedle ní Městská spořitelna v Nechanicích (založená v r. 1892) stejného téměř rozpětí, která podporuje účinně značnými pravidelnými ročními příspěvky městskou obec Nechanickou v její kulturních podnicích, zvláště ve školství.

Dále působí tu Okresní hospodářská záložna v Nechanicích, zřízená v roce 1882 z bývalých kontribučenských fondů peněžních, a Sirotčí pokladna okresu Nechanického.

Ve venkovských obcích stávají mimo to Záložní spolky dle vzoru Reiffeisenova v následujících obcích: Dobřenice, Dohaličky, Klenice, Kratonohy, Lhota pod Libčany, Libčany, Lodín, Mžany, Staré Nechanice, Vel. Petrovice, Probluz, Stračov, Suchá a Třesovice.

Konečně jest v okrese kontribučenských penčžních fondů s kmenovým jměním v úhrnném obnosu 46.308 K.

Hospodářská svépomoc jest tudíž zde i v ohledu tomto patrnou.

V ohledu kulturním není okres Nechanický mezi posledními. Nákladem obce Nechanické zřízeny a vydržovány v Nechanicích měšťanská škola chlapecká od roku 1895 a měšťanská škola dívčí od roku 1905.

Školy obecné nalézají se v následujících obcích, a to: Babicích, Bohárně, Dobřenicích, Dohaličkách, Hrádku, Kratonohách, Lhotě pod Libčany, Libčanech, Lodíně, Mžanech, Nechanicích, Velkých Petrovicích, Probluzi, Roudnici, Sobětuši, Stračově, Suché, Těchlovicích a Třesovicích.

Vedle toho jsou: Živnostenská škola pokračovací v Nechanicích od roku 1901 a v Libčanech od roku 1910, pak pokračovací kurs hospodářský ve Velkých Petrovicích od roku 1911 a v Nechanicích, který byl povolen a má vejíti v život.

Téměř všecky školní budovy v okrese byly v poslední době buď znovu moderně postaveny (v Dobřenicích, Lodíně, Mžanech, Probluzi a Lhotě pod Libčany), aneb přestavěny až na budovu obecné školy v Nechanicích, která se nalézá ve stadiu stavebním.

Město Nechanice, sídlo to okresu, nalézá se skoro uprostřed okresu, poblíž hranic okresu Novo-Bydžovského a jest vzdáleno od nejbližších stanic železničních: v Hradci Králové 16 km, v Sadové 10 km, v Dlouhodvorech 7 km, v Dobřenicích-Syrovátce 10 km, v Novém Bydžově 11 km a v Hořicích 16 km.

V Nechanicích protínají se dvě hlavní silnice,vedoucí z Nového Bydžova ku Hradci Králové a od Hořic směrem k Pardubicům a k Přelouči, mimo to ústí do Nechanic silnice vedoucí od Sadové a od Těchlovic.

V roce 1910 napočítáno tu 319 domů a 2066 obyv., vesměs české národnosti.

Město, poměrně malé, překvapuje cizince svou úpravou a čistotou.

Náměstí jest pravidelně dle čtyř světových stran stavěno a jest vroubeno pěknými kamennými chodníky, vystavenými péčí Okrašlovacího spolku. Podél chodníků na dvou stranách náměstí jsou nasázeny akáty, které sytou zelení svých hustých korun dodávají náměstí rázu svěžesti a lahody. Náměstí napříč protíná řada lip. Na náměstí stojí kostel Panny Marie, socha sv. Anny, a mohutný památník mistra Jana Husi. Příjemného vzhledu dodává náměstí malý libosad kolem kostela. Z budov na náměstí vyniká svou výstavností budova Občanské záložny na severní jeho straně postavená, na straně východní nalézá se budova městské radnice. Tato posledňější byla pro obec koupena v roce 1869; v pozdějších letech byla přestavěna a umístěno v ní městské divadlo. Na jižní straně náměstí skromně se krčí stará budova obecné školy, která musela na čas ustoupiti stavbám budov měšťanských škol. Zevnějškem svým ustupuje do po-

zadí, čekajíc na své obnovení. Z náměstí jako přirozeného středu vybíhají na všecky strany ulice. Na východ vede ulice Palackého, na západ ulice Havlíčkova, na jih široká ulice Husova, ve které vyniká budova škol měšťanských, a rovnoběžně s ní ulice Jungmannova, vedoucí k budově všeobecné veřejné nemocnice. Po obou stranách hlavních ulic (v ulicích ostatních aspoň po jedné straně) zřízeny jsou kamenné chodníky. V ulici Husově jsou chodníky roubeny stromořadím lip.

Směrem jižním půda stoupá a tvoří malou vyvýšeninu, na níž jest umístěn starý hřbitov Nechanický, který byl zrušen a okolí jeho proměněno v pěkné »Štrosovy sady«, nazvané dle svého zakladatele dra Štrosa. V roce 1907 postaven v sadech těchto místními spolky kamenný památník Štrosův.

Náměstí v Nechanicích.

O něco dále k jihu směrem ke Kunčicům byl v roce 1911 postaven nový hřbitov, společný pro obce Nechanice a Staré Nechanice.

Na východ od hřbitova na nejvyšším místě vyvýšeniny stojí »Hůrka«, zahradní hostinec hraběte z Harrachů, středisko místních spolků o letních slavnostech neb zábavách.

Na severní straně jsou Nechanice lemovány širokým pasem luk, jímž vine se potok Bystřice, a sahajícím až k lesu »bažantnici«.

Na jih poblíž města rozprostírá se les hraběte z Harrachů, zv. »Stýskal«. Má krásné procházky, cesty pěkně upravené a bujnou i rozmanitou vegetaci. Zrovna pohádkově připadá nám tento les v květnu, kdy za matného třpytu stříbrné luny dotkne se našeho sluchu vášnivý klokot slavíků, kdy stoupá do vzduchu omamující vůně květů a oko naše sleduje

svižné pohyby plachých srn. »Stýskal« jest výletním místem četně navštěvovaným. Naléžá se v něm pověstný hřebčinec hraběte z Harrachů.

Nejbližší les městu jest »bažantnice«, do které přijdeme, překročíme-li řeku Bystřici a svěží koberec smaragdových luk, jimiž jest »bažantnice« od města oddělena. Tento les pokračuje dále až k Suché a k Lodínu. U »bažantnice« jest vojenský hřbitov, na němž — místě to osamělém — ve stínu stromů spí věčný sen nešťastné oběti osudného roku 1866.

Nejpůvabnější, nejvděčnější a též nejvíce navštěvovanou partii jest však »Hrádek« s okolím.

Část náměstí v Nechanicích s pomníkem Mistra Jana Husi.

Kdy a kým byly Nechanice založeny, zahaleno jest rouškou temnosti. Vyskytují se ovšem různé domněnky, které však vznikly více méně výkladem původu slova Nechanice.

Nejstarší zprávy o Nechanicích vyskytují se, ač nejasně, r. 1110. V roce tom vtrhl do Čech Břetislav Křivoústý, král Polský, byv provázen českým knížetem Soběslavem; Poláci vnikli až ke Chlumci nad Cidlinou. Za nedlouho však počali ustupovati před vojskem českého knížete Vladislava a položili se táborem u lávek křivolakých. Bylo to zajisté v krajině mnohými vodami a potoky poněkud chráněné, přes které vedly lávky čili můstky křivolaké, asi v okolí Nov. Bydžova neb Nechanic.

R. 1228 byl kaplan v Nechanicích jménem Petr svědkem na několika listinách a privilegiích, udělených králem Václavem I. klášteru Litomyšlskému.

Nechanice staly se již dříve sídlem jedné větve mocných Vítkoviců, kteří se odtud z Nechanic psali; od nich byly vyhlášeny za městys a opa-

třeny znakem poč. XVI. století: pětilistou červenou růží se zlatým pupencem a se zelenými lupeny v rozích, v poli stříbrném.

R. 1235 seděl zde Záviš, královský podkomoří, zakladatel Krumlovské linie Vítkovicův; r. 1398 připomíná se zde Arnošt z Nechanic.

Ku konci XIV. stol. měly Nechanice svůj kostel a faru. Václav IV. dal vybírati s povolením papeže Urbana VI. desátky od duchovenstva na cestu do Říma r. 1384.

R. 1427 seděl na tvrzi Nechanické Markvart Kamenický z Nechanic, jemuž bylo králem Jiřím Poděbradským nařízeno, aby v Kouřímsku zřídil hotovost zemskou k obraně země.

Kostel Panny Marie v Nechanicích.

V témž století zemřel v Nechanicích Jan, Semečka zvaný, jehož 1200 kop grošů ve zboží i nemovitý majetek a práva skrze zemské desky na pána krále zákonitě spadly a nejjasnější kníže a pán Ladislav, český král nadjmenovaného zboží, dal milostivě Janovi z Hazemburka z Kosti, sudímu dvoru královského v Čechách nejvyššímu, za jeho služby, kterýžto však Jan z Hazmburka r. 1454 celé své královské právo popustil Vavřinci z Nechanic, jakž o tom desky zemské svědčí.

Vavřinec z Nechanic zadlužil se tak, že musel tvrz Nechanice s příslušenstvím zapsati Markvartovi z Rychmburka, Hertvíkovi z Mnětic a Václavu Homolovi z Lubna. Tito po smrti jeho zboží to prodali s povolením krále Jiřího z Poděbrad. Alžběta, dcera Vavřincova, pohnala ty tři zápisníky před soud zemský, aby jí vrátili zboží to, totiž tvrz Nechanickou s příslušenstvím.

Ku konci XV. a počátkem XVI. století vládli na tvrzi Nechanické Valdštýnové.

Vojtěch, Krištof, Bohuše, vlastní bratři z Valdštejna, přiznali se před úředníky Pražskými zase k tihu a vkladu, kterýž jest prve před shořením desek učinil někdy Jan z Valdštejna, otec nadepsaných bratří. někdy Mikulášovi Pecingarovi z Bydžína.

Pecingarové zde vládli až do r. 1622. R. 1538 dočítáme se v deskách zemských o dílčí smlouvě mezi třemi bratry z rodu Pecingarů: Mikulášem, Friedrichem a Vilémem. Touto smlouvou dílčí rozdělují si celé jmění na tři díly: Nechanský, Petrovský a Sovínský a přesně a podrobně určují, co ku každému dílu patří.

R. 1572 připomíná se v Tituláři Mikuláš starší Pecingar z Bydžína na Petrovicích a Vilém Pecingar z Bydžína na Nechanicích.

Rytíř Vilém Pecingar z Bydžína na Nechanicích se připomíná od r. 1567—1572.

V seznamu rytířů kraje Hradeckého, kteří měli na vyzvání císaře Rudolfa II. v úterý po hromnicích r. 1577 na hrad Pražský přijeti, aby odsud proti tělu mrtvému císaře Maxmiliana II. s císařem Rudolfem a nejvyššími úředníky zemskými vyjeli, jmenováni jsou:

Mikuláš Pecingar v Nechanicích,

Mikuláš Pecingar na Petrovicích.

Ctibor Smil Pecingar z Bydžína na Nechanicích a Kunčicích od roku 1599—1616.

Památník dra Jana Štrosa, postavený v Štrosových sadech v Nechanicích

R. 1591 požehnal Bůh žeň, což znáti ze psaní daného panu Ctiboru Smilovi Pecingarovi z Bydžína na Nechanicích a Kunčicích o dopomožení dluhu na poddaných.

Leta 1593 v pondělí na den obrácení sv. Pavla na víru prodal pan Mikuláš Pecingar z Bydžína na Lodíně panu Adamovi ze Silberstejna a Pilnikova na Žirči-Třebněšovci tvrz a ves Petrovice, též ves Nerošov s dvorem, rolemi a podací kostelním za 6000 kop grošů.

R. 1608 vydal císař Rudolf provolání ke všem stavům království Českého, v němž určuje sjezd do Hradce Králové a jmenuje kommissary, mezi nimiž se nalézá též Ctibor Pecingar z Bydžína na Nechanicích a Kunčicích.

L. P. 1612 byl Ctibor Smil Pecingar jakožto svědek na listině, která byla vyhotovena na sumu peněz od Vratislava z Mitrovic za statek Jeřický složených, kterážto suma peněz až posaváde při zemských deskách stává.

L. P. 1616 na rozsudku krále Matyáše na žalobu do Jiřího Sadovského ze Sloupna mezi jinými k té důležitosti povolanými svědky byl totiž také Ctibor Smil Pecingar z Bydžína na Nechanicích a Kunčicích, hejtman kraje Hradeckého.

Ctibor Smil Pecingar z Bydžína súčastnil se také s ostatní šlechtou českou povstání proti králi Matyáši a později proti cís. a králi Ferdinandovi II. Když stavové byli poraženi v pověstné bitvě na Bílé Hoře r. 1620 a císař přistoupil ku trestání, byl Ctibor Smil Pecingar z Bydžína odsouzen ku propadnutí polovice statku svého 12. listopadu r. 1622.

Nechanice a Kunčice byly r. 1622 po utišeném povstání v tom čase, když Ctibor Smil Pecingar polovičně odsouzen byl ku ztrátě svého jmění, konfiskovány a Václavu Vchynskému ze Vchynic a Tetova prodány r. 1628.

Nechanice drželi hrabata Schaffgotschové již od r. 1652.

Staršovstvo obecní městečka Nechanic žádá hraběte Jana Arnošta Schaffgotsche, aby se za ně u císaře Leopolda I. přimluvil, aby v městečku tom bývalé trhy výroční již opět odbývány býti mohly.

Císař Leopold nařizuje místodržícím a nejvyšším úředníkům království Českého, aby mu podali dobré zdání na žádost Arnošta Schaffgotsche, trhův výročních a týdenních pro město Nechanice vyhledávajícího.

Proti výročním trhům a jarmarkům v Nechanicích dle těchto přípisu ničeho nenamítají: Dvůr Králové, Nový Bydžov, Smiřice, Jičín, Nová Paka, Jaroměř, Fr. Oldřich hrabě Kinský ze Vchýnic a Tetova, hrabě Ludvík Colloredo.

Proti trhům v Nechanicích se vyslovili: Václ. Vojt. ze Sternberga, Bohdaneč, hraběnka Kateřina Štorcová.

Hejtmani kraje Hradeckého tyto odpovědi měst, městeček a vrchností zaslali komoře královské v Praze, která navrhla cís. Leopoldovi povolení žádaných jarmarků a trhů. Císař Leopold I. vydal zvláštní majestát, v němž Nechanicům uděluje právo k odbývání tří jarmarků ročně a týhodního trhu sobotního po celý rok.

Nechanice spojeny jsouce s panstvím Sadovským dostaly se r. 1788 do rukou pána z Gränzensteinu, v jehož držení zůstaly až do r. 1829, kdy koupil Nechanice spolu s panstvím Sadovským František Arnošt hrabě z Harrachů.

Škola počala v Nechanicích hned zřízením fary; neboť hned r. 1678 jmenuje se »cantor« Jiří Volšovský, který v stáří 85 roků zemřel r. 1682. R. 1833 byla v Nechanicích slavnost svěcení základního kamene farního kostela, při níž se připomíná purkmistr František Kolář.

Nechanice honosí se pěknými chodníky, kteréž zřídil zdejší Okrašlovací spolek.

Požár několikráte v 19. století zuřil v Nechanicích; proto tu vidíme většinou novější výstavné domky, které dodávají městu milého vzhledu.

V Nechanicích stávala v ulici Palackého dětská opatrovna, založená Terezií hr. z Harrachů, která byla v roce 1880 zrušena. Městem založen fond pro zřízení nové dětské opatrovny.

Zámek Hrádek u Nechanic.

Zmínky také zasluhuje panská nemocnice umístěná v přízemním domku v ulici Husově, která byla založena v roce 1846 Terezií hraběnkou z Harrachů. V této nemocnici byla od roku 1859 umístněna veřejná nemocnice, a když budova její byla v roce 1866 úřady uznána za nezpůsobilou, zařídil výbor okresní v roce 1869 okresní veřejnou nemocnici, jejíž budova umístěna na vršku mezi městem a »Hůrkou«, dříve »Starou hůrou« zvanou.

V posledních letech rozvířil se záslubou stavebního mistra Josefa Hyska z Nechanic stavební ruch ve městě tou měrou, že budova okresní nemocnice, »Hůrka« a starý hřbitov, jež dříve byly od města dosti vzdáleny, nyní se všech stran jsou zastavěny.

V lukách na sever od města Nechanic v t. zv. »bahnách« jsou dosud patrny rozvaliny hradu, který zde byl stával. Místo toto zove se dosud »Valy« a ulička k němu vedoucí »Na Tvrzi«.

O něco dále k severu za korytem potoka Bystřice leží osada Komárov k Nechanicům přináležící, která leží těsně při t. zv. »Bažantnici« hraběte z Harrachů.

Nechanicům vtisknuta pověst jako sídla t. zv. harfenistů (potulných hudebníků s harfou), kteří cestují světem, zvláště v krajinách zahraničních, ponejvíce na Rusi a v krajinách jižních, a činností svou namnoze jsou na úkor dobrému jménu českého národa. Leč nutno konstatovati, že předsudek tento vryt Nechanicům ze zvyku. Tak jako nelze si představiti dráteníka, aby nebyl »od Trenčína« — byť by tento vyšel z krajiny na více nežli 100 km. od Trenčína vzdálené, a Trenčín nikdy ani neviděl, tak každý, kdo spatří potulného hudebníka, dá jemu původ »od Nechanic«. Zlo z tohoto nesympatického povolání, jemuž inklinují lidé snad ze všech krajin této i zemi sousedních, zamezuje se tu přísně a snad více, nežli kdekoliv, a ten, kdo v tomto světle útulné Nechanice si představuje, podobný exemplář marně by tu hledal.

Zámek Hrádek u Nechanic.

Na jihovýchod od Nechanic vypíná se »Jehlický kopec«, s něhož se nám otvírá krásná vyhlídka na okolní krajinu. Odtud lze přehlédnouti celé bojiště z roku 1866.

Pověstný Chlum vypíná se odtud před námi na sever, za ním vidíme les »Holy« a Sadovou; mezi Chlumem a vyvýšeninou s obcí Probluzí prohýbá se úval, v němž se rozkládá obec Střezetice.

Od Jehlického kopce na jih povlovně níží se horský svah k obci Hrádku, na jehož nejvyšším bodu stojí kostel sv. Jiří. Hrádek býval, jak připomíná se, v letech 1384, 1398 a 1417 farní obcí, ke které patřily Probluz, Radostov a Radikovice. R. 1390 byl obdarován půl lánem rolí od Jiříka Neplacha Halíře z Hrádku. Ve válkách třicetiletých stal se kostelem filiálním. Dřevěná budova jeho byla v roce 1692 Janem Arnoštem Schaffgotschem přestavěna v budovu až do dnes zachovanou. O tom svědčí leto-

počet vytesaný v kameně na bráně ke kostelu vedoucí. Oltářní obraz jest novější práce, vyobrazuje sv. Jiří jako vojína s pozadím hradu. Nákres jeho vzat byl z části zámku hrabat z Harrachů na Hrádku. Kostel tento přifařen jest mateřskému kostelu Nechanickému. Kolem kostela jest hřbitov, na kterém odpočívá mnoho členů rodin šlechtických. Jest tam umístěna také hrobka Ferdinanda Böhma šlechtice z Bawerků.

V obci Hrádovské nalézá se škola a výroba cihel. Těsně k Hrádku přiléhá »obora«, krásný to plotem ohražený les, který činí na nás dojem lesa hlubokého, vyspělého. V poslední době byly části jeho vymýtěny. V letech třicátých pojal J. O. František Arnošt hrabě z Harrachů úmysl postaviti v oboře této zámek. Myšlenku tuto také provedl. Zámek s kaplí sv. Anny, k němuž byl v roce 1840 položen základ, vystavěn byl dle plánů anglického stavitele Lamba. Cizinci do míst těchto přišedšímu zdá se, jako by rozkošný tento zámek z krásného lesa kouzlem ze země vyrostl. Vnitřní úprava jeho jest úchvatná. Vzácnou svou elegancí, bohatě vyzdobenými komnatami s cennými originály mistrů unáší nás pobyt v něm do říše pohádek. Zámek tento stal se letním sídlem hrabat z Harrachů. Jest turisty četně navštěvován. Umístění zámku voleno bylo do míst jistě nejvhodnějších. V rozsáhlé oboře kolem jeho rozložené, panuje klid, přerušený občas pružným skokem rychlého daňka, neb kouzelnou písní kdes v nedozírných korunách mohutných rozložitých stromů ukrytého pěvce. Vzduch prosycen tu opojnou vůní pryskyřice. Vyjdeme-li z obory na silnici, rozevírá se před námi krajina plná romantické krásy rázu horského. Roztomilý koutеček od ostatního světa pahorky úplně oddělený má svůj vlastní ráz, který nás svou originalitou uchvacuje. Jest to idyllické zákoutí, kde se cítíme přírodě nejblíže. Od Hrádku na jihovýchod prohýbá se nížina, ve které rozloženy jsou obce Radikovice, kde býval po-

V předsíni zámku Hrádku.

plužní dvůr a mlýn, a nedaleko dvora rybník, uprostřed něhož nalézal se ostrov, na kterém stávala tvrz, za válek husitských zaniklá.

Odtud na západ leží obec Starý a Nový Radostov. Zde bývala tvrz, která byla východištěm rytířů z Radostova. Po nich seděli tu různí rodové čeští, z nichž se připomínají Dorota z Bohuslavic, Beneš ze Střezetic, Oldřich z Perknova, Baron Radecký z Hustiřan, Jiřik Radecký z Radše, Krištof Radecký, Marie Kapříková z Lesonic, Jan Jíndřich Kapřík z Lesonic, Ferdinand Bonaventura z Harrachu. Tento poslednější spojil Radostov se Stěžery.

Lesnický pavillon v zámecké oboře Hrádovské přenesený z jub. výstavy v Praze).

Od Radikovic směrem k východu na návrší poblíž hranic okresu Královéhradeckého jest obec Těchlovice, v níž nalézají se škola a dvě sušárny na čekanku.

Od Nechanic na jih vede silnice okresní do Kunčic, kde nalézá se dvůr velkostatku hraběte z Harrachů s výrobou čajového másla a pila. Býval zde mlýn, který v roce 1909 vyhořel. Stávala zde tvrz, na které v XV. století seděla rodina ze Kbela. Potom byly Kunčice přikoupeny k Nechanicům. Majetníci Nechanic vystavěli zde v XVI. století nové sídlo, které bylo od Poláků v roce 1620 vydrancováno. V roce 1686 byl statek Kunčický připojen ke statku Sadovskému. Ke Kunčicům náleží samota »Stýskal«, kde nalezá se hraběcí hřebčinec.

Dále k jihu leží obec Bohárna, v níž nalézá se škola, farní kostel sv. Bartoloměje ze XIV. století, popl. dvůr velkostatku Sadovského, a mlýn se sušárnou čekanky rolnického družstva. Stávala tu kdysi tvrz. K Bohárně náleží osada Homile kde v druhé polovici XVI. věku postavil Vilém Jestřibský z Rýzenburka tvrz. Od jeho potomka Jana Bernarta koupila Homili v roce 1662 Kateřina Hedvika Šultová z Borovnice, načež roku 1666 přivtělena tato ke Chlumci.

Odtud dále na jih jest široce rozložena obec Roudnice. Jest tu škola a mlýn. Poblíž obce jsou patrny zbytky tvrze, na které seděl v r. 1457 Jan z Roudnice, syn Zdislavův. V r. 1482 postoupila Kateřina,

dcera Zdislava z Roudnice tuto tvrz Matyášovi ze Žlunic a sestře své Anežce z Roudnice. Zasluhuje tu také zmínky pěkně vedený statek Františka Morávka.

K Roudnicí náleží o samotě stojící statek zvaný »Horka« s cihelnou dědiců Hamplových.

Odtud na jih vypíná se vrch, na kterém položena jest obec Dobřenice. Jest tu škola, farní kostel sv. Klimenta, zámek Karla Weinricha a dvůr velkostatku s výrobou pískových cihel. Dobřenice byly kolébkou pánů Dobřenských z Dobřenic, jejichž potomci byli ještě do nedávna majetníky tohoto statku.

Od Dobřenic na východ leží obec Syrovátka, ve které vyniká budova cukrovaru Karla Weinricha. Také zde stávala tvrz, na níž seděli: v r. 1410 Matěj z Dobřenic, v r. 1451—1480 Jan ze Syrovátky, počátkem XVI. století Haléřové z Jičíněvsi, do r. 1554 Rohovladové z Bělé, r. 1598 Mlazovští z Těšnice, r. 1604 Jan Krištof z Valdšteina, v r. 1608—13 Jan Bernart Jestříbský, od r. 1629 Jan Jakub de Vaghi. Nynější obec vzala původ v r. 1701.

Pod Syrovátkou a Dobřenicemi ke straně severní táhne se rovina nížinou, kterou protíná železniční trať severo-západní dráhy se stanicí, nesoucí jména těchto obcí.

Odtud na východ leží obec Lhota pod Libčany, kde nalézá se škola, kaple a družstevní sušárna na čekanku. Obec tato bývala původně z části majetkem kláštera Opatovického. Kolem r. 1589 držel ji Jiří Škornice Balbín z Vorličné, předek našeho Balbína. V r. 1912 zřízena tu zastávka na železniční trati severozápadní dráhy.

Kostelík se starobylou zvonicí v Libčanech.

Od Lhoty pod Libčany na sever jest vrch, na kterém jest z daleka viděti pěkně rozloženou obec Libčany s farním kostelem Nanebevzetí P. Marie, školou, zámkem hraběte z Harrachů a družstevní sušárnou čekanky. Obec tato připomíná se již r. 1086, a v roce 1252 jako statek vladyčí, který počátkem XVI. století držela obec Královéhradecká, jíž v r. 1547 odňat a prodán Janu z Pernšteina. Po dvou letech seděla zde rodina Nejedlých z Vysoké (do XVII. století), potom následovali Strakové

z Nedabylic, z nichž Jan Petr odkázal Libčany na zřízení šlechtické akademie. V. Krolmus odkryl zde pohanské pohřebiště a žároviště. Libčany bývaly městysem. V r. 1886 byl statek Libčany koupen Janem hrabětem z Harrachů.

Kostel Libčanský jest jedním z nejstarších v Čechách. Původ jeho řadí se do XI. století. Ve XIV. století býval filialním od Hradce Králové, na to pak od roku 1666 filialním od Nového Bydžova. V roce 1683 za patrona Jana Petra Straky z Nedabylic stal se kostelem farním. 12 soch sv. apoštolů v r. 1692 z kamene mistrně vypracovaných jest pozoruhodnou výzdobou hlavního oltáře. Jako paměti hodný lze zde uvésti náhrobek Strakův, představující Saturna. Od kostela na straně k východu stojí starobylá zvonice se 4 zvony, z nichž největší váží 1146 kg. Škola zde stává již od dob nepamětných. Původní její budova zachovala se až do konce minulého století, kdy musela býti pro sešlost zbořena.

Pod Libčany na východ leží obec V o z n i c e (kdysi Hvozdnice) a k západu obec Ž e l y. Obec tuto držel na začátku XVI. století rytíř Václav Nejedlý z Vysoké, v r. pak 1534 převzal ji syn jeho Jindřich, který svou poslední vůlí obmyslil značně školu v Hradci Králové.

Od Bohárny vedou k západu dvě silnice, a to: prvá ke Zvíkovu, druhá k Trnavi a k Velkým Babicům. Obec Z v í k o v rozkládá se na vršku a nalézá se v ní dvůr velkostatku sadovského, náležející hraběti z Harrachů. Okolo roku 1652 patřil Zvíkov sirotkům po Adamovi Rodovském z Hustiřan; později spojen s panstvím sadovským, od něhož r. 1771 opět odloučen a hraběti Karlovi Ig. Klarymu prodán byl. Od té doby střídali se zhusta držitelé statku, který koupil r. 1854 František Arnošt hrabě z Harrachů a rodu tomu stále náleží. Ke Zvíkovu náleží osada B u d í n v nížině pod Zvíkovem na západ položená.

Obec T r n a v a jest od Bohárny as 20 minut vzdálena. Jest v ní popl. dvůr velkostatku hr. z Harrachů, náležející k velkostatku Sadovskému.

Několik jen kroků od Trnavy k západu jest obec V e l k é B a b i c e, v níž nalézá se škola a farní kostel sv. Petra a Pavla, který se připomíná již ve XIV. století. K obci této přináleží osady M a l é B a b i c e a N o v á V e s. Náves ve Vel. Babicích má podobu pravidelného obdélníku, jest osázena stromovím a prostředkem vede okresní silnice.

Na Bystřici v místech od Bohárny k jihozápadu leží obce: Puchlovice, Kratonohy a Obědovice.

V P u c h l o v i c í c h jest mlýn a dvůr hr. z Harrachů.

V K r a t o n o h á c h jest škola, farní kostel sv. Jakuba, mlýn a dvůr se zámkem Zd. hr. Kinského. Býval tu též pivovar. Původně byla obec rozdělena na několik vladyčích statků, z nichž jeden držel klášter sv. Jiří na předměstí hradeckém. Od 1. polovice XV. století seděli na vsi

a tvrzí Dobřenští z Dobřenic, od r. 1623—44 Vchýňští ze Vchynic, dále Jobst z Bryslu, od něhož je koupil v r. 1701 Jan Václav Michna z Vacínova a vystavěl tu v r. 1710 nynější kostel. V r. 1721 koupil Kratonohy František Ferdinand Kinský ze Vchynic a Tetova a obnovil zaniklou faru. V Kratonohách usadil se samouk básník Jiří Volný, ovčák, kde v r. 1745 zemřel. K obci této náleží osada M i c h ň o v k a, opodál na jih položená. Osada tato postavena byla na pozemcích velkostatku a majitelé domků jsou bez polí; živí se nájmem pozemků panských.

Poblíž hranic okresu Chlumeckého při erární silnici Hradec Králové—Praha položena jest obec O b ě d o v i c e, kde jest popl. dvůr hr. Kinského. Někdy stávala zde tvrz. Roku 1413 uvádí se co svědek na listině Václav Dlouhý na Obědovicích. Roku 1514 postoupili vladykové Jan a Václav bratru svému Vilémovi z Mečkova Obědovice, jež koupili od strýce svého Viléma Vrbaty z Mečkova.

Z Nechanic směrem k východu vede okresní silnice ku Hradci Králové. První obcí na ní jest obec L u b n o, na jejíž území postaven jest zámek hraběte z Harrachů, o němž byla již z předu učiněna zmínka. V obci jest mlýn.

Další obcí na silnici ku Hradci Králové jest D o l n í P ř í m se zámkem, dvorem, bývalým pivovarem a pověstnou sýrárnou hraběte z Harrachů. Na Přímě umístěn jest lesní úřad velkostatku Sadovského. Opodál obce jest myslivna a bažantnice a zříceniny hradu, jenž byl kolébkou pánů z Přína. Rudolf Ferdinand z Vinoře ustanovil v r. 1677 za dědice jezuity a když řád jejich byl zrušen, připadl Přím náboženskému fondu, od něhož jej koupil Václav Klement a Václav Slivenský a od těchto v r. 1811 Jan Riedl. Od tohoto koupil statek hr. z Harrachů. V okolí Přímu svedeny byly dne 3. července 1866 vražedné boje mezi Sasy spojenými s Rakušany a Polabskou armádou pruskou. K obci této přináleží osady N o v ý P ř í m a J e h l i c e.

Nad Dolním Přímem směrem k jihu nalézá se na vyvýšeném vrchu obec H o r n í P ř í m, těsně při rozsáhlém lese velkostatku sadovského.

Na téže silnici na samých hranicích okresu Královéhradeckého nalézá se obec Š t ě ž í r k y, ke které náleží osada C h a r b u z i c e poněkud k severovýchodu vzdálená.

Na hřbetě vrchu od Dolního Přímu směrem k severu a dále k východu se táhnoucího položena jest obec P r o b l u z, v níž nalézá se škola a farní kostel Všech Svatých s hrobkou pánu z Vinoře, jenž uvádí se jako takový již od roku 1384. V r. 1691 byl od jezuitů znovu vystavěn. V r. 1866 o válce Němcu s Němci drželi se tu Sasové proti značné přesile nepřátelské, při čemž byla ves kulemi pruskými vypálena a kostel částečně pobořen. U Probluze nalézá se vojenský hřbitov z doby války a široko v okolí, někde

i v poli roztroušeny jsou vojenské pomníky. K Probluzi náleží část osady B o r, sestávající z několika domků.

Od Probluze směrem k východu leží obec R o s n i c e, v níž nalézá se kruhová cihelna a sušárna čekanky. V obci této udál se v r. 1863 veliký požár, který téměř celou obec zničil, takže musela býti přestavěna. Nad Rosnicemi směrem k jihozápadu jest příkrý vrch, na kterém nalézá se historické místo zvané »Žižkův stůl«, kde v r. 1423 tábořil Jan Žižka z Trocnova. Památné toto místo koupila jednota »Sokol« v Nechanicích a postavila na něm v roce 1886 pomník Žižkův. Památník tento sestává z pískovcového jehlance s kalichem. K Rosnicům přináleží druhá část osady B o r u.

Zámek Dolní Přím.

Od Probluze k severu na bojišti Králověhradeckém rozkládá se poblíž železniční zastávky obchodní dráhy obec S t ř e z e t i c e, známá z dob války 1866, neboť poblíž její udál se památný útok rakouské jízdy, znázorněný na Sochorově obraze, který zakoupil J. V. císař rakouský pro svou obrazárnu. Obec r. 1351 darována byla klášteru sv. Jiří na předměstí královéhradeckém, zapsaná r. 1437 Divišovi z Miletínka, později tu seděli Salavové z Lípy, od r. 1575 Dohalští z Dohalic, za nichž vystavěna tvrz, dále Tamchynové z Doubravice, z nichž Krištof účastnil se bouří stavů českých, začež mu z trestu Střezetice od král. komory zabrány a prodány r. 1629 Václavu ml. Vratislavovi z Mitrovic. R. 1642 koupil je Zikmund Stoš z Kounic; později připojeny k Libčanům.

Z okresní silnice z Nechanic do Hradce Králové vedoucí odbočuje v obci Lubně silnice okresní k severu směrem k Sadové a po západní její straně téměř rovnoběžně se silnicí vine se klikatě potok Bystřice.

Na trati této rozkládá se obec Popovice, v níž jest mlýn a statek Antonína Kadečky. Popovice bývaly samostatným statkem. Opodál stával zámek, vystavěný v r. 1661 od Rud. Ferd. z Vinoře, který byl později od jezuitů sbořen. Velkostatek Sadovský má zde část pozemků.

Od Popovic směrem k západu přes potok Bystřici leží obec Sobětuš. V obci nalézá se škola. V druhé polovici XVI. století drželi Sobětuš Bořkové z Dohalic (linie Mokrovouská). V r. 1652 držel Sobětuš Karel Stařimský. K obci této patří osada Tůň, v níž nachází se mlýn.

Probluz.

Od Popovic k severu leží obec Třesovice, ve které nachází se škola a družstevní sušárna čekanky. Jest tu křižovatka silnic okresních Nechanicko—Sadovské a Susko—Střezeticko—Všestarské. Také Třesovice drželi v druhé polovici XVI. stol. Bořkové z Dohalic (linie Mokrovouská). Pamětníci vypravují, že o válce v r. 1866 byla obec tato nejkrutěji postižena i že po skončení její byly hrůzné její stopy na půdě této obce nejvíce patrny. Půda byla prý zbrocena kalužemi krve v pravém slova smyslu.

Odtud dále na sever rozkládá se obec Mokrovousy. Zde nalézají se: dvůr velkostatku Sadovského, náležející hr. z Harrachů a mlýn bratří Kozákových, který však v poslední době byl proměněn ve tkalcovnu a sušárnu čekanky. Na stodolách panského dvora zachovaly se až dosud stopy války r. 1866. Bývala zde tvrz, na které seděl v druhé polovici XIV. století Zdislav Sokol ze Mžan. R. 1398 jmenuje se Bavor z Mokrovous, jenž jak se zdá, držel tuto tvrz společně s Markvartem z Mokrovous a Jiřím z Hustiřan. R. 1443 jal Beneš Mokrovouský Haška z Veliše, avšak pan Jetřich s Landfriedem dobyl Mokrovous a Hašek jest propuštěn. Syn Benešův Jiří prodal Mokrovouse okolo r. 1490 Albrechtovi z Kolovrat, jemuž pak Bořkové z Dohalic v držení statku tohoto následovali. R. 1628 prodal Hynek Bořek z Dohalic Mokrovouse, tehdá tržiště spustlé, Jaro-

slavovi z Bubna. Protože však tento zboží toho doplatiti nemohl, vrátil je po jeho smrti poručník nezletilých jeho sirotků r. 1637 opět Hynkovi Bořkovi z Dohalic, kterýž je potom r. 1651 prodal Partoltovi Zárubovi z Hustiřan. R. 1707 koupila Mokrovousy hraběnka Marie Schaffgotschová a spojila s panstvím Sadovou. K Mokrovousům patří na straně k západu o samotě stojící dvůr velkostatku Sadovského, nazvaný Janov.

Od Mokrovous na sever stoupá silnice do vrchu přes Dohaličky a sklání se do obce Dohalic, ke které náleží osady Dohaličky, Dohalice Dolní, Horní a Kopaniny.

V Dolenních Dohalicích nalézá se cukrovar a dvůr hr. z Harrachů a stanice české obchodní dráhy. Těsně u obce stojí starobylá budova velkostatku, bývalý to panský špejchar. V místech těch stávala kdysi tvrz. Dohalice jsou rodinným sídlem rytířů (od r. pak 1729 hrabat) Bořků Dohalských z Dohalic, kteří tu až do r. 1658 vládli.

Na Dohaličkách jest škola a farní kostel sv. Jana Křtitele (plebanie již v r. 1350). Osada Hořenní Dohalice leží od Dolenních Dohalic k východu na okresní silnici a rozkládá se u samého lesa Holy, pověstného z r. 1866. Zde stála kdysi tvrz.

Osada Kopaniny leží od Dolenních Dohalic k západu úplně osamocena.

Od Dohalic dále na sever ve výběžku, zabíhajícím do okresu Hořického, rozkládá se obec Sovětice, ke které přináleží osada Sadová. V r. 1482 připomíná se v Sověticích Matěj Salava z Lípy a v Sověticích. V Sadové nalézají se: dvůr, pivovar, mlýn a kruhová cihelna, vesměs závody hraběte z Harrachů. Od XV. století až do bitvy Bělohorské seděli na Sadové Sadovští ze Sloupna, kteří se účastnili odboje stavů českých, začež jim statky jejich od král. komory zabrány a prodány r. 1623 Albrechtovi z Valdšteina, který je ještě t. r. postoupil Magdaleně Trčkové z Lípy. Když pak její syn Adam Erdman padl v Chebu s Albrechtem z Valdšteina, Sadová darována gen. M. Gallasovi. R. 1646 seděl na Sadové Václav Macák z Ottenburku. Sňatkem ovdovělé jeho manželky Marie za Jana Arnošta Schaffgotsche dostala se Sadová do rodu toho. Od potomků, jimž Sadová prodána pro dluhy, koupil ji r. 1788 pán z Gränzenšteina a od nástupců jeho v roce 1829 opět rodina hrabat z Harrachů. Sadová stala se proslulou z dob války v r. 1866, neboť zde byl boj nejprudčí. Bylo v něm súčastněno na každé straně na 1500 děl a 250.000 vojínů. Nejvíce zuřil boj v okolí obcí Dohalic, Benátek, Hořiněvsi, Másloměd, Sendražic, Nedělišť, Lípy, Čistěvsi, Chlumu, Světi, Přímu, Třesovic, Probluze, Mokrovous, Popovic. — Poblíž Sovětic jest rybník, zvaný »Kozinec«.

Od Sadové směrem k Hořicům k severozápadu vede erární silnice, v jejímž okolí rozkládají se obce Mžany, Dub a Klenice. Od Sadové až po Klenice stoupá silnice stále do vrchu.

Ve Mžanech jest škola a dvůr velkostatku Sadovského. Zde stávalo sídlo vladyčí.

V obci Dubu jest družstevní sušárna čekanky. Obec bývala dominium Sadové.

Obec Klenice leží v nejsevernějším výběžku okresu Nechanického, zabíhajícím do okresu Hořického. Poblíž jí jest vrch »Bukvice«, nejvyšší to bod v okrese.

Z Nechanic směrem k západu vede okresní silnice do Nového Bydžova. Silnice tato vede po hrázi, roubené po obou stranách kaštanovým stromořadím. Luka po obou stranách bývají každoročně zaplavována. Nechanice z těchto míst v době záplav odrážejí se v zrcadle hladiny vodní a činí pohled na ně malebným. Hráz končí za mlýnským náhonem Bystřice, kde počíná se rozkládati obec Staré Nechanice. V obci té nachází se mlýn Lad. Kašťáka a dvůr velkostatku Sadovského, pak hřebčí stanice státní. V obci jest rybníček, poblíž pak obce a hranic okresu Novobydžovského rozkládá se rybník t. zv. Velký Lhoták.

Ze Starých Nechanic vede silnice okresní na sever do Hořic. As půl hodiny odtud nalézá se obec Suchá, v níž jest škola, filiální kostel Nejsvětější Trojice, patřící k mateřskému farnímu kostelu v Nechanicích. Kostel v Suché býval ve XIV. století farním.

Dále k severu poblíž téže silnice leží obec Nerošov, ve které nalézá se mlýn. Obec tato bývala až do roku 1885 spojena s Velkými Petrovicemi, od doby té jest samostatnou politickou obcí.

Na téže silnici dále k severu rozkládá se obec Stračov. Jest zde škola, farní kostel sv. Jakuba a dvůr velkostatku Sadovského se zámkem. Ve XIV. a XV. století připomínají se tu vladykové ze Stračova. R. 1478 drželi tvrz Kulové z Chotče, v XVI. století Bořkové Dohalští a Nejedlí z Vysoké, z nich Ludmila Nejedlá z Vysoké prodala r. 1611 Stračov Karlu Zárubovi z Hustiřan, načež byl Stračov do r. 1708 při panství cerekvickém. Ještě toho roku koupil zboží Stračovské Maxmilian Rudolf rytíř Lamotte a prodal je r. 1728 zeti svému Janovi Balt. hr. z Bredy, jehož potomci tu seděli poč. XIX. století; potom následovali Harrachové. R. 1495 povýšen byl Stračov na městečko, jež časem kleslo opět na pouhou ves. V r. 1495 dal král Vladislav městečku právo odbývati týdní trh. Velkostatek náleží panství Sadovskému hr. z Harrachu. Ve dvoře, bývalém to zámku, umístěny jsou ústřední úřady hospodářství velkostatku Sadovského. Ke Stračovu náleží osada Lhota Stračovská, osamocený dvůr u hranic okresu Hořického, nazvaný Čeňov.

Od obce Suché vede okresní silnice k západu do Lodína a odtud na severozápad do Velkých Petrovic.

V obci **Lodíně** jest škola a dvůr velkostatku Sadovského hr. Harracha. Obec tato připomíná se již v r. 1086 mezi zbožím kláštera Opatovického, jemuž ji pan Všebor daroval. K Lodínu náleží osada **Janatov** na západ od Lodína na samých hranicích okresu Novobydžovského položená.

Ve **Velkých Petrovicích** jest škola, farní kostel Nanebevzetí Panny Marie, dvůr a sýrárna velkostatku Sadovského hr. z Harrachů. Zde stávala tvrz. Petrovice jsou po katastrofě Bělohorské v plen vzaty a Albrechtu Valdšteinovi prodány po jehož pádu opět na korunu spadše, Janu Gordonovi, cís. plukovníku, dány jsou. Po smrti toho jsou 1648 hr. Rudolfu Kollerodovi z Wallsee prodány, při jehož rodě až do r. 1809 zůstaly. R. 1812 dostaly se Petrovice rodu z Gränzensteina, načež je r. 1829 nynější držitelé hr. z Harrachů koupili.

Kostel ve Velkých Petrovicích.

Jako každá krajina, tak i okres Nechanický má tudíž dosti zajímavého, co obyvatelstvu jeho činí pobyt v něm příjemným a milým. Žel, že pomalu jen a s obtížemi, namnoze i značnými, dohání okresy okolní, jímž Štěstěna ze svých zásob více uštědřila. — Doufejme, že bude líp, až místním činitelům, již o zvelebení a povznesení jeho upřímně se starají, podaří se rozřešiti nejpalčivější otázky, kterými dnes jsou: řádné železniční spojení, regulace Bystřice, provedení sítě meliorační a j., jimiž podmíněna jest zde existence všech stavů bez rozdílu.

FRANT. K. ROSŮLEK:

PARDUBICKO.

Kolem důležitého úhlu labského, při ústí Chrudimky a Loučné rozkládá se na východ a na západ téměř stejnoměrně požehnaná a utěšená krajina soudního okresu Pardubického, ohraničeného přirozeně na severní straně návrším Vosickým a Milířem u Vysoké nad Labem, na jižní straně návršími Jezbořickým, Mikulovickým a Vostřešanským. Obzor jeho lemují na severu křídové planiny Královéhradecké, na jihu Železné hory, na východě Orlické hory na západě výběžky Železných hor a Vysoká u Kutné Hory. Nejvyšší česká hora Sněžka viditelna jest i z nejnižšího Polabí. Povrch okresu jest z části rovinou, z části nízkou kopčinou. Po obou březích Labe a dolního toku Chrudimky, v Polabinách u Pardubic, šíří se překrásná rovina, ovládaná nejvyšším vrchem zdejšího kraje Kunětickou horou, eruptivního původu, a svlažovaná širokým ploužívým Labem červenavé vody, protínajícím okres od Vysoké k Pardubicům směrem jižním a od Pardubic k Lánům na Důlku směrem západním, pak dolním tokem Loučné a Chrudimky. Kunětická hora se svými vzdálenějšími kopečky (Hůrka, Webrův kopec) a žílami u Spojila a Mateřova náleží k českému Středohoří, opukové planiny a kopečky rovinu pardubickou obkličující jako valy a bašty ke křídovým planinám středočeským.

Vrcholová výše přestupuje jen na Kunětické hoře 300 metrů, výška většiny pahorků a návrší kolísá mezi 220 a 290 m. I hodila se proto rovina pardubická velmi dobře již v minulém století ku pořádání koňských dostihů a parforsních honů (štvaní na jelena neb lišku), jimiž jsou Pardubice známy v celé Evropě, zvláště v Anglii a Německu.

Soudní okres Pardubický rozkládá se mezi 49° 58½' a 50° 10½' sev. zem. šířky a mezi 33° 19' a 33° 35' vých. zem. délky od Greenwichu. Délka jeho hranic jest 138.4 km, rozloha 33.683 ha 98 a 12 čtver. m; na východní straně sousedí s okresem Holickým v délce 28 km, na záp. str. s okr. Přeloučským v délce 35 km, tvoříc s nimi jedno hejtmanství.

Vzdálenost nejsevernějšího bodu okresu (u Vysoké nad L.) od hranic pruských (mezi Maršovem a Žacléřem) jest 57 km, průměrná vzdušná délka mezi nejsevernějšími osadami Pohřebačkou a Mikulovicemi Hubenicemi a Jezbořicemi jest 22 km.

Severozápadní, největší díl okresu uvnitř labského úhlu postrádá řek neb větších potoků a jsa v dávných dobách bažinatým, odvodněn byl a

zároveň místy zavodněn v době pernštýnské velikým náhonem Opatovickým, jenž jest přední vodní stavbou v království Českém a jenž tvoří přeponu trojúhelníka, jehož vrcholy jsou u Opatovic, Pardubic a Semína na Přeloučsku. Jihozápadní část zavlažují dva mocné potoky, přicházející ze Železných hor, Bilanka, jež ústí do Labe pod Rosicemi Labskými a Podolka, vlévající se do Labe pod mlýnem krchlebským; severovýchodní část protéká Brodecký potok, sbírající vodu v lesích chvojnovských a ústící u Lukovny pod Kunětickou horou do Labe.

Celý okres Pardubický, zvláště jeho severozápadní a severní část, můžeme nazvati krajem rybničným, neboť největší díl rybníků panství pardubického, jichž bylo co dní do roka, a z nich největší: Oplatil, Čeperka, Bohdanečský a Jezero, zde se rozlévaly.

V nynějším století křivolaké břehy labské Chrudimky i Loučné i potoka Bilanky jsou regulovány, neboť škody, způsobené zátopami, bývaly ohromné.

Trigonometrické body, s nichž možno přehlédnouti dobře pardubické krajiny, jsou: na prvém místě Kunětická hora, 305 m vysoká (nad okolím 81.5 m), Lhota na Milíři u Vysoké n. L. (283), na kopci u kostela Mikulovického (274), Svatojirský kopec u Bohdanče (227), kostelní věže v Bohdanči (216), Jezbořicích (287), Mikulovicích (261), Opatovicích (223) Sezemicích (228), Vosicích (264), Ždánicích (222) a Hláska zámecká v Pardubicích 214 m.

Po stránce geologické celá dolina od Hradce Králové přes Pardubice až po Labskou Týnici a na sever přes Bohdaneč směrem k Chlumci nad Cidl. jest tvořena náplavy, čtvrtohorami. Tak vysoko jako jest v sousedním okresu návrší Chvojnovské sahal dříve útvar křídový (druhohory), ale byl později odplaven a jeho místo zaujal namnoze štěrk, prchlice, hlína, písek, na nichž ulehla různě mocná vrstva ornice, někde rybničná křída, rašelina, bahní ruda a vápenný tuf. V těchto diluviálních vrstvách nalezeny kosti mamuta, diluv. koně, tura, 3 stoličky nosorožce v Cihelně u Choltic a r. 1900 největší vzácnost, kostra diluv. nosorožce (druhá v Rakousko-Uhersku) v cihelně u Blata na hranicích okresních, jež zmontována stojí nyní v zemském museu v Praze, tuří lebka a rohy se stopami pravěkého člověka a j. Alluvium, mladší naplaveniny, nacházejí se v poříčí řek, potoků a pramenů, v okolí rybníků a bařin a obsahují nánosy těchto: štěrk, písek, hlínu (červenice), vivianit, bahní rudu, ornici, rašelinu a pozůstatky zvířat a rostlin nyní žijících. Největší písečné pahorky a navátiny jsou u Dražkovic, Pardubic, Hradiště a Bohdanče, rozsáhlé rašeliniště u Libišan, mělká rašeliniště u Doubravice, Rybitev, Studánky, Čivic a Krchleb, rašelinné louky jsou u Pardubic.

Vzhledem k půdě, která jest v Polabí hlinitá jinde písčitá neb písčitohlinitá, jeví se okres Pardubický jindy i nyní jinak, než jeho sousední okresy.

V nízkém Polabí bývalo hojně lučin, tůní či starých »l a b i š ť a t« a krásných porostlin, v nichž vynikaly zejména duby, jílmy, vazy a černé topoly a z nichž zbytky porůznu roztroušené, tu ve větších, tam v menších skupinách jsou právě charakterem zdejších Polabin. Jako svědek dávných dob a poslední Mohykán polabských pralesů zůstal tu Č e r v i n k ů v t o p o l u Pardubic, mající objemu 8 m 6 dm, větší obr v říši rostlinstva našeho, než topoly v srdci Asie na řece Tarimu, jež měřil Sven Hedín.

Výše od vlastních Polabin bývaly v pradávných dobách místy bažiny a močály, kteréž odvodněny v XVI. stol. a na místě jejich založeny užitečné rybníky, místy husté lesy, v nichž zdržovali se hojně vlci ještě v polovici 17. století, jak je pamatuje učený jezuita Bohuslav Balbín. V nejstarší době krajinu kolem Opatovic vzdělávali mnichové pověstného k l á š t e r a O p a t o v i c k é h o; na opučité půdě založeno tu mnoho vinic a chmelnic. Nyní většinou povrch půdy zaujímají role, při řekách lučiny. z nichž klidí se výborné seno, u vsí jsou dosud velké zahrady a místy i pastviny, zvláště na drahách a občinách, ač stále více ustupují rolím a s nimi mizejí též staré vyšeptalé vrby při struhách a obyvatel jejich, krásný pták dudek, staré plané hruše na mezích a křoviska hlohu a šípku v úvozech a při cestách. Z rozsáhlých lesů zbyly tu lesy u Doubravice, Vysoké, Čivic, pod Kunětickou horou, u Vesky a Zminného, většinou jehličnaté.

Z velikého počtu rybníků, založených v 16. věku, zbylo vedle velikého b o h d a n e č s k é h o, dosud nalitého, jen několik menších; půda ostatních přeměněna v pole a luka, jako se stalo s rybníky Semtínem, Spojilem, Mateřovským Jesničanským, Staročernským a j. Na půdě některých vypuštěných rybníků vznikly v době Josefinské osady: Jesničánky, Staročernské, Veska, jichž původní obyvatelé byli přistěhovalci němečtí z pruského Slezska a Kladska, kteří se již dávno počeštili a jen jména jejich, na př. Ditrich, Kahler, Kerzl a j. připomínají jejich původ.

A tento vzdělaný kraj měl také záhy dosti spojovacích prostředků, z nichž nejdůležitější byly císařské silnice k Chrudimi, Hradci Král. i Kutné Hoře.

V roce 1889 vydržoval okres Pardubický 113.616 m silnic nákladem 16.892 zl. 33 kr. a od té doby síť jejich rozhojněna. Zvláště železné dráhy Pardubicům a celému okresu přispěly velice k rozvoji: severní státní dráha vystavěna byla r. 1843—45, jihoseverní německá spojovací dráha k Liberci stavěna v l. 1856—57, a rakouská severozápadní dráha z Něm. Brodu r. 1870—71. Poštovní spojení s Prahou měly Pardubice již r. 1644, ale časté vpády nepřátelské zavinily ovšem nepořádky v něm, neboť Švédové obyčejně všecky koně poštovní zabrali. Dnes mají Pardubice tři poštovní úřady, telegrafní a telefonní úřad a spojení s Bohdančem, Holi-

cemi a Heřm. Městcem autobusem. R. 1899 otevřena železnice Borohrádek—Chrudim.

Za dávných dob vedla okresem Pardubickým zemská stezka Trstenická. Od Litomyšle vedla přes Chrudim k Pardubicům poboční cesta, po níž se přivážela nejvíce sůl.

O přechod přes Labe postaráno bylo v starší době pouze převozy. Nejstarším mostem labským jest most u Němčic, který byl vystavěn zajisté jen vzhledem ke klášteru opatovickému a později ke Kunětické Hoře, pak most u Pardubic pod zámkem, vystavěný r. 1494. Převozy jsou dosud v činnosti u Bukoviny, Počápel (Kunětický), Rosic, Blatníka, Lánů na Důl., Opočinka, Mělic, Lohenic, Břehů, Valů, Semína a Telčic. Později zřízen přes Labe železniční most v Rosicích a most při silnici v Opatovicích. Na labskou trať říční od Král. Hradce po Labskou Týnici dohlíží od r. 1874 dříve královský zemský, teď c. k. poříčný.

Jako v dřívějších dobách rozsáhlé vrstvy hlíny v Polabí daly vznik četným cihelnám a hojné vodní toky četným mlýnům, tak železné dráhy napomáhaly k založení mnohých továren, jako jsou: cukrovar, pivovar, lihovar, čistírna petroleje, továrny na stroje hospodářské a mlýnské, elektrárna, vápenné peci, továrna na perleťové knoflíky, cikorkárna a jiné menší v Pardubicích, raffinerie cukru v Rosicích, lihovary v Bohdanči a Hrobicích, továrna na strojená hnojiva v Opatovicích a j.

Obyvatelstva okresu Pardubického v posledních letech rychle přibývá, jelikož stěhují se sem mnozí lidé za živobytím, jež poskytují četné továrny, obchody a živnosti zejména v Pardubicích; r. 1900 měl okres 4936 domů se 48.545 obyvateli, r. 1910 6043 domů s 55.795 obyv. národnosti české.

Lid zdejší náležel k rozsáhlému slovanskému plemeni Charvátů, kteří tu bydleli zajisté již před Kristem, jak tomu nasvědčují četná zde odkrytá žároviště a nálezy kamenných zbraní. Tam, kde jsou žárové hroby, jest nedaleko buď hřbitov křesťanský neb osada. Osady nejstarší zakládány tak, že kolem návsí kupila se sídla do kola; prvotních sídel. poplužních dvorů, bývalo málo a teprve jejich dělením přibývalo v osadách sídel. Nejmladší osady z doby německé kolonisace Josefinské mají konfiguraci ulicovitou neb řádkovitou. Staré dřevěné stavby lidové téměř vymizely a tu a onde, v Popkovicích, Spojile, Ostřešanech, Bezděkově, Hrádku, Lánech na Důlku a jinde jen zachovalé lomenice se záklopou a pamětním prknem ještě na ně upomínají. Též nábytek a nářadí staré mizí valem na našem venkově a městské museum pardubické má zásluhu, že zachránilo mnoho pěkných malovaných neb vykládaných skříní, truhel, židlí a j., že zachránilo i zbytky starých krojů a výšivek, zvláště krásně vyšívané kostelní prádlo z Rosic.

ZELENÁ BRÁNA V PARDUBICÍCH

Dříve zaměstnáním obyvatelstva nejen na vsích, i v Pardubicích byla orba a chov dobytka, teď tyto z měst ustupují a v Pardubicích téměř výhradně živí se obyvatelstvo řemesly, průmyslem a obchodem, starajíc se četnými různými spolky a zřízeními též o povznesení svého vkusu uměleckého a hovíc sportu, majíc za městem letiště i velké footbalové hřiště, i nejnovějším snahám pokrokovým. Vydatnou podporou toho jsou místní a krajinské listy.

Uprostřed světle požehnané roviny, uprostřed bujné vegetace, rozkládá se centrum a těžiště celého okresu, k němuž všecky obce gravitují, rozsáhlé a vábné

PARDUBICE, jež široce rozkládají údy své od východu k západu a od nichž vane mocný a vznešený dech minulosti, středověku, jehož sídlo ve zdech zámeckých a na staroměstském »rynku«. A kdo sezná blíže rušný a pestrý život dnešních továrních a sportovních Pardubic, brzo si jich zamiluje.

Blížíme-li se vlakem městu od Prahy neb od Král. Hradce, spatříme nedaleko železniční trati nejprve rozsáhlou čistírnu na petrolej na místech někdejší vsi Přerova, pak vápenné peci, akciový cukrovar z r. 1869 a za ním Wertheimerův lihovar a akciový pivovar, jižně u vojenského cvičiště hangár prvního českého aviatika inž. J. Kašpara, pardubického rodáka a pak vjíždíme do velkého a prostranného nádraží, před třemi lety rozšířeného a vkusně upraveného.

Od nádražní budovy, v níž jest hlavní poštovní úřad a jež vystavěna byla v letech 1857—1859 a vzdálena jest čtvrt hodiny od vnitřního města dáme se širokou Alžbětinou třídou aneb kolem státní průmyslové školy na prohlídku Novým městem. Alžbětina třída vznikla podél chrudimské silnice a pokračování její »za šraňkem« tvoří část města zvanou »na Skřivánku«, honosící se krásnou moderní školou obecnou a rozvětvující se v množství menších ulic, z nichž jedna nazvána »Na spravedlnosti«, jelikož tu stávala až do doby Josefinské šibenice s kolem. Z Alžbětiny třídy odbočuje přímá a dlouhá ulice Smilova, nesoucí jméno to ku poctě známého básníka Smila Flašky z Pardubic. Na místě jmenovaných ulic ještě po roce 1866 vlnily se klasy žitných polí. Naproti ústí Smilovy ulice do Alžbětiny založeno opodál prostranné náměstí Nového města, jehož východní stranu vyplňuje nejvíce obecná chlapecká a dívčí škola, na jižní straně státní průmyslová škola, na severní dva velké domy zdejšího stavebního družstva. Minouce knihtiskárnu Hoblíkovu zastavíme se před synagogou a pomníkem bratranců Veverků, vynálezců ruchadla. Odtud k západu směřuje široká třída Palackého, v níž jsou c. a k. jízdecká kasárna, továrna na stroje Josefa Prokopa synů a dále zmíněný již akciový pivovar, proslulý svým portérem. Pomník bratranců Veverků odhalen byl za řeči vůdce národa dra Frant. Lad. Riegera r. 1883; model jeho

pracoval Jos. Strachovský a v kameně vytesali bratři Ducháčkové z Prahy. Než postupme dále!

Vedle výstavného hotelu Veselka, v němž jest elegantní rozsáhlá kavárna a vedle kostela sv. Jana Křtitele, kolem něhož starý hřbitov změněn v sad, při jehož východní straně postavena nákladná budova měšťanských škol novoměstských, vcházíme do Královské třídy čili na Zelené předměstí, ne tak pojmenované po dvou malých zelených kobercích mezi Veselkou a sochou marianskou, ale po Zelené bráně, jež je na východě zavírá. Kdysi byl vchod do něj užší, když tu těsně při silnici stál městský špitál, založený od Pernštýnů a hřbitovní brána s nápisem »Mors janua vitae«. Dnes tu volněji a také kostelík, zbudovaný ve slohu gotickém r. 1510 více vynikl; Vilém z Pernštýna vystavěl jej pro kališníky a měšťanstvo zřídilo tu hřbitov, z něhož tu zůstal jen monument zasloužilého starosty města Václava Bubeníka a některé náhrobní desky v ohradní zdi, z nichž Zrůstova jest již staletá, pochovávať se od r. 1883 na novém hřbitově u Jesničánek, jež jsou částí Pardubic. Do roku 1620 vedl správu tohoto kostela farář podobojí, který přebýval ve dvoře, ležícím hned u kostela; utrpěl též mnoho ve válce třicetileté, kdy Švédové obléhali třikráte město. Královská třída, dříve zvaná Dlouhé neb Zelené předměstí (432 m dlouhé) jest nejúpravnější a nejpřednější částí města, jsou to pardubické Příkopy, kde v neděle a svátky dopoledne, večer každodenně po širokých chodnících procházívá se domácí obyvatelstvo. Zde na podzim v době parforsních honů a dostihů sídlí četní šlechtici; zde v domě (Krausově) Živnostenské banky meškal Jeho Veličenstvo císař a král František Josef I., roku 1866 král pruský Vilém r. 1884 bydlel tu Jeho Výsost arcikníže Eugen, v letech osmdesátých vévoda Adolf Nasavský. Kromě hotelu Veselky a hotelu Střebského, po velkoměstsku zařízených, pozoruhodné jsou zde obchodní domy »U Merkura« a »U lva«, stojící na místě někdejšího hotelu »U zlatého lva«.

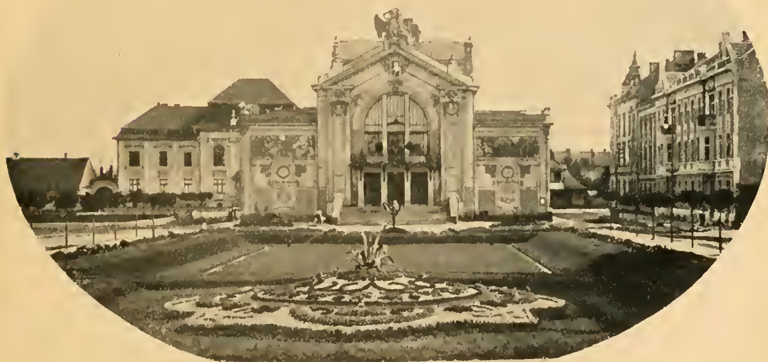
Úzká ulička Pernerova blízko Veselky vede k býv. mlýnu »na valše« a dále pod zámek k labskému mostu; na jižní straně spojuje Královskou třídu s ulicí Smilovou v níž jest Dělnický dům nár. socialistů, a s dalšími ulicemi třída Sladkovského až ku železniční trati sahající, v níž se nachází zdejší evangelicko ref. církve jednoduchý chrám, nesoucí velký kalich v průčelí.

Ulička vedle c. k. pošty vede na zastrčenou část třídy, zvanou »Na hrádku«. Dlouhá Jindřišská ulice spojuje třídu s ulicí Smilovou a se vzdálenější ulici Karlovou; v ní jest Dělnický dům strany sociálně demokratické. V obou Dělnických domech jsou umístěny biografy.

Domky malé uličky Vodní nad bývalým hradebním příkopem, jenž jest dnes již téměř celý zavezen, byly r. 1913 sbourány a vyvstanou zde

veliké a nákladné stavby: okresní dům a městské museum, jež budou zavírati na severozápadní straně nové náměstí před Zelenou branou.

Nežli vstoupíme do Starého města, musíme přejíti přes někdejší hradební příkop, nyní zasypaný, který se zdí vysokou zavíral dříve město, byv napájen vodou z Chrudimky, a pak projíti štíhlou věží Zelenou branou, 59 m vysokou, která majestátně panuje nad městem a kterou vedla již v dávných dobách zemská stezka Trstenická od Litomyšle ku Praze. Zelená brána vystavěna byla od mistra Jiříka, Moravana, na roz-

Městské divadlo v Pardubicích.

kaz pana Viléma z Pernštýna r. 1507; gotická ta věž nese osm menších věžiček a větší střední s hvězdou žlacenou, hodiny se čtyřmi ciferníky a jest kryta mědí, která sezelenala a dala tak bráně jméno »Zelená« i celému předměstí (»Zelené«).

Na západní straně byla dříve dubová železem pobitá padací mříže, která odstraněna okolo r. 1800. Stěžejí po vratech a devět prkének zanechaných v klenbě z doby jejího budování dosud tu spatříme. R. 1912 zřízen byl na bráně ochoz na betonových krakorcích, brána zbavena omítky, důkladně opravena, aby vyhlížela jako za starých časů, kdy hlásný s pavlače oznamoval rohem hodiny a požár.

Před věží jest jednopatrové předbrání s cimbuřím, střílnami a goticky sklenutým vjezdem a menším vchodem pro pěší; na průčelí dle

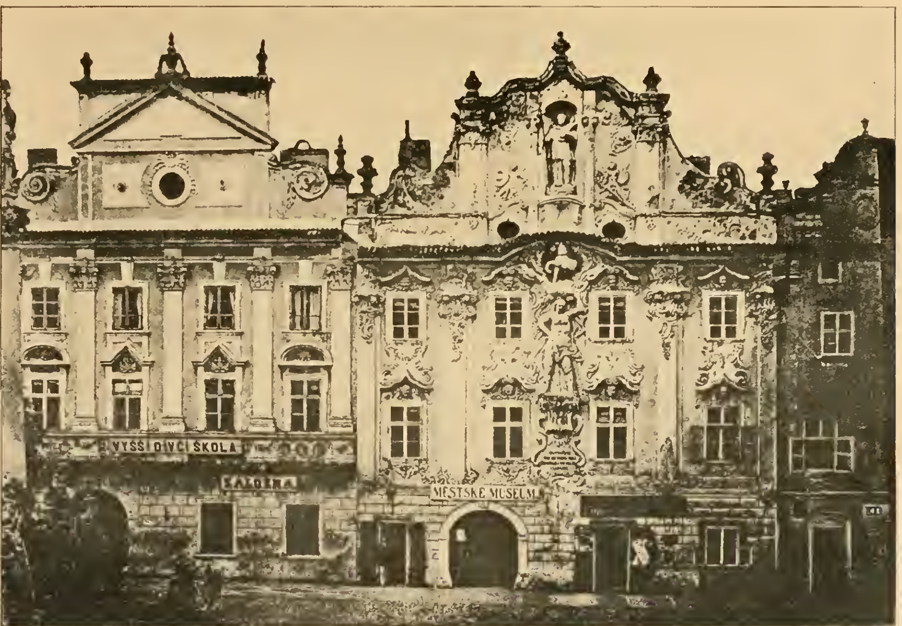
kartonu Alešova znázorněn r. 1903 plastikou velikou původ znaku pánů z Pardubic. Zachováním Zelené brány uctili Pardubičtí památku svého dobrodince Viléma z Pernštýna více, než jakýmkoliv pomníkem. Na prostranství před branou stojí na jižní straně nad květinovými koberci městské divadlo, ozdobené v průčelí malbami Urbanovými a medaillony: Smetany a J. K. Tyla, a za ním dům Rakousko-Uherské banky, na straně severní děkanský chrám a stará zvonice a mohutná hráz se starými kaštany, kterou město chráněno před zátopou, když zámek byl oblit vodou.

Projdouce Zelenou branou a krátkou Zelenobranskou ulicí staneme na Hlavním náměstí.

Zvláštní duch nás tu ovane: duch minulosti a přítomnosti zápasí tu poslední dvě desetiletí. Ty staré mohutné pernštýnské zdi s vysokými okrasnými štíty, pokrytými někde bohatou prací štukatérskou, ustupují modernímu vkusu, jenž s tohoto starožitného náměstí, jemuž co do tvářnosti málo které v Čechách se vyrovná, stírá víc a více původní ráz. Náměstí má podobu pravidelné obdélníka (129 m dl., 45 a půl metru šir.) a chová uprostřed pozlacenou sochu Neposkvrněné Panny Marie z r. 1695 na 6 m vysokém sloupě ovinutou čtverhrannou galerií se sochami osmi patronu českých a se čtyřmi korunovanými lvy v rozích, kterou zhotovil v roce 1777 sochař Jakub Teplý.

Zelená brána v Pardubicích (pohled z náměstí).

BÝVALÁ RADNICE PARDUBICKÁ.

NOVÁ RADNICE PARDUBICKÁ.

Naproti soše na severní straně stávala radnice a domy obecní s vojenskou strážnicí pod kaštany. Stará ta radnice (vystavěná r. 1722) měla průčelí bohatě odzdobené měšťanem a sochařem zdejším Jakubem Teplým. Nahoře ve výklenku byla socha arcibiskupa Arnošta z Pardubic, pod ní městský znak (půl koně bílého jezdeckého v červeném poli), jejž držela mohutná postava Herkulova, pod níž byl tento nápis: »Arnošt první arcibiskup Pražský, užíval toho znaku, jejž nyní, císaři, město tvé má.« Radnice tato a tři sousední domy byly strženy a na místě nich vystavěna v l. 1893—94 dle návrhu architekta Jan Wejricha nová radnice v české renaissanci nákladem 159.000 zl. V průčelí nalézáme osm medaillonů s podobiznami českých králů a na vrcholu štítu mezi oběma věžemi sochu Vojtěcha z Pernštýna tepanou z mědi. V prvním poschodí nalézá se nádherně zařízená zasedací síň městského zastupitelstva s přihrádkovým stropem a nástěnnými obrazy K. Klusáčka. V druhém patře jsou místnosti okresního soudu a v zadním traktu místnosti knihovny c. k. soudu a Měšťanské besedy. V přízemí jest vpředu Městská spořitelna a restaurace. Kromě radnice zasluhují zvláštní zmínky pro svůj zevnějšek ještě dům Polákův »s Jonášem«, dům Wernerovský a Hladěnův, pro vnitřní klenby hostinec »u Koníčka« a dům Polákův a dům Oesterreicheruv nesoucí desku, na níž zobrazena pověst o původu znaku pernštýnského, jenž vykazuje černou zubří hlavu s houžví ve chřípích; z nových domu Obč. záložna na jejímž průčelí jsou reliefy Krista, Žižky z Trocnova a ostrého výstupu Jiříka z Poděbrad s kardinálem Fantinem de Vale. Občan. záložna v tomto svém krásném stánku oslavila r. 1913 padesátiletou blahodárnou činnost, za kterouž příčinou vydala skvostný jubilejní spis, z něhož některá vyobrazení se vzácnou ochotou laskavě nám zapujčila do tohoto popisu. V budově Občanské záložny jsou úřadovny c. k. okres. hejtmanství. V tomto domě, dříve zvaném »U bílé růže« bydlil v letech čtyřicátých minulého věku dr. Jos. Boj. Pichl s manželkou svou Františkou, básnířkou českou, známou pode jménem Marie Čacká. V představeném měst-

Polákův dům »s Jonášem« na náměstí pardubickém.

1. Kostelní ulička v Pardubicích.

2. Dům Wernerův na náměstí pardubickém s vchodem do ulice Bartolomějské.

3. Vinice a kamenný most v Pardubicích.

4. Děkanský kostel v Pardubicích.

5. Pomník bratranců Veverků.

OBČANSKÁ ZÁLOŽNA V PARDUBICÍCH.

ském domě na západní straně vede široký průchod k staré zvonici a děkanskému kostelu.

Z náměstí vedle domu Wernerovského vede pod obloukem ozdobeným starobylými freskami, úzká a křivá ulička Bartolomějská, připomínající ulice táborské, svahovitě na Wernerovo nábřeží a do Kostelní ulice; na jižní straně vede krátká Klášterní ulice ku kostelu Zvěstování Panny Marie, staroměstským školám a reálce, na severní straně pěkná ulice Pernštýnská, jejíž domy mají podobnou tvářnost jako domy náměstí, vede k zámku a na Bílé předměstí. Dáme se touto poslední. Všimnouce si na východní straně pamětní desky na rodném domě Frant. Schwarze, projdeme u »císař-

Děkanský chrám sv. Bartoloměje v Pardubicích.

s k é h o m l ý n a« průchodem zvaným »p o d s k l í p k y«, a přijdeme na W e r n o r o v o n á b ř e ž í podél bývalého náhonu Haldy, kde stávaly dříve staré masné krámy a kde na západním konci vypíná se štíhlou věží do výše d ě k a n s k ý c h r á m sv. Bartoloměje, stojící těsně nad náhonem. R. 1295 založen byl při něm klášter Křižovníkův červeného srdce (Cyriakův), který byl r. 1421 od Žižky, když táhl od Chrudimě přes Pardubice, i s kostelem rozbořen a zůstal v ssutinách, až obé vystavěl znovu r. 1519 V i l é m z P e r n š t ý n a, povolav sem Minority z Krakova. R. 1532 syn jeho V o j t ě c h uvedl mnichy ke kostelu Zvěstování P. Marie a kostel sv. Bartoloměje povýšil za farní.

Náhrobek Vojtěcha z Pernštýnů v chrámě sv. Bartoloměje.

Když r. 1538 město i s chrámem vyhořelo, vystavěl je zase J a n z P e r n š t ý n a. Po celé 16. století byla správa tohoto chrámu v r u k o u p o d o b o j í c h a teprve po r. 1620 přešel do správy katolické. Stavěn jest v slohu gotickém o třech lodích; zvony (5) chrámové visí na blízké zvonici; největší z nich sv. Bartoloměje váží 21½ metr. centů a byl r. 1670 přelit. Uvnitř kostela jest pamětihodný o b r a z s v. B a r t o l o m ě j e od M i c h. L. W i l l m a n a ze školy Rembrandtovy a krásný n á h r o b e k z b í l é h o m r a m o r u pana Vojtěcha z Pernštýna, nejvyššího hofmistra království Českého (zemř. 1534) před hlavním oltářem a oratoře s renaissančním pažením kassetovaným. Též portál na sev. straně kostela, k němuž přes klenutý most nad Haldou vede 15 schodů, jest krásná práce kamenická, nad níž jest velká deska pamětní s výjevem z pověsti o původu erbu pánů z Pernštýna a znaky rodovými. V roce 1912-13 byl péčí kostelního výboru restaurován prací archritekta Boži Dvořáka a nově vysvěcen biskupem královéhradeckým J. Doubravou.

Za zvonicí u kostela nachází se soukromý průchodní dům č. 82, kde bývala od r. 1522 škola, jejímž správcem byl po r. 1572 známý mistr Martin Bacháček z Nauměřic, předchůdce snah Komenského. Vedle tohoto domu jest zmíněný již průchodní dům městský, kde umístěny některé úřady městské a státní.

Od kostela děkanského půjdeme ulicí Kostelní až k podjezdu, po jehož jižní straně stojí dům č. 15. kdysi pánů z Pernštýna, v jehož prvním patře vyjmuty byly dva vzácné renaissanční portály z pálené hlíny, z nichž jeden uložen v král. zemském museu v Praze, druhý v městském místním museu. Portály tyto, jakož i krásná renaissanční obložení oken, jaká spatřujeme na císařském mlýně a u Zelené brány, byly pracovány nejspíše v panské dílně tou[f]arské, řízené některým vlašským umělcem. Projdouce podjezdem uchýlíme se v levu do krátké ulice Zámecké, z níž gotickou branou, ozdobenou znakem pernštýnským, dostaneme se do první části rozsáhlého zámku pardubického, jenž náleží k největším a dosud nejzachovalejším zámkům českým a jest nejpřednější okrasou a památkou města Pardubic. Starobylý ten zámek skládá se z předhradí a vnitřního zámku. Nežli se dostaneme k předhradí, musíme projíti trojhranným stavením, zavírajícím nevelký dvorec s kašnou, jehož druhá brána byla věžovitá. Této části se říká podhradí a náležela do ohrady městské a obsahovala to, co se nemohlo směstnati v zámku, sýpky kovárnu, kancelář sirotčí a j. Vykročivše z druhé brány spatříme před sebou zámek uprostřed bujných lučin, zastřený místy stromovím, jímž jsou osázeny vysoké valy. Kdysi místo lučin býval tu bahnitý příkop, jenž se až do r. 1734 naháněl široce vodou z Chrudimky. Přes příkop chodilo se k třetí bráně po mostě dřevěném, místo něhož nasypána tu r. 1805 cesta, která může slouti »hladovou cestou«, neboť poskytla lidu dělnému výdělku v čas velkého hladu r. 1805. Tuto vysokou cestu podoby hráze zdobí socha sv. Františka de Pauli a sv. Jana Nepom.

Předhradí zámku pardubického.

Před třetí branou býval most zdvihutý, po němž tu zbyly pouze kladky, po nichž se »zpodjímal« či vytahoval. Na třetí bráně, postavené r. 1511 nachází se nad čtyřmi znaky (pánův z Pernštýna, Lomnice, Štern-

berka a Vartenberka) také deska, jakouž jsme viděli již na domě Oesterreicherově a na děkanském kostele, na níž jest zobrazen výjev z této pověsti: Praotec Pernštýnův Věňava neb Vojtěch byl uhlířem a když v lese uhlí pálíval, přicházíval divoký zubr neb tur a sežral mu potravu, kterou s sebou míval. Uhlíř nevěda jak by se zvířete zmocnil, rozhlížel

Průčelí zámku pardubického.

se a tu ptáček jeden na stromě zpíval jako by volal: »lejčím, lejčím!« Věňava porozuměl, odvinul s obuví své lýko a drže pevně zubra za rohy, provlékl mu pak nozdrami lýkový provazec, čímž jej zkrotil a přivedl na hrad knížecí. Za tuto odvahu dostal les, kde uhlí pálil u Pernštýna a do znaku černou zubří hlavu.

Stavení zámku Pardubického, zavřená valy, jež vybíhají ve čtyři rondely, obrácené ke stranám světa a obehnaná vysokou zdí se střílnami a zmíněným již širokým příkopem, dělí se na zámek dolní či předhradí

(»dolní plac«) a zámek horní, stojící na místě někdejší tvrze, jež tu stávala již ve 14. stol.

Na předhradí býval pivovar, různé sklepy, zejména pro munici válečnou, konírna, dvě solnice, do nichž se skládala sůl z Budějovic a z Prahy, dílna bednářská, lázeň a byty některých úředníků a zámecké chasy.

Z předhradí vede kamenný most přes vyzděný příkop k vlastnímu zámku, jenž na třech stranách obklíčen roklí a jehož portál kamenný v renaissančním slohu jest vzácná a skvostná umělecká památka. Pracován byl r. 1529 nákladem Vojtěcha z Pernštýna a postaven r. 1541 za jeho bratra Jana. Most z r. 1543 nese na zdech parapetních rodové znaky. Dlouhým vjezdem s gotickými klenbami přijdeme na nejvnitřnější zámecký dvůr, který jest malý, čtverhranný a tmavý a na němž pozoruhodná jest jednoduchá arkáda ze 16. věku vchod do kaple sv. Tří králův a sedmipatrová věž Hláska, s níž rozkošný a daleký rozhled po Polabí a jejíž skřípavá korouhvička ukazuje Pardubčanům směr větru, který tam u zvonku prudce vane. Všechny prostory zámecké ztratily původní svou tvářnost a rozměry častým přeměňováním. Druhá zámecká věž, nižší, má bicí hodiny a zbytky staré malby. Dokud panství Pardubické bylo císařským, bývalo na zámku pro císaře pět pokojů ozdobných v druhém ponebí, k nimž se šlo ozdobnými portály.

S nimi sousedila velká síň zdélí 38 m. a zšíří 13 m. s pěkným táflováním, v níž byla tabule sklenná, do níž králové Vladislav II., Leopold I. a Karel VI. jména svá démanty vyryli. V místnostech přepažených umístěny později c. k. úřady a ve sklepech zámeckých zavíráni nejvíce cikáni, proto nazváno vězení to »cikánka«. Z jednoho sklepa na východní straně vychází prý chodba, o níž pověst vypráví, že vede až pod Kunětice a když se stavěl labský most, že kůly byla proražena a zatopena. —

Kde pne se dnes veliký zámek, tam čněla nad vodou na počátku 14. stol. skrovná tvrz, řečená Pordubice neb Pardubice, také Pardědubice, ves pak byla nepochybně tam, kde jsou nynější Pardubičky. Nejstarší známý držitel její uvádí se Půta z Pardubic k roku 1318, jenž psal se více z Dubé (rod Hronoviců znaků ostrve) a jehož synové Hajman (Hynek) a Crh postoupili Pardubice směnou za Visemburk Arnoštovi z Hostyně, hejtmanu na Kladště, jenž prý založil Nové město Pardubice (1330). Rod těchto pánů, příbuzný s Malovci z Malovic, užíval ve znaku půl stříbrného rejtharského koně se zlatou uzdou v červeném poli, kdežto Malovci půl koně zlatého v modrém štítě. Předek jejich Ješek bojoval ve vojště krále Vladislava u Milána r. 1158, vnikl s několika odvážnými druhy do města a když s kořistí branou chtěli uniknouti, vzkřikli Milánští na pověžného, aby spustil těžkou mříži, kteráž Ješkovi přeťala koně v půli. Ale statečný český bojovník popadl přední

1. Zadní strana zámku pardubického.

2. Brána zámeckého předhradí.

3. Zámecký portál z r. 1529.

půli koně na svá bedra a tak se králi v ležení představil. Za udatnost tuto povýšen do stavu rytířského a do erbu mu dána přední půle jízdeckého koně. Výjev tento plasticky podán sochařem Boh. Vlčkem na Zelené bráně, jak vzpomenuto výše.

Nejslavnější z rodu pánů z Pardubic jsou Arnošt, syn předešlého, slavné paměti první arcibiskup Pražský, a synovec jeho Smil Flaška z Pardubic, nejvyšší písař a protonotář král. Českého a proslulý básník český. Ačkoliv otec učinil Arnošta dědicem zboží a poručníkem tří nezletilých bratří a synovců sirotků, neměl Arnošt času na hospodaření na statcích i uvázali se v ně dva nejmladší bratří, Smil a Vilém. Zboží Pardubské obsahovalo tehdáž tvrz Pardubice, Nové město Pardubice řečené, vsi Ostřešany, Bukovinu Černou, Lhotu Rybářskou a Lhotu Přívoz; také měli držitelé od času dávných právo vybírati z každého voru dřev, jenž byl po Labi splaven, 4 a půl kopy grošů cla, což jest neklamným svědectvím, jak stará jest již plavba pltní po Labi.

Velikost zboží Pardubského položili jsme tuto, abychom mohli tím více užasnouti nad jeho rozsahem, až zmíníme se o pozdějším jeho držiteli panu Vilému z Pernštýna. Zboží Pardubické po krátkém vladaření Smilově držel Vilém, jenž se sem ze tvrze Staré přistěhoval. Tehdy již část zboží náležela Vznatovi ze Skuhrova. Po smrti tohoto připadla ta část králi, ale výprosníci si odúmrť vyprosili, tak že jim připadly Pardubice a Vilémovi Stará s vesnicemi mnohými u Pardubic, jež pak držel syn jeho Smil a potomci jeho k panství Rychmburskému, píšíce se Flaškani z Rychmburka. Jmenovaný Smil činným byl v tehdejších politických bězích, jest spisovatelem »Nové rady« a padl v bitce na straně jednoty panské proti královským 13. srpna 1403 mezi Horou a Čáslaví. Po pánech z Pardubic stal se držitelem Pardubského zboží dvořenín krále Václava Jan čili Hanuš z Mühlheima, jinak též Mühlheim z Pardubic, zakladatel kaple Betlémské v Praze, kterýž sám podal k této kapli r. 1402 M. Jana Husa. Kdo držel Pardubice po smrti Mühlheimově (asi r. 1405), neznámo. Ve válkách husitských seděl na nich Viktorin z Kunštátu a z Poděbrad, otec krále Jiřího a důvěrný přítel Žižkův, jenž zemřel v Pardubicích 1. ledna 1427, kdy Jiřímu bylo teprve nesplna sedm let. Ve zboží Pardubické uvázal se horlivý kališník Jan Hlaváč z Ronova a z Mitrova, jenž je prodal Divišovi Bořkovi z Miletínka, o němž se více zmiňujeme při Kunětické hoře. Po Diviši následoval na Pardubicích bratr jeho Vaněk z Miletínka, pak synové tohoto Jiřík a Diviš, z nichž druhý brzo zemřel, Jiřík pak pro svoji nehospodárnost musel zboží Pardubické postoupiti věřitelům Zděslavovi Jeníkovi z Mečkova a Jindřichovi staršímu z Minstrberka, kteří je prodali panu Vilémovi z Pernštýna a na Helfenšteině r. 1491 10. června, kterýž, an sám na něm býti nemohl, ustanovil purkrabím Jana Bušku z Hodkova.

Panu Vilému z Pernštýna děkují Pardubice za všechen svůj rozvoj v minulosti, za svoji chvalnou pověst a jméno v historii a za mnohá dobrodiní.

Bylť pan Vilém mužem, nad nějž nebylo v tehdejší době v národě, ba jakých nemnoho tehdáž v celé Evropě. Státnický věhlas, ušlechtilý charakter, jaký sluší muži tak vysoce postavenému a bohatstvím oplývajícímu, pojily se u něho s nevšední hospodárností a promyslem, statečnost se shovívavostí, láska rodinná s láskou vlasteneckou. Svobody i umění milovný ten velmož nehynoucí pomníky svých snah a svého ducha postavil si zvláště na svém panství Pardubském, kteréž v té době bylo největší a nejlidnatější a první z příčin kulturních a živnostních a vzrostlo za něho na výměru 13 čtverečných mil, stanouc se přímo knížectvím, neboť prostíralo se od Borohrádku k Poděbradům, od Hradce Král. k Chrudimi. V příčině náboženské byl pan Vilém velice snášelivý, známať jsou jeho slova: »S Římany věřím, s Čechy (podobojími) držím a s Bratřími umírám.« Jeho ušlechtilému vlastenectví děkovaly Čechy za památnou smlouvu Svatováclavskou r. 1517. Rozměry přítomného díla nedovolují, abychom šířeji o panu Vilému pojednali, i odkazujeme čtenáře své na dílo Palackého a jiná.

Vzorná hospodářská činnost, kulturní, politická i jiná pana Viléma byla rozsáhlá. Místo přívozu přes Labe vystavěl dřevěný most, r. 1507 ohradil město náspy a zdí a branami. R. 1509 udělil měšťanům právo, aby mohli o statcích svých říditi. Roku 1510 vyzdvihl kostel sv. Jana Křtitele na Zelenobranském předměstí a při něm špitál, daroval městu les, pustil mu prodej vína a j. Rozšířil a zvelebil 1498—1511 zámek, zakládal rybníky, stavěl umělé vodotoče, jakými jsou zvláště náhony Opatovický a Halda a horlivě pečoval o zdárné vychování svých dítek s chotí svou vždy milovanou Johankou z Liblic, přední ochranitelkou Jednoty bratří českých. Vladislav II., ubíraje se s valným komonstvem v sobotu 22. července 1497 přes Pardubice do Uher, zastavil se u pana Viléma na tvrzi, zdržel se tu přes neděli a dva syny jeho Jana a Vojtěcha pasoval na rytířství. Pan Vilém, onemocněv na Moravě, chvátal do Čech ku Kasalovi, mohl-li by mu co na

Arkády v nádvoří zámku Pardubického.

otokách na nohách pomoci, ale zemřel na Pardubicích dne 8. dubna 1521 u vysokém stáří.

Po Vilémovi následoval na Pardubicích a ostatním zboží v Čechách Vojtěch, Jan dostal zboží moravské. Vojtěch, jenž po otci r. 1514 obdržel od krále úřad nejvyššího hofmistra, kráčel ve šlépějích jeho. Pardubicům udělil právo, aby mohly míti masné krámy, pivo vařiti, daroval jim vsi Bukovinu a Lhotku za Ležánkami k Hůrkám, které splynuly s Bělobranským předměstím. Nezanechav dědiců, lidumilný ten pán záhy zemřel (17. března 1534) ve svém domě na hradě Pražském a pochován s velikou poctou v chrámě pardubickém. Statky jeho zdědil bratr Jan z Pernšteina, hejtman markrabství Moravského, jenž pro ohromné své bohatství zván byl Bohatým, neboť držel od Ferdinanda I. nějaký čas hrabství Kladské a peníze ze zlata a stříbra se svým obrazem bíti kázal. Jan přilnul k novotám evangelickým tak, že i poručence svého knížete Těšínského u víře evangelické dal vychovati, ale synové jeho Jaroslav a Vratislav, byli opak otce, ti vynikali horlivostí katolickou a nechtěli jiné víry trpěti, než stranu pod jednou a starou pod obojí. Tenkráte na Pardubsku nastalo smutné stěhování Českých Bratří, pláč a nářek žalostný. R. 1547 bylo první exilium bratrské.

Jan Bohatý zemřel 8. září 1548 v Gruschbachu v hrabství Kladském a pohřben v kostele Doubravnickém na Moravě vedle svých předků. Synové jeho, Jaroslav, Vratislav a Vojtěch, se zbožím otcovským podělili. Jaroslav (nar. 1528), J. M. C. Ferdinanda I. rada, komorník a nejvyšší štolba, dostal hlavně statky české, více než 10 hradů s několika sty vesnic, ale nehospodárností, ba marnotratností a zbytečným přepychem tak je obtížil, že prodával část po části a ztratil právo i na Pardubice 1559; padl v boji proti Turkům 27. července 1569. Pernštýnové vymřeli r. 1631 Vratislavem, vnukem bratra Jaroslavova Vratislava Nádherného.

Jelikož krásné panství Pardubické zalíbilo se arciknížeti Maximilianovi a otec jeho král Ferdinand prý tesklivě »chudobu« krále Českého nesl, koupeno z peněz sebraných po královských městech českých (Plzeň dala 3000 kop míš.) ke stolu krále Českého od hlavního věřitele pana Jaroslava za 20.000 kop grošů českých dne 21. března 1560, čímž stalo se pak císařským a zůstalo až do novějších dob v držení komory královské.

Když se byl císař Rudolf II. odřekl české koruny, vykázáno mu k výživě kromě jiného panství Pardubické. Právo na Pardubice osoboval si po smrti Rudolfově (20. ledna 1612) Karel z Lichtenšteina, ale císař Matyáš udělil mu knížectví Opavské co léno koruny České a tak Pardubice zůstaly králi Českému a panství spravováno pak císařskými hejtmany, kteří později sluli »vrchními«. Ve válce třicetileté náležel pardubický zámek k nejbezpečnějším pevnostem v Čechách.

R. 1631 osazen byl silnou posádkou, která r. 1634 odrazila Švédy pod majorem Stallhannsem a r. 1643 střelbou ze 14 kusův švédského vůdce Torstensona, který přilehl dne 15. září 1645 k zámku podruhé, metaje naň žhavé koule, z čehož vznikl požár, jenž ztrávil město a předhradí, avšak marně, nedobyl jej. Na zámku pardubickém počalo se dosud neobjasněné vyjednávání Valdštýna se Sasy, později za císařovny Marie Terezie ujednány zde r. 1763 základy míru Hubertsburského, jímž skončila se válka sedmiletá a Leopold I. 28. června 1680 vydal tu první patent robotní.

»Nad Haldou«. Zbytky hradeb v Pardubicích.

Dlužno ještě zmíniti se stručně o hospodářství na panství komorním. Pivovary byly dva, v Dašicích a zámku, bohdanečský užívala obec; vinice byla pod Kunětickou horou, chmelnice byly dvě: pardubská a dašická; jedenáct dvorů většinou dřevěných, tři ovčíny a několik mlýnů. Roboty byly orné, ženné, hrabné; nejvíce jich měli Bohdanečtí; kromě nich dávali poddaní obilí, slepice, vejce. U Opatovic byla lososnice, pod Kunětickou horou obšírná obora daňčí s komorou bažantí a koroptví, tři obory vlčí, při Kladrubech krásná obora koňská, revírův 13, záspův svinských 99 a veliké množství lesův na 33 hájemství rozdělených. Všichni úředníci při dvořích, při fišpartaji, jagerpartaji a gestütpartaji byli pod deputát. Všemohoucím pánem na panství byl vrchní, obyčejně zchudlý šlechtic a pravou jeho rukou písař. Neposlušní sedláci byli vypláceni holí, dáváni buďto do klády, neb trlice, aneb sázeni na dřevěného osla, který stával »na place« v zámku.

Jeden písař na Pardubicku prý toho tolik robotníkům naporoučel, že se sedláci zdvihli, přitrhli do zámku, svlékli písaře v kanceláři do naha, nalili naň inkoustu, co ho tu bylo a pak jej posypali posýpátkem. Zločinci byli mučeni v přízemí v mučírně a popravováni na katově dvorečku, malé, uzavřené prostoře vedle mučírny mezi vysokými zdmi zámeckými.

Ale když panství neslo malý užitek, prodáno r. 1863 c. k. národní bance, od níž prodáno r. 1866 privil. Rakouskému ústavu kreditnímu a Leopoldovi rytíři Lämlovi. R. 1864 odprodáno od panství zboží Čivické jež koupil za 310.000 poslední obrpurkrabí království Českého hrabě Karel Chotek z Chotkova a Vojnína. Od Úvěrního ústavu odkoupil panství svob. pán Jan z Liebigů, kterýž je zase prodal za 2,020.000 zl. dru Richardu baronu Draschemu z Wartinberga; díl jeho. zboží Dašické, prodáno od panství markraběti Alexandru z Pallavicini.

Než opusťme již zámek a jděme starým lípovým stromořadím k labskému mostu, který r. 1866 po ústupu našeho vojska byl zapálen; blíže něho v městské plovárně můžeme za parného léta pookřáti a nastoupiti cestu přes Bělobranské či Bílé předměstí do vnitř města. Dlouhá, úzká ulice Labská s nízkými domky, vystavěnými na hrázi mezi Chrudimkou a zámeckým příkopem, vede na Bílé náměstí, nazvané tak po Bílé bráně, jež stála na konci Arnoštovy ulice a byla jen 35 m vysoká, jež však byla r. 1840 zbořena pro úzký vjezd, jenž tehdejším vozkům s těžkými náklady nevyhovoval. Touto branou chtěli se Prusové 1744 dostati lstí do města; přestrojivše se za vozky, vezli pod plachtami ukryté vojíny. Za jižní stranou Bílého náměstí či »dřevěného rynku« tekla dříve Halda na císařský mlýn, na východní straně spěchá přes velký moderní železný jez Chrudimka k Labi, dávajíc s Haldou sílu městské elektrárně a Winternitzovu mlýnu. Odtud možno přijíti Štrossovou ulicí k chemické barvírně Červinkově a Kuchynkově, ke kostelíčku Bolestné Panny Marie (z r. 1710) na Vystrkově, ke krásné škole »U kostelíčka«, městskému chudobinci chorobinci a sirotčinci a k vojenské nemocnici J. V. císaře a krále Františka Josefa I. Kostelíček barokového slohu má ambity a na prostranství před ním konává se každoročně na jaře velice hlučná pouť; vystavěn byl r. 1710 místo malé dřevěné kapličky, která tu stávala od r. 1670. Ku Vystrkovu přiléhá městský park, zvaný Bubeníkovy sady, na pravém břehu Chrudimky, kolem níž tu po regulaci jest pěkná procházka po hrázích. Přes železný most kolem školy reálné, kostela klášterního a škol staroměstských můžeme se vrátiti do náměstí neb Jahnovou třídou k městskému divadlu; s mostu shlédneme kamenný most železniční státní dráhy a kopec Vinici s vodojemem městského vodovodu a hostincem, oblíbené to výletní místo Pardubičanů. Na vlnách Chrudimky prohání se houf různých lodiček mi-

lovníků řemesla mnohých Benátčanů. Než skončíme procházku městem, ještě stavíme se v bývalém klášterním k o s t e l e Z v ě s t o v á n í P a n n y M a r i e, abychom si prohlédli vzácnou k l e n b u d i a m a n t o v o u s k a p s a m i v presbytéři, obraz narození Páně dle kartonu Alešova a zvenčí některé náhrobky osob šlechtických kdysi v kostele pochovaných; pod kostelem jsou klášterní hrobky, nyní prázdné. Chrám tento jest nejstarší z chrámů pardubických a jest stavěn ve slohu gotickém; klášter

Sjížďka účastníků k parforsním honům v Pardubicích.

Minoritů při něm zrušen byl r. 1786. Hlavní oltářní obraz od rodáka mateřovského Frant. P o t ě š i l a jest nyní v museu a oltář má tabernakul a kříž z pískovce, pěkné sochařské práce. Pro úplnost dodáváme o Pardubicích ještě následující:

Pardubice, vzdálené od Prahy 12 mil, leží 218 m nad hladinou moře Adrijského a zaujímají s poli, lesy a pastvinami 3298 jiter 7 čtv. sáhů; patřily v 15. a 16. stol. k župě Chrudimské, církevně k vikariátu Pardubskému. Dělí se na Staré a Nové město; v prvém soustředěny jsou všecky úřady, v druhém průmyslové závody. Jsou zde: c. k. vyšší reálka, c. k. gymnasium, soukromé dívčí reálné gymnasium, c. k. státní průmyslová škola, tři školy měšťanské, 6 obecných, městská průmyslová dívčí škola a obchodní škola pro dívky, školy pokračovací, pomocná škola, první v Čechách, a více soukromých ústavů vzdělavacích. Spolkový život jest zde velmi živý a nacházejí se zde téměř všecky spolky,

Vypuštění jelena k parforsním honům přivezeného.

s jakými shledáváme se v nejpřednějších městech českých. Jsou zde tři lékárny, tři knihkupectví; dříve tu kvetlo koželužství a soukenictví, ale obě ta řemesla nadobro již zanikla. Po osudné bitvě u Hradce Králové dne 3. července r. 1866 ustupovala přes Pardubice, na polo liduprázdné, větší část armády rakouské a saské. Dne 6. července dorazili do Pardubic pruský král Vilém a korunní princ Bedřich. Dne 8. července přijel sem generál bar. Gablenz vyjednávati příměří. Po uzavření míru uvítaly Pardubice nadšeně dne 24. října 1866 J. V. císaře a krále Františka Josefa I. Císaře a císařovnu hostily Pardubice také v pozdějších letech, kdy sem na krátko zavítali k honům parforsním, jež tu každoročně v podzim koná vysoká šlechta a k nimž se všech stran sjíždí se značné množství nejvzácnějších hostů.

Parforsní hony vysoké šlechty počaly v Pardubicích r. 1847. V letech 1848, 1849 nebylo honů, až r. 1850 ujal se jich opětně bar. Zedtwitz. Po něm pak pořadatelem jich byl kníže Egon Thurn Taxis, r. 1870 hrabě Jiří Stockau a r. 1872 princ Emil Fürstenberg. Od roku 1877 stojí v čele šlechtické honební společnosti jako master (předseda) J. Exc. hrabě Jindřich Larisch Mönich. Někteří šlechtici zakoupili si v Královské třídě domky, kde po čas honů sami neb

Pronásledovaná laň.

Pronásledování jelena.

jejich komorníci a štolbové přebývali a kde měli i stáje pro koně. Domek knížete z Liechtensteinů (nyní kníž. z Auerspergů) dosud stojí, domek knížete Fürstenberga, nesoucí velké lucerny v jeleních parozích, změněn po koupi v dům c. k. pošty. Ostatní šlechtici, kteří se honů súčastňují,

Za jelenem do řeky.

Účastníci honů za pronásledovaným jelenem.

mívají tu byty a stáje najaté. Pro všechny pak jest tu společný »r e s u r s« (kasino šlechtické) v domě barona Wolfa z Heldreichů, odkud nejvíce účastníků vyjíždí na hon a kam se po honu opětně vracejí na řádné občerstvení a kde mají též svého kuchaře. (Dcerou takového kuchaře byla i choť zvěčnělého našeho historika dra Zikmunda Wintra.)

Stádo jelenů a laní bývalo prvotně chováno v oboře pod kapličkou a hostincem »u sv. Marka« a sledníci angličtí pak v Říhově, nyní Heldreichově dvoře v Královské třídě, ale při rozšiřování se Zeleného před-

Halali v Polabinách.

městí bylo nutným přestěhovati psi za město, aby nebylo obyvatelstvo obtěžováno jich pronikavým štěkotem a vytím. Nyní chová společnost ve dvoře naproti zemské donucovací pracovně asi 100 kusů anglic. strakatých slédníků a tamtéž v ohradě asi 35 kusů jelení zvěři, které se sem v měsíci září dopraví z nedaleké obory dvakačovické, jež náleží knížeti Karlu Kinskému. Na psi a jeleny dohlíží první štvač (»hetzmeister Peck«), který před početím honů koná s pomocnými štváči vyjížďky se psy do okolí, zaučuje jich slovem i karabáčem poslušnosti.

Hony počínají 1. října a na sv. Huberta (3. listopadu) bývají dva hony. V ten den koná se také volba předsedy společnosti na tři další roky.

Účastníci honů sjíždějí se koňmo neb v kočárech, nyní také v automobilech na ustanovené místo, odkud hon má počíti; tam jest jejich meet, rendezvous či dostaveníčko. Tam opodál stojí vysoký zelený vůz s malými okénky, z něhož, když vznešené panstvo všecko se dostavilo, vypuštěn bývá paroháč. Po nastaveném můstku sestupuje pomalu dolů, rozhlížeje se a chytaje sluchy každé hnutí se všech stran; za okamžik odhopkuje kousek, opět se rozhlédne, pak poskočí poněkud hbitěji, opět se zastaví a když dobře vycítil tah větru, klade parohy na zad a dává se v prudký běh k lesu. Nyní vpustěni jsou psi do vozu, aby očichali slámu, na níž jelen ležel, a konečně táhlým zatroubením prvního štváče na pokyn mastera počíná štvanice. Psi, svěsivše hlavy k zemi, šíleně pádí po stopě za prchající zvěří, za nimi psovodové a všecka honební společnost, dámy, páni kavalíři a jejich štolbové a komorníci. Brzo zmizí divákům s očí červené kabáty, lesklé cylindry, sametové čapky buď v lese neb za strání a jen táhlý zvuk trubky dává ještě tušiti, kterým směrem štvaný jelen uhání. Mnohé překážky musí jezdci překonati, příkopy a ploty přeskočiti, řekou se přebroditi, vzdorovati dešti i větru. Mnohému štvanice přivodila úraz, ba hrabě Stadion a kníže Kinský z Heřm. Městce ztratili o honech i život. Když pak uštvaný jelen neb laň klesne, tu jest starostí psovodů aby psi zadrželi, by kořist dostiženou neroztrhali. Tu zazní veselé troubení, jezdci zvěř obklopí, která bývá chycena na oko a provolají »halali!« (vítězný jásot lovců). Po té ozdobí se dubovými ratolestmi a vracejí se do Pardubic do své besedy. Na Huberta bývá v besedě velké diner a taneční zábava.

V letech šedesátých a sedmdesátých minulého století účastnili se honů na jelena kromě jiných: kníže Kinský, baron Zedtwitz, kníže Taxis, hrabě Vrbna, princ Hohenlohe, princ Rohan, hrabě Salm, hrabě Clam Galas, hrabě Valdstein princ Arenberg, hrabě Kaunic, kníže Windischgrätz, princ Fürstenberg, nadporučík von Lewetzov, hrabě Stockau, hrabě Kővenhüller, kníže Alfred z Lichtensteinů, princ Esterhazi, kníže Rudolf z Lichtensteinů, kníže Auersperg, hrabě z Thunů, hrabě Larisch. Po kníž. Taxisovi nazvána na závodišti zdejším nebezpečná překážka Taxisův

Uštvaný jelen z řeky vytažený.

příkop. Nejvzácnějšími návštěvníky byli tu Jejich Veličenstva císař a král náš František Josef I. a císařovna a král. Alžběta, kteří počali hon jelení dne 10. listopadu 1874 u Časů a kdy provoláno halali u Vysoké nad Labem. Též zvěčnělý korunní princ Rudolf súčastnil se zdejších honů parforsních.

Dříve mívala v Pardubicích honební společnost malíře, který zajímavé episody z honů štětcem svým zvěčňoval; od r. 1877 věnoval tomuto šlechtickému sportu plnou pozornost rodák pardubický dvorní fo-

»Skok« z dostihů pardubických.

tograf Josef Pírko a vedle něho i fotograf Deyl kteří nám mnohé obrázky z přebohatých sbírek svých k reprodukci ochotně přenechali. Hony parforsní nejsou jedinou atrakcí Pardubic. I jiné četné sporty jsou zde ve značných rozměrech pěstovány, které přivádí sem spousty cizinců a jež Pardubice činí pověstným městem sportovním. Nejhlučnějším dnem v Pardubicích jest den koňských dostihů, které se konají na závodišti za městem, kde vesele hraje hudba pod vysokou tribunou a kam spějí tisícové pěšky, koňmo neb automobilem. Těžko vypsati ten závod koňů o ceny, vystavené v tribuně, těžko vylíčiti, jak z počátku ti lehčí žokejové v pestrých košilích s bandalíry a pestrých čepicích se rozjíždějí, jak ti angličtí čahouni metají sáhodlouhé skoky po rovině, přes ploty, zdi a příkopy, jak vyskakují na hráze a s nich seskakují, jak válí se v jednom klubku někdy několik koní a jezdců, jak každý z diváků jest zvědav, zda ten hnědák nebo bělouš dorazí první k cíli. Nastávají při tom momenty veselé, ale mnohdy i vážné. Na Olšinkách u Starého města jest veliké hřiště footballistů; dříve konány za nádražím závody bicyklistů a nyní tam

provádí své lety první český aviatik rodák pardubický ing. Jan Kašpar a bratranec jeho Eugen Čihák.

My Čechové můžeme se honositi, že nezůstali jsme v aviatice pozadu za velkými národy, ba že my první na tomto poli v naší říši stojíme hned za Francouzi a Němci z císařství.

Když Francouz Blériot 25. července 1909 přeletěl se svým monoplanem úžinu mořskou z Calais do Doweru, tenkráte již na pardubickém vojenském cvičišti konal pokusy v létání náš první český aviatik ing. Jan Kašpar, rodák pardubický z hotelu Veselka, který se svým bratrancem Eugenem Čihákem létadlo svoje zdokonaloval a již v neděli dne 19. června 1910 podnikl veřejný vzlet oblétnuv třikráte cvičiště až k Jesničánkám vysoko nad staré topoly. Později létal před biskupem královéhradeckým Doubravou, jindy, očekáván zástupy Pardubičanů na Vinici, přilétl z Vys. Mýta do Pardubic, jindy z Čáslavi, z Hradce Králové, dolétal ke Chrudimi, zalétl na svatbu do Prahy, a konečně uspořádal několik letů v českých městech. Na prosby svého otce, který často v automobilu let jedináčka svého provázel, až, nastudiv se jednou na takové cestě, přivodil si smrt, upustil Kašpar od zamilovaného sportu a věnoval se nyní svému hospodářství, ale bratranec jeho Čihák pokračuje za něj v aviatice dále ku cti českého jména. Aviatické snahy Kašparovy podporovali zejména domácí sportsmani baron Arth. Kraus, ing. a továrník Josef Prokop, továrník Dvořák a jiní. Kašpar i Čihák cvičívali se v létání nejčastěji záhy z rána a večer.

Ing. Jan Kašpar, první aviatik český se svým aeroplanem.

Co před nedávnem ještě v Pardubicích vylákalo za ranního šera obyvatele v nočním rouše na dvory a ulice,

Ing. J. Kašpar na svém aeroplanu před letem z Pardubic do Prahy.

jest jim dnes všedním divadlem a když slyší vrčeti aeroplan nad městem, zůstávají bez údivu jako před starodávným balonem; ovšem v jiných městech a krajích zůstane ještě náš Kašpar neb Čihák očekávaným letcem.

Z mužů o vlast zasloužilých neb proslulých na poli věd a umění, kteří v nové době zde se narodili neb zde působili, jmenujeme jen Jiljího Vrat. Jahna, básníka a spisovatele českého a ředitele zdejší reálky, Frant. Schwarze, spisovatele národohospodářského a politika, Jana Diviše, odbor. spisovatele a vynálezce bareoskopu cukrovarnického, jeho bratra Václava Diviše, archeologa a j. Z professorů-básníků a spisovatelů působili zde Jan Gebauer, Frant. Smolík, Emanuel Miřiovský, Zikmund Winter a jiní. První politický list počal tu vydávati MUDr. Bojislav Pichl pod jménem »Pardubický hlasatel svobody a lidu práva«; jeho manželkou byla básnířka Marie Čacká. Dnes vychází v Pardubicích několik politických listů, jejichž předchůdci »Stráž na Východě« a »Pernštýn« po několikaletém vycházení zanikly; všecky snaží se jak po stránce osvětové, kulturní neb sociální dávati nové podněty, aby město stalo se metropolí východních Čech.

Vydáme se z Pardubic nejprve do kraje rybničného na sever, abychom poznali, ovšem jen ze zbytků, jak slavným bývalo rybnikářství

Let aviatika J. Kašpara.

na Pardubském panství, jemuž dalo v své době zvláštní ráz a život. Čítalotˇ se ve století XIII. na Pardubsku 29 rybníků kaprovitých, 169 výtažních, 22 potěrných, 54 bylo pustých, celkem 274. Na ně zalétaly houfy vodního a bahniho ptactva; z 50 českých druhů postiženo byla na Pardubicku celkem 45 ptáků plovacích, z nichž zbyly zde pouze 23 druhy; plížili se tu lučinami různí chřástalové, na rybnících zastoupena tu byla polovice všech druhů evropských kachen, z nichž nejozdobnější byla kachna liščí, z nejvzácnějších kachna hnědá, bytující v Sibiři, ba i kajka obecná tu střelena r. 1868. Nad vodami vznášeli se rybáci, rackové a roháči, morčáci chocholatí a jiní a také zlý host rybníků kormorán či vodní havran, na nějž vysazena byla tu cena 9 kr. 2 d. jako na kunu. Krásnou a velecennou sbírku ptáků, žijících na Pardubicku, chová městské museum pardubické, sbírka zvaná Hromádkovou po vrchostenském lékaři Fr. Hromádkovi jenž všecky ptáky vycpával, nemá sobě rovné.

Poputujeme nejprvé po staré silnici ku Praze vedoucí přes Chlumec do města Bohdanče, kde dosud úřad porybného, a kamž nás doveze státní autobus, pak zahneme k slavnému kdysi sídlu zbožné řehole sv. Benedikta Opatovicům a odtud kolem hůry Kunětické zpět do Pardubic.

Dáme-li se od labského mostu u Pardubic k severu, přijdeme za krátko u kapličky sv. Josefa na rozcestí; silnice mířící k severu kolem vesničky Cihelny, kde poblíž Labe, dokud bylo panství komorním, stávala císařská cihelna, vede do Král. Hradce, druhá směru severozápadního k Bohdanči a Chlumci nad Cidl. Půjdeme touto zastíněnou starými lipami a rozhlédneme se po širém Polabí i po modravých horách v dáli.

Nejblíže při Labi hlásí se nám **Rosice**, stará farní osada s kostelem sv. Václava na samém břehu labském, a školou, do níž chodili bratranci Veverkové, vynálezci ruchadla. Rosice mívaly také svoji tvrz, osedlou pány z Mrdic, zakladateli Heřmanova Městce, jež později jako všecky okolní náležela ku panství Hory Kunětické. U kostela jest převoz, uvnitř osady čistírna cukru a továrna na impregnované pražce a na vých. straně nádraží pardubicko-liberecké dráhy. Poblíž Rosic odkryto bylo při stavbě nového železničního mostu přes Labe pohanské pohřebiště z něhož popelnice chovají pardubické a zemské museum.

Sotva jsme rozhled svůj ukončili, vcházíme již do vesničky **Trnové**, kteráž má většinou stavení zděná, any požáry často se tu opakovaly. Trnová a blizoučká sev. ležící Ohraženice s dvoutřídní školou nemají, čím by nás poutaly, i pospíšíme kolem nepatrné, od severu lesem kryté Doubravice a přes železn. trať, vedoucí ku Hradci, vzhůru na Semtínskou hrázi, jež tvoří podklad erární silnici a kterou ohrazen byl na jižní straně velký panský rybník Semtín, rozlévající se od Doubravice až po stráň nad Bohdančem. Nyní jest Semtín vypuštěn a uprostřed něho o samotě stojí panský dvůr s lihopalem, který klidí nejvíce z jeho půdy brambory. Málo zde zbylo z doby, kdy rybník se leskl, i staré

duby, vazy a jilmy na hrázi vykáceny a z ptáků při rybnících ještě žijících zakrouží tu někdy jen racek chechtavý, ostatní odstěhovali se k pohránovskému Jezeru, Rozhrně, Soprčáku a rybníku Bohdanečskému.

Ještě než dojdeme k západnímu konci bývalého rybníka, všimneme si sev. na nízké návěji písečné mezi lesy vyhlížející vísky Pohránova, za níž ještě stará osada Hrádek se kryje, po níž návrší Hrádeckým sluje, na jihu pak vísek Lhotky a Rybitev. Lhotka zajímá nás zbytkem tvrziště z dávných dob, druhá pak svými dvěma rodáky Františkem a Václavem Veverkou.

Stojíť dosud poblíž Lhotky na pravém břehu Labe samota Blatník, kde již od 13. století stávala uprostřed rybníku tvrz o dvou věžích na dvou homolkách, spojených vespolek jen dřevěným mostem. R. 1377 dostala se klášteru Opatovickému a r. 1431 byla zbořena. Převoz blatnický, v jehož okolí Polabiny jsou prostoupeny četnými tůněmi, namnoze zbytky zašlých ramen labských, uvádí se v listinách z 15. stol. V polovici 19. století žil ve Lhotce pokročilý buditel okolního rolnictva, říšský poslanec v Kroměříži, Václav Půlpán, velice zasloužilý o vyvazení selského lidu z roboty (zemř. r. 1884 v Pardubicích).

Ve vísce Rybitvech, vzdálené hodinu sev. od Pardubic, bylo vynalezeno a zhotoveno první ruchadlo od zdejších rodáků, bratranců Veverků. František Veverka narozený 3. března 1799 byl rolníkem velmi důmyslným, vymyslil a zhotovil si mlýnek na čistění obilí, řezačku s kolem a konečně vynalezl výhodné zahnutí radlice — ruchadlo, kteréž mu zhotovil jeho bratranec Václav, rybitevský kovář. »Veverčem«, jak nejdříve nové oradlo nazývali bylo oráno poprvé severně za vsí r. 1827 a zde mu též od domácích rolníků dáno jméno ruchadlo. Vísku zdobí pískovcový pomník, postavený ku poctě vynálezcům naproti dvoutřídní škole na návsi.

Od Lhotky a Rybitev k jihu a západu zelená se před námi krásná lučinatá rovina, severně nad námi dumají černé lesy bohdanečské.

Obešedše Semtín stoupáme do táhlého návrší 227 m. vysokého, jež po nedaleké bohdanečské hřbitovní kapli sv. Jiří nazváno kopcem Svatojirským; pěkný chvojný les pokrývá jej téměř celý, jen severní jeho svah k Bohdanči změněn v role. Než sestoupíme stinnou alejí do lázeňského města

Bohdanče nad Labem, poohlédneme se, pokud nám obzor dovoluje.

Blízko pod námi rozprostírá se dno vypuštěného rybníku Rozkoše, na jehož hrázi zůstala dosud bouda porybného, za ním dále povznáší se svojí kostelní věží ze šťavnaté polabské roviny útulné město Bohdaneč, v levo pak vyčnívá na ostrohu návrší věžička jmenované již kaple svatojirské, která se připomíná již ve 13. století, kdy stála v lese a konány sem pouti ze Slovenska a z Uher. Na tichém hřbitůvku při ní dřímá věčný sen mladá hlava básníka Jaroslava Langera, rodáka

bohdanečského (naroz. 12. listopadu 1806, zemřel jako městský důchodní 28. dubna 1846), jenž jako satyrický básník proslul zvláště svými bajkami a selankami. Rodný dům Langrův na rohu náměstí a Hradecké ulice býval kdysi lihovarem. Sem také převezeny ostatky paedagoga a spisovatele Jana Ev. Kosiny r. 1913.

Bohdaneč.

Na severu v dáli rýsují se kostelíky Bělé, Dobřenic, Vosic, na západě Živanic a na modravém pásmu Železných hor nejvýše všech kostelíček míčovský.

Západně od Rybitev skrývá se za lesy Černá u Bohdanče s mlýnem a dědinky přeloučského okresu Dědek a Novinsko, založené na bývalém rybníku.

Po vyhlášení tolerančního patentu bylo v osadách kolem Blatníku hojně pobloudilců náboženských, Arianů a Marokánů.

Kaple sv. Jiří v Bohdanči.

Nejníže po pravé straně silnice, kde založen městský park bohdanečský, stojí pod košatými lipami kaplička Nanebevzetí P. Marie, která nám, jsme-li unaveni, poskytne příjemného stínu a z křišťálové studánky občerstvující vody. Na místě tomto stávala prý tvrz bohda-

nečská, kterou založili a obývali pánové z Cimburka, později páni z Landštejna, kteří drželi ve 14. stol. Bohdaneč a Blatník. O tvrzišti tomto, povýšeném nad okolí, dí pověst, že v jeho sklepech ukryt jest velký poklad; ještě před 60 lety chodívali sem lidé lehkověrní o Květné neděli kopati. Jan Kuttner měšťan bohdanečský dal kopati zde horníky, ale nalezeny byly jen hluboké sklepy a v nich v sudech víno; možné, že na tomto návrší zelenala se kdys vinice.

Radnice v Bohdanči.

Po kamenném mostku přes vodný odtok z Rozkoše, stokou Rajskou zvaný, vstupujeme dlouhou Pardubickou ulicí na čisté obdélné náměstí bohdanečské, do nějž vedly dříve čtyry brány. Hned po pravé straně vzbudí naši pozornost radnice a před námi do výše pnoucí se kostel.

Radnice se zděnými arkádami, jež střechu do polovice zakrývají, a s podsíní nese malou vížku a na průčelí veliký městský znak, jak jej r. 1685 císař Leopold městu potvrdil: v pravém černém poli žlutý řebřík se šesti příčkami, v levém šachovnice z červených a bílých kamenů (vrhcaby), nad štítem anděl s pravým křídlem černým a levým červeným, zvedající zlatou korunu, z níž vyčnívá půl černého orla.

Pověst objasňuje, proč Bohdanečtí obdrželi do znaku řebřík; byliť prý první na hradbách Milána z vojska českého, které pod králem českým Vladislavem r. 1158 přišlo na pomoc císaři německému Friedrichovi I. Barbarosovi proti odbojnému italskému městu. — V radnici uložena jsou privilegia tří cechů z r. 1494 a jiné památky.

Farní kostel sv. Maří Magdaleny, stojící na náměstí, býval do roku 1737 dřevěný, pak zbudován ve slohu copovém, a v posledních létech opraven. Do roku 1621 byl při něm farářem známý český spisovatel Jan Agrikola, který pak utekl s jinými emigranty do Lužice. Hlavní oltářní obraz přemalován od exjesuity hradeckého Kramolína (1775). Jako vzácnou památku chová chrám krásnou stříbrnou gotickou monstranci z dob Karla IV. a cínovou křtitelnici z r. 1527.

Nová lázeňská budova v Bohdanči.

Starý hřbitov kolem kostela zrušen byl císařem Josefem II. a zřízen u zmíněné již kaple sv. Jiří. Na vysoké čtyřhranné kostelní věži, na níž nejstarší z pěti zvonů jest poledník (z r. 1563), bydlí hlásný, aby z oken pozoroval krajinu a mohl včas ohlásiti požár; houfy rorejsů a holubů bez domova sdílejí s ním podkroví věže.

Jako Pardubice a jiná města měl Bohdaneč také právo poprav, které vykonávány na Šibeničním vrchu. Kůl s košem, do kterého sázeli pekaře pro malou váhu chleba aby byli ponořeni do blízké obecné kašny, stál před nárožním domem Peškovým, kde má sídlo beseda občanská »Langer«.

Z průmyslových závodů má město pivovar, třelnu, mlýny, cihelnu na pískové cihly. V XX. století proslulo svými rašelinovými lázněmi, které zde založil domácí měšťan Jan Veselý, jež od roku k roku zkvétají a jejichž hosté a pak vojenská posádka činí město živějším.

Lázně založeny byly r. 1896 a přešly r. 1911 z rukou soukromých v majetek obce města Bohdanče, která přikoupením pozemků a budov, jakož

Vstup do lázeňské budovy.

i postavením nového lázeňského domu nákladem více než 500.000 korun položila základ k novému rozmachu těchto osvědčených lázní a postavila je tím v řadu všech moderně zařízených lázní slatinných nejen v Čechách, ale i v cizině. V nové budově lázeňské umístěno jest 20 vzorně hygienicky

Hotel a administrační budovy lázní bohdanečských.

zařízených koupelen pro lázně slatinné se 60 odpočívadly, masirnami atd. a v I. poschodí jest 30 se vším pohodlím zařízených hostinských pokojů. Celý lázeňský komplex, složený z osmi budov, obsahuje celkem 90 pokojů, vzornou restauraci s diétní kuchyní, hotel velkou dvoranu a veřejnou čítárnu. Budovy lázeňské nalézají se v rozsáhlém, vzorně pěstovaném parku s mohutnými stinnými stromy a lázně, jsouce chráněny v písčité teplé nížině mohutnými lesy od severozápadních větru, vyznamenávají se

Hlavní cesta lázeňským parkem Bohdanečským.

vzácně mírným podnebím. Mimo lázeňské budovy pro lázně slatinné mají lázně Bohdanečské moderně zařízenou vodoléčbu, lázně uhličité, kyslíkaté, elektrické, sluneční vzdušné, inhalaci radioemanační, koupele radiové a všechny jiné pomůcky léčebné.

V lázních léčí se s nepopíratelným úspěchem hlavně rheumatismus svalový i kloubový, pak dna, nemoci ženské, písek močový a kaménky žlučové, bolesti nervové choroby srdce a cév a jiné nemoci vleklé. Zajímavým jest, že na rozsáhlém rašeliništi, které se nachází u Libyšan, asi hodinu od Bohdanče směrem k Hradci Králové vzdálených, v roce 1912 nahodile objeveny byly předhistorické vodní stavby kolové, jichž stáří páčí odborníci nejméně na 4000 let. Jest to po Františkových Lázních druhá posud v Čechách objevená předhistorická osada kolových staveb vodních, ze které mnohé nálezy a vzácné památky jsou zachovány.

Bohdaneč má hojně pěkných lesů, puvabné okolí a jest rodištěm slavného muže Mistra Krištofa Mathebea Bohdaneckého, jenž byl ozdobou koleje Karlovy (1580); Krištof chodil do školy bohdanečské a pardubické. Zde též narozeni čeští literáti 17. věku: Václav Faberius a Frant. Ant. Šarf.

Z dějin Bohdanče uvádíme jen toto: Již ve XIV. stol. byl městečkem a náležel opatovickým Benediktinům, později k Hoře Kunětické. Ve 14. století drželi jej a Blatník nějaký čas pánové z Cimburka, pak pánové

Kaplička se studánkou v lázeňském parku Bohdanečském.

z Landštýna, kterým je zastavil Jindřich z Minstrberka. Za Zuba z Landštýna bylo bohdanečské zboží samostatným (1488). Ku konci XV. století dostalo se pánům z Pernštýna, kteříž jej mnohými výsadami obdařili. Císař Leopold I. povolil r. 1685 Bohdanečským pečetiti červeným voskem, potvrdil jejich privileje a erb. Bohdaneč jest pověstný v okolí svými výročními trhy, kterých má devět jako mnohem větší Pardubice. Dokud nebylo drah, bývalo hlučno na silnicích, které se tu křižují, neboť jedna pojila Pardubice s Prahou, druhá Kutnou Horu s Hradcem Král., na nichž obou vedl se čilý obchod. Ovšem zcela jinak vyhlížela krajina kolem Bohdanče před dvěma sty lety. V lesích bylo více starých dubů, buků, jilmů a hustších křovin, nežli nyní, a ve stínu jejich kryli se vlci, lišky, divocí kocouři, jezevci, kuny a tchoři. A jaký život byl kolem rybníků, jež jako rozlité stříbro leskly se okolo města, chovajíce v lůně svém chutné kapry, parmy a štiky, o tom napovídá nám

zachované ptactvo ve zmíněné sbírce Hromádkově v Pardubicích, jež krylo se za živa mezi nízkými šípenkami, vysokým ružokvětým šmelem a sněžnými ružicemi leknínu, rostoucích na březích a na dně jejich. V rákosí hustém skrývala se nad hladinou hnízda rákosníků, ve vzduchu kroužily bělavé morky a na bažinách procházeli se vážně čápové a pobíhaly chocholaté čejky. Všechno bahenní a vodní ptactvo mělo na

Partie z lázeňského parku.

Bohdanečsku svoji komoru a čápové ještě v naší době hnízdívají na dubech poblíž kanálu opatovického, při němž po nalití několika rybníků bývalých oživne aspoň poněkud starodávný život.

Vycházejíce z Bohdanče Bělskou ulicí přijdeme k bohdanečským mlýnům a haltýřům (sádkám), jež obé stojí na Opatovickém náhonu. Mlýn, stojící na pravém břehu, nese letopočty 1563 a 1760. Haltýře jsou rozlehlé, neboť musely pojmouti většinu ryb ze západních rybníků panství; zde byl také úřad panského porybného jenž brán pod přísahu a jemuž podřízena byla ostatní čeleď: rybniční písař, rybáci, vodáci a jiní. Úřednictvo a čeleď rybničná, tak zvaná Fišpartaj«, bývala na Pardubském panství hojná. Vedle porybného a předního fišmistra v Bohdanči

byl druhý fišmistr, písař, porybný, vazači vazeb, haltýřníci stružnický opatovický, pacholci rybniční a postranní.

U haltýřů, které oživnou nejvíce, když po lovu u Soprče a Bohdanče přijedou sem vozy s lejtami, stávala též bašta, t. j. obydlí baštíře, sádkáře neb sádeckého, jenž ošetřoval ryby a krádež jich zamezoval.

Lovení rybníka Bohdanečského.

Za mlýny vine se silnice krajem rozsáhlého rybníka bohdanečského, jehož vody zabíhají na severu až k pozemkům Dolan, které se sousedními Ždanicemi vynikají s nevelkého údolí, nad nímž panuje táhlá stráň Vosická, korunovaná bílým kostelíkem a zavírající další pohled k severu.

Dolany mají dvoutřídní školu a dobré pozemky, na které ukazuje pořekadlo o nich: Dolany zlatem kovany. Místo malé kapličky sv. Floriana postavili si dolanští nákladem 22.000 korun pěkný kostelík, a sice dle plánů c. k. konservátora architekta Boži Dvořáka, který 7. listopadu r. 1913 veřejnosti byl odevzdán. »Hospodářská beseda

bratrancu Veverků« stará se zde o rozvoj, pokrok i zámožnost racionelním hospodařením.

Ždánice hlásí se k nám v rybničném kraji se všech stran svojí jehlancovitou cihelnou bílou věží kostelní; dělí se na Staré Ž., kde jest pětitřídní škola, mlýn, poplužní dvůr, lihovar, spořitelna, záloženský spolek a Nové Ž., jež vznikly emfyteutisováním poplužního dvora.

Vážení a prodej ryb u rybníka Bohdanečského.

Když přiblížíme se po silnici řídkému jehličnatému lesu, přiblížíme se zároveň okresní hranici, u níž skrývají se rybníky Skříň, Jílovky a Truhlíčky. Po tvrzi Jílovce, která tu mezi vodami stávala, není již památky; dnes na sídle a občině někdejších obyvatelů rozléhá se jen řehot koní a bukot skotu města Bohdanče, které koupilo tvrz Jílovku od pana Viléma z Pernštýna (1514) a pak i grunty a lesy od lidí té vsi skoupilo a v obecní pastviska změnilo.

Uhneme se se silnice na sever, na cestu ke Křičeni, jejíž chalupy se školou dvoutřídní na mírném návrší prokmitají ze stromoví zahrad a od Křičeně zamíříme ještě severněji k Rohoznici a Vosičkám.

Rohoznice bývala také dříve samostatným zbožím; vladykové Rohozničtí sídleli na tvrzi, která stávala na místě zvaném »na kotli«, jež skryto jest v lese majitele Dobřenic, Weinricha, poblíž jeho letohrádku s maurskou věží, kterou se nám nad lesy ohlašuje. Tvrziště »na kotli« bývalo cílem lidí, hledajících tu dle místní pověsti, skrytý kotel peněz. Úrodnými poli a pěknými lučinami dostaneme se z Rohoznice pod stráň, na jejímž svahu jest rozvleklá víska Vosičky a na jejímž temeně prastará osada Vosice, oddělená od předešlé hlubokým úžlabím.

Vosice bývaly osídleny již v době praehistorické, jak přečetné »hromové kameny«, zbraně to doby kamenné, zde nalezené a odkryté pohanské pohřebiště dokazují. V písemných pamětech uvádí se tato osada r. 1086, kdy dostala se klášteru Opatovickému; pak ji držel Diviš Bořek z Miletínka r. 1486 Jan Otec z Chrastu, pán na Rohoznici a Křičeni a r. 1491 koupil ji pan Vilém z Pernštýna. Pověst praví, že řeholníci opatovičtí na stráni, kde se říká »na vinici«, pěstovali víno pro svůj klášter. Ve Vosicích musíme navštíviti hřbitov, neboť na něm odpočívá vosický učitel Dominik Škroup, otec nezapomenutelného kapelníka zemského divadla Františka Jana Škroupa, skladatele nápěvu národní české hymny »Kde domov můj?«

Frant. J. Škroup narodil se jako syn učitele v staré zdejší škole 3. června 1801; upozornil na sebe krajského hejtmana a budil obdiv, když jako osmiletý pacholík při hostině na faře vosické virtuosně pískal na flautu.

Když jsme se zdrželi při chudičkém kříži vesnického učitele, který náleží k těm učitelům, kteří vyslali do světa nejednoho z předních skladatelů našich, jakými jsou Dvořák, Vašákové a jiní, pospíšíme si s prohlídkou obce.

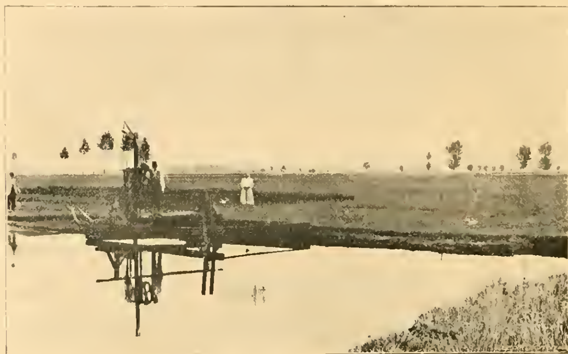
Farní chrám Nanebevzetí Panny Marie připomíná se již r. 1350; má čtyřhrannou věž štíhle zakončenou, presbyteř gotickou, loď barokovou a kůr se zábradlím pěkné řezbářské práce z bývalého kláštera minoritského v Pardubicích. Školu měly Vosice již r. 1677. Na poli Stříbrnice stával dříve větrný mlýn, jakýž dnes vidíme jen na sousedním Holícku v Hrachovišťatech a nedaleko od Vosic v Dobřenicích na Hradecku.

Z Vosic, kde jsme vzdáleni od Pardubic půl třetí hodiny, dáme se k východu. V levo zůstane nám víska Trávník, jež vznikla r. 1777 rozdělením zdejšího panského dvora, jak rozložení sídel samo pěkně ukazuje, pak Polísy a níže Hubenice, v údolí pak pod námi dobře přehlédneme Ždánice, Plch, Podůlšany a Krasnici.

Ždánice, ves 2 hodiny západně od Pardubic, leží na Opatovickém náhonu, který tu žene mlýn. Starobylý farní chrám sv. Václava s gotickou presbyteří zbudován byl nejspíše ve 14. století; nejstarší jeho zvon jest z r. 1409. Škola ždánická byla založena již na konci 17. století. Ždánice byly

rodným sídlem vladyk ze Ždánic, z nichž Vaněk připomíná se r. 1339, kdy prodal Ždánice opatovi kláštera opatovického Hroznatovi. Později náležely Diviši Bořkovi z Miletínka, jemuž je zapsal císař Sigmund a od r. 1509 Vilémovi z Pernštýna.

Vesnička P l c h vznikla na místě vysušeného rybníka a přifařena k Ždánicům jako sousední P o d ů l š a n y, které měly do konce minulého století svůj filiální kostelík sv. Mikuláše dřevěný, založený r. 1664; nyní tu pěkný zděný kostelíček. R. 1142 jmenují se Podůlšany mezi zbožím kláštera Sedleckého; r. 1421 utrpěli zde Hradečtí, vypravivší se proti klášteru opatovickému, od vojů královských velikou porážku.

Dobývání rašeliny u Libišan.

Polní cestou od Vosic přes vísky Žižkovec a Sedlec v okresu Hradeckém dostaneme se na silnici, podle níž rozloženy jsou L i b i š a n y a jež nás dovede zpět do Pardubic. Mezi Libišany a blízkým Březhradem a Praskačkou na Hradecku rozprostírají se rozsáhlá luka rašelinná »na b a h n ě«, na nichž kopala se rašelina již před mnoha lety a dovážela do Hradce; nyní rýpe se strojem pro lázně bohdanečské. Rašelina zdejší místy dva až dva a pul metru mocná obsahuje zbytky kmenů olší, vazů, dubů. V Libišanech narodil se 6. ledna 1831 Jan Stan. Skrejšovský výborný politik a publicista český, jenž vydával »Politik«, »Národní Pokrok«, »Korunu«, »Epoche«, »Parlamentář«, »Tribüne«, »Brousek«. I v dějinách uvádějí se Libišany. R. 1437 dne 30. ledna vypravili se Hradečtí s velikým dělem k Libišanům, avšak nedobyvše jich, přijeli zase do Hradce, vezouce sebou několik raněných. Libišany náležely klášteru opatovickému, později rozličným majitelům a r. 1523 příslušely již k panství pardubskému.

Z Libišan zajdeme si poblíž vísky Pohřebačky do Opatovic, abychom se přiblížili pravému břehu labskému, s nímž parallelně vede císařská silnice a západněji severozápadní železnice do Pardubic a mohli odtud nastoupiti pohodlnou zpáteční cestu, zároveň však shlédnouti památné místo, na němž založen ctihodný klášter opatovický, jenž byl šiřitelem učenosti a moudrosti po celé širém kraji polabském, jenž poklady svými stal se tak pověstným, že dle kronikáře Hájka sám Karel IV., otec vlasti se jim obdivoval. Opatové a konvent toho kláštera vládli větším zbožím, než nejpřednější páni čeští. A dnes? Dnes ani hromada rumu, ani tříšť klenbových oblouků neznačí místo, kde ten hrdý, pevný klášter stával. Opatovice dnešní s Opatovicemi 15. století nemají nic společného, ani velebný duch minulosti, jaký vane z trosek hradů, neovane nás na někdejším klášteřišti.

Opatovice, ves 2 a čtvrt hodiny sev. od Pardubic vzdálená, založena byla od Benediktinů, kteří tu měli klášter, jejž založil král Vratislav I. (1086—1092) na památku své korunovace, povýšiv cellu (klášteřík) na ostrově řeky Labe, vladykou Mikulcem zřízenou, na samostatné opatství. Sem uvedeno několik mnichů z břevnovského kláštera a odtud klášter sv. Vavřince počal slouti Opatovicemi. Za prvního opata ustanovil král kaplana svého Ondřeje (1086—1107) a důchod kláštera zabezpečil, dav bohaté nadání schváliti svými bratry Jaromírem, Ottou a Kunratem, jakož i veškerými pány českými. Klášteru náležely nejen okolní vsi, ale i vzdálená Přelouč, Soprč, Mokošín Hlína u Chrasti, na Moravě Opatov, Daletice, Mutinka. R. 1148 zvolen po opatu Blažeji opatem Myslok, kmet vysokého stáří, ale čilého ducha, jenž po r. 1152 podnikl nákladnou stavbu kláštera v románském slohu, jelikož budovy klášterní byly již částečně sesuty. Stavba trvala jedenácte let. V den sv. Vavřince, patrona kláštera, r. 1168 u přítomnosti krále Vladislava a jeho četné družiny byl kostel (dva jeho oltáře, v kryptě a kněžišti) od biskupa Daniela posvěcen. O počátcích kláštera dovídáme se z letopisů Hradištsko-Opatovických, které se zachovaly a slovou tak proto, jelikož po r. 1151 uchýlili se do Opatovic Benediktini z kláštera hradištského pod hradem

Kostel v Opatovicích.

olomouckým. Statky klášterní se množily; mocný Kojata, syn Hrabišicův, učinil za opata Konráda r. 1227 veliké podarování klášteru a král Přemysl Otakar I. potvrdil r. 1228 klášteru svobody a mnohé dědiny, neboť v kostele jeho pohřben byl syn jeho Vladislav, markrabě moravský. Takto podporováni mohli se klášterníci zdejší oddati vědám, zvláště když opat Zdislav z rodu pánů ze Zvířetic obstaral množství výborných knih. Mnich opatovický, skladatel latinských letopisů ve 12. stol., a opat Neplach (zemřel 1376), známý český kronikář, byli řeholníky tohoto kláštera. Neplach doprovázel císaře Karla do Trevíru a Met a tím opodstatněna také pověst, že Karel IV. shlédl veliký klášterní poklad v Opatovicích. Klášteru podřízena byla proboštství ve Wahlstatě, Středě ve Slezsku a Vrchlabí.

Slyše o pokladu klášterním známý nepokojný rytíř Jan mladší z Opočna řečený Městecký a Otta z Bergova a Trosek, dali se přijmouti s několika odvážnými soudruhy pohostinsky do kláštera a zmocnili se roku 1415 za opata Petra pokladů jeho, za něž si potom Jan koupil Opočno. Chrám konventuálný, prvotní, podobný kostelům basilikálním, nejspíše břevnovskému, přestavěn byl ve XIV. století, jakož lze souditi z ornamentálných zbytků. Po smrti umučeného opata Petra Lazura stal se jeho nástupcem opat Jan, který nebyl již s to odolati násilí. Král Sigmund zapsal r. 1420 Půtovi z Častolovic a Alšovi ze Šternberka odjinud z Holic 3000 kop gr. praž. na klášteře a zboží jeho. Téhož roku vytáhli sem orebští a měšťané hradečtí, roku následujícího opětně Hradečané s vozy, až posléze v dubnu 1421 Pražané kláštera dobyli a Diviš Bořek z Miletínka jej vypálil. Opat Jakub utekl šťastně do Středy.

V polovici 15. věku bylo připojeno zboží kláštera k Hoře Kunětické a dostalo se r. 1472 Jindřichovi staršímu, knížeti Minstrberskému, kterýž je r. 1491 postoupil Vilémovi z Pernšteina a od těch dob zůstala větší část statků klášterních při panství pardubském.

Mlýn Morávkův r. 1804 v »počátku císařství Rakouského« zbudovaný, stojí na zbytcích klášterního stavení; klášter, konvent a chrám položeny byly mezi náhonem mlýnským a tak zvanou Požeračkou, struhou z dob klášterních, jež tvořila na západě kláštera příkop dosti hluboký. Na místě bývalého kláštera vyskytují se občas různé památky, kostry, klíče, kameny, ač místo to valně překopáno; ze zdiva klášterního zbudován prý blízký zámek Líbčanský.

Dnes mají Opatovice jen skrovný kostel sv. Vavřince s jehlancovitou cihelnou věží, jakou vidíme také v Ždánicích a jakou mají kostely v Stolanech a Všestarech. Po Opatovicích nazývá se největší vodní stavba pernštýnská Opatovickým náhonem (2½ míle dlouhým); počíná nade vsí naproti Roudničce a Vysoké nad L. a založen byl r. 1513.

Vilém z Pernštýna musel dáti Hradeckým kus skály na záp. straně Kunětické hory, aby od nich dostal potřebný pozemek na náhon u Opatovic. Náhon odvádí vodu labskou Opatovicemi, Čeperkou, Podůlšany

OPATOVICKÝ SPLAV.

k Ždánicům, vchází do dávno vypuštěného rybníka Oplatila, pak do lesů bohdanečských a plouží se od Výrova téměř souběžně s Labem, do něhož vylévá se pod Semínem. U vsi Čeperky vychází z něho silná struha nadýmající kdysi Velkou Čeperku, nyní jen Jezero u Hrádku, pak dříve ještě Semtín a vylévající se u Lhotky do Labe.

V letech sedmdesátých minulého století, kdy založen tu byl cukrovar, bylo zase v Opatovicích živěji; po jeho zániku teprve v posledních letech, kdy tu založena továrna na umělá hnojiva a budova cukrovaru přestavěna v polepšovnu (1890) a kdy most přes Labe tu vystavěn, zase Opatovice se rozvíjejí.

Dřívější majitel zdejšího rozsáhlého mlýna Václav Morávek byl mnohá léta okresním starostou a poslancem na sněmu království Českého.

U splavu Opatovického chytávají lososy, táhnoucí z moře do horské Orlice a její přítoků. Kolem r. 1650 zřízena tu panstvím Pardubským lososnice a libra (58 dkg.) lososů prodávána za 12 kr.

Opatovice mají školu, poštu, lékaře a napočteno tu r. 1910 1119 obyvatelů.

Ještě než opustíme památné Opatovice, povíme si krátce o Vysoké nad Labem, která nad nimi na samé hranici okresní pod lesnatým kopcem Milířem, kde pálívali dřevěné uhlí, se ulicovitě rozkládá. Vysoká náležela klášteru opatovickému a r. 1434 v listopadu ležel tu Vilém Kostka z Postupic a Jan Pardus; Diviš Bořek z Miletínka, stojící tehdy při Žižkovi, byl v čele výpravy proti Hradci Král. a ležel v Plačicích. Hradečtí za soumraku tu zvítězili; Kostka byl zabit a Diviš utekl na Horu Kunětickou. Vysoká má 126 domů s 805 obyv., trojtřídní školu; dříve býval tu přívoz. Nedaleko v lese jest památník kamenný, že tam bylo provoláno halali po honu na jelena, jehož se zúčastnil J. V. císař František Josef I. a císařovna Alžběta.

Silnice od Opatovic přivede nás pak do Čeperky (592 obyv.) u níž rozkládal se již vzpomenutý rybník Velká Čeperka, jehož dno jest nyní ornou půdou. Z jihozápadní části rybníka vynořoval se dosti veliký ostrov, porostlý lesem podnes, a od veliké jeho zátoky, jež sama značnému rybníku se podobala, oddělen byl pouze erární silnicí rybník Němčický a na západní straně lesem Týništěm rybník Oplatil, jejž založil pan Vilém z Pernštýna po roce 1502. Na východní straně dotýkala se Čeperka vsi Hrobic (176 obyv.), ležící při samé silnici; v Hrobicích jest jednotřídní škola a lihovar. Do r. 1895 musely dítky zdejší choditi do školy dřítečské přes obecní labský převoz. Při jihovýchodním cípku Oplatila leží ves Steblová (219 obyv.), přifařená k Ždánicům. Za Steblovou, kde jest stanice pardubicko—liberecké dráhy, začínají lehké písečné vlny, porostlé lesíky, jež kryjí nám rozhled k Pardubicům, od nichž osada jest 9 km vzdálena.

Ještě než se dáme z Čeperky silnicí přímo na Pardubice, můžeme se převézti po prámu u vsi B u k o v i n y (289 obyv.) na levý břeh labský a putovati odtud do D ř í t č e (409 obyv.), která nám kyne věží svého k o s t e l í k a s v. P e t r a a P a v l a, jenž stavěn ve slohu gotickém a v němž zvláště sanktuarium jest zachovalé. Na hřbitově zdejším odpočívá jeden z vynálezců ruchadla V á c l a v V e v e r k a. Škola jest zde trojtřídní. R. 1374 znám jest Petr Dubánek panoš ze Dřítče, jenž měl ves v nájmu od kláštera opatovického. V roce 1866 dne 5. července překročila zde část pruské jízdné divise Hartmannovy brodem Labe. Vrátivše se na pravý břeh Labe buď přes dřítečský převoz neb přes labský most ve vísce N ě m č i c í c h (171 obyv.), dospějeme po silnici na lesnaté návrší H r á d e c k é, jehož jádro jest eruptivní, jak ukazuje Kunětická Hora a Vebrův kopec u Bohdanče jím spojené, avšak kryté silnou vrstvou písku. Na něm skrývají se kromě již jmenovaného Hrádku a Pohránova ještě ves H r a d i š t ě n a P í s k u či n a Š u p c e, poněvadž povozy jedoucí tudy ku Pardubicům musely užívati pro prudký svah šupky pod kola, a ves S r c h (444 obyv.). V okolí Srchu vzniká mnoho pramenu a činí půdu bahnitou; jeden pramen ani v nejtužší zimě nezamrzá i zřízen nad ním r. 1515 sklep (vodárna), z něhož se vedla voda po troubách do zámku pardubického, i do někdejší kašny na náměstí pardubickém. V zámožné vsi Srchu, která byla r. 1881 postižena strašným požárem, objeveno bylo r. 1911 pohanské pohřebiště žárové. V Hradišti na Písku, které s blízkým N o v ý m H r a d i š t ě m založeno bylo na pozemcích bývalého dvora Hradišťského, odbočuje silnice stínem lesa na Kunětickou horu, která nám kynula stále na silnici od Opatovic ku Pardubicům a jen tu skryta zůstala za lesem. Leč času nezbývá a Kunětice s městem Sezemicemi vyžadují celého dne, abychom je a okolí dobře prohlédli a proto sestoupíme rychle s návrší k vísce H r a d i š t ě, jež náležívala klášteru Sedleckému a odtud po železném mostě, postaveném na místě dřevěného, vrátíme se do Pardubic, abychom posílili znavené tělo. Jsme-li dobří chodci a vstaneme v létě ráno o 5. hodině aneb s kosem o 4. hodině, můžeme posnídati v Bohdanči u Pešků, obědvati ve Vosicích, posvačiti v Opatovicích u Šanderů a na lože se odebrati někde v pohodlném hotelu v Pardubicích.

Abychom poznali celý Pardubický okres, musíme podniknouti ještě tři cesty; první do okolí Kunětické Hory, druhou poříčím Chrudimky a třetí na planinu Mikulovickou a Jezbořickou. Vydáme se z Pardubic pěšky k severovýchodu.

Za železným labským mostem sejdeme se silnice, pod níž jsou č e t n é k a n á l y pro případ zatopy labské, na cestu podle pravého břehu Labe, neboť příjemněji jest kráčeti podle úrodných polí a vonných lučin s jedné strany a širokého Labe s křovinami a jesepy pod námi s druhé strany než zaprášenou silnicí s nudnou alejí švestkovou. Za tři čtvrtě hodiny přijdeme do vsi B r o z a n (68 domů 459 obyv.), která náležela s Kuněticemi a

blízkým Hradištěm a Srchem klášteru opatovickému, pak Bořkovi z Miletínka a Pernštýnům a jejíž jméno ukazuje, že leží při brodu přes Labe, jenž jest naproti Hradišti. Od Brozan počíná cesta ponenáhlu k hoře Kunětické stoupati a tam, kde dříve bývala veliká daňči obora a dvůr zvaný Podhorský a bažantnice s myslivnou, kovárna a obydlí bažantníka, nalézá se malá osada Ráb neb Ráby (41 domů s 232 obyv.), jež vznikla 1778—1786 emfyteutováním dvora, jehož pozemky přenechány vystěhovalcům z Pruského Slezska, dnes již zcela počeštěným a jež dostala jméno po c. k. dvor. radovi Raabovi, puvodci systému emfyteutického. U silnice stojí

Kunětická Hora od severovýchodu.

tu veřejná kaple sv. Jana Nep. na místě, kde lesní Neumann nešťastným způsobem zastřelil (před r. 1820) svého bratra. Za Rábem vstoupíme za krátko po silnici, jež sem odbočila od Hradiště, do chvojného lesa, jenž kryje úpatí hory Kunětické a skrývá na něm villu barona Drascheho z Wartinbergu. Jsme-li unaveni, můžeme se posilniti na cestu do hůry v hostinci na rozcestí při západním úpatí, kde skála Kunětické hory jest již vylámána a pak buď podle lesa neb opodál cestou vozovou dostaneme se na severní úbočí pod památné trosky, které občas zadrží naše kroky a přinutí nás k rozjímání.

Kunětická Hora vystavěna jest na čedičové homoli (305 m vys.), která jest dnes k jihu a východu srázná, k severu a západu volnějšího svahu a na niž 400 let láme se již kámen, čímž zříceniny hradní velice utrpěly. Hrad Kunětický náležel k největším v Čechách a byl s Potštejnem přední pevností Pernštýnskou. Založen byl v době husitských bouří a na statku, který držiteli ani dědičně nepatřil a při jehož stavbě museli lidé mnoho robotovati. Hrad má název po starobylé vsi Kuněticích (Kunata — Kunrat), ležící na východním úpatí hory, jež i s okolím náležela klášteru opatovickému. První zmínka o hoře se činí, když podobojí konali zde tábor 25.

června 1420, jejž svolal Aleš Vřeštovský, aby vytrhl Hradec z moci Sigmundovy. Když v dubnu r. 1421 klášter opatovický od Pražanů byl vypálen, tu hory Kunětické a mnohých vesnic i klášteřiště samého zmocnil se Diviš Bořek z Miletínka, z chudé vladycké rodiny Mrzáků z Kasalic, vůdce obce Orebské a jeden z nejstatečnějších válečníků husitských, kterýž založil hrad mezi lety 1421—1423. Diviš přestoupil později k mírnější straně stavovské a stál u Lipan r. 1434 proti výstřední straně Táborské a Sirotčí.

Kunětická Hora od jihozápadu.

Že Diviš byl přívržencem kalicha, dokázal r. 1437 kdy v neděli po sv. Vítu 17. června unesl na horu Kunětickou Mistra Jana Rokycanu. Když císař Sigmund stal se králem a ctitele své odměňoval, zapsal Divišovi dne 21. září 1436 hrad Kunětickou horu s 52 obcemi a ustanovil jej purkrabím hradu Pražského. Po smrti Divišově (1437) držel Kunětickou Horu, zboží Pardubské a statky kláštera Sezemického s Přeloučím bratr jeho Jetřich, pak syn Divišův Soběslav, který věrně pomáhal Jiříkovi Poděbradskému, jemuž se po smrti Soběslavově (1465) dostala Kunětická Hora bezpochyby dobrovolným postoupením a jenž ji převedl se všemi vesnicemi r. 1465 na své čtyři syny. Po smrti Jiřího 1471 podělili se synové o všecka zboží, při čemž Jindřich kníže Minsterberský obdržel panství Kunětické, jehož části však brzo zastavoval, až r. 1491 prodal hrad panu Vilémovi z Pernštýna za 3000 kop. Na hradě opraveném uvítal pan Vilém 22. července r. 1497 krále Vladislava, jenž zde jeho oba syny Jana a Vojtěcha pasoval na rytíře. Vilém sám stal

se původcem neblahého podrývání hradu, když dal Hradeckým kus skály za část gruntu nad stavem Opatovickým (1513). Po smrti Vilémově zdědil zboží Kunětické Vojtěch z Pernštýna, po něm bratr jeho Jan, kterýž je přivtělil k panství Pardubickému. Syn Janův Jaroslav musel pro nehospodárnost panství zastaviti Kapounovi ze Svojkova, jenž je r. 1560 za císaře Maximiliana II. prodal komoře královské. O jeho

Kunětický hrad.

osudech pojednáno u Pardubic. Až do třicetileté války zůstával hrad v dobrém stavu, maje svého úředníka a malou hradskou čeleď, ale v třicetileté válce byla posádka tak slabou, že ani v předních hradbách nemohla rozestaviti stráže a proto snadně jej dobyl v říjnu r. 1645 švédský vůdce Torstensohn.

Po dobytí a vypálení hradu začalo jeho pustošení a že na opravu nic se nevynakládalo, pustnul očividně, klenby, hradby řítily se v rumy, čemuž déšť s větrem valně napomáhal, neboť nikde nebylo krytu. R. 1681 pokládá Balbín, který obyvatele na hradě ještě ve svých dětských létech viděl, Kunětickou horu za hrad pustý.

R. 1820 jednáno o částečné opravení hradu, ale teprve kolem roku 1830 zřízeny ku věži dřevěné schody, střecha nad sálem a opravena kaple.

První brána na Kunětické Hoře.

R. 1859 učiněny opět některé opravy, ale od té doby neučiněno ničehož, pouze přestal se kámen z hory lámati a r. 1911 opravena kaple péčí faráře kunětického. Ale výbor musea pardubického od poč. nynějšího stol. všemožně se stará, aby horu i zříceniny kraji svému zachránil.

Popišme nyní již někdejší hrad, pokud ze sřícenin to možno.

Od paty Kunětické hory na západní straně táhne se vzhůru úvoz, který vedl k první bráně, od této vede cesta vzhůru k druhé bráně, zavřená již po obou stranách hradbami. Od druhé brány, nyní již úplně zbořené, přišlo se za krátko k třetí bráně, kterou obýval ve třetím patře vrátný, jenž tu spouštěl most zdvihutý; příkop někdejší, přes nějž most padal, jest už zasypán. Ze třetí brány přišlo se na nádvoří dolní ohrady, první to části hradní, kde jest veliká a hluboká roubená studně, chatrným plotem tyčkovým ohrazená, dva sesuté sklepy a zbytky hradeb. Zde bývalo všecko dřevěné, obilnice, senníky, obydlí čeládky a j., aby se v čas nebezpečí mohlo vše spáliti. Čtvrtou branou přišlo se do předhradí. Mezi ní a pátou branou jest příhrádek, z něhož se mohlo vydajně metati střelami a kamením na nepřítele; bohužel, že střílny čím dále tím více se hroutí. Pátá brána vystavěná 1543, má dosud skulinu, jíž branný vyhlížel

Nádvoří Kunětického hradu.

na příchozí. Touto branou vstoupíme do třetího a posledního mezibraní, jež mělo jen po jedné straně hradby, any byly na druhé straně srázné skály. Šestá brána byla věží o dvou patrech a jediným přístupem do vnitř druhé části do předhradí. Na této bráně bývaly ostré výstupky s nepatrnými vyhlídkami a otvory v podlaze, kterými se na nepřítele vařící voda neb smůla vylévala. Nádvoří předhradské bývalo na třech stranách stavbami obklíčeno. Zachovalá jest zde dosud kaplička sv. Kateřiny Sienské, vystavěná v slohu gotickém a nesoucí uvnitř pamětní desku o návštěvě zdejší císaře Františka I. a jeho choti Karoliny dne 9. května 1820. Ostatní budovy, sloužící za konírny, špižírny a j. jsou sesuté. Na tomto nádvoří, porostlém ořešáky, byl pod kapličkou před vlastním hradem příkop ve skále vylámaný, šest sáhů široký, přes nějž vedl most zvoditý. Sedmou branou, vystavěnou od Viléma z Pernštýna 1509, vešlo se pak do hradu vlastního či paláce, sídla pánova. Uvnitř paláce jest malé čtyrstranné nádvoří; v přízemí paláce byly konírny pro pána, kuchyně panská, byty pro pacholata, panny a služebnictvo. Nad tím v druhém poschodí byla hradská síň 26½ m zdélí, 9½ m zšíří a o 7 oknech. Na severní a východní hlavní zdi vidíme dosud dva arkýře na ozdobných krakorcích pro rozhled. Uvnitř paláce stojí v jihovýchodním rohu okrouhlá věž třípatrová, poslední to ochrana pánova. Pod palácem na polední, východní a západní straně byl parkán s rozsáhlým rondelem (ravelin), na nějž se stavěl veliký prak pro obranu dolní ohrady a jihových. strany. Na věži býval trigonometrický bod, nejdůležitější ze všech bodů v hejtmanství Pardubickém, mající spojení se Zvičínem, Sněžkou a Kralickým Sněžníkem; byl však při opravě střechy k nenahraditelné škodě rukou neznalce zničen asi před r. 1890.

Nádvoří Kunětického hradu.

Nežli sestoupíme s bývalých parkánů pod věží, aneb s dolní ohrady na cestu k Sezemicům, rozhlédneme se ještě po kraji a zvláště po osadách na severovýchodní straně, jež náležejí ještě do okresu Pardubického. Nej-

bliže nám na lev. břehu Labe jest vých. Lukovna a Choteč, sev.-vých. Dražkov a nad ním výše Bohumileč, mezi rybníky Újezd a ještě výše pod lesy vysockými Borek a východněji od něho Hrachovišťata a mezi těmito a Dražkovem na silnici ze Sezemic do Býště znatelné kostelem, Rokytno. Povíme o nich něco málo. L u k o v n a leží při vtoku potoka Ř e d i č k y do Labe; náležela klášteru sezemickému a později připojena k panství Pardubickému. Pramen, prýštící se zde z opukových vrstev, obsahuje hojně soli kuchyňské, Glauberovy a jódu a pochází nejspíše z eruptivních spodních vrstev Kunětické hory. Pardubické museum chová odtud vzácný nález domácích brakteatů. C h o t e č neb Choč (49 domů s 314 obyv.) náležela též dříve klášteru sezemickému, pak k vladyckému statku Slepotickému a potom Pernštýnům. R. 1396 uvádí se Diviš z Chotče. Jest zde dvoutřídní škola.

D r a ž k o v, ves s 52 domy a 362 obyvateli a B o h u m i l e č se 42 domy a 246 obyv. u rybníka Bohumilečského, jsou osady farnosti Dřítečské jako Borek a Újezd.

POLABINY PŘI ÚSTÍ LOUČNÉ (v pozadí Kunětická Hora.)

B o r e k (55 domů s 308 obyv.) má dvoutřídní školu a západně rozlévá se rybník Borkovský, jako u Ú j e z d a rybník Újezdský. Újezd má jednotřídní školu.

H r a c h o v i š ť a t a (Streitdorf), víska na samé okresní hranici, jest 2 hod. sev. východně od Pardubic a byla založena a osazena přistěhovalci z pruského Slezska za císaře Josefa II. Jižně ode vsi na kopci 247 m vysokém otáčel až do nedávna svými rameny povětrní mlýn, jediný a poslední v celém politickém okresu Pardubickém. Okresní památková komise snaží se jej budoucím zachovati. Původních čísel bylo 20 ve dvou řadách

Větrný mlýn v Hrochovišťatech.

podél cesty, nyní tu jest 34 domů s 221 obyvateli českými a jen jména některých (Bernkraut, Schramm, Fišer) ukazují, že původní osadníci byli Němci, nejvíce tkalci.

R o k y t n o (104 domy a 623 obyv.), ves 2 hodiny sev. vých. od Pardubic vzdálená má mlýn a trojtřídní školu. R. 1436 náležela k Hoře Kunětické a dostala se s ní k panství Pardubickému. V Rokytně, jež rozloženo na písečných návějích, nalezeny byly vzácné starožitnosti z doby románské, zejména bronzový lvíček (nádoba, lavakrum), jež ukazují, že tu bývala kdysi nějaká kaple, snad filiálka kláštera opatovického neb sezemického a jež chovají se v městském museu pardubickém. V Rokytně narodil se Jan Konečný, spisovatel český.

Úzkou a místy sráznou kamenitou stezkou nedaleko památného k a š t a n u j e d l é h o na východním travnatém úbočí, kolem ravelinu a příkrých skalních balvanů v pravo a býv. lomu Holického okr. v levo, sejdeme dolů na úpatí hory a odtud lučinami a polí kolem dávného pohanského po-

hřebiště, z něhož mnoho pohřbů odkryto a nalezené popelnice, jiné nádoby i nástroje a ozdoby bronzové uloženy v zemském museu a škole kunětické, přijdeme malým borkem do starobylé osady Kunětic, jež má jméno po Kunatovi (Konrát) a čítá 292 obyvatel v 58 domech. Kunětice honosí se farním kostelem sv. Bartoloměje, jenž jest v okresu toho způsobu jediný; gotická jeho klenba spočívá na jediném sloupě uprostřed chrámu. Při restauraci byly zde odkryty vzácné starobylé fresky. Chrám byl osazen farářem již r. 1376. Na konci 16. století byl tento kostel vyloupen od dvou lupičů, kteří kalichy v lesích za Poběžovicemi sekerou roztloukli a o peníze se rozdělili. Tito svatokrádci byli dle knihy útrpného práva v Pardubicích kolem lámáni a do něj vpleteni. Kunětice s okolím náležely dříve klášteru opatovickému. Trojtřídní jednopatrová škola chová pěkné ukázky hornin a nerostů z Kunětické hory a z vykopaných hrobů žárových.

Z Kunětic dáme se ku převozu, kde jest hostinec, abychom se dostali na levý břeh Labe k Počáplím a městu Sezemicům. Nedaleko převozu v opukovém břehu nachází se bohaté naleziště zkamenělin třídového útvaru.

Počáple (Počáply), ves tři čtvrtě hodiny sev. vých. od Pardubic, leží na stráni mezi Labem a Loučnou. U ní vychází z Loučné náhon Halda; splav nachází se západně za vsí a staré řečiště Loučné, jež tu mělo ústí do Labe, zarůstá křovím. Počáple bývaly sídlem pánů z Počápel, z nichž Arktýř pochován jest r. 1633 v kostele sezemickém.

Z Počápel za půl hodiny přijdeme do Sezemic, starobylého města při obou březích Loučné, rozloženého dílem na návrší, dílem v údolí, jež jest pět čtvrtí hodiny vzdáleno od Pardubic, má 378 domů a 2839 obyv. Již ve 13. století býval zde panenský klášter Cisterciánek sv. Bernarda. R. 1421 dne 29. dubna byl od Táboritů pod Žižkou zbořen. Z kláštera tohoto jeptiška Markéta Berková z Richemburka byla dle pověsti pro porušení čistoty panenské zazděna v hradě Richemburském. Nyní na místě kláštera stojí jednopatrová fara a farní kostel Nejsvětější Trojice Boží, jenž má z původního klášterního chrámu dvě zachovalé gotické kaple (sv. Anny a sv. Antonína). Stavba chrámu jest copová, uvnitř fresky od Kramolína, cínová křtitelnice z r. 1612. Dřevěná zvonice osmistěnná s báňovitou věží nese čtyři zvony, jejichž hlas jest slyšeti někdy až v Pardubicích. Kolem kostela býval hřbitov nyní jest za městem na návrší Vinici. Naproti kostelu stojí jednopatrová, uvnitř vkusně a prakticky zařízená pětitřídní škola s pěti pobočkami. Náměstí jest čtverhranné s radnicí z r. 1832. Znakem města jest podlouhlý štít se třemi k pravé ruce vedenými červenými pruhy v stříbrném poli a korunou královskou nad štítem; snad znamená trojříčí (Loučná, Novohradka, Lodrantka), na němž město leží, nebo jest znakem některého pana Sezemy, po němž se jmenuje.

LABE U KUNĚTIC.

V 13. stol. byly Sezemice majetkem kláštera Sedleckého, později přivtěleny ke klášteru Sezemickému, pak ke Kunětické Hoře. Rod Diviše Bořka z Miletínka držel je od r. 1420 do r. 1492, kdy Jiří z Miletínka popustil část práva k Sezemicům Vilémovi z Pernštýna. R. 1436 o Štědrém večeru byly vypáleny Sezemice od Táborů Hradeckých a vybrány, r. 1570 vyhořely a r. 1584 podruhé. Po r. 1612 byl tu farářem kněz podobojí a český spisovatel theologický Blažej Borovský z Borovna. Za dob komorních chována byla v okolí sezemickém hojně zvěř pro stůl panský, jmenovitě zvěř černá a bažanti. R. 1859 zastřelen tu byl drop veliký, který se sem z Uher zatoulal, jako později jiní, jež chová měst. museum pardubické. Kolem r. 1836 byl v Sezemicích radním Josef Vladimír Pelikán, vlastenec a spisovatel český. Ze starší doby jest zde mlýn na Loučné, z pozdější pivovar a továrna na obuv, v níž pracovalo již r. 1887 150 lidí.

Nežli opustíme Sezemice zajdeme si za město po silnici na návrší k nedalekým **Časům** (38 domů se 274 obyv.), kde zastavíme se u památníku, jenž hlásá, že odtud dne 10. listopadu 1874 císař a císařová rakouští započali hon na jelena. Odtud rozvírá se utěšený rozhled do úrodných Polabin i na jih do údolí Loučné a Lodrantky, do roviny Dašické. Pod severním svahem stráně jest cihelna.

Odtud shlédneme též některé osady poblíž okresních hranic a v poříčí Loučné: Kladinu, Koloděje a Lány u Dašic, z nichž poslední dvě zasluhují zmínky pro data historická. Koloděje dělí se na Velké a Malé. Bývaly sídlem pánů z Koloděj, z nichž Mikuláš a Jan podepsali r. 1415 známý protest proti upálení M. Jana Husa. Ale již r. 1167 se uvádějí, kdy je první manželka krále Vladislava Gertruda darovala klášteru premonstrátskému v Litomyšli. Koloděje při sčítání v r. 1910 měly 77 domů a 446 obyv.

Lány u Dašic (48 d. a 330 obyv.) náležívaly klášteru Sezemickému později Vilémovi z Pernštýna. Stávala zde tvrz, která v 15. stol. zpustla; tvrziště slove Komornictvo. Za Pernštýnů býval zde rybník. Lány mají dvoutřídní školu, výše vzpomenuté Časy jednotřídku. R. 1913 nalezena tu při opravě regulace Loučné lebka velikého tura praehistorického, jež uložena v dašickém museu.

Pokochavše se rozhledem až k Nasavrkům, Košumberku, Skutči a Chrasti a na protější straně na lesnatá návrší u Chvojna a Vysoké nad Labem a kraj pod Kunětickou Horou, vrátíme se po silnice buď autobusem neb pěšky do Pardubic. Jdeme-li pěšky, můžeme naproti Bělobranské dubině za Počápelskými chalupami a nedaleko hřbitova zemské donucovací pracovny, kde naraženo bylo na pohanské pohřebiště, odbočiti na Hůrka, nejvzdálenější díl Pardubic, a odtud do tak zvaného Úzkého, lučinatého pruhu mezi vyšší Haldou a nižším Labem. V Úzkém nejlépe poznáme, jak důmyslní byli již na počátku století 16. stavitelé vodních

staveb. U Židova blízko zemské donucovací pracovny, můžeme po mostě přejíti Haldu a vstoupiti do města.

Druhou cestu nastoupíme z Pardubic pořičím Chrudimky, abychom navštívili Hostovice a Lhotu Úřetickou, ves na okresní hranici Pardubicka a Chrudimska. V Pardubicích za »kostelíčkem« odbočíme se silnice dašické na polní cestu ke vsi Studánce (47 d. se 380 obyv.) a pak přes nízké návrší s jádrem eruptivním ke vsi Spojilu (51 d. se 286 obyv.). U Studánky a Spojila daří se dobře zelí (studánecké) a v okolních lesích hned za osadami jest milý útulek pro pardubické měšťáky, toužící po klidu venkova a samotě. U Spojila v lese jsou jámy, kde lámal se kdysi limburgit, jehož žíla táhne se až do lesa u Černé za Bory; do někdejšího násadního rybníka Spojila dávalo se 400 kop ryb. Ze Spojila příjemným jehličnatým lesem přijdeme do Vesky (16 d. se 130 obyv.), jež s blízkou vískou Malolánským (Kleindorf) založena byla 1780 za císaře Josefa II. od přistěhovalců z pruského Slezska na bývalých rybnících: Strýček a Malolánský. Obyvatelé těchto vísek dávno se již počeštili a proto zrušena také na počátku nynějšího století německá škola ve Vesce. Veska jest pro své krásné, chvojné lesy výletním místem Pardubčanů a zajímavou tím, že jest rodištěm c. k. gen. štábního lékaře dra Josefa Kerzla, osobního lékaře J. V. císaře a krále Františka Josefa I. Ve Vesce žil také spisovatel národohospodářský Emanuel Meliš, jehož choť Melišová-Körschnerová vydávala modní časopisy a byla i básnicky činnou. Z Vesky přes Staročenské (Gunstdorf), německou dědinku z doby Josefinské na býváelm rybníku Staročenském, nyní již českou, pak mezi vesnicemi Černou za Bory (32 d. se 151 obyv.) s dvoutřídní školou a rodištěm výše vzpomenutého Em. Meliše, Zminným (45 d., 306 obyv.), prastarou osadou s mlýnem na náhonu Zmince (stavěn 1567), jenž vychází z Volšinky či Novohradky u Lhoty Úřetické, přijdeme směrem jižním do Hostovic (42 d. s 328 obyv.) na potoku Volšince či Novohradce.

Hostovice vzdálené 1 hod. jižně od Dašic a 2 hoď. jihových. od Pardubic, mají filiálný kostel sv. Jakuba apoštola Většího, v nynější podobě v slohu copovém z r. 1715. Býval již r. 1350 farním. Že stojí na kopečku nevelkém udeřil do něho dvakráte blesk a zapálil; r. 1707 shořel i se zvonicí, r. 1853 shořel kryt. Ozdoby řezbářské v něm zhotovil rodák hostovický Teplý. Níže naproti kostelu stojí trojtřídní škola.

První známý držitel Hostovic jest Zbislav z Polné, jehož syn Jan zapsal Hostovice s Blatníkem premonstrátskému klášteru v Litomyšli. V 14. století byly Hostovice rodným sídlem pánů z Hostovic, z nichž Chvalek, Pavlík a Čepek podepsali r. 1415 protest proti upálení M. Jana Husa, pak dostaly se různým majitelům byvše rozděleny a konečně Vilémovi z Pernštýna.

Tvrz hostovická stávala na čísle 1. a 2. Z Hostovic jest František

Štěpánek, inspektor škol gymnasijních v Rize v Rusku, státní rada, vyznamenaný r. 1898 od cara Mikuláše II. řádem sv. Anny II. tř.

Jižně od Hostovic při Volšince jest ves Lhota Úřetická (59 d. s 323 obyv.), jež náleží již do farnosti Vejvanovické na Chrudimsku, kdežto Hostovice, Zminné, Malolánské, pak Štětín, Žižín a Mětice, o nichž se hned zmíníme, do farnosti Dašické. Štětín jest samota 10 minut od Hostovic vzdálena na jih; jest tu jen mlýn, rolnický statek a chaloupka. V 14. stol. stávala zde tvrz, jež dávno zpustla.

Z Hostovic dáme se na zpáteční cestu přes Žižín do Mětic na levém břehu Chrudimky. V Žižíně stávala na čís. 1. tvrz pánů ze Žižína, jejíž náspy dodnes lze spatřiti; r. 1498 prodán Žižín Vilémovi z Pernštýna. Před lety stával tu na břehu Chrudimky mlýn. I sousední Mětice bývaly samostatným zbožím; již ve 13. stol. stávala zde na čís. 24. tvrz, jejíž homolka obehnaná příkopem a náspem dosud patrna. Vavřinec z Mětic podepsal r. 1415 známý protest; syn jeho Hertvík žil ještě r. 1477, ale již r. 1500 přešly Mětice v majetek obce Chrudimské, jíž však byly r. 1547 jako Štětín vzaty a prodány Janu z Pernštýna. Mětice mají 56 domů se 430 obyv., jednotřídní školu a kamennou kapli sv. Václava.

Od Mětic pustíme se k Nemošicům, abychom shlédli zvláště c. k. hřebčinec, či Štít (Gestüt Depôt). Severně na příkré stráni zvané Nemošická nad pravým břehem Chrudimky povšimneme si ještě Droždic a jižně na povlovné stráni Vostřešan. Droždice či Drozdice náležející jako Nemošice, Černá za Bory, Studánka a Spojil do farnosti Pardubické, měly r. 1910 18 domů se 112 obyv., Vostřešany, ves farnosti Mikulovické, 142 d. se 1082 obyv. Vostřešany mají pěknou kapli a trojtřídní školu. R. 1359 uvídá se na Vostřešanech Vaněk z Vostřešan, později různí

Kostel v Hostovicích.

držitelé, až r. 1498 prodal Mikuláš z Chlumu dědictví své ve Vostřešanech a v Blatě Vilémovi z Pernštýna. S návrší vostřešanského nad hlubokým úvozem, vedoucím k Chrudimi, jest krásný a široký rozhled po kraji.

Nemošice (62 d. s 821 obyv.), ves 1 hod. jižně od Pardubic, bývala rodným sídlem vladyků z Nemošic, kteří měli ve znaku tři ryby a jejichž tvrz stávala na pravém břehu Chrudimky nedaleko mlýna. Jan (Janek) starší Holec z Nemošic s bratrem Matějem podepsali r. 1415 protest proti upálení M. Jana Husa a přepadli s kališníky r. 1433 Choceň a městečko to vybrali. Holcové drželi Nemošice asi do r. 1464, od r. 1492 byly spojeny s panstvím Pardubským. U Nemošic nalezeny groše Václava II. a stráň blízká jest vyhledávána pro četné rostliny, které jsou již jinde vzácností (aron blamatý a j.) a pro zkameněliny křídového útvaru; divočina její jest jediným zbytkem původní vegetace v šírém okolí pardubickém. V Nemošicích narodil se svobodný pán Vilém Ramming, podmaršálek a velitel 6. armádního sboru severní armády Benedekovy v r. 1866, jehož přednosti ocenili i samí Prusové; bojovalť udatně u Náchoda a Hradce Králové. O válkách v r. 1848 a 1849 vydal obšírnější spis; zemřel 1876 v Karlových Varech.

Jihovýchodně ode vsi stojí o samotě rozsáhlá budova c. k. hřebčince, odkudž vyjíždívají zdejší vojáci s hřebci »na štace« do krajů: Chrudimského, Jičínského, Čáslavského a Královéhradeckého; v politickém okresu Pardubickém mají štace: v Bohdanči, Kladrubech, Přelouči, Rovni a Rokytně. V roce 1890 byli zde nejdražší hřebci plnokrevní angličtí, Rajta Rajta za 18.000 zl. a Gamecock za 20.000 zl.; připustná taxa jich byla 100 zl. (na polokrev. angl. klisnu), 200 zl. (na plnokrev. angl. k.).

Z Nemošic můžeme se kolem pardubické vodárny vrátiti pěšinami po levém břehu Chrudimky do Pardubic, aneb přejdeme-li u mlýna most, po silnici přes Pardubičky.

Půjdeme touto druhou cestou abychom seznali ves, jež starší jest než Pardubice. Pardubičky (Pardubička neb Pardubičky Mnichové) rozkládají se na opukovém návrší, jež má nad levým břehem Chrudimky příkrý svah a tam, kde jest obnaženo, nazývá se ssutinou, nad níž vypíná se starobylý chrámek gotický sv. Jiljí, který býval kostelem zdejšího panenského kláštera dominikánského, jenž byl r. 1421 od Husitů zbořen. Velký a nejstarší zvon na dřevěné zvonici s plechovým kohoutem z dob českých bratří jest z roku 1484. Klášter založen byl na rozhraní 12. a 13. věku; zahrady a vinohrady táhly se až na kopec Vinici, jenž jest majetkem města Pardubic a na němž zřízen krásný veřejný sad a betonový vodojem. Na hlavním oltáři jest obraz sv. Jiljí od akadem. malíře Frant. Potěšila, mateřovského rodáka; strop jest táflovaný. Dvě staré fresky, odkryté při restauraci v presbyteři u oken a jedna za oltářem, nedaly se zachovati. Zboží kláštera koupil od krále Vladislava Vilém z Pernštýna.

Pardubičky mají 88 domů s 840 obyv., trojtřídní školu a východně

ode vsi uprostřed lesa chvojného skrývá se villa hrab. Henkla z Frankenthurnu, dříve hrab. Larische.

V době zemské jubilejní výstavy přistál zde 13. srpna 1891 veliký balon »Viktor Hugo« s francouzskými větroplavci již vypluli z pražského výstaviště.

Na nejvyšším místě návrší v Pardubičkách stojí okresní nemocnice J. V. císaře a krále Františka Josefa I. vystavěná r. 1898.

Z Pardubiček, které vůčihledě vzrůstají, dostaneme se za 20 minut po svahující se silnici kolem zastávky státní dráhy Benedettiho sady a městským parkem do samého středu — Starého města — Pardubic.

Třetí a poslední cestu okresem vykonáme ještě do jeho jihozápadní části zavlažované potoky Bilankou a Podolkou a tak poznáme jej docela.

Po staré císařské silnici vedoucí z Pardubic do Chrudimě dáme se pěšky aneb autobusem heřmanoměsteckým k jihu. Za čtvrt hodiny mineme Jesničánky, část Pardubic, jež vznikla na rybníku Jesničánském v době Josefinské, a nový hřbitov pardubický a za ¾ hod. staneme v Dražkovicích, vsi rozložené po obou stranách silnice, jejíž jméno pochází nejspíše od zakladatele, který slul Dražek, jako král Bodrců na Rarogu.

Nález popelnic u Dražkovic svědčí, že jsou osadou prastarou. Roku 1484 dal je král Ladislav Janu Pardusovi. Dle urbáře panství Pardubického z r. 1588 náležely k rychtě Jesničanské, měly 21 lidí osedlých a odváděly na zámek 34 slepic a měly krčmu vejsadní; r. 1910 napočteno zde 55 domů se 535 obyv. Pěkná kaple a chodník vsí ukazují, že se tu dbá úpravy obce a sady statkářů Topiče a Kabrhela a j., že hledí si rolnictvo zdejší zvláště ovocnářství a hospodářského pokroku, jako téměř ve všech obcích Pardubického okresu zásluhou to jmenovitě hospodářského spolku a hosp. besed.

Z Dražkovic za čtvrt hodiny přijdeme do farní vsi Mikulovic, rozložené pod strání, na jejímž nejvyšším místě, kde se příkřeji svažuje, stojí kostel sv. Václava, pocházející v nynější podobě z let 1769—70. Hlavní oltářní obraz sv. Václava malován na obmítce od exjesuitů malířů Josefa a Václava Kramolínů. Nejníže u silnice stojí jednopatrová pětitřídní škola. V Mikulovicích byl farářem spisovatel český P. Devoty, jenž tu pochován.

Mikulovice byly ještě ke konci 16. stol. zvláštním statkem; na počátku 15. stol. seděl tu Jan Lidheř z Mikulovic, pak je držel Jan Pardus z Vratkova, později Štítný Mikuláš ze Štítného, r. 1550 Jan Humpolecký z Rybenska, 1569 Ctibor Kapoun ze Svojkova, jehož syn postoupil je r. 1600 panství Pardubskému. Ve válce třicetileté r. 1648 byly Mikulovice od Švédů vydrancovány a zapáleny. V Mikulovicích narodil se literát střední doby Jan Stanislav Petržilka. Na hřbitově zdejším jest pohřben první předseda zemské jednoty českého duchovenstva bisk. vikář a děkan

mikulovický Tomáš Střebský (* 1833 † 1905) a jest tu hřbitovní kříž z r. 1781 pěkné starobylé práce.

Z Mikulovic přes Jesničany přijdeme do farní osady Třebosic.

T ř e b o s i c e (32 d., 282 obyv.) mají farní chrám pozdvižení sv. Kříže, známý již v době předhusitské, opodál něhož stojí dřevěná zvonice podobná zvonici jezbořické, pardubičské a jiným na bývalém panství Pardubickém. Na počátku 16. stol. drželi Třebosice Andělové z Ronovce, z nichž Zikmund uvedl je r. 1547 pro odpor proti Ferdinandovi I., králi v manství. Třebosice mají pětitřídní školu, hospodářskou besedu a ze mnohých pokročilých hospodářství zdejších povšimnutí zasluhuje statek Jana Markalousa, býv. okresního starosty.

J e s n i č a n y (Jesenčany), ves ¾ hod. již od Pardubic, mezi Dražkovicemi a Třebosicemi, má 103 domů s 1392 obyv. Ve 14. stol. náležely k zboží Richmburskému, r. 1484 dal je král Ladislav Janu Pardusovi a později náležely k panství Pardubskému, v jehož urbáři z roku 1588 uvádí se v Jesničanech 13 lidí osedlých, krčma výsadní. K rychtě Jesničanské náležely Dražkovice a odváděly obě vsi na zámek pardubický ročně 58 slepic.

Sev. vých. poblíž silnice chrudimské jsou Jesničany Nové, jež přiškoleny jsou od r. 1897 do Pardubic. Z Třebosic za 20 minut přijdeme do západně od nich ležícího M a t e ř o v a, vsi na potoku Mateřovském, jenž nese vodu svou do Podolky.

Mateřov (70 d., 434 obyv.) jest dle nálezů kamenných mlatů na poli statkáře Karla Štěpánka osadou prastarou. R. 1227 byla darována od Kojaty Hrabišice klášteru Opatovickému. Na počátku 15. stol. byl rodným sídlem vladyk z Mateřova, kteří měli ve znaku bílého ohaře se zlatým obojkem; r. 1534 náležel Divišovi Bošínskému z Božejova, hejtmanu panství Pardubského, od něhož koupil jej r. 1537 Jan z Pernštýna. Na gruntech bývalého dvora mateřovského vznikl později Mateřov Nový. Roku 1911 objeveny při melioraci na pozemcích výše jmenovaného Štěpánka, jehož statek (čís. 1.) stojí na bývalém tvrzišti, balvany, které z počátku považovány byly za dávnou stezku zemskou, později když hornina odkryta hlouběji a seznáno, že táhne se v délce 1 km., považována dle tvaru bočné stěny za praehistorickou zeď. Teprve když pisatel této stati nález ohledal dne 9. února 1913, prohlásil, že není zdí, co skryto pod ornicí na pahorku 232 m. vysokém, ale vyvřelou skalou a to žílou limburgitu, což potvrdil i později sem povolaný profesor české techniky v Brně, býv. říšský geolog, dvorní rada dr. Jaroslav Jahn.

A jako dříve putovali jednotlivci do Mateřova podívati se na »zeď, tak později kluby turistické, přírodovědecké a jiní na žílu.

P o p k o v i c e (57 d. s 561 obyv.) na regulované Bilance a křižovatce silnic z Pardubic do Heřm. Městce a z Pardubic do Přelouče bývaly také samostatným zbožím, r. 1440 připomíná se na sněmu Čáslavském Bohuněk

z Popkovic; v 15. stol. byly spojeny s blízkým statkem Krchlebským. Roku 1472 prodal je Jan Žák z Krchleb Janu a Jiříkovi Ohništským z Ohništska a tito r. 1502 obci Chrudimské; pak je drželi bratři Opršalové ze Zher, Zikmund Anděl z Ronovce a konečně dostaly se k panství Pardubickému.

Z Mateřova dáme se směrem jižním, abychom navštívili několik osad na Podolce a skončili pout svou po okrese z Lánu na Důlku podél Labe v Pardubicích.

Kráčejíce po silnici heřmanoměstecké a minouce ves Dubany, jejíž katastr tvoří enklavu chrudimského okresu a jejíž poplužní dvůr vysoko položený jest viditelný dobře z Polabí, přijdeme do vsi Čepě (do Čepi), jež bývala kdysi dvorem, který se dostal r. 1695 koupí k panství Pardubickému. Čep má 30 d. se 471 obyv. a rozsáhlou cihelnu. Zde nalezeny byly bronzové náramky otevřené s vyrytými ornamenty (náramky čepské), pak veliké spony s velikými kotouči (spony čepské), kteréž cenné starožitnosti chovají se v pardubickém museu jako typický nález čepský. U Čepě jest pěkná a dlouhá třešňová alej a v obci staré hruše, jakéž jsou dnes v okresu pardubickém vzácností. Pěknou švestkovou alejí statkáře Baera stoupáme ponenáhlu výše k Jezbořicům, jejichž kostelík vládne nad planinou Jezbořickou i dále a nad níže položeným údolím Podolky.

Jezbořice (Jestbořice, 58 d. s 374 obyv.), ves 2¼ hod. jihozáp. od Pardubic, rozložená z části na návrší opukovém, z části pod ním při Podolce, má starobylý kostel sv. Václava, trojtřídní školu a dva mlýny: Podkopečný a Crhov o samotě na sev. str. stojící. Kostel na okraji srázné ssutiny, s níž jest daleký rozhled ku Hradci Král., Kutné Hoře a jinam, chová křtitelnici z r. 1600 od Jetřicha Lipanského z Lipan; nejstarší zvon na dřevěné zvonici stojící opodál jest z roku 1601. Do zdejší tehdy ještě dřevěné školy (dosud stojící) chodil osobní lékař Jeho Veličenstva dr. Kerzl, zmíněný u Vesky, aby se naučil od učitele Svobody česky a od faráře Kopisty latinsky a po roce 1835 humorista český a přítel Havlíčkův Václav Trnobranský. Na jižní straně od kostela stávala na pahorku o průměru 30 kroků tvrz příkopem obehnaná. Jezbořice náležely ke zboží biskupství olomouckého; r. 1441 Pavel biskup olomoucký zapsal je Mikuláši Bochovci z Bochova, jehož syn Zbyněk převedl právo své r. 1488 na Jindřicha star. knížete Münsterberského, kterýž Jezbořice s jinými ještě vsemi zastavil Václavovi z Nestajova a Žehušic, od něhož je koupil Vilém z Pernštýna r. 1491, jenž obdržel právo na ně i od biskupa Stanislava, dobrého přítele svého, pro sebe i syna svého Jana (1500).

V Jezbořicích na starém pohanském pohřebišti nalezeny byly cenné starožitnosti, jež nyní chová městské museum v Pardubicích.

Kráčíme-li s návrší Jezbořického k severu poblíž Podolky do nízkého Polabí, dostaneme se přes Barchov, Veselou a Čivice až ke Krchlebům, pod nimiž Podolka vlévá se do Labe.

B a r c h o v (57 d., 432 obyv.) a V e s e l á (Veselí Vysoké) jsou sousedící vsi 2 hod. jihozáp. od Pardubic při potoku Podolce; Barchov s dvoutřídní školou a mlýnem leží dole při levém břehu, Veselá nahoře na vysokém pravém břehu. Veselá bývala tvrzí a dvorem popl. Z vladyků zdejších známi jsou Vaněk Mezek z Veselé (r. 1425) a Markvart (1456). Po nich tu seděl Jan Žák z Krchleb, pak Zdeslav Jeník z Mečkova, Aleš Karlík z Nežetic (1487), Alžběta z Pašíněvsi, jež prodala Veselí Albrechtovi z Lipan na počátku 16. stol. Lipanští drželi je až do r. 1623 kdy Jan Lipanský z Lipan, kterýž zůstal věren císaři Ferdinandovi v době rebellie stavovské, prodal je Dorotě Hamzové z Picheberka, ale odvolav trh ten, prodal je téhož roku Václavovi Jelínkovi z Lovoše, po němž je drželo několik ještě majitelů, až po roce 1667 prodáno komoře královské k panství Pardubskému a sice dvůr s 200 korci rolí, 2 chalupami s 10 korci rolí.

Z bývalé tvrze uděláno jest obydlí pro správce statku Veselského, posud tvrzí jmenované a dvůr rozprodán ke konci 18. století v osadu dominikální a dnes jen čtverhranné prostranství se studnou připomíná místo, kde stával.

Č í v i c e (106 d. se 771 obyv.), ves při silnici pardubicko-přeloučské v sousedství rozsáhlých chvojných lesů panství Čivického, půl druhé hodiny jihozáp. od Pardubic. Na západní straně osady znalé jsou dosud zbytky (náspy 2.8 m vysoké) někdejší tvrze vladyků Čivických z Čijevic, jež byla nejspíš rozbořena za válečných tažení Matyáše Korvina. Vilém Dubánek z Čijevic, jenž držel také nedaleké Dubany, padl v boji při obléhání Konopiště r. 1468. Po vladykách Čivických a Dubáncích držel Čivice Václav Opršal ze Zher a ke konci 16. stol. byly spojeny s panstvím Pardubickým, od něhož však v polovici 19. stol. odprodány hraběti Chotkovi z Vojnína. Na počátku XX. stol. koupil Čivice velkostatkář a poslanec zemský Kokeš. V Čivicích jest dvoutřídní škola, založená již r. 1787, mlýn a nedaleko v lese studánka se sochou marianskou, kamž v letech sedmdesátých bývaly konány poutí. V Čivicích narodil se 25. prosince 1818 hudební skladatel Emanuel Vašák, syn zdejšího učitele.

Jako Čivice, tak též blízké K r c h l e b y (víska 1 hod. záp. od Pardubic) bývaly samostatným zbožím. Tvrz krchlebská měla zvláštní položení, stávalať mezi třemi rybníky: Hlubokým, Tvrzním a Starým, jež jsou nyní v louky přeměněny. Uprostřed vejčitého valu stály dva pahorky a na nich věže tvrzní, jedna okrouhlá a druhá čtyrhranná; zavření valu mohlo se vodou zatopiti, takže tvrz stála v samé vodě jako podobný jí Blatník u Bohdanče. Dnes po tvrzi zbylo jen tvrziště, jehož tráva barvou odlišuje se od okolní a naznačuje, kde jsou Hanšpurka, jak lid tvrzišti říká. Roku 1323 připomíná se Beneš z Krchleb, pak po sto let různí majitelé. Roku 1462 prodal Jan Žák z Krchleb starší tvrz a popl. dvůr a jiné Janovi a Jiříkovi bratřím Ohništkům z Ohnišťan. Syn Janův Jan, později samojediný držitel, prodal r. 1502 statek ten obci města Chrudimě a když tato ve

ZIMNÍ PARTIE Z POLABIN U PARDUBIC.

válce Šmalkaldské zapsala se v jednotu se stavy nespokojenými, byla ztrátou statků svých ztrestána 1547 a Krchleby prodány Janovi z Pernštýna. Pod správou pardubskou tvrz zpustla a zanikla docela.

Pod krchlebským mlýnem stojí na břehu labském Košlan, stará chalupa převozníkova.

Sev. západně čtvrt hodiny od Krchleb jest nad samým břehem labským farní ves Lány na Důlku (Lány Dlouhé), jež náležela s Jezbořicemi a jiným zbožím k biskupství olomouckému, od něhož dostaly se v zápis rozličným pánům jako Mikulášovi Bochovcovi z Bochova, pak Jindřichu knížeti Minsterberskému, z něhož přešly na Václava z Nestajova a r. 1491 dostaly se v držení Pernštýnů. V Lánech jest farní chrám sv. Jana Nepom. v nynější podobě z r. 1802 a trojtřídní škola. R. 1910 napočteno zde 69 domů, 577 obyv. Zdejší statkář Václ. Váňa jest redaktorem časopisu »Střední Labe«, jenž hájil zájmy polabských rolníků a usiloval o regulaci a splavnění Labe.

Z blízké zastávky u Opočínka, visky v okresu Přeloučském, mohli bychom nastoupiti cestu do Pardubic drahou, ale raději se pustíme po silnici, abychom z blízka shlédli ještě Srnojedy a Svítkov, vsi na levém břehu labském menší sice zajímavostí, než některé z předešlých, ale přece po některé stránce důležité.

Srnojedy (25 d., 176 obyv.) lákají geology svými zlatožlutými, kovově lesklými scaphity, zkamenělými skořápkami měkkýšů Březenských vrstev, jež odkryty a přístupny jsou tu ve vysokém břehu Labe; mnoho jiných zkamenělin křídového útvaru nachází se tu i u Krchleb na polích.

Svítkov (165 d., 1854 obyv.) podává svědectví, jak vzrůstají malé obce blízko průmyslových měst; r. 1843 měl pouze 43 domů se 331 obyv., r. 1900 78 domů se 792 obyv. a nyní jest větší než starobylé město Bohdaneč. Ve Svítkově jest veřejná kaple na návsi, za obcí hřbitov, na Bilance mlýn a v okolí pomníky: císaře Josefa II. a Jana Žižky, jež dal postaviti zdejší statkář Václav Šáda. Svítkovský ze Škůdel a pak bratří jeho, členové staré vladycké rodiny, připomínají se roku 1575 v knihách chrudimských.

Obyvatelstvo zdejší na původních gruntech živí se polním hospodářstvím, přistěhovalé, pro něž tu založeny celé ulice, nejvíce prací v čistírně petroleje a v jiných továrnách. U Svítkova na záp. str. nachází se vojenská střelnice.

Ze Svítkova cestou souběžnou se železniční tratí přijdeme kolem raffinerie petroleje a samoty U sv. Trojice, kde bývala ves Přerov, a pak podjezdem pod železniční tratí ke Chrudimi do východiska našeho, živých, rušných a vzrůstajících Pardubic.

FRANT. K. ROSŮLEK:

HOLICKO.

Východně od úhlu labského, nad nímž dominují šedé trosky památné Hory Kunětické, rozkládá se nehlučný okres Holický.

Přirozenou jeho hranicí jsou na východní straně lesy Borohrádecké a města Jeleního na severní lesy Bělečské a jasný tok spojených Orlic, Tiché a Divoké, jež u jeho nejsevernější osady Albrechtic klesají si šumně v náručí. Jižně od Holic, ležících uprostřed okresu, přechází severní pahorkatá lesnatá krajina v rovinu Dašickou, jež šíří se po obou březích Dolní Loučné a jejíž meze jsou za hranicemi okresu naznačeny nedalekou strání u Dvakačovic, návršími u Chrudimě a Vraclavi a v níž velká a dlouhá osada Roveň ukazuje již svým jménem, že leží v rovině.

Okres prostupují dvě dlouhá návrší opuková s úžlabími a dolinami, v nichž jsou četná naleziště zkamenělin křídového útvaru.

Od jihovýchodu k severozápadu táhne se lesnaté návrší průměrně 300 m. vysoké, na jehož širokém hřbetu a svazích jsou osady: Vysoká části Holic Koudelka a Kamence, Poběžovice, Vysoké Chvojno a Bejšť, při úpatí Ostřetín, Veliny, Holice Staré i Nové, Chvojence, Nová Ves a Albrechtice.

Od Ostřetína odbočuje od tohoto návrší nižší a bezlesý opukový val, směřující přes Holice, Ředice, Časy až k Sezemicům na Pardubicku, kde smáčí u Podčápel patu svou ve vlnách labských. Po tomto návrší vine se silnice nahoře, nedotýkajíc se z malicherných dřívějších důvodů největších osad Ředic a Holic, jež leží na úpatí a jež musily si, donuceny potřebou času, vystavěti ve středu svém silnice nové. Půda návrší jest po hřbetě i na svazích jednotvárnými rolemi a jen nad úvozy staré plané hruše, keře šípku a trní a podle silnice švestkové stromy dopřávají ptactvu odpočinku. A proto vzpomenutá tuto silnice jest uváděna jako veliká chyba v komunikaci v Čechách. Na tomto návrší stávaly nad Holicemi dva větrní mlýny, z nichž poslední shořel r. 1893; model jeho chová městské museum v Holicích.

Návrší popsaná, nazvaná Chvojnovskou planinou, čítáme dle geologických výzkumů ke středočeským křídovým planinám vrstev Březenských a byla v dávné době součástí dna křídového moře, na jehož povrchu bylo mnohem menších rozdílů pokud se vyvýšenin a snížením týče, než jaké tu shledáváme; rozdíly ty jsou dílem erose a erupce. Potoky vyryly si tu dosti hluboká lože v měkkých vrstvách opukových, jež jsou

pokryty tu slabší onde silnější vrstvou štěrku a písku, jehož lože nejvíce jest odkryto na Kamencích. Dobře znatelné vrstvy Březenské světle neb tmavě šedé měkké opuky dopřávají přístupu k sobě v stržích neb kopaninách cihelen u Holic, Chvojna, Poběžovic a jinde.

Úžlabí neb trhlina Holická počítá se někdy již k podhůří Orlickému; tvořiť vysoký hřeben Chvojnovský a Velinský rozvodí Loučné a Tiché Orlice. Nevelká, ale dosti hluboká údolí na Chvojnovské planině jsou Blažkovy doly pod Kamencem, Vaňkovy a Špačkovy doly u Velin; kromě nich jest na ní mnoho lučinatých neb lesních úžlabí.

Jižní polovina okresu, okolí města Dašic, jest jihovýchodním poloostrovem východočeské Polabské roviny, jejíž podkladem jest útvar křídový, uložený pod naplaveninami neb navátými (eolickými) kopečky pískovými u Lánů. Při regulaci Loučné a Lodrantu nalezeny v naplaveninách zbytky předpotopních zvířat. Pardubické městské museum chová ze zdejšího diluvia zejména tyto živočišné zbytky: stoličku mamutí z Lodrantky u Dašic, lebku rašelinného skotu z Loučné, lebku psa pospolitého a čelisti se zuby medvěda jeskynního z Lodrantky; dašické museum má z doby čtvrtohor lebku s rohy skotu rašelinného od Koloděj na hranici okresu. U Dašic a Lánů nalézají se v těžší půdě blíže Loučné ulity měkkýšů (Planorbis marginatus. Helix pulchella a jiné).

Společným podkladem pro veškerou půdu v poříčí Loučné jest prchlice, zvětralá opuka, jež zastavuje atmosférickou vodu, čímž půda trpívá mokrem, což přimělo v XV. stol. moudré pány z Pernštýna k zakládání rybníků ve zdejším okolí a na konci XIX. stol. rolnictvo k regulaci Loučné.

Holický okres, jehož délka hranic jest 97.6 km, sousedí na sev. straně s politickým okresem Rychnovským, na jihových. straně s Vysokomýtským a na jižní straně s Chrudimským. Se soudním okresem Pardubickým sousedí na západ. str. v délce 28 km. Rozloha jeho činí 22.880 ha 96 a 21 m^2; vzdušná vzdálenost mezi nejsevernější osadou Bělečkem a nejjižnější Bělešovicemi jest 22 km.

Nejvyšší trigonometrické body jsou zde: Vinice (329 m) východně od Ostřetína, Koudelka a Kamence sev. nad Holicemi (326 m), Vysoké Chvojno (303 m), Bejšť (280 m), Nová Ves (285 m), Hořaník nad Ředicemi (262 m), Holice (249 m) Moravany (252 m) a Kaplička již. od Rovně (257 m).

Jižní polovinu okresu protéká od jihovýchodu k severozápadu Loučná, vstupující sem u Ceradic a přijímající s pravého břehu potok Lodrantku (či Roveňský potok), vinoucí se od Litětin; žene mlýny v Platenicích, Dašicích a Sezemicích. Spád její od Dašic do Sezemic jest 3 m. Okresní město Holice leží na mělkém bahnitém potoku Ředině či Ředičce, jenž sbírá vody své pod Hradcemi nad Velinami a vlévá se po svém spojení s Bejšťskou strouhou jako Brodecký potok

u Lukovny do Labe. I Ředina hnávala kdys na Podhrázi v Holicích mlýn, po němž není dnes již stopy.

Po delším úsilí docílilo obyvatelstvo v poříčí Loučné regulace této řeky a Lodrantu, jenž štěpí se pod Komárovem v Přední a Zadní Lodrant (sev.), jež pod Kladinou se spojují a vyústí u Sezemic. Lodrant po velkých deštích zatopil někdy i náves v Rovni. Regulace Loučné provedena v l. 1892 a 1893 a náklad vypočten na 401.077 zl. Regulovaná řeka má od Ceradic až k ústí koryto vrchem až 32 m široké. Pro regulaci odpadů melioračních ustavilo se r. 1899 v Rovni vodní družstvo a dne 14. října 1899 přijel do zdejší krajiny sám c. k. místodržitel Karel hrabě Coudenhove v průvodu c. k. místodržitelského rady Jindřicha Vojáčka, aby shlédl regulaci Loučné a Lodrantu.

Kromě Loučné ještě řeka Orlice Tichá a tok spojených Orlic náleží částečně okresu Holickému, tvoříc jeho přirozenou hranici u Albrechtic a odnášejíc pod Ssutými Břehy dlouhé dříví i z okolních lesů.

Severní a severovýchodní část okresu Holického pokryta jest souvislými jehličnatými lesy markraběte z Pallavicini, jež rozděleny jsou v revíry: Albrechtický, Bělečka, Holický a Chvojnovský a jež zabírají v okresu Holickém 9881 jiter. K lesům těmto, v nichž zajímavé partie jsou Buky (na Chlumích) a u Studené vody (u Poběžovic), připojují se lesy jiných nepřetržitě až k Chocni, kde údolí Peliny dělí je od lesů brandýsských.

Severní část okresu honosí se vedle krásných lesů též rybníky u Ředic, Nové Vsi a pod Chvojnem, jež zaujímají úhrnem přes 98 jiter.

Jižní polovina okresu jest jednotvárná, nudná, jdeme-li po silnici z Moravan do Holic nikde skupin stromových jako v Polabí, v pravo i v levo střídají se jen role s lučinami a pastvinami.

Pokud se podnebí týče, Holice s okresem polabským, do něhož spadají, zaujímají co do množství pršek třetí místo mezi sedmi okresy, na něž Čechy jsou rozděleny. Okres tento vyznamenává se stejnoměrným rozdělením teploty, vlhkosti i srážek vodních, menším množstvím oblaků a dešťů a silnějším prouděním vzduchu; tak zvaný studený »Polský vítr« má prý vrata u Velin a proto na rovině u Rovně málo stromoví se daří. Když v Holicích kvetou švestky, ve Velinách ukazují se teprve pupeny na těch stromech. V Poběžovicích trvá zima déle než v úvalu Chvojnovsko-Holickém a je tužší. V Dašicích jest podnebí velmi zdravé a mírnější než v obcích severních.

Holický okres čítá obyvatel v 3475 domech 22.590 (r. 1910). Z dávných krojů, obyčejů a dialektu zachovalo se jen maloučko. Ve slovech, začínajících samohláskou o, předráží lid rád v, říkaje voko, vorati a pod. a rozšiřuje jako všude ve východ. Čechách koncové ý u přídavných jmen, ba též í u podstatných jmen v ej, mluvě: dobrej, udeřil holej, před P. Ma-

HOLICE.

rijej. Též onikání místo vykání, ač mizí, přece dosud slýcháme, zvláště mluví-li chudý s bohatým nebo prostý se vzdělancem. V Albrechticích říkají větel místo větev, péče, séje, plejvá místo plove, chodí po houbech, byl na rybech, v Ostřetíně dřevědný místo dřevěný, kamedný místo kamenný a pod. Ve Velinách říkají lidem, kteří odvážejí z lesů klády, haluzáci. V Rovni, Komárově a jinde říkají: najdout, přídout, projdout místo najít, přijít, projít. Před padesáti lety, když šli venkované do kostela v neděli, bylo lze viděti ještě dosti pantátů v brslenkách (koženkách), kožichách a beranicích a panimám v kabátcích s rukávy a rukou úzkými a zapnutými a v kanafaskách a s fěrtochy širokými, ale to vše dnes již ustoupilo kroji městskému, kosmopolitickému. Muži německých osad u Dašic nosívali šátky na krku po svém způsobu vázané. Dlouhé, šosaté kabáty soukenné a cylindry zachovali si jen družbové a starší sousedé. Zlaté čepce a zlatem vyšívané pleny, jaké zvláště o svatbách se před sto lety nosívaly, chovají se tu a onde jako drahé památky v malovaných neb vykládaných truhlách, jež také ustupují modernímu nábytku a jsou skoupeny pro místní musea.

Ze starých zvyků a obyčeju zachovává se dosud na Holicku: pomlázka, pálení čarodějnic, chodění s lítem, vodění medvěda a maškar o masopustním úterý, obžínky a v Rovni utápění smrti.

Pozoruhodna jest na Holicku německá kolonisace v době Josefinské, jež dala vznik osadám Velkolánskému, Malolánskému a Moravanskému u Dašic a Rovensku u Holic, jichž obyvatelům, vystěhovalcům to německým z Pruska, Pruského Slezska, ponejvíce Kladska, dáno bylo většinou po 40 měrách půdy zrušeného rybníka neb paseky v dědičný nájem. Dnes osady ty jsou úplně počeštěny, jejich jména německá již před mnoha lety zanikla, pouze jméno Traurdorf (Rovensko) se kolem Holic udrželo; německy nemluví a nesmýšlí již dávno nikdo a jen několik rodových jmen upomíná na někdejší kolonisty německé. Osadníci v Moravanském platili velkostatku Pardubickému 18 grošů splátky na stavení i pozemky ročně a teprve asi r. 1876 doplaceny poslední splátky.

Kdo by chtěl proputovati okres Holický, nechť svěří tělesnou svou schránku poštovnímu autobusu v Pardubicích, který jej doprаví přes Sezemice a návrší Hořánka do Holic, odkudž může na denních výletech seznati celý jeho sever a jih, aneb může vlakem jeti do Dašic, druhého města v okresu a po seznání jeho okolí odjeti vlakem do Moravan a odtud do Holic.

My popsání jednotlivých osad a jejich okolí počnem okresním městem Holicemi.

HOLICE (858 domů s 5929 obyv.), rozložené v úžlabí od východu k západu na křižovatce čtyř silnic, Hradecko—Mýtské, Pardubické, Ředícko—Sezemické a Moravanské, udržují v sobě čilý život a snaží se dohoniti, co nepřízní osudu zameškaly. Obchod a průmysl zdejší udržuje styky

třemi směry, na Pardubice, Hradec Král. a Chrudim. Železná dráha, vystavěná tudy v letech 1898-99, usnadnila ty styky, rovněž i státní autobusové spojení zavedené od 13. května 1908 místo pošty povozné.

Ale nedostatek mocnějšího proudu vodního jest tu rozvoji průmyslu na závadu; nevelký klikatý potok Ředina, městem líně tekoucí, jest mělký a bahnitý, jelikož jest napájen většinou jen lučními vodami; okolí jeho není vábné, zvláště v Ředicích, kde rozdvojí se a tvoří ostrov. Vody z nedalekých lesnatých Hradců, kopců nad Starými Holicemi, Velinami a Ostřetínem, sesílily by a zbystřily Ředinu, ale shromažďují se nejvíce v poticích, spěchajících k Tiché Orlici. Z jara rozvoňuje se Ředina a zaplaví St. Holice a Nov. Holic část »Na obci«.

Býv. »Stará pošta« v Holicích.

Výstavností honosí se z Holic jen Nové Holice, kdež chrám, dvě dvoupatrové školy obecné a měšťanské (chlapecké a dívčí) radnice, záloženský dům, dvě továrny na obuv a několik jednopatr. domů moderního zevnějšku vynášejí se nad přízemní domky, jakéž ještě spatřujeme na hlavním náměstí kde nachází se hluboká studna, vrtaná velikým nákladem, aby dosažena byla pitná voda, bohužel marně.

Bývaly dříve na náměstí domky s podloubími a šindelovými střechami, ale i poslední z nich, nárožní »stará pošta«, na konci minulého století r. 1896 zmizela. Šindelová střecha kostela nahražena taškovou teprve v l. 1831-32, na radnici až 1842.

Na St. Holicích a ve vzdálenějších částech města, na Koudelce a Kamencích ve výši 326 m, jež činí dojem samostatných vísek, na Podlesí a Podhrázi najdeme ještě dosti chalup s kuklami a starými komíny, malovaným ostřeším, s vrzátky a makovičkami, v nichž vězí tři hřebíky na temeně, ba i chalupu s pěkným dřevěným návratím, s dřevěným roubeným oplotěním a studny s váhou a jeřábkem, jakouž jednu mají Holice kromě kostela ve svém znaku.

Jméno »Nové« a »Staré« Holice vyskytuje se teprve po velkých ohních v r. 1680; do té doby rozeznáváno »Holice městečko« a »Holice ves«. R. 1882 byly zdejší ulice pojmenovány a nejpřednější z nich jsou: Ho-

luba Afrického, Dukychova, Vysokomýtská, Velká Neptalimova, Pardubická, Komenského plácek.

Náměstí obdélníkové a rozsáhlé, dříve nerovné s roubeným haltýřem, studní s váhou a po deštích s mnoha loužemi, bylo po r. 1836 srovnáno částečně, ale úplně teprve l. 1870 a vydlážděno v severní části teprve r. 1884 a 1905. Ozdobou jeho jest před radnicí kamenný kříž (z r. 1803) a v jižní polovici socha marianská od r. 1885. Během doby zřízeny chodníky i v ulicích.

Farní chrám sv. Martina biskupa byl již r. 1350 farním.

Nynější jednolodová stavba slohu barokního pochází z let 1736—1738; čtyrhranná věž s cibulovitou bání nese čtyři zvony, z nichž nejstarší jest z r. 1499 a slove poledník. V lodi jest 5 oltářů, pod kazatelnou cínová křtitelnice s letopočtem 1565. Východně od kostela stojí jednopatrová fara, nejspíše r. 1734 zbudovaná.

Až do r. 1850 byl kolem kostela hřbitov, nyní jest za městem na návrší »na kostelíčku«, pod nímž bývala bažantnice, založená Ferdinandem I., jejíž západní svah byl prokopán a vede tudy železná dráha, křižující se silnicí k Vys. Mýtu. Dříve bývala prý tu kaple husitská a na vrchu vykopáno bylo mnoho kostí nizozemských vojínů, padlých tu v bitvě, nyní jest zde kaple Nanebevzetí Panny Marie, založená r. 1857. Za touto kaplí odpočívá někdejší děkan holický Jakub Jindra, zemský poslanec za Litomyšl a Poličku.

Radnice, které lidé »zámeček« říkají a v níž dole bývala hospoda, vystavěna na místě dřevěné shořelé r. 1819; nese ve vížce hodiny a v průčelí městský znak (v pravém poli zlatém studni s váhou, v levém modrém kostel s cihelnou střechou) a r. 1849 byla upravena pro c. k. okresní soud a c. k. berní úřad a úřadovny městské umístěny v nově vystavěné sousední budově, v níž v přízemí jest pěkná a bohatá městská knihovna, jež za čtvrtstoletí svého trvání vykonala velký úkol kulturní, městský archiv a v pevně kované truhlici privilegia, z nichž nejstarší jest listina se čtyřmi visutými pečetěmi, jíž Neptalim z Frimburka r. 1493 uděluje svobodu rychty holické. Když zmínili jsme se o držiteli Holic panu Neptalimovi, povíme stručně něco z dějin Holic.

V místech nynějších Holic rozkládal se les Království, sahající od Albrechtic až k Rovni. Na mýtinách, místech holých, zakládány osady tím směrem, jak les byl kácen, jak vznikala holina. Tak vznikly Holice, Ostřetín, Ředice. Obyvatelé jejich nepochybně pálili hojně uhlí.

Nejprvnější zmínka děje se o Holicích v r. 1336, kdy náležely jako vesnice k blízkému hradu chvojenskému. Tenkráte král Jan zastavil je s městečkem Chvojnem a jinými vesnicemi Pertholtovi, proboštu na Vyšehradě a dvěma bratřím z Lipé. Po těchto nabyl jich Jindřich z Lichtenburka, od jehož synů koupili je asi páni ze Šternberka. Tvrz holická, jež stávala naproti kostelu a zachovaly se z ní pouze pahorky a příkopy vystavěna

byla buď za Jaroslava ze Šternberka († 1290) neb jeho bratra Zdislava. R. 1382 připomíná se Smil ze Šternberka řečený »z Holic«. Jedna větev Šternberků seděla na Chvojně a druhá na Holicích a tato počala se psáti »Holickými«. R. 1429 jmenuje se vedle vůdce Prokopa mezi šlechtou na prvém místě pan Smil-Holický, jehož dcera Kunka zasnoubena byla r. 1440 Jiřímu z Kunštátu a Poděbrad.

Mladší bratr Smilův Aleš Holícký ze Šternberka zasahoval mocně do událostí bouřlivých časů husitských. Od r. 1420 sloužil Aleš králi Sigmundovi, r. 1426 stal se vladařem na Karlšteině, r. 1434 bojoval u Lipan na straně Pražanů a stekl Řisuty, r. 1437 byl zvolen správcem království Českého, než dosedl na trůn král Albrecht a zemřel 1455 na Křivoklátě a pochován v klášteře sázavském.

Syn Alešův Petr stal se známým v českých dějinách, že 23. května 1448 odejmul v čele 400 jízdných z Prahy utíkajícímu vyslanci papežskému kardinálu Karvalajovi původní list kompaktat, jejž sobě vypůjčil k nahlédnutí. R. 1470 Matyáš, král uherský, válče s Jiřím Poděbradským, táhl od Jelení přes Holice k Sezemicům.

R. 1481 jmenuje se držitelem Holic Neptalim z Frimburka, jenž jich nabyl koupí. Neptalim osvobodil Holické od daní a robot, udělil jim právo pivo vařiti, daroval jim poplužní dvůr a podržel si jen ochranné právo a právo rychtáře v čas války.

R. 1493 přešlo zboží Holické na Hynka Bradleckého z Mečkova snad dědictvím, kterýž udělil Holicům právo odúmrtní a za krátko r. 1507 prodal je — tvrz, dvůr poplužní, podací, městečko, domy, krčmy, dvory kmetcí s platem, Holice ves celú, dvory kmetcí s platem — s Chvojnem a což měl v Ředicích a Ostřetíně panu Vilémovi z Pernštejna na Pardubicích.

Za Pernštýnů, kteří sídleli na Pardubicích neb Kunětické Hoře, tvrz holická zpustla a se rozpadla.

Po Vilémovi zdědil Holice s Bejští a Dašicemi syn jeho Vojtěch, po jehož smrti držel je bratr jeho Jan. Za nehospodárného syna jeho Jaroslava přešly r. 1560 koupí na komoru královskou a staly se zbožím Maxmiliana II., krále českého.

Když pak r. 1856 panství Pardubické bylo prodáno Národní bance, tou 1863 úvěr. ústavu a ryt. Lämlovi, potom akciové společnosti, přecházely s ním Holice do rukou rozličných majitelů. R. 1881 koupil panství Pardubické bar. Richard Drasche z Wartinberka. Část panství, velkostatek Dašický, do něhož Holice náležejí, koupil již r. 1876 svob. pán Jan z Liebigů a od tohoto r. 1884 nynější jeho držitel markrabě Alexandr z Pallavicini.

Zle dařilo se Holicům za války třicetileté. R. 1640 a 1645 Švédové v kostele a kaplích v Holicích rabbovali. nejlepší věci na vozy nakládali a do Švédska odváželi.

R. 1645 vojevudce švédský Torstensohn vypálil Holice a Sezemice. Zchudlí měšťané těžce si pomáhali z bídy; r. 1653 uděleno jim právo pálení kořalky, r. 1680 tři výroční trhy.

Ve válkách o Slezsko za cís. Marie Teresie zkusily Holice také mnoho; někteří hospodáři utíkali ze svých gruntův jako jejich dědové za války třicetileté. V červnu r. 1758 král pruský Friedrich nocoval na staré poště, zatím co vojáci kostel, faru vyplenili a starými knihami z rathouzu topili. Za války s Francouzi musila obec odváděti do vojenských zásobáren obilí, mouku, seno a j. a vykonávati se svými potahy transporty. R. 1833 jel cís. František I. se svou manželkou cís. Karolinou Holicemi. Dne 22. srpna 1836 jel tudy a na faře zdejší občerstvení přijal císař Ferdinand V. Dobrotivý s manželkou svou Marií Annou. Erární silnici, po které jeli do Prahy, dlouho říkali »korunovační«.

I válka s Prusy r. 1866 zasáhla neblaze Holice, tudy táhlo naše vojsko od Vys. Mýta ke Skalici a tudy ustupovala část armády naší od Král. Hradce 3. července po 7. hodině a po 8. hodině večerní vstoupil do hostince »u krále Jiřího z Poděbrad« sám nejvyšší velitel polní zbrojmistr Benedek a k 10. hodině generál Gablenz.

Z posledních let století minulého zaslouží býti uvedeno zbudování nové školy r. 1876 (nynější obecná a měšťanská dívčí) a druhé (nynější obecná a měšťanská chlapecká) r. 1892 a uspořádání národopisné výstavky okresní r. 1894 učitelskou jednotou »Budeč Holická«, jejímž předsedou byl tehdy řed. K. Kožíšek a jednatelem učitel Frant. Rosůlek.

Holice jsou rodištěm slavného cestovatele po jižní Africe Dra Emila Holuba (narozen 7. října 1847, zemřel 21. února 1902), který dvakráte vypravil se do temné jižní Afriky.

V Holicích narodil se též Tribultus Martin, spisovatel ze střední doby písemnictví českého. zde působil také jako důchodní novellista Jaroslav Křičenský. Z Holic pocházejí opat lilienfeldského kláštera Ambrož Bečička, kněz a spisovatel český Josef Dudych a c. a k. generální štábní lékař MUDr. Jos. Formánek. Holice pokoušely se několikráte povznésti na poli průmyslovém; čistírna na cukr zde zanikla, ale za to po delší době zde vyrostly dvě velké továrny na obuv, z nichž firmy H. Hirsch jest nejrozsáhlejší v Rakousku, pak r. 1909 strojní výroba kopyt firmy Svoboda & Weinstein a jiné menší obuvnické a kopytářské závody, jež zasílají výrobky své nejen do zemí našich, i do cizozemí. Dříve než průmyslem prosluly Holice obchodem dobytkem vepřovým (od r. 1816), vejci a máslem. Ročně vyveze se odtud 80.000 kop vajec v ceně 304.000 K, jež po vsích jsou sebrány a ukládány do vody vápenné ve sklepě, a 60.000 kg másla v ceně 138..000 K. — Život spolkový jest v Holicích čilý; oporou jeho jsou zejména Sokol, Klicpera (spol. divad. ochotn.), Neptalim (zpěv. spol.), Budeč Holická, Občanská Beseda, spol. dobrovoln. hasičů, vojensk. vysloužilců sportovní klub, okrašlov. spolek a j.

Kolem městského parku, z něhož jest pěkná vyhlídka k Vraclavi a k Železným horám, vede pod návrším Holickým cesta do malé osady Roveňska či Trauerdorfu, založené r. 1784 na emfytentovaném rybníce rovcňském a osazené Němci z Mittelwaldu v Kladsku. Obec byla spravována vlastním rychtářem do r. 1850, kdy připojena k Holicům a do toho roku četlo se osadníkům jejím každé čtvrté neděle evangelium i ohlášky po německu. Dnes Němců v Roveňsku není. Roveňsko Staré, osada původní, má 82 obyv., Roveňsko Nové 51 obyv. Příjemným výletním místem Holických jest Javůrka, nevysoký holý kopec na východní straně při silnici k Mýtu, na jehož úpatí jsou lázně a výrobna sodové vody.

Nad Starými Holicemi, kde jest pětitřídní obecná škola, zvedá se kopec Velinský, za nímž skrývají se táhlé, na půdě vyklučeného lesa založené, Veliny (118 d. 667 obyv.) s filiálným kostelíkem sv. Mikuláše, jenž i se zvonicí jest dosud dřevěný; on a kaplička u Dašic jsou poslední dřevěné církevní stavby v okresu. Jižně od Velin, které mají dvoutřídní školu, vypíná se lesnatý kopec Hradce neb Na Hradcích, kde místo »věžiště« s patrným valem a příkopem ukazuje se jako bývalé hradiště. Na sev. vých. konci osady rozlévá se rybník, do něhož stahují se vody struhy Vaňkovy, Jelenské a Pilského potoka a u něhož stojí Pilský mlýn. Za Velinami tvoří hranici okresu silnice, k níž těsně přiléhají lesy Borohrádecké. Pod lesy na Hradcích, jež náležejí k panství Dašickému a mezi lesy jelenskými leží Ostřetín a Vysoká u Holic.

Ostřetín (138 d., 997 obyv.) jest památným z času sedmileté války, kdy tu svedena r. 1758 na návrší Chmelnici a na stráních ředických bitka Rakušanů pod Laudonem s Prusy, při níž Ostřetín i s kostelem spálen. Kostel nynější v copovém slohu jest z r. 1781 a chová nový hlavní oltářní obraz Zvěstování P. Marie od Bartol. Hlavína a Hejdy z Lovčic a starý od jesuity Kramolína, jenž mnoho na Pardubsku maloval. Přes Ostřetín vedla v dřívějších dobách živá cesta od Vys. Mýta a Litomyšl do Hradce Král.; po ní, když se stavěla pevnost Josefov, jezdíval císař Josef II. a tehdy se koně přepřahávali zde v Holicích a Bejšti.

Vysoká (58 d., 298 obyv.) skrývající se mezi nedalekými lesy, má jednotřídní školu a leží již na samé okresní hranici. Odtud vrátíme se po staré moravské silnici do Holic a nastoupíme cestu vzhůru do návrší Chvojnovského, abychom odtud proputovali severní vpravdě lesnatý kout Holického okresu.

Za hodinu kolem lučin, na místě nichž rozléval se dříve holický rybník Muška, a kolem chvojnovské cihelny vystoupíme po dosti srázném jižním svahu na náves Vysokého Chvojna (108 d., 650 obyv.), odkud dominuje nad celým širým krajem bílý kostelík sv. Gottharda s vysokou farou a pěkná budova lesního úřadu panství Dašického. S návrší chvojnovského (303 m) otvírá se překrásný rozhled na jih a západ, částečně i na

východ; k severu zabraňují nám popatřiti do údolí Orlice rozsáhlé jehličnaté lesy markraběte Alexandra z Pallavicini.

Širý kraj při Loučné, Labi a Chrudimce od brány Trstenické po výšiny Nechanické rozložen tu pod námi. Nejblíže lesknou se mezi lesy a polí hladiny rybníků: Žernova, Šmatlanu, Mordíře a j. Na východě zalétá zrak až pod Železné hory a v skvostné mosaice přírodní rýsují se Dašice, táhlá Roveň a jiné osady a bělající se čáry ukazují, kudy se jede k Mýtu, Hradci a jinam.

Chvojno bývalo za starých času městečkem (r. 1336) a mělo svoji tvrz, střed zboží Chvojnovského, asi v místech nynějšího lesního úřadu, kde v dobách pernštýnských připomíná se »jägerhaus« na vysokém větru postavený, při němž chovali se psi ohaři, v kůlně tenata vlčí i zaječí. Král Jan zastavil zboží Chvojnovské proboštu vyšehradskému Pertholtovi a bratřím z Lipé. Po těchto držel je přítel jejich pan Jindřich z Lichtenburka a synové jeho Václav a Čeněk, od nichž koupili je páni ze Šternberka, kteří se psali také »z Holic«.

Ve válkách husitských tvrz zpustla a městečko významem kleslo na ves. Později jeho majitel Hynek Bradlecký z Mečkova prodal je r. 1507 panu Vilémovi z Pernštejna i mělo pak stejné osudy s panstvím Pardubským. Nyní jest částí zboží Dašického, pro jehož majitele markraběte z Pallavicini vystavěna tu na východním konci osady pěkná villa.

Zdejší trojtřídní škola nese název »Obecná škola J. V. císaře a krále Františka Josefa I.«

Když pokochali jsme se v slunečním jasu pohledem na požehnaná role a nivy v údolí a přehlédli na sousedním návrší Jahodné P o b ě ž o v i c e (75 d., 428 obyv.) s jednotřídní školou a myslivnou, jež jsou rodištěm Václava Jandečky, spisovatele a býv. zems. škol. inspektora, a když s jiné strany než u Holic shlédli jsme kopec Kamenec a Kondelku, na nichž usedlíci nalézají nejvíce obživu v lesích, dovážejíce chrastí, pytle šišek a drobného dříví, houby, borůvky a brusinky do okolních měst na prodej (chodíť někdy do Pardubic lidé s jahodami a borůvkami až z lesů jelenských), půjdeme lesní cestou k Nové Vsi, odtud k Albrechticům a Ssutým Břehům a odtud pak k západu k Hoděšovicům, Bělečku a Bejšti, abychom po silnici, vedoucí k jihu, dostali jsme se do Chvojence a Ředic a přes Hořánka do Dašické roviny, druhé poloviny okresu.

Kdo jest milovníkem »májového nápoje« a rostlin vůbec a má ssebou torbu, může tu v lesích natrhati mařinku vonnou, náprstník žlutý, šťavel, kopytník, lýkovec a lapati kromě různých brouků a motýlů také larvu mravkolva, který tu v písčité půdě strojí úklady nevinným obětem. V chladu vysokých smrků a prastarých buků na Chlumech, v houští borůvčí a jahodníků najdeme tu hojně hub — Velinští museli odváděti jako závazek zádušní k faře ostřetínské dva věrtele suchých hub — ale opatrni musíme býti, neboť v tom podrostu skrývá se jedovatá zmije a kde strán

opučitá se rozpadá jako za Poběžovicemi u Studené vody, i samotářský jezevec.

Ves Albrechtice (188 d., 1285 obyv.) leží v lučinatém kraji při samém stoku Orlice Divoké a Tiché. Nad jejich spojeným stokem pod klínovitým kopcem Světelským vede železn. most dráhy z Chocně do Broumova. Všecka pole a luka bývají tu z jara zatopena, neboť Orlice každý větší liják a tání ihned ucítí, tak že rozlévá se dosti vysoko přes silnici, vedoucí k Týništi, po níž jest zřízena stálá lávka. Voda v Orlici jest křišťálná a proto dosti v ní lipenů, úhořů, mřenek, štik a vedle těchto a mnohých jiných též lososů, kteří v Orlici Divoké táhnou až k Čiháku na pruských hranicích, kde jejich rodiště. Albrechtice jsou obklopeny na třech stranách šťavnatými lučinami a jen na severu vystupují nad pravým břehem Orlice lesy sternberské obory u Týniště. Četnými oklikami bloudí Orlice pod lesy a stráněmi 200 m vysokými na levém svém břehu u Štěpánovska, Kopaniny a Ssutých Břehů, osad přifařených k Albrechticům a tvoří, kde údolí rovné tomu dovoluje, jako u Petrovic, ostrovy. Od Nové Vsi až za Petrovice jest přirozenou hranicí hejtmanství Pardubického. Ssuté Břehy (5 chalup prvotně) založila vrchnost v Pardubicích r. 1786 pro dřevaře, kteří tu stromy káceli.

Rozkošné místo jest zdejší oddíl chvojenských lesů »U králova stolu«, kde prý poseděl kdysi Jiří z Poděbrad a luka Slavíkov poblíž Ssutých Břehů, kde se válívaly klády se stráně do vln Orlice. Dříví z panských lesů dováží se také na dráhu do Hrádku a jde odtud až do Saska, Magdeburku, Hanovru a jinam.

Albrechtice jsou osadou prastarou. R. 1228 uvádí se jako statek kláštera sv. Jiří a zde dle Dalimila bojoval Mutina Skuhrovský s Němci za strastných dob poručníkování Otty, markrabí Braniborského. Albrechtecles, náležející k Hradci Králové uvádí se v »Majestas Carolina« (směsice právních poměrů) mezi statky, jež nikdy nemají odjíti od české koruny.

Kolem r. 1390 zastavil král Václav Albrechtice Prokopovi, markrabí moravskému; od r. 1411 náležely králové Žofii, vdově po Václavovi a počítány k věnným statkům králové. Od r. 1427 byl zápisným držitelem Půta z Častolovic a r. 1454 držel je Jiřík z Kunštátu a Poděbrad. R. 1498 učinil Mik. Licek z Ryzemburka na Boruhrádku s Vilémem z Pernštýna smlouvu o meze mezi Královstvím (lesy zboží Albrechtického) a Bolehrádkem.

Hrad Albrechtický, který jako lovčí hrádek založil král Václav, stával »na drahách« sev. nad Albrechticemi a zpustl docela již v 15. století. Zdejší filiální kostel sv. Jana Křtitele, jenž náležel k dekanátu Hradeckému, budován byl v nynější podobě r. 1838.

Hlavní oltářní obraz maloval akad. malíř kyšperecký Frant. Umlauf. Pěkná cínová křtitelnice z r. 1620 dána byla městskému museu pardub-

skému. Nejstarší zvon ze čtyř na kamenné zvonici jest zvon »malý« z roku 1500.

Albrechtice jsou přifařeny k Týništi, mají čtyřtřídní školu, parní pilu, hospodářskou besedu, poštu a rozvíjejí se v posledním čase utěšeně; přibývá zde pěkných domků, jež bývají voleny k letnímu pobytu a to tím spíše, že starodávná zájezdní hospoda Tužilova jest přestavěna v pohodlný moderní hostinec.

Kostel v Bejšti.

Kdybychom kráčeli z Albrechtic písčitou cestou k jihu, přišli bychom do Nové Vsi, roztahané v dolinách a po úbočích lesnatých strání, jež táhnou se k Holícům a Chvojenci. Tu skrývá se mlýn u velkého rybníka Novoveského, jehož voda žene ještě dva mlýny v katastru Žďárském a do něhož se dává 160—170 kop násady. Jižně od Nové Vsi zvedá se dosti příkrý kopec Blažůvka, na němž z pavillonku jest pěkná vyhlídka.

Prohlédnuvše si východní část severní poloviny okresu, zamíříme k západu k farní vsi Bejšti. Lesní cestou mineme dvě vesničky Bělečko a Hoděšovice.

Bělečko, úplně lesy obklopené má dvoutřídní školu a veřejnou kapli Nanebevzetí Panny Marie. R. 1900 mělo 64 domů se 455 obyv., r. 1910 66 domů s 393 obyv. i vylidňuje se. Odtud podél levého břehu Orlice téměř až po samý Hradec Král. dřímají hluboké lesy Bělečské, jichž mrtvý klid přeruší někdy rána z ručnice neb praskot suchých větví, po nichž slídí chudina z okolí.

Hoděšovice (62 d. s 315 obyv.) leži sev. záp. půl hodiny od Bělečka na stráni a mají dvoutřídní školu.

Po dvouhodinné chůzi ocitneme se ve vsi Bejští (Býští), která jest dlouze rozložena při silnici ze Sezemic do Třebechovic, jež kříží se tu s císařskou silnicí královéhradeckou, před časy velmi živou, nyní opuště-

nou. R. 1910 napočteno zde 99 domů se 704 obyv., skoro tolikéž jako r. 1900. Zdejší farní chrám sv. Jiří připomíná se již r. 1360; nynější budova barokového slohu pochází z r. 1823. V Býšti bývala jízdní pošta již v době Josefinské v čís. 43 a dosud tu ukazují místo, kde císař Josef II. odpočíval za parného dne, když tudy jel k nově budované pevnosti Josefovu; nyní jest zde pouze poštovna. Bejšť má dvoutřídní školu, u rybníka mlýn (Hlásnův), kopaniny cihlářské hlíny a ze starousedlíků každý má kus lesa. K Bejšti náleží dědinka Svoboda (15 domů s 90 obyv.), jež vznikla z rozparcelovaného dvora r. 1778.

Bejšť patřila s Hoděšovicemi již r. 1340 k tvrzi Chvojenské a s ní připojena zároveň k zboží Holickému a později k panství Pardubskému.

Z Bejště pochází hudební skladatel Eduard Nápravník, ředitel carské ruské dvorní opery.

U Bejště začínají hluboké lesy panství Dašického, jež splývají v jediné široké pásmo s lesy Borohradeckými a Jelenskými.

Opusťme již lesnatou severní část okresu Holického a podívejme se do jeho jižní části, do roviny Dašické.

Silnice císařská z Bejště dovede nás nejdříve přes Chvojenec do Ředic, za jejichž stráněmi, za Hořánkami, šíří se a dá se přehlédnouti celý jih Holického okresu.

Chvojenec (146 d. s 862 obyv.) jest ves půl hodiny cesty rozvleklá při staré silnici do Týniště. Na horním konci jejím učiněn byl r. 1883 při kladení trativodů hromadný nález, třetí na Pardubicku, bronzových předmětů: celt s tulejí a náramky pokryté většinou ornamentem »jehličích větviček«, což vyobrazeno v Památkách archeolog. seš. 10. roč. 1884. Ves tato náležela r. 1450 Janu ze Šternberka a později bratřím z Leskovce, kteří ji prodali r. 1508 Vilémovi z Pernštýna. R. 1783 vznikla zde a v sousedním Rokytně pod náčelníky Kašparem a Provazníkem sekta Deistů, kteří nevěřili v Pána Krista a uznávali jen knihy starého zákona a zjevení sv. Jana za knihy biblické.

Uvnitř vsi nedaleko silnice jest dosud tvrziště, homolka s náspem a příkopy, jako zbytek někdější tvrze chvojenecké, kolébky některých členů rodu šternberského. Škola chvojenecká stojí nedaleko silnice k Bejšti. Od roku 1883 jest zde cihelna (Navrátilova) se strojem na trubky odvodňovací od firmy J. Jordán v Darmštadtu. Západně půl hodiny od Chvojence jest víska Drahouš (Maidorf), založená za císaře Josefa II. na bývalém rybníku. Od Chvojence stoupá silnice ponenáhlu k Ředicům, jejichž část Dolní Ředice (151 d. 986 obyv.) rozložena jest pod strání podél potoka Ředičky směrem západním, vyšší část Horní Ředice (146 d., 954 obyv.) na severním úbočí jejím podél silnice k Holicům. Nedaleko zvedá se lesnatý kopec Žernov, na němž roste rulík zlomocný.

Ředický kostelík sv. Václava jest filiálný do Holic, ale býval farním a za starodávna opevněn příkopem a náspy. Jest pokryt břidlicí — velice

řídkou krytinou v Polabí — a na jeho dřevěné zvonici, obvyklého tvaru na panství Pardubickém, visí tři zvony, z nichž nejstarší jest z r. 1487. V kostele tom slouží se mše za hraběte Stadiona, jenž o honu jelením, jakéž na podzim šlechta v okolí pardubickém pořádá, zabil se pádem s koně mezi Ředicemi a Chotčí, kdež mu postaven pomník.

Za hřbitovem směrem k Dašicům jsou pohřbeni pruští vojáci, padlí zde v sedmileté válce. Na návrší blíže mýta bylo odkryto pohanské pohřebiště, z něhož četné popelnice, okříny, puklice a dětské hračky uloženy v zemském museu v Praze.

Jižně od Ředic dopíná se písečné návrší v Hořaníku výše 262 m a táhne se přes Časy k Sezemicům, oddělujíc tak jako val rovinu na dolní Loučné od nížiny Polabské u Kunětic.

Krajina kolem Hořaníku jest nejsmutnější z okresu Holického; široko kol do kola nikde není ani samoty ani háječku, silnice po hřebeně návrší jest téměř liduprázdná, jen poštovní autobus třikrát denně z Pardubic do Holic a zpět ji přeletí, občas nějaký automobil výletníků, jenž tu cestu vykoná za 20 minut a nějaký chodec. Jen stará planá hruše samojediná na temeně horánek těch se zelená a hostí nějakého okřídleného pěvce, ale třese se o svůj živůtek, neboť celý sbor jejich sester po stráních a nad úvozy podlehl již sekeře, ač dávaly 10—20 pytlů hrušek. Na topolích při silnici poblíž kříže hnízdívali čápi.

S Hořánek sestoupíme po silnici do Dašické roviny. Před Dašicemi přijdeme do Komárova (56 d., 357 obyv.), vsi na Lodrantce, v níž jest filiálný kostelík sv. Petra a Pavla a jednotřídní škola.

Kostelík, dříve dřevěná kaple sv. Mikuláše, býval filiálným k Rovni již r. 1350. Nejstarší zvon jest z r. 1616. Zde zachovala se z doby Josefínské rakev s pohyblivým dnem, v jaké měli se pochovávati chudí; nyni jest uložena v městském museu dašickém.

Zdejší tvrziště »na Turyni« připomíná, že stávala zde tvrz vladyků Komárovských, jež dala se obliti vodou a k níž vedla od Platěnic Hradečnice, bývalá to zemská stezka. Nejznámější držitel její jest Hlaváč z Komárova, jenž r. 1415 podepsal stížný list proti upálení M. Jana Husa. Později náležela různým držitelům, až Čeněk Dašický z Barchova prodal ji r. 1507 panu Vilémovi z Pernštýna, čímž stala se součástí rozsáhlého panství Pardubického, majíc podobné osudy jako ostatní jeho osady. Prvním trpěným učitelem v Komárově r. 1788 byl Václav Svoboda, v jehož potomcích na Pardubickém okresu dodnes učitelství žije.

Z Komárova, kde také hnízdívaji čápi, přijdeme za dvacet minut do města Dašic, jež vzdáleno jest od Holic pět čtvrtí hodin, od Pardubic 2 hodiny a kde napočteno roku 1910 291 domů s 2289 obyvateli. Na kraji města u zdi hřbitovní upoutá naši pozornost dřevěná kaplička

Panny Marie, o níž děje se první zmínka roku 1755. Jest poslední dřevěnou stavbou v širém okolí. Dašice jsou osadou prastarou, čehož neklamným svědectvím jsou četné popelnice a bronzové celty zde vykopané. Jméno města pochází od zakladatele Daše neb Daška aneb od čeledi jeho, která slula Dašicí.

Náměstí v Dašicích.

Vladykové z Dašic známí jsou teprve od r. 1318, kdy připomíná se Blažej z Dašic. Na počátku XV. stol. náležely Dašice vladykům z Barchova (ves půl druhé hodiny j. v. od N. Bydžova), kteří se potom odtud psali Dašickými z Barchova a měli v erbu černého kohouta.

První z těchto vladyků jest známý Mikuláš Barchovec Dašický z Barchova, jenž s Martinem Dašickým z Barchova r. 1415 podepsal protest proti upálení Mistra Jana Husa.

Po Mikuláši držel Dašice syn jeho Tristram, jmenovaný sněmem Čáslavským r. 1440 hejtmanem kraje Chrudimského. Vnuk Tristramův Čeněk Dašický z Barchova prodal dědictví své r. 1507 panu Vilémovi z Pernštejna, o jehož rodu více dočteme se u Pardubic, jenž spojil je s panstvím pardubickým, s nímž pak měly Dašice stejné

držitele až do r. 1884, kdy dne 15. června koupil je za 2,824.000 zl. r. č. nynější držitel markrabě Alexandr z Pallavicini.

Dašická tvrz stávala na místě nynějšího pivovaru a správcovstvi a mohla býti oblita vodou. V domě, zvaném správcovství, býval až do r. 1846 podružný vrchnostenský úřad panství Pardubického pro 32 vesnic,

Dřevěná kaplička P. Marie v Dašicích.

a dlouho tu na dveřích byl štít s dvojhlavým rakouským orlem a nápisem »K. k. Verwaltungsrath«. Městečkem (oppidum) a místem trhovým uvádějí se Dašice teprve r. 1437.

Farní chrám Narození Bl. Panny Marie, připomínaný již v době předhusitské, jest z r. 1548 a byl mezi chrámy odstouplými k biskupství litomyšlskému. Stojí uprostřed města, jest slohu barokového o 3 lodích a má dvě nedokončené věže. Věže nesou 4 větší a 2 menší zvony, jejichž hlas jest slyšeti na hodinu cesty. Oltářní obraz pochází od akademického malíře chrudímského Jos. Papáčka. Na počátku 20. stol. byl péčí faráře L. V. Hory důkladně renovován. Kolem kostela býval hřbitov, ale od r. 1846 pochovává se na novém hřbitově za městem. Fara dašická měla v 17. stol. jako mnohé jiné po delší dobu faráře evangelické, ženaté. Škola dašická bývala již před rokem 1620 a stávala blíže fary; nyní jest v Dašicích vedle obecné školy měšťanská škola chlapecká a dívčí.

FARNÍ CHRÁM V DAŠICÍCH.

Radnice z r. 1855 stojí na pěkném, velkém čtyřstranném náměstí, na němž také stojí kříž z r. 1782 a socha sv. Jana Nep. z r. 1739. Dříve poblíž staré radnice stávala u kašny váha s košem, máchadlo to pro nepoctivé pekaře, pranýř s kruhem pro nevěstky a zloděje a kláda pro neposlušné úřadu a výtržníky. Ještě v XVII. století bývala nedaleko pivovaru panská chmelnice.

Znak města jest přímý, stříbrný, nekorunovaný dvojocasý lev v červeném poli. Dašice utrpěly mnoho ve válce třicetileté; v pěti letech devětkráte vyhořely. I v sedmileté válce zakusily mnoho zlého; na náměstí dašickém r. 1758 potýkalo se 500 pruských husarů s rakouskými husary celých 5 hodin a když rakouští husaři ustoupili, byla obydlí měšťanů a fara vydrancována.

Též války francouzské zasadily Dašicum mnohou ránu a r. 1866 po osudné bitvě 3. července ustupovala od Král. Hradce část našeho vojska a s ním 10.000 pomocných Sasů, stojících věrně při našem císaři a králi, přes Dašice k Vys. Mýtu.

V okolí Dašic bývaly četné rybníky, jež za císaře Josefa II. byly zrušeny a pozemky dány r. 1784 slezským vystěhovalcům německým. Tak vznikly nové osady, nyní již počeštěné: Moravanský či Moravanské, také Moravánky (Sehndorf), založené 1784 na bývalém rybníku Moravanském, z něhož dostalo se každému přistěhovalci po 40 měrách; Velkolánské (Teichdorf) sev. záp. od Dašic na býv. rybníku Velkolánském a Malolánské (Kleindorf) na býv. rybníku Malolánském. Původní sídla v Moravanském, všech 16 čísel, stavěl jeden stavitel z báchor a stavení, stodola a studeň cihlami roubená, do níž vedly schody, byly za 800 zl. šajnů.

V Dašicích vzmohl se v poslední době i průmysl; cukrovar, na již. konci města, spojený železničními kolejemi s nádražím stát. dráhy, jest zde od r. 1871, pivovar a mlýn Prokešův, nyní uvnitř nově zřízený, jsou z dávných dob patrimonálních; na konci minulého století vzrostla zde Vosáhlova továrna na hnací řemeny a biče v pověstný závod, jenž posílá výrobky své kromě do našich zemí, též do Turecka, Bulharska a jinam. Pěkná villa továrníka Vosáhly jest nemalou ozdobou tohoto tichého města, v němž domy měšťanů jsou většinou skrovné a nízké a z nichž jen dům Kubánkův na náměstí upoutá pozornost svými třemi sochami pěkné práce.

Z mužův o vlast zasloužilých narodil se v Dašicích r. 1769 Frant. Dominik Kinský, kněz a spisovatel český.

K Dašicům náleží samota Hedčany, čítající 4 usedlosti, asi 10 minut již. ležící, která bývala vesnicí s tvrzí vladyků z Hedčan, z nichž známi jsou Ctibor a Ješek r. 1325.

K farnosti Dašické kromě Komárova a již uvedených původně německých osad, náleží ještě Lány, Zmíné, Žižín, Hostovice, Štětín, Mětice,

Práchovice a Koštěnice, ale jen poslední dvě přísluší k okresnímu soudu v Holicích.

P r á c h o v i c e (36 d., 166 obyv.), vesnice na Loučné, půl hodiny j. v. od Dašic, náležela nejspíše v 11. a 12. věku ke hradu Vraclavskému, v 13. a 14. věku vladykům z Práchovic, z nichž se jmenují r. 1244 Jachmír z Práchovic a syn jeho Předvoj z Práchovic. Později náležely ku panství Dašickému a s tím přešly koupí r. 1507 na Viléma z Pernštýna.

K o š t ě n i c e (124 d., 674 obyv.), ves na silnici z Dašic do Hrochova Týnce, 2 hodiny j. z. od Holic, má dvoutřídní školu, založenou roku 1842. Připomíná se teprve v 15. stol. Od Čeňka Dašického z Barchova byla prodána Vilémovi z Pernštýna. R. 1758 dne 15. července tábořilo zde a u blízkých Hostovic rakouské vojsko pronásledující Prušáky od Poličky k slezským hranicím. Přes Koštěnice vedla stará zemská cesta z Moravy a honáci dobytka se zde zastavovali v čís. 2. R. 1871 zbudováno zde nádraží. Dáme-li se z Koštěnic po silnici k jihovýchodu, přijdeme do farní osady M o r a v a n, vzdálené od Holic dvě hodiny cesty. Moravany mají 166 domů s 962 obyv. a leží velice výhodně u trati státní dráhy na mírně zvlněné půdě, na jejímž nejvyšším místě stojí farní chrám sv. Petra a Pavla, známý již v době předhusitské, ale v nynější podobě z r. 1788. Na jeho věži visí zvony s letopočty: 1517, 1584. Naproti faře na sev. záp. straně vsi stávala nemalá t v r z, po níž lze dosud vyhledati stopy valů, hradeb a příkopů. Na jejím místě stojí patero stavení.

Z nejstarších držitelů připomíná se již r. 1244 Přibyslav z Moravan; z pozdějších znám jest Habart z Lomnice, jenž r. 1415 byl mezi 452 pány a rytíři, kteří přitiskli své pečeti ku stížnému listu ke sboru Kostnickému. V 16. stol. sídleli zde Dašičtí z Barchova, z nichž Čeněk prodal je s ostatním zbožím svým panu Vilémovi z Pernštýna. Moravany mají trojtřídní školu, poštu a telegrafní úřad, železniční stanici u níž nedaleko cukrovar Holic-Moravanský, hospodářskou besedu. Nedaleko Moravan v lukách jest Rarakův kopec, o němž pověsť vypráví, že tam ve válkách napoleonských byla pod dubem ukryta válečná pokladna, kterou r. 1850 našel jistý dašický soused, když byl mýtěn les Radiš.

Z přifařených obcí nejstarší a nejzajímavější jsou S l e p o t i c e (82 d., 472 obyv.), ležící půl hodiny jihozápadně ves s filiálným kostelem Povýšení Sv. Kříže a trojtřídní školou. Kostel uvádí se již r. 1350 mezi chrámy, odstouplými k Litomyšlskému biskupství; býval dřevěný, nynější jest z r. 1818. Patronem jest sama obec. Ve zdi kostelní zasazeny jsou starobylé náhrobky rytířské z r. 1585 a 1636. Věž má cibulovitou báni s lucernou nahoře a visí v ní dva zvony, jeden z r. 1450, druhý z r. 1563, z nichž větší opředen pověstí jako mnohé zvony v nedalekých osadách. Vladykové Slepotičtí ve 14. stol. měli tu dvě t v r z e, jednu poblíž kostela, druhou v rybníce Valkouši, jenž jest nyní na sucho.

Jiří Slepotický ze Slepotic, hejtman kraje Chrudimského, prodal roku 1570 Slepotice císaři Maxmilianovi a byl pohřben v slepotickém kostele. O vnucích jeho činí se ještě zmínka r. 1630, ale těmi nejspíše vymřel ten rod.

Jižně od Slepotic leží ves Bělešovice, mající r. 1843 pouze 11 domů se 77 obyv., jíž při dělení zboží Trčkovského dostal Jan mladší Trčka z Lípy r. 1533.

Abychom mohli navštíviti ještě zbývající nám osady farnosti Roveňské, vrátíme se z Bělešovic do Slepotic a odtud nastoupíme cestu po silnici do Jiřiček a Platenska, ale dříve zajdeme si ještě k východu do Ceradic (27 d., 182 obyv. r. 1910). Ceradice neb Čeradice půl druhé hodiny od Holic vzdálené, náležely r. 1319 Pilungovi z Turova a Peškovi z Ostrova, později Matěji Koldínovi z Bezchleba, po jehož smrti je dal král Janovi z Šellenberka r. 1491. Mlýn v Ceradicích býval majetkem vladyk Slepotických. Markvart ze Slepotic prodal pustý mlýnec i s Turovem a dvorem poplužním panu Vilémovi z Pernštýna. Jinou část zboží Ceradického měl (ves i s tůněmi) Jan Makovský z Potšteina, který ten statek kladl Jiřímu Voděradskému z Hrušova. R. 1506 11. května prodal Jan Kostka z Postupic Ceradice s panstvím svým Brandýským a Rovní Vilémovi z Pernštýna.

Jiřičky čítají 5 čísel, postavených vedle sebe rovnoběžně se železniční tratí. Byly založeny jako výše jmenované osady, Velkolánské a j. osadníky německými a sluly také Dreidorf, ale obyvatelé jejich se počeštili. U Jiřiček jest samota Jiříček.

Z malé vísky Platenska přijdeme do Platěnic (75 d., 468 obyv. r. 1910), jejíž filiálný kostelík sv. Jiljí, uváděný již r. 1350, přifařen jest k Rovni. Uvnitř nacházíme dva obrazy řezané od Jakuba Teplého, jenž svými řezbářskými pracemi ozdobil i jiné kostely na býv. panství Pardubickém. Čtyrhranná zvonice s jehlancovitou střechou nese tři zvony, z nichž nejstarší z r. 1493 jest největší a váží 7 centů 40 lib. Povinná mše jest v kostele osmkráte do roka. Platěnice jsou osadou prastarou, jak tomu nasvědčují vykopané zde popelnice. R. 1228 darovány byly od opata Geta, kaplana krále Vratislava klášteru Opatovickému. V polovici XVI. stol. náležely Dašickým z Barchova, z nichž Čeněk prodal je r. 1507 panu Vilémovi z Pernštýna, kterýmž kupem dostaly se k panství Pardubickému.

V zahradě mlýna zdejšího, jehož mlynářové bývali dříve svobodní, jak o tom svědčí listiny archivu nynějšího jeho majitele Vinaře, stojí socha sv. Jana Nep., »vyzdvižená nákladem Jakuba Vinarze Platenskiho Mlinarze L. 1744.« V Platěnicích jest velmi čilá hospodářská beseda.

Z Platěnic dostaneme se za půl hodiny po silnici do dlouhé vsi Rovně, jež dělí se v Dolní Roveň (156 d., 1077 obyv. r. 1910), jíž prochází silnice od Moravan k Holicům a jež dosahuje až k silnici dašické u Komárova, a v Horní Roveň (156 d., 964 ob. r. 1910), jež sahá téměř až k Litětinám, ležícím jihovýchodně u samé okresní hranice. Sídla jsou

nízká a jen farní chrám sv. Kateřiny, stojící na mírné vyvýšenině, vyniká se svojí zvonicí nad ně a nad celou širou roveň či rovinu.

Horní Roveň.

Uvádí se již co farní r. 1350, kdy odstoupen byl k biskupství Litomyšlskému. V 16. stol. byli zde kněží podobojí. V červenci r. 1758 byl kostel za boje Rakušanů s Prusy u Ředic a Komárova vydrancován od nepřátel. V márnici na hřbitově jsou vyrovnané lebky a hnáty. Na návsi jsou čtyry kaple pro slavnost Božího Těla postavené roku 1746.

Roveň založena byla již v 13. století na místě vymýtěného lesa Království. Německy slula kdysi Waltersdorf, což ukazuje, že s českými osadníky byli snad vůdcové němečtí, ministeriálové zvaní, kterým králové propůjčovali dědičné rychtářství nebo šolcovství, jež však záhy upadli v poddanství jako ostatní lid.

Ve 14. stol. náležela Roveň k tvrzi Chvojenské a Holické, o jejichž držitelích zmínili jsme se v předu, později měla více různých držitelů. Jednu část Rovně držel Markvart z Jenšovic, druhou Oneš z Vlčnova. Rod Markvarta z Jenšovic řečeného Špína držel část svou do r. 1514, kdy prodal ji Vilmovi z Pernštýna. Na začátku 16. stol. měl jinou část Rovně Čeněk Dašický z Barchova a prodal ji r. 1507 Vilémovi z Pernštýna, čímž Roveň připojena cele k panstvi Pardubickému. Nějakou část Rovně musel držeti též Jan Kostka z Postupic, neboť k roku 1506 zaznamenáno, že Roveň prodal se zbožím Brandýsským a Ceradicemi Vilémovi z Pernštýna. V Rovni bývala rychta, ku které patřily též Ceradice a výsadní krčma, která

byla povinna bráti pivo, víno a pálené ze zámku pardubického. Archiv farní chová matriky od roku 1636.

V Rovni jest čilý spolkový život, jest tu hospodářsko-čtenářská beseda »Jablonský«. hospodář.-pokrač. škola. Jako učitel působil zde hudební skladatel Josef Witoch a narodil se známý na poli politickém český říšský a zemský poslanec Frant. Udržal, předák agrárního klubu.

Z Rovně podíváme se do vsi L i t ě t í n (93 d., 511 obyv.), jež k Rovni dosahuje svými sídly a na východě až na hranice okresu. Jest zde dvoutřídní škola, jejíž nová budova byla otevřena 29. září 1912.

Ve 14. století drželi Litětíny vladykové z Litětín, Držek a syn Děvík, pak Mikeš z Hoděčína, který r. 1400 a 1403 udělal nadaci v kostele Ličenském v okresu Kosteleckém nad Orl. Po smrti V á n i z L i t ě t í n dal král Ladislav zboží Litětínské Vilému z Mečkova (r. 1454); pak je držel z části Bohuněk z Jenšovic, z části Štěpán z Koloděj, od nichž je koupil pan Vilém z Pernštýna (1513 a 1515). Asi před padesáti lety stával ve vsi u kovárny kopeček, nazvaný Vršovec, jenž snad býval tvrzištěm někdejšího sídla vladyků z Litětín, jiní ukazují je na vých. konci vesnice u rybníka N á v e s n í k a, kde stojí stodola čís. 10.

Les za vsí sluje B o r š o v a dále O b o r a. Rybníky jsou zde dva, R a č á k a N e d r ž a l. Daleko za vsí jest samota B e t l é m (chlév a byt hlídače od č. 75) a rozsáhlé vzdálené pozemky nazvané Amerika. V minulých dobách pěstovali zde hojně lnu a k o n o p í, jak dokazuje smlouva z r. 1507, dle níž dělali si osadníci zdejší v potoce zástavy k močení konopí a napouštěli z potoka rybník Litětínský. Dnes ani zde ani jinde v okresu nepěstují konopí a lnu málo.

Z Litětín vrátíme se na nádraží do Rovně, odkud vlakem za krátko dostaneme se na křižovatku drah do Pardubic, skýtající možnost nastoupiti v kterémkoliv směru novou cestu po českých okresech.

M. V. ŠÍMA:

ŽAMBERECKO.

Okres Žamberecký sousedí na severní straně s okresem Rokytnickým, k severovýchodu dotýká se úzkým pruhem hranic pruských, na východní straně hraničí na okres Králický, z části na straně jižní dotýká se okresu Lanškrounského, na jihu a jihozápadě sousedí s okresem Ústeckým n. Orl., na západní straně pak s okresy Kosteleckým n. Orl. a Rychnovským n. Kn.

Nejsevernější obcí okresu jest Pěčín, nejjižnější Verměřovice; nejdále k západu položeny jsou Litice, na východ pak Sobkovice.

Rozloha okresu Žamberckého jest 26.817 hektarů.

Horstvem svým náleží okres Žamberecký do oblasti Orlických hor, které tu dostupují nejvyšší výše 994 m Suchým vrchem (Schwarzberg); druhý hrot Suchého vrchu, zvaný Široký kámen, nalézá se 981 m nad hladinou mořskou. Žamberecké lesy (Vorderberg) na rozhraní okresů Žambereckého a Rokytnického dosahují výše 669 m, odtud hřeben Orlických hor klesá náhle do pohraničního údolí Divoké Orlice, k východu. Spád sem je velmi značný (průrva Orlice Divoké ve 498 až 465 m nad a pod Klášterecem); mírnější jest spád do Čech (Kunvald 487, Žamberk 468 m). Tokem Divoké Orlice přerušené Žamberecké lesy pokračují na levém břehu této řeky Jedlinou ve výši 671 m, na níž nalézající se osada stejného jména, ke Klášterci náležející, jest nejvyšším obydleným místem okresu Žambereckého. Odtud horstvo při hranicích okresu Králického k Pastvinám klesá až na 619 m, dosahuje však znovu výše 718 m Studeneckým lesem, rulovým to skaliskem nad lesem strmícím. Východní hranice okresu udržuje se rovněž ve výši průměrně nad 600 m, dosahujíc nejvyšší výšky Faltusovým kopcem nad Sobkovicemi (635 m) poblíž místa, kde Tichá Orlice vchází do území okresu Žambereckého. Dále po Tiché Orlici směrem k nejjižnějšímu cípu okresu u Verměřovic horstvo klesá a pohybuje se odtud po jižní hranici okresu až tam, kde Tichá Orlice Žamberecký okres opouští, ve výši kol 480 m. Kopcovina ve středu okresu dosahuje průměrné výše 500 m, značnější výše dostupuje opět směrem k západní hranici okresu, kde nad Liticemi končí Chlumem 602 m vysokým.

Nejdůležitější řekou okresu Žambereckého jest Divoká Orlice, za starodávna Vysokou Orlicí zvaná; vine se v četných záhybech, tvoříc tu širší, onde užší, ale vždy krásná údolí.

Čihák. (Průrva, kterou Divoká Orlice razí si cestu do Čech.)

Přítoky Divoké Orlice v okresu Žamberecké jsou na pravém břehu: Rokytenka, která přijímá pod Felcmanovým kopcem potok Kunvaldský; potok Kameničenský a Zdobnice s potokem Pěčinským.

Divoká Orlice u Nekoře.

Na levém břehu má Divoká Orlice poměrně málo přítoků a z těch pozoruhodny jsou: Pohraniční potok (Grenzbach), který od Čiháku až po své ústí tvoří hranici okresu Žambereckého a Pruska, protékaje malebně mezi hraničními kameny tu na pravém, onde na levém jeho břehu zasazenými, a Orlička.

Druhá hlavní řeka, Tichá Orlice, přichází z okresu Králického poblíže Faltusova kopce, a opouští pod Rotnekem půdu okresu Žambereckého. Přítoky její na pravém břehu jsou: potok přicházející od Bredůvky, Dlouhoňovický potok s Lukavickým potokem, Písečenský a Žampašský potok. Na levém břehu sesilují Tichou Orlici: Lesní potok, vznikající pod horou Orličnou (Černou, Suchým vrchem), potok Jamenský, Orlička, která teče téměř stále po jeho hranici; jižní hranice okresu Žambereckého proti okresu Lanškrounskému tvoří dolní tok silného přítoku Červené vody, která pod Verměřovicemi do Orlice se vlévá.

Rybníky nalézají se pouze v okolí Žamberka (panský rybník pod zámkem v Žamberku a tak zv. Vodičkovský rybník nebo Dymlovský (rovněž velkostatku Žambereckému náležející) u Rokytenky nedaleko Žamberka.

Obyvatelstvo okresu Žambereckého jest většinou zemědělské; mimo to hledá výživu v průmyslu (textilním i dřevařském), částečně i v chovu dobytka; hojně rozšířen jest zde výkrm vepřů pro širší trh. Velkostatky nalézáme v okresu Žambereckém v Žamberku (Oskara svob. pána Parishe ze Senftenbergu), k němuž náleží poplužní dvory v Žamberku a v Helkovicích (dva, Popluž a Dolní), v Kyšperku (Anny hrab. ze Stubenbergu), k němuž patří dvory v Kyšperku, v Lukavici, Orlici, Verměřovicích (zvaný Žampach) a v Šedivci a konečně velkostatek Žampašský (Phdra Františka hraběte Lützova). Průmysl soustředěn jest ve městech, ač i v městysech i vsích je četně zastoupen; jsou to vedle velmi četných tkalcoven a pod. závodů textilních též továrny na rozmanité zpracování dřeva, výrobny sirek, kartáčů, knoflíků, košikářského zboží, dále strojírny, tovární výroba kostelních rouch, paramentů a náčiní, klihárny; četně zastoupeno jest též obuvnictví. V Liticích žulové lomy zaměstnávají též značný počet okolního obyvatelstva. Ve vesnicích v domácnostech se tkalčí v jihozápadní části okresu až na úkor zdraví obyvatelstva rozšířeno jest knoflíkářství a krajkářství (Litice, Čes. Rybná), ve východ. a sev.-vých. části okresu paličkování, síťkování a šití knoflíků. Pivovary nalézají se v Žamberku a v Kyšperku. kde je též lihovar, v Žamberku pak dále továrna na lepenku, cihelny v Žamberku (3), v Kyšperku, a několik ručních ve vesnicích.

Co se lidnatosti týče, čítá okres Žamberecký dle sčítání z r. 1910 30.071 obyvatelů v 5139 domech (mimo to jsou 102 domy neobydlené). Z celkového tohoto počtu připadá na Čechy 29.825, Němce 195; 1 při sčítání přítomný byl Rusín.

Spojení obcí mezi sebou zjednává 155 km silnic okresních, 25 km dlouhá erární silnice a dráha severozápadní s místní dráhou Doudlebsko—Rokytnickou. Mimo to projektována jest t. zv. Poorlická dráha, která by vycházela ze Žamberka a vedla by údolím Divoké Orlice k Bartošovicům a končila by v Trčkově v okresu Novoměstském n. M. Jiný projekt dráhy má za východisko Kyšperk, odkudž by dráha vedla přes Šedivec, Nekoř, Kunvald do Rokytnice. Malou jen částí náleží do okresu Žambereckého dráha z Kyšperka do Ústí n. Orl. Místní dráha Doudlebsko—Rokytnická má dvě stanice v okresu Žambereckém: Slatinu a Pěčín.

Žamberk.

ŽAMBERK rozkládá se po obou březích Divoké Orlice; střed města položen jest na výšině na levém břehu řeky. Podélné, mírně se svažující náměstí ozdobeno jest ve středu svém v l. 1885—1887 opravenou sochou P. Marie se sochami patronů zemských sv. Václava a sv. Jana Nepom. a dále sv. Vavřince, Floriana, Antonína Pad., Rocha, Felixe a sv. Anny ve věnci akátových stromů. Kašna a studně opodál stojící dávají tušiti, že město postrádá vodovodu.

Z budov na náměstí vyniká výškou svojí radnice, r. 1909 obnovená a zase původnímu účelu navrácená. Od r. 1850 až do 1908 byly zde totiž umístěny císařské úřady, než byla pro ně zbudována zvláštní úřední budova, cestou od nádraží do města velikostí svojí pozornost chodce k sobě upínající. Tato nynější radniční budova však nehostila v sobě obecní úřad od počátku. Původní radnice stála na místě nynějšího čís. pop. 88 (vedle okresního domu). Když město r. 1810 vyhořelo, shořelo z radnice horní poschodí. Po tomto ohni koupila obec r. 1814 nynější radniční dům (čp. 166); stály však z něho tehdy jen 4 hlavní zdi a koupen za 4000 zl. víd. m.

Aby se dům vystavěl, pomáhali dle sil sousedé; avšak ještě v r. 1863 nebyl dům zcela hotov. V této nové radnici byla kancelář obecní a školy. Když však r. 1850 císařské úřady všade byly ustanoveny, musely se školy i úřad obecní vystěhovati.

Druhá veřejná budova na náměstí jest okresní dům, nevynikající ani stavbou svojí ani úpravou. Na místě tom připomíná se již v r. 1590 hospoda, která při přestavbě domu zrušena, načež dům zakoupilo okresní zastupitelstvo. Hospoda, před zrušením »u slunce« nazývaná, byla ke konci XVI. stol. v držení Jana Fojta a proto domnívá se prof. Albert (Paměti 5), že tu stála stará rychta žamberecká.

Sev.-vých. strana náměstí s radnicí v Žamberku.

Z náměstí v rozích vybíhají ulice, mimo něž jen západní strana náměstí přetnuta jest ulicí ke kostelu směřující. Děkanský chrám sv. Václava, o 2 věžích 72 m. vys., připomíná se již v r. 1348 jako farní. Chrám byl původně dřevěný, který byl r. 1684 bleskem zasažen. Proto r. 1729 za Václ. hraběte z Bubna a Litic položen základ k novému chrámu, který r. 1738 dostavěn v podobě nynější nákladem 44.000 zl. Střecha chrámu i věží obnovena po požáru r. 1859. Puvodní oltářní obraz, zavraždění sv. Václava znázorňující, majitelem panství Fr. Adamem hr. z Bubna a Litic na jeho cestě po Vlaších za 1600 zl. zakoupený a chrámu věnovaný zaměněn byl za obraz Hellichuv. Mimo tento obraz zajímavý jest obraz sv. Antonína od Petra Brandla. U oltáře sv. Františka pochován Severin Helvíkovec z Helvíkovic který byl v r. 1534 držitelem poplužního dvora (tvrze?) v sousedních Helkovicích. V kapli na straně evangelia nalézá se

náhrobní kámen z r. 1736, kryjící ostatky Jana Vrby, mistra zámečnického. Před oltářem sv. Františka náhrobní kámen Alžběty Špačkové, manželky primatorovy, r. 1772 zemřelé. Po pravé straně panská oratoř, ozdobená freskovými znaky všech držitelů zámku a panství Žamberecského: pánů z Pernštejna (1496), Arnošta falckrabího Rýnského (1556), Okrouhlického z Kněnic (1558), rytířů z Bubna (1563), hrabat z Bubna (1644), hraběte z Windischgrätzu (1809) a svob. pána Parishe ze Senftenbergu (1815). V ob-

Zámek v Žamberku.

loucích galerie zobrazeny byly výjevy ze života sv. Václava. Staré zvony chrámové jako sv. Martina z r. 1574, sv. Antonína z r. 1615 a ostatní ze stol. XVIII. vzaly za své při velkém požáru města v r. 1859; nové zvony od zvonaře Karla Bellmanna v Praze ulity teprve r. 1862.

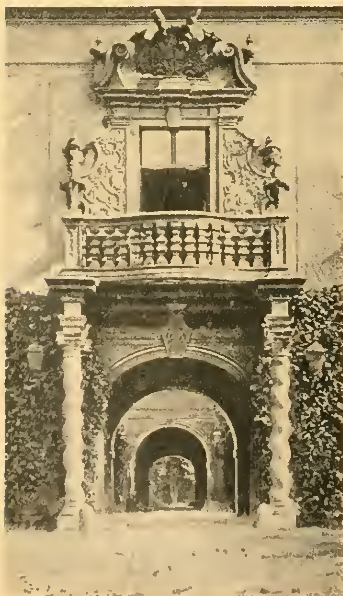
Před kostelem budova d ě k a n s t v í; před ní přes silnici zahrádka, kde dříve špitál a škola stávaly. Ale i fara stávala dříve v těchto místech a přesídlila na protější stranu na nynější své stanoviště teprve po požáru města v r. 1675; byla zprvu dřevěná, z kamene vystavěna až v l. 30tých XVIII. stol. Tyto tři budovy, fara, škola a špitál, roubily na straně východní hřbitov kol chrámu založený.

Z jihových. rohu náměstí vede ulice k z á m k u rozsáhlému, avšak bez architektonických ozdob. Hned za vstupní branou, znaky majitelů a skulpturou ozdobenou, umístěny jsou úřady velkostatku, za nimi postaven jest pivovar. Pak následují zámecké budovy, tvořící dvě nádvoří. V prvé budově zámecká kaple s býv. hrobkou hrabat z Bubna. V prvém nádvoří zajímá vkusný barokový portál se znaky Bubnů, Windischgrätzu

a Parishův. Přístavba z r. 1901 ozdobena portálem se znaky Parishů ze Senftenberga, dílem to rodáka Žambereckého sochaře Fr. Rousa.

Zámek z největší části pochází z let 1810—1814, vystavěn byv knížetem Veriandem Windischgrätzem na zříceninách bývalého zámku, založeného hr. Mikulášem z Bubna a Litic, avšak za války třicetileté vybitého a rozbořeného.

Starý hrad Žamberecký stával za nynějším zámkem, avšak nikoliv již od založení města, které se přičítá Drslavicům, přišlým sem ke konci XIII. věku z Plzeňska. Žamberk byl od nejstarších času městečkem, avšak nikoliv stále pod jedním pánem. Již r. 1365 byl Žamberk rozdělen na dvě polovice, z nichž jedna patřila k Liticům druhá k Žampachu. Není však dokladů, že by již v těchto starých dobách byla zde tvrz neb zámek. Z polovice Žampachu náležející utvořen samostatný statek teprve r. 1568, když bylo panství Žampašské rozděleno mezi čtyry bratry, z nichž Karel Žampach z Potenštejna, jemuž v díle jeho připadla polovice Žamberka, prodal tento svuj díl Mikuláši z Bubna a z Litic, držiteli druhé polovice Žamberka, čímž se město po dlouhé době dostalo pod jednoho pána. Tito páni z Bubna po nabytí celého města postavili zde zámek, který v r. 1600 se připomíná. Ze zámku, který ve třicetileté válce byl 23. srpna 1643 od Švédů spálen a r. 1656 poněkud opraven, ještě do počátku 19. stol. zachovaly se staré zdi, sklepy a pod., které nový majitel Žamberka, hrabě Veriand Windischgrätz kázal v l. 1810—1814 rozbořiti a zasypati, aby tu nový zámek postavil. Při tom okolí zámku urovnáno a proměněno v park. Ve zbytku věže býv. hradu (zámku) Žambereckého, poněkud restaurovaném, umístěna byla hvězdárna, r. 1844 založená. Když roku 1858 byla zrušena, přeměněna věž ve vodárnu. Rozdělen jsa na dvě polovice, prožíval Žamberk nestejné osudy. Původně, v celosti své, náležel pánům na Liticích. Po smrti Mikuláše z Potenštejna spadlo panství jeho Potštýnské a Litické na komoru královskou. Avšak roku 1341 král Jan některá města, mezi nimi Žamberk, dětem jeho

Portál zámku Žamberského.

vrátil. Jan z Lichtenburka prodal r. 1365 Litice s polovicí Žamberka pánům z Kunštátu a z Poděbrad. Z držení tohoto rodu dostala se litická polovice Žamberka koupí Vilémovi z Pernštejna r. 1492. Vnuk jeho Jaroslav prodal r. 1556 Litice s polovicí Žamberka Arnoštovi, falckrabímu na Rýně a hraběti Kladskému, který již r. 1558 prodal polovici Žamberka s panstvím Litickým Václavovi staršímu Okrouhlickému z Kněnic na Borovníci. Okrouhlický zemřel r. 1562. Poručníci sirotků jeho panství prodali r. 1563 Mikuláši z Bubna na Přestavlkách. Ten zaokrouhlil panství Litické, přikoupiv k němu druhou, žampašskou polovici městečka Žamberka. Tak po mnohaletém rozdělení dostalo se pod vládu pánů z Bubna celé městečko Žamberk jehož jedné polovici byl Mikuláš již 9. října 1565 výsady potvrdil.

Pokud historie Žampašské strany města Žamberka se týče, tedy v době, v níž latinská listina z r. 1365 nám rozdělení Žamberka na dva díly poprvé uvádí, náleželo panství Žampašské králi Karlu IV., na něhož spadly tyto statky po smrti jich pána a odpovědníka zemského Jana, řečeného Pancíře ze Smojna. Na přímluvu nejv. maršálka Čeňka z Lipého, daroval císař Karel r. 1367 hrad Žampach se vším příslušenstvím, tedy i s polovicí městečka Žamberka, Čeňkovi z Potšteina, který se stal praotcem pánů Žampachů z Potšteina, v jichž držení polovice Žamberka po dvě století zůstala. R. 1575 dostalo se panství Mikulášovi z Bubna a Litic, držiteli druhé polovice Žamberka, čímž, jak již bylo podotčeno, dostal se Žamberk po dlouhé přestávce zase cele pánům Litickým, kteří jej drželi až do r. 1809. Po smrti Mikuláše, který r. 1608 bezdětek zemřel a ve farním kostele Žamberském i s manželkou svojí byl pochován, připadly statky jeho Jindřichovi Janovi, vnuku bratra jeho Jindřicha. Za nezletilosti dědice vedl správu statků těch otec a poručník jeho Mikuláš Vratislav.

Po smrti Jindřicha Jana, který, r. 1644 do stavu panského byv povýšen, psal se prvý hrabě z Bubna a Litic, stal se po několikaleté vládě sekvestorů a poručníků pánem Žamberka syn jeho František Adam. Za jeho panování se Žamberk takřka obrodil. On především hleděl, aby město, které se z pohrom války třicetileté zotavovalo, vzrůstalo; zakládány panské průmysly, které pak občanům byly buď prodávány neb pronajímány; stavěny domy, které opět prodávány; zvláštní péče věnována též cechům za hraběte Františka Adama, vystavěna i kaple sv. Rozalie na vrchu nad městem, bývalém to »Hutberku«. Roku 1669 potvrdil městu výsady. Zemřel r. 1711 a pochován v kryptě zámku Žambereckého. Panství po něm zdědil syn Antonín Ignác, po jehož smrti náleželo synu jeho Antonínu Vítovi; za jeho nezletilosti poručníkoval Václav, hrabě z Bubna a Litic, za něhož položeny základy k novému farnímu chrámu sv. Václava v Žamberku. Antonín Vít, hrabě z Bubna a z Litic, teprve r. 1737 přijel do Žamberka. Na počátku r. 1738 odejel však již do cizích zemí a tam přes 2 léta trávil. Zemřel r. 1787. Z četných jeho dítek ujal svěřenství František Adam, poslední pán

Žamberský z tohoto rodu. Po jeho smrti r. 1809 bylo svěřenství zemským soudem zrušeno a panství potom prodáno Veriandovi hraběti Windischgrätzovi za 600.000 fl. R. 1815 koupil panství Žamberecké John Parish z Hamburku pocházející za 1 milion zl. Po něm následoval r. 1840 Richard Parish, který sem povolal na soukromou svoji hvězdárnu šlesvického hvězdáře Theodora Brorsena, jenž tu několik vlasatic (5) objevil, mezi nimi vlasatici periodickou, po něm nazvanou. Nyní jest majitelem panství Oskar Parish, r. 1899 povýšený do stavu baronského s přídomkem von Senftenberg.

Okolo zámku sejdeme po erární silnicí dolů k mlýnskému náhonu, který u Lišnice z řečiště Divoké Orlice byv odveden protéká dosti velkým panským rybníkem pod zámkem a pod mlýnem, s elektrárnou spojeným, vtéká opět do Orlice. U rybníka pila, dříve »horní mlýn«, před nímž stávala papírna, r. 1872 Jiřím Parishem koupená a zrušená. Sledujíce běh mlýnského náhonu, přijdeme Sokolskou ulicí kol panského sirotčince k Sokolovně a odtud kolem státní učebné dílny košíkářské na malé náměstí, Marianským sloupem z r. 1726 ozdobené; úzká ulička Mlýnská zavede nás pak kol židovské modlitebny k »dolnímu« mlýnu, bývalým to panským hamrům; ty když zašly, vystavěla zde vrchnost před r. 1657 mlýn z kamene. Tu stávala dříve též panská olejna, jirchárna a koželužna. Byla tu tedy stará industrie žamberecká. Kol synagogy v druhém desítiletí 19. stol. vystavěné, bylo židovské město; dosud se zde říká »v židovně«.

Jde-li se od dolního mlýna (Prokopova) po levém břehu Orlice starou cestou, kudy před postavením erární silnice (v r. 1840) do města se chodívalo, spatřuje se hned po několika krocích v uličce v levo mezi domky vzhůru vedoucí malá kašna, která jakož i stavení do zmíněné uličky vybíhající dosud »u sboru« slove. Jméno to vedle jiných názvu památkou jest po Českých bratřích, kteří tu do sboru se scházeli. Byltʼ Žamberk hned od počátku sídlem Jednoty bratrské, jejíž kolébkou byl blízký městys Kunvald, kdež r. 1457 počátek svůj vzala. Žamberecký sbor bratrský byl dosti početný; poblíž »sboru« měli bratři v Žamberku i svoji barvírnu, před »sborem« kovárnu a u dolního mlýna (nyní elektrárny) ševcovnu. Trpěli zde pronásledováním jako jinde v Čechách, zvláště po roce 1547, kdy král Ferdinand byl obnovil mandát krále Vladislava z r. 1508, k úplnému potlačení Jednoty bratrské směřující.

Za řekou Orlicí na stráni v park proměněné léčebný ústav Čes. zemského pomoc. spolku pro nemocné plicními chorobami, nazvaný Albertinum po profesoru vídeňské university, MUDru Ed. Albertovi (* 1841, † 1900), který tu přebýval. Villa ta za života prof. Alberta hostila mnohé vynikající muže a ženy české, politiky, spisovatele i básníky, jichž jmény dosud označeny jsou býv. komnaty, v nichž byli ubytováni. Rodný domek Albertův nalézá se v uličce »Pod radnicí«.

Cesta kol Albertina vede okolo hostince »Na kopečku«, kdež v dávných dobách stával prý městský pivovar, k tkalcovně Vouwillerově, v r. 1912 značně rozšířené. Projdeme-li cestou mezi továrními budovami, přijdeme k části Žamberka, od města dosti vzdálené, na samých hranicích vesnice Helkovic položené. Skupině staveni zde stojících říká se Betlem a zde jest rodiště českého vynálezce hromosvodu, Prokopa Diviše (* 1. VIII. 1696, † 21. XII. 1765).

Po levém břehu Orlice možno dostati se na erární silnici u Helkovic a vrátiti se po ní do města kolem městského parku, založeného na stráni pod obecním hřbitovem s kaplí. Zde asi bývalo místo »spravedlnosti«, kde město své právo útrpné vykonávalo. Šibenice stála zde až do r. 1788. Před samým městem na úpatí starodávného »Hutberku«, nyní pod jménem »Rozárčin kopec« známějšího, nalézá se židovský hřbitov. Vedle něho u erární silnice Kateřinský hospital, nadační to špital r. 1845 Janem Parishem založený a dnes v případě nouze a potřeby nemocnici zastupující. Nazván po manželce baronově, tehda již osleplé.

Na kopci zvaném Rozárčiným neb Kapelským vrchem, který před třemi sty lety jmenoval se Hutberg neb Wachtberg, ve výši 468 m. nad mořem, stojí pod mohutným kaštanem a ve věnci lip pětihranná kaplička, zasvěcená pěti svatým: Rochovi, Šebastianovi, Rosálii, Martinovi a Mikuláši, postavená r. 1682 Františkem Adamem hr. z Bubna na poděkování, že město bylo uchráněno moru. Obnovena v r. 1827 a 1888. Odtud krásný rozhled do údolí Kunvaldského, na Žamberecké lesy a na Kladské pohoří, do údolí Lišnického, na Sněžník Králický, Svatojanský kopeček u Kyšperka, vrchy u Litic atd. Město Žamberk rozloženo tu v údolí k Orlici se sklánějícím, jako sídlo okresu samosprávného i politického. Samosprávný okres Žamberecký byl v době svého ustavení v l. 1864 větší, čítalť 40 katastrálních obcí. Zemským zákonem z r. 1869 bylo však z jeho obvodu vyloučeno 10 obcí a ty s 20 obcemi z okresu Rychnovského vyloučenými spojeny v jeden zvláštní obvod okresního soudu a zastupitelstva v Rokytnici. Později (v r. 1887) zase zvětšen o 1 obec, Studené, která jako česká obec byla k němu připojena od německého okresu Králického. Jako středisko politické správy slouží město Žamberk třem soudním okresům, Žambereckému, Rokytnickému a Králickému. Jeho školství, dosud zastoupené měšťanskými a průmyslovými pokračovacími školami v nové budově umístěnými, rozhojněno bude v nejbližší době hospodářskou školou.

Ze Žamberka pocházeli též vynikající astronom a fysik český, profesor August Seydler (* 1849, † 1891) a jeho bratr Karel Václav, spisovatel (* 1847, † 1883). Ve znaku má město Žamberk divokého kance, na jehož hřbetě sedí jednohlavý orel, jehož pravá polovina jest černá a levá červená; křídla spojuje přes prsa stříbrný půlměsíc.

S Kapelského vrchu sestoupíme kol sousoší sv. Jana a Pavla z r. 1759, kde zkrátka »u Svatých« se říká, na okresní silnici, vedoucí kolem ci-

helny a nádraží Žambereckého do vsi Dlouhoňovic, která dříve k panství Žampašskému náležela a jeho osud s ním sdílela.

Silnice mezi kopci Perdějovem (482 m) a Hrubým lesem (509 m) vede v mírném údolí, načež rozděluje se k Čes. Rybné. Dříve náležela k panství Litickému a historie Litic jest tedy i historií Čes. Rybné.

Žampach.

Druhou silnicí od rozcestí dostaneme se k Hejnicum, vesničce v příjemné poloze, kdež zahrady známého pěstitele begonií ve velkém, říd. učitele J. Vladyky.

Vozovou cestou přes potok v údolí vedoucí přijde se k Žampašske osadě Křižánkám, bývalému to dvoru panskému, který již v listině z r. 1376, z archivu Olešnického ve Vratislavi uložené, se připomíná.

Jiná osada k Žampachu náležející, Hlavná, nalézá se na samých hranicích okresu Ústeckého a vznikla rovněž rozdělením bývalého popluž-ního dvora, jak dodnes lze ještě dobře pozorovati. Tento dvůr, na rozdíl od dřevěného Křižáneckého, vystavěn byl již z větší části z kamene.

Z Hlavné buď zpět po silnici neb vozovou cestou po stráni sestoupiti lze do vesnice Žampachu, která dříve slula Budy a připomíná se jako městečko. V Žampachu zámek PhDra. Františka hraběte z Lützowů, propagatora znalosti českých dějin v anglické literatuře. Zámek v XVII. stol. od Jesuitů vystavěný obklíčen jest parkem obehnaným zubovitou zdí V kapli zámecké, ne příliš zachované, starobylý obraz zřícenin hradu Žampašského a hrádku Chudoby s novým zámkem pod nimi zbudovaným. V druhé části parku, visutým můstkem s prvou spojené, na kopečku kamenný pranýř z r. 1693, s kruhem, k němuž vinníci přivazováni. Nad vesničku do výše 542 m vypíná se skalnatá, zalesněná homole, z daleka vi-

ditelná, na níž dnes již velmi nepatrné zříceniny hradu Žampachu. Poněkud ještě lze tu dohadovati se, že hrad skládal se z předhradí a vlastního hradu. Na zříceninách paláce, k němuž jako sklepení nyní vyhlížejícímu vede dřevěná lávka, »Čertův most« zvaná, zřízena primitivní rozhledna »Anna-Ruhe« dle křestního jména hraběnky Lützowové. Odtud nádherná vyhlídka přes Žamberk k horám Orlickým, Králickému Sněžníku atd. Jak plastická mapa rozložen tu před námi veliký kruh sev. vých. Čech.

Zámek v Žampachu.

Kdy hrad Žampach byl založen, není přesně zjištěno. Německé jeho jméno (Sandpach t. j. Písečná?) dává tušiti dobu Přemysla Otokara, počátek XIII. stol. Snad založen byl Petrem, praotcem pozdějších Žampachů. Neznámým zpusobem ocitá se hrad Žampach záhy v držení komory královské. Král Jan udělil hrad ten Jindřichovi ml. z Lipého, nejv. maršálkovi království jako léno. V rodině jeho udržel se hrad až asi do polovice 14. stol., kdy byl zastaven. Pak dostává se v držení Žampachu pověstný Jan ze Smojna, řečený »Pancíř«. Proti němu vytáhl císař Karel IV. r. 1356 osobně polem, hradu dobyl a Jana Pancíře s celou jeho čeládkou dal na nádvoří hradním odpraviti. R. 1367 daroval císař Karel hrad Žampach s veškerým příslušenstvím panu Čeňkovi z Potštejna, jenž zboží to sloučil s otcovským podílem, zbožím Vamberským. Po synovi jeho Janu, jenž r 1395 zemřel, stal se dědicem celého panství bratr jeho Mikuláš, który jevil vel-

Pranýř na Žampachu z r. 1696.

kou příchylnost k husitismu. On nalézá se též mezi těmi, kdož r. 1410 s králem a královnou přimlouvali se u papeže Jana XXIII., aby zrušil rozkaz daný ke spálení kněh Viklefových a aby dovolil, by slovo boží svobodně v kapli Betlémské i jinde mohlo býti kázáno, on také r. 1415 přivěsil pečeť svoji k známému stížnému listu do Kostnice poslanému. Za to ovšem měl mnoho nepřátel v druhém táboře a proto také r. 1421 Slezany a některými sousedními pány českými byla krajina jeho kol Litic a Žampachu nelítostně popleněna. Po jeho smrti mocí opanoval Žampach Jan Městecký z Opočna, ale vláda jeho trvala tu jen do r. 1429, kdy zase mocí o hrad byl připraven a toho nabyl opět pravý pán, Jan Žampach z Potštejna. V druhé polovici 15. století hrad obnoven, zejména opatřen novým palácem, na jehož rohu spatřoval se ještě za doby Schallerovy (ku konci XVIII. stol.) letopočet 1469. Z nástupců jeho Jan ml. z Potštejna a na Žampachu zastavil Žampach tohoto roku Burjanovi Trčkovi z Lípy, tento r. 1519 Haimanovi Krušinovi z Lichtenburka a tento r. 1521 Vojtěchovi z Pernštejna a na Pardubicích. Za vlády těchto pánů, kteří na Žampachu nikdy nesídleli a na jeho opravu velmi málo vynaložili, spustl hrad tak, že když r. 1539 Zdeněk, syn Jana z Potštejna, otcovské zboží si vyplatil, byly z toho soudy o náhradu škody, ale Zdeněk propadl. Po smrti jeho synové rozdělili se o otcovské dědictví, ale pro dluhy museli r. 1574 starodávné statky rodu svého prodati. Tak po 200letém držení přišla rodina Žampachů o své kdysi velmi rozsáhlé zboží a trávila čas pak téměř na selských dvorcích. Žampach s vesnicemi koupili r. 1547 Jan st. ze Žerotína a Adam Bukovský z Hustiřan. Adam pak, pustiv Janovi některé vesnice, stal se samotným držitelem Žampachu. Jeho potomek Jan Otík Bukovský z Hustiřan, který nepřidržel se v r. 1620 vzbouřených stavů a zustal proto v držení zboží svého, prodal je sám r. 1626 Bedřichovi st. z Oprštorfu, císařskému komisaři nad reformací v kraji Hradeckém, přísnému katolíku a příteli Jesuitů, jimž také všechno své zboží odkázal. Kolej Hradecká se pak v r. 1633 skutečně v Žampach uvázala a až do svého zrušení v držení jeho zůstala. Po zrušení řádu potažen Žampach ke statkům státním a prodán

Zbytky bývalého hradu Žampachu.

Fr. Wünschovi, jehož dědici Arnošt a Anna Wünschovi prodali jej r. 1822 Václ. Novákovi. Po něm následoval r. 1823 vnuk jeho Jan Novák. R. 1841 koupil jej Jan David v. Stark, od jehož dědicův koupil Žampach r. 1859 kníže Alfons Chimay. Od dědicův tohoto přešel Žampach r. 1869 koupi na Jiřího Parishe, majitele Žamberka a pak následovalo rychle po sobě ještě pět držitelů, načež od r. 1884 jest majitelem jeho dr. Frant. hr. Lützow.

Pod sever. srázem hradní homole nalézají se rybníky a jeskyňka »na svěcené studni« v příjemném lesním zákoutí.

Od Žampachu klesá silnice do Písečné, farní vsi s kostelem sv. Kateřiny, který již ve XIV. stol. byl farním. Zde pochován rytíř Vladislav Bukovský z Hustiřan a na Žampachu, který r. 1620 v Jičíně o život byl přišel. Proti kostelu fara se starodávným obrazem, patrně některého z pánů Bukovských z Hustiřan představujícím, který však za podobiznu Pancířovu leckdy byl vydáván. Na faře též chovají se některé předměty, při kopání ve zříceninách hradu Žampašského nalezené. Nedaleko škola dvoutřídní. Ve vsi pila a 2 mlýny, o nichž se zmiňuje citovaný již urbář žampašský, zde na faře uložený.

Okresní silnici, něco přes 3 km dlouhou a smělou serpentinou vytočenou, kdež po staré obecní cestě lze si nadejíti, dojdeme v brzku do druhého města okresu Žambereckého. Jest to

Kyšperk. Město malebně rozloženo jest na nevelikė planině, která se na j. sklání do údolí Tiché Orlice, na v. do údolí potoka Lukavického a na z. přechází ve vysoké návrši (432 m), na vých. straně velmi příkré, které jest hlubokou roklí na dva hřbety roztrženo. Hřbet městu bližší slove dle kaple sv. Janu Nep. zasvěcené, Svatojanský kopeček, druhému hřbetu říká se Hradisko, ježto tu kdysi stával hrad prvních držitelů Kyšperka. Obdélníkovité, prostranné náměstí, poněkud se svažující, zachovalo si ještě na severní delší straně podloubí, ozdobeno jest sochou P. Marie se

Čertův most na Žampachu.

sochami sv. Karla Bor., Floriána, Rocha a Šebestiana na ballustrádě. Na 4 stranách podstavce jsou výjevy ze života P. Marie (narození, obětování, zasnoubení a smrt). Socha postavena r. 1721 nákladem občanů Kyšpereckých a hraběte Jachyma Harracha, jehož znak drží andělíčkové na poděkování za odvrácení moru. V jižním rohu náměstí, v sousedství zámku, širokým svým průčelím, vyniká farní chrám sv. Václava, r. 1680 Hynkem Dětřichem Vítanovským z Vlčkovic v italském slohu zbudovaný. Býval dříve filiálním kostela Lukavického, až teprve r. 1726 byl působením

Kyšperk.

hr. Joachyma Harracha se svolením biskupa královéhradeckého, Václava Františka svob. pána Košinského, zařaděn místo tohoto do počtu kostelů farních. Strop jeho jest bohatě vyzdoben stukaturou, v ničem se neopakující. Práci provedli stukatéři milánští a udržuje se tradice, že stála více než celá stavba kostela. Nad hlavním oltářem obraz sv. Václava jako orodovníka za lidstvo od Krišt. Sambacha, malíře vídeňského, z r. 1785. Obrazy »Narození Páně« a »Obřezání Páně« pocházejí od rodáka kyšpereckého, malíře Ant. Regnarda († 1824). Basreliefová křížová cesta z terrakoty jest prací francouzské firmy Honoré Nicot z Vendeuvre.

Panská oratoř chrámová spojena jest přímo s dvoupatrovým zámkem, v němž veřejnosti nepřístupná rodinná sbírka podobizen téměř všech držitelů panství Kyšpereckého. Po chodbách umístěna bohatá sbírka zbraní a parohů. V zámku, blíže vchodu z náměstí, ukazují se též saně Napoleonovy, na nichž Napoleon, prchaje z Ruska, přijel 14. srpna 1812 do Drá-

žďan, do paláce saského ministra hr. Kamila Marcoliniho, jehož syn, nabyv s manželkou svojí, rodem Cavrianovou, panství Kyšpereckého, dal je sem r. 1823 převézti. U zámku park, v němž nad strání, příkře do údolí Tiché Orlice spadající, umělá kamenná jeskyně s okny z různobarevných skel, jimiž údolí Orlické v pohádkovitých barvách se zjevuje. Zámek, jednoduchá to budova beze všech ozdob architektonických, postaven byl Hynkem Vítanovským z Vlčkovic v 16. stol. na místě tvrze, kterou byl zde zbudoval Jan Burjan ze Žampachu.

Na náměstí ze soukromého domu upravena radnice, v níž i spořitelna městská nalezla své přístřeší. Kolem radnice vede ulice k Žamberku, v níž úhledná budova škol obecných i měšťanských s obrazovou galerií. Okolo školní budovy ulicí Svatojanskou dostoupiti lze podle hřbitova stromořadím na »Kopeček«, na jehož temeni v lesíku ukryta nalézá se zmíněná již kaple sv. Jana Nep. Postaviti ji dal r. 1736 hr. Jan z Bredova; jako materiálu stavebního použito kamenů ze zřícenin hradu, jež občané kyšperečtí »láskou« pomáhali voziti. Stavba i vnitřní zařízení kaple připomíná vším pětihvězdí, s nímž tento světec bývá zobrazován: tak kaple i ambity tvoří pětihran, ozdobený pěti věžičkami; kaple má pět dveří a pět oken, pětihranný oltář s pěti tabernakuly, 5 lamp, pět lavic a 5 obrazů, každý s pěti výjevy ze života světcova. Na oltáři socha sv. Jana Nep., klečícího na zeměkouli.

Za roklí nalézá se jmenované již Hradisko, místo někdejšího hradu, z něhož kromě valu, příkopu a spousty kamení dnes již nic nezbylo. Hrad nebyl asi veliký, za to však přepevný, neboť na jih a východ byly stráně, které srázně a hluboko ku břehu Orlice spadají a ostatní strany byly příkopem, valem a hradbami dobře opevněny.

Soudě dle německého jména byl Kyšperk založen za Přemysla Otakara a to jednou větví pánu ze Žampachu, kteří se v těchto končinách asi ve 13. stol. usadili a tu celou krajinu až ke hranicím Kladska a Moravy zaujali. Nejstarší držitel Kyšperka Jeniš z Kyšperka smutně proslul loupením (r. 1308), zvláště pleněním zboží Landšperského, které náleželo klášteru zbraslavskému. Zboží Kyšperské přešlo později prodejem v držení sousedních pánů z Potšteina, držitelů panství žampašského. Za nich byl starý hrad opuštěn a ponechán rozpadnutí; v 16. stol. již po něm není ani památky. Poslední pán, který ještě držel Kyšperk k Žampachu, byl Zdeněk z Potštejna († 1562). Po jeho smrti rozdělili se synové jeho o panství otcovská r. 1568 a Kyšperk dostal Čeněk, za jehož nezletilosti vládl nejstarší bratr Jan Burjan, který usadil se v Kyšperku a tu nové sídlo si vystavěl. Avšak zboží to zadlužil tak, že nebylo lze je potom udržeti; pročež r. 1574 prodáno Janovi mladšímu z Valdštejna. Ten však již za několik let zemřel a dědici porovnali se smlouvou r. 1599 o dědictví tak, že díl Kyšperecký dostál se Adamovi ml. z Valdštejna, který již r. 1601 tvrz Kyšperk s dvo-

rem popložnym pod ní i jiné dvory, městečko a vsi okolní prodal Jiříkovi Stumbergarovi ze Stubenberga. R. 1628 postoupil Jiřík práva svého ke Kyšperku vnuku svému Jiřímu Volfovi z Losenšteina, jehož syn prodal jej r. 1660 Adamovi Mikuláši Vítanovskému z Vlčkovic a Anně z Řeneč, manželce jeho. Po smrti rodičů uvázal se v panství syn Hynek Jetřich Vítanovský z Vlčkovic, který r. 1666 město od roboty osvobodil a r. 1680 zámek v nynější podobu uvedl a kostel zámecký sv. Václava (později farní) znovu postavil a ozdobil. Sňatkem vdovy po něm přešlo panství na Norberta Leopolda Libštejnského z Kolovrat, po jehož smrti (1716) syn František Karel prodal je r. 1717 Ferdinandu Markvartovi hr. z Harrachu. Ten zemřel r. 1725 bezdětek. Později držel Kyšperk Jan hr. z Bredova, který vystavěl »na Kopečku« kapli sv. Jana Nep. Dcera jeho Terezie zasnoubila se s hrabětem Cavriani, šlechticem italským, po ní dědila r. 1815 dcera její Maria Anna provdaná hraběnka Marcolinova a po této r. 1834 dcera její Terezie provdaná hraběnka Nimptschova. Nynější majitelkou velkostatku Kyšpereckého jest Anna hrab. ze Stubenbergu.

Kyšperk měl právo útrpné a hrdelné; místo popravní bývalo na návrší sev. záp. nad městem se táhnoucím, kdež pole »u spravedlnosti« dlouho zustávalo neobděláno. R. 1747 vysazen městu majestát na konání výročních trhu. Utrpělo velmi značně velikým požárem 22. října r. 1779.

Pod zámkem jest t. zv. Podměstí s panským pivovarem, které se dvorem a 62 čísly koncem 18. stol. jako zvláštní část allodního panství Kyšpereckého se uvádí. Nedaleko odtud za viaduktem dráhy z Kyšperka do Žamberka jsou výstavnosti t. zv. nového dvora, kdež 4. září 1847 zemřel známý z Jiráskova nádherného románu »F. L. Věk«, spisovatel a buditel národa našeho, Fr. Vl. Hek u své dcery Ludmily, provdané za vrchnostenského pravomocníka Stolovského.

Kyšperk značně získal křižovatkou drah (Praha—Mittelwalde a Kyšperk—Ústí n. Orl.); proto i prumyslový ruch se zde vzmáhá. Vedle panského pivovaru a lihovaru hlavně textilnictví jest zde zastoupeno velkou tkalcovnou Fischla a Engla, dvěma dílnami hedvábnickým i ručním tkalcovstvím; mimo to jest zde tovární výroba nábytku, cihelna, mlýn a pila. Z řemesel rozšířeno jest tu kartáčnictví, pak výroba nitěných knoflíčků. Svrškářství, které tu před lety kvetlo, nyní valně pokleslo a ze 12 závodů zbyla zde jen jedna malá továrnička na zápalky. Město, které na kulturní potřeby dosti vynakládá, podporuje městská spořitelna. Ve znaku má město Kyšperk jelena v červeném štítě, kráčejícího po zeleném trávníku.

V bezprostředním sousedství města Kyšperka jest osada Jankovice, které s druhou osadou Pustinami, severněji ležícími, připsány jsou nyní jako osady k vesničce Rotneku, ležící již na hranicích okresu Ústeckého n. Orl., kamž také, a to k Hnátnici, jest přifařena.

Při silnici z Kyšperka do Žamberka táhne se do značné vzdálenosti obec L u k a v i c e. Kostel sv. Filipa a Jakuba připomíná se již v polovici 14. stol. jako farní.

Kostel byl r. 1705 přestavěn. Chová staré zvony, menší z r. 1517, ulitý mistrem Bartolomějem z Nového Města Pražského, větší r. 1584 zvonařem Eliášem v Hradci Král. Fara, ve století 17. zaniklá, však později obnovena již nebyla a kostel stal se filiálním kostela Kyšpereckého.

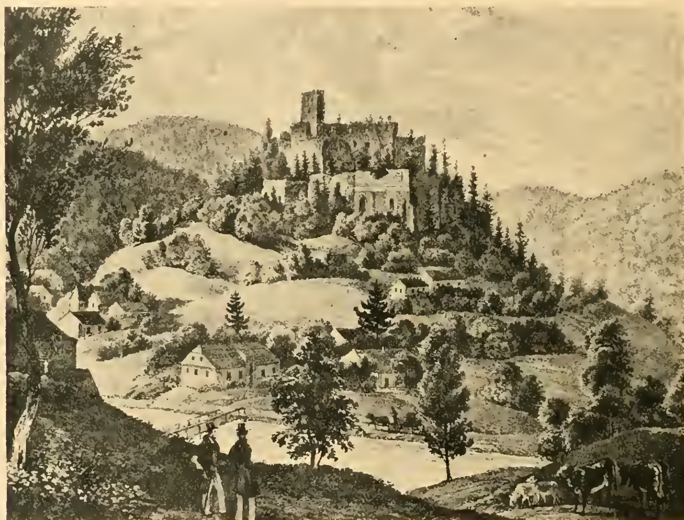
Litice.

V malé vzdálenosti na z. od Žamberka při erární silnici k Vamberku vedoucí ves H e l k o v i c e, také Helvíkovice i Hedvíkovice ve starých listinách nazývaná. Náležela k panství Litickému a dostává se tedy s Liticemi před koncem XV. stol. prodejem od Jindřicha vévody Minsterberského Vilému z Pernštejna; z rodiny tohoto přešly Helkovice 1556 na Arnošta falckrabího na Rýně, od něhož zboží to prodáno 1558 Václavu Okrouhlickému z Kněnic a od tohoto Mikuláši z Bubna, který pod svou vládu sloučil obě polovice města Žamberka s panstvím Litickým a Žampašským.

Helkovice mají dvoutřídní školu, filiální kostel žamberecké chrámu se hřbitovem, mlýn a j. V Helkovicích narodil se r. 1842 historický spisovatel, posléze profesor gymnasia v Truhlářské ulici v Praze Frant. Šembera. K Helkovicům připsány jsou samota D o l n í d v ů r, k velkostatku

žambereckému náležející, osada H o u k o v, býv. to dvur r. 1674 na gruntech helkovických zřízený, r. 1776 však na více usedlostí rozdělený a rozprodaný. Nad Helkovicemi na levém břehu Orlice na výšině prastarý poplužní dvůr, dosud P o p l u ž í nazývaný.

Od Popluže, překročujíc trať býv. sev.-záp. dráhy, vede lesem soukromá panská silnice do další vesnice B o h o u s o v é. Má společnou se sousední obcí Záchlumím zastávku dráhy, školu dvoutřídní, mlýn.

Litice před 50 lety.

Jen tratí dráhy od Bohousové oddělena jest větší ves Z á c h l u m í, majíc rovněž dvoutřídní školu. Přifařeny jsou obě tyto obce k Něm. Rybné. Záchlumí patřívalo k Liticím a jméno má od blízkého, 602 m vysokého kopce Chlumu.

L i t i c e, vesnička se staveními v překrásném údolí roztroušenými, bývaly dříve, dokud vrchnost na hradě sídlela, městečkem, t. j. osadou chalupníků a řemeslníků s městskými právy. Po válce třicetileté Litice, přestavše býti sídlem panským, upadaly, až z městečka stala se vesnice, pro svoji romantickou polohu v létě četně turisty a letními hosty vyhledávaná. Jest zde stanice severozápadní dráhy (Hradec Král.—Mittelwalde), jednotřídní škola, mlýn, myslivna, dříve letní sídlo majitelů panství Žam-

bereckého, k němuž Litice náležejí. Známé jsou zdejší žulové lomy, dodávající štěrk a dlažební kostky dosti daleko. Zvědavost četných návštěvníků upoutávají též hlavně zříceniny hradu Litického, založeného na vysokém (95 m) ostrohu, Divokou Orlicí se tří stran obtékaném. Ve čtvrté straně jest skála prolámána malým tunelem, zv. »myší dírou«, kudy od lomů lze si do údolí Litického značně nablížiti. Tento průlom dle jedné pověsti zřídili Jesuité, aby tudy odváděli velkou vodu, by nezatopila podhradí. Dle jiné pověsti, kterou Beckovský vypravuje, prolámali tento otvor zajatí v l. 1680—1699 Turci. Dnes využitkován velmi důmyslně k tomu, aby se tudy vedla voda z řeky na turbiny na druhé straně ostrohu hluboko v údolí položených. Při velikém spádu nahromaděné zde ohromné síly vodní využitkovává se jen v malé míře k výrobě elektřiny za účelem osvětlení lomů a pohonu strojů v nich.

Nejméně příkré jest hradiště směrem k vesničce, odkud též cesta ku hradu vede. Po dřevěném úzkém můstku přejde se hluboký příkop k prvé bráně, gotické, s postranní menší brankou (fortnou), ozdobené vyobrazeními a nápisy do kamene vtesanými, zvěstujícími, že tato brána, která bývala velikou věží, stavěna byla za krále Jiřího z Poděbrad r. 1468. Projdeme branou do dol. ohrady, nyní zeleného palouku a před námi na vyvýšenině horní hrad, kdež stával palác, k němuž přistavěna jest čtverhranná věž, dosud nejzachovanější, ač nepřístupná, ježto vchod do jejích pater byl přímo z paláce, nyní rozpadlého.

Hradní brána na Litici.

Hrad Litický založen byl na konci 13. neb na počátku 14. století Drslavici, kteří sem přišli z Plzeňska, kde též vesnička Litice na Radbuze se vyskytuje. Brzy staly se Litice panstvím královským. R. 1316 držel Litice Jindřich ml. z Lipého zástavou od krále Jana. Vyplaceny byly teprve kralevicem Karlem roku 1333 po jeho návratu z Italie do Čech. Později dostaly se Litice pánům z Lichtemburka. V druhé polovici téhož

století stal se pánem Litic rod z Kunštátu a z Poděbrad, jemuž zůstaly po celé století a tvořily — zvláště za Jiříka z Poděbrad — přední pevnost zemskou a záštitu rodu Kunštátského. Po smrti Jiřího z Poděbrad dostal při dělení otcovských zboží Litice s příslušenstvím Boček z Kunštátu, který je ještě za svého života postoupil bratru svému Jindřichovi st., knížeti Minsterberskému. Ten, zadluživ se válkou, kterou vedl r. 1488 ve Slezsku s uherským králem Matyášem, prodal Litice Vilémovi z Pernštejna r. 1495. Za pánů z Pernštejna ani úřady panské na Liticích nesídlely,

Část nádvoří s palácem na Litici.

nýbrž v Potštejně, jemuž byly Litice podřízeny. Poslední z rodu Pernštejnu držel Litice Jaroslav z Pernštejna, který r. 1547 všechny bratry české, zde od dob Poděbradových usazené, vypověděl; Jednota bratrská na Liticku založená však trvala přes to dále. Panství koupil r. 1556 Arnošt falckrabí Rýnský a hrabě Kladský, který nějakou část panství si ponechav, ostatní rozprodal. Litice s polovicí města Žamberka a vesnicemi koupil Václav Okrouhlický z Kněnic, jehož dědicové však panství nemohli udržeti a proto prodali je 1563 Mikuláši z Bubna. Ten také panství Litické zaokrouhlil, přikoupiv k němu r. 1575 druhou polovici městečka Žamberka s Trundorfem a vsi Lišnici, Pastirny, Klášterce a Bartošovice. O dalších držitelích z této rodiny promluveno bylo již při Žamberku. Již Jindřich, prvý hrabě z Bubna, ujav se vlády r. 1628, nebydlil na Liticích a rovněž tak jeho nástupci, tak že od těch dob pominul název panství Litického,

které pak zváno panstvím Žambereckým. Přestalo se pak vynakládati na stavení, v nichž nesídleli, a tak již r. 1681 byl hrad úplnou zříceninou, kterou ještě Antonín Vít hrabě z Bubna, uvázav se r. 1737 v panství, přece aspoň novou střechou pokryl.

Zpět přes Záchlumí silnicí odtud k severu vedoucí dojdeme farní vsi N ě m. R y b n é, s kostelem sv. Filipa a Jakuba, který již r. 1384 v seznamu farních kostelů se uvádí; r. 1747 bylo započato s jeho přestavbou a r. 1749 znovu vysvěcen. Největší zvon pochází z r. 1558. Kdysi zde stával panský dvůr, který byl však později rozdělen a rozprodán. Na konci vesnice jest malebné údolí řeky Zdobnice, jímž podle dráhy dojíti lze jedné z největších vsí okresu Žambereckého, S l a t i n y.

Původ Slatiny jest dosti starý; dle Sedláčka páni z Rychnova, vymítivše tu v okolí lesy, okolo r. 1260 založili Slatinu se sousedním Pěčínem a blízkou Rokytnicí. Již ve XIV. stol. byl tu farní chrám. Fara, r. 1623 zaniklá, obnovena r. 1856. Chrám Proměnění Páně, r. 1699 přestavěný, chová starobylý zvon s nápisem: S powolenjm vroz. a statečného rytiřze pana Mikulasse z Bubna a na Litticych slyt gest teuto zwon s nakladem wssj obce Slatinske ke czti a chwale Boži ke kostelu založenj Panny Doroty skrze dostatečzně přziczinienj těchto osob: Waczlawa Holubarze a Pawla Buchtela a Pawla Mrkosa. Leta Božiho 1575 slyt gest ode mnie Martina zwonarže rodičze z Klatow.

Slatina náležela k Liticím a sdílela osudy tohoto hradu. Ve Slatině stával též panský dvůr s masným krámem; dvůr byl později na více usedlostí rozdělen a rozprodán.

Sev.-vých. odtud v údolí horního toku Zdobnice leží nejsevernější obec okresu P ě č í n, počtem obyvatelstva o něco menší než Slatina, počtem budov však tuto převyšující. Doba založení této obce spadá rovněž k roku 1260 jako u Slatiny, s níž má stejnou historii. Rovněž tak

Hradní věž na Liticí.

připomíná se tu již ve 14. stol. farní chrám sv. Jana Kř., v nynější podobě z r. 1729 pocházející.

Jížně od Pěčína jest Kameničná s filiální kaplí N. Trojice na hřbitůvku a s úhlednými budovami školními. Východně od silnice z Pěčína ke Kameničné vedoucí rozkládají se lesy, zvané Velká a Malá Suchá, kudy v létě příjemnou cestou dojíti lze ze Žamberka do Rokytnice. V Suché jest chlum, kde dosud »na hradě« (hradisko) se říká. Tu prý kdysi stával hrad, o němž bohužel žádných historických dat nemáme. Les Suchá (dass holcz die Suchey genandt) připomíná se v zem. deskách teprve roku 1627.

Tam, kde silnice od Kameničné k Helkovicům a k Žamberku se svažuje, přejíti lze přes osadu Houkov k Helkovicím připsanou a kolem tak zv. Vodičkova nebo Dymlovského rybníku k Žamberku náležejícího na silnici, vedoucí údolím Rokytenky do městyse Kunvaldu, rozloženého bezmála do délky 7 km při silnici k Bartošovicům směřující, který při sčítání r. 1900 předčil počtem svého obyvatelstva i obě druhá města okresu, Kyšperk i Jablonné n. Orl.; dnes však vykazuje úbytek, ač náleží dosud mezi největší obce celého okresu. (V r. 1890 měl s osadami 2319 obyvatelů, v r. 1900 2091, v r. 1910 2009 obyv.) Kunvald památný jest tím, že tu r. 1457 vznikla Jednota bratrská; povolení, zde se usaditi, vymohl svým posluchačům na králi Jiřím Rokycana. Vlastním zakladatelem Jednoty bratrské byl tu bratr Řehoř, býv. řeholník v klášteře na Slovanech.

Stará zvonice pod Liticí.

V Kunvaldě konáno slavné shromáždění (r. 1459 neb 1460), kdež bratři kunvaldští zavrhli pikhartské i táborské učení o svátosti oltářní.

Podobnou střední cestou dali se při řešení otázky, zda zlý kněz hodně udílí svátosti, a ač dle učení Chelčického bylo lépe zůstati bez kněze a bez svátostí živu býti, než je přijímati z rukou nečistých, přidrželi se výhradně jednoho kněze, který by u nich naprosté důvěry požíval, totiž Michala, faráře Žamber-

ského, který jim téměř do smrti své svátostmi přisluhoval. V Kunvaldě narodil se též okolo r. 1440 Matěj, řečený Kunvaldský nebo Žamberský, první biskup Jednoty bratrské. Sbor svůj měli bratři v místech nynějšího čísla pop. 238. V Kunvaldě pochováni bratři Václav Berounský, r. 1520 v Žamberku, a br. Mareš, l. 1557 v Brandýse zemřelí. Z Kunvaldu pocházeli správci bratrských sborů br. Machek, správce sboru Jaldovského v Prusích († 1562), Tomáš Horňák v Ivančicích († 1572), Jiřík Kunvaldský, který byl dán r. 1598 do Tovačova a j. v. Zkusili Bratři kunvaldští ovšem hned s počátku zlých časů, neboť když již asi r. 1460 začalo pronásledování Bratří, byla nejprve v Kunvaldě bohoslužebná shromáždění zakázána a Bratři museli hledati útulek na panství Rychnovském, odkudž po vydání mandátu cís. Ferdinanda I. z r. 1548 5. května se vystěhovali a po krátkém pobytu v Poznani nalezli útočiště v Prusích. Nejpřednějšímu členu Jednoty bratrské a zakladateli novověkého školství, Janu Amosu Komenskému, odhalen tu r. 1910 pomník nad údolím, v němž roztroušené domky byly prvým sídlem posluchačů Rokycanových, pozdějších Bratří českých.

V l. 1368—1369 připomíná se na Kunvaldě Jan Svár ze Žampachu, který žil ještě r. 1388, svěřiv své zboží kunvaldské k věrné ruce Janovi, biskupu litomyšlskému. Brzy po tom držel Kunvald Ješek z Ostromíře, zvaný později Ješek Kdulinec, s manželkou svojí Bonuší; prodal pak ves tuto r. 1389 Bočkovi z Poděbrad, držiteli panství Litického.

Tím dostává se Kunvald trvale k panství Litickému, ač již v r. 1365 měly Litice v Kunvaldě práva patronátní. Byl tu tedy již v polovici 14. st. farní chrám nynější, sv. Jiřímu zasvěcený. Fara, po válce třicetileté zaniklá, obnovena byla až v r. 1787. Blízko kostela stojí budova školy pětitřídní. Kunvaldem šla od pradávna důležitá silnice do hrabství Kladského. Spojení to bylo hlučné, nejživější zajisté za pánů Litických Jana Jindřicha, knížete Münsterberského, který byl zároveň hrabětem Kladským, a za

Komenského pomník v Kunvaldě.

vlády hrabat z Bubna, z nichž Jindřich Jan byl od r. 1649 do 1653, František Adam pak od r. 1691 do r. 1695 hejtmanem kladským. Nad Kunvaldem stával též ku konci XVII. stol. panský dvůr, zvaný horský, který v 18. stol. zašel. Na místě něho vznikla r. 1746 za vlády Ant. Víta hraběte z Bubna v Žamberku osada Kunvaldská, zvaná po něm Bubnov. Dále náleží ke Kunvaldu osada Zaječiny a Kunačice, na svahu Žamberských lesů (Vorderberg) rozložená.

Z Kunačic možno lesními stezkami dostati se k býv. panskému letohrádku, nyní hájovně (Lusthaus dosud zvané), k Čiháku náležející. Osada Čihák, ke Klášterci připsaná, leží poněkud vzdálena odtud. Cesta od hájovny do Čiháku vede po levém břehu Divoké Orlice, která si tu v rulových skalách razí cestu do Čech průrvou, tvořící jednu z nejkrásnějších partií v Orlických horách. U mostu, společného oběma okresům, Žamberckému a Rokytnickému, vlévá se do Orlice Hraniční potok, v jehož údolí vede silnice do Čiháku, jediné to německé osady v celém soudním okresu Žambereckém. V Čiháku, přifařeném k Čes. Petrovicům v okresu Králickém, jest kaple sv. Anny. Za kopcem od Čiháku směrem ke Klášterci, na jv. svahu Jedliny, jest stejnojmenná osada klášterecká, Jedlina, nejvyšší obývané místo okresu (671 m). Jižně od Jedliny na druhé straně silnice, v krásných serpentinách ke Klášterci se snížijící, v hlubokém údolí potoka Orličky, jest klášterecká samota, rovněž Orličky zvaná.

Kostel Nejsv. Trojice v Klášterci.

Farní ves Klášterec rozkládá se v malebném, dosti širokém údolí Divoké Orlice. Jméno nasvědčuje, že tu před lety stával klášter, a sice řádu řeh. kanovníků cyriáků kteří tu v l. 1295—1421 měli své převorství.

Chrám Nejv. Trojice připomíná se tu již ve 14. století jako farní; ve válkách husitských zašlý a mnichy opuštěný byl znovu vystavěn r. 1453, pak v l. 1589 od Mikuláše z Bubna, 1691 od Adama Františka hr. z Bubna opravován a roku 1769 od Antonína Víta, hraběte z Bubna, téměř celý přestavěn. Za tohoto

držitele panství byla taktéž v roce 1732 nová kostnice zbudována a v l. 1733 a 1734 kůr v kostele znovuzřízen. Těmito opravami a různými přístavky ovšem kostel na kráse mnoho nezískal. Oltářní obraz Ukřižovaného jest dílem P. Brandla. Oltářní kámen, vlastně pamětní deska z roku 1452, pochází od Jana Žampacha, který r. 1429 dostal hrad Žampach do svých rukou; kámen nese znaky jeho, jeho manželky Markéty (hvězda), matky Elišky (ostrve) a znak rodu Kunštátského. Náležel Klášterec s počátku ku panství Žampašskému, při němž zůstal až do r. 1575, kdy byl Mikulášem z Bubna přikoupen k panství Litickému. Před mostem v Klášterci rozdělují se cesty: jedna k západu vede po mostě k dosti velké, druhé osadě klášterecké, Zbudovu, a odtud podél panského lesa »Sekyří« k lišnické osadě Zakopance a do Žamberka, druhá k jihu po levém břehu Divoké Orlice, třetí osadou kláštereckou, Lhotou do vsi Pastvin, ke Klášterci přifařené, s dvoutřídní školou a továrnou na nábytek. V Pastvinách stával též panský dvůr, z něhož ještě před 30 lety patrny byly stopy zřícenin (Albert, Paměti 371). K Pastvinám připsána jest samota Vítanov, na níž upomíná jméno Adama Mikuláše Vítanovského z Vlčkovic, v r. 1643 hejtmana kraje Hradeckého. Další obcí v údolí Divoké Orlice po jejím toku jest Nekoř, r. 1901 na městys povýšená.

Rozpadá se na Dolní Nekoř, Horní Nekoř a osady Bredůvku při erární silnici, Bořitavu, r. 1734 teprve založenou, s kapličkou, a Údolí. Sama Nekoř přiměřeně vzrůstá, čemuž napomáhá průmysl zde se usídlivší (mechanická tkalcovna, sirkářství ve dvou závodech, košíkářství atd.). Nekoř má svoji Občanskou záložnu, pětitřídní školu; jest zde ústav pro umělý odchov ryb, mlýny a pila. Farní kostel sv. Mikuláše již ve 14. stol. se připomíná. Když v bouřných dobách zašel, opraven byl znovu r. 1698 od Frant. Karla Libštejnského z Kolovrat, pána Kyšperka; fara obnovena r. 1706.

Poslední obcí v poříčí Divoké Orlice před Žamberkem jest Lišnice; má trojtřídní školu v pěkné, nové budově, hřbitovní kapli sv. Rodiny, dva mlýny; též tkalcovství má zde své sídlo.

Po erární silnici, která od zámku Žambereckého nad Lišnicí vede podél panské obory, dostaneme se k dosti vysoko položené vesničce Šedivci, který jen posledními svými domky k erární silnici dostupuje, rozkládaje se z největší části směrem odtud na jih, ke Kyšperku. Nad vesnicí vyniká svojí věží kostelík, filiální kostela kyšpereckého, na hřbitově stojící. Šedivec má jednotřídní školu a poplužní dvůr hraběnky Stubenbergové, majitelky panství Kyšpereckého.

Na rozcestí erární silnice a okresní silnice k Studenému jest zmíněná již nekořská osada Bredůvka s továrničkou na sirky. Odtud přes další osadu nekořskou, Bořitavu, s kaplí u silnice stojící, dojíti lze k vesnici Studenému, na samých téměř hranicích okresu Králického položené. Do nedávna byla tu ještě škola německá (Schulverein), která zá-

sluhou našich obranných jednot nahrazena českou dvoutřídní, pro niž vystavěna úhledná budova. Ve Studeném jest kostel sv. Anny na hřbitově, filiální kostela nekořského. Od dolního konce Studeného vystoupiti možno na rulová skaliska, strmící nad lesem do výše 718 m (t. zv. Studenecký les); odtud vyhlídka do údolí Tiché Orlice ke vsím Těchonínu, Celnému; na sever spatřují se Vlčkovice až České Petrovice; na jih otvírá se Lanškrounsko, na západ krajina kol Ústí n. Orl. s dominujícím Landšperkem.

Ze Studeného před Bořitavou odbočuje cesta přes tak zv. Faltusův kopec (635 m vysoký) do Sobkovic, rozložených na jižním svahu hornatiny do údolí Tiché Orlice se svažující. Filiální kostel sv. Prokopa s jednou věží z daleka jest patrný.

Velmi pěkný pohled na Sobkovice jest s protějších kopců, od Jamného, jehož domky malebně roztroušeny jsou v údolí potoka Jamenského i na sklánějících se sem kopcích. Nad dosti rozlehlou vesnicí dominuje kostel Nejsv. Trojice s věži; bývalá zdejší lokalie byla r. 1891 povýšena na farní expozituru. Ač průmysl dosti se zde vzmáhá — známa jest zdejší výroba kartáčů a štětek — přece lid odchází odtud hojně na saisonní práce do Pruska. Před nějakým časem usazeno zde na 300 cikánů uherských, kteří se tu téměř úplně akklimatisovali. Jméno Jamného pochází dle staré pověsti od jam, do nichž byli zde chytáni vlci.

Sousední město Jabloné n. Orl. leží ve výši 413 n. m. v utěšené kotlině při vtoku potoka Orličky do Tiché Orlice, k jihu otevřené, chráněné proti západu Blažkovským kopcem, též Zlatník zvaným, proti severu chlumem Hylvátem, nad osadou Lubníkem se vypínajícím a na východ pohořím Jamenským, dosahujícím největší výše Zlatou horou (703 m). Jabloné, ležíc na trati sev. záp. dráhy v Prahy do Mittelwalde vedoucí, jest důležitým prostředím mezi Pruskem a českými kraji. Proto daří se zde průmyslu, který jest zde zastoupen výrobou kostelních rouch, paramentů a náčiní, mechan. tkalcovnou, továrnou na kartáče, výrobou nitěných kroužků, knoflíků a klihu, strojírnou, parními pilami a mlýny; z řemesel hlavně obuvnictví hojně jest rozšířeno. Vedle toho ovšem rolnictví zůstává též jedním z hlavních zaměstnání zdejšího obyvatelstva. Město jest zámožné, podporováno jsouc Občanskou záložnou, která mnoho podniků městských sama uskutečnila. Svahovité čtvercové náměstí, erární silnicí přetnuté, zdobí v shluku několika stromů Marianská socha z r. 1742, vedle níž stojí kašna. Stavební ráz náměstí ponenáhlu se modernisuje; příjemně působí mezi jednotvárnými façadami pohled na dva dřevěné domky, z nichž jeden má v předu ještě pavláčku na dřevěném sloupku spočívající. V r. 1648 celé náměstí vyhořelo. Ulička v jih. záp. koutě náměstí značně stoupající vede k farnímu chrámu sv. Bartoloměje, postavenému na výšině 448 m. vysoké. Již v seznamu far biskupství Litomyšlského, v listu arcibiskupa Arnošta z r. 1350, uvádí se v dekanátu Landškrounském městečko »Gablona«.

V nekonečných válkách pak zašla fara Jablonská; kdy určitě, neznámo, avšak již před 30letou válkou byl kostel Jablonský přivtělen jako filiální k osadě Ústecké, při níž zůstal až do r. 1663, kdy 10. července byl městys Jabloné od osady Ústecké oddělen a jeho filiální kostel zase za farní vyzdvižen. Pak teprve r. 1666 vystavěn první (samostatný) dům farní, dřevěný; r. 1680 dostavěna chrámová věž, do níž přeneseny zvony před tím na kostníci zavěšené, která stávala za kůrem proti hlavnímu oltáři a r. 1671 bleskem byla zničena. Původní dřevěný farní dům zaměněn roku 1725 za kamenný, v kterémžto roce též chrám rozšířen přístavbou 17 loket na délku. V r. 1732 přistavěn větší díl hřbitova s kaplí a kostnicí. Ještě v l. 1804 a 1810 poškozena věž i klenba chrámová bleskem. V posledních letech hřbitov u kostela zrušen a zřízen nový opodál při erární silnici ke Králíkům vedoucí.

Na záp. straně náměstí dům s vížkou a hodinami jest býv. radnice. Při požáru r. 1648 i ta shořela a vížka její teprve r. 1675 zase byla vystavěna dle staré, jak vzor její v paměti současníka, měšťana Jana Šejvla, byl zůstal. Teprve v prvé polovici 19. stol. zbudován byl nový radniční dům, společný též pro školu, která do té doby v domě učitele Fr. Pauka se nalézala.

Škola byla v Jabloném zajisté od pradávna. V písemných památkách však děje se o ní zmínka teprve při r. 1640, kdy zapsáno jest úmrtí školního učitele Jakuba Neškudly. Nová škola slavnostně vysvěcena byla r. 1831, ustoupila však r. 1891 nové budově, Občanskou záložnou při erární silnici Králické zbudované, k níž zajisté v nejbližší době přibude i škola měšťanská.

Původ Jabloného jest prastarý; jméno jeho pochází prý od jabloně, při níž na silnici z Němec do Čech vedoucí stála krčma (nyní čp. 40), kde vozkové s obou stran přijíždějící zastavovávali a také schůzky »u jabloně« si umlouvali. Kolem tohoto místa pak vznikala osada, která od počátku svého náležela ke zboží Landšperskému, původně královskému, které zástavou dostalo se českým pánům, Oldřichu z Drnholce († r. 1276) a po něm Heřmanu z Ústí (v l. 1258—1267), po nichž zase zboží to spadlo na komoru královskou. R. 1285 daroval král Václav Landšperk s Jabloným, Lanškroun a Poličku Záviši z Falkensteina a jeho synu Ješkovi a potomkům; po jeho popravě daroval je král klášteru Zbraslavskému, který je držel do r. 1306, kdy zmocnil se panství Landšperského a tedy i Jabloného Haiman z Dubé, který po 2 léta příjmy odtud bral, až třetím rokem statky ty klášter 1000 hřivnami od něho vykoupil.

V l. 1338—1341 bylo zboží Landšperské zastaveno markrabímu Karlovi, od něhož si byl klášter peníze vypůjčil. R. 1358 postoupil klášter hrad svůj Landšperk a statky své vůkol něho ve vých. Čechách ležící i s městy Landškrounem, Ústím, Čes. Třebovou a Jabloným biskupu Litomyšlskému Janu II. za statek Zvóle a j. blíž klášteru ležící. Válkami

husitskými zase poměry zde se změnily a r. 1409 bylo Jablone s okolními vesnicemi zastaveno od biskupa Jana V. Janovi ze Strýčkova, aby lépe bylo opatrováno. Pak stali se držiteli panství Landšperského někteří hejtmané vojska Sirotků; od r. 1453 držel je Zdeněk Kostka z Postupic, v jehož rodině zůstalo až do r. 1521, kdy sňatky synů Viléma z Pernštejna, Jana s Annou a Vojtěcha s Markétou, dcerami Bohuše Kostky z Postupic, dostalo se panství Landšperské v držení rodiny z Pernštejnů, z níž prvý držitel byl Vojtěch. Bratr a nástupce Vojtěchův, Jan, prodal r. 1544 celé zboží Petru Bohdaneckému z Hodkova, jehož znak s nápisem nalézá se na průčelí radnice Českotřebovské. Od dědicův tohoto pána koupil r. 1564 panství Landšperské za 8750 kop gr. č. Vratislav z Pernštejna. Po Vratislavovi, který zemřel r. 1582, drželi panství synové jeho Jan a Maxmilian z Pernštejna, kteří je r. 1588 prodali za 45.300 kop gr. čes. Adamovi Hrzánovi z Harasova.

Po Adamovi zdědili r. 1619 panství Landšperské synové jeho Zdeslav, Vilím a Jan. Zdeslav, zadluživ se, prodal r. 1622 panství Landšperské s Landškrounským Karlovi, vladaři domu Lichtenšteinského, jehož rodu panství to od té doby náleží. Za vlády tohoto rodu provedeny zmíněné již dříve opravy a přístavby k účelům církevním. R. 1739 dány Jablonému též cechovní výsady k zachování řemeslnického pořádku. Město trpělo často válkami, zvláště r. 1308 za panování Jindřicha Korutanského, jak zapsal opat zbraslavský Petr ve své kronice, r. 1316 za Jana Lucemburského válkami šlechty domácí, r. 1643 za Švédské války, nejvíce pak v l. 1756 a 1778 za válek s Prusy. Za těchto bouřlivých dob nalézalo obyvatelstvo Jablonské vhodného úkrytu v skalnatém a lesy porostlém úvalu pod pohořím Jamenským, čtvrt hodiny od města k východu položeném, zvaném Hradiska; jimi protéká potok Orlička a scenerie jich skal jest velmi malebná. Na l. břehu Orličky hned za vstupem do Hradisek vypíná se skála, zvaná »panská«, kde dle staré pověsti ukrýval se za válek husitských rytíř Valter z Bystrce (po něm Waltersdorf pojmenovaná), který pak z vděčnosti daroval Hradiska obci Jablonské.

Ve znaku má město Jablonė ve stříbrném poli na zeleném pahrbku sedícího medvěda, který drží opatskou berlu. Pouze řekou oddělena jest od Jabloného osada L u b n í k, k Mistrovicům připsaná, kterėžto rozhraní naznačují i sochy na mostě přes Tichou Orlici zde postavené, z nichž levá, Jablonému bližší, sv. Floriana, postavena byla r. 1837 od Jablonských, pravá pak, sv. Jana Kazatele, r. 1782 od osadníků Lubnických.

Za Blažkovským kopcem ležící obec M i s t r o v i c e má dvoutřídní školu, poutnický kostel přifařený do Kyšperka a sirkárnu.

Jížně od Mistrovic, nejjižněji z celého okresu položena jest vesnice V e r m ě ř o v i c e, mající zastávku dráhy z Kyšperka do Mittelwalde,

trojtřídní školu, popložní dvůr velkostatku Kyšpereckého, mlýn a kostel sv. Jana Křtitele, filiální do Čermné. R. 1304 dána byla tato ves za věno klášteru zbraslavskému.

Kolem osamělé myslivny panství Kyšpereckého Machovic vede silnice do větší obce Orlice, v níž na vyvýšenině stojí dvůr, k panství Kyšpereckému náležející. Dříve tu stávala tvrz, která od 13. stol. byla sídlem vladyk z Orlice.

Na návrší, proti dvoru ležícímu, stojí uprostřed hřbitova chrám P. Marie o dvou věžích, který již ve 14. stol. býval farní, neboť Tomek (Děj. Prahy V. 214) uvádí při něm r. 1364 jako faráře Letka a Jakuba, mnichy kláštera sv. Kříže většího. Z toho vznikla domněnka, že mniši tohoto kláštera měli zde klášter, což utvrzeno bylo také tím, že v l. 60. min. stol. při opravě sýpky ve dvoře Orlickém nalezeno pod omítkou vyobrazení mnichů. V Orlici usadil se — pro blízkost nádraží kyšpereckého — průmysl textilní mechan. tkalcovnou. V Orlici dvoutřídní škola.

Od Orlice řekou Tichou Orlicí oddělena jest velmi rozsáhlá ves Kunčice; třeba jako poslední byla zde uvedena, není z posledních obcí okresu Žambereckého. Pověstna jest svojí velkou sirkárnou, má dvoutřídní školu, panský dvorec Ovčín, 2 mlýny; kostel sv. Kateřiny, který r. 1349 jako farní se připomíná, jest nyní filiálním kostela kyšperského. Tohoto roku byla tato ves darována klášteru zbraslavskému a sdílela osudy panství tohoto kláštera v těchto končinách, až r. 1650 přivtělena k panství Kyšpereckému.

ANT. SVOBODA:

RYCHNOVSKO.

Okres rychnovský má rozlohy 157·687 km². Obýván jest Čechy a jen východně od Skuhrova a v Liberku jest několik Němců.

Na západě a na jihu sousedí s okresem kosteleckým n. Orl., s nímž tvoří hejtmanství rychnovské, na jv. s okresem žamberským, na v. s rokytnickým a na s. s opočenským. Nejsevernější osadou jest Proloh, nejjižnější místo jest nedaleko levého břehu Divoké Orlice u Litic, nejvýchodněji leží osada Přím a nejzápadnější místo jest v polovici cesty z Černikovic do Voděrad. Od záp. hranic u Třebešova k v. na most u Přímu jest 15 km, od nejjiž. hranic k nejsev. za Prolohem 18.5 km.

Celý okres rozkládá se na úpatí Orlických hor a jest pahorkatý. Sousední okres rokytnický rozložen jest ve výši 600—680 m nad mořem, místa na východě okresu rychnovského jsou jen o málo níže. Návrší u Prolohu ční do výše 590 a Jahodová hora jižněji nedaleko Přímu dosahuje 510 m. Náměstí rychnovské leží ve výši 321 m, Vamberk 305 m a se svahem řeky Kněžny klesá i půda okresu.

Povrch okresu rychnovského, ač rozlohou nevelíký, vytvářel se za čtyř geologických dob: prahorní, prvohorní, druhohorní a z části i za doby čtvrtohorní. Orlické pohoří náleží k prahorám, jež táhnou se též ve východní části okresu rychnovského. Ve střední a horní části potoka Javornice pokryt jest prahorní útvar vrstvami novějšími.

Převládající horninou v těchto prahorách jest prahorní břidlice, jež prostoupena jest břidlicí grafitovou, břidlicí kamenečnou a částečně žilami křemene. Vzácnější jest v nich syenit, v Panské Habrové láme se diorit. V údolí Zdobnice u Přímu nejspodnější vrstvou jest červenavá žula, jejíž ložiska dále jdou k Liticům do údolí Orlice.

Z prvohor zastoupen jest v jižní části okresu útvar permský. Červenavé jeho pískovce vynikají pod slepencem a kvádrovým pískovcem s obojí strany řeky Zdobnice mezi Přímem a Zákopankou a postupují přes Žampach k Mor. Třebové a dále do Moravy.

Západní polovina okresu vyvinula se za doby druhohorní. Zaujímá útvar křídový, v němž převládá opuka, jež místy přechází ve slín. Některé spodní vrstvy, obsahující slepence a pískovce, dávají hledaný kámen stavební, dlažební i na práce sochařské.

Naplaveniny, jež vytvořily se za čtvrté doby geologické, pokrývají útvar křídový.

Pahorkatá povýšenina v okrese rychnovském jest rozbrázděna četnými údolími, jimiž nevelíké řeky a potoky spěchají k Divoké Orlici. Řeka Zdobnice vyvěrá ve stínu hlubokého lesa nad německou dědinou Rasdorfem ve výši asi 900 m a spěje rychle Velkou a Malou Zdobnicí na jih k Přímu a Slatině, protéká, obracejíc se k z., malou a divokou krajinou u Pekla, dolním koncem Německé Rybné, Vamberkem a ústí se pod Mníškem nedaleko Doudleb. Vlévá se do ní hojně potůčků, z nichž kromě Říčky, jež připojuje se k ní u Přímu, zmínky zasluhuje pouze potok, jenž spěje od Merklovic k svému vyústění u Vamberka. Krátký potok Štědrý ústí do Alby pod zámkem častolovským.

Větší jest říčka Kněžna, jež pramení se na v. od Úřina ve výši asi 800 m a teče úzkým dolem na jih. V Habrové plyne volnějším údolím, jež po levé straně uzavírají strmé skály a mění pak v půvabných lučinách pod Rychnovem směr na jz. a u Častolovic pojí se s Albou v soutok zvaný Bahnice. V pravo ústí do Kněžny nepatrný potok Lukavský, na levém břehu potok Libreský, v Městské Habrové přijímá potok Javornický a pod Rychnovem potůček Dlouhoveský.

Potok javornický protéká Javornici a rychnovský les Včelný, v němž r. 1906—1907 byla zřízena přehrada, tvořící umělé jezero Ivanské, jež pojme 360.000 hl vody.

Alba či Bělá vyvěrá u paty hory Deštné ve výši nad 900 m prurvou k Zákoutí, kde učiní nevelikou zatáčku a opět mezi těsnými srázy bystře míří přímo na j., posilujíc se s obojí strany četnými ručejemi. Hučíc

Řeka Alba či Bělá nad Skuhrovem.

a pěníc se pod neustupnými balvany spěchá nejkrásnějším údolím v horách Orlických, zvaným Antoniin důl. Míjí zříceniny Nového Hradu, obyčejně Klečkov zvaného, u Skuhrova zatáčí na jz., v Kvasinách a v Solnici teče lepým údolím a tvoří u Černikovic rozsáhlý ostrov, odkudž křivolakým tokem pospíchá k Častolovicům.

Do Alby na pravém břehu v Kvasinách vlévá se Mlýnský potok, tak zv. dlouhá struha, jež zřízena jsouc v XVI. stol., jest největším vodním dílem v okrese; u Synkova na levém břehu vtéká do Alby Luční potok, přicházející od Litohradu.

Tyto horské prudké bystřiny a říčky vinou se krajinami a zátokami nevyrovnatelné krásy, jakých jest i v požehnané naší vlasti nemnoho, rozvodněné působí však zhoubně a ničí majetek obyvatelstva, zvláště v dobách tání a po velkých lijácích.

V roce 1907 (14. července) způsobila Alba zvláště na silnicích velké škody, Kněžna zatopila na 200 domků, ochudila Rychnov a sousední obce o statisíce a Zdobnice nebyla milosrdnější.

Stojaté vody v okrese jest málo. Největší z rybníků jest Pazderák či rybník Černikovský, jenž s menším rybníkem, bezmála s ním souvisejícím, měří 43.54 ha.

Pohoří Orlické nevyniká bohatstvím nerostným, přes to však překvapila sbírka, již sestavil prof. K. Kopecký na národopisné výstavě v Rychnově n. K. r. 1894. Obsahovala několik kusů vápence krystalického, tufu vápenného, krápníku, kazivce, sádrovce, hadce, laumonit, četné odrůdy křemene, korund obecný, vltavín, rutil, vad,, rudy manyanové, četné odrůdy krevele a hnědele, malachit, pyrit, markasit, leštěnec antimonový, uhlí hnědé a vzácný valchit či český jantar.

Výbornou cihlářskou hlínu na několika místech zpracují některé veliké kruhové cihelny; ve Vamberku jest vyhlášené kamnářství a šamotové hrnčířství. V Lukavici a v okolí dobývána před 50 lety železná ruda, jež k zpracování dovážela se do Růženiny huti u Skuhrova, kde jest do dnes slévárna.

Rostlinstvo okresu rychnovského jest velice rozmanité. Seznáno zde prof. K. Kopeckým na 940 druhů rostlin jevnosnubných, krytosemenných.

Na louce »rybník« u Solnice rostou zajímavé botanické zvláštnosti, mimo jiné jehlice smrdutá, hvozdík pyšný, který jest význačným druhem nejvyšších Sudet, starček barbarkolistý a hadí jazyk. U rybníka Černikovského nalézá se též Sisyrinchia, která dosud známa byla jen v okolí Třeboně. V lese Spále u Rychnova nalezena byla houba Collybia racemosa.

Pole jsou úrodnosti prostřední; čím dále na z. a na j., tím jsou úrodnější a podnebí teplejší. Střední teplota v Rychnově 7.5° C. Blízkost Krkonoš působí, že často po teplých dnech náhle dostavují se mrazy. Převládají větry západní; v zimě ve východních částech okresu studený, velmi prudký vítr, zvaný Polák; průměrně dvě třetiny dní v roce jest obloha zachmuřena a deštivo, jedna třetina dní jest při jasné obloze.

Z obilín převládají žito a ječmen, hojně sázejí se brambory, pěstuje krmná řepa, také cukrovka, a sejí se též pícniny; v Lupenici pěstuje se zelí. Ovocnému stromoví daří se v části západní a jižní, na východě škodí mu mrazy.

Lesů jest poměrně méně než v sousedním okrese Kosteleckém a než bývalo. Lesy jsou většinou majetkem panským a mají rozlohy 3218 ha.

Rolí v okrese jest 9552 ha, luk 1450 ha, zahrad 501 ha a pastvin 394 ha.

Zvěře bývalo mnohem více než za našich časů. V lesích zdržují se dosud srnci, jeleni přicházejí z hor. Rys, medvěd a bobr byli r. 1653 zastřeleni na panství kvásinském, jehož velká část rozložena však v okresu sousedním. Vlk a divoká kočka byli tam ještě ve století XVIII. Divoký kanec zastřelen byl posledně r. 1847 v Doubravě u Ještětic.

Ve velkém množství vyskytuje se divoký králík; u Černikovic a Lokota žijí králíčkove zdivočilí, tu a tam žije jezevec.

Orel skalní střelen byl r. 1867 a r. 1887, orel křiklavý r. 1890. Tetřívek jest domovem v lesích jahodovských a četněji ještě v krajinách nižších, vodního a brodivého ptactva vyskytuje se nejvíce v okolí rybníka Černikovského.

Chov dobytka se zlepšuje. Pozoruhodný jest chov dobytka vepřového; selata odvážejí se z trhu rychnovského do hor a do Pruska. Drůbeže není mnoho, za to počítá se v polit. okrese rychnovském na 680 včelstev.

Kdy bylo Rychnovsko zalidněno, nesnadno říci. Jisto však jest, že nejprve zalidněna byla jeho část západní a že osídlení odtud šířilo se na východ do hor, kde dosud německé osady mají česká jména. Krajina při Orlici obydlena byla již za časů pradávných. Alexandrijský zeměpisec Klaudius Ptolemaius, žijící v II. století po Kr., popsal dvě cesty do Čech. Jmenuje též osady Kasurgis a Budorgis; historik Aug. Sedláček první klade do okolí Kostelce n. Orl., druhou do okolí Náchoda. Zdejší krajinou vedla starodávná obchodní cesta solná do Vratislavě, blíže toku Alby. Pozoruhodno jest, že Alba jest vlašské jméno říčky Bělé, při níž leží město Solnice.

Dávnému osídlení zdejší krajiny nasvědčuje předhistorické pohřebiště u Třebešova, 5 km na z. od Rychnova, kde na poli »Podhájku« vykopáno bylo r. 1909 několik popelnic a objeveno 120 žárových hrobů typu slezského. V nich nalezeno bylo na 500 popelnic a různé bronzové předměty. V bohatších hrobech nalezeny četné milodary, šperky, hračky a jantarové korale, kamenné mlaty, jelení a tuří roh, jakož i křišťálový hranol. V roce 1911 bylo v kopání na sousedním pozemku pokračováno. Zde objeveno 17 hrobů typu slezského a dále tři hroby staršího typu lužického. V těchto místech objeveny též tři kostry skrčenců a kolkol pohřebiště četné sídelní jámy se střepy rozrušených nádob a kostmi zvířecími. Celkem bylo zde odkryto 140 hrobů s 784 nádobami. Nález uložen byl v zems. museu v Praze a v městských museích v Hradci Králové a v Rychnově n. Kn. Archeolog dr. Píč klade jej do VI. století před Kr. U Lipovky v místech, kudy běží železniční trať, nalezen před 20 lety veliký, bohatě ozdobený bronzový meč, zakoupený drem Píčem pro sbírky zemského musea.

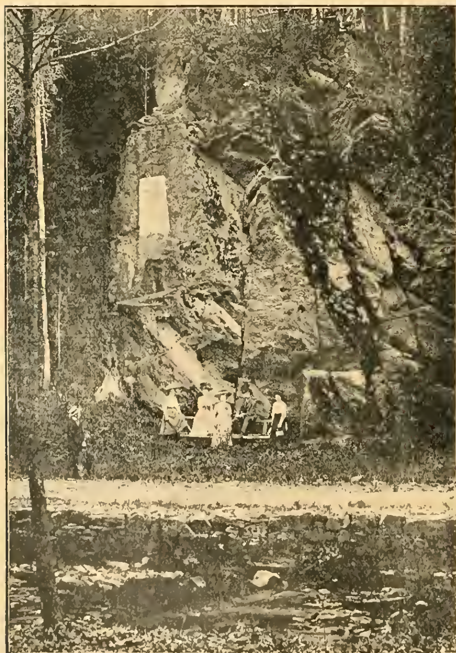
Historické zprávy o Rychnovsku máme teprve z XII. a XIII. století. V XIII. stol. byl již Rychnov městem. Ve XIV. stol. měly již kostel četné

zdejší osady. Při Rychnovu, Solnici a Ještěticích šla odbočka staré stezky Kladskopolské.

Jen pomalu přibývalo silnic, ale snad všecky směřovaly k Rychnovu. S lepší jich úpravou započato na Rychnovsku v polovici minulého století. Nyní má okres rychnovský síť 31 dobrých silnic v úhrnné délce 121 kilometrů.

Roku 1893 postavilo město Rychnov místní dráhu rychnovsko—solnickou z Kvasin přes Rychnov údolím Kněžny do Častolovic. Po 7 letech vystavěna místní dráha doudlebsko—rokytnická z Rokytnice přes Slatinu a údolím Zdobnice přes Něm. Rybnou, Peklo a Vamberk do Doudleb. V okresu rychnovském bylo v roce 1910 v 3480 domech napočítáno 22.739 lidí.

Horalé, majíce skrovné styky s ostatním světem, milují nade vše oteckou hroudu. Žijíce pak v klidu a klopotně pracujíce, jsou mysli rozjímavé a zbožné. Proto nalezlo učení českobratrské na Rychnovsku vřelého ohlasu. Když r. 1463 Bratři pronásledováni a osada kunvaldská rozplašena, nalezli Čeští Bratři útulek na Rychnovsku, ale i tu bylo se jim skrývati. Konávali, jak pověst dí, pobožnosti své v lese, ve stínu borovice pod Jedlinou nedaleko vsi (nyní dvora) Lhotky, jižněji na čtvrt hodiny cesty položené. Památná tato borovice, mající 4 m. v objemu, dosud v panském lesíku mohutné větve rozkládá do šíře 20 m. V rychnovském lese Včelném pamětní deska na skále sv. Jana hlásá, že tam Čeští Bratři měli útočiště před nepřáteli a že tam oddávali se pobožnostem.

Skála sv. Ivana ve Včelném u Rychnova.

Z dekretů jednoty bratrské vyniká tak řečené: »Svolení na horách

Rychnovských« z roku 1464. Roku 1467 sešli se přívrženci jednoty ze všech stavů ve Lhotce, vzdálené čtvrt hodiny na jih od Rychnova, aby se na zvláštním společenském řádě usnesli a položili základ k své organisaci. Tu u hospodáře Duchka ustanoveni tři bratři k úřadu kněžskému. Shromáždění toto zahájil Michal, řečený Starý, jenž, opustiv katolickou faru v Žamberce, stal se knězem českobratrským a udělena mu valdenským biskupem Štěpánem moc biskupská, již přenesl na Bratra Matěje.

Bratři měli v Rychnově a v Solnici sbory a Rychnov stal se sídlem biskupa českobratrského Michala a bratra Matěje, zvoleného na synodě lhotecké za nejpřednějšího kněze. Ve sboru rychnovském, který byl na předměstí solnickém v místech, kde dosud slove »na Sboře«, r. 1484 a následujícího byly konány bratrské sněmy. Roku 1495. prohlásilo shromáždění rady bratrské v Rychnově, že bezvýminečná vážnost přísluší jen písmu svatému, a odňala závaznost spisům zakladatelů učení českobratrského, Chelčického a Řehoře. Později konán byl v Rychnově bratrský sjezd roku 1500. Tenkráte tvořily v Čechách bratrské osady tři skupiny, z nichž prvá slula rychnovsko-kunvaldská, jejíž sídlo delší čas bylo v Rychnově.

Když Ferdinand roku 1547 prohlásil, že v zemi netrpí jiné víry než pod jednou a pod obojí, vydal Jaroslav z Pernšteina, pán na Rychnově a Potšteině list vypovídací na »zlopověstnou sektu pikhartskou«. Měli se do 6 neděl vystěhovati a vyslali proto k němu poselství do Pardubic, jež ho mělo obměkčiti — ale marně. Ještě před uplynutím určené doby sešlo se v Rychnově as 400 osob, které ubíraly se s pláčem do Vratislavě a Poznaně. Kunvaldští, Javorničtí a Žamberští doprovázeli je lesy až na pomezí.

Než neodšeli všichni; po 40 letech koupil panství rychnovské Kryštof Betengl z Neyenperku, jenž jim vystavěl v Rychnově r. 1594—1602 nový kostel, však po bitvě na Bílé Hoře opustili zdejší Bratří s jinými nekatolíky vlast navždy.

Obyvatelstvo rychnovského okresu ve vesnicích a z nemalé části v městech ode dávna zaměstnávalo se polním hospodářstvím, ve městech však zkvétala svou dobou též řemesla, hlavně v Rychnově, kde řemeslníci ustavili se po tehdejším způsobu v cechy. Nejstarší cech tu utvořili soukeníci, jejichž pořádek, potvrzený r .1378 Jetřichem a Albrechtem z Rychnova, jest z nejstarších listin česky psaných a chová se v zemském museu. Soukenictví stalo se v Rychnově za XVI. stol. hlavní živností tak, že nenazýván jinak než Rychnovem Soukenickým. Tenkrát soukeníci rychnovští konávali slavnost, zvanou »doušky«; byl to veselý průvod městem, v němž zastoupeni byli představitelé různých národů snad na znamení, že zdejší soukeníci mívali obchod s mnoha národy.

Do roku 1848 jezdili soukeníci z okresu rychnovského na trh hlavně do Pešti a do Trnavy, později do Brna. Ještě r. 1870 napočítáno v Rychnově 1300 lidí, kteří se soukenictvím živili a pracovali na 400 stavech a u 80 strojův, ale od té doby znamenati jest úpadek, jehož příčinou jest soutěž továren. Jediná továrna na sukna v okrese jest v Kvasinách.

Vedle soukenictví provozováno silně punčochářství, hlavně v Solnici, avšak práce strojové zatlačují práce stávkové, ač se tu punčochářství ještě dosud, ovšem že slaběji, provozuje.

Vůbec řemesla tato i jiná ustupují továrnám a v novější době šíří se pod horami Orlickými, kde bylo tkalcovství ode dávna domovem, průmysl textilní.

S tkalcovstvím, k jehož pořádku či cechu patřívali i mezuláníci, spojeno jest nerozlučně paprskářství, které ve Vamberce již za XVII. stol. bylo provozováno. Nyní jest tam veliká továrna na výrobu brd a paprsků ocelových a mosazných a 3 rozsáhlé tkalcovny, 3 umělá bělidla, barvírny, úpravna, tov. výroba zboží punčochářského i tkalcovství ruční. V Rychnově jsou 4 veliké tkalcovny, továrna na zboží pletené a barvírny, v Solnici tkalcovna a výroba vaty. Tkalcovství provozuje se v okrese rychnovském též pro domácí potřebu, zvláště tam, kde půda málo vynáší.

Na zdokonalení výrobků tkalcovských zřízena jest v Rychnově c. k. odborná škola tkalcovská.

Ve Vamberce a v jeho okolí jest z lidového průmyslu nejrozšířenější krajkářství. Dle udržované tradice je zakladatelkou jeho Belgičanka Magdalena Grambová, vdova po Kašparovi z Grambu, jenž r. 1627 koupil zboží vamberské. Ta prý naučila několik dívek krajky paličkovati. Od té doby průmysl krajkářský zde zdomácněl a rozšířil se do okolí. Ačkoli dovedná krajkářka sotva korunu denně si vydělá, přece na 5000 lidí, zvl. ženy a děti, v zimě však i muži, živí se krajkářstvím, jež pěstuje se i v okrese žamberském a kosteleckém. Ve Vamberce na 900 poduškách dělají se krajky z nití, ze škrobené bavlny, zvané vláčkové, i z hedvábí a mají odbyt v zemích koruny české i na Slovensku. Roku 1889 otevřena byla ve Vamberce odborná škola krajkářská, jež velice přispívá k zvelebení tohoto lidového průmyslu.

Značně rozšířeno jest na Rychnovsku háčkování dětských čepečků, kabátků a pod.; výdělek z něho jest nepatrný, neb byl zredukován a ohrožen tovární výrobou.

V malé míře vyrábějí se zde též háčky na háčkování, slaměné rohože a ze slámy nebo z kořínků košatky.

Města i vesnice na Rychnovsku mění se více než kde jinde a sluší litovati zánik starých charakteristických dřevěných staveb. V Rychnově do roku 1800 byla dřevěná i radnice, v r. 1865 zanikla dřevěná kaple hřbitovní a po ní obdivuhodná zvonice sv. Havla. Ve Vamberce a v Solnici dosud lze zříti skrovné zbytky rázovitých horských staveb.

i domácnost a kroj se změnily, ze starých tanců udržely se jen některé.

Báje a pověsti se zapomínají, pověry však se déle udržují, mizí však staré zvyky, výroční obyčeje, přástky, obžinky a pod. V některých vesnicích staví ještě chasníci děvčatům prvního května máje, dále se udrželo

Rychnov n. Kn.

ještě pálení kupy v Lipovce kol sv. Jana Křtitele, koulení vajec o velikonocích na valisku v Rychnově, zalikování svatebčanů v Pekle.

Cílem procházky okresem jest nejprve jeho střed —

RYCHNOV n. Kn., jenž leží při ohebu bystřiny Kněžny. Menší část jeho rozkládá se při říčce, větší na výšině, nad levým břehem, ale v. a j. mírně se sklánějící. Patří k městům úpravného vzhledu, neboť jest pěkně rozloženo; jeho prostranné, obdélníkové náměstí ztratilo již skorem naprosto starobylý ráz, jen ještě dvě nebo tři dřevěná stavení s podloubím jsou pozůstatky svérázné horské stavby a připomínají bývalou

Rychnovské náměstí s radnicí.

podobu rynku. Mezi domy vyniká na sz. radnice, vystavěná r. 1804 a opatřená vížkou s bicími hodinami. V průčelí jest znak s pannou na jelenu, udělený městu r. 1488 králem Vladislavem; jest v ní umístěn okresní soud. Nejmohutnější budova na náměstí jest v západním jeho rohu položený obecní dům, v němž jsou úřadovny okr. hejtmanství, okresního zastupitelství a Městské spořitelny.

Staré náměstí s ulicí Svatohavelskou jsou nejstarší části města. Do počátku minulého století vedl náměstím od východu k západu hluboký úvoz, přes nějž bylo několik lávek pro pěší chodce. Na západním rohu

Zámek v Rychnově n. Kn.

vyzdvižena byla r. 1659 dílem Jana Títa z Vamberka brána, jak svědčí v těch místech na domě zazděná deska. Za té doby byl na náměstí rybníček, u něhož stály topoly a pranýř. Hořejší část náěmstí zdobí trojsoší: Kristus, sv. Florian a sv. Jan.

Děkanský kostel sv. Havla jest nejstarší stavbou v městě. Vystavěn jest slohem gotickým na rozhraní XIII. a XIV. stol. Na dávný věk upomíná románský kamenný kříž na vrcholu štítu při lodi. Hlavní oltář zdobí obraz sv. Havla, připisovaný Karlu Skrétovi. Na postranním oltáři jest socha Panny Marie, o níž vypravuje pověst, že jest dílem Arnošta z Pardubic, dle nápisu: »Hieronymus Kapoun a. D. 1690«, pochází asi z doby pozdější. O soše této vypravuje zesnulý Ehrenberger ve svém spisku pro mládež: »Dar Arnošta z Pardubic«.

Kolem kostela býval malý hřbitov, na nějž upomíná několik starých náhrobních kamenů, zazděných v zevnější kostelní zdi. Fara zdejší

Věž rychnovského zámku.

náležela k dekanátu kosteleckému, od válek husitských osazována byla kněžími pod obojí, z nichž poslední byl Matěj Krocín. Hlavní tepnou života společenského i obchodního jest Panská ulice, jež spojuje Staré náměstí s Novým. Tu stojí od roku 1896 Národní dům, ve kterém sídlo má většina vlasteneckých a lidumilných spolků. Při něm ve zvláštní budově vystavěno jest úpravné Pelclovo divadlo s velmi krásnou dvoranou. Vestibul okrášlil akademický malíř H. Vysekal velice pěknými malbami, strop a stěny dvorany, sloužící za hlediště, zdobí štukatura a bohatá ornamentika. Horní část proscenia tvoří allegorický vlys od Fr. Hergesela, v jehož středu jest podobizna největšího rychnovského rodáka Fr. M. Pelcla, po levé straně allegorická postava Historie, po pravé Thalie. Hlavní oponu maloval M. Salomon, svob. pán Friedberg Mirohorský. Dekorace malovali pražští divadelní malíři Rom. Skála a R. Holzer.

Sousoší před zámkem rychnovským.

Na Novém náměstí jest zámek hrabat z Kolowrat s trojím nádvořím. Náleží k nejvýstavnějším sídlům panským v Čechách.

Před zámkem jest barokní sloup z r. 1694 a na něm socha Panny Marie, po obou stranách sloupu stojí sochy sv. Jana Nep. a sv. Františka Xaveria.

Zámek vystavěn byl v letech 1676 až 1690 v pravidelném čtverhranu slohem novovlašským. Obojí prostranní křídlo končí nevysokými věžmi;

v levé jest brána vedoucí v údolí Kněžny. Komnaty v prvém poschodí chovají poklady umělecké. V předsíni kaple P. Marie Sněžné, v salonech hraběcích a pokojích hostinských jsou vzácné obrazy starých i novějších mistrů cizích.

Gymnasium, chrám nejsv. Trojice a zámek v Rych.ıově n. Kn.

V prvním hostinském pokoji jsou obrazy Skrétovy a Lhotovy. V komnatě předků visí podobizny osob z rodiny Kolovratské až z roku 1506 a ve skříních uloženo vzácné sklo a skvostné nádobí. Vzácné památnosti a starobylý skvostný nábytek jest i v jiných komnatách.

Chrám nejsv. Trojice v Rychnově n. Kn.

I chodby zámecké ozdobeny jsou obrazy, mezi nimiž vyniká starý obraz soudu zemského za krále Vladislava a výjev z popravy Staroměstské. Slynulať rodina zdejších Kolovratů ode dávna láskou k umění a příchylností k národu a vlasti.

Se zámkem krytou chodbou souvisí zámecký chrám Nejsv. Trojice a stará budova gymnasijní. Tyto tři mohutné budovy vévodí Rychnovu, ať se k němu blížíme odkudkoli a dodávají mu imposantního a také malebného rázu.

Chrám Nejsv. Trojice vystavěn byl v l. 1594—1602 Kryštofem Betenglem z Neyenperku pro České Bratry, r. 1666 byl pro katolickou bohoslužbu vysvěcen prvním biskupem královéhradeckým Mat. Ferdinandem z Bilenberka. V té době zřízena byla rodinná kolovratská hrobka pod kněžištěm. Roku 1713 vystavěl hr. Norbert Leopold z Kolovrat nákladné a nádherné průčelí ve slohu barokním. Roku následujícího vystavěna kaple loretská. Roku 1798 byl kostel bleskem zapálen a vyhořela sousední piaristská kollej. Značně poškozený kostel obnoven byl roku 1837—1843 hrabětem Frant. Antonínem z Kolovrat.

Na hlavním oltáři jsou krásné obrazy nejsv. Trojice, sv. Petra a sv. Pavla od vlašského mistra Lippariniho. Při svatém Petru a Pavlu vypodobněn klečící obnovitel chrámu s chotí. V dolejší části jsou poprsí šesti českých patronů a Kristovo od Hellicha.

Na pobočních oltářích jsou obrazy sv. Františka a sv. Rosy, patronu hraběte a hraběnky, vymalované od vídeňského malíře Dittenbergera.

Kazatelnu ozdobil Hellich obrazy apoštolův. Cínová křtitelnice v povýšeném kněžišti pochází z r. 1845 a pořízena byla za 3000 K. Kostel má dvě oratoria a dvě kruchty a na každém kůru varhany. Znamenité varhany na veliké kruchtě sestrojil rokytnický varhanář Jiří Spanhel.

Opodál při kryté chodbě ze zámku stojí kaple sv. Kříže a na druhé straně přes silnici masivní čtverhranná zvonice, postavená roku 1604 a v ní jest 140 centů těžký zvon »Krištof«, vzácného díla, slitý Janem Benešovským z M. Třebové.

Těsně vedle kostela prostírá se trojhranem starobylá jednopatrová budova c. k. vyššího gymnasia, bývalá to piaristská kollej, kterou roku 1714 s latinskými školami založil hrabě Norbert Leopold Kolovrat. Tím stal se Rychnov kulturním střediskem českého podhoří Orlického, což ale netrvalo dlouho, neboť roku 1777 mimo nadání bylo gymnasium jako mnoho jiných Marií Terezií zrušeno. Teprve r. 1812 byl zrušovací dvorní dekret odvolán a roku příštího, když kollej byla po požáru opravena, školy opět otevřeny. Nižší školy latinské byly v letech 1869—1872 doplněny a r. 1878 gymnasium sestátněno.

V ulici Komenského jest budova ob. a měšť. školy dívčí, v ulici vedoucí ke Studánce škola tkalcovská a r. 1905 vysvěcena budova škol chlapeckých. K těmto druží se živnostenská škola pokračovací, městská jednoroční škola obchodní a dvoutřídní dívčí škola průmyslová.

Ze staré budovy školní zřízen byl obecní úřad, v němž zatímně umístěno městské museum a bohatá knihovna, darovaná profesorem drem Kouřilem.

Na starém hřbitově stojí úhledná kaple Proměnění Krista Pána. Vystavěna byla ve slohu byzantském s nádhernou kopulí od Al. Turka nákladem obětavého vlastence, hraběte Hanuše Kolovrata Krakovského v letech 1865—1868. Pozoruhodny jsou v ní fresky Hellichovy.

Pravé pobřeží Kněžny od železného mostu na Láni po Habrovou sluje Pelclovým. Tu stojí skrovničký domek dřevěný, v němž se Pelcl narodil 11. listopadu r. 1734. Před ním péčí Občanské besedy roku 1870 byl postaven skrovný pomník s jeho podobiznou.

Rodný domek a pomník Fr. Mart. Pelcla v Rychnově n. Kn.

Historie Rychnova jest bohata, ačkoli původ jeho jest mlhavý. Kromě ojedinělých nálezů předhistorických zbraní není jiných památek prvotního osídlení zdejší krajiny. V latinských listinách první zmínka o Rychnovu činí se při roku 1258, kdy Heřman z Drnholce jmenuje se Heřmanem z Rychnova. Prof. Aug. Sedláček považuje tohoto Heřmana za zakladatele města. Rychnov byl zalidněn jako všechna města v Čechách tehdy založená, osadníky německými, kteří tu však nevytrvali a živel český měl tu brzy převahu. V druhé polovici XIV. století bylo město nejspíše již docela české, neboť, jak již bylo vzpomenuto, měli soukeníci rychnovští v posledním roce panování Karla IV. pořádek svůj psaný již úplně česky.

Vznik názvu »Rychnov« různě se vykládá, něčeho určitého nelze se však dopátrati.

V druhé polovici XIV. stol. vládli Rychnovem bratří Jetřich a Vojtěch z Rychnova. Jetřich po roce 1400 zemřel a zůstavil syny Jetřicha, Jana a Hynka z Poděbrad, kteří, nabyvše let, rozdělili se o zboží otcovské. Jan (zvaný starší) držel Rychnov, Hynek horské vesnice a ves Dubno, kde si vystavěl tvrz.

Oba bratři přidrželi se horlivě strany táborské. Po Janovi st. násle-

doval Jan ml. a po Hynkovi Václav, kteří byli přívrženci jednoty Poděbradské.

Ke konci XV. stol. dělil se Rychnov na stranu horni a dolní. Nad dolejší stranou vládli bratří Jindřich a Heřman, kteří propustili a darovali ve své části lidem hlásky a ponůcky, ale brzo odtud se vyprodali. Od roku 1478 Rychnov a Dubno drželi bratři Albrecht, Jiří a Heřman, již byli vrchností laskavou. Albrecht a Heřman dovolili svým poddaným, že mohli o statku svém činiti pořízení. Obci dali zároveň právo odúmrtí a zmocnění, by mohla spravovati jmění obecní, i zádušní. Na žádost Albrechtovu král Vladislav udělil městu znak a právo na dva výroční trhy.

Bratři tito se později rozdělili, Albrecht podržel hrad rychnovský a Heřman tvrz dubenskou.

Kde stával v Rychnově hrad, nelze určiti. Prof. Sedláček domnívá se, že tam, kde nyní jest budova gymnasijní, ale spíše lze souditi, že na prostoře před nynějším zámkem, kde vypíná se sloup Marianský, a kde dosud se říká »na hradě«. Také pamětní kniha školní vypravuje, že okolo roku 1500 stál v těch místech panský zámeček ze dřeva. Nedaleko rozkládal se též panský dvůr.

Roku 1497 přešel Rychnov v majetek bohatého a proslaveného rodu pánů z Pernšteina, který jej držel skoro 60 let. Koupil jej pan Vilém z Pernšteina, toho času nejbohatší velmož český. Roku 1498 daroval Rychnovským pastviště, řečené Láň, aby se na tu stranu mohlo město šířiti a roku 1503 rozprodal panský dvůr v Rychnově, na jehož místě vznikalo Nové náměstí.

Za života rozdělil veliké své statky synům Janovi a Vojtěchovi tak, že Vojtěch, nejv. hofmistr, obdržel statky v Čechách, Jan na Moravě. Vojtěch zemřel již r. 1534 a rozsáhlý jeho majetek sdědil bratr. Vojtěch daroval soukeníkům mlýn na stavbu valchy, začež měli vrchnosti platiti ročně 1 a půl kopy gr. č. a špitálu 10 bílých grošů, obci pak dovolil, aby si koupila 6 dvorů ve vsi Habrové. Jan dovolil obci, aby si přikoupila mlýn a 6 dvorů v Dlouhé Vsi. Syn jeho Jaroslav vypovězením Českých Bratří ztratil mnoho pracovitých poddaných. Velkým přepychem upadl do dluhů a r. 1556 prodal Potštein, Litice a Rychnov Arnoštovi, falckrabímu na Rýně, jenž byl, ač nekněz — arcibiskupem solnohradským a nepřál jinověrcům. Obci rychnovské všecky dřívější výsady potvrdil. Zemřel však již r. 1560. Rychnov připadl jako odúmrtí králi a zůstal v majetku královském ještě za Maxmiliana a jeden rok za Rudolfa II.

Ferdinand I. udělil r. 1567 Rychnovským znamenité výsady. Město mělo se říditi stejnými právy jako města královská. Všecky dřívější svobody i práva městu znova potvrdil Maxmilián II. Aby chudou obec povznesl, dal jí r. 1571 důchody a platy panství rychnovského na 12 let v nájem, zejména jí mimo lesy a lov zastavil mlýn pod Jedlinou a dvůr v Lipovce, též tvrz v Rychnově a vrchní správu nad poddanými vesni-

ckými ročně za tisíc kop míš. ročního platu do komory královské. Rudolf II. postoupil r. 1577 Rychnov Burjánovi Trčkovi z Lípy, jenž vystavěl v údolí Kněžny pivovar a panské sídlo, nyní starý zámek nazvané. Rychnovu byl pánem milostivým; soukeníkům prodal mlýn pod kostelem a plat, který mu řezníci dávali z masných krámů, jakož i důchod od cizích řezníků dal špitálu. Měšťanům dovolil provozovati obchod solní a prodej vína, vymiňuje sobě z každého vědra vína jeden bílý groš a druhý pak obci, které dal dovolení, aby si mohla z panských lesů bráti dříví na vodovod a z nově postaveného pivovaru poručil dávat řídké pivo chudým do špitálu a učitelům a žákům do školy, kolik by vypili a potřeba byla. Na králi Rudolfovi vymohl městu nadání na třetí výroční trh.

Panství rychnovské prodal r. 1587 Kryštofu Betenglovi z Neyenperka a na Borohrádku. Betenglové pocházeli ze Švýcar a přiznávali se k víře českobratrské, kterou za nich i Rychnovští většinou vyznávali.

Té doby těšil se Rychnov největšímu rozkvětu. Soukenictví se dařilo a měšťané stávali se zámožnými. Dosud chudá obec koupila mlýny s rolemi i lesy a šest dvorů v Habrové.

Příznivá tato doba netrvala však bohužel dlouho. Po bitvě bělohorské vtrhlo císařské vojsko na statky Kryštofa Betengla ml. a hrozně je poplenilo. Kryštof předvolán roku 1621 před soudní komisi, jsa viněn z toho, že nejprve direktorům, pak králi Fridrichovi objednával z Norimberka válečné potřeby na svůj náklad. Byl uznán vinným a jeho panství konfiskováno. Před vynesením rozsudku Kryštof zemřel a místodržitel Karel z Lichtenšteina prodal panství rychnovské i borohrádecké Vincencovi Muschingrovi, sv. p. z Gumpendorfu a na Rožmberce.

Starobylé domy v Židovské ul. v Rychnově n. Kn.

Dědička a dcera jeho Marie Kateřina prodala Rychnov s Borohrádkem r. 1629 proboštu vyšehradskému Zukkonovi, kterýž jej odkázal císařovně Eleonoře, manželce Ferdinanda II., kteráž obě panství prodala r. 1640 Albrechtovi z Kolovrat, JCM radě a místokancléři království českého za 190.000 zl. rýn.

Válka třicetiletá těžce zasáhla i Rychnov. Hned na jejím počátku panství rychnovské vydrancovali a spustošili a roku 1639 vtrhli do města Švédové a nelítostně zde plenili, ani kostelů nešetříce. Avšak jednomu oddílu vedlo prý se zle. Když přitrhli v noci do města, aby drancovali, za-

slechli víření bubnů a lomoz, jakoby od vojska, jdoucího obyvatelstvu na pomoc. Dali se na útěk a s kolmého srázu nad Habrovou se pobili. Obec musila přispívati na soldatesku a lidé majetek svůj v lese skrývali. Cechové, soukenický a krejčířský, bojíce se patrně o peníze, kupovali pozemky, mnozí pak, nemohouce se uživiti, odešli k vojsku, jiní opět pro víru ze země. V městě zdržovalo se pouze 700—800 lidí. Roku 1662, kdy si obyvatelstvo již poněkud oddechlo, napočítáno v celé farnosti 1566 duší. Bylo mnoho opuštěných stavení a pustých míst, jež obec později novému obytelstvu za levný peníz prodávala. Ke všemu v té době zachvátil město veliký požár, při němž shořely i knihy městské.

V roce, kdy dojednán byl mír vestfálský, zemřel Albrecht Libšteinský z Kolovrat, který krátce před smrtí k Rychnovu přikoupil Jedlinu a Slemeno. Dědicem jeho stal se nejstarší syn František Karel I., který i s bratřími povýšen byl do stavu hraběcího sv. říše římské. Přikoupiv r. 1674 Černikovice, zřídil fideikomis pro svého syna Norberta Leopolda. Hrabě Frant. Karel byl presidentem nad apelacemi a potom zemským hejtmanem moravským. Vystavěl si nový zámek a ozdobil jej sbírkou skvostných obrazů.

O rozšíření víry katolické měl péči velikou. Na kostele sv. Havla dal nově postaviti věž a zpuštěný kostel sv. Trojice poopraviv, dal posvětiti pro bohoslužbu katolickou. Poněvadž v okolí i celé vsi byly ještě nekatolické, posláni sem jezovité. Roku 1650 účinkoval zde vlastenecký jezovita Boh. Balbín, jemuž se ale missionářská práce nevalně dařila. Po tři léta (1651—1654) vydržoval zde hrabě sám dva jezovity. Ti obrátili v Rychnově 284 nekatolíků, 185 jich před nimi uteklo.

Hrabě Norbert Leopold panství své pečlivě zveleboval i o dobro poddaných se staral. K panství svému přikoupil Vamberk, též Masty, Říčku a Vel. Zdobnici. Nejedna stavba v Rychnově na něho upomíná. U starého zámku postavil průčelí, před zámkem vykoupil domy a dal je sbořiti, dal vznik ulici, zvané Nové domy, kostel sv. Trojice opatřil nádherným průčelím, ale největšího vděku si získal, že vystavěl kollej piaristskou a založil r. 1714 latinské školy. Zemřel r. 1716 a po něm nastoupil syn František Karel II.

Téhož syn František Josef I. potvrdil Rychnovským všecky staré svobody a výsady a postoupil obci kusy lesa Včelného. Po něm následoval syn František Josef II.

Za slezských válek hospodařili Prušáci krutě v Rychnově a týrali zvláště Židy. Vypravuje se, že je vytáhli za brady až ke Studánce a tam je umořili. V letech 1771—1772 byla po dvouleté neúrodě na Rychnovsku bída a hlad, tak že lidé i otruby jedli. Mimo to zuřily časté požáry, kterými zničena židovská ulice se synagogou, r. 1784 vyhořel starý zámek. V těch letech také rozvodněná Kněžna nadělala mnoho škody.

Za válek napoleonských přitáhli do Rychnova a měli zde svůj štáb Švarcenberšti huláni. Tři z nich byli tu pro zavraždění a oloupení mlynářské rodiny na Náchodsku, oběšeni. R. 1809 byl zde vojenský špitál; zuřilať tu horečka a umřelo 1200 vojáků, kteří pochováni jsou na výšině u židovského hřbitova. V roce 1832 zavlečena sem cholera, na niž zemřelo 113 lidí.

Velikých zásluh o Rychnov získal si hrabě František Antonín Libšteinský z Kolovrat (1825—1861), pán bystrého ducha a srdce šlechetného, jenž r. 1812 panství se ujal, když hrabě Frant. Josef II. se uchýlil do Vídně. Roku 1811 jmenován byl nejvyšším purkrabím a předsedou zemské vlády a roku 1826 povolán do ministerstva. Obnovil chrám nejsv. Trojice a na doplnění rychnovského gymnasia poručil 20.000 K. Byl spoluzakladatelem českého musea, jemuž odkázal knihovnu o 35.000 svazcích.

Jím vymřela větev Libšteinská, jejíž statek připadl rodu Kolovratu Krakovských a dědil je Jan Karel Hanuš hrabě Krakovský z Kolovrat, jenž svou lidumilností hluboko se zapsal do srdcí obyvatelstva. Po něm následoval roku 1872 hrabě Theodor a po smrti jeho roku 1874 syn Zdeněk († 1892), známý český spisovatel dramatický. Nynějším držitelem jest jeho nejstarší syn Bohuslav hrabě Krakovský-Libšteinský z Kolovrat, přítel umění, zvláště hudebního; požívá chvalné pověsti co skladatel i spisovatel.

Mimo Fr. M. Pelcla narodili se v Rychnově kněží buditelé Jos. Haj. Vindyš, Václ. Zahradník, Jos. Polemír Koun, Jos. Bol. Podstránský, Pelhř. Novák a Václ. Kocián; historik dr. Hugo Toman, filologové Josef Kopecky, dr. Hynek Vysoký a Ot. Váňorný; básníci V. A. Jung a J. Kratochvil a žurnalista Patrik Blažek. Z Rychnova pocházel též vynikající hudebník Jiří Rychnovský, jenž se tu narodil r. 1540. Z těch, kteří zde delší či kratší dobu působili nebo působí, jmenujeme pouze Magd. Dobr. Rettigovou, J. Vl. Pelikána, paedagogy dr. G. Lindnera, Jos. Šmahu, dra Saturníka, dra O. Kádnera, V. Podhajského, Ed. Geisslera, Jos. Krejčího, Ant. Svobodu, kritiky a folkloristy Jana Voborníka a J. Vycpálka, přírodopisce K. Kopeckého, historiky Aug. Sedláčka, dra F. Kouřila a jednatele arch. kom. České akademie dra Č. Langra. Dále žili nebo žijí tu básníci Josef Kuchař, dr. J. Kalis a dr J. Štemberka, belletristé Jan Wagner a J. E. Šlechta.

V r. 1910 žilo v Rychnově v 680 domech 5113 obyvatel.

Kromě průmyslových odvětví, o nichž jsme se již zmínili, vytknouti sluší městskou elektrárnu, 2 knihtiskárny, 2 knihkupectví, lékárnu, tři mlýny, pan. pivovar a uměl. truhlářství, továrnu zámečnickou, 2 výrobny hosp. strojů, obchod kožemi, výrobu plech. kamen, harmonií a pneum. varhan, sodové vody, lihových nápojů. Jest zde obilní skladiště hosp. družstva, děln. konsum, jatky, obch. gremium a 9 živnost. společenstev; též značné týdenní trhy na obilí a na mladý vepřový dobytek.

Rychnov jest od roku 1850 sídlem okres. hejtmanství a okres. soudu a jiných státních i autonomních úřadů a zřízení. Z ústavů humanitních vyniká okresní nemocnice, měst. sirotčinec a dva chudobince. Peněžní

Ivanské jezero v Rychnově n. Kn.

ústavy zastoupeny jsou Městskou spořitelnou, Obč. záložnou, okr. hospod. záložnou a živn. úvěrním družstvem. Ze spolků, jichž jest v Rychnově 33,

Nová villa ve »Studánce«.

nejstarší jsou Obč. beseda, sbor dobr. hasičů, Řemesl. beseda a div. ochot. jednota »Tyl«; divadlo zde bylo hráno již okolo r. 1750.

Krajina kol Rychnova jest malebná, prostoupená příjemnými háji a

stinnými lesy. Obec rychnovská má statek ve výměře asi 400 ha, v němž jest na 140 ha polí a přes 200 ha lesů, z nichž krásou vyniká les »Včelný« s upravenými stezkami, lávkami a besídkami. Středem jeho teče potok Javornický, na němž zřízené jezero Ivanské s lesknoucí se čistou horskou vodou vábí k příjemné projížďce. Místa kol Ivanské skály jsou památná pobytem českých bratří; různá místa a promenády pojmenovány jsou po slavných českých mužích a držitelích Rychnova.

Ve Včelném jest známé klimatické místo Studánka, od Rychnova po lesní stezce 3·3 km vzdálené. Obě zdejší prostorné villy jsou pěkně zařízeny pro pobyt hostí; hořejší spojena jest s restaurací. Lázně zde vznikly, ne-li dřív, již v XVIII. stol. při prameni výtečné vody. R. 1854 postavena byla kaplička sv. Jana Nep., jež r. 1902 nákladem rodáka rychnovského Jos. Cejpka nahrazena byla vkusnější, zděnou stavbou. Širému prostranství poskytuje stínu rozložitý památný dub.

Studánka jest klíčem k horám Orlickým.

Kollárovo zátiší ve »Studánce«.

Z Rychnova jdou cesty na všecky strany. Jednou z nich dáme se na jih mimo nádraží místní dráhy a ulicí Smrtkovou. Před námi objeví se na výšině vedle lesa Spály dvůr Bezděkov.

Obrátivše se na západ po silnici, vedoucí k Častolovicům podle nedalekého toku Kněžny, mineme po pravé straně návrší dvůr Lhotku a dále památnou borovici, rozpínající se od silnice na 200 kroků, o níž jsme se již při historii Českých Bratří zmínili. Za hodinu z Rychnova jsme ve Slemeně, jež souvisí se Synkovem, náležejícím již k okresu kosteleckému a přifařeno jest ke Kostelci n. Orl. Slemeno a nedalekou Jedlinu přikoupil roku 1648 k Rychnovu Albrecht z Kolovrat.

Dvory, Lhotka a J e d l i n a, kde jest též hosp. lihovar, jakož i P o d-j e d l i n a s mlýnem, náležejí ke katastr. obci slemenské.

Jdeme-li od Rychnova přímo na jih, dostaneme se z úvalu Kněžny do údolí Zdobnice. Přes vrch Budín přijdeme po silnici k samotě P o h o d l í a k vesnici L u p e n i c i, jež leží uprostřed ovocných sadů a pilně zdělaných polí.

Odtud nemáme již daleko do V a m b e r k a. Hned od kapličky, stojící u okresní silnice, postřehneme, že Vamberk jest vzkvétající město průmyslové a obchodní. Rozkládá se na půl cesty z Rychnova (7 km) do Potštýna z největší části na ostrohu, který se na severu sklání příkře k řece Zdobnici, ale na protější stranu volněji se svažuje.

Náměstí s kostelem sv. Prokopa ve Vamberce.

Přes Zdobnici vede úpravný kamenný most, ozdobený sochami českých patronů. Nedaleko jest nádraží a park továrníka Ant. Bednáře.

Na podélném náměstí, z něhož dřevěné domky a podsíně kvapem mizí, stojí socha Husova, pěkný sloup Marianský z r. 1699, a uprostřed úhledná kamenná kašna. Z nejstarších domu zasluhují zmínky bývalá fara, dřevěná to jednopatrová stavba z roku 1637. Na náměstí stojí farní kostel sv. Prokopa o dvou věžích, vystavěný r. 1618 a po požáru r. 1898 opravený. Obraz na hlavním oltáři maloval Hellich; zvláštní zmínky zasluhuje vzácná gotická monstrance ze XIV. století.

V jihozápadním rohu náměstí vypíná se mohutná školní budova, vystavěná dle projektu architekta Podhajského, nákladem 250.000 K.

Na jižní straně náměstí stojí radnice, ve které jest též bohatá veřejná knihovna Měšťanské besedy a veřejná čítárna. Bývalo zde také divadlo, umístěné nyní v hostinci »Na hradě«. Ve Vamberce hráno bylo již před sto lety. V památníku ochotnického divadla ve Vamberce uveřejněny byly prostonárodní hry náboženské, které tu byly dávány kolem r. 1813. Vamberk jest město probudilé a má několik čilých spolků.

R. 1791 narodil se zde skladatel a virtuos Jan H. Voříšek a r. 1852 zemřelý již kapelník Národního divadla v Praze Aug. Vyskočil. Do r. 1869 působil zde v úřadě učitelském Jos. Vrabec a později rodák rychnovský Arnošt Praus. Zde narodili se humorista a soudruh Rubešův Fr. Hajniš, historik dr. J. Kalousek, inspektor dr. Fr. Krsek a zakladatel Humoristických Listů J. R. Vilímek. Ředitelem zdejších škol jest spisovatel Gothard Lašek, literárně činní jsou též říd. učitel Jos. Král a odb. učitel M. Hošek.

Rodina Vilímkova má na starém hřbitově, kde od konce XVII. stol. stojí úhledný kostelík sv. Barbory, umělecký náhrobek, dílo to Jos. Strachovského.

Dřevěné stavby ve Vamberce.

Židé mají zde hřbitov z polovice XVIII. století.

Od doby, kdy postavena byla místní dráha doudlebsko—rokytnická, počet obyvatelstva ve Vamberce rychle vzrůstá; při posledním sčítání měl Vamberk 3910 obyvatelů v 468 domech. Ke katastr. obci (6·59 km^2) přiděleny jsou místa a osady: Mníšek, Helovská, Sebranice, Zádolí, Zářečí, Roští, Forberk a Podřezov.

Ve Vamberce daří se dobře průmyslu a bylo již o tom dříve pojednáno. Zmínky zasluhuje i za hranicemi známé zdejší uzenářství, závod na praní žíní, výroba ovocných vín, parní pila, továrna na hosp. stroje atd.

Vamberk založen byl od Drslavců. Slul Valdenberg, Valmberg, až od roku 1400 ustálil se název Vamberk. Asi 200 let vládli zde páni z mocného rodu Drslavců. V XV. stol. dostal se Vamberk vladykám z Rohatce: ke konci téhož byl pánem na Vamberce Jan ze Šumburka, ale již za několik let vládla tu rodina Vamberských z Chrástu. Od té doby střídali se na rozděleném a později opět zceleném tomto zboží různí majitelé. Po bělohorské bitvě byl majitelem Vamberka krátký čas i Albrecht z Valdšteina, pak pověstná Marie Magdalena Trčková z Lobkovic, která prodala panství

toto Kašparovi z Grambu. Nový majitel byl vrchností zlou, neboť nutil Vamberské proti všemu právu k různým robotám. Po smrti jeho podobným způsobem vládla vdova jeho, Magdalena Grambová, a nevedlo se Vamberským ani lépe, když nastoupil vládu tvrdý zeť její Václav Záruba z Hustiřan. Syn jeho Jan Adam prodal r. 1707 panství vamberské Norbertovi Leopoldovi z Kolowrat na Rychnově. Za něho přikoupeny od komory české lesy s Peklem a Pekelcem.

Odtud až do r. 1861 spojen byl Vamberk s Rychnovem; tohoto roku byly zpupné statky Vamberk i Borohrádek od Rychnova odděleny. Zdědil je hrabě František Lützow; od roku 1910 jest pánem velkostatku vamberského dr. František hrabě Lützow, pán na Žampachu.

V okolí Vamberka jest hojnost zahrad, luk, stromoví a na blízku jsou pěkná místa výletní. Příjemné jsou procházky do obecního lesa u sv. Prokopa a na nedalekou Stráň nad Zdobnicí.

Půl hodiny na jv. od Vamberka již při litických hvozdech jest vesnice Merklovice, k Vamberku přifařená; patří k ní samota Liščí Doly.

Nejrozkošnější procházka z Vamberka vede lučinatým údolím Zdobnice k Peklu, jež lemováno jest zevšad malebnými stráněmi a jímž vede dráha k Rokytnici; z Vamberka lze stihnouti Peklo vlakem nebo za půl hodiny po okresní silnici. Jest zde umělecký mlýn, pila a soukenická valcha. Přes Zdobnici jsou zde dva mosty, železný a dřevěný, který jest kryt celý šindelovou střechou. Jest to charakteristická pěkná dřevěná stavba, jakých jest již v Čechách málo. K polit. obci pekelské náležejí osady Libštein s myslivnou, Zakopanka, Pekelec a Hradisko, jež tvoří v těch místech východní hranice okresu.

S Peklem na severu souvisí Roveň, jež rozkládá se při okr. silnici spojující Rychnov s erární silnicí na Libšteině. K Rovni patří kat. obec Jahodov, při níž jest samota Spálenisko.

Severněji podle silnice a nevelikého potoka táhne se Dlouhá Ves, u níž spojuje se okresní silnice se známou nám již silnicí, směřující k Vamberku. Tu jest samota Dvorek a v blízkých lučinách kat. obec Jámy, jež náleží k polit. obci dlouhoveské.

K Jamám patří již výše zmíněný dvůr Bezděkov, někdy sídlo vladyk z Bezděkova.

Od Rychnova 6 km na východ za lesem Včelným prostírá se podle potoka Javornického největší a nejrozlehlejší vesnice v okrese rychnovském, Javornice. Z Rychnova lze sem dospěti podle Studánky po okresní silnici, jež dále několika zákruty vine se ke Slatině a Žamberku, aneb po silnici Hlásecké přes Habrovou a Jaroslav.

Javornice náležela v XIV. stol. k panství potšteinskému a s ním později k panství litickému; za pánů z Pernšteina připojena k panství rychnovskému. Již ve XIV. stol. byl zde kostel, náležející k dekanatu koste-

leckému. Byl původně dřevěný, z kamene vystavěn byl r. 1785; zasvěcen jest sv. Jiří, kol něho zřízen hřbitov.

Na škole javornické působili známí pracovníci učitelských organisací: Jos. Smrtka, V. Beneš, Fr. Trojan, Ad. Obst a Jos. Macháček. Vedle háčkování a paličkování krajek provozuje se tu hojně dřevařství a jsou zde dva mlýny

Horní konec sluje Betlem. K místní obci náležejí samoty Číhadlo, Rovina a osady Drbálov a Přím, kde jest myslivna a celoroční školní expositura.

Dáme-li se u Jaroslavě po silnici v levo, přijdeme do Liberka, jenž od Rychnova leží 8 km na severovýchod. Z lepších dob z osamělé této horské obce zbylo zde nevelike náměstí, ozdobené sochou Marianskou. Na náměstí proti sobě spatřujeme dvoutřídní školu českou a jednotřídní německou, hlavně pro děti okolních osad zřízenou. Jsme zde na samém rozhraní národnostním.

Hlavní však ozdobou malého tohoto náměstí jest dnes již veliká vzácnost — dřevěný kostelík, jakých ovšem bývalo v horách Orlických více. Jest všechen, od kamenné podezdívky až po hřeben střechy, kryt šindelem. Kolem kostela, v němž služby boží konají se ob týden česky a německy, prostírá se klidný hřbitov. V pravo před hlavním vchodem postavena jest dřevěná zvonice. Opodál stojí stará fara. Po válce třicetileté nebylo ani zde plebána a spravovali zdejší faru kněží z Rychnova. Tehdá v celé kolatuře napočítáno 320 duší. Kolem roku 1714 byl kostel liberský od rychnovské fary oddělen. Zevnějšek kostelíka jest malebný, vnitřek jeho pak rovněž pozoruhodný. Kromě kůru pro hudebníky a zpěváky jsou

Dřevěný kostelík v Liberku.

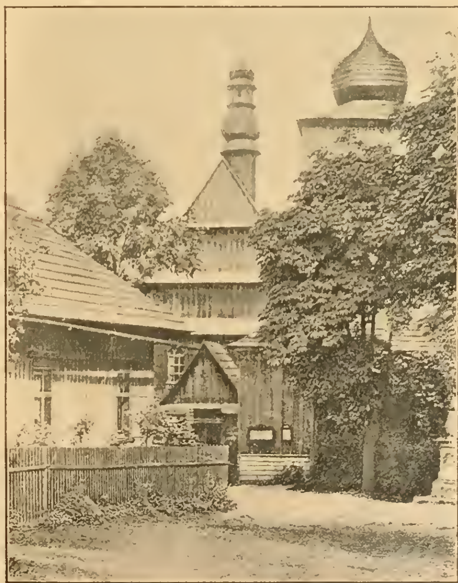
v něm dvě kruchty pro lid. Hlavní oltář zdobí obraz Kristův, ačkoli kostelík zasvěcen jest sv. Petru a Pavlu. Po straně hlavního oltáře stojí sochy sv. Jana Nep. a sv. Václava, jež jsou dílem zdejšího rodáka F. J. Prokopa (nar. 1. května 1740, zemř. 1814), jehož umělecká díla krášlí císařský palác v Schönbrunně, některé kostely vídeňské a šlechtické paláce v Rakousích i v Uhrách. Jeho prací jest i plastika »Křest Páně« na zdejší křtitelnici, označené letopočtem 1693.

Liberk býval dříve městečkem a měl mnohé výsady. R. 1738 byly výsady zrušeny a Liberk stal se tichou, však zámožnou vsí.

Na jižní straně stával hrad, jenž do XIV. stol. slul Rychemberk, později Rehberg. Vypínal se na ostrohu, příkře spadajícím do hlubokého údolí potoka Hláseckého. Zachovalo se z něho pouze hradiště. Uprostřed vesnice lze pozorovati příkop první, kde bývala první brána, kterou se vcházelo do městečka. Proto polím odtud vzhůru se táhnoucím říkají »bránská«. Za farou a kostelem jest příkop druhý, za ním poslední, částečně již ve skále tesaný. Napřed bylo předhradí a za ním ještě pevněji z pískovcových kvádrů stavěný vlastní hrad obvodu nevelkého. Zřícenin hradních bylo užito k pozdějším stavbám, také ke stavbě okresní silnice.

Dějiny hradu Rychemberku jsou dosti pestré. Nejstarší známý držitel jest Vilém z Rychemberka. Heřman, Ješek, Držislav, Oldřich a Jeruše z Rychemberka r. 1318 vypálili Pěčín a Rokytnici. Oldřich a Dobeš prodali Rychemberk, ale Oldřich ještě r. 1367 nazývá se spolupatronem kostela v Rychemberce.

Pány zboží rychemberského stali se Jan a Vznata ze Skuhrova, po nich drželi je bratři Jan a Jaroslav z Meziříčí. Ale již r. 1387 koupili Rychemberk nedílně Půta z Častolovic a Boček z Kunštátu a z Po-

Vchod kostela v Liberku s farou a zvonicí.

dèbrad. Syn Půtův Půta ml. zdržoval se na zdejším hradě často. Po smrti Půty ml. stále zde přebývala matka jeho Anna, kněžna Osvětínská, nepřítelkyně kalicha. R. 1425 v masopustě dobyli Táboři hradu a později zmocnil se ho neprávem Jan Kolda z Náchoda.

Vnitřek liberského kostelíka.

1457 Jiří z Poděbrad co správce zemský vytáhl proti Koldovi a dobyl jeho hradů Náchoda, Černikovic a Rychemburka, který při tom sbořen. Jiří držel jej pak k Liticům. Po Jiřím sdědil Liticko syn Boček z Kunštátu, který je však brzo postoupil bratru Jindřichovi, knížeti Minsterberskému a hraběti Kladskému, který jej prodal r. 1495 s Liticemi Vilémovi z Pernštejna. Tehdá již jmenuje se hrad pustý a městečko po rozprodání statků pernšteinských zůstalo při panství rychnovském.

Cesta, po níž jsme šli do Javornice a do Liberka, odbočuje v Městské Habrové od okres. silnice přímo na sever. Po ní nastoupíme další pout do H a b r o v é, jež patřívala k hradu Rychemburku a později k panství litickému, posléze pak k Rychnovu. Nyní se dělí na Habrovou Městskou a Panskou. Městská, blíž u Rychnova, vznikla ze šesti dvorů, jež obec rychnovská r. 1594 koupila. Zbytek zůstal samotnou vsí a sluje H a b r o v o u P a n s k o u, jejíž domky provázejí Kněžnu až na hranice Lukavice, k níž jest přifařena i M e z ř í č a J a r o s l a v.

Dále v příjemném údolí táhne se přes půl hodiny ves L u k a v i c e (1090 ha). Jméno má nepochybně od dravého potoka, neboť takové prudké toky bývaly zvány Lukavcí. Pověst vypravuje, že ji založili uhlíři při mýtění pohraničních hvozdů. Byly to vlastně dvě vsi: Lukavice Dolní a Horní. Dolejší náležela k hradu Rychemberku, pak k panství litickému a později

rychnovskému, Horní ke zboží skuhrovskému. V l. 1363—1368 byl Jan Skuhrovský kollátorem kostela lukavského. R. 1558 koupil zboží skuhrovské od Arnošta, falckrabí na Rýně, Benjamin z Vlkánova, jenž utvořil někdejší panství solnické.

Skoro uprostřed vesnice stojí úhledná budova čtyřtřídní obec. školy a o málo výše kamenný kostelík Nanebevzetí P. Marie, vedle něhož dřevěná fara. Kostel se připomíná již r. 1367. Do r. 1783 byl kostel filiálním k Rychnovu a byl tenkráte vystavěn z kamene.

V polovici minulého století těžena zde železná ruda.

Z Lukavice se silnice zvedá; po levé straně mineme samotu Slavěnku a po pravé ves Debřece, na to po prudším svahu sejdeme do údolí řeky Alby. Jsme ve Skuhrově nad Bělou.

Skuhrov není obec veliká, ale má slavnou minulost. Rozkládá se mezi vysokými stráněmi uprostřed svěží zeleně. R. 1396 jmenuje se městem, r. 1495 městečkem. Na protějším vrchu běla se kostelík sv. Jakuba Většího, fara a škola. Fara připomíná se v XIV. stol., ale r. 1623 zanikla a teprve r. 1787 byla obnovena. Kostel vystavěn byl r. 1717.

V sousedství kostela a fary stával hrad, jehož předhradí od nich bylo hlubokým příkopem odděleno. Mezi předhradím a hradem byl příkop ve skále vytesán. Bránu do předhradí chránila hrubá čtverhranná věž, z níž jsou zachovány zbytky zdiva, bránu hradní věž kulatá.

Okolo r. 1280 byl pánem na Skuhrově Mutina Skuhrovský, praotec pánů z Dobrušky, později moravští páni z Meziříčí; na počátku XIV. stol. vládl zde Jenec a synové jeho: Jan z Meziříčí, Buzek z Lomnice a Tobiáš z Tasova. Synové Janovi Vrnata a Tas se rozdělili. Později držel Skuhrov Tas a po něm synové Jan a Vrnata společně, pak Jan sám a posléz opětně Vrňata. Roku 1386 vládli Skuhrovem Jan a Jaroslav, bratři z Meziříčí. Po nich byl tu pánem Puta z Častolovic s Bočkem z Kunštátu, pak nejstarší Půta sám. Po něm vládl syn Puta st. a když mlád zemřel, manželka jeho Anna kněžna Osvětimská.

Za krále Ladislava Skuhrov s Rychemberkem prohlášeny za odúmrtí a darovány nejvyššímu purkrabí Zdeňkovi ze Šternberka, jenž však již r. 1455 postoupil své právo Jiřímu z Poděbrad. Hrad pozbyv zatím bývalé důležitosti, byl zanedbáván, až zpustl a se vším zbožím připojen k Liticům. Na blízku jest slévárna a hamry, jež vystavěl Frant. Antonín hr. Libštejnský z Kolovrat a na památku své choti nazval Růženinou hutí. Skuhrov s Debřecemi, Hrašticí, Novou Vsí a Rybníčky tvoří katastr. obec Hraštice prostírá se na návrší západně od Skuhrova, N. Ves leží na severovýchod; osada Rybníčky vznikla na pozemcích zrušeného dvora.

Jdeme-li z Hraštice na západ, přijdeme za malou půlhodinu do Brocné, 8 km od Rychnova vzdálené. Ve skrovné této vesničce narodil se býv. ministr orby, rytíř Pop. S Viskou tvoří Brocna katastrální obec.

Na severu, již na samých hranicích okresních leží Svinná. Prvotně příslušela ke hradu Skuhrovu, později ke zboží solnickému. R. 1595 dostal Svinnou, rozděliv se s bratrem, Karel z Vlkánova a vyzdvihl zde dřevěnou tvrz, která však dlouho nestála. Páni z Vlkánova účastnili se též stavovského povstání r. 1618 a tvrze Svinná a Kvásiny přešly v držení Jindřicha, purkrabího z Donína. Na to Svinná spojena s Kvásinami a tvrz zašla tak, že již r. 1653 se o ní praví, že někdy bývala.

Ke kat. obci svinenské patří Beranec, Proloh a Víska. U Svinné dolováno bylo na železnou rudu.

Od Brocné na západ při silnici z Rychnova do Dobrušky leží vesnice Ještětice, protékaná potokem Ještětickým. Přifařeny jsou z části k Solnici, z části k Bílému Újezdu, kamž i školou náleží. Jest zde mlýn, panský dvůr a rozsáhlé sadařství.

Stávala zde malá tvrz, původní to sídlo starobylého českého rodu Talacků z Ještětic, jehož potomky dosud na Vysokomýtsku shledáváme. K Ještěticům patří Nové Dvory s Borovinami.

Po malé procházce nejsevernějšími končinami okresu vrátíme se do údolí řeky Alby. Tam, kde údolí počíná se rozšiřovati, od samého Skuhrova bezmála na hodinu cesty, rozkládají se Kvásiny. Zde končí místní dráha rychnovsko-solnická. V pěkném parku stojí zámek, v němž sídlí majitel panství solnického či kvásinského, svob. pán Vilém z Königwarterů. Zámecká kaple zasvěcena jest sv. Antonínu.

Ode dávna býval tu panský dvůr, na němž seděli páni z Vlkánova; Bedřich z Vlkánova vystavěl si zde kamennou tvrz.

Obyvatelstvo zdejší živí se zemědělstvím a průmyslem. Jest zde továrna na sukna, úpravna, bělidlo, pivovar, 2 mlýny, cihelna a veliká panská pila. Ke Kvásinám náleží osada Hamernice. V Kvásinách narodil se spisovatel Al. Dostál.

Na západě s Kvásinami souvisí a na křižovatce cest rozkládá se po obou březích Alby přívětivé město Solnice.

Na náměstí, jehož horní část proměněna v parček a v ulici Rychnovské zříti jest ještě zbytky starých dřevěných domků s podsíněmi. K starým těm domům náleží též hostinec »Na zámečku«, kde bývalo sídlo panské. V jeho sousedství stojí rodný domek Michala Sil. Patrčky, na němž r. 1887 zasazena byla pamětní deska. Na protější straně jest radnice, vystavěná na počátku XVIII. stol.

V ulici Rychnovské stojí kostel Stětí sv. Jana Křtitele, jenž nynější podobu dostal r. 1681. Má památnou křtitelnici, ulitou r. 1591 v Hradci Králové. Kostel připomíná se co farní již ve XIV. století.

V Solnici jest o školství dostatečně postaráno a panuje tu čilý spolkový ruch. Průmysl jest zde hojně zastoupen, o čemž podán důkaz živnostenskými výstavami r. 1906 a 1911. O zdejším soukenictví a punčo-

chářství byla již učiněna zmínka. Rozsáhlá jest zde výroba obuvi a tovární i dílenské koželužství; jest zde i barevna, 3 uměl. mlýny, výroba vaty, sodové vody, strojní zámečnictví, truhlářství a pila.

Solnice má 274 domů a 1679 obyv. Honosila se již za starých dob vyhlášenými a znamenitými školami. V XVI. století známi byli co výteční hudebníci Václav Daněk, autor kancionálu a kantor Jan Mastík Solnický, oba ze Solnice. R. 1520 narozen zde Vavřinec Orlík, kněz Jednoty bratrské, jenž vedle »Výkladů evangelií« vydal i »Paměti k životům

Kostel Stětí sv. Jana a mlýn v Solnici.

Českých Bratří«; zemřel r. 1589 v Ml. Boleslavi. V l. 1628—1638 vyšly tiskem náboženské spisy Daniele Solnického. Ze Solnice pocházeli rodiče učeného buditele, otce slavistiky a zakladatele našeho dějezpytu, Jos. Dobrovského, po němž pojmenovány útulné sady nedaleko města. V té době působil zde blahodárně M. S. Patrčka. Solnice jest též rodištěm belletristy Fr. Jiř. Košťála, spisovatele a básníka MUDr. Jar. Hrušky (pseudonym Uden), filologů Dra Jos. Pražáka a Ed. Štolovského, redaktorů Dra Ant. Hajna a Aloisa Hajna, poslance Dra Lukavského a j. Dlouhou dobu byl zde farářem neprávem zapomínaný spisovatel a buditel Jos. Ehrenberger, jenž zemřel jako kanovník na Vyšehradě.

Ten, ač byl katolickým knězem, vylíčil nám živě útrapy zdejších nekatolíků po bitvě bělohorské, zvláště utiskování Solnických sveřepým Jindřichem Kraftem z Lâmelsdorfu, pánem na Černikovicích a psal o svárech soukeníků s knepy (tovaryši), podav tím zajímavé příspěvky k sociálním dějinám českým. Ze zdejšího okolí uveřejnil mnohé zajímavé pověsti,

z nichž pověst o divokém Mikuláši z Klečkova a o posvátné lípě nad Skuhrovem zpracovali si majitelé loutkového divadla a pojali ji do svého repertoiru.

Solnice jest město starobylé. Ve XIV. stol. náležela k panství skuhrovskému a s ním pak k panství potšteinskému. Bývala hrazena a měla dvě brány. Za válek husitských přidrželi se Solničtí kalicha, mnichy, křižovníky, jimž patřilo zdejší kostelní podání, upálili a drželi věrně s Orebity. Při straně podobojí setrvala Solnice po celé XV. a XVI. stol. Také Čeští Bratři měli zde svůj sbor. Po zpustnutí Skuhrova příslušela Solnice k Liticům a od r. 1495 k panství potšteinskému. R. 1558 koupil zboží skuhrovské Benjamin z Vlkánova a vystavěl si v Solnici zámeček, ale na Solnické hrubě laskav nebyl. Po jeho smrti synové Martin a Bedřich se rozdělili tak, že sídlo s polovicí městečka a Skuhrovem dostal Martin, kdežto Bedřich obdržel půl městečka se dvory v Kvásinách a v Svinném. Tak měli Solničtí nad sebou 2 pány, ale později dostali čtyři. Po Martinovi Vládli polovicí Solnice jeho synové Jan a Benjamin a po smrti Bedřichově druhou půlí synové jeho Karel a Bedřich, který usídlil se v Kvásinách.

Po bitvě bělohorské třem bratřím z Vlkánova statky vzaty a koupil je r. 1624 Jindřich, purkrabí z Donína, přísný katolík, jenž s poddaným nekatolickým lidem zacházel nevlídně. Nedbal starých výsad městských a s chasou svou sbořal měst. pivovar. Po jeho smrti Hannibal z Donína statek tak zadlužil, že jej prodal Šimonu z Kolichreitu, po jehož smrti připadl co odúmrť císaři a od něho Frebonii z Pernštejna. Tato velmi nábožná dáma odkázala práva svá na 3 díly Solnice klášteru Karmelitánů v Menším městě pražském. Díl čtvrtý držel r. 1683 Jan Kornel von Coenenz, dvorský sudí, a ten opraviv zámek prodal r. 1699 svůj díl Karmelitánům, čímž panství bylo opět zceleno. Karmelitáni zámeček proměnili v hospodu a prodali ji r. 1754 Janu Štolovskému. Za Karmelitánů nevedlo se Solnickým dobře; neboť jak jim jezovita Ramius vyčetl, byli zapsáni v černé knize, protože chovali kacířské knihy a Hus a Luther prý u nich strašili. Ze starých privilegií nevráceno Solnickým ani jediného.

Za války třicetileté vytrpělo město mnoho. Ještě r. 1696 bylo zde 68 poustek. Při vpádu švédském r. 1634 pozbylo město svého archivu.

Když byl císařem Josefem II. řád karmelitánský zrušen, přikázáno panství solnické ke statkům náboženským. R. 1825 koupil je Ant. Slívka rytíř ze Slivic, jehož dědicové je prodali hraběti z Frankenbergů. R. 1867 byl majitelem Josef baron Huppman, od něhož je koupili bratři Ollendorfové z Vratislavě. Od r. 1889 jest držitelem panství solnického lidumilný Vilém baron z Königswarterů.

K farnosti solnické patří též vesnice L i t o h r a d. Leží na úpatí lesa v krajině ovocem bohaté. Jest zde kaple sv. Václava.

Blížíme se opět k Rychnovu. Při silnici asi půl hodiny od Rychnova na severu rozkládá se neveliká vesnice Lipovka.

Sousední ves Dobřinov připomíná se již r. 1411, ale v XVII. století valně klesla. Jeden dvůr s krčmou držel do r. 1588 Albrecht Absolon z Ledské, který jej prodal k Rychnovu; ze dvora toho odváděli držitelé do důchodu panství kosteleckého ročně kopu a 20 gr. míš. František Karel hrabě z Kolowrat r. 1665 povinnost tu vykoupil, dav kolleji sv. Klimenta Tovaryšstva Ježíšova jednou pro vždy 53 kop 20 gr.

Na blízku Lipovky stávala tvrz Dubno, o níž zmínka se děje v dějinách Rychnova. V XVI. stol. tvrz zpustla a na návrší, kde stála, postaven kostel sv. Bartoloměje. U něho dle gruntovní knihy rychnovské byl r. 1748 poustevník. Po zpustnutí kostelíka na počátku minulého století vystavěn byl v místech těch ovčín. K Dubnu náleží Karolin, dvůr a bažantnice.

Ke katastrální obci Lipovce patří mimo Dobřínov a Dubno část Lokota.

Z Lokota po dobré silnici dáme se na západ a za půl hodiny kol Pyramidy přijdeme do prastaré osady Třebešova. O vzácném zdejším nálezu archaeologickém vypravovali jsme výše. Na starém pohřebišti postaven byl 20. srpna 1911 péčí obce Třebešova pomník, do něhož vtesána byla zpráva o nálezu r. 1909. Listinné památky zmiňují se o Třebešově (či Třebuši) dosti pozdě, nejstarší z nich pochází z roku 1115.

Vesnice Třebešov náležela k Opočensku. Po zavraždění Adama Erdmana Trčky z Lípy v Chebu roku 1634 odloučeny byly některé vsi, mezi nimi Třebešov, od Opočenska a připojeny ke zboží černikovskému.

Patří k farnosti černikovské a jest zde panský dvůr a kaple, zasvěcená sv. Václavu.

K téže farnosti náleží vesnice Domašín, ležící od Rychnova 4 km. na severozápad. K Domašínu náleží samota Dubina. Krajina kol Domašína, podobně jako kolem Třebešova a Černikovic, kamž vede poslední naše cesta, má pěkné sady, v nichž zraje výborné ovoce. Pěstuje se zde hojně cukrovka.

Z Domašína jest jen půl hodiny cesty do Černikovic, které leží od Rychnova 6 km. na severozápad.

Památník na předhistorickém pohřebišti v Třebešově u Rychnova.

Kostel Pozdvižení sv. Kříže připomíná se zde již ve XIV. století. V XVII. století fara zanikla a r. 1787 byla obnovena. Zámek zdejší vystavěn byl v l. 1822—1825. Jest sídlem Bohuslava hraběte z Kolowrat. Komnaty jeho zdobí pozoruhodné obrazy. Při něm jest krásný anglický park a dva rybníky.

Na místě nynějšího zámku postavena byla v XVI. stol. tvrz, o níž však není zpráv; nedaleko stávala tvrz starší, po níž pouze zbytky a dva příkopy jsou patrny.

Pěkně profilované zbytky sloupu a ozdobného zdiva ze staré stavby sloužily za podstavce lávky nedaleko odtud přes Albu postavené a povalovaly se v řečišti.

V XIV. století zde vládli vladykové ze Žampachu. Nejznámějším z nich byl pověstný Jan Kolda, který přidržoval se výstředních Husitů a svými loupežemi stal se obávanou metlou celého kraje. R. 1436 opanoval Náchod, hrad a město, majetek to pánů z Kunštátu a z Poděbrad. Jiří z Poděbrad obléhal za to všecky hrady Koldovy a jedním dnem jich dobyl. Černikovice při tom pobořeny a připojeny k panství litickému, o jehož osudech stala se již na jiných místech zmínka. Roku 1558 nabyl Černikovice Matyáš Dobeš z Olbramovic, který přikoupil tvrz a dvůr Ostrov a ves Hrošku. Byl pán hodný, který za starou, tehdáž již opuštěnou tvrz vystavěl si nové obydlí v místech nynějšího zámku.

Zboží černikovské odkázal paní Barboře Trčkové z Bibrštejna, od níž přešly Černikovice na druhého jejího manžela Jana Jetřicha ze Žerotína, jenž je odkázal druhé své manželce, Lidmile z Kolowrat, po níž je držela zlá Marie Magdalena Trčková z Lobkovic, zvaná od lidu poddaného jen »Manda«. Po konfiskaci Trčkovských statků daroval císař Ferdinand II. Černikovice nejvyššímu nad plukem kyrysníků Hendrichovi Kraftovi z Lämersdorfu, jenž r. 1652 místo dřevěného kostela vystavěl kostel kamenný »na vinici u lesa«, jak o tom svědčí nápis na jeho průčelí. Dědicové jeho prodali Černikovice r. 1676 Františkovi Karlovi Libštejnskému v Kolowrat, který spojiv je s Rychnovem, utvořil ze zceleného panství rodinné svěřenství.

Kol Černikovic šumí Alba a klikatým svým tokem spěje na jih.

Sledujíce tok její, opouštíme půdu okresu rychnovského, jehož krajinu i obyvatelstvo zachováme trvale v paměti. Doufejmež, že bodrý zdejší lid bude jako dosud bedlivě střežiti rodnou půdu pod Orlickými horami před záplavou cizoty.

JOSEF HANUŠ:

PŘELOUČSKO.

Okres přeloučský rozkládá se po obou březích Labe mezi okresy: chlumeckým, nechanským, pardubským, chrudimským, čáslavským, kutnohorským a kolínským. Labe, protékajíc okres od východu k západu, dělí jej ve dvě nestejné části. Pravý břeh labský, severní, je po většině nížinou, jíž na sev. lemuje vyvýšenina od Bělé k Žáravicům; je bohatý lučinami. Levý břeh je nížinou jen při Labi — k trati státní dráhy; na jih od ní zvedá se půda ponenáhlu k patě Železných hor, jež zabírají skoro jižní polovinu Přeloučska ve výši 252—333 m. Jsou to prahory, jež v četných lomech poskytují stavební kámen a silniční štěrk.

Nejvyšší místa Železných hor jsou: Borovina u Stojic 333 m, Oklika u Telčic 306 m, Habrk u Urbanic 306 m, Lipoltická skála 299 m, Vysoká skála nad Svinčany 295 m, Strážník u Zdechovic 286 m, Mikšova hora u Chvaletic 283 m, Březinka u Brlohu 275 m, na Skalce u Jankovic 273 m.

Pěkné rozhledy jsou se »Soudné skály« na Kolínsko a Kutnohorsko, s »modřínu« na Čáslavsko s Lichnicí, s návrší Chvaletického, s Vys. skály, s Marjánky u Choltic, s Lipoltické skály, s návrší valského, svatopolského, i od hřbitova zdechovického do úrodného Polabí, jemuž vévodí Kunětická hora, za níž v dáli rýsují se Orlické hory, v levo Krkonoše.

Nejkrásnějšími kouty jsou údolí Chrtnické, Brložské, Senické a lesní partie u Zdechovic.

Labe jest důležitou životní tepnou okresu, ale i jeho občasnou pohromou za velikých povodní, kdy kalné vlny odnášejí vše dravým proudem před očima hospodářovýma. Nejhroznější povodeň bývá při červnových lijácích, kdy voda najednou přikvapí; a jak rychle vystoupila, tak rychle často padá; jen v labišťatech-jezerech zůstává voda, kde ryby našly útulek. Stoupá-li voda, pozoruje lid, čí voda — kde byl příval — zdali z hor (červená), či od Mýta (špinavě šedá). Dříve při velké vodě Labe zvolna stoupalo, dnes, kdy je až k Přelouči upraveno, rychle stápí celé okolí.

Každoročně se opakujícími záplavami, které sahaly od Živanic až k Selmicům, trpívaly velice pozemky panství pardubského. Proto Pernštejnové hleděli tyto mocné proudy zachytiti a donutiti k tomu, aby za mírnějšího toku zanechaly zde část bohaté kořisti, úrodnou prst. I dal Vilém z Pernštejna vystavěti r. 1513 nákladný náhon či kanál opatovický,

15.7 km dlouhý, aby rozsáhlé a neúrodné písčiny mezi Opatovicemi a Semínem byly zavlažovány. Náhon tento je velkolepou ukázkou vodního stavitelství v Čechách před 400 lety. Vychází od splavu Opatovického k Čeperce, Ždánicům, Bohdanči, Neratovu, Přelovicům, Výrovu, před Semínem u »papírny« teče dřevěným korytem přes Muldu a pod ním »v hrdle« ústí proti vodě do Labe. Náhon opatřoval také tento kraj potřebnou vodou pro mlýny a papírny a napájel založené rybníky; dnes je na něm pouze 9 mlýnů o 25 franc. a 5 českých složeních, 10 krupníků, 9 jahelek, 4 pily jednoduché, 5 okružních, 2 turbiny, 14 kol na svrchní vodu, 12 na spodní.

V XVI. stol. slynuly některé statky pánů českých rybničním hospodářstvím; k předním náleželo panství pardubské, jehož částí bývalo i Přeloučsko. Ale změnou majitelů panství, válkou 30letou i 7letou, kolonisací zaniklo mnoho rybníků u Volče, Prav, Habřinky, Bělé, Přelouče a Semína. Rybníky bývaly buď »nebesáři« — napájené vodou dešťovou neb sněhovou, nebo naplňované bystřinami a potoky, nebo umělými náhony. Přes to dosud rybniční hospodářství patří k nejlepším v Čechách. Rovněž v Labi pěstují se ryby, které však trpí tím, že se z pardubské petrolejky pouští do řeky petrolej, čímž mladé ryby hynou a větší jsou nepoživatelné. A náprava žádná! Po Labi dosud jdou vory, které se od Borohrádku v pramenech plaví. V zimě sváží se dříví se Železných hor do Labětína, kde se váží vory. Převozy jsou u Opočínku, Mělic, Přelouče (na Důle), Semína, Labětína a Telčic. Levý břeh labský je na přítoky ze Železných hor dosti bohatý, za to pravý je chudý. Labe před Valy přijímá z leva Zlatotok, který od Licomělic probíhá pod tvrzí Svojšickou do romantického údolí chrtnické-

Partie z Přelouče.

ho a oborou choltickou k Medenici, pod Bílým kopcem k Lepějovicům a Valům. Proti Lobenicům přibírá potok Lipoltický, u Přelouče přeloučskou struhu Švarcavu, za semínským převozem potok Brložský, u Řečan Červenou struhu, která od Vys. skály vine se parkem zdechovickým.

Náhon opatovický přibírá u Neratova potok Kasaličský; Žáravický potok se vlévá do Soprčského rybníka. Odtok tohoto a pramenů žernovských, zvaný Mulda, probíhá Žernovem a Semínským rybníkem, teče pod aquaeduktem opatovické stoky do Labe. Z náhonu u Neratova veden je náhon Živanický, který před Opočinkem padá do Labe; před Semínem pak náhon břežský, který je sveden také do Labe. U Semína v pravo z náhonu Opatovického je svedena strouha kladrubská, která zavlažuje luka až k Selmicům.

Přeloučsko bylo od dávných dob osídleno, neboť úrodná půda poskytovala dosti výživy i hojnost ryb v Labi a jezerech, hojnost vodního ptactva, zvěře v širých lesích lákala sem dávné osadníky. Mnoho nálezů předhistorických z té doby bylo učiněno, bylo však větším dílem z neznalosti jich zničeno, dílem roztroušeno po mnohých sbírkách.

Nejstaršími typickými osadami jsou Selmice, Řečany a Svinčany. I jinde v Polabí jsou zachovány staré mohutné dřevěné stavby, tak selské statky č. 11 v Bezděkově a č. 14 v Opočinku svým nesetřeným svérázem jsou skvělou ukázkou lidového stavitelství.

Do let 50tých min. stol. chodili na vsích ještě v kroji. Muži nosili režné košile, o svátcích tenčice vyšívané, s modrými límečky, po kolena sahající koženky, chasa manšestrovky. Vesty nosili ke krku zapjaté, přes ně kazajky sametové aneb kamizoly s olověnými knoflíky. Hospodáři nosili dlouhé šosáky neb kožichy. Na hlavě nosili kastorové klobouky, nejvíce však pankrotky, vydrovky a beranice; na nohách pak bílé punčochy, opánky s přeskami a nejvíce shrnovačky. Ženy nosily kanafasky, kabátce, mezulánky, přes prsa šátek; na hlavě šátky na pokos, na babku; v neděli a jindy bílé vyšívané holubinky, čepce zlaté a stříbrné, přes sebe pleny bílé, vyšívané i zlatem. Ještě posud mnohé pěkné kusy se uchovávají v truhlách jako milé památky po prababičce.

Okres přeloučský má rozlohy 2.3 km^2 (22.020 ha); má 1 město, 1 městys, 46 místních a 52 katastr. obcí; 6 velkostatků drží 43% půdy, lesy zaujímají 40% a orná půda 54% plochy.

Čítá (1910) 3580 domů s 23.516 obyv. (23.401 Č., 85 N.). Dle náboženství jest 20.643 katol. (87.79%), evang. helv. v. 1879 (7.99%), ev. augsb. v. 836 (3.55%), židů 185 (0.67%).

Král. kom. okresní město

PŘELOUČ leží na levém břehu Labe, při st. dr. Praha-Vídeň a odbočce do Váp. Podola. Jdouce z nádraží Nádražní tř. po silnici, mineme z leva

na mírném návrší letohrádek J. Diviše v barokním slohu, dle plánů arch. R. Křiženeckého, ulicí Jungmannovou přejdeme náměstí sv. Václavské, kde ve stínu kaštanu, naproti dřevěnému domku se zdobenou lomenicí — zbytku to předměstských starých domků — stojí socha sv. Václava a za ní v ulici v levo stojí zájezdní hospoda č. 168 »U českého lva«, zbytek bývalého dvora Talacků z Ještětic.

Dále dojdeme do tř. »Tesánkovy«, přejdeme Švarcavu, shlédneme skupinu městských domků s malebnými štíty, po pravé straně hotel »U korunního prince«, po levé straně upoutá naši pozornost pěkný štít bývalé

Tesánkova ulice se záloženským domem v Přelouči.

sladovny. Naproti jest vchod do městského sadu, zřízeného Obč. záložnou, v jehož průčelí stojí poprsí zakladatele J. Dítěte z r. 1893 od B. Schnircha.

Na konci této ulice zdvihá se Záloženský palác, vystavěný v l. 1899—1901 v renaissančním slohu dle plánů R. Křiženeckého. S jeho balkonů a arkýřů jest pěkný pohled na město i okolí. Kromě několika spolků jest v něm umístěna městská knihovna, Quisova čítárna a Polabské městské museum. Uzavírá východní stranu náměstí, které tvoří obdélník. Domy na jižní straně zachovaly si podloubí. V čís. 25 na dvoře stojí synagoga a v témž čísle bydlil od r. 1884—1908 Ladislav Quis, básník a spisovatel (nar. 5. II. 1846, zemř. 1. IX. 1913). V sousedství jeho v čís. 24, v hostinci »U jelena« vzaly svůj původ mnohé rozmarné historky a anekdoty o Přelouči.

Na záp. straně je okresní dům, v němž jsou úřadovny okr. zastupitelství a okr. hosp. záložna; s ním sousedí c. k. okr. soud s věznicí a berní úřad. Na místě této budovy stávala radnice jednopatrová, se štítem gotickým. V předu věž s hodinami, krytá šindelem, nesla na hrotu cís. orla, v zadu vypínala se vížka, jejíž zvonek vyzýval poplatníky ku placení kontribuce. R. 1809 tato radnice požárem velice utrpěla. Dle podání stávala zde tvrz Kapouna ze Svojkova, dle jiných Jana a Václava, válečníků z Kladna.

Radnice a školy v Přelouči.

Na sever. straně na místě bývalé radnice s věží a hodinami, staré školy, pivovaru a domu Adamcova stojí nová školní budova. Na záp. straně pak jsou obecní úřadovny. Vystavěna v l. 1880—82 dle plánu V. Kaury z Prahy. Nad hlavním vchodem stojí sochy J. A. Komenského a Tomáše ze Štítného od V. Schejbala z Poděbrad.

Za ní na sev. straně, v stínu jejím, krčí se farní kostel sv. Jakuba ap., který dříve vévodil městu i okolí. Na záp. straně je ulice Semínská, z níž v pravo sejde se „v lázních“ uličkou Opatovickou k Vratislavovu náměstí na Důl. Na konci Semínské ul. je evang. kostel ref. církve s farou z r. 1905 v české renaissanci dle plánu arch. R. Křiženeckého; vnějšek budov vyzdoben je sgrafity a citáty z Písma. V sousedství stojí bývalý Pavlův dvůr s pěknou zahradou, od r. 1834 pivovar, jehož obytné stavení nese směle mansardovou střechu.

K západu od podloubí vede ulice Poděbradova, v níž na pravo jest poštovní, telegrafní a telefonní úřad, na náměstí Přemyslovo, kde konávaly se dobytčí trhy. Zde posud stojí zájezdní hospoda „U Libuše“, kde za dob formanských bylo velice hlučno. Nad podloubím k jihu vede ulice

Komenského s rodinnými domky, nad nimiž zdvihá se budova zimní hospodářské a letní hospodyňské školy, vystavěná nákladem země r. 1907.

Na náměstí stojí socha sv. Jana Nep. z r. 1704, darovaná od některého z hrabat z Věžníků. Na místě nynějšího stojanu na vodu stávala kašna, zbudovaná v XVI. stol. při stavbě Opatovického náhonu, do níž přiváděla se voda potrubím z lesa »v Hájku«; místo ní r. 1839 postavena nová kamenná kašna, která byla odstraněna. Na jejím místě bude zbudována nová kašna dle návrhu arch. B. Dvořáka z Pardubic.

Kostel a školy v Přelouči.

Z nejstarších budov přeloučských jest kostel sv. Jakuba ap. větš., který byl již 1350 farním, kdy byly postoupeny litomyšlskému biskupství 4 dekanaty archidiakonatu Hradeckého. Kostel s kamennou věží vyhořel r. 1641, ale byl r. 1646 obnoven.

V dobách husitských a reformačních konali zde katolíci své bohoslužby. Loď je sklenuta goticky, světlo padá do ní se strany západní dobře uchovaným románským okénkem. Malý presbytář připomíná románskou apsidu. Na hlavním oltáři je obraz »Stětí sv. Jakuba ap. v.« od Köppela, žáka Brandlova, který též maloval obrazy na postranních oltářích. Nápisy na stropě a stěnách i cechovní odznaky 7 řemesel z r. 1646, po obnově chrámu, byly r. 1782 zamalovány a nahrazeny malbami jesuity J. Kramolina, z nichž nástropní představují výjevy ze života sv. Jakuba a z dějin biblických a nástěnné pestré festony. Pozornosti zasluhují pod chorem v levo 4 cechovní lavice s vykládanými cechovními odznaky z r. 1737 a 1752 a cínová křtitelnice z r. 1641. Na zděné zvonici jsou 3 zvony z r. 1640, 1737 a 1810.

Ve zdi zvenči k náměstí jsou zasazeny 2 náhrobní kameny. Větší s podobou rytíře a s nápisem již nečitelným náleží snad rytíři Kapounovi

ze Svojkova anebo rytíři Kladenskému z Kladna. Menší představuje panenku, u jejích nohou ptáček (rubecula) a kolem nápis: »Leta 1626 w nebeskau radost wessla Elisska dcera Karla Rubekuly Nowoprazskeho fararze v Przelauczi« (dcera posledního faráře podobojí).

Kolem nynějšího kostela stával hřbitov, který v r. 1680, kdy mor v městě zuřil, nestačil, proto založen nový u kaple P. Marie na »sv. poli«.

Chrám sv. Jakuba v Přelouči.

V levo pod kostelem stojí fara, jež bývala dřevěná. Po požárech 1741, 1801 a 1806 znova vystavěna s mansardovou střechou, která k její škodě r. 1912 nahrazena plochou střechou taškovou. Farní pamětní knihu r. 1733 založil Ferd. Grimm a r. 1846 Fr. Lukeš. Dle nich v době protireformační patřily k faře přeloučské fary v Bělé, Bohdanči, Zdechovicích, kaple v Semině a Kladrubech, filialní kostely v Živanicích, Řečanech, Lipolticích a Lepějovicích. Nedivno, že v té době pro nedostatek katol. duchovních rozmohli se ve farnosti deisté a marokáni, kteří ve Spitovi-

cích, Jankovicích, Brjohu, Seníku a j. měli dosti přívrženců.

Na jihových. straně za městem, při silnici pardubické rozkládají se přeloučské hřbitovy.

Dřevěnou kapli Bl. P. Marie vystavěl za moru 1680 farář Adam Lorenc a přenesl do ní marianský obraz, v jehož zázračnost lid věřil. Pro vzrůstající počet poutníků kaple nestačila, proto počato 1682 se stavbou zděného kostela, jenž dokončen 1684. Hlavní oltář daroval tehdejší majitel blízkého Štěpánova svobod. pán. F. Vojt. Cigán z Černé, jehož znak na něm se spatřuje. R. 1776 postaveny ambity.

Barokní kostelík má v průčelí dvě věže, původně jehlanci končící, které v r. 1881 dle plánu Frant. Schmoranze ze Slatinan zvýšeny v lucerny. V severní věži visí zvony z r. 1566 a 1687.

Na zdejším hřbitově odpočívá vedle jiných, o město zasloužilých mužů, Frant. Veverka, vynálezce ruchadla, nar. 3. III. 1799 v Rybitví, zemř. 12. II. 1849 v Přelouči v čís. 222. Pamětní deska na věži zasazená připomíná sice, že tu pochován, leč hrob neznám.

Za katol. hřbitovem prostírá se hřbitov evangelický, kde odpočívá Boh. Mareš († 1901), evang. farář, spisovatel a vykladatel spisů Husových.

Za ním pak hřbitov židovský. Původní nalézal se v Hajcích, který dle smlouvy 16. října 1680 zakoupil Abraham, žid Frýdlandský od obce za 4 kopy gr., kus 3 sáhů zdélí a 3 sáhů šířky, který mohl dát sobě zahraditi a »volně pohřbu v témž místě požívati«. Smluveno, aby z každého těla mrtvého dříve 30 gr. míš. a přespolní žid 1 kopu míš. do důchodu obecního povinen byl odvésti. V sousedství katol. hřbitova stojí pivovar Vlad. Sekerky, založený r. 1864; zde skrýval se K. Havlíček při svém pronásledování. V letech 70tých se zde soustřeďoval všechen ruch vlastenecký a dleli tu často přední mužové národa.

Partie z přeloučského hřbitova.

Na křižovatce silnic k Pardubicům a Mokošínu stával od r. 1822 městský chudobinec, zřízený z nadace šlechetného pána Davida Střely

z Rokyc, majitele Štěpánova, který pro ni r. 1551 daroval kus role v Trapči u »Hájku«; chudobinec nyní jest v Lipinách.

Při Labi jakožto rozhodujícím činiteli pro vznik sídla, u nynějšího přívozu na Důle, můžeme hledati počátky osady Přelouče, která majíc výhodné přirozené podmínky k rozvoji rostla; ale pro časté povodně usazovalo se obyvatelstvo výše od povodí na výšinách k Labi přilehlých.

Ještě r. 1086 byla Přelouč vesnicí, kterou Vratislav II. (král I.) ještě s jinými daroval klášteru Opatovickému. Mniši horlivě pečovali o rozkvět osady. R. 1261 byla na žádost opata Opatovického od krále Přemysla II. povýšena na městečko a obdařena městskými právy. A zdá se, že odtud okolní zboží své spravovali. Opat Částka dle Neplacha Přelouč r. 1289 nákladně obnovil a nejspíše městečko opevnil a branami opatřil. To majíc trhy, se rozšiřovalo, bohatlo.

Války husitské Přelouče neušetřily. 14. ledna 1421 pan Jan Městecký z Opočna a Mikeš Divuček z Jemniště, přátelé krále Sigmunda, s Horníky a ještě jinými král. městy se spojili a u veliké síle Tábory v Přelouči náhle přepadli a města dobyli.

Po vypálení kláštera Opatovického přešla Přelouč r. 1437 na Diviše Bořka z Miletínka, jenž však dlouho zboží přeloučského neužíval, neboť téhož roku zemřel. Zboží přešlo na bratra Jetřicha z Miletínka, který 1440 je zase postoupil synu svému Vaňkovi.

Po vymření tohoto rodu připadlo zboží králi Jiřímu Poděbradskému, který je r. 1463 zapsal komorníku svému Purhartu Kamarétovi ze Žirovnice ve 1200 kop gr. do jeho života. Po něm dostal to zboží Jan Mandelík z Chrastu. Po jeho smrti držel je sám pan Jiří Poděbradský, neboť r. 1477 jsou majiteli synové jeho Jindřich a Hynek, knížata Minsterberská, kteří se potom o ně rozdělili. Kníže Jindřich dostal zboží Přeloučské, ale pro veliké dluhy byl přinucen je zastaviti r. 1482 Štěpánovi Andělovi z Ronovce, pánu na tvrzi Štěpánovské, a jeho staršímu synovi do jejich života. Zástavu tu r. 1483 král Vladislav II. potvrdil. Ale 11. září 1518 Štěpán Anděl z Ronovce prodal zboží Přeloučské za 2500 kop gr. panu Vilému z Pernštejna, který je spojil s panstvím pardubským, při němž zůstalo až do dnešní doby.

Vilém z Pernštejna (zemř. 1521) v pusobení svém podobal se Karlu IV. Jeho hospodářská činnost v tehdejším věku byla vzorná. Na statcích zakládal pivovary, vedl obchod, napouštěl rybníky, stavěl průplavy a zřizoval mlýny. Zachovaný urbář svědčí o řádné hospodářské správě a činnosti. Za Pernštejnů dostala Přelouč mnohé výsady. K žádosti Jana z Pernštejna udělil jí r. 1540 cís. Ferdinand I. erb sv. Vavřince s roštem ve zlatém poli. Jaroslav z Pernštejna, syn Janův, liboval si v přepychu, vedl život rozmařilý a zadlužil se velice. Panství Pardubské zalíbilo se tehdy arciknížeti Maximilianovi a proto koupeno od komory královské

za 200.000 kop gr. č. i se zbožím přeloučským, jež zůstalo v držení jejím do počátku min. století.

Správu panství vedl hejtman, jenž v městech konšely dosazoval. Prvním hejtmanem byl Burjan Svítkovský ze Škudl.

Za dob, kdy panství Pardubské bylo majetkem královským, byla Přelouč mnohými výsadami obdařena.

Ve čtvrtek po sv. Lucii r. 1580 bylo městečko Přelouč od cís. Rudolfa II. na město vysazeno a vyzdviženo. Od té doby byla Přelouč městem komory královské a zvána »královským komorním městem«.

Nadešlo stol. XVII. a s ním mnohé bouře s krutými následky.

V dobu panování Rudolfa II. spadá událost, obšírně vylíčená v J. F. Devotyho Popsání řehole Cistercienské r. 1824. V Sedlci opat Jakub II. r. 1553 nalezl v kostnici poklad 10.000 dukátů a drahými perlami vyšívanou opatskou korunu. Když vojsko Pasovské vtrhlo do Prahy a zde pleněny kláštery a mstěno se na mniších, tu Jakubův nástupce, opat Matouš Sartorius obávaje se, aby také klášter Sedlecký vydrancován nebyl, sebral onen poklad a vydal se s převorem Tobiášem Majerem do kláštera pardubského. Po odchodu Pasovských z Čech vracel se opat s pokladem. U samé Přelouče s vozu si vystřelil a náhodou broky od kamene odraženými kolemjdoucí ženu (podobojí) silně poranil. Z toho vznikl povyk, udeřeno na zvon, sběhl se lid, který opata zajal, k primasu města dovedl, a nedbaje na žádné zadostiučinění ani zástavu, ukrutně posekal, ano života zbavil a nemálo věcí od něho pobral. Nevinný převor Majer, obávaje se podobného soudu, dal se na útěk, ale byl dopaden, zabit a do Labe uvržen. To stalo se 19. února 1610. Hejtman pardubský Jan Gersdorf z Malšinic potom to vyšetřoval a vinníky potrestal.

Rudolf II., odřeknuv se české koruny ve prospěch bratra Matyáše, vymínil si jen Pražský hrad a k výživě panství a zámky, mezi nimi i panství pardubské, avšak málo jich užil, zemřev r. 1612. Po smrti jeho spadlo panství pardubské opět na komoru královskou.

V Přelouči byli kněží pod obojí od r. 1530. Pan Vilém z Pernštejna, ač katolík, přál úplně svobodě náboženské. Jeho vnuk Jaroslav však nepřál pod obojím a Českým bratřím a ze svých statků je vypovídal. Po bitvě bělohorské byla, jako v celé zemi, i na panství pardubském krutě prováděna protireformace. Úkolem tím pověřen hejtman Kašpar Celler z Rosenthalu a na Hrochově Týnci.

Zvláštní instrukcí krajským hejtmanům v červenci 1624 urychlila dílo protireformační; 1625 následovala výzva k měšťanstvu a obyvatelstvu usedlému a cís. nařízení, dle něhož všichni poddaní panství pardubského mají ke katolické víře přestoupiti. Kdo přestoupili, těm vrácena jich zadržená práva. Následkem toho r. 1628 opustil Přelouč poslední farář Karel Rubekula (Čermák Novopražský). Již za něho r. 1627 dosazen katol. farář, minorita Silverius Markovič.

Že dílo protireformační v Přelouči brzy dokonáno, dosvědčuje, že již 22. června 1630 Ferdinand II. potvrdil městu všechna před tím daná privilegia.

V nešťastné válce 30leté zakoušelo město velice od procházejících vojsk. Jako v r. 1608, tak i 1641 vyhořelo město i s kostelem. V r. 1643 táhl Torstenson z Kolína k Pardubicům a zle řádil v městě po požáru schudlém i v okolí.

R. 1706 stály brány pražská a horská, za nimiž město znenáhla se rozšiřovalo. R. 1707 shořelo město po třetí; na to r. 1712, kdy v kostele chytlo, shořela i na radnici vížka.

Ve válce s Prusy byla Přelouč sužována procházejícími vojsky císařskými a pruskými. Tito zvlášť zle řádili po vyhrané bitvě u Chotusic roku 1742.

Císař Josef II. jeda r. 1786 Přelouči uviděl schátralou dřevěnou školu; i nařídil vrchnímu panství vystavěti novou z kamene. Dlužno připomenouti, že město mělo školu již v 16. stol. a posílalo své syny na universitu. Na vydržování školy dáván plat jak z důchodu městského, tak ze mlýna výrovského.

Od r. 1794 měla Přelouč magistrát s purkmistrem a jedním zkoušeným radním. R. 1808 shořela věž kostelní, fara a r. 1809 vyhořely 42 domy, kostel, fara i radnice. Po válkách napoleonských r. 1815 prošlo městem mnoho oddílů vojska ruského. Tehdy začaly se v okolí přeloučském pěstovati brambory ve větší míře nežli před tím.

Měšťanstvo vystavělo v l. 1824—1833 silnice u města. R. 1836 stavěna nová cís. silnice s kanály u labského mostu ke Břehám a r. 1839 vystavěn labský most. Velký pokrok ve vývoji města způsobila stavba železnice z Prahy do Olomouce, s níž počato v září 1842. Jízda zahájena 20. srpna 1845. Pravidelná doprava na trati počala 1. září 1845. Jízda z Přelouče do Prahy trvala 4½ hodiny a platilo se za osobu ve III. třídě 96 kr., ve II. třídě 1 zl. 32 kr., v I. třídě 2 zl. 16 kr. Denně jezdil jeden vlak osobní, jeden poštovní a jeden nákladní.

Po vyhlášení konstituce vydán patent, kterým povolána národní stráž či garda k ochraně majetku. V Přelouči utvořila se 1848, čítala 81 oudů, z nichž bylo 62 řemeslníků; měla svou pečeť, v prostřed českého lva a nápis: Pečeť národní stráže v Přelouči. Velení bylo české, pilně se cvičila ve zbrani, ale v bouřích svatodušních Praze na pomoc nevytáhla. Když r. 1849 dána ústava, rozešla se r. 1851, zbraň složena v Králové Hradci, za niž od státu dostalo se náhrady 301 zl.

Od těch dob však sebevědomí občanstva se probouzelo, k čemuž přispěly Havlíčkovy noviny, mající veliký vliv na politické probuzení našeho lidu. Středisko národovců přeloučských bylo »U modré hvězdy« (čís. 419), odkud vycházely mnohé popudy vlastenecké. Z té doby Přelouč honosí se i svým časopisem. Kněz-vlastenec F. B. Lukeš vydal 1. ledna

r. 1849 první číslo »Ohlas z Přelúče«. V l. 70tých probouzel národní sebevědomí zpěvácký spolek »Vojmír«, od 80tých Občanská beseda, divadelní ochotníci a od 90tých Sokol.

Národopisná výstavka 1893 dala základ k Polabskému městskému museu, zal. r. 1902 a umístěnému ve věži Zál. paláce; pečuje o něj musejní spolek, jest však majetkem města. Obsahuje praehistorické nálezy z okolí, bohatý městský archiv, tisky i památky historické a umělecké z minulých dob, sbírky polabských výšivek všeho druhu, zbytky krojů, různé potřeby selského a městského lidu, osvětlující vývoj života předcházejících pokolení, ukázky prací zlatnické školy v Turnově, keramické v Bechyni, zámečnické v Hradci Králové, dřevařské ve Val. Meziříčí, perleťářských kursů v Přelouči, jichž výrobky vzbuzují obdiv. Bratří Josef a Alois Topičové, rodáci, darovali museu modely staveb domorodců australských, lovecké zbraně a ptactvo (Nový Zéland). Místní památkou je vyřezávaná korba (lev) na saních, na kterých právovárečníci o maškaře městem projížděli. Museum chová vysvědčení K. H. Máchy, jeho dopis rodičům, a skladbu Fr. Škroupa.

Přelouč čítá 3805 obyv. v 531 domech (z toho 42 Němce), 3469 katol., 3 ev. augsb. v., 278 ev. helv. v., 55 židů.

Přelouč je sídlem expositury c. k. okr. hejtmanství v Pardubicích, okr. zastupitelství, c. k. okr. soudu, berního úřadu, techn. fin. kontroly, poštovního, telegrafního a telefonního úřadu, četnické stanice, odd. fin. stráže, farního úřadu katol., evang. ref., žid. náb. obce; posádkou jest 3. švadrona c. a k. 11. pluku hulánů. — Je tu smíš. obecná škola 5tř. (1553), 3tř. měšť. chlap. se IV. ročn., 3tř. měšť. dívčí, pokrač. šk. živnostenská, zimní hospodářská a letní hospodyňská škola, kurs uměl. prací z perleti.

V Přelouči jsou 34 spolky, 6 živnost. společenstev a obchodní gremium a 3 stálá divadla (Zál. dům, Libuše, Černý kůň). Občanstvo se živí vedle řemesel i orbou a obchodem. Perleťářství od r. 1858 druhdy velmi rozšířené utrpělo ochrannými cly sousedních států velikou pohromu.

Z rodáků nutno vzpomenouti pilného pracovníka prof. Jana Slavíka, spisovatele a zem. škol. insp. pro střední školy na Moravě (* 1842, † 1906 na Smíchově), a prof. dra. Eugena Mušky, spisovatele, zeměpisce (* 1876, † 1907).

U zastávky st. dráhy i odbočky k Váp. Podolu rozkládá se na levém břehu Labe obec Valy (372 ob.); jest zde dvůr, labský mlýn s převozem k Mělicům. Chaloupky jsou ještě vesměs dřevěné. U vtoku Zlatotoku do Labe a mlýnského náhonu stávala tvrz, kde nyní na pahrbku stojí dvě stavení »Na hrádku« se zachovanými valy. R. 1401 uvádí se Jošt z Valů, r. 1485 Jindřich Dubánek z Duban, r. 1505 Jiřík Pávovec z Bořetína, a hned na to Kunat ml. a Diviš z Dobřenic. Kunat r. 1549 zapsal celé zboží svým synům Jindřichovi a Petrovi Kunatovi. Po smrti Jindřichova syna Jindřicha, zvaného Rozkoš, byl majitelem Mikuláš Dobřenský (zemř. 1582),

syn jeho Jindřich prodal r. 1604 statek Valský manž. Marušce Dobřenské z Bubna; po smrti její připadly statky Karlovi Kunatovi a Kateřině Veronice provdané za Ladislava Lukavského z Lukavice. R. 1637 přikoupila Kateřina ke své polovici ještě bratrův podíl za 6500 kop míš. Po smrti její připadl r. 1663 třetí díl panství, statek Valský, Veselí, Lepějovice a jiné vsi Sobině Kunhutě Lukavecké, po ní pak r. 1694 Albrechtovi Ladislavovi Kapounovi ze Svojkova, jenž jej 1703 prodal Rom. Jan. Fr. hraběti Thunu na Cholticích, jehož rodu podnes náleží.

Tvrziště »Valy«.

Nad ním při Labi stávala ves Crkaň, dnes pouze les s rybníčky »Na Crkani«, která v 15. a 16. stol. patřila ke stolnímu statku biskupství Olomúckého v Jezbořicích.

Od Valů na vých. na levém břehu Labe stojí prastará osada Opočinek, vlastně dvě vsi při sobě, totiž prvotně Opočen na háji aneb Háje ves a Opočinek. Oboje patřily od r. 1131 k Jezbořicům a biskupství Olomúckému. V XV. stol. byly v zápisném držení a od r. 1491 patřily ke Kunětické hoře, pak k Pardubicům.

Při silnici valsko-choltické, půl hodiny od Valů, je ves Veselí Odrané (s 301 ob.). Tvrz stávala na návrší při čís. 13., zvaném dosud »Hrádeček«, z níž zachován pouze sklep. Ves připomíná se r. 1401. Tvrz vystavěli teprve Dobřenští, kteří se uvázali ve Veselí r. 1540; pravděpodobně to byl Zdeněk starší, který r. 1555 koupil ves od Kunky z Dobřenic a neměl kde sídliti. Po něm od r. 1607 drželi tvrz synové Jan a Petr st. z Dobřenic, který r. 1613 prodal Veselí Marušce Dobřenské z Bubna; ta je odkázala dceři provdané za Ladislava Lukavského. Při rodě tom zůstalo Veselí až do 1703, kdy přikoupeno k Cholticům.

Od Valů čtvrt hodiny, při trati do Váp. Podola, stojí jednopatrová myslivna, opodál v hloubi lesa kostel a hájovna (býv. škola do r. 1828). Jest to zbytek vsi Lepějovic, která stávala na poli řeč. »V Hati«; z tvrze zachovaly se pouze valy u myslivny při rybníku Hlubokém, asi 50 kroků sev. od kostela. Lepějovice se připomínají již r. 1167 jako ves se dvorem kláštera Litomyšlského. Tvrz byla r. 1506 již pustá a ves zanikla ve válce 30leté. — Starobylý kostel sv. Michala s idyllickým hřbitovem v lese opodál hráze s mohutnými duby měl r. 1350 svého plebána. Na věži zvon z r. 1554.

Kostel v Lepějovicích.

Jihových. odtud rozkládá se dědina Bezděkov u Choltic (421 ob.). Ves náležela ke zboží bisk. Olomúckého; pak měla několik různých držitelů, z nichž od posledního Václava z Nestajova a Žehušic ji r. 1491 koupil Vilém z Pernštejna.

Typický dřevěný statek polabský je čís. 1., jehož vrata v let. 50tých měla ještě vížku se zvonkem, naproti němu, nad rybníkem, stojí bývalá zájezdní panská hospoda s podloubím, u níž stávala panská kovárna, podobně stavěná. To jsou zbytky lidového stavitelství.

Na jih odtud stojí dvůr Luhy, na jehož místě stávala ves, jež ve válce 30leté zanikla.

Na záp. čtvrt hodiny po silnici k Cholticům je samota Medenice s býv. mlýnem a vysušeným rybníkem.

Podél trati přijdeme k nádraží choltickému, od něhož vede na jz. silnice do městyse Choltic (108 domů s 878 ob.) se zámkem, anglickým parkem a oborou. V parku jsou zachovány zdi a sklepy bývalé tvrze pánů z Choltic.

ZÁMEK V CHOLTICÍCH.

Nejstarší známý držitel Choltic byl Beneš z Choltic, který se již r. 1285 připomíná. Na konci XIV. stol. bylo Cholticko rozděleno na dvě polovice, z nichž jednu držel Jindřich Lacembok z Košumberka, druhou Vaněk Sekyrka z Choltic. Koncem stol. XV. vešli v držení obou polovic Boubínští z Újezda, kteří se zvali odtud Choltickými; a sice byli to braří Jaroslav a Petr, kteří se o zboží na polovic rozdělili. Syn Jaroslavův Pavel zadlužil svou polovici tak, že mu byla prodána a dostala se v držení Jana Pleského z Levína; poručník dědiců jeho, Mikuláše a Jiříka Rohovládů z Bělé prodal ji r. 1542 panu Jiříkovi z Gerštorfu, který již rok před tím 1541 koupil od syna Petrova Diviše Boubínského z Újezda jeho díl. Tak byly zase obě polovice spojeny v rukou jednoho pána.

K Cholticku přikoupil mnohé okolní statky; jeho přičiněním snad byly Choltice povýšeny na městečko. Okolo r. 1542 oženil se s Kateřinou ze Svojšic, jejíž synové z prvního manželství, Albrecht a Beneš Benedové z Nečtin r. 1553 Jiříkovi prodali po ní zděděné zboží Svojšické. Jiřík zemřel r. 1558 poručiv svůj statek svému synu Bernardovi a vnukům po svém starším synu Janovi; Bernard si vzal zámek Choltice s městečkem, vsi Chrtníky, Veselí, Svinčany, Poběžovice, Tupesy, Loděnice, Urbanice, Lipoltice, Vícemilice Dolní, několik mlýnů a dvorů. Po něm od r. 1574 držel zboží Jiřík ml. z Gerštorfu, jenž byl hejtmanem kraje chrudimského; r. 1609 zvolen za defensora, přiznávaje se, jako všecko obyvatelstvo zboží jeho, k podobojí. Manželkou byla Johanka Střelova z Rokyc. Zemřel r. 1613 a správy zboží ujal se syn Štěpán místo nejmladšího nezletilého Jindřicha, který za nedlouho z historie vůbec mizí.

V bouřných dobách po r. 1618 stáli bratři Bernard Mikuláš a Štěpán z Gerštorfu při straně zimního krále Bedřicha, začež odsouzen Bernard ku ztrátě třetiny svého zboží a Štěpán ku ztrátě dvou třetin. Choltice a Svojšice r. 1623 prodány Krištofu Šimonovi svob. p. z Thunu, nejv. hofmistru kr. Ferdinanda III., jenž skoupil několik konfiskovaných statků. R. 1629 povýšeni Thunové do stavu hraběcího. Zemřel r. 1635, raněn byv v bitvě u Nördlingen. Vnuk jeho, syn Sigmunda hr. Thuna, Romedius Konstantin (nar. 1641 v Cholticích) stal se pánem zboží choltického a učinil z něho majorát, † 1700); po něm byl Rom. František Jan (zemř 1719), jehož vdova prodala zboží 1721 Václavu Chotkovi, svob. p. z Chotkova. od něhož 1722 je koupil Norbert hr. z Trautmansdorfu, ale již 1731 Marie Filipína z Thunu koupila zboží pro syna Jana Jos. Antonína, od té doby náleží hraběcí rodině Thun-Hohensteinské. Nynější panství Choltické vzniklo spojením 5 rytířských statků: Choltic, Svinčan, Svojšic, Štěpánova a Valů.

Zámek jest budova patrová, vystavěná v obvyklém slohu XVII. stol., k níž přiléhá pěkný angl. park s daňčí oborou, v níž pravou ozdobou jsou staleté duby.

Ježto Thunové bydleli buď v Děčíně nebo v Praze, zámek zdejší zpustl velice a teprve Romedius Konst. hr. z Thunu (1641—1700), zakladatel majorátu choltického, jej přestavěl, opevnil hradbami a obehnal příkopy, terasami a zvedacím mostem, který později zasypán. Zámek jest jen do polovice hotov; dle původního plánu měl míti 2 křídla s kaplí ve středu. Měl 4 věže s arkýři. Vrata střežili 2 faunové. V 18. stol. ozdobil zámek skvostnými malbami Quirin Jahn (nar. 1739, zemř. 1802), který vynikal nejen jako malíř, ale jako architekt i spisovatel.

Perlou zámku jest kaple, zároveň farní kostel sv. Romedia, vystavěný barokně v l. 1638—1691 hrabětem Romediem Konstantinem. Má půdorys osmiúhelníka s pilíři révovím ozdobenými, kupolovitá klenba končí osmistěnnou lucernou. Vnitřek vyzdoben umělecky prací kamenickou a štukaterskou od Petra Pavla Vaga z ital. města Como. Malby a nápisy na zdech navrhl biskup hrad. Jan z Talmberka. Na stropě lucerny zobrazena jest nejsv. Trojice, kolem níž je 8 obrazu, představujících hlavní cnosti sv. Romedia.

V kupoli jest 16 obrazů ze Starého Zákona, pod nimiž jest několik erbů hrabat z rodu Thunů a Salmů s nápisy; na pilířích jsou sádrové sochy sv. Petra a Pavla, čtyř evangelistův a čtyř círk. učitelů; mezi nimi jest 10 výjevů ze života sv. Romedia a nad těmi znak Salmů a Thunů. Pod nimi jest obraz světce, kterak vymítá zlého ducha a naproti němu vidění sv. Vigilia po smrti sv. Romedia. Na 5 slepých oknech jsou malby: hradu Hohenwartu hrabat z Thaurů, z nichž pocházel sv. Romedius, poustevny sv. Rom. v údolí Kastelpfundském v Tyrolsku, hradu Thaur a hradu Andechs.

Pod okny jsou sádrové sochy »kacířů«: Aria, Šimona čaroděje, Nestoria, Luthera, Kalvína, Husa a Jeronýma. Ostatní části stěn vyplněny jsou sádrovými tvary rostlinnými a zvířecími.

Obraz sv. Romedia na hlavním oltáři maloval 1691 J. M. Rottmayer ve Vídni. Někdejší tabernakulum z 75 hřiv. stříbra zhotovené, r. 1810 dáno vládě s jiným stříbrným náčiním; nynější dřevěné tabernakulum a cínové sošky jsou z r. 1811. V sakristii bylo 13 obrazů (Kristus s 12 apoštoly), vydávaných za díla Skretova, nyní zavěšeny jsou v oratoři; na zdi sakristie jsou malby: Smrt sv. Romedia a zázraky při jeho pohřbu.

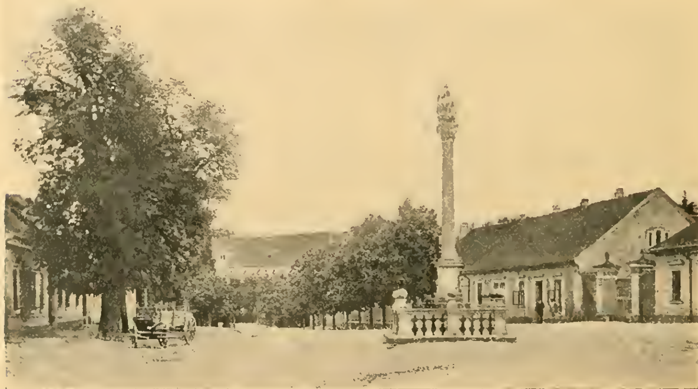
Vedle kaple nalézala se lékárna pro chudé, kterouž bohatě nadal lidumil Rom. Konst. hr. z Thunu. Amand Friedenfels, kaplan, popsal latinsky tento kostel r. 1691 a vyzdobil četnými mědirytinami.

Při silnici ke Stojicím, na místě nynější, stála kamenná zvonice, opatřená hodinami se zvony z r. 1627, 1691 a 1780, jež r. 1848 vyhořela.

Z náměstí zámeckého, na němž naproti faře stojí socha nejsv. Trojice, přijdeme na Školské náměstí, jež zdobí t. zv. vlašský dům (č. 27), kde bydlili vlaští umělci v 17. stol. pracující na výzdobě zámecké kaple. Náměstí vysázeno jest lipami, ulicí na vých. přijdeme ke hřbitovu z r.

1787; zde rodinná hrobka hr. Thunů z Hohensteinu a Kristus na kříži z karrarského mramoru tesaný, italská práce. Povšimnutí zasluhují 2 kované kříže náhrobní z r. 1708.

Na hřbitově odpočívá básník Bohdan Jelínek (nar. 2. VI. 1851 a zemř. 19. V. 1874). Přátelé a ctitelé postavili mu pomník, který odhalen 3. X. 1909. Relief na něm jest práce akad. sochaře Jos. Šejnosta z Prahy. Blízko něho odpočívá mladý druh jeho Frant. Nechvíle (nar. 1848, zemř. 1872), autor monografie Choltic.

Náměstí v Cholticích.

V Cholticích se narodil též malíř Jos. Hellich (* 1807, † 1880); v letech 1860 žil zde Václ. Trnobranský, hospodář. úředník a humorista český.

Nemožno zapomenouti dvou českých pracovníků, kováře Jana Pechmana (zemř. 1882 ve věku 87 let) a koláře Jos. Levinského (zemř. 1864 v stáří 76 let), kteří svým svědectvím potvrdili, že vynálezcem ruchadla jest Frant. Veverka, nikoliv Fr. Kainz, panský hosp. úředník, který r. 1832 vynález ruchadla prohlašoval za svůj.

Pečeť městýse Choltic ukazuje ve štítu mlýnský kámen, nad ním 2 skřížená kladiva hornická. (V r. 1672: Peczet miestycz Colditz.)

Nad nádražím choltickým vypíná se Jánský kopec s třešňovkou, s býv. letohrádkem, ovčíny a samotou, zvané C h u d o b a. Odtud čtvrt hodiny jv. leží ves J e n i k o v i c e (408 ob.) (původně Něnkovice), jež patří k nejstarším osadám v okolí. Byla rodinným sídlem rytířů Něnkovských z Něnkovic. Tvrz připomíná se již r. 1227, kdy Kojata z Hrabišic ji odkazuje Miquardovi. Ke konci XIV. st. drželi Něnkovice bratří Hanek

a Jan. V pol. 15. stol. koupil je Ludvík z Chlumku, který provdal dceru za vladyku Mikuláše z Medonos, jehož potomci psali se Něnkovskými z Medonos; tí prodali r. 1561 Něnkovice Zdeňkovi Komárovskému z Libanic; jeho syn Václav postoupil r. 1578 tvrze se dvorem, mlýnem atd. Smilovi Václ. Myškovi ze Žlunic. Jeho čtyři synové postoupili N. Zikmundovi Čertorejskému z Čertorej a na Skalách. R. 1616 byla majitelkou zboží Kateřina Kořenská z Pichlperka. Po Kořenských za války 30leté držel zboží Petr Bořek Hamza ze Zabědovic, po jehož smrti 1648 (tehdy již se říkalo Jenkovice) koupeno zboží pro komoru českou. Od té doby zůstaly N. spojeny s panstvím pardubským.

Tvrz Něnkovická stála na místě č. 10, dvur poplužní na místě č. 20, z něhož povstala osada Jenikovice Nové.

Ze stanice choltické vede silnice na j. do starodávné osady S v i n č a n y (622 ob.), zahalené v zeleni ovocných stromů. Uprostřed osady stojí ve stínu starých lip kostel se hřbitůvkem, kolem něhož rozkládají se statky a chalupy. V čís. 8 stávala původní tvrz, z níž pouze část příkopu jest zachována. Již r. 1226 připomíná se vladyka Křišťan a r. 1244 Vlček ze Svinčan. Po smrti Havla ze Svinčan daroval král Václav IV. r. 1385 Svinčany tvrz a dvur Strnadovi z Poděhus. Jindřich Lacembok z Chlumu prodal r. 1397 Svinčany Janovi ze Zdechovic; majitelé se dosti často střídali; r. 1440 byl tu Bohunek z Lepějovic, pak Procek ze Svinčan z rodu Dubánků z Duban, kteří r. 1485 je prodali Janovi Tuněchodskému z Poběžovic. Synovec jeho pak zboží prodal obci města Chrudimě, od níž je koupil Jiřík z Gerštorfu. R. 1612 připadly Bernartovi Mikulášovi z Gerštorfu, jemuž však skonfiskovány a r. 1624 s Urbanicemi a Chrtníky prodány Krišt. Šimonovi z Thunu, jenž je opět spojil s Cholticкem.

Kostel sv. Vavřince, do r. 1764 ještě dřevěný, připomíná se již r. 1350 mezi farními biskupství litomyšlského. Nynější kostel pochází z r. 1768; věž s cibulovitou bání má zvony z r. 1483 a 1591. Za hlavním barokním oltářem na zdi freskový obraz sv. Vavřince od jesuity Jos. Kramolína z r. 1774. Ve zdi kostela i hřbitova vsazeno jest 12 náhrobních kamenů s erby Gerštorfů, Střelů, Andělů, Muchků a Vančurů z Řehnic z let

Kostel ve Svinčanech.

1574—1612. Požárem r. 1913 uvnitř kostela zničeny fresky Kramolínovy. Naproti kostelu stojí jednopatrová fara z r. 1778 s valbovou střechou, jejíž jídelna i chodba vyzdobeny Kramolínovými freskami. Zachovaný archiv je z r. 1683.

K polit. obci náleží 6 domků, tvořících Svinčanskou N á k e l na samých hranicích okresu směrem k Heřm. Městci.

Hájovna u sv. Antonína u Svinčan.

Jižně od Svinčan po silnici asi čtvrt hodiny na vrchu Raškovci rozkládá se osada H o r n í R a š k o v i c e (165 ob.). Zde druhdy býval vydatný lom na mlýnské kameny dle Urbáře Choltického ještě r. 1683 »nejlepší v celém král. Českém«. Od r. 1750 jsou lomy pusty. Skalníci s rychtářem spravovali se zvláštním řádem. Návesní skála jest největší, záp. od ní Bezedná; jiné jsou Breberka a Ovčí jáma. V jedné dosud lze spatřiti nedovykroužený žernov.

S blízké »Vys. skály« jest rozkošný pohled do roviny až k Josefovu. Pod ní k s. jsou rozsáhlé třešňové aleje »na Lebce«, jež v květu poskytují nádherný pohled.

Na jv. odtud leží při erární silnici chrudimsko-čáslavské stará ves S t o j i c e (548 ob.), jež byla r. 1349 farní v biskupství Litomyšlském. Ode

dávna byla příslušenstvím statku Svojšického a s ním připadla r. 1599 k Choltickému panství.

Fara v XVII. stol. zanikla. Kostel Všech Svatých je nyní filiální. Stavba původně gotická zachovala se bez porušení jen v presbytáři a v sakristii, kde zachovány původní dva portály. Z té doby je sanktuarium ve zdi u otláře. V presbytáři oltář Všech Svatých a obraz sv. Václava. R. 1711 přestavěna loď a věž, v níž jsou zvony z r. 1473 a 1557. Na hřbitově ve zdi zasazen náhrobní kámen z r. 1589. Na konci vsi jest dvůr z r. 1700. Na silnici stojicko-choltické morový sloup.

K polit. obci stojické, jz. asi ½ hod., náleží obec Holotín (170 ob.). Byla r. 1413 se Svojšicemi spojena, s nimiž po r. 1620 skonfiskována a prodána Krišt. Šimonovi svob. p. z Thunu.

Od Stojic polní cestou směrem sevzáp. přijdeme do vsi Svojšic (391 ob.), na Zlatotoku ležící.

U dvora stojí tvrz, jejíž zdi, věž s komnatami a sklepy zachovány jsou; překvapí dvě borovice na ssutinách směle rostoucí. Tvrz bývala sídlem pánů ze Svojšic, r. 1365 Mikšíka ze Svojšic. Okolo r. 1415 zemřela na Svojšicích Anna z Mrdic, skrze niž dostaly se Svojšice v držení Ruthartův z Malešova, kteří se pak psali ze Svojšic. V druhé pol. XV. stol. držel Svojšice Jan ze Svojšic (zemř. 1497) a po něm do r. 1523 Petr ze Svojšic, načež zboží to »na Železných horách ležící« se dostalo jeho sestře Kateřině ze Svojšic, provdané prvé za Benedu z Nečtin, po druhé za Jiříka Gerštorfa z Gerštorfu; po něm dědil Svojšice jeho vnuk Jiřík st. z Gerštorfu.

Dcera tohoto Kateřina Mladotová prodala r. 1599 Svojšice Johance Gerštorfové z Rokyc a na Cholticích, kteráž je r. 1615 odkázala Štěp. z Gerštorfu, jemuž však pro rebelii 1620 skonfiskovány a prodány Krišt. Šim. sv. p. z Thunu, který sídlil v Děčíně a zde měl správce. Tehdy Svojšice mnoho trpěly od dragounů Trčkových, kteří r. 1634 tvrz zapálili.

Na cestě v Stojicím, v myslivně, narodila se Julie Sýkorová, dcera lesního, potomní manželka českého publicisty Karla Havlíčka.

Mezi Svojšicemi a Chrtníky jest panská kruhovka, s mocnými vrstvami hlíny cihlářské; při ní je malá osada Cihelna (19 d., 190 ob.).

Morový sloup u Stojic.

Tvrz ve Svojšicích.

Od Choltic jz. po silnici ½ hod. kolem panské obory dojdeme do rozkošného údolí Zlatotoku, v němž roztroušeny domky vísky, zvané Chrtníky (240 ob.), jež se připomínají r. 1407. Z blízkého Havraníku jest pěkná vyhlídka do okolí. Pěkná partie jest u pily s rybníkem, se sráznými skalami.

Za ¼ hod. na j. od rybníka Chrtnického přijdeme do Ledec, jejíž domky jsou malebně roztroušeny v zeleni stromů. V č. 1 stávala tvrz, sídlo to vladyků z Ledec.

Od Choltic sz. (¼ hod.) je ves Jedousov (s 481 obyv.). Druhdy náležela ke zboží Štěpánovskému, kdy jí r. 1540 Zikmund z Ronovce prodal Čeňku Střelovi z Rokyc. Od této vsi sz. (¼ hod.) stojí Horecký dvůr,

na místě něhož stávaly N e c h l e b y, zaniklé ve 30leté válce. Po silnici k s. přijdeme do vsi Š t ě p á n o v a (as 202 ob.).

Původní tvrz stála v nynější bažantnici, kde příkopy a valy naznačují zbytky její. V památkách XIV. st., za doby, kdy již tvrz stála, připomíná se Jan ze Štěpánova, jenž držel r. 1387 ves Štěpánov a Benešovice; po něm tu byl Jan Zdechovec ze Zdechovic. Pak je v dějinách veliká mezera, až zase od r. 1473 držel zboží Štěpán Anděl z Ronovce; jeho nástupce prodal je před r. 1524 Čeňkovi Střelovi z Rokyc. Potomci tohoto drželi je až do r. 1667, kdy Vilém Oldřich prodal je Janu Ctiborovi Jeníkovi Zásadskému z Gemsendorfu. Pak následovali od r. 1678 Pavel Leopold svob. pán z Valderode a r. 1684 Frant. Vojtěch Zigani (Cikán) z Čermné, jehož choť Anna Frant. z Dobřenic prodala Štěpánov r. 1706 Romediovi Janovi z Thunu, jenž jej spojil s Cholticemi.

Odtud na sv. jest ves K l e n o v k a (s 220 ob.), jež patřívala ke zboží Štěpánovskému.

Na silnici jižně od Přelouče (¾ hod.) na výšině je ves M o k o š i n (305 ob.). Uvádí se r. 1086 při zboží kláštera Opatovického, s ním připojena ke Kunětické hoře a s ní k panství pardubskému.

Od Mokošína záp. (¼ hod.) jest ves B e n e š o v i c e (172 ob.) s dvorem popl. Původní tvrz stávala na návsi pod křížem. Jen malé zbytky zdiva se zachovaly. Jeden dvůr kmetcí patřil klášteru Opatovickému, na ostatní části seděl r. 1318 Havel z Brloha. Na konci XV. stol. byl držitelem Zigmund Anděl z Ronovce. Jeho syn Mikuláš 1538 prodal své 2 díly Vilémovi Dobřenskému z Dobřenic, který před r. 1541 koupil jiný díl od Jana Holce z Nemošic a držel vše až k Brlohu. Jeho dcera Eva prodala zboží Jiříku Oděradskému z Hrušova na Dobřeni, kterýž trh 1573 převeden na Bernarta z Gerštorfu a na Cholticích, při nichž zboží odtud zůstalo. R. 1706 již tvrze nebylo. S blízké Vinice pěkná vyhlídka do okolí.

Od Benešovic již. (½ hod.) jest osada B r l o h (388 ob.) s popl. dvorem a mlýnem. Tvrz stávala u rybníka, jehož okolí jest velmi romantické. R. 1318 připomíná se Havel z Brloha. Před r. 1540 drželi Brloh po sobě Diviš, Bošinský z Božejova, Jan Holec z Nemošic, který jej prodal 1541 Vilémovi Dobřenskému z Dobřenic. R. 1602 Eva Stropínova z Dobřenic prodala zboží Adamovi z Valdštejna na Žehušicích.

Jihových. od Brloha (¼ hod.) při silnici P o d v r d y (30 ob.) a od nich vých. přes silnici T u p e s y (109 ob.). R. 1542 byly připojeny k Cholticku. Překvapující jsou krásné vodopády tupeské u rybníka Nadýmáku.

Od Mokošína jihových. (¼ hod.) na výšině jest ves L o d ě n i c e (85 ob.). V r. 1415 jmenuje se vladyka Jan z Loděnic.

Odtud již. (½ hod.) jsou P o b ě ž o v i c e (29 d. s 163 ob.). Na tvrzi zdejší ku konci XIV. stol. seděli bratři Staněk Slaměnec a Martin. V XV.

stol. byly sídlem vladyk Tuněchodských z Poběžovic. R. 1440 připomínají se Diviš a Jan z Poběžovic na sněmě Čáslavském. Tuněchodští vymřeli kolem r. 1731. Tvrz zbořena bezpochyby za vpádu Uhrů r. 1469 a přikoupena potom k Cholticům.

Od Poběžovic vých. (¼ hod.) je osada Podhorky (42 ob.).

Při silnici z Tupes ¼ hod. na jih rozkládají se Lipoltice (429 ob.). Blízká »Lipolt. skála« (vys. 299 m) svými lomy poskytuje hojně staviva.

Zbytky tvrze nacházejí se u čís. 1.; jsou to části sklepu, valu a příkopu. Tvrz připom. se r. 1257, pak 1356 byla sídlem Jana, předka Šorců z Valu, jehož potomci psali se vladykové z Lipoltic. Druhou část vsi držel Jaroš Lacembok z Chlumu a po něm Jindřich. Oba díly sloučil Václav Kavalec z Lipoltic, jenž se stal praotcem nového rodu Kavalců z Lipoltic. R. 1462 seděl tu Jan Litvin z Prudic, později Jan z Duban. Na poč. XVI. stol. drželi Lipoltice Žehušičtí z Nestajova, jimž r. 1547 byly skonfiskovány a prodány Jiřímu z Gerštorfu, jenž je připojil k Choltícku; v jeho rodě byly do r. 1618, kdy pro účastenství ve vzpouře odňaty a prodány 1623 Kríšt. svob. p. z Thunu.

Farní kostel sv. Matouše, v blízkosti bývalé tvrze, býval opevněn a příkopem obehnán. R. 1350 uvádí se co plebanie arcib. Pražského. Do r. 1620 bývali faráři podobojí. Neobsazená fara přikázána do 1783 faře svinčanské, kdy zřízena lokalie a v r. 1855 stala se opět farou.

Kostel byl r. 1870 opraven, 1892 přístavbou zvětšen, při čemž fresky ze XVII. stol. zničeny. Hlavní oltář maloval Jos. Papáček z Chrudimě. Sochy sv. Františka Ser. a sv. Františka de Pauly jsou mistrné práce řezbářské původu neznámého.

As ¼ hod. záp. je zapomenutá samota Májovka, býv. stará hospoda formanská, a za ní osada Pelechov (100 ob.) s roztroušenými domky po údolí a mlýnem. Úvoz se serpentinou jest pěknou ukázkou divokých zdejších skalin.

Za Lipolticemi již. (½ hod.) při silnici s pěkným stromořadím je ves Urbanice (175 ob.). Tvrz stávala na místě č. 1. Na konci XIV. stol. byly rozděleny na tři statky, z nichž dva drželi Prokop a Beneš bratří z Urbanic. V XV. st. byly spojeny v jedno. Tehdy asi v polovici století byla vystavěna tvrz. Ke konci století držel ves Vaněk Bečvář, měšťan v Čáslavi, po něm od r. 1467 Slavata z Chlumu. Tvrz a dvůr v Urbanicích prodala Vaňkova dcera Dorota Prokopovi z Štěnic, jenž jí r. 1486 prodal Slavatovi z Chlumu. R. 1541 přešly Urbanice na Jiříka Gerštorfa z Gerštorfu a sdílely další osudy rodu jejich.

Od Přelouče jz. (¾ hod.) při silnici čáslavské jest ves Jankovice (250 ob.). Jako díl zboží přeloučského patřily klášteru Opatovickému. Roku 1437 zapsány kr. Sigmundem Divišovi Bořkovi z Miletínka, 1482 přešly z rukou knížat Minsterberských v ruce Štěpána Anděla z Ronovce, 1497 přiřkl je král Vladislav II. Vilému z Pernštýna.

Od Jankovic sevzáp. (⅓ hod.) jest ves K o z a š i c e (222 ob.) Povšimnutí hodný jest zachovalý staročeský mlýn. Blízká výšina Vraždy pojí se s pověstí. R. 1227 dal Kojata Kozašice Benešovi. Náležely ke zboží kláštera Opatovického a sdílely s ním jeho osudy.

Jižně (¼ hod.) od Jankovic vede rozkošným údolím senickým silnice, při níž leží obec S e n í k (151 ob.). Náves, protékaná stružkami, jež naplňují rybníčky ve stínu vykotlaných vrb a štíhlých topolů, jest pro osadu typickou.

Seník náležel z části k panství Zdechovickému a z části Žehušickému; měl tytéž osudy jako Benešovice.

Na silnici ½ hod. j. pod Přeloučí je ves L h o t a (227 ob.) se zastávkou státní dráhy.

Jižně od Lhoty (½ hod.) je ves Š k u d l y (180 ob.). Zbytky tvrze vladycké nalézají se při č. 13. Patřila ke zboží kláštera Opatovického, později jako část zboží Přeloučského sdílela další s ním osudy. U vsi záp. vyčnívá z rovinky skalka Čertovka, k níž se pojí různé pověstí.

Ve Lhotě a Škudlech pěstují se hlavně okurky a zelí.

Při silnici od Lhoty ke Zdechovicům jest ves S p i t o v i c e (326 ob.). R. 1467 uvádí se Jan z Sekyřic a Spitovic, r. 1488 Jan Spitovský na Zdechovicích, kterého Štěpán Anděl z Ronovce pohání o plat k podací do Přelouče. Osudy další souvisí se Zdechovskými.

Na jz. od Spitovic leží prastará osada Z d e c h o v i c e (607 ob.). Na tvrzi r. 1373 seděl Ješek ze Zdechovic, pak Jan Zdechovec ze Zdechovic seděním na Štěpánově, jehož dcery Anna a Dorota postoupily svého práva ke Zdechovicům Janovi Voděradovi ze Sekyřic. Tento zapsal 1451 bratřím Petrovi a Janovi Zdechovcům právo své na Zdechovicích tvrzi, dvoru popl. a vsí Spitovicích, Chvaleticích a Labětíně. Jan ze Sekyřic uvádí se r. 1493 jako majitel Zdechovic, které po něm držel Petr Sekerský z Voděrad. Ten však pro veliké dluhy o ně přišel. Rukojmí jeho postoupili je r. 1507 králi Vladislavovi II., jenž je zastavil Mikuláši Trčkovi z Lípy a na Lichtenburce. Ježto stavové čeští na sněmě 1509 mluvili nejen proti zastavování zámků královských vůbec, nýbrž i Zdechovic zvlášť, ježto výhrada se jen důchodův a nikoli statků nemovitých dotýká, král zástavu Zdechovic zdvihl a měl je v držení až do své smrti 1516. Mezi věřiteli královými vynikal Zdeněk Lev z Rožmitála, jenž pro dluh vedl právo na Zdechovice, jemuž byly odhadnuty, totiž tvrz s dvorem popl., pivovarem a mlýnem, vsi Zdechovice, Chvaletice, Trnov (Trnávka), Řečeňany (Řečany), Labětín a Spitovice v 1739 kop, ale to nestačilo na uhrazení dluhu královského. Nebyl dlouho v držení Zdechovic; r. 1520 seděl zde zápisně Václav Lorecký ze Lkouše. Na sněmě r. 1523 způsobeno narovnání s Petrem Sudou z Řeneč, který postoupiv králi statku svého Janovic a Veselí, obdržel za to král. statek Zdechovice. Syn jeho Suda musil r. 1558 nálezem komor. soudu postoupiti Zdechovice Karlu ze Žerotína a na Ko-

líně, jehož syn Jan Lukáš r. 1585 prodal zboží to Hynkovi Vrabskému ze Vrábí, po němž je držel Kerunk Vrábský; od potomků jeho r. 1642 koupil zámek Zdechovice a zboží Václav st. z Věžník a na Malči, jehož potomci byli povýšeni pro zásluhy nejprve do stavu panského (1658), později (r. 1694) do hraběcího, od nich koupil statek r. 1722 Karel Josef hr. Paar, v jehož rodině zůstal do r. 1889, kdy prodán dr. Ottovi ryt. Mettalovi.

Na vršku, skoro na konci vsi, vypíná se chrám sv. Petra a Pavla, vystavěný na místě sešlého dřevěného r. 1716 Leopoldem hr. z Věžník. Na hlavním oltáři jest umělecky řezaný rám. Zvony jsou z r. 1481 a 1582. Kostel byl ve 14. stol. farním. V 15. a 16. stol. byla duchovní správa podobojí. Po bitvě bělohorské byl kostel přifařen k Přelouči až do r. 1689, kdy dosazen administrátor a r. 1704 obnovena fara.

Na místě býv. tvrze stojí zámek, dvoupatrová budova s věží a hodinami. Paarové vyzdobili komnaty uměleckými obrazy. U vchodu na nádvoří stojí kaple obnovená 1911. Kolem rozkládá se zahrada a stinný park, jímž protéká Červený potok. Okolí Zdechovic je romantické, zejména nádherné jsou partie (Kamenné postele, Katovec, Strážník) Proklatec, Hluboký.

Od Zdechovic na sz. na úpatí hory Mikšovy rozkládají se malebně Chvaletice (793 ob.). Tvrz stávala na vých. straně vsi na místě řečeném »Na zámkách«. Ves patřívala klášteru Sedleckému, ale tvrz se dvorem byla statkem vladyckým. R. 1393 byly sídlem Herše ze Chvaletic; r. 1407 Myslibora ze Chvaletic. R. 1436 zapsal cís. Sigmund Chvaletice s Labětínem, Telčicemi a Trnovou Kunši Voděradovi ze Sekyřic, jehož potomci ji pak připojili ke statku zdechovickému, s nímž měla pak stejné další osudy. — Nynější farní kostel evang. ref. církve je z r. 1882; na místě něho stával dříve dřevěný bez věže z r. 1783. U stejnojmenné zastávky st. dr. jest obec Trnávka (v r. 1517 Trnov) (464 ob.). Ves náležela před válkami husitskými klášteru Sedleckému. Roku 1436 cís. Sigmund s jinými osadami zapsal ji Kunšovi Voděradovi ze Sekyřic, jehož potomci ji připojili ke zboží Zdechovickému. Po vydání tolerančního patentu přiznali se osadníci k vyznání evang. augsb.; r. 1783 vystavěli si jednoduchou modlitebnu a r. 1884 nynější kostel.

Kostelíček v Řečanech.

Od Trnávky záp. při silnici (¾ hod.) u levého břehu labského je ves Telčice (184 ob.). U dvora záp. blízko Labe stála tvrz, na níž seděli r. 1369 Jetřich a 1415 Jiřík z Telčic. R. 1436 zapsány jsou, někdy patřící klášteru Sedleckému, od cís. Sigmunda Kunšovi Voděradovi ze Sekyřic. Král Vladislav II. zapsal je Janovi Španovi z Baršteina; po něm následoval Mikuláš Střela z Rokyc a konečně Jan ze Sekyřic a tak staly se částí zboží Zdechovického.

Kostelíček v Řečanech.

Při stanici st. dr. Kladruby rozkládá se při silnici na levém břehu Labe prastará ves Řečany (pův. Řečeňany) (538 ob.). R. 1289 uvádí se na vladyčím statku Jaroslav z Řečeňan. Ve 14. stol. náležela část vsi klášteru Sedleckému. Opat Jan r. 1364 prodal ves Mikulášovi ze Spitovic, kteroužto zase zpět koupil r. 1405 opat od Jindřicha Lacemboka. R. 1436 zastaveny Kunšovi Voděradovi ze Sekyřic a drženy pak ke Zdechovicům. R. 1562 dědičně doprodány pánům ze Žerotína a na Kolíně, od nichž pak r. 1585 prodány Hynkovi Vrábskému z Vrábí a od těch dob mají osudy společné.

Původní osada je podkovovitě rozložena kolem kostela sv. Máří Magdaleny, který zdí obehnán stojí na kopečku. Jest to nejstarší kostelík v okresu ve slohu románském, jejž r. 1165 založil Předboj a vysvětil praž. biskup Daniel. Má jednu pravidelnou loď s apsidou k vých. obrácenou, která jest polokruhová a sklenuta čtvrtkoulí. Na západě jest věž s vchodem do kostela. Jediný oltář stojí v apsidě; po straně evangelia jest ve zdi sanktuarium zavřené mřížovými dvířkami, s obrubou kamennou. Při jižní straně jest nízká sakristie, jejíž zdi jsou na metr silné, s valenou

klenbou. Vnitřek kostela je chudě vypraven. Na věži jsou zvony z r. 1484 a 1505. Po bitvě bělohorské do r. 1689 byl přifařen k Přelouči. Od těch dob jest filiálním ke Zdechovicům. V l. 1702 a 1893 byl opraven. Obyvatelstvo jest většinou evangelické.

Na vých. od Řečan je ves L a b ě t í n (315 ob.) s rozsáhlými obecními pastvinami při Labi. Přip. se r. 1333. Do r. 1421 bývala z části majetkem kláštera Sedleckého, jemuž ve válkách husitských odňat a zapsán r. 1436 Kunšovi Voděradovi ze Sekyřic. Ostatek náležel od r. 1451 ke zboží Zdechovskému, jemuž se dostala celá ves ve stol. 16.

Zámek s kostelem sv. Václava v Kladrubech.

Ze Řečan sev. po silnici přejdeme most přes jezero Houšovec, o němž pověst »Jan za chrta dán« zbásnil K. S. Schneider a zdramatisoval V. K. Klicpera, pak most labský c. k. dvor. eráru, za nímž vede silnice opět přes most. Silnici krášlí košaté lípy, jejichž koruny tvoří zelenou klenbu a po obou stranách rozkládají se širé lučiny se skupinami stromů. Z leva od mostu zříme při Labi pěkné parkovité partie v Mošnici. Na rozcestí k Josefovu, u struhy, stojí socha sv. Jana Nep., přenešená ze dvor. stájí vídeňských, a dojdeme po ¾ hod. chůzí branou do osady K l a d r u b lidově Obory (510 ob.), s výstavností a rázem městským. Jádrem jsou budovy c. k. dvor. hřebčince, středem jich cís. zámek.

Z á m e k jest patrová budova o dvou křídlech. V prvním patře jsou cís. pokoje upravené na krátký pobyt, s vyhlídkou do rozkošného parku. Na zámku (do parku) jsou dvoje sluneční hodiny s malbami Kramolínovými. V přízemí jsou úřadovny a byt c. k. dvor. štítovního ředitele.

Ježto zám. archiv r. 1757 shořel, nemožno podati o zámku bezpečných zpráv. Kladruby byly při zboží klášt. Sedleckého. R. 1359 připomíná se

Aleš a r. 1372 Dobral z Kladrub, kteří jistě zde svou tvrz měli. Karel VI. dal zbudovati zámek s parkem, jenž r. 1748 shořel, avšak záhy znova vystavěn byl. Dne 10. července 1757, právě když ve chrámu oslavováno vítězství zbraní císařských, vyhořel zámek opětně, jemuž padl za oběť vzácný archiv. Na to byl Marií Terezií opraven, jak jest nyní.

Při zámku jest kostel sv. Václava, který měl již r. 1359 svého plebána. Když kostel r. 1757 vyhořel, opraven Marií Terezií. V době 7leté války nebylo duch. správce. Od r. 1720 do 1856 byli lokální kaplani a ad-

Motiv z Kladrubského hřebčince.

ministrátoři, načež zřízena fara a r. 1875 přifařeny Selmice. R. 1857 kostel nově vystavěn ve slohu renaisančním s věží. Hlavní oltář má obraz zavraždění sv. Václava, postranní pak sv. Alžbětu a sv. Františka Seraf. Pozoruhodné, ceny umělecké, jsou kříž z perleti a 3 obrázky darované jeruzalémským patriarchou J. V. a 3 mosaikové obrazy na kruchtě, k jubileu 50leté vlády.

Před zámkem na rozsáhlém prostranství k jihu jsou kůlny pro vozy a j., k sev. pak v dlouhých rovnoběžných řadách táhnou se konírny vzorně zařízené, pro matky, hřebce a j. a zimní jízdárna, domy pro úřednictvo a služebnictvo. Již za vlády Pernštejnů bývala v Kladrubech obora koňská. Nyní chovají se v hřebčinci jen koně kočároví; stádo koňské čítá celkem 440 kusů (94 matek, 9 hřebců, ostatní hříbata), pro něž je třeba ročně přes 10.000 q sena, 7000 q slámy a 30 vag. ovsa. Služebnictva je přes 100 osob. Roční náklad je 230.000 K. Když r. 1855 komorní panství pardubské bylo prodáno, vyloučen z něho hřebčinec se 2200 jit.

polí, luk a lesuv jako samostatný celek, jenž od té doby jest majetkem c. k. dv. eráru.

Na náměstí je fara, před ní socha sv. Donáta z r. 1728 a škola. Na Jelenišťatech (sev.) stojí umělecká socha Anděla strážce z r. 1720 a u č. 62. Bolestná matka z r. 1728.

Záp. u obce je hřbitov s kaplí sv. Kříže z r. 1670. Na sev. při lese na Jelenišťatech založen r. 1898 chudobinec.

Kladruby pro příznivou polohu, chráněnou hvozdy chlumeckými od sevzáp., pro pěkné lučiny, lesy a blízké Labe jsou vyhledávány v letní době a četně navštěvovány cizinci a milovníky koní, školami zvěrolékařskými a zemědělskými, ano i četní umělci svá studia zde konají. Krása Polabin a volně pasoucí se koně lákají malíře a výtvarníky i zahraniční. Správa hřebčince ochotně povoluje přístup do stájí a na žádost i koně předvádí.

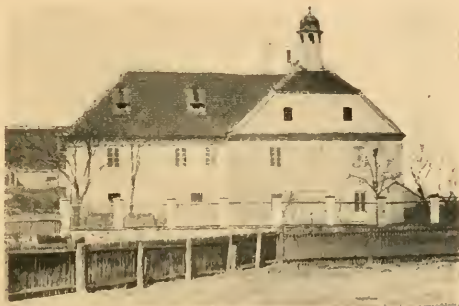
Z hlavního prostranství — letní jízdárna — na západ vede 1 hod. dlouhé krásné lipové stromořadí přímo na Františkův dvůr, vystavěný r. 1829, kde jsou stáje pro hříbata odstavená až do 4 r.

V sousedství dvora jest ves Selmice (289 ob.), jejíž chalupy rozestaveny jsou dokola kolem tří návesních rybníků.

Ves patřívala klášteru Opatovickému, pak Sedleckému. R. 1436 zapsal je král Sigmund Vaňkovi z Miletínka; až do 16. st. patřily k Týnci n. L., pak ke Kunětické hoře, naposled k Pardubicům.

Do r. 1831 stával u čís. 33. dřevěný kostel sv. Vavřince, který byl v době předhusitské farním. Byl ve slohu polabských dřevěných staveb z prvé doby baroka. R. 1830 byl již tak sešlý, že r. 1831 prodán a rozbourán. Kostel býval přifařen k Labské Týnici, od r. 1875 ke Kladrubům. Nový kostel se hřbitovem za vsí v čistě gotickém slohu vystavěn r. 1907. Na věži jsou zvony z r. 1563. Obraz sv. Vavřince na hlavním oltáři maloval Fr. Dvořák a na kruchtě freskový obraz sv. Jiří Rud. Mottloch. Památkou z dob podobojích jest měděný kalich.

Zámek v Semíně.

Od Přelouče na sev. za labským mostem je ves Břehy (502 ob.). Osada náležela 1086 klášteru Opatovickému; r. 1436 zapsána od kr. Sigmunda Divišovi Bořkovi z Miletínka a od těch dob zůstala při zboží pardubském. Živnost č. 13. bývala majetkem Frant. Veverky, vynálezce ruchadla.

Sevvých. (¼ hod.) je Výrov; samotu tvoří mlýn při náhonu Opatovickém, hospoda, škola a myslivna. Lesy jsou nádherné.

Od výrovské hráze na záp. po býv. hrázi rybníka Semínského za 1¾ hod., neb z Přelouče od evang. kostela ke Švábovně, ke strážnímu domku přes trať a za ní v levo po pěšině lučinami za ½ hod. dojdeme k převozu, za nímž na pravém břehu Labe rozkládá se velká osada Semín (786 ob.).

Na místě čís. 20. a 69. stávala vladycká tvrz, z níž zachovaly se pouze sklepy za čís. 56. Na tvrzi seděl r. 1339 Heřman ze Semína, r. 1359 Mikuláš Tatka ze Semína, jenž r. 1379 připomíná se jako patron zdejšího kostela. V následujících dobách byli majiteli Jan Sirotek ze Semína, Anna ze Slatinek do 1401 sama, pak se synem Janem ze Slatiny. V 15. stol. seděl na Semíně rod Hanykeřův, kteří psali se ze Semína n. L.; po nich

asi 1480 Jan Kapoun ze Smiřic, od jehož dcery Anny ji koupil Jan Zdechovský ze Sekyřic, který opět ji prodal 1494 Vilému z Pernštýna a r. 1497 prodal témuž tvrz pustou, čímž trvale spojeno s panstvím pardubským. Vedle zpuštěné tvrze v prvé pol. 16. stol. vystavěn patrový zámek; za ním je pivovar od r. 1691. V zámečku bývalo správcovství do r. 1855. K němu patřila do r. 1833 panská pálenka (č. 27.) a allodiální dvůr, rozdělený 1780 na 5 usedlostí. Zbytky tehdejších staveb jsou empirová dvorská vrata, štíty a pálenka v témž slohu. Bývalá panská sýpka je z r. 1723.

Kostelíček sv. Jana Kř. v Semíně.

Jižně na mírném vršku stojí kostelíček sv. Jana Kř. se hřbitovem a starobylou dřevěnou zvonicí se zvony z r. 1542 a 1606, jejíž modely jsou v pražském Národopisném museu a v městském museu v Přelouči. Kostel měl r. 1359 plebána.

Ves protéká stoka Opatovická, která žene vodárnu, mlýn s pilou, a je v době sucha velikým dobrodiním obce. Semín je rodištěm Vinc. Častosl. Chvojky (nar. 1850), archeologa a kustoda »Museje imperatora Nikolaje II.« v Kyjevě.

Ze Břehů sevzáp. po silnici bývalou oborou a po hrázi bývalého rybníka Semínského a Žernovského, lesem Babinami, za nímž v pravo pod kopcem Žernovem leskne se rybník Soprčský, za 1½ hod. dojdeme do S o p r č e. O něco sev. pod Sušinami je prastará osada Ž á r a v i c e (197 ob.). Obě osady náležely ke zboží kláštera Opatovického. R. 1436 držel je Diviš Bořek z Miletínka, po němž přešly na zboží pardubské. Nad rybníkem Švihovem stálo tvrziště, jehož zdi, sklepy a příkopy byly do nedávna ještě patrny.

Blízko Žáravic uvádí se tvrz Sušiny, jejíž dějiny souvisí s Bělou a Vyšeňovicemi.

Sev. od Žáravic na silnici chlumecké je ves Volcč (484 ob.), jež r. 1403 se připomíná při kostele Bělském. R. 1493 náležela se Sušinami ke zboží pardubskému.

Od Soprče na vých. leží Habřina Vlčí (490 ob.). Obec náležela klášteru Opatovickému, 1436 přešla v držení Diviše Bořka z Miletínka. Jan Žák st. z Krchleb r. 1462 prodal ves Janovi a Jiříkovi bratřím Ohništkům z Ohnišťan, a Janův syn Jan prodal ji obci města Chrudimě, které r. 1547 bylo Ferdinandem I. skonfiskováno a prodáno Janovi z Pernštýna a od té doby byla při zboží pardubském.

Sz. od Habřiny (½ hod.) na návrší rozkládají se Vyšeňovice (dříve Vyšehnějovice) (376 ob.). Puvodní tvrz stávala v místě č. 4 a 32, měla jednu věž a byla trojími valy a příkopy obehnána; ještě ke konci XVIII. stol. bylo znáti stopy. Nejstarší známí držitelé jsou bratři Mareš a Jan z Vyšehnějovic; při dělení zboží r. 1411 podržel si Jan Vyšehnějovice; syn jeho Čeněk zboží prodal. Na konci XV. stol. drželi Vyšeňovice vladykové ze Solče, z nichž Sigmund Vyšehněvský ze Solče 1534 prodal zboží Jindř. Střelovi z Rokyc, který r. 1538 zboží své postoupil za 1250 kop Janovi z Pernštýna.

Od Vyšeňovic sevvých. na návrší rozkládá se ves Bělá Rohovladova (503 ob.). R. 1373 vládl Rohovlad Bělou. R. 1384 uvádí se Mikuláš z Bělé a jeden Rohovlad stal se r. 1415 zde farářem. R. 1447 jmenuje se Čemuta z Bělé, od něhož část vsi koupil Majmuš z Chvalkovic, vladyka na Bukovce, s níž další osudy sdílí.

Nynější kostel sv. Petra a Pavla pochází z r. 1768 a vystavěn z rozvalin blízké tvrze Sušinské. Kostel má presbytář gotický s přídavky barokními; loď zaklenuta je plackou. Původní a nejstarší je kaple. Báňovitá věž má 3 zvony. Kolem kostela býval do r. 1842 hřbitov.

Kostel zdejší měl na konci XV. stol. svého plebána. Později byl filiální do Bohdanče a r. 1807 fara obnovena.

Z Bělé vých. je obec Bukovka (418 ob.).

Původní tvrz stávala na místě č. 5 a patřila Bukovkům z Bukovky. R. 1373 dostala se Bukovka Bohuňkovi, po jehož smrti r. 1400 král Václav IV. ji dal jako odúmrť Chodovi z Mlazovic a Ješkovi Kdulinci z Ostromíře. Za válek husitských žili zde Petr a Matěj z Bukovky. V pol. XV. stol. držel Bukovku Majmuš z Chvalkovic, který se stal předkem nové linie Bukovských z Hustiřan, držel též Neratov. Syn jeho Bavor držel také Jílovku, ale dvůr Neratovský odstoupil 1495 Vilémovi z Pernštejna, jemuž po smrti jeho synové 1513 prodali i Bukovku.

Nade vsí vypíná se evang. ref. kostel, vystavěný 1861 ve slohu nové renaissance na místě dřevěného. Farářem zdejší církve byl zasloužilý Jos. Dobiáš (zemř. 1908). V r. 1881 vydával »Historický časopis«, věnovaný duchovnímu vývoji. S K. Havlíčkem stýkal se v Libenicích.

Od Bukovky sevvých. je ves Habřinka (130 ob.). Bývala při zboží

kláštera Opatovického; r. 1437 zapsal ji cís. Sigmund Alšovi z Riesenburka, za krále Jiřího 1468 převeden zápis na Petra Kdulince z Ostroměře. Král Vladislav potvrdil Jindřichu st. kníž. Minsterberskému držení zboží kunětického i s touto vsí, kteréžto 1491 prodáno Vilémovi z Pernštejna.

Sev. od Bělé jest obec K a s a l i c e (191 ob.). Dějiny její jsou tytéž, jako blízkých K a s a l i č e k (163 ob.).

Obě vsi náležely za Karla IV. Bernardu z Cimburka, jehož nástupce Albrecht prodal zboží Janovi z Orle, opatovi kláštera Opatovického, k němuž patřily od r. 1377—1421. Diviš Bořek z Miletínka zmocnil se 1421 kláštera Opatovického a jeho zboží, jehož držení mu potvrdil král Sigmund r. 1436 a 1437 přidal mu Přelouč. Od r. 1465 drželi Kasalské zboží Poděbradové, od r. 1521 Pernštejnové. — Na sev. straně vsi dosud lze spatřiti zbytky tvrziště s valy a příkopy.

Od Bělé sev. je osada P r a v y (241 ob.). Tvrz stávala na místě č. 17; pahorek a valy většinou rozvezeny. Na tvrzi seděl r. 1402 Přibík z Prav. R. 1500 držel Pravy Mikuláš Rohovlad z Bělé, jenž je prodal Burjanovi Kanickému z Plotišť, jehož dcery 1521 prodaly vsi Vojtěchovi z Pernštejna. V těch dobách asi tvrz pustla.

Od labského mostu as ½ hod. vých. polní cestou a po dlouhé lávce přes labiště na pravém břehu Labe dojdeme do vsi L o h e n i c. Od nich jihových. k Valům leží ves M ě l i c e (Mělče) (265 ob.). Obě tyto osady náležely klášteru Doxanskému, později Opatovickému a 1436 byly při zboží Diviše Bořka z Miletínka, pak staly se zbožím pardubským. Obě obce trpěly nemálo záplavami labskými.

Z Přelouče po silnici přes Břehy, Výrov sevvých. po hrázi býv. rybníka, kolem rozsáhlých návějí pískových dojdeme do staré vsi Ž i v a n i c (704 ob.). Jindřich Zdík, biskup Olomúcký, koupil ves pro kostel Olomúcký. Od r. 1361 byly v držení kláštera Opatovického. R. 1436 král Sigmund zapsal ves Diviši Bořkovi z Miletínka, po jehož synovi Soběslavovi 1468 přešla na krále Jiřího; syn pak Jindřich st. Minsterberský r. 1488 s jinými dědinami ji zastavil Václavu z Nestajova a Žehušic, který prodal ji 1491 Vilému z Pernštejna panství pardubskému. — Ves tvoří širokou ulici, na jejímž vých. konci stojí gotický filiální kostelík Zvěst. P. Marie se hřbitovem; na věži zvon z r. 1692.

Od Živanic záp. v býv. rybníku je ves N e r a d (249 ob.) a od ní sevzáp. u stoky Opatovické ves P ř e l o v i c e (401 ob.), jež sdílely stejné osudy se Živanicemi. Rovněž u stoky Opatovické leží ves N e r a t o v (179 ob.), za níž lesknou se hladiny rybníků Rozhrna a Skřínu. Ves byla v době předhusitské v držení kláštera Opatovického, od r. 1420 patřila ke Kunětické hoře, s níž připadla k pardubskému panství.

Od této obce vých. je N o v i n s k o a od ní jižně D ě d e k, dědiny z dob Josefinských.

DR. FR. PÁTA:

CHLUMECKO N. CIDL.

Okres chlumecký jest částí hejtmanství novobydžovského; hraničí na s. s okresem novobydžovským, na v. s nechanským a přeloučským, na j. s kolínským a na z. královéměsteckým. Plocha okresu měří celkem 25.900 ha, z těch jest polí a pozemků vzdělávaných 14.100 ha, luk 2170 ha a zbytek nad 9000 ha jsou rybníky, lesy, pastviny, vodotoky a půda neplodná.

Povrch okresu jest mírně svahovitý, spíše rovinatý, v němž se lesknou hladiny rybníků a temnají rozsáhlé plochy lesní, zejména v jižní části. Nejvyšší místa jsou: Na vrších u Chejště 286 m., Kozí hůra pod Žehuní 270, Kostelník u Polních Chrčic 261, Tatrleň v lese Klamošce (mezi Klamošem a Štítem) 260, Kočičí hrádek sv. od Klamoše 257, Na Ouvoze u Mlíkosrb 256, u Vápna 254, Pod Presem u Převyšova 250, u Kundratic 247 a Písník u Rasoch 244.

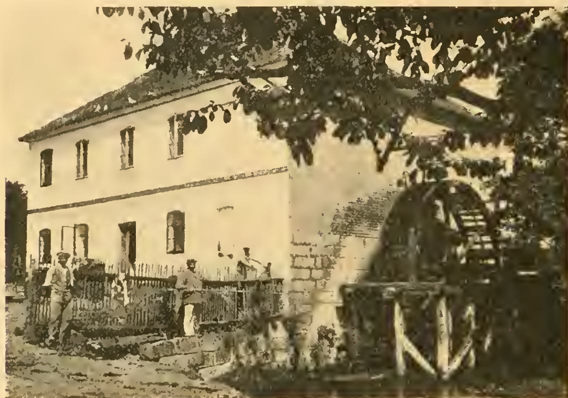
Hlavní řekou okresu jest Cidlina, která přicházejíc od sev. od Nového Bydžova vchází do okresu u Mlíkosrb, teče směrem celkem jihozápadním k Chlumci a dále týmž směrem až k myslivně kundratické, kde v pravém úhlu obrací se k sevzáp., kol Hradiska a Žiželic ubírá se ke Zbrani, kde se vlévá do rybníka Žehuňského; zde končí její pouť v okrese chlumeckém; na druhé straně dlouhého rybníka u Žehuně vytéká a ústí pak za Libicí do Labe.

Před Chlumcem — proti Strašovce — vlévá se do Cidliny řeka Bystřice, která přichází od vých. od Kratonoh v okresu nechanském. Kromě těchto dvou řek jest zde veliký počet potoků, z nichž uvádíme aspoň dva větší, Radovesnický a Lužecký, vlévajících se jednak do Cidliny, jednak do rybníků, jichž je na Chlumecku na 50. Okresu dotýká se také Labe, tvoříc na krátko na jihu u Labských Chrčic jeho hranici.

Obě řeky, Cidlina i Bystřice, mají velmi nízké břehy, rozlévají se a jejích zátopy a povodně způsobují často veliké škody; do let devadesátých trpěla též většina pozemků mokrem, které hrozilo zkázou všemu rolnictví; od r. 1890 provádí se úsilná meliorace, jíž mnoho pozemků bylo odvodněno a zachráněno.

Jinak je půda velmi úrodná, na pravém břehu Cidliny je však úrodnější ňež na levém. Pěstují se ve všech obcích všechny hospodářské plo-

diny a zejména, kde jsou pronajaté dvory, cukrovka velmi intensivně. V obvodu obcí Mlékosrb, Kosic, Kosiček daří se výborná žita, u Žiželic, u Lovčic, Lužce a Chejšt výtečné pšenice a ječmeny; vedle cukrovky pěstuje se jako průmyslová rostlina i čekanka; pro vývoz pěstuje se na polích hojně zeleniny, hlavně okurek, celeru, rajských jablíček a j. Ovocnictví se věnuje veliká péče, zejména pěstování třešni, višní a jablek. Okres jest, jak viděti, hlavně zemědělský, ač i průmyslových závodů jest zde slušný počet, jsou to hlavně cukrovary a pivovary.

Mlýn »Hrázka« na Cidlině.

Na Chlumecku jest známo pěstování koní, chov hovězího i vepřového dobytka i skotu. Rovněž rybníkářství se věnuje veliká péče.

V okrese jest fideikomisní panství Chlumec nad Cidlinou (s velkostatky Kratonohami a Vykleky v okresích sousedních), jehož majitelem jest Zdeněk hrabě Kinský ze Vchynic a Tetova. Obsahuje dohromady 14682·82 ha. Dvory jsou většinou pronajaty.

Obyvatelstva čítá okres podle sčítání z r. 1910: 24.584, jež jest usazeno v 40 politických obcích (51 osadách). Města jsou dvě: Chlumec a Žiželice. Počet domů v okrese byl r. 1910 4142.

Okres protínají dvě erární silnice: kladsko-náchodsko-pražská a chlumecko-jičínská o 19.647 m. a okresní se 160 km. Veliký vliv na rozvoj průmyslu a obchodu mají též dvě trati železniční: severozápadní dráhy, jež se u Chlumce rozvětvuje na trať vedoucí k Poříčí přes Nový Bydžov, k Mittelwalde přes Král. Hradec a přes Vel. Osek ku Praze a Vídni; c. k. státní dráhy Chlumec-Králové Městec. Nově se projektují místní dráhy Chlumec-Labská Týnice a Chlumec-Pardubice.

Středem okresu jest starobylé město

CHLUMEC NAD CIDLINOU.

Leží na obou březích Cidliny, uprostřed rozlehlých nížin a lučin jejího dolního toku, nad něž se vypíná daleko po kraji viditelný vršek, v nejstarších dobách lesem porostlý, na jehož východním svahu stojí prastarý kostel sv. Trojice a na vrcholu zámek »Koruna«, vévodící celému kraji.

Zámek »Karlova koruna« v Chlumci.

Ač zámek jest založením nový, z let 1721—1723, stojí přece na místě od pradávna osazeném a obydleném, neboť by jinak název osady »Chlumec« neměl smyslu, poněvadž nynější Chlumec nestojí na chlumci, t. j. na vrchu, nýbrž na úplné rovině.*)

Zdá se, že se původní obyvatelé zdejší usadili na vršku, t. j. chlumci již za dob pohanských a postavili si dřevěné hradiště, chráněné sruby. Lid ten choval domácí zvířata, pro něž bylo dosti píce po lesích i při řece, jež mu skýtala hojnost ryb, lovil zvěř v hlubokých lesích jednak pro potřebu, jednak pro nebezpečí, poněvadž tu byli medvědi, vlci i divocí kanci.

Když po nějakém století hradiště buď nedostačovalo a bylo dobrovolně opuštěno, nebo bylo od nepřítele rozvaleno, postavil pán jednak

*) Použito jako pomůcek: Sedláčkových Hradů a zámků V. 1887; Histor. a kult obrazu m. Chl. n. C. od K. Khuna a L. Nováka ve Výstavním katalogu Výstavy okr. Chlum. r. 1911; Adresář a popis pol. okresu novobydžovského, vydal A. Kudrnáč v Turnově 1912

pro sebe, jednak pro bezpečí svých poddaných tvrz níže v údolí, při řece Cidlině, jež založena byla mezi močály a skýtala tak všem ochranu za vpádu nepřátelského, poněvadž byla i příkopy obehnána, jež se vodou z řeky napouštěly. Při tvrzi usazovali se též někteří obyvatelé, tak že povstala osada nová, Chlumec Menší zvaná. Tento a též Chlumec větší (starší) osadil pán řemeslníky i hospodáři, dal jim výsady a osada se stala městečkem. Snad se tak stalo za nejstarších nám známých držitelů Chlumce, totiž pánů ze Šternberka ve stol. XIII.

Město samo mnoho ze svých pamětí nezachovalo, neboť při velikém požáru r. 1775 z velké části vyhořelo i s děkanstvím a při tom přišly na zmar i knihy pamětní a archiv děkanský.

Tak jako o jiných městech, i o založení Chlumce se vypravují různé pověsti; jednu z nich má ve své »Kronice české« Václ. Hájek z Libočan a pro její zajímavost ji uvádíme: Léta 763 žena Býdova (jenž založil Bydžov) jménem Kráska, kteráž velmi krásné tváři byla, svému muži poddána býti nechtěla a častokrát říkávala: »Ó, co jest mi toho velmi líto, že jsem já Vlasty s jejími pannami neviděla! Bych já těch časů byla (r. 743 byly podle Hájka dívky poraženy), mimo jiné všecky ty dívky já na muže nejukrutnější bych byla.« — V jednu chvíli, uhlídavši čas příhodný a pojavši s sebou své služebnice, od muže svého Býda odešla a dům velmi pevný v lesích postaviti dala a rozkázala, aby sloul Chlumec, jakoby řekl »vršek«. Odtud pak časy potomními muži svému i jiným veliké škody činila, krávy zajímala, ovce odháněla a pastýře mordovati kázala. Služebnice její měly ji, jako někdy Vlastu, u veliké poctivosti, a ona, čím déle jí takové štěstí sloužilo, tím více se vyzdvihovala. Však druhého roku rozkázáním Býdovým od jeho služebníkův jest úkladně na cestě zamordována. —

Od prastarých dob býval Chlumec v držení rodu Šternberského. Pojištěná spojitost tohoto rodu počíná Divišem z Divišova, jenž se připomíná v listinách v l. 1218 až 1240. Syn jeho Zdeslav r. 1235 jmenuje se »z Chlumce«, později pak, vystavěv na panství divišovském (v okrese vlašimském) nový hrad, jejž nazval Šternberkem, počal se psáti od r. 1249 »ze Šternberka« i s potomky svými.

V listinách od r. 1269 jmenují se synové: Albert, jenž dostal za díl Šternberk u Olomouce a žil i potomci jeho výhradně na Moravě, a Jaroslav, který dostal český Šternberk. Tím povstaly dvě pošlosti: moravská a česká; tato vynikla zvláště v rodech Holických ze Št. a Konopištských ze Št. Prvější drželi napřed Chlumec. R. 1297 uvádí se Zdeslav, 1329 Ješek ze Št. a z Chlumce a ještě v l. 1349—1358, 1380 Jan, 1389 Smil, 1393 Oldřich.

Téhož roku však vyskýtá se Štěpán z Opočna, r. 1394 pak Půta z Častolovic, ale ien zástavou, neboť pak sedí tu opět Štěpán do roku 1397, kdy prodal tvrz a městečko Chlumec, Chl. menší, Kladruby, Olešnici,

Víděň a Praskolesy Ottovi star. z Berkova na Troskách. Za syna jeho Otty z Bergova r. 1424 Boček z Poděbrad s Tábory dobyl Chlumce; nicméně později tu Otta i se svým synem Janem sídlel a hospodařil, zvláště když pozbyl Trosek. R. 1445 osvobodil obec Chlumeckou od robot a zdá se, že on nebo jeho nástupce až dosud připomínanou jen tvrz rozšířil v hrad a opevnil.

R. 1451 učinil Jan, nemaje dětí, zápis nápadní Hynkovi Berkovi z Dubé, Oldřichovi z Rohatec a Janovi z Němčic, aby se po jeho smrti v panství chlumecké uvázati mohli. Když pak Jan r. 1458 zemřel, ujali Oldřich a Jan, jsouce sami již živi, Chlumec a osady příslušné.

Jan z Němčic dostal Chlumec a prodal jej r. 1461 Samuelovi z Hrádku. Nástupce tohoto Vaněk z Valečova potvrdil Chlumeckým r. 1469 privilegium, dané jim od Otty z Bergova. Po jeho smrti r. 1488 držel Chlumec nějaký čas Jan z Landštejna, spolu pán na Tuchorazi. Nástupce jeho Vilém Zub z Landštejna, založil nový velký rybník panský, jímž zatopil některé dědiny obecní na východ od nynější Sabče a od Skalky ke dvoru Ostrovu.

R. 1511 byl pánem na Chlumci Zdeněk Kostka z Postupic a od r. 1517 syn jeho Vilém. Kostkové byli horlivými příznivci Jednoty českobratrské, která též v Chlumci měla svůj »sbor«. Již r. 1496 konána zde byla schůze Jednoty. Když byl vydán patent o vypovědění Bratří z Čech, odešli též z Chlumecka r. 1548 do ciziny. R. 1521 prodal Vilém panství: Chlumec hrad, dvůr a město, vsi Nové Město, Olešnici, Levín, Kladruby, Písek, Kosičky, Starou Vodu, Karanice, Chuděřice, Přestavlky, Štít, Líples, Víděň, Lužec, Rtanov, Klamoš, Ostrovnici, Újezd, Chýšť, Výkleky, Převýšov, Lovčice, Lišici, Vlkov, Lučici a Nepolisy Vojtěchovi z Pernštejna na Pardubicích. On i bratr a nástupce jeho Jan byli na Chlumecké laskavi a mnoho výsad jim k prospěchu dali. Za nich připojeny byly k Chlumecku město Bydžov a panství Hradištské a některé dědiny.

Toto rozsáhlé panství vyměnil Jan r. 1547 s králem Ferdinandem I. za konfiskované statky měst Hradce, Chrudimě, Jaroměře, Dvora a Tábora. Od té doby stal se Chlumec městem komory královské až do r. 1611. Za královské vlády přikupovány a vyměňovány dědiny a panství tak zaokrouhleno. Ferdinand I. potvrdil městu výsady, dal i nové a dal mu i brány městské, které byly již na spadnutí, opraviti. Z nedostatku peněz zastavil král Rudolf II. panství na nějaký čas r. 1577 Janovi ze Vchynic v 60.000 kop. gr. míš., ale r. 1579 opět ve správu komorní ujato. R. 1589 povolil císař měšťanům nové várky, dal též stavěti nový pivovar panský na předhradí, takže té doby byly v Chlumci tři pivovary: 1. při kostele či u fary, 2. při krámech a 3. kuldanovský či u valů.

Matiáš, stav se majitelem panství Chlumeckého, daroval je spolu s Kolínským r. 1611 Václavovi Vchynskému ze Vchynic a

T e t o v a, který se stal předkem všech nyní žijících tohoto rodu. Václav nenáviděl císaře Rudolfa a horlivě sloužil bratru jeho Matiáši. Při vpádu pasovském r. 1611 vyznamenal se a proto přijat do stavu panského. Obojetným svým chováním zalíbil se i stavům i Matiáši, jehož dovedl přesvědčiti, že má nejvíce zásluh o jeho povýšení. Tím způsobem vyloudil na králi majestát, jímž mu darovány dva král. stolní statky Chlumec a Kolín. Tím se stal jedním z nejbohatších pánů českých, neboť držel též Zásmuky. Když to přišlo na jevo, byl obžalován r. 1615 u soudu zemského, že bez svolení stavův o svého pána ukládal a od čekance dary za to přijímal. Shrnulo se nyní naň od udavačů tolik vin, že nebyl ani ponechán na závazku cti, nýbrž zatčen a do vězení vsazen. Při přelíčení na soudu zemském (1616) odpustil mu císař pokutu (ztrátu hrdla) a odsoudil jej k doživotnímu vězení na hradě kladském. Vězení s ním sdílela i manželka jeho. Po roce uprchl do Krakova a, ač stavové na jeho dopadení vypsali cenu, vrátil se do Čech a ošálil r. 1618 stavy tak, že mu docela věřili a také Chlumec mu vrátili, ač současně s králem vyjednával. R. 1620 zabraňoval Václav poddaným svým světiti svátek Mistra Jana Husi v pondělí 6. července, při čemž jich několik zajal a na zámku uvěznil. Jakmile se zpráva o tom po okolí roznesla, shluklo se několik tisíc sedláků a oblehli zámek, zaříkajíce se, že dříve nepovolí, dokud se Václava nezmocní a jej neusmrtí. Pán hrozil zase jim. Když však mu docházela potrava, prosil sedláky o slitování. Ti však nechtěli povolit a nebyli by ho propustili, kdyby nebyli přijeli z Prahy komisaři, králem vyslaní k utišení té bouře. Jednoho obležení byl zbaven, druhému však neunikl, neboť komisaři jej vzali s sebou a na staroměstském rathauze uvěznili. Bitvou bělohorskou podruhé byl sproštěn vězení, následky odsouzení mu král. milostí odpuštěny, Chlumec navrácen a za Kolín mu dány některé konfiskované statky. Zemřel r. 1626 v Brně.

Jediný syn jeho J a n O k t a v i a n obdržel r. 1626 zápis v deskách zemských na panství Chlumecké a statek Hradištský. Byl milovníkem jazyka českého, oblíben u císařův a povýšen r. 1676 do stavu hraběcího. Za něho Švédové zapálili r. 1634 Chlumec, dobyli též starého hradu, až jej opět císařští r. 1640 dobyli a Švédy vyhnali. Tehdy vůbec za války 30leté trpěl Chlumec nesčetnými svízely válečnými i požáry.

Syn jeho, vysoce vzdělaný F r a n t i š e k O l d ř i c h, dal r. 1671 starý hrad obnoviti a stavěl při něm podhradí; vystavěl též v l. 1672—73 nový rathouz, neboť starý od r. 1618 »v prachu a ruině« ležel. Zemřel r. 1699 bezdětek a nastoupil po něm mladší bratr jeho V á c l a v N o r b e r t O k t a v i a n († 1719). Podobně jako bratr zastával vysoké úřady; sídlil v Chlumci, o nějž horlivě pečoval, zvelebovál, stavěl na př. most přes Cidlinu, Loretu, dům (majorát) nad masnými krámy. S povolením císaře učinil r. 1706 Chlumec nápadním statkem pro svého třetího syna F r a n t i š k a F e r d i n a n d a, který za nové sídlo vystavěl zámek Ko-

runu. R. 1733 stihl Chlumec veliký požár, jemuž 40 stavení padlo za obět. Po smrti otcově r. 1741 nastoupil Leopold Ferdinand, nejvyšší lovčí v král. Českém. Za vlády jeho r. 1743 navštívila Chlumec Marie Terezie s chotěm svým Frant. Štěpánem Lotrinským. O dva roky později vyhořel starý hrad. Leopold Frant. zemřel r. 1760 a panství Chlumecké a Kratonohy držel syn jeho František Ferdinand, který zemřel v Jihlavě r. 1806. Nejstarši jeho syn Josef Leopold dal r. 1829 postaviti novou školu pro 4 třídy. Zemřel 1831. Měl tři syny: Oktaviana, Jana a Františka († 1851). Oktavian (* 1813, † 1896) byl dědičným členem

Rodný dům V. K. Klicpery v Chlumci n. Cidl.

panské sněmovny, tajným radou a za života všude známou osobností. Bratr jeho Jan byl c. k. rytmistrem a držel Barchov. S chotí Ifigenií Dadaňovou měl dítky, z nichž nyní drží panství chlumecké po svém strýci Zdeněk hrabě Kinský (* 1844), c. k. komoří, dědičný hofmistr v král. Českém.

Kdy byl Chlumec na město povýšen a znakem nadán, neznámo. Znak městský je v modrém štítě kostel stříbrné barvy se třemi okny, cihlovou střechou, stříbrnou vížkou též s cihlovou stříškou, na jejímž nejvyšším bodě je kulička se zlatým křížem.

Pověstným se stal Chlumec tragickou episodou ze selského povstání, jež se zde r. 1775 odehrála. Toho roku vydala Marie Terezie patent, jímž se robota lidu snížila o polovici. Sedláci však měli za to, že vrchnosti jim pravý stav zatajují a že vyhlásily patent podvržený. Mínění to zavedlo selský lid na mnohých místech, zejména v krajině trutnovské a broumovské k tomu, že se shromáždili a ve velikých zástupech táhli do Prahy pro ten pravý patent. Na cestě se k nim přidávali jiní a tak vy-

puklo selské povstání. Proti sedlákům bylo vysláno vojsko, které je buď zjímalo nebo rozprášilo. Zatím propukalo povstání i jinde. Také na Bydžovsku a Chlumecku sedláci se vzbouřili; bylo proti nim vysláno vojsko, které je všude porazilo. U Chlumce byli vzbouření sedláci vehnáni do rybníka — nyní vysušeného; na tu porážku upomíná dosud pořekadlo: »Pořídíš jako sedláci u Chlumce.«

Děkanský chrám v Chlumci n. Cidl.

V Chlumci narodil se 23. list. 1792 Václav Kliment Klicpera, spisovatel, zakladatel české novodobé literatury dramatické a buditel národní; rovněž i bratr jeho František zasluhuje vděčné vzpomínky, který ještě jako studující medicíny s jinými vlastenci domáhal se toho, aby byly obnoveny odpolední české hry ve stavovském divadle pražském, což se i stalo. — Chlumec je též rodištěm historického badatele, universitního professora dra Jaroslava Golla (* 1846).

Město Chlumec n. C. má rozlohy 1488 ha a leží 216 m n. m.; dělí se na čtyři okresy (I. město, II. Hradec. předm., III. Kolínské, IV. Pražské), jež čítají dohromady 589 domů a 4293 obyvatelů (z r. 1910). Jest sídlem okres. zastupitelství, c. k. okres. soudu, berního úřadu, poštovního, telegrafního a telefonního úřadu, železniční stanice, c. k. notářství, četnické stanice, finanční stráže; dále jest tu děkanství, k jehož kolatuře patří obce: Chudeřice, Kladruby, Levín, Lučice, Nepolisy, Nové Město, Pamětník, Písek se dvorem Ostrovem, Stará Voda, Olešnice; Židovská

obec; městská spořitelna, okres. hospodářská záložna, okres. nemoc. pokladna; všeob. nemocnice; měšť. škola chlap. i dívčí, obecná škola chlap. i dívčí, mateřská škola, pokrač. průmysl. škola; jednoroční běh při chlap. měšť. škole; veřejná knihovna a čítárna, zřízené nákladem města.

Z průmyslových závodů jen nejdůležitější buďtež uvedeny: elektrárna, parní pila velkostatku, hraběcí pivovar, strojní mlýn, pilníkárna, mechanická pletárna, továrna na stroje, výroba kuřáckých špiček se znamenitým vývozem, cukrovar, sušárna čekanky, stanice pro pěstování semen; dále sluší uvésti zahradnictví velkostatku i vzorné rybářství a okresní školku, důležitou pro rozvoj sadařství a ovocnictví na okrese. —

Město, do nedávné doby nevýstavné, počíná se v poslední době značně zvelebovati. Počátek nového utěšeného rozvoje spadá do doby, kdy postavena nová školní budova v l. 1898—1899. Potom jako kouzlem rozvínul se kolem školy velmi čilý stavební ruch, takže nyní vzniká mezi ní a nádražím nové předměstí a též na opačném konci města, na předměstí kolínském vyrostly v málo letech celé řady nových domů. Se stavebním ruchem oživl i průmysl a obchod vůbec. Veliký vliv na tento všeobecný rozkvět města má velmi výhodná poloha jeho na křižovatce drah.

Prohlédneme si nyní v krátkosti památnosti chlumecké.

Nejstarší budovou města je filiální chrám nejsv. Trojice na hřbitově. Vystavěn byl ve XII. stol. asi r. 1134, podle zprávy, zapsané v knize měšťana Dárka: »L. 1734 vykopán byl při zdi kostela sv. Trojice kámen, a nápis na něm ukazoval, že od založení kostela toho uplynulo 600 let a několik měsícův«.

Snad obyvatelstvo zdejší přijalo křesťanství záhy po příchodu sv. Cyrila a Methoda a snad také v X. stol. platně přispěl k rozšíření křesťanství v této krajině sv. Vojtěch, rodák ze sousední župy Libické. Roku 1350 byl farním až do polovice skoro stol. XV., kdy byla fara přenesena k novému kostelu sv. Voršily. Jeho nynější zvonice pochází však z r. 1822. Když r. 1445 dostali měšťané chlumečtí právo užívati vlastní pečeti, zvolili si na ni obraz svého městského kostela nejsv. Trojice.

Když malý farní kostel sv. Trojice na hřbitově obyvatelstvu nepostačoval, založil Jan z Pernštejna s pomocí měšťanů nový prostrannější chrám na náměstí. Stavěl jej od r. 1536—1543 mistr Petr. Děkanský nyní chrám zasvěcen jest sv. Voršile m. p. a společnicím. Krásná tato gotická budova s vysokou pětipatrovou věží s barokní cibulí a lucernou je ozdobou chlumeckého náměstí; r. 1798 byl obnoven s mnohými přístavky. Nade dveřmi na straně jižní je znak Pernšteinský: zubří hlava s kruhem. V chrámě jsou dva pěkné obrazy Spasitele a sv. Františka Xav., připisované Škrétovi; nástropní malba je práce jesuity Kramolína. Kolem chrámu býval hřbitov, z něhož zachovalo se několik náhrobních kamenů ze XVI. a XVII. stol., zasazených v zevní zdi chrámové na straně východní; náležejí jednak měšťanům, jednak šlechtě, pánům Berkům z Du-

bé; čitelnější mají letopočet 1554 (s odznakem řeznickým), 1560 (s odzn. mlynářským), 1601 (porybného). Pod věží chrámovou mívali měšťané svou zbrojírnu. Patronát mělo do r. 1620 město, od toho roku Václav hrabě Kinský, pán na Chlumci.

Klicperovo náměstí jest tvořeno kromě toho přízemními a jednopatrovými domy, mezi nimiž vyniká prostá budova městské spořitelny s trojhranným štítem uprostřed; před ní stojí pěkný pomník V. Kl. Klicpery, jenž se narodil v č. 41.-I., na němž zasazena prostá pamětní deska.

Mariánský sloup na náměstí dal r. 1710 postaviti Václav Norbert Oktavian hr. Kinský.

Týž hrabě vystavěl v l. 1714—19 po vzoru jiných také v Chlumci L o r e t u s nádvořím a ambity. Uprostřed stála kaple Panny Marie, v ambitech pak byly čtyři oltáře. Úmyslem hraběte bylo, aby tam byla škola, v níž by řád piaristský vyučoval, smrtí jeho však úmysl tento zanikl. Když byla Loreta za cís. Josefa II. zrušena, byly ambity zazděny a místnosti upraveny za špitál pro staré a neduživé lidi, a jen v severozápadním rohu postavena nová jednoduchá kaple, dosud Loreta zvaná, do níž přenesen oltářík Černé Matky Boží z Lorety původní. Budova je prosté, jednoduché stavení o jednom patře, jehož střed mírně vystupuje, je ozdoben pěkným portálem a nahoře se zvyšuje o patro. V loretské zahradě se válí torso nějaké sochy, která se považuje za sochu Jonášovu.

Klicperův pomník v Chlumci n. Cidl.

H r a d Chlumecký založen byl do čtverhranu, jehož rohy byly zaokrouhleny. Obehnán byl příkopem, který se mohl vodou z Cidliny podle potřeby napouštěti, suchý však nebyl nikdy. Časem se tu naneslo bahno, mezi nímž voda stojí a na němž roste na třech stranách rákosí; na severní straně, kde se hrad dotýkal města, byl příkop zavezen a upraveny tu zahrádky. Přes příkopy chodí se na hradiště po dvou mostcích, jednom na západní straně z ulice, druhém na straně severo-východní z náměstí.

Hradiště neb prostora mezi příkopy jest tak veliká, že hrad Chlu-

mecký počítá se k nejrozsáhlejším v Čechách. Jak A. Sedláček líčí, není pochyby, že tu stával nejen vlastní hrad čili obydlí panské, nýbrž také předhradí se všemi staveními hospodářskými a ještě asi zbývalo dosti prázdného místa. Na severní třetině hradiště byly v XVIII. stol. postaveny stáje pro koně, na místě, kde dříve stávala panská oranžerie. Tuto zřídil Václav Norbert Oktavian na poč. XVIII. st.; z těchto zahrad, v nichž téměř ustavičné jaro býti se zdálo, a ze skleníků mnoho vzácného ovoce bylo posíláno král. dvoru pruskému, neboť se klidily pytle ovoce se stromů pomerančových, citronových a fíkových. Od ní k jihu jest široká ulice

Nádvoří Lorety v Chlumci n. Cidl.

a ostatek zabírají zahrady a zbytky panských stavení. Jak se zdá, bylo tu kromě hlavního domu, nad nímž se vysoká čtverhranná věž vypínala, ještě menší stavení. Od jednoho z nich zbyl roh při bytu zahradníkově. Za tímto jest zbytek vlastního zámku, stavení základů nepravidelných, jehož zdi jsou neobyčejně silné, jak lze viděti na východním sesutém rohu. V tomto rohu stávala prý kaple. V podzemí jsou veliké sklepy, jejichž otvory jsou jedinými většími otvory v tomto stavení. V přízemí jsou skladiště. První a druhé poschodí, když zámek r. 1747 neopatrností vrátného vyhořel, rozmetáno, při čemž zbořena i severní část stavení, když se tam později kopalo, přišli na základy zdí a množství kostí. V jihozápad. rohu nynější panské zahrady jest pěkná fíkovna. Na jihovýchodní straně za příkopem zbyl ještě znamenitý kus náspu, který snad celý hrad obepínal.

Zkáza hradu počíná od té doby, co se stal Chlumec panstvím komorním; neboť páni na něm nebydleli, byl zanedbáván a pustl: r. 1554 byly již krovy na spadnutí a teklo skrze ně, r. 1587 zdráhá se královský

hejtman Zikmund Bořanovský zde bydliti, opravy jsou však malé a nedostatečné. Teprve za hrabat Kinských byl opraven tak, že se v něm mohlo bydliti. Přece však na počátku XVIII. stol. nevyhovoval zařízením nové doby a stoje též mezi vodou naplněnými příkopy, neskytal vhodného vyhořel, rozmetáno, při čemž zbořena i severní část stavení; když vého sídla. Byly skoupeny nebo vyměněny vinice a zahrady měšťanů na vrchu nad městem a ve dvou letech postaven zámek nový. Plány vypracoval Santin Eichel, Vlach, usazený na Hradčanech, stavbu provedl Frant. Maxm. Kaňka, stavitel z Prahy. Barokní stavba jeho, dokončená r. 1723, vypíná se malebně nad celým okolím na vrcholu kopce uprostřed lesního parku. Novému zámku bylo dáno jméno »Koruna«, a skuteční činí z daleka dojem koruny, neboť skládá se ze střední hlavní části s kupolí a ze tří postranních křídel.

Císař Karel VI. vážil si velmi hraběte Frant. Ferdinanda a jsa jeho osobním přítelem, navštívil jej po dvakrát s císařovnou Alžbětou Kristinou a celým svým dvorem. Poprvé r. 1723, když se vracel z korunovace z Prahy, v té době právě nový zámek byl dokončen. Na pamět korunovace své korunou českou i pobytu svého v novém zámku nazval jej císař »Korunou Karlovou«. Podruhé přijel císař na hony r. 1732.

Zámek je nyní od smrti hrab. Octaviana opuštěn; rovněž jsou zanedbány rozsáhlé skleníky i krásný druhdy park, v němž je malebná barokní kaple Zvěstování P. Marie s věží a hodinami.

Kromě toho je u Chlumce ještě zámeček Sabeč, pěkná jednoduchá budova o jednom patře s okny prostě orámovanými; mile působí svěží zeleň, v niž je přízemí cele zahaleno. V XVI. stol. býval zemanským sídlem (snad Otika Holovuského nebo jeho syna), nyní je tu dvůr.

Kaple chlumeckého zámku.

Tím jsme v krátkosti prohlédli všechny památné budovy ve městě, zbývá nám ještě okres.

Od Karlovy koruny vydáme se na záp. po císařské silnici k Lovčicům, kamž za hodinu dojdeme. Cesta nás vede mezi lesy Drabinou a Ohradou, v němž je chlumecká obora, do níž byli zavedeni mufloni, virginští jeleni a jiná ještě zvěř cizí, kromě domácí. — Na kmeni starého dubu zřízen jest velmi

pěkný altan pro lovce na čekání. Na sev. u silnice jest panská myslívna Na kamenci a hned za ní rozkládá se stará ves Lovčice (1031 ob.), připomínající se již r. 1299 k panství Žiželickému. Bývala zde tvrz a dvůr, na níž seděli vladykové z Jíkve a z Lovčic. Ke konci XV. stol. byly Lovčice přiděleny z části, v XVI. úplně ke Šlibovicům a tvrz zdejší zanikla. Při kostele sv. Bartoloměje bývala fara, která opět obnovena r. 1880. Na věži kostelní zvony z r. 1585 a 1607; v chrámě cínová křtitelnice z r. 1614. K obci přidělen jest dvůr Bludy. Na sev. leží Velké a Malé Lišice (469 ob.). R. 1396 připomínají se L. jako statek Janův, kdežto jiný Petr z Lišic prodal je t. roku Bartoši z L. V XVI. stol. patřily již

Zámeček »Sabeč« u Chlumce n. Cidl.

ke Chlumci. Severní část vsi, Malé Lišice nebo Lišičky, povstala okolo r. 1824 na místě býv. rybníka Božkovce. Na sv. při silnici chlumeckolužecké leží jediný zbytek vsi Lhotky Jencovy, dvůr Lhotka, při němž za starodávna bývaly také tvrz a dvůr. Na tomto seděl r. 1395 Beneš ze Lhoty, odjinud z Tečmína (ves mezi Lišicemi a Lovčicemi, zanikla po r. 1500); 1467 Mikuláš z Holovous; okolo r. 1472 koupil Lhotku Mikuláš Dobřenský z Dobřenic, jehož rod seděl tu do r. 1608, kdy ji koupil Karel Kapoun ze Svojkova, jenž ji r. 1612 prodal Václavovi ze Vchynic na Chlumci. Po té tvrz zdejší zanikla. Obyvatelstvo postoupivši své pozemky ke dvoru, přesídlilo do severněji položeného Lužce (1067 ob.). Ves s farním kostelem sv. Jiří ze XIV. stol. a tvrzí připomíná se r. 1325 jako sídlo Slaviborovo. Z několika vladyckých dvorců zbyl v XVI. stol. svobodnický dvůr; ostatek patřil ke Chlumci a z části ke Lhotce, později celá ves ke Chlumci. V XVIII. stol. bylo v okolí mnoho Adamitů.

Údolím potoka lužeckého na jv. přijdeme do obce Nepolis (1010 ob.), která se pův. nazývala Lepolisy. Stará ves, která ke konci XIII. st. patřila k Žiželicku, pak Tasoví ze Skuhrova, který tu r. 1347 postavil

dřevěný kostel. Hanuš Turkovec postoupil r. 1367 větší část vesnice klášteru sv. Jiří na Hradčanech. Na této části seděli pak Nepolisští ze Záchrašťan a r. 1522 dostala se k Chlumci. Na menší části byli různí držitelé, z nichž jeden postavil tu tvrz, již pustou připojil Vilém Kostka z Postupic r. 1513 k Chlumci. Na místě dřevěného kostelíka byl v novější době vystavěn nynější filiální kostel sv. Maří Magdaleny.

Na v. jest Luková (141 ob.) na pravém břehu Cidliny, kde v zahradě posud je tvrziště, které se mohlo vodou opouštěti; po tvrzi zdejší nazývali se 1377 Zdeněk Lukovec z Mlékosrb, 1432—1445 Pavel z Lukové; v l. 1472—86 seděl tu Havel ze Záchrašťan, potom patřila k Mlékosrbům a s nimi připojena r. 1528 ke Chlumci. Na v. dále přes Cidlinu leží farní ves Mlékosrby (416 ob.); bývala zde tvrz, na níž seděl r. 1375—1383 Jan Šesták z Přestavlk, 1395 Mik. Kokot ze Slemene; 1397 koupeny k Přestavlkům; tvrz zanikla za Jana Bořka z Poličan (1495—96); 1528 prodal Václ. Bořek z Dohalic Mlékosrby, Lukovou a Zádražany a podací v Luhu Vojt. z Pernštejna, který je připojil k Chlumci. Když kostel na Luhu zanikl, založen r. 1709 kostel sv. Filipa a Jakuba v Mlékosrbech, r. 1787 zřízena tu lokalie a r. 1857 fara. Při kostele hrobka rodiny Kinských. Kaple na návsi zasvěcena P. Marii Lurdské. Jsou zde dva mlýny, samota Luhy, panská myslivna. Bývaly tu též lázně, které jsou nyní zanedbány.

K Mlékosrbům přifařeny jsou Velké Kosice (553 ob)., ležící na pravém břehu Bystřice. Přip. se již r. 1315. Bývala tu tvrz, na níž seděli vladykové z Kosic, od r. 1395 pak Zdeněk z Labouně, jehož rod tu byl do r. 1519, kdy K. koupil Vilém Kostka a připojil je k Chlumci. O něco dále leží rovněž na pravém břehu Bystřice Kosičky (538 ob.), jež r. 1371 držel Čeněk z Kosic; od r. 1521 patřily již k Chlumci. Na jih od Kosiček rozprostírá se veliký rybník Třesický, na jehož sev. hrázi samota Třesický mlýn, pak samoty »Domek lovce« (t. zv. Lovcovna) a »Domek Odla« (Odlovna); na sz. od rybníka, na j. od obou Kosic leží dvůr Třesice, někdy ves a tvrz, ve XIV. stol. asi dvojí statek, od r. 1451 jmění Jiříka z Pouchobrad. Mik. z Dobřenic je r. 1527 prodal k Chlumci. Na záp. odtud jest pěkný lesík, v němž je hájovna Přestavlky; zde stávala dříve ves a tvrz Přestavlky. R. 1369 drželi Př. čtyři zemané, r. 1395 Mik. Kokot ze Slemene, 1395—1419 Unka z P.; po něm Vaněk Kavalec z Lipoltic, od r. 1437 bratři z Pouchobrad, 1454 Epik z Krucemburka. Ke konci XV. st. koupeny ke Chlumci. Tvrz zanikla před r. 1521, ves teprve v XVII. stol. za války 30leté. Posud jest viděti okrouhlé tvrziště příkopem obehnané. Na jz. leží dvůr Oktavian, na z. na Cidlině pěkný jednopatrový mlýn Hrázka, na vých. straně lesa Luhy. Od dvora Třesického na j. vede silnice k žel. zastávce vsi Káranice (40 čísel), jež r. 1494 koupena od Vil. z Pernštejna a později připojena ke Chlumci; druhou část koupili Pernštejnové r. 1521. K ní patří osada Chudeřice

(30 čísel). Polím odtud na jih dosud se říká v Nedabelicích, ač osada tato v XV. st. zanikla. Bývala tu tvrz, na níž sídleli vladykové z Nedabylic, kteří měli na štítě straku, od níž potomci jejich se nazývali Strakové z Nedabylic. Tvrziště se nachází při rybníku Kocuříku. Podobné tvrziště jest ve vsi S t a r é V o d ě záp. odtud, v níž byl farní kostel sv. Václava již před r. 1377, fara však v XVII. st. zanikla; patřila nejprve k Přestavlkům, od kon. XV. st. do r. 1850 ke Chlumci. Na sz. ves P í s e k (495 ob.) s tvrzištěm býv. tvrze. Dvory Ostrov a Horka náležejí ke vsi N o v é m u M ě s t u (441 ob.), jež byla pův. jako městečko založena před r. 1400, ale záhy sklesla na vesnici. Byla vždy příslušenstvím hradu Chlumce a své nynější pojmenování (pův. Nový Chlumec) má již v XVI. stol.

Z Nového Města vede na j. silnice, jež se za krátko dělí ve dvě: kolem dvora Rtanova do K l a m o š e (435 ob.), kde býval vladyčí statek s tvrzí, přip. r. 1356; r. 1397 koupil jej Milota z Úsova, od jehož potomků prodán byl 1521 k Chlumci; druhá do C h e j š t ě (339 ob.), kolem níž rozkládá se několik rybníků; jest zde cihelna a hrab. hájovna; r. 1898 postavena nová škola. Přes M a l é V ý k l e k y (226 ob.) na j. přijdeme do staré osady V á p n a (228 ob.), jež dostala jméno od vápenité půdy, opuky, které se hojně ve zdejších lomech dobývalo. Kostel sv. Jiří býval již ve XIV. stol. farním, ok. r. 1623 fara zanikla a byla obnovena teprve r. 1721. Stávala zde tvrz, jež zanikla. R. 1534 připojena k Chlumci. Od ní na z. leží ves P ř e p y c h y (122 ob.). Na j. od obou vsí rozkládá se veliký rybník Strašovský, na jehož západě jest bývalý dvůr Bukovina, jehož pozemky rozparcelovány a pronajaty, na jihu pak ves S t r a š o v (453 ob.) s úřadem nadlesním. Na j. odtud rozkládají se hluboké lesy až ke Kladrubům a Semínu na Přeloučsku. Na záp. od Strašova leží ves K o m á r o v (309 ob.), k níž náleží osada K o l e s a, jež se přip. 1299; patřívala ke hradu Hradištku, s jehož panstvím v XVI. st. připojena k Chlumci. Ve XIV. a XV. st. byl tu farní kostel, avšak později fara zanikla a kostel r. 1699 zbořen. I ves zanikla a nynější vznikla teprve pozdě po rozprodání dvora. — Přes les Mželý vede silnice do vsi Ú j e z d a, jež

Zvonice ve Staré Vodě u Chlumce n. Cidl.

se přip. r. 1299 k Žiželicům. R. 1361 byl tu farní kostel sv. Jiljí, fara však v XVII. st. zanikla a ves přifařena k Vápnu. Od XV. st. patřil k Chlumci.

Sz. přes Štít ves (207 ob.) a samotu Charovnu přijdeme k osadě Pamětníku (59 čísel) na Cidlině, kde pův. byl jen mlýn a tři rolnické živnosti; náleží k polit. obci Lučicům, sev. na Cidlině položeným (842 ob.); k těmto patří i samota Rakousy. Když r. 1110 vtrhli Polané do Čech, postavil se jim na odpor kníže Vladislav u Lučic, ale k bitvě ne-

Mlýn na Cidlině v Lučicích.

došlo, poněvadž obě vojska dělila Cidlina, která se zde překročit nedala; proto táhli po řece dolů a srazili se až u Libice. Ve XIV. st. býval tu farní kostel, jenž patřil se vsí r. 1389 k hradu Chlumci, r. 1394 zas Půtovi z Častolovic, na poč. XV. st. Bohuňkovi Puklici z Čelčic, od XVI. stol. opět k Chlumci. Na hřbitově pěkná stará dřevěná zvonice, šindelem až dolů krytá a prkny pobitá. Na Cidlině mlýn částečně roubený. Před samým městem jest osada Kladruby (48 čísel) s mlýnem a samotou Skalkou, jež patří k polit. obci lučické.

Zbývá nám ještě jihozáp. část okresu. Z Chlumce n. C. vyjdeme na silnici vedoucí k Labské Týnici. Na pravé straně stojí budova nemocnice, dále pak v levo ves Volešnice (489 ob.), k níž patří osada Levín se dvorem hrab. Kinského. Na j. na pravém břehu Cidliny ves Loukonosy (347 ob.), jež byly r. 1299 a 1379 částí panství žiželického; později byly statkem Švíkův Levinských z Loukonos, ale zůstaly přece při Žiželicích, s nimiž koupeny ke Chlumci. Na levém břehu Cidliny leží ves Hradištko (472 ob.), kde je fideikomisní dvůr hraběcí a mlýn.

Obec je puvodu prastarého; ve XIV. stol. již zde stával hrad, tam, kde na sv. konci vesnice jest posud pahorek se tří stran Cidlinou obtočeny. Z příkopů zbyl jen kus, z hradu, který byl již r. 1561 pustý, se nezachovalo nic. Ve XIII. stol. sedel tu Sezima z Hořepníka, po něm Dětoch z Třebelovic jinak ze Žiželic; jeho dědicem byl r. 1324 Petr z Rožmberka, tohoto pak syn Oldřich. Vnuk jeho Oldřich, syn Jindřichuv, prodal zboží Žiželické po r. 1420 králi Zikmundovi; pak je držel Jindřich z Wartemberka a strýně jeho Machna, od r. 1454 hrabata z Valdštejna, kteří r. 1493 s králem Vladislavem Hradistko směnili za klášter Hradiště n. Jiz. Po jeho smrti 1517 ujal hrad pustý s městečkem Zd. Lev z Rožmitála. Pak se držitelé rychle střídali; r. 1533 dostalo se Janovi z Pernštejna, který je prodal r. 1547 králi Ferdinandovi, za něhož připojeno k Chlumci K Hradištku patří osada Rozehnal, mezi nimiž ve velkém oblouku se vlní rybník Proudnický. Na j. od Hradištka na stráni leží ves Kundratice (1119 ob.), jež se přip. 1299 k Žiželicum, s nimiž byly připojeny v XVI. st. k Chlumci K obci té náležejí osady Chýnice a Tetov na pokraji lesa Sokola; pod nimi — na j. od Hradištka — rozprostíral se kdysi veliký rybník Rukvas; zde zřízena i dostihová trať, na kterou zajíždějí koně z Kladrubského hřebčince. Ke Kundraticum patří i osada Rasochy, v níž byl před r. 1354 farní kostel; fara však v XVII. st. zanikla a kostel sv. Havla je nyní filiální k Žiželicum. Znovu vystavěn r. 1680; jsou v něm dvě velmi cenné věci: křídlový obraz Večeře Páně na dřevě z dob Českých bratří, a krásně vyřezavaný oltář, v němž obraz sv. Havla (nový z r. 1898). Na jv. od kopce rasošského táhne se ves Hlavečník (620 ob.) k lesu Soudnému, v němž je myslivna; r. 1228 slul Hlavecko a patřil klášteru opatovickému, od r. 1299 k Žiželicům a pak k Chlumci. Od Rasoch na jz. u silnice chlumecko-týnické ves Lhota Uhlířská (398 ob.), ode dávna zboží kláštera sedleckého; r. 1436 zapsána Vaňkovi z Miletínka a držena pak k Pardubicum.

Stara dřevěná zvonice v Lučicích u Chlumce

V nejjiž. cípu okresu leži Chrčice Labské (347 ob.), jež ještě v pol. XIX. stol. čítaly 16 čísel, vesměs statku a tři čísla: kovárnu, pazdernu a hospodu za vsí na ceste mezi Labskou Týnicí a Františkovem. V 2.

pol. XIX. st. stavěny domy u této části vsi, takže nynější osada Chrčice Lab. obsahuje dvě části: »Ves« a »Písek«, čítající 50 domů a 365 ob. Kde nynější osada se nalézá, stával dvůr, který náležel knížeti Soběslavovi I. a v němž se chovali chrti k honbě (odtud název Chrtice (Chrčice). Později náležel dvůr klášteru Sedleckému; 1434 zapsal Zikmund Ch. se zbožím Týneckým Vaňkovi z Miletínka.

R. 1899 vystavěl majitel panství »Sváravy«, Emanuel Kokeš, na katastru Labskochrčickém zámek »Sváravu« se dvorem, k němuž patří jedna hájovna (výměra velkostatku 778 jiter 712 sáhů).

Asi půl hod. na sev. od Lab. Týnice leží ves K r a k o v a n y (796 ob.), po níž se nazýval r. 1244 Honata z Kr. Vesel z K. prodal je r. 1325 klášteru Sedleckému; od r. 1436 držel je zápisně Vaněk z Miletínka, později připadly k Pardubicům. Katolický chrám je filiální do Lab. Týnice. Evangelický chrám založen r. 1784; sbor má zde svou faru, hřbitov i jednotřídní školu; značná část údů žije na Kolínsku, kde evangelíci vůbec jsou četněji zastoupeni. Ke Krakovanům jsou přiškoleny ves B o ž e c (210 ob.), kde bývala někdy tvrz, a ves L i p e c (285 ob.) rovněž někdy s tvrzí; filiální chrám Nejsv. Trojice postaven r. 1597 majitelkou tvrze Žofií Klusákovou. Jan Oldřich Klusák z Kostelce prodal L. r. 1607 k panství Poděbradskému.

Na s. leží ves R a d o v e s n i c e (820 ob.), r. 1346 příslušenství Žiželic až do poč. XVI. stol., kdy je v držení Slavatův z Chlumu; r. 1552 koupil je Jan Klusák z Kostelce, jenž tu založil tvrz a dvůr († 1570). Po jeho smrti prodány Ondřeji Klusákovi, jehož syn Mikuláš prodal je r. 1607 k Poděbradům, k nimž připojena i také část, kterou držel bratr jeho k Lipci. Na v. jest osada F r e u d e n t h a l, založená v l. 1777—1783. Na z. leží ves D o m á n o v i c e (244 ob.), přifařená do Ohař na Kolínsku a přiškolená do C h r č i c P o l n í c h (375 ob.). Ves tato, nejzápadnější v okrese, přip. se r. 1361 ke klášteru Zderazskému. Císař Zikmund zapsal ji r. 1436 Mik. Skálovi ze Žlunic, po němž ji držel r. 1492 Václ. Opršal ze Žher, jehož potomci ji drželi až do XVI. stol., kdy byla vyplacena a připojena k Poděbradům. Na zahrádce čísla 23. nalezeny, ovšem rozbité, popelnice. Na návsi nová zvonice. Odtud na sev. leží ves Ch o ť o v i c e (613 ob.), jež se svým kostelem Narození P. Marie odrážejí se v jasné vodě Žehuňského rybníka. Kostel (přip. se 1357 jako farní) od »povětří« spálený, byl r. 1670 pust; byl sice později obnoven, ale zůstal filiálním. V XV. stol. držel je Dobrn Vavák z Vlkova, potom patřily k Hradištku, později k Chlumci. K obci patří samota M i r k o v i c e a poplužní dvůr K o r e c na břehu rybníka Žehuňského. Dříve zde bývaly dvě vesnice Korce, větší a menší, při jedné byla tvrz a dvůr, na níž se 1266 připomínají vladykové z Kořec. Ke konci XV. stol. drželi je Slavatové z Chlumu, kteří drahně dědin postoupili králi k udělání rybníka Žehuňského (před r. 1498) a tak obě vsi

a snad i jiné zanikly. Rozsáhlý rybník tento je v horní části nehluboký, pravidelně tu v luka proměňovaný, kdežto část dolní, hluboká, je stále na vodě udržována. Oživen je celý rok četným vodním ptactvem. Krásné pozadí mu tvoří táhlý kopec s temnými lesy, odkud je pěkná vyhlídka do údolí Cidliny a daleko do kraje. Na vých. při vtoku Cidliny do rybníka jest osada Zbraň, která patří k obci Končicům (530 ob.) nedaleko Žiželic. V XVI. stol. Končice patřily k hradu Hradištku a s ním pak k Chlumci. Farní kostel sv. Stanislava přip. se již 1358, kdy tu měla podací kapitula Boleslavská; po r. 1623 fara zanikla, a když kostel r. 1726 shořel, již neobnoven.

Na vých. od Končic, 1 hod. jz. od Chlumce, leží na Cidlině druhé město okresu

ŽIŽELICE NAD CIDLINOU (puv. bydliště Žuželicův). Mají 1725 ob., 361 dům. Václav II. daroval je 1299 Dětochovi z Třebelovic, jenž jim dal městská práva (snad r. 1312). Zemřel po r. 1318, odkázav Ž. Petrovi z Rožemberka († 1347). Od XIV. stol. patřily ke hradu Hradištku a to až do r. 1534. Král Vladislav obnovil r. 1502 práva města, jemuž nová práva byla dána v l. 1561—1584. V l. 1534 až 1850 patřily ke Chlumci. Erb městský dostaly od Dětocha: Štít červený a na něm dva stříbrné meče se zlatými rukovětmi, křížem přeložené.

Farní chrám sv. Prokopa opata založil Petr z Rožmberka († 14.-10. 1347), nejvyš. komorník král. Českého. Když měl rod Rožmberský po meči vymříti, vystoupil s povolením papežovým z řádu cisterciáckého a oženil se nejprve s Violou Těšínskou, vdovou po Václavu III., po její smrti pak s Kateřinou z Wartenberga. Krásnou památkou je gotická stříbrná monstrance z r. 1530.

Od Žiželic na sev. při železniční trati leží ves Převýšov (423 ob.); ještě v 2. pol. XVIII. stol. stála osada Převýšov na výšině blíže Žiželic nad nízkým údolím řeky Cidliny. Když osada ta, několik schátralých již domků, v té době vyhořela, založili si obyvatelé její ves novou na místě nynějším, uzavřeném se strany severní a západní lesy. Od té doby nazývána osada tato »Nová Ves«, kterýžto název udržel se v lidu podnes, ač mladší generace užívá také jen správného názvu »Převýšov«. Les na straně západní nazývá se »Víno«, kde se dříve pěstovala réva, a na straně jižní pole »Pres«, kde býval domek, ve kterém se víno lisovalo.

Tím jsme prohlédli celý okres, ovšem v krátce, pokud rozsah místa, Chlumecku věnovaný, stačil. Jím také zavíráme popis východních Čech.

OBSAH VI. DÍLU.

VÝCHODNÍ ČECHY.

ČÁST II.

INDEX MÍSTNÍ.

SEZNAM VYOBRAZENÍ V. DÍLU.

ORLICE DIVOKÁ

PARDUBICE

PELINY U CHOCNĚ

PERNIČKY

PETROVICE VELKÉ

POLIČKA

POSTOLOV

POTŠTEIN

PŘELOUČ

PŘÍM DOLNÍ

RABOUŇ

RYBNÁ PUSTÁ

RYCHMBURK

RYCHNOV NAD KN.

ŘEČANY